C. DIMITRIU

GRAMATICA LIMBII ROMÂNE EXPLICATĂ

*

Editura VIRGINIA

805.90
D44

C. DIMITRIU

GRAMATICA LIMBII ROMÂNE EXPLICATĂ

*

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ
„GH ASACHI"
IAȘI

Editura VIRGINIA
Iași * 1994

640.921

Scanned with OKEN Scanner

IN LOC DE PREFAȚĂ

„«Mai departe — am zis — asemuiește firea noastră în privința educației și a lipsei de educație cu următoarea întîmplare: iată mai mulți oameni aflați într-o încăpere subpămînteană, ca într-o peșteră, al cărei drum de intrare dă spre lumină, drum lung față de [lungimea] întregului peșterii. In această încăpere ei se găsesc încă din copilărie, cu picioarele și grumazurile legate, astfel încît trebuie să stea locului și să privească doar înainte, fără să poată să-și rotească capetele din pricina legăturilor. Lumina le vine de sus și de departe, de la un foc aprins înapoia lor; iar între foc și oamenii legați, este un drum aflat mai sus, de-a lungul căruia, iată, e zidit un mic perete, așa cum este paravanul scamatorilor, pus dinaintea celor ce privesc, deasupra căruia își arată ei scamatoriile...»

«Văd» — spuse el.

«..mai încearcă să vezi și că, de-a lungul acestui perete, niște oameni poartă felurite obiecte care depășesc în înălțime zidul, mai poartă și statui de oameni, ca și alte făpturi de piatră sau de lemn, lucrate în chipul cel mai divers. Iar dintre cei care le poartă, unii, cum e și firesc, scot sunete, alții păstrează tăcerea.»

«Ciudată imagine și ciudați sînt oamenii legați!»

«*Sînt asemănători nouă* — am spus. *Căci crezi că astfel de oameni au văzut, mai întîi, din ei înșiși, cît și din soții lor, altceva decît umbrele care cad, aruncate de foc, pe zidul de dinaintea lor?*»

«Cum ar putea vedea altceva — spuse el — dacă întreaga viață sînt siliți să-și țină capetele nemișcate?»

«Dar ce ar putea vedea din obiectele purtate? Oare nu tot același lucru?»

«Bun, și?»

«*Iar dacă ei ar fi în stare să stea de vorbă unii cu alții, nu crezi că oamenii noștri ar socoti că, numind aceste umbre, pe care le văd, ei numesc realitatea?*

«Necesar.»

«Și ce-ar face dacă zidul de dinainte al închisorii ar avea un ecou? Cînd vreunul dintre cei ce trec ar emite vreun sunet, crezi că ei ar socoti emisiunea sunetului iscată fiind de altceva, în afara umbrei ce le trece pe dinainte?»

Scanned with OKEN Scanner

«Pe Zeus — răspunse el — nu cred!»

«In general, deci — am spus eu — *asemenea oameni nu ar putea lua drept adevăr decît umbrele lucrurilor».*

«E cu totul obligatoriu».

«Privește acum în ce fel ar putea fi dezlegarea lor din lanțuri și vindecarea de lipsa lor de minte, dacă așa ceva le-ar sta în fire: atunci cînd vreunul dintre ei s-ar pomeni dezlegat și silit, deodată, să se ridice, să-și rotească grumazul, să umble și să privească spre lumină, făcînd el toate acestea, ar resimți tot felul de dureri, iar din pricina strălucirii focului n-ar putea privi aceste obiecte, ale căror umbre le văzuse mai înainte. Ce crezi că ar zice dacă cineva i-ar spune că ceea ce văzuse mai înainte erau deșertăciuni, dar că acum se află mai aproape de ceea-ce-este și că, întors către ceea-ce-este în mai mare măsură, vede mai conform cu adevărul? In plus, dacă, arătîndu-i-l pe fiecare dintre obiectele purtate, l-ar sili, prin întrebări, să răspundă ce anume este lucrul respectiv? *Nu crezi că el s-ar putea afla în încurcătură și că ar putea socoti că cele văzute mai înainte erau mai adevărate decît cele arătate acum?*

«Ba da».

«Iar dacă l-ar sili să privească spre lumina însăși, nu crezi că l-ar durea ochii și că ar da fuga îndărăt, întorcîndu-se spre acele lucruri pe care poate să le vadă și le-ar socoti pe acestea, în fapt, mai sigure decît cele arătate?»

«Chiar așa!»

«Dar dacă cineva l-ar smulge cu forța din locuința aceasta, ducîndu-l pe un suiș greu și pieptiș, nedîndu-i drumul pînă ce nu l-ar fi tras la lumina soarelui, oare nu ar suferi și nu s-ar mînia că e tras? *Iar cînd ar ieși la soare, nu i s-ar umple ochii de strălucire, astfel încît nu ar putea vedea nimic din lucrurile socotite acum adevărate?»*

«N-ar putea, cel puțin îndată, să le vadă!» — grăi el.

«Cred că ar avea nevoie de obișnuință, dacă ar fi ca el să vadă lumea cea de sus. Iar mai întîi, el ar vedea mai lesne umbrele, după aceea oglindirile oamenilor și ale celorlalte lucruri, apoi lucrurile însele. In continuare, i-ar fi mai ușor să privească în timpul nopții ceea ce e pe cer și cerul însuși, privind deci lumina stelelor și a lunii, mai curînd decît, în timpul zilei, soarele și lumina sa».

«Cum de nu!»

«La urma, el va privi soarele, nu în apă, nici reflexiile sale în vreun loc străin, ci l-ar putea vedea și contempla, așa cum este, pe el însuși, în locul său propriu.»

«Necesar.»

Scanned with OKEN Scanner

«După aceasta, ar cugeta în legătură cu soarele, cum că acesta determină anotimpurile și anii, că el cîrmuiește totul în lumea vizibilă, fiind cumva răspunzător și pentru toate imaginile acelea, văzute de ei în peșteră».

«E clar că aici ar ajunge, după ce va fi străbătut toate celelalte etape»

«Ei, și nu crezi că omul acesta și-ar aminti de prima sa locuință, de înțelepciunea de acolo, ca și de părtașii săi la lanțuri, el s-ar socoti pe sine fericit de pe urma schimbării, iar de ceilalți i-ar fi milă?»

«Cu totul»

«Iar dacă la ei ar exista laude și cinstiri și s-ar da răsplată celui mai ager în a vedea umbrele ce trec alături și care își amintește cel mai bine cele ce, de obicei, se preced, se succed sau trec laolaltă și care, în temeiul acestor observații, ar putea cel mai bine să prezică ce urmează în viitor să se mai întîmple, ți se pare oare că omul nostru ar putea să poftească răsplățile acelea și să-i invidieze pe cei onorați la ei și aflați la putere? Sau ar simți ce spune Homer, voind nespus mai degrabă argat să fie pe pămînt la cineva neînsemnat, sărman și fără de stare, consimțind să pată orișice mai degrabă decît să aibă părerile de acolo și să trăiască în acel chip?»

«Așa cred — zise el. Ar voi să pățească orice mai curînd decît să trăiască în acel chip.»

«Mai gîndește-te și la următorul aspect: dacă, iarăși, acel om, coborînd, s-ar așeza în același scaun de unde a plecat, oare nu ar avea ochii plini de întunecime, sosind deodată dinspre lumea însorită?»

«Ba da» — zise.

«Iar dacă el ar trebui din nou ca, interpretînd umbrele acelea, să se ia la întrecere cu oamenii ce au rămas totdeauna legați și dacă ar trebui s-o facă chiar în clipa cînd nu vede bine, înainte de a-și obișnui ochii, iar dacă acest timp cerut de reobișnuire nu ar fi cu totul scurt, oare nu ar da el prilej de rîs? Și nu s-ar spune despre el că, după ce s-a urcat, a revenit cu vederea coruptă și că, deci, nici nu merită să încerci a sui? Iar pe cel ce încearcă să-i dezlege și să-i conducă pe drum în sus, în caz că ei ar putea să pună mîinile pe el și să-l ucidă, oare nu l-ar ucide?»

«Ba chiar așa».

Platon, ***Republica***, Cartea a VII a, 514 a — 517 a (*Opere*, V, București, 1986, p. 312-315)

Scanned with OKEN Scanner

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Lucrarea de față este ediția a doua a *Gramaticii limbii române explicate (Morfologia,* 1979, *Sintaxa,* 1982), ***actualizată*** prin luarea în considerație a bibliografiei recente (vezi lista bibliografică), prin dezvoltarea unor idei care fuseseră doar menționate în prima ediție (vezi, de exemplu, problema «categoriei gramaticale a determinării» și a articolului ca parte de vorbire de sine stătătoare), prin nuanțarea unor soluții printr-o argumentare adecvată (vezi, de exemplu, problema predicatului verbal compus) și prin abordarea unor chestiuni de care nu ne-am preocupat în prima ediție (vezi, de exemplu, flexiunea substantivelor proprii). Toate acestea duc la o sporire substanțială a dimensiunilor lucrării, care în noua ei variantă va fi structurată astfel:

— volumul I (cu sigla GE, I): generalități în legătură cu gramatica, definirea morfologiei, criteriile de clasificare a cuvintelor în părți de vorbire și primele cinci părți de vorbire clasice — substantivul, articolul, adjectivul, pronumele și adjectivul pronominal, numeralul și adjectivul numeral (430 pagini dactilografiate);

— volumul al II lea (cu sigla GE, II): ultimele cinci părți de vorbire clasice — verbul, adverbul, prepoziția conjuncția, interjecția (cca 400 de pagini dactilografiate);

— volumul al III-lea (cu sigla GE, III): definirea sintaxei, unitățile sintactice, raporturile sintactice, funcțiile sintactice; izvoare și bibliografie; indice de materii (cca 700 de pagini dactilografiate).

Volumele vor fi paginate în continuare și tot în continuare vor fi numerotate capitolele, paragrafele și notele, în ideea ca, dacă va fi posibil, în final cele trei volume să fie reunite — într-un tiraj redus — într-un singur corpus.

Autorul

Scanned with OKEN Scanner

I

GENERALITĂȚI ÎN LEGĂTURĂ CU «GRAMATICA»

§1. Termenul *gramatică* (<lat. *grammatica* <gr. *grammatiké*) are sensuri variate: «știință a literelor» sau «arta de a citi și de a scrie», din punct de vedere etimologic; știință completă a limbii, cuprinzînd fonetica și fonologia, lexicologia și semantica, morfologia și sintaxa[1] etc; în lucrarea de față, *prin gramatică înțelegem știința care are ca obiect* **flexiunea cuvintelor și îmbinarea acestora în unități sintactice.** Gramatica pe care o practicăm este *de tip clasic actualizată prin cercetări recente,* astfel încît «sistemul» imaginat să permită o *analiză fără rest* și *să elimine — în limitele posibilului — contradicțiile;* cunoștințele gramaticale sînt organizate în două secțiuni (interdependente și nu întotdeauna net delimitate una de alta[2]) care corespund la două nivele (ranguri) ale limbii: **morfologia,** care are în vedere *nivelul flexiunii,* aceasta din urmă fiind cerută de necesitățile constituirii unităților sintactice; **sintaxa,** în care este *vizat nivelul unităților sintactice,* acestea în principiu neputîndu-se constitui în afara flexiunii cuvintelor.

Subliniem faptul că, fiind *taxinomică,* gramatica de față — destinată vorbitorilor de limbă română — se preocupă în mod special de *clasificarea elementelor de limbă avute în vedere,* **tinzînd** *spre realizarea unor «clase»* **exacte;** atunci cînd, însă, acest țel nu poate fi atins în stadiul actual al cercetărilor — ceea ce se întîmplă de multe ori —, exactitatea *relativă* a «claselor» este motivată prin comentarii. La problemele controversate, se prezintă și se comentează diversele

---

[1] Vezi în acest sens Al. Graur, S. Stati, Lucia Wald, *Tratat de lingvistică generală,* București, 1971 [=TLG], p. 278 sqq; Jean Dubois ș. a., *Dictionnaire de linguistique,* Librairie Larousse, Paris, 1973 [=DDL], s.v. *grammaire;* Georges Mounin, *Dictionnaire de la linguistique,* Presses universitaires de France, Paris, 1974 [=MDL], s.v. grammaire, ș.a.

[2] Pentru acest lucru, precum și pentru relațiile dintre gramatica luată global și alte nivele ale limbii (cum ar fi cel fonologic, cel semantic etc), vezi mai departe clasificarea cuvintelor în părți de vorbire, tipurile de flexiune, categoria gramaticală a cazului, categoria gramaticală a diatezei ș.a.m.d.

Scanned with OKEN Scanner

puncte de vedere, astfel încît opinia noastră nu apare ca un *datum*, ci rezultă în mod normal din analiza întreprinsă. Procedînd astfel, cititorul este invitat să judece singur realităţile lingvistice şi să interpreteze teoriile gramaticale, prezenta lucrare constituind un stimul în această privinţă. *Gramatica limbii române explicată*[3] nu este normativă şi în consecinţă nu recomandă *anumite realizări ale formelor* şi *funcţiilor* în detrimentul altora, «pledoaria» în favoarea a ceea ce s-a impus în limba literară modernă constituind-o mai ales exemplele, care de obicei sînt din literatura frumoasă începînd de pe la mijlocul secolului trecut şi pînă în zilele noastre, cele mai multe din poezia lui Eminescu[4]

[3] Acest titlu ne-a fost sugerat de *Grammaire expliquée de la langue française* a lui Georges Galichet, Paris, 1967.

[4] In recenzia la volomul de «Morfologie», Gabriela Pană Dindelegan ne reproşează — în consens cu *epoca* — faptul că «lipsesc cu desăvîrşire exemplele de limbă *actuală* [sublinierea noastră, C.D.], ultimele, ca dată de apariţie, fiind cele din Goga, Blaga, Camil Petrescu..» (SCL, XXXI, 1980, nr. 3, p. 325). Considerăm, însă (chiar dacă prin aceasta continuăm să o nemulţumim pe recenzentă), că — avînd în vedere marea rezistenţă la timp a morfologiei (vezi §2) şi faptul că la «Sintaxă» sînt exemple şi din George Bacovia, George Călinescu, Nichita Stănescu, Marin Preda ş.a. — o gramatică în care este vizată *epoca modernă a limbii române literare* se poate baza pe texte preluate din *marile valori ale literaturii române moderne*.

Scanned with OKEN Scanner

II

MORFOLOGIA

§2. Morfologia, *ca secțiune a gramaticii în care se studiază flexiunea cuvintelor*[5], reprezintă partea cea mai stabilă a unei limbi în general și a limbii române în special: «cu extrem de puține și de neînsemnate excepții — afirmă Iorgu Iordan[6] — se poate spune că morfologia românească este identică cu cea latinească». Interpretînd această afirmație, apreciem că româna moștenește din latină esența morfologiei, și anume, categoriile gramaticale (genul, numărul, cazul, comparația, persoana, diateza, modul, timpul), care *toate* sînt latinești, sistemul de mărci pentru conținutul categorial fiind sau moștenit din latină (aproape toate desinențele substantivale, supletivismul unor forme pronominale și verbale, sufixele unor timpuri ale verbelor etc), sau dezvoltat pe terenul limbii române din elemente care cu abateri nesemnificative sînt de provenință latină (verbele auxiliare pentru unele moduri și timpuri, adverbele morfem pentru comparație, conjuncția morfem *să* pentru conjunctiv etc). Evoluția de la latină la româna literară modernă, însă, a dus și la apariția anumitor deosebiri în realizarea unor aspecte opozabile de la unele categorii gramaticale. De exemplu, la opoziția cazuală, în latină existau șase «forme», din care — prin dispariția ablativului — româna păstrează numai cinci (nominativul, genitivul, dativul, acuzativul, vocativul); comparativul și superlativul se realizau sintetic în latină (cu sufixele *–ior*, *–ius* și,

---

[5] Pentru definirea morfologiei în funcție de *morfem (cuvîntul* fiind considerat ca o *unitate derivată*), vezi I.Coteanu și col., *Limba română contemporană*, București, 1974, vol. I, p.126 sqq.

[6] *Limba română contemporană*, București, ediția a doua, 1956 [=Iordan, LRC], p.245

Scanned with OKEN Scanner

respectiv, *-issimus -issima, -issimum etc),* în timp ce în română acestea sînt — cu extrem de puține excepții — analitice (au în structura lor adverbele morfem moștenite din latină *mai, foarte* etc); conjunctivul latinesc avea patru timpuri (prezentul, imperfectul, perfectul, mai mult ca perfectul), față de cel românesc unde există numai două (prezentul și perfectul)[7] ș.a.m.d.

Scindarea gramaticii în *morfologie* și *sintaxă* (ca de altfel și distingerea gramaticii luate în întregime de fonetică, lexicologie etc) se explică prin necesitățile *analizei* științifice a fenomenului lingvistic. Ca urmare, prezentarea «izolată» a componentului morfologic al limbii române — principial — literare moderne o facem de așa natură încît acest component să poată fi utilizat cu ușurință — alături de componentul sintactic — la *sinteza* pe care specialistul trebuie să o poată realiza în etapa următoare analizei. Practic, aceasta se concretizează în indicarea — după împrejurări — la fiecare clasă de «cuvinte» și «forme» a funcției sintactice (subiect, predicat etc), a funcției de marcă (a categoriei gramaticale, a categoriei negației ori a raportului sintactic) sau a funcției exclusiv stilistice (dativul etic).

In altă ordine de idei, în definirea morfologiei am vorbit de **flexiunea** *cuvintelor*, evitînd sintagmele foarte răspîndite «forma cuvintelor» și «modificările formale ale cuvintelor»[8], pentru a înlătura posibilitatea ca prin **forma** *cuvintelor* și **modificările formale** *ale cuvintelor* să se înțeleagă **orice** *aspect al formei cuvintelor* și ***orice modificare formală a cuvintelor***. De exemplu, un cuvînt ca literarul *de* apare cu forma modificată la vorbitorii care îl pronunță *dă*, precum și la aceia care îl pronunță *di*, dar această modificare de natură fonetică nu interesează la morfologie; nu prezintă interes la morfologie nici modificări ca *pădure-păduros*, întrucît prin acestea se obțin cuvinte noi, acest lucru studiindu-se la lexicologie; nici chiar forme

---

[7] Vezi, pentru limba latină, I. I. Bujor. Fr. Chiriac, *Gramatica limbii latine*, ediția a doua, București, 1971, p. 22, 50-51, 97, iar pentru limba română, *infra*, capitolele și paragrafele privitoare la cazul substantivului, comparația adjectivului și timpurile conjunctivului.

[8] *Gramatica limbii române* publicată sub auspiciile Academiei, București, 1963 [=Gram.Acad.], vol. I, p. II. Vezi și Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, 1986 [=Avram, *Gram.*], p. 9

Scanned with OKEN Scanner

ca **lucrează** (din limba română literară modernă) — **lucră** (din unele graiuri dacoromâne) nu constituie obiectul de studiu al morfologiei limbii române literare moderne, ci al morfologiei graiurilor sau al morfologiei istorice a limbii române. Cu alte cuvinte, morfologia limbii române literare moderne se preocupă doar de *flexiunea* cuvintelor (nu și de modificările formale ale cuvintelor de natură fonetică sau lexicală), principial numai *din aspectul literar al limbii române moderne* (la graiuri sau la epocile anterioare limbii române literare apelîndu-se sporadic, pentru sugerarea evoluției). Adăugăm că *flexiunea cuvintelor* trebuie înțeleasă și pozitiv (în sensul că există la unele cuvinte), dar și negativ (adică alte cuvinte nu au această caracteristică); aceasta pentru că morfologia limbii române literare moderne studiază atît cuvintele flexibile (care au flexiune), cît și cuvintele neflexibile (caracterizate negativ în această privință).

In legătură cu *flexiunea* **cuvintelor,** care este definitorie pentru **morfologie,** mai notăm și faptul că această secțiune a gramaticii vizează aceeași realitate a limbii ca și sintaxa, lexicologia etc; numai că, în timp ce sintaxa cercetează *cuvintele* din punctul de vedere al constituirii unităților sintactice, lexicologia — din punctul de vedere al sensului lor, al originii, al diverselor modalități de formare etc, morfologia abordează *cuvintele* din punctul de vedere al flexiunii lor. Flexiunea (fie că se realizează pozitiv, fie că se realizează negativ) este în strînsă legătură cu sensul cuvintelor și cu funcțiile lor sintactice. De exemplu, în afara contextului, care precizează și sensul lexical, și funcția sintactică, o formă flexionară scrisă de tipul *copii* nu poate fi pronunțată în conformitate cu intenția celui care a scris-o, pentru că ea poate aparține unor flexiuni diferite și, deci, și unor cuvinte diferite: în *acești* **copii** *se joacă* (sensul lexical: *băieți și fete pînă la adolescență*; funcția sintactică: **subiect)** avem de-a face cu o formă flexionară oxitonă care se opune formei flexionare nominale *copil;* în *tu* **copii** *o poezie* (sensul lexical: *a transcrie*; funcția sintactică: *predicat*) avem de-a face cu o formă flexionară paroxitonă care se opune formelor flexionare verbale *copiem, copiați* etc. Pentru a indica și terminologic deosebirea morfologiei, care are ca obiect de studiu cuvintele, de alte discipline lingvistice — cum ar fi sintaxa, lexicologia etc — al căror obiect de studiu îl constituie de asemenea cuvintele, morfologia clasică operează o grupare a cuvintelor în *clase semantico-gramaticale,* numite curent *părți de vorbire.*

Scanned with OKEN Scanner

§3. Gramatica noastră clasică din epoca modernă* indică pentru limba română zece părți de vorbire, și anume, substantivul, articolul, adjectivul, pronumele, numeralul, verbul, adverbul, prepoziția, conjuncția și interjecția. Aceste zece părți de vorbire au fost stabilite de gramatica clasică** cu ajutorul criteriului semantic, morfologic și sintactic.[9]

* Considerăm că *prima gramatică românească modernă de tip clasic* este **Gramatica română** publicată de H. Tiktin la Iași în 1892-1893. Această apreciere este motivată, printre altele, și de modul rezolvării problemei de care ne ocupăm, și anume, gruparea cuvintelor în părți de vorbire. In această privință, chiar dacă nu a fost primul care să realizeze clasificarea avută în vedere (cele zece părți de vorbire din gramatica lui Tiktin și din aceea a zilelor noastre sînt identificate ca atare și de Samuil Micu în *Elementa lunguae daco-romanae sive valachicae*, Viena, 1780 — vezi ediția îngrijită de M. Zdrengea, Cluj-Napoca, 1980, p. 21 sqq.), H. Tiktin are meritul deosebit de a fi indicat caracteristicile esențiale ale fiecărei părți de vorbire într-o manieră care se întîlnește și în ***Gram. Acad.*** Importanța clasificării cuvintelor de către H. Tiktin în cele zece părți de vorbire acceptate și astăzi poate fi relevată, pe de o parte, prin raportarea la o lucrare valoroasă, cum este *Gramatica românească* publicată de Ion Eliad la Sibiu în 1828, unde sînt de asemenea zece părți de vorbire, dar una dintre acestea este «partițipia» (vezi ediția îngrijită de Valeria Guțu Romalo, București, 1980, p. 83), iar numeralul este trecut la clasa adjectivului; pe de altă parte, importanța gramaticii lui Tiktin poate fi pusă în evidență prin raportarea la prima gramatică a limbii noastre, *Gramatica rumânească* a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, Brașov, 1757, unde se vorbește de numai opt părți de vorbire — *numele* (=substantivul, adjectivul, numeralul), *în loc de nume* (=pronumele, articolul), *graiul* (=verbul), *împărtășirea* (=participiul), *înainte punerea* (=prepoziția), *spregrăirea* (=adverbul), *în mijloc aruncarea* (=interjecția) și *împreunarea* (=conjuncția; vezi ediția îngrijită de N. A. Ursu, București, 1969, p. 30 sqq.); de remarcat

[9] Vezi Al. Graur și col., *Introducere în lingvistică*, București, 1972 p. 172 sqq; *Gram. Acad.*, I. p. 29 sqq. În unele lucrări se neagă utilitatea criteriului semantic, apreciindu-se că «o clasificare gramaticală nu se poate funda pe criterii semantice sau logice» (I. Iordan, Valeria Guțu Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967 [=SMLRC], p. 66).

Scanned with OKEN Scanner

este și faptul că aceleași opt părți de vorbire ca la Dimitrie Eustatievici Brașoveanul apar și în a doua jumătate a secolului al XIX într-o lucrare de o incontestabilă valoare, cum este *Gramateca limbei române* a lui Timotei Cipariu, București, 1869, p. 169 sqq., unde doar în «note» se spune că la acestea opt «unii gramatici mai adaugă și articlii» (*ibidem*).

** In recenzia citată în nota 4 — în care orice cititor observă de la primele cuvinte *tonul doctoral* și *intenția de a demola*, autoarea ne reproșează că în lista bibliografică de la sfîrșitul volumului de *Morfologie* există «numeroase lacune..., fiind omise... articolele privind definiția și delimitarea contextuală a diverselor părți de vorbire» (p. 326). Trecînd peste faptul că în nici o lucrare — fie ea și a recenzentei noastre (vezi «comentariul» din §6) — nu se epuizează bibliografia[10], întrucît aceasta are legătură cu *tipul demersului* (lingvistică clasică, structurală etc), notăm că la locul din *Morfologie* vizat de recenzentă am arătat cum pot fi **justificate** cele zece părți de vorbire **clasice** cu ajutorul criteriilor care nu puteau fi altele decît tot **clasice**, și anume, criteriul semantic, criteriul morfologic și criteriul sintactic. Cît privește delimitarea contextuală a părților de vorbire, aceasta este făcută de *lingvistica structurală și discriptivistă* prin apelul la *contextul diagnostic* (pentru o privire de ansamblu în această privință, vezi TLG, p. 66 sqq, p. 126 sqq., iar pentru unele detalii, vezi Valeria Guțu Romalo, *Distribuția*, în «Elemente de lingvistică structurală», București, 1967, p. 38 sqq., mai ales p. 44-46, unde se dau cîteva informații privitoare la contextul diagnostic). In lingvistica românească s-a apelat la contextul diagnostic pentru delimitarea **unor** părți de vorbire în două maniere. I. Coteanu, de exemplu, identifică patru părți de vorbire cu ajutorul *întrebărilor* (la celelalte șase părți de vorbire folosește alte criterii), la care *răspunsul* nu poate fi decît *o anumită clasă de cuvinte*: cu întrebările *ce este acesta sau aceasta?* și *cine este acesta sau aceasta?* recunoaștem substantivele; cu întrebările *cum este... (substantivul)?, care... (substantivul)?, cît, cîtă, cîți, cîte... (substantivul)?* obținem adjectivele; cu întrebările *«cît, cîtă, cîți, cîte* puse unui substantiv» (sic!)

[10] Menționăm și faptul că în ultimul timp au apărut lucrări de gramatică în care nu se indică nici o bibliografie — cum este *Gramatică. Stilistică. Compoziție*, București 1990, semnată de I. Coteanu, membru al Academiei Române [=Coteanu, Gram.] —, dar avem îndoieli asupra faptului că recenzenta noastră citată mai sus îi va reproșa acest lucru autorului.

Scanned with OKEN Scanner

identificăm numeralele; în sfîrșit, «pentru a vedea dacă un cuvînt este verb, punem întrebarea: *Ce face?* la substantiv sau pronume, iar cînd nu avem această posibilitate, punem întrebarea: *Ce se întîmplă (aici, acolo* etc)?» — vezi *Gramatica de bază a limbii române,* București, 1982, p. 21-23. Cea de a doua manieră de stabilire a părților de vorbire prin apelul la contextul diagnostic poate fi exemplificată cu lucrarea Georgetei Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie,* București, 1985. Contextul diagnostic pentru adverb — arată autoarea la p. 27 — îl constituie verbul, și anume, reflexivul impersonal, «care *nu admite combinarea cu un nominativ subiect*, cum ar fi: *se călătorește, se merge, se pleacă, se stă... se absentează...etc.*». Acest context poate fi formulat astfel:

«1) # *(nu) se* vb...# — *(nu) se călătorește* ***bine (acolo)...)***
2) # ... **(nu) se** vb. # — ***cînd (unde, chiar...) nu se călătorește.***
3) #**(nu) se...** vb. # — *(nu) se* **mai *(cam, prea)*** *călătorește»*

(idem, p. 28)

La acestea, pentru deosebirea adverbului de gerunziu, autoarea adaugă un context suplimentar în care este admis gerunziul, dar nu și adverbul, și anume: «#... *așa (astfel)* # (în care *așa* sau *astfel* sînt determinante ale elementului precedent)» — *idem,* p. 29.

Practicînd o gramatică de tip clasic, nu ne oprim în mod special la contextul diagnostic pentru gruparea cuvintelor în părți de vorbire. In treacăt, am spune, totuși, pe de o parte, că acest criteriu — aplicat la noi deocamdată numai la *unele* părți de vorbire — are nevoie de anumite ameliorări: se poate observa fără nici un efort că utilizarea de către I. Coteanu a aceleiași întrebări *cît, cîtă, cîți, cîte?* pe lîngă substantiv pentru a identifica și adjectivul, și numeralul nu reprezintă un criteriu convingător de distingere a adjectivului de numeral; un verb ca *se absentează,* de exemplu, recomandat de Georgeta Ciompec pentru contexte diagnostice «în care este admisă numai ocurența acestei părți de vorbire» — este vorba de adverb — p. 26, poate apărea și într-o propoziție ca *se absentează multe ore,* fără a putea spune, însă, că *ore* este adverb. Pe de altă parte, sîntem de părere că apelul la contextul diagnostic nu anulează criteriile clasice de clasificare a cuvintelor în părți de vorbire (semantic, morfologic, sintactic), ci am putea spune că prin contextul diagnostic — a cărui esență este întrudită cu a criteriului sintactic al gramaticii clasice — *se confirmă* apartenența unui cuvînt la o parte de vorbire stabilită cu ajutorul «sensului», al «flexiunii» și al «funcției».

* * *

§4. Plecînd de la faptul că prin *limbă,* ca sistem de semne, se

Scanned with OKEN Scanner

transmit *informații*, care pot fi — la unul și același cuvînt sau la cuvinte diferite — *semantice, gramaticale* și *stilistice,* înseamnă că utilizarea criteriului *semantic* pentru clasificarea cuvintelor în părți de vorbire presupune luarea în considerație a *informației semantice.* Informația *semantică* transmisă prin cuvinte înseamnă de fapt *sensul cuvintelor*, iar acesta trimite la *noțiune*, cu precizarea că în această privință nu există unitate de vederi. *Noțiunea*, ca formă logică, reprezintă reflectarea în mintea omului a esențialului și generalului din «realitate», care reflectare este posibilă numai prin *cuvînt* (vezi *infra*, partea de propoziție). Referindu-se la cuvintele care reprezintă substantivul, pronumele, adjectivul, numeralul, verbul și adverbul, unii specialiști[11] apreciază că dintre acestea exprimă noțiuni numai substantivul și pronumele ca «locțiitor de substantiv» (*art. cit.,* p. 264); cît privește adjectivul, numeralul și verbul, acestea «exprimă note din conținutul unei noțiuni» *(ibidem),* iar adverbul «exprimă un element secundar din nota unei noțiuni» (*idem,* p. 265). Generalizînd, în această viziune clasele de cuvinte se stabilesc după cum exprimă *noțiuni* (substantivul și, ca locțiitor, pronumele), *note ale noțiunii* care reflectă calitatea (adjectivul), cantitatea (numeralul) și acțiunea (verbul) sau *note ale notei noțiunii* (adverbul), la care se adaugă cuvintele relaționale (prepoziția și conjuncția) și cuvintele propoziții sau fraze (interjecția — *idem,* p. 262).

Alți specialiști apreciază că «exprimă și denumesc noțiuni» cuvintele care reprezintă substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul, adverbul și verbul, alte cuvinte (interjecția și unele onomatopee) «exprimă, dar nu denumesc emoții, senzații, manifestări de voință și zgomote» și, în sfîrșit, prepoziția, conjuncția, articolul și verbul copulativ *a fi* «exprimă raportul dintre noțiuni și fac legătura dintre cuvinte în propoziții» (Graur, *Introd.,* p. 174; vezi și TLG, p. 26-28). Potrivit acestei teorii, *sensul lexical* este un alt criteriu de clasificare a cuvintelor în părți de vorbire: «cuvintele care denumesc obiecte formează clasa substantivului; cuvintele al căror sens exprimă mișcări, stări ale obiectelor formează clasa verbului; cuvintele al căror sens exprimă o cantitate exprimă clasa numeralului; cuvintele al căror sens exprimă o calitate, însușire a obiectelor, intră în clasa adjectivului etc *(ibidem).*

Divergențele de opinii în această privință au drept cauză, printre

---

[11] G. Ivănescu, *Gramatica și logica. I. Structura gîndirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii,* AUT, I, 1963, p. 259-267.

Scanned with OKEN Scanner

altele, și vastitatea realității avute în vedere (cuvintele «uzuale», substantivele proprii, terminologia științifică și tehnică curentă, terminologiile profesionale, elementele lexicale arhaice, regionale, populare, argotice etc însumează aproximativ un milion de unități în limba română modernă), care nu se lasă redusă la cîteva clase *omogene*. Altfel spus, opiniile diferite se explică prin tendința specialiștilor de a depăși inconvenientele clasificărilor existente la un moment dat, pentru a ajunge la clase cît mai exacte, idealul — neatins pînă în momentul de față — constituindu-l clasele matematic exacte.

Înțelegînd — convențional — prin cuvînt *segmentul fonic principial accentuat, izolabil prin pauze în limbajul natural și transmițînd o informație semantică, gramaticală (morfologică, sintactică) și/sau stilistică*[12], sîntem de părere că mulțimea cuvintelor românești din limbajul natural poate fi grupată *în funcție de informația semantică* (deci ignorînd informația gramaticală și cea stilistică) în clasele pe care le notăm mai jos. Intrucît și *clasele* imaginate de noi după *un criteriu de bază* au o omogenitate relativă, pentru sporirea omogenității apelăm la *criterii secundare*, circumscrise celui de bază, cu ajutorul cărora în cadrul fiecărei clase creăm un număr de *subclase*.

a) Cuvinte[13] care prin ele însele sau, altfel spus, în mod direct transmit în contextul dat[14] informație semantică. La cuvînt, *informația semantică (sau sensul lexical) trimite la noțiune,* un cuvînt din această clasă — numit *cuvînt noțional* — putînd exprima atîtea noțiuni cîte sensuri lexicale are. De exemplu, cuvîntul *om* poate transmite noțiunea de «ființă superioară dispunînd de gîndire și limbaj articulat», de «bărbat», de «soț» etc; cuvîntul *(a) vedea* poate exprima noțiunea de «a percepe cu ajutorul văzului», de «a cerceta», de «a înțelege» etc; prin cuvîntul *bun* se indică noțiunea de «înzestrat cu calități», de «plăcut», de «priceput» etc. Ontologic, noțiunile reflectă «realități» diferite: *om, casă, viață* etc trimit la entități, față de *Vasile, Dolhești, Șimuz* s.a, care sînt numele numelor entităților (vezi §20); *(a) vedea, (a) sta, (a) exista* etc au în vedere acțiunea, starea, existența

[12] Vezi în această privință Graur, *Introd*., p. 19-120, TLG, p. 226-228, DDL, s. v. *mot*, MDL, s. v. *mot*, ș. a.

[13] Avem în vedere numai cuvintele *sintetice;* pentru cuvintele *perifrastice* (compuse, locuțiuni, expresii etc), vezi *infra*, §11.

[14] Dacă un «segment fonic» (exemplu, *grație, mulțumită, lui, am* etc) poate apărea într-un tip de contexe cu sens lexical «propriu», în alt tip de contexte cu sensul lexical «preluat» de la un alt element, iar în alt tip de contexte fără sens lexical, atunci la «segmentul fonic» respectiv putem vorbi de omonimie și ca urmare acel «segment fonic» este încadrat la clasele corespunzătoare (cuvinte noționale, cuvinte substitute sau cuvinte nenoționale).

SUBST., ADJ., VERB

Scanned with OKEN Scanner

etc considerate în desfășurare, ca procese; *bun, rău, frumos* etc vizează caracteristici ale entităților (*om* **bun**) sau ale «acțiunilor» (*merge* **frumos**); *doi, cinci, zece* etc se referă la cantități (**doi** *ori* **cinci** *fac* **zece**) ș.a.m.d.

b) La polul opus cuvintelor noționale se află **cuvintele nenoționale**, care nu transmit informație semantică (adică nu exprimă noțiuni), ci informație teoretic gramaticală. In cadrul acestei clase putem distinge, pe de o parte, cuvintele care sînt nenoționale în toate contextele din limbajul natural (*cu, pe, că, sau, nu* etc)[15]; pe de altă parte, există cuvinte care sînt nenoționale numai în anumite contexte (**lui** *tata*, **am** *citit*, **mă** *gîndesc* etc); în sfîrșit, dacă admitem că informația transmisă prin limbă poate fi *numai semantică, gramaticală* și *stilistică*, atunci ceea ce arată cuvintele de tipul *acesta, acela, meu, orice* etc în contexte ca *omul* **acesta (acela)**, *prietenul* **meu**, **orice** *problemă* etc — nefiind *noțiune* (și nici *expresivitate*) — nu poate reprezenta decît un anumit fel de informație gramaticală, pe care o numim convențional de tip determinativ («apropierea sau depărtarea de vorbitor», «posesia», «cunoașterea în măsură redusă» etc), diferită de informația gramaticală de tip categorial (caz, timp, diateză etc) și de tip raportual (inerență, coordonare, subordonare etc)[16].

c) Pentru cea de a treia clasă de cuvinte după criteriul semantic utilizăm termenul de **cuvinte substitute**, întrucît toate elementele lexicale încadrate aici — *indiferent de faptul că dau sau nu și alte informații semantice, gramaticale și, eventual, stilistice* — pot ține locul *în context* unor cuvinte noționale izolate sau al unor propoziții ori fraze, ceea ce înseamnă că trimit la informația semantică (noțiune, la cuvîntul izolat; judecată, șir de judecați și chiar raționament la propoziție și frază) doar indirect, prin intermediul elementelor substituite. In cadrul acestei clase putem distinge:

(α) cuvinte de tipul *el, ea, ei, dînsul* etc, care ar putea fi numite «substitute pure», întrucît în legătură cu «realitatea» la care trimit în contextul dat nu dau decît informații categoriale (gen, număr, caz, persoană);

---

[15] Pentru unele comentarii în această privință, vezi capitolul al X-lea, în care ne referim și la «sensul» prepoziției.

[16] O altă soluție — mai puțin convenabilă — ar fi să apreciem că, în contexte de felul celor avute aici în vedere, cuvinte ca *acesta, acela, meu, orice* etc transmit o informație *diferită* și de cea semantică, și de cea gramaticală, și de cea stilistică și, în consecință, se constituie într-o clasă de sine stătătoare, alta decît a cuvintelor noționale, a cuvintelor nenoționale și a cuvintelor substitute (pentru denumirea acestui tip de informație, am putea apela la termenul de «sens gramatical», dacă acesta nu ar fi sinonim cu acela de «informație gramaticală»).

Scanned with OKEN Scanner

β) la cuvintele de tipul *acesta, acela, (al) meu, orice* etc din contexte ca **acesta** *vine*, **acela** *pleacă* etc (pentru un alt tip de context în care apar aceste cuvinte, vezi mai sus, punctul **b**), informațiilor gramaticale indicate sub α pentru «realitatea» reflectată de «elementul» substituit li se adaugă și altele, pe care le considerăm de asemenea gramaticale (vezi și nota 16), care au în vedere «distanța» față de vorbitor, «apartenența», «cunoașterea în măsură redusă» etc;

γ) unele cuvinte substitute transmit — în afara informațiilor gramaticale de felul celor indicate sub α — și informații semantice «cantitative» sau de «ordonare» privitoare la «realitatea» avută în vedere de «elementul» substituit: *din cei cinci oameni,* **trei** *îmi sînt cunoscuți, iar* **al doilea** *mi-e prieten;*

δ) cuvintele substitute de tipul *acolo, aici, unde, cînd, cum* etc transmit — în legătură cu «realitatea» avută în vedere prin «elementul» substituit — numai informație semantică (nu și gramaticală sau stilistică) de loc, timp, mod etc;

ε) cuvintele *(a) face, (a) se întîmpla, (a) se petrece* pot substitui, de obicei împreună cu un pronume neutral complement sau subiect, ceea ce se comunică printr-o propoziție (*citește tot timpul și* **o face** *cu plăcere*) sau printr-o frază: *X se plimbă, petrece, pierde vremea și* **asta o face** *zilnic; e frig, plouă, lapovițează și* **asta se întîmplă (se petrece)** *în fiecare toamnă;*

ξ) elementele lexicale de tipul **bîz, miau, zvîrr** etc — numite curent cuvinte imitative sau onomatopee — se utilizează cu predilecție în vorbirea populară și familiară, unde «țin locul» mai ales al cuvintelor ce exprimă «acțiunea», în sensul că într-o altă modalitate de exprimare pot fi inlocuite cu acestea. De exemplu, contextul «iar el **zvîrr** cu o scurtătură în urma noastră...» (Creangă, *Opere*, ediția bibliofilă, București, 1972, p. 239) poate deveni *iar el* **zvîrle** *cu o scurtătură în urma noastră;*

η) În sfîrșit, spre deosebire de cuvintele din subclasele α — γ care, în calitate de substitute, trimit principial la *noțiuni* și doar uneori la *judecăți, șiruri de judecăți* sau chiar *raționament*, cuvintele din această subclasă, de tipul *ah, oh, vai* etc țin întotdeauna locul unor structuri frastice, trimițînd la judecăți sau șiruri de judecăți.

§5. Utilizarea criteriului morfologic — care are în vedere informația gramaticală de tip categorial — pentru gruparea cuvintelor în părți de vorbire necesită unele precizări privitoare la categoriile gramaticale existente în limba română. Dacă prin *categorii gramaticale* se înțelege «expresia lingvistică a unor categorii logice, adică a unor raporturi stabilite de mintea noastră între noțiuni, obiecte sau fenomene» (Iordan, LRC, p. 238), atunci urmează că la categoriile gramaticale există un *conținut categorial*, care constă în raportul stabilit de mintea omului între «noțiuni, obiecte sau fenomene», și o *formă categorială*, prin care se înțelege marca raportului respectiv. *Conținului categorial* și *forma categorială* trimit la *categorii gramati-*

Scanned with OKEN Scanner

cale numai cînd se realizează cel puţin o «opoziţie internă» în sensul că la unul şi acelaşi cuvînt sau la cuvinte diferite cu particularităţi semantico-gramaticale comune există cel putin două «aspecte opozabile». De exemplu, la *scaun-scaune* vorbim de categoria gramaticală a numărului, pentru că există opoziţia «aspectului» de singular *scaun-Ø* cu «aspectul» de plural *scaune*; la *există* admitem categoria gramaticală a diatezei fiindcă «aspectul» activ al acestui cuvînt (Ø **există** Ø) se opune «aspectului» pasiv al unui alt cuvînt ca **este** *bătut* **de x** şi «aspectului» reflexiv de la un cuvînt ca **se** *spală* Ø, la un cuvînt ca **om**, însă, nu putem spune că există categoria gramaticală a persoanei, deoarece acest tip de cuvînt apare întotdeauna în dialog în aceeaşi poziţie (persoana a III a, pe care o reprezintă prin excelenţă), spre deosebire de un substitut ca *el*, care are categoria gramaticală a persoanei, din cauză că intră în opoziţie cu *tu* şi *eu* ş.a.m.d.

In funcţie de conţinului categorial şi forma categorială, categoriile gramaticale din limba română recunoscute de majoritatea specialiştilor[17] sînt *genul*, *numărul*, *cazul*, *persoana*, *comparaţia*, *diateza*, *modul* şi *timpul*. Unele dintre acestea, pe care le numim *specifice*, se întîlnesc la o singură clasă semantică de cuvinte, iar celelalte, pe care le numim *comune*, apar la două sau mai multe clase semantice de cuvinte.

§6. Admiţînd că *genul* este o categorie gramaticală, atunci aceasta are justificare prin excelenţă la *cuvintele noţionale* care indică *«numele» entităţilor* (pentru motivele care ne determină se preferăm termenul *entitate* aceluia foarte răspîndit de *obiect*, vezi §13). La aceste cuvinte, mai bine-zis, la unele dintre ele, conţinutul categoriei gramaticale a genului constă în aceea că entităţile, dacă sînt animate, adică reprezintă «fiinţe», sînt unele de sex bărbătesc sau masculin (*bărbat, cocoş, vulpoi* etc) şi altele de sex femeiesc sau feminin (*femeie, găină, vulpe etc)*, iar dacă sînt inanimate, reprezentînd «lucruri», sînt în afara sexului sau neutre (*scaun, creion, război* etc).[18] In legătură cu această grupare a cuvintelor, notăm, pe de o parte, că nu întotdeauna se poate face distincţie clară între clasele indicate mai sus. Un exem-

[17] Pentru ipoteza că **genul** nu este categorie gramaticală, vezi §13; pentru ipoteza că în limba română ar trebui admisă şi categoria gramaticală a determinării, vezi capitolul al IV-lea (clasa articolelor), iar pentru ipoteza că ar trebui admisă şi categoria gramaticală a aspectului, vezi capitolul al VIII=lea (clasa verbelor).

[18] Punîndu-se semnul egalităţii între *genul natural* şi *genul gramatical*, la un moment dat s-a vorbit la noi de *substantive de sex bărbătesc, de sex femeiesc şi asexuate.*

Scanned with OKEN Scanner

plu în acest sens îl constituie plantele (*floare, copac, fag* etc): dacă apreciem că toate entităţile de natură materială se grupează doar în animate sau «fiinţe» şi inanimate sau «lucruri», atunci plantele, care reprezintă o formă de viaţă, trebuie considerate animate sau fiinţe, fără a putea spune, însă — în modul de gîndire cu care sîntem obişnuiţi — că unele sînt de sex bărbătesc (masculin) şi altele de sex femeiesc (feminin). Pe de altă parte, între *genul natural* al entităţilor şi *genul gramatical* al «numelor» din limba română nu există decît unele suprapuneri (*bărbat* este de genul masculin, *femeie* este de genul feminin, *scaun* este de genul neutru etc), fapt explicabil prin aceea că clasificarea *gramaticală* a «numelor» după genul *natural* al entităţilor vizează, de fapt, faze mai vechi ale limbilor, iar în română genul gramatical al numelor este moştenit din latină, cu unele evoluţii pe terenul limbii noastre. Aceasta poate explica de ce sînt considerate ca aparţinînd genului gramatical masculin nu numai numele fiinţelor de sex bărbătesc, care au, deci, şi genul natural masculin (*bărbat, cocoş, vulpoi,* etc), ci şi — prin diverse asociaţii — unele nume de entităţi la care în mod firesc nu se poate vorbi de gen natural (*copac, fag, perete* etc), tot la fel cum fac parte din genul gramatical feminin, pe lîngă numele fiinţelor de sex femeiesc, deci cu genul natural feminin (*femeie, găină, vulpe* etc), şi unele nume de entităţi la care nu există gen natural (*floare, prună, casă* etc). Cît priveşte neutrele, acestea reprezintă nume de entităţi neanimate (*scaun, creion, război* etc) şi numai în cazuri excepţionale cuvinte care trimit la fiinţe (*animal, mamifer, popor* etc).

Dacă apreciem că entităţile animate — la care există gen natural ce motivează genul gramatical al numelor lor — vor fi fiind mai puţine decît entităţile neanimate (la care, neexistînd gen natural, nu este motivat decît genul gramatical neutru, masculinul şi femininul fiind aici analogice), atunci putem spune că la majoritatea «numelor» românești genul are caracter «formal» (vezi şi §13).

Privitor la marca categoriei gramaticale a genului la «nume», subliniem că *majoritatea*[19] *«numelor» au gen unic, că — făcînd abstracţie chiar şi de* **-uri** *— mărci într-o anumită măsură specializate sînt numai pentru masculin şi feminin, neutrul indicîndu-şe printr-un «amestec» al mărcilor de masculin cu cele de feminin, că o singură marcă indică în principiu toate categoriile gramaticale ale «numelui» respectiv (adică genul, numărul şi cazul) şi că pentru aceste categorii gramaticale*

[19] Pentru excepţii şi comentarii, vezi §13, *passim*.

de la «nume» mărcile pot fi de naturi diferite (în afara celor suprasegmentale, morfeme propriu-zise, care sînt **părţi** *de cuvînt, şi* **cuvinte**-*morfem).* Principalele morfeme propriu-zise prin care se marchează (şi) genul sînt **desinenţele**, care se realizează din punct de vedere fonetic atît pozitiv, cînd vorbim de mărci concrete (*mam***ă**, *frat***e**, *lucr***u**,etc), cît şi *negativ*, cînd vorbim de mărci abstracte sau zero (**bărbat-Ø, om-Ø, scaun-Ø** etc). La cuvintele-morfem pentru indicarea — adesea redundată — (şi) a genului la «nume» se încadrează cele de tipul *lui, un, nişte* etc în contexte ca **lui** *tata*, **un** *om*, **nişte** *scaune* etc. Un loc aparte au segmentele fonice **-a, -le, -lui** etc (din *mam***a**, *frat***ele**, *om***ului** etc), care prin origine sînt cuvinte.morfem, dar care în stadiul actual al limbii române apar ca morfeme propriu-zise (pentru vorbitorul nepreocupat de teoria limbii, reprezintă «părţi de cuvinte», la fel cu desinenţele). Adăugăm aici şi pe *u* ce precede pe *-lui* de la o formă ca *omului*, care, apărînd «în mod capricios» la nume, aşa cum se întîmplă cu *-ez, -esc* la verbe, poate fi considerat sufix flexionar, pe *-iţă* din *păuniţă*, *-ica* din **Vasil***ica* ş. a., pe care le numim în mod convenţional *morfeme complexe* (vezi «comentariul» din §7, *passim)*, precum şi pe **-a** din *col***a**, *Tom***a**, *Dolhasc***a** ş. a., pe care — avînd caracteristici şi de desinenţă, şi de articol — îl numim de asemenea convenţional *morfem mixt* (vezi «comentariul» din §17, *passim*).

De la cuvintele *noţionale* ce indică «nume», categoria gramaticală a genului a fost preluată — cu unele deosebiri în privinţa conţinutului şi a formei — şi de cuvintele *substitute* ale «numelor» (vezi §4, punctul *c*, subclasele α, β). Astfel, din punctul de vedere al conţinutului categorial, la «nume» există genurile gramaticale masculin, feminin şi neutru, corespunzînd sexului sau genului natural bărbătesc şi femeiesc al animatelor şi absenţei sexului la inanimate. Substitutele avute în vedere, însă, nu trimit *direct* la entităţile care au gen natural, ci doar *indirect* la cuvintele prin care sînt numite entităţile, cuvinte ce au gen gramatical concretizat într-un sistem de «forme» pentru gen (vezi imediat mai sus). Întrucît în acest sistem există numai ***două serii de forme*** pentru gen — una pentru masculin şi alta pentru feminin, neutrul rezultînd din «amestecul» acestora —, este normal ca şi cuvintele substitute ale «numelor» şi omonimele lor determinative (vezi §4) să aibă — în afara excepţiilor indiferente la gen — aceleaşi ***două serii de forme***, una pentru masculin *(el, acesta, altul* etc), şi alta pentru feminin (*ea, aceasta, alta* etc), «amestecul» acestora nefiind posibil. De exemplu, la «nume» — considerînd tipice opoziţiile formale *-Ø/-i* pentru masculin (**cumnat-Ø/cumnaţi**) şi

-a/-e pentru feminin (*cumnată/cumnate*) — găsim că neutrul se caracterizează formal prin «amestecul» de asemenea tipic -Ø al masculinului cu *-e* al femininului (*scaun-Ø/scaune*). La substitute, însă — considerînd şi aici tipice formele supletive de masculin **el/ei** şi de feminin **ea/ele** —, constatăm că limba nu admite «amestecul» **el/ele**, ceea ce înseamnă că nu există (nici) *forma* pentru genul neutru. La deosebirile formale dintre genul substitutelor şi genul «numelor» adăugăm şi **tipul de flexiune** (vezi §7), care la «nume» este sintetică, analitică şi mixtă, în timp ce la substitute considerăm că este convenabil să vorbim de flexiune supletivă şi mixtă.

În limba română, genul mai apare şi la *cuvintele noţionale* ce exprimă *caracteristici calitative* ale entităţilor (*om* **bun**, *femeie* **frumoasă** etc), precum şi la acelea care exprimă *caracteristici cantitative* sau *de ordonare* a(le) entităţilor (**doi** *oameni*, **a doua** *femeie* etc), la cuvintele ce indică simultan şi *caracteristici calitative* ale entităţilor, şi o *acţiune* privită ca proces sau ca rezultat (*acest volum este* **scris** *de un poet*, *informaţie* **difuzată** *prin radio* etc) şi chiar la cuvinte nenoţionale care transmit doar informaţie gramaticală (**un** *om*, **o** *femeie*, **acest** *tînăr*, **altă** *fată* etc). La toate aceste cuvinte, la fel ca la substitute şi — *mutatis mutandis* — pentru aceleaşi raţiuni, există numai două genuri, anume, masculinul şi femininul (vezi imediat mai sus). Ceea ce deosebeşte în mod tranşant cuvintele avute aici în vedere de «nume» (şi, prin acestea, şi de substitute) este faptul că în timp ce la «nume» (indirect, şi la substitute) genul are şi *conţinut*, şi *formă*, la cuvintele de care ne ocupăm aici genul are numai *formă* (conţinutul genului gramatical al «numelor» fiind genul natural sau «sexul entităţilor», este axiomatic că existenţa acestuia este posibilă doar la entităţi, nu şi la «caracteristicile» calitative sau cantitative ale acestora şi cu atît mai puţin la cuvintele nenoţionale. Acest gen în exclusivitate formal al cuvintelor în discuţie este marcat prin excelenţă prin morfeme propriu-zise (*om bun-Ø*, *femeie frumoasă* etc) sau prin supletivism (**un** *om*, **o** *femeie*, **nişte** *oameni* etc).

* * *

Referindu-ne la categoria gramaticală a *numărului* — posibilă de asemenea la mai multe clase semantice de cuvinte —, notăm că şi aici *conţinutul* categorial are suport în realitate tot numai la «numele entităţilor», întrucît numai acestea pot exista — teoretic — şi izolat, cîte unul adică (*băiat, carte, uşă, picior* etc), ceea ce reprezintă singularul, şi în grup, adică mai multe la un loc (*băieţi, cărţi, uşi, picioare* etc), ceea ce reprezintă pluralul. Cît priveşte *forma* categoriei gra-

Scanned with OKEN Scanner

maticale a numărului, aceasta se concretizează la «nume» în principiu în aceleași mărci ca la gen, adică în morfemele propriu-zise reprezentate prin desinențe (*băiat-Ø/băieți*, *carte/cărți* etc), unde într-un anumit sens (vezi mai sus, la gen) putem încadra și pe *-a, -l, -le* etc (din *mama*, *tatăl*, *fratele* etc), în sufixul flexionar *-u* din *omul* și mai ales din omu, în morfemul mixt *-a* din *cola* (recipient cu băutură) care se opune lui *cole*, în morfemul complex de tipul *-iță*, din *Păuniță*, *-ica* din *Vasilica* etc (pentru ultimele două, vezi mai sus, la gen) și în cuvintele-morfem-mărci care de obicei sînt redundante — *un, o, niște* etc (**un** *om*, **o** *femeie*, **niște** *cărți* etc).

Categoria gramaticală a numărului apare și la substitute și omonimele lor determinative, unde *conținutul* de singular și plural — preluat de la «nume» — este marcat de obicei prin supletivism *(eu/noi, tu/voi* etc) și doar uneori prin morfeme propriu-zise (o *sută*/două *sute*, o *mie*/două *mii* etc).

Cu conținutul *categorial* schimbat, îndicînd că «autorul» unei «acțiuni» poate fi o entitate izolată, singulară, sau un grup de entități, categoria gramaticală a numărului apare și la cuvintele noționale ce exprimă «acțiunea» considerată ca proces, unde este marcată prin morfemele propriu-zise reprezentate prin desinențe (*cîntai/cîntați*, *cînt-Ø/ cîntăm* etc) și prin sufixe flexionare (*zise-Ø/ziseră*, *zisese-Ø/ziseseră* etc) sau prin cuvinte-morfem (**ai** *cîntat*/**ați** *cîntat*, **voi** *cînta*/**vom** *cînta* etc).

In sfîrșit, la fel cu genul și — schimbînd ceea ce trebuie schimbat — cu aceleași motivări, numărul apare numai ca formă (adică fără conținut categorial) și la cuvintele noționale ce exprimă «caracteristicile» calitative și cantitative ale entităților, fiind marcat prin morfeme propriu-zise, concretizate de obicei în desinențele ce indică și genul (*carte bună/cărți bune*, *zece oameni/zeč-Ø de oameni* etc) și uneori în «segmentele fonice» (vezi mai sus) *-a, -le, -l, -i* etc (*buna carte/ bunele cărți*, *bunul om*, *bunii oameni* etc), precum și la unele cuvinte nenoționale, unde este marcat prin supletivism (**un/o/niște** etc).

* * *

La categoria gramaticală a *cazului*, *conținutul categorial* constă în «raporturile dintre obiecte... unele față de altele sau dintre obiecte și acțiuni».[20] Gramaticile românești apreciază că în limba noastră raporturile dintre «obiecte», precum și acelea dintre «obiecte» și «acțiuni» se

[20] Iordan, LRC, p. 242

640.921

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ „GH. ASACHI" IAȘI

Scanned with OKEN Scanner

pot reda prin cinci cazuri (nominativul, genitivul, dativul, acuzativul și vocativul), fiecare dintre acestea folosindu-se la «nume» cu o frecvență mai mare pentru un anumit raport sintactic.[21] Avînd în vedere acest lucru, spunem că nominativul este *mai ales*[22] cazul subiectului, care intră în raport de inerență cu predicatul (FATA **cîntă** *frumos*), genitivul *mai ales* al subordonării atributive (**vocea** FETEI *este cristalină*), dativul *mai ales* al subordonării completive indirecte (FETEI **îi place** *muzica*), acuzativul *mai ales* al subordonării completive directe (PE FATĂ **a premiat**-O), iar vocativul este prin excelență în afara funcțiilor sintactice, contractînd raportul de incidență (*nu știu*, FATĂ, *această melodie*). Forma categoriei gramaticale a cazului la «nume» o constituie morfemele propriu-zise reprezentate de aceleași desinențe prin care se indică și genul, și numărul (*această fată cîntă, vocea acestei fete este frumoasă* etc), aici putînd încadra, *dintr-un anumit punct de vedere, și pe -a, -l, -lui* etc (*fata cîntă, băiatul ascultă* etc), sufixul flexionar *-u* din *omul*, devenit în limba vorbită *omu*, morfemul mixt *-a* din *nirvana* în opoziție cu *nirvanei*, morfemul complex de tipul *-iță* din *păuniță*, *-ica* din *Vasilica* (vezi mai sus, la gen și număr), la care adăugăm pe *-ăi* din *bunicăi*, *Dolbascăi* etc, cuvintele-morfem de tipul *un, o, niște, pe* etc (**o** *fată cîntă*, **pe** *băiat îl ascult* etc), precum și accentul în context obligatoriu (*ajută-l*, **om** *bun, pe cel năpăstuit*).

Avînd conținutul transmis de la «nume», categoria gramaticală a cazului — marcată prin supletivism — apare și la cuvintele-substitut și omonimele lor determinative ca *eu, îmi, mă, tu, acesta* etc. La cuvintele-substitut de tipul *doi, două, trei, al patrulea* etc, *conținutul* cazului este de asemenea preluat de la «nume», deosebirea față de substitutele anterioare vizînd forma: aici, uneori cazul poate fi marcat și numai prin morfeme propriu-zise, mai exact, prin desinențe, cum se întîmplă cu nominativul din *doi discută, ele sînt două* etc; cel mai frecvent, însă, cazul acestor substitute este marcat prin anumite cuvinte-morfem, și anume, prin prepoziții și articole (*l-am văzut* **pe** *al doilea*, **celor** *patru le place poezia* etc).

---

[21] Despre cazurile limbii române nu se mai poate spune că sînt specializate, ca în limba latină, ci o singură «formă» cazuală poate contracta raporturi sintactice diferite (care generează funcții sintactice diferite). Admițînd că în română există șase raporturi sintactice (de inerență, de coordonare, de subordonare, mixt, explicativ și de incidență — vezi capitolul respectiv), constatăm că acuzativul, de exemplu, poate contracta raportul de inerență (**din aceștia** *mai există*), de coordonare (*vorbește* **cu prietenii și cu dușmanii**), de subordonare (*scrie* **cu creionul**) etc.

[22] Pentru detalii privitoare la funcțiile cazurilor, vezi părțile de vorbire la care există această categorie gramaticală (substantivul, pronumele etc).

Scanned with OKEN Scanner

Intrucît categoria gramaticală a cazului este definită ca expresia lingvistică a unui raport între «obiecte» sau între «obiecte» și «acțiuni», urmează că, la cuvintele care nu trimit la «obiecte», cazul — în același sens cu genul și numărul — nu are justificare în planul *conținutului*, ci numai în planul *formei*. In această situație se află cuvintele noționale ce exprimă «caracteristici» calitative și cantitative sau de ordonare, unde marca pentru caz este solidară cu aceea pentru gen și număr (*carte bună*, *două poezii*, *a treia bancă* etc), precum și unele cuvinte nenoționale, la care cazul este marcat prin supletivism (**o/unei, niște** etc).[23]

* * *

Cu toate că despre categoria gramaticală a persoanei se vorbește de obicei numai la cuvintele substitute de tipul *eu*, *tu*, *el*, *dumneata*, *dumnealui* etc și la cuvintele ce exprimă «acțiunea» ca proces (*cînt*, *vorbești*, *merge* etc), totuși, *conținutul* acestei categorii gramaticale poate fi explicat numai prin apelul la cuvintele noționale ce indică «numele» entităților. Aceasta întrucît *conținutul* categoriei gramaticale de persoană îl constituie faptul că entitățile sînt grupate în mintea omului nu numai în funcție de sex și de număr, ci și după poziția lor în dialog: unele entități — numite convențional persoane reale — pot reprezenta persoana gramaticală a vorbitorului (poziția I), care în limba română din zilele noastre se poate exprima doar prin *eu* și, într-un anumit sens — pentru care vezi §40 — prin *noi* (în limba română din epoci anterioare, pentru persoana gramaticală a vorbitorului mai există și *domnia mea* și chiar *domnia noastră*); alte entități-persoane reale reprezintă persoana gramaticală a interlocutorului (poziția a II a), pentru care se utilizează cuvintele *tu*, *dumneata*, la care pot fi adăugate *voi*, *dumneavoastră* etc; în sfîrșit, alte entități-persoane reale reprezintă persoana gramaticală despre care se vorbește (poziția a III a), pentru care limba română dispune de cuvintele noționale reprezentate prin «nume» (*tată*, *mamă*, *frate*, *soră*, *casă*, *carte* etc), precum și de cuvintele numite substitute, de tipul *el*, *ea*, *acesta*, *acela*, *unul*, *altul* etc. Cuvintele prin care se indică participarea la dialog a entităților nu se comportă toate la fel. Ne referim, pe de o parte, la faptul că unele dintre ele, constituite în anumite clase, admit opoziția de persoană gramaticală, în sensul că lui *eu*, ca persoană gramaticală care trimite la vorbitor, i se poate opune persoana gra-

[23] Nu am menționat aici și cuvintele eterogene ce exprimă simultan și o caracteristică calitativă, și o acțiune considerată ca proces (din contexte de tipul *cartea este* citită *de x)*, pentru că la acestea nu apare opoziția cazuală, ele aflîndu-se în principiu în nominativ.

Scanned with OKEN Scanner

maticală *tu*, care trimite la interlocutor, și persoana gramaticală *el*, care substituie numele despre care se vorbește etc; celelalte cuvinte care interesează aici, însă, reprezentînd alte clase, nu admit opoziția de persoană gramaticală (de exemplu, cuvintele ce indică numele entităților — *mamă, tată, frate, casă, gînd* etc —, precum și unele dintre acelea ce substituie «numele» — *acesta, acela, celălalt, unul, altul* etc — se pot înlocui doar unele cu altele în cadrul aceleiași persoane gramaticale, nu și cu cuvinte pentru alte persoane gramaticale, adică cu *eu* indicînd vorbitorul și cu *tu* indicînd interlocutorul. Pe de altă parte, avem în vedere că în combinații cu cuvinte ce exprimă acțiunea considerată ca proces, de tipul *eu cînt, tu cînți, el cîntă, acesta cîntă, unul cîntă* etc, numai unele pot fi înlocuite cu «nume» în contexte reperate (**el** — eventual **acesta, unul** etc — *cîntă* — **omul** cîntă), la celelalte înlocuirea cu «nume» avînd ca rezultat contexte nereperate: **eu** *cînt* ≠ **omul** *cînt*, **tu** *cînți* ≠ **omul** *cînți* etc. Cele spuse mai sus ne dau dreptul să apreciem că **eu, tu** *nu sînt*, de fapt, substitute pentru *omul* sau oricare alt «nume», ci **eu** *reprezintă un fel de «nume» al vorbitorului* și **tu** *un fel de «nume» al interlocutorului* (aici încadrîndu-se, cu anumite «adaosuri», și *mata, dumneata* etc). Dacă, însă, ne plasăm pe poziția clasică, potrivit căreia — indiferent de motivație — *eu, tu* sînt admise ca substitute, atunci trebuie să spunem că despre categoria gramaticală a persoanei — marcată prin supletivism — se poate vorbi numai la acele cuvinte-substitut avute aici în vedere care dispun de opoziții interne (concretizate în aspecte opozabile), adică la *eu/tu, mata, dumneata/el, dumnealui* etc și — cu precizarea că sînt plurale inclusive — la *noi/voi, dumneavoastră/ei, dumnealor* etc. Cît privește celelalte cuvinte în discuție, adică substitute ca *acesta, acela, unul, altul* etc și toate «numele» (*fată, mamă, frate, soră, casă, gînd* etc), acestea putem spune că **indică** *o persoană, întotdeauna a treia*, dar nu au categoria *gramaticală* a persoanei, care presupune cel puțin două «aspecte opozabile».

Categoria gramaticală a persoanei mai apare — ca rezultat al unui împrumut motivat de necesitățile de acord — și la cuvintele ce exprimă «acțiunea» considerată ca proces. Imprumutul la care ne-am referit explică schimbările suferite de această categorie gramaticală, conținutul persoanei însemnînd acum că «autorul acțiunii» poate fi persoana gramaticală a vorbitorului (**eu** *cînt*), persoana gramaticală a interlocutorului (**tu** *cînți*) sau persoana gramaticală care constituie obiectul vorbirii (**oamenii, ei** etc *cîntă*). Schimbările afectează și domeniul formei, mărcile categoriei gramaticale de persoană la cuvin-

Scanned with OKEN Scanner

tele ce exprimă «acțiunea» considerată ca proces fiind prin excelență sau morfemele propriu-zise reprezentate prin desinențe (*cînt-Ø*, *cînți*, *cîntă* etc), sau — uneori redundant — diverse cuvinte-morfem (**ai** *mers*, **vom** *merge*, **mă** *gîndesc-Ø* etc).

* * *

Categoria gramaticală *a comparației* (numită uneori și *a intensității*)[24] se întîlnește la cuvintele care exprimă caracteristici prin excelență calitative ale entităților sau ale «acțiunilor». Conținutul acestei categorii gramaticale constă, în principiu, în intensitatea (măsura) în care se află fie o caracteristică la o singură entitate ori «acțiune» în circumstanțe diferite sau la entități ori «acțiuni» diferite indiferent de circumstanțe, fie două (eventual chiar mai multe) caracteristici la o singură entitate sau «acțiune» de obicei în aceleași circumstanțe, iar uneori în circumstanțe diferite. Este vorba de faptul că o «caracteristică» poate apărea cu o intensitate pe care — prin comparație cu celelalte posibile — o considerăm convențional *zero*, cînd caracteristica respectivă este admisă de vorbitori cu intensitate «obișnuită», neatrăgînd, adică, atenția prin diminuare sau augmentare. Pentru această intensitate zero se utilizează prin tradiție termenul de *grad pozitiv* (*om* **bun**, *femeie* **inteligentă**, *scrie* **bine**, *locuiește* **aproape** etc). O caracteristica poate apărea, însă — la o singură entitate sau «acțiune» în circumstanțe diferite ori la entități sau «acțiuni» diferite indiferent de circumstanțe — cu o intensitate mai mare decît cea «obișnuită» (*acest om este astăzi* **mai bun** *decît ieri*, *scrie* **mai bine** *decît vorbește* etc), mai mică (*acest om este astăzi* **mai puțin bun** *decît ieri*, *scrie* **mai puțin bine** *decît vorbește* etc) sau egală (acest om este astăzi **la fel de bun** ca ieri, scrie **tot așa de bine** *cum vorbește* etc); două (eventual mai multe) caracteristici pot apărea cu aceeași intensitate la o singură entitate sau «acțiune» de obicei în aceleași circumstanțe [*el este* **tot atît de bun** *cît și de drept (și de amabil)*, *el vorbește* **tot atît de mult** *cît și de frumos* (*și de atractiv)*], iar uneori în circumstanțe diferite (*el este astăzi* **la fel de tolerant** *cît de intolerant era ieri*, *el vede azi* **la fel de rău** *cît de bine vedea altă dată*); în toate aceste situații se vorbește de *gradul comparativ*. In sfîrșit, o caracteristică mai poate apărea și cu o intensitate superioară — gradul fiind numit *superlativ*, fie prin compararea cu alte entități (*el este* **cel mai bun** *dintre toți* etc), fie fără comparare evidentă (*el este* **foarte bun**, *el scrie* **extraordinar de bine** etc). Raportînd, din

[24] Vezi, de exemplu, SMLRC, p. 112; Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978 [=Iordan-Robu, LRC], p.341 sqq., ș. a.

Scanned with OKEN Scanner

punctul de vedere al *formei*, pozitivul la comparativ și superlativ, găsim că marca acestor grade este concretă la comparativ și superlativ, unde este reprezentată de obicei prin cuvinte-morfem (*mai, tot așa de, mai puțin, extraordinar de* etc; pentru unele excepții, vezi comentariul din §7, precum și §35, §36) și abstractă, adică *zero*, la pozitiv.

* * *

Conținutul categoriei gramaticale a *diatezei* — întîlnită exclusiv la cuvintele care exprimă «acțiunea» considerată ca proces — îl constituie raporturile care se pot crea între aceste cuvinte cu funcția de predicat și maximum alte două elemente ale propoziției, anume, subiectul și un «complement» (direct, de agent sau sociativ). Intre acești termeni pot apărea, după părerea noastră, următoarele cinci raporturi sintactice, date de *atitudinea* subiectului față de acțiune sau de inexistența subiectului: raportul activ, cînd subiectul este activ, executînd acțiunea, care poate rămîne în sfera acestuia (exemplu, *el* **stă**) sau poate trece asupra complementului direct (exemplu, *el* **vede** LUMEA); *raportul* pasiv, cînd subiectul este pasiv, suferind acțiunea pe care o execută complementul de agent (exemplu, *copilul* **este bătut** *DE MAMA*); raportul reflexiv, cînd persoana reală care execută acțiunea ca subiect este aceeași cu persoana reală care suferă acțiunea în calitate de «complement direct» de tip special (exemplu, *el* SE **spală**); raportul reciproc, cînd — la cazul tip — fiecare persoană reală din cadrul subiectului este în același timp și activă, executînd acțiunea pe care o suferă altcineva, și pasivă, suferind acțiunea executată de elementul pe care imediat mai sus l-am considerat activ (*ei* SE **bat**); în sfîrșit, raportul impersonal (eventual *zero*), cînd din cele trei elemente posibile la raportul exprimat de diateză nu există decît unul, și anume, acela care exprimă «acțiunea» considerată ca proces cu funcția sintactică de predicat, iar celelalte elemente (numele subiect și numele complement) — întrucît nu există în realitate — sînt admise ca *zero* prin analogie cu celelalte raporturi (*afară* SE **întunecă**).

Mărcile (adică *forma*) categoriei gramaticale a diatezei, identificate prin compararea structurilor ce indică cele cinci raporturi prezentate mai sus, pot fi sau concrete, realizate prin diverse cuvinte-morfem (*este* și *de mama* din *copilul* **este** *bătut* **de mama**, *se* din *el* **se** *spală* etc), sau, prin comparație cu acestea, abstracte, adică *zero* atît antepus, cît și postpus cuvîntului ce exprimă «acțiunea» (exemplu, **Ø** *merge* Ø)*.

*In recenzia la care trimitem în nota 4 (vezi și al doilea comentariu din §3), Gabriela Pană Dindelegan își manifestă

Scanned with OKEN Scanner

mentariu din §3), Gabriela Pană Dindelegan își manifestă nemulțumirea pentru felul în care am rezolvat problema diatezelor: «Diateza reflexivă, care — în interpretarea autorului — corespunde reflexivului obiectiv, este limitată la verbele cu pronume reflexiv în acuzativ (p. 246). Reflexivul obiectiv cu dativul este subordonat, în mod surprinzător, activului (p. 246-247). Diateza reciprocă, avînd elemente de definiție comune cu cea reflexivă, se exemplifică, însă atît cu reflexive în acuzativ, cît și cu reflexive în dativ (exemple, *a se bate*, *a-și da bună ziua*, p. 248)» — p. 329. Acest pasaj reprezintă — după părerea noastră — o mostră de atitudine neobișnuită în știință, constînd în aceea că *Gabriela Pană Dindelegan evită să se pronunțe asupra* **principiului,** *dar combate* **manifestarea** *acestuia*. Ne referim la faptul că, preocupîndu-ne pe larg de categoria gramaticală a diatezei (GEM, p. 237-257),am subliniat că «pentru recunoașterea unei diateze..., nu putem absolutiza nici criteriul *formei* (=marca), nici criteriul conținutului (=raportul), ci... *trebuie să plecăm de la raportul gramatical și să căutăm marca acestuia*» (p. 242; *passim*). Urmînd acest principiu și la identificarea diatezei reflexive, am arătat că raportul gramatical reflexiv înseamnă că «persoana reală participantă la acțiune este în același timp și activă, săvîrșind acțiunea în calitate de subiect, și pasivă, suferind acțiunea în calitate de „obiect" — GEM, p. 248 —, prin „obiect" înțelegînd aici *un complement direct de tip special* (GEM, p. 240-241), care se constituie în marcă a raportului gramatical reflexiv. Admițînd cele spuse mai sus, este logic și că la diateza reflexivă se încadrează numai ceea ce este cunoscut sub numele de «reflexiv obiectiv cu acuzativul» din contexte ca *el* **se spală**, și că «reflexivul obiectiv cu dativul» din contexte ca *el* **și-a amintit** *ceva* nu poate fi încadrat la diateza reflexivă, întrucît *și* nu are nimic de-a face cu complementul direct (lucru cu care credem că este de acord și Gabriela Pană Dindelegan) și, în consecință, nu este posibil raportul gramatical reflexiv (raportul evident activ din *el* **și-a amintit** *ceva* ·justifică încadrarea firească — nu «surprinzătoare» cum spune recenzenta noastră — la diateza activă).

In legătură cu diateza reciprocă, Gabriela Pană Dindelegan face afirmația că aceasta are «elemente de definiție comune cu diateza reflexivă». Fiind totuși de acord cu recenzenta noastră în această privință, adăugăm doar că «elemente de definiție comune», și anume, *raportul* gramatical și *marca* acestuia, au nu numai diateza reciprocă și cea reflexivă, ci *toate diatezele limbii române*. Ca urmare, ceea ce deosebește o diateză de alta nu trebuie căutat în aceste «elemente de definiție *comune*», ci în cele *deosebitoare*, mai

Scanned with OKEN Scanner

exact, în **«atitudinea»** *elementelor (existente) ce contractează raportul gramatical cu verbul-predicat, concretizată într-o anumită formă lingvistică.* Această «atitudine» și «forma ei lingvistică» sînt clar indicate de noi în GEM, p. 148 (pagină citată, de altfel, de Gabriela Pană Dindelegan!), unde arătăm că la diateza reflexivă raportul constă în aceea că — repetăm — *«persoana reală participantă la acțiune* este în același timp și activă, *săvîrșind acțiunea în calitate de subiect*, și *pasivă, suferind acțiunea în calitate de «obiect»*, acest raport fiind marcat prin formele neaccentuate de acuzativ ale pronumelui reflexiv», față de diateza reciprocă, la care raportul gramatical consistă în faptul că **«fiecare** *persoană reală participantă la acțiune* este simultan și activă, *săvîrșind acțiunea pe care o suferă* **altcineva,** și pasivă, *suferind acțiunea săvîrșită de* **altcineva,** acest raport fiind marcat prin formele neaccentuate de acuzativ sau de dativ ale pronumelui reflexiv». Cu alte cuvinte, ceea ce Gabriela Pană Dindelegan — *evitînd* **principiul** *că fiecare diateză se caracterizează printr-un* **anumit** *raport căruia îi corespunde o* **anumită** *formă* și *punînd în față* **manifestarea** *acestuia* într-o anume viziune — **ține să prezinte** *ca o contradicție în concepția noastră asupra diatezei* **este în realitate** *o dovadă de aplicare consecventă a* **principiului** *la toate diatezele*, indiferent de opinia dominantă existentă la data cînd am formulat teza respectivă (într-un studiu publicat în 1965 și reluat în GEM). Așadar, **dacă dorea numaidecît** *să combată modul în care am rezolvat noi problema diatezei*, **Gabriela Pană Dindelegan** *trebuia să demonstreze că la recunoașterea diatezei, în general,* **nu este necesar** *să se pornească de la raportul gramatical pentru care există o marcă,* iar la recunoașterea, în special, a diatezelor reflexivă și reciprocă *nu este nevoie să existe raportul gramatical reflexiv posibil numai cu acuzativul pronumelui reflexiv și, respectiv, raportul gramatical reciproc, cu pronumele reflexiv atît în acuzativ, cît și în dativ* (schimbînd ceea ce trebuie schimbat, același lucru este valabil și la celelalte diateze). Dacă nu a făcut această demonstrație — *și nu a făcut-o!* —, Gabriela Pană Dindelegan nu a realizat decît un act nu prea frumos într-o recenzie, și anume, a *denigrat, fără motivare științifică, o opinie care dintr-un motiv sau altul de ordin personal nu-i convenea.*

Această modalitate de a pune problema se întîlnește de altfel la tot pasul în recenzia pe care ne-a făcut-o Gabriela Pană Dindelegan. Pentru a ilustra această afirmație, luăm la întîmplare un alt reproș al recenzentei noastre: «Lipsa de preocupare pentru implicațiile fonetico-fonologice ale morfologiei explică, în această carte, și ignorarea uneia din problemele importante în morfologia

Scanned with OKEN Scanner

românească: alternanțele» (p. 327). Pentru a arăta falsitatea acestei afirmații, să lăsăm să vorbească faptele: în GEM, la p. 31, unde se vorbește în general despre mărcile categoriilor gramaticale, există o jumătate de pagină privitoare la alternanțele fonetice din radical și din sufixe; la p .42 (citată — greșit — în altă ordine de idei de Gabriela Pană Dindelegan) este o altă jumătate de pagină în legătură cu alternanțele fonetice din radicalul substantivului, prin care se marchează categoriile gramaticale de la această parte de vorbire; la p. 237 se găsește o altă jumătate de pagină în care este vorba de alternanța fonetică în calitate de marcă principală sau secundară pentru categoriile gramaticale de persoană și număr de la verb ș.a.m.d. Nepotrivirea flagrantă dintre afirmația recenzentei și realitate se poate explica după părerea noastră sau prin aceea că Gabriela Pană Dindelegan a scris recenzia asupra lucrării noastre în urma unei lecturi numai parțiale, eventual doar a unei foiletări, sau prin faptul că **și-a planificat** *să ponegrească lucrarea noastră cu orice preț*. Că așa stau lucrurile rezultă și din următoarea afirmație a Gabrielei Pană Dindelegan din aceeași recenzie: «Alte interpretări, dimpotrivă, abandonează soluția grafică, întemeindu-se pe o analiză fonetică și fonologică prealabilă (vezi, de exemplu, prezența desinenței -Ø la pluralele substantivelor *porunci, dungi, urechi, pitulici, mingi, vlădici*, p. 42, sau la persoana a II a a prezentului verbelor *urci, mergi*, p. 34 [!]. Soluția de segmentare a acestor forme, ca și a cuvintelor sg. *război* pl. *războaie* (p. 45), 3 sg. prezent *tai-e* (p. 383) a fost sugerată autorului de lucrări anterioare (cf. Andrei Avram, în SCL (1969), 4 și 5, și Ana Belchiță, *ibid*., 4), necitate, însă..» (p. 327). In loc de comentarii, notăm doar că *«analiza fonetică și fonologică prealabilă» menționată de recenzenta noastră am făcut-o într-un studiu publicat în 1963, de unde am trecut-o și în GEM, deci cu șase ani înainte de studiile din 1969* la *care trimite Gabriela Pană Dindelegan* (vezi *Cîteva observații în legătură cu desinența substantivului*, SCȘt, XIV, 1963, p. 134-135 — citat în nota 53 din GEM —, unde arătăm că «Paula Diaconescu... consideră că la acest tip de substantive există aceeași opoziție *-ă - i* ca și la *făptură-făpturi*... Credem, totuși, că structura morfologică a substantivului plural *porunci* nu este *porunc-i*, ci *porunci-Ø*, întrucît *c+i*, semne grafice, notează un singur sunet»; vezi și nota 63, unde ne referim în același sens la *ureche/urechi, zeghe/zeghi, pitulice/pitulici, minge/mingi; vezi și p. 135 pentru război-Ø/ războaie-e etc)*. Aceasta înseamnă, pe de o parte, că lucrări care nu apăruseră încă nu puteau să-mi «sugereze» soluția de segmentare a cuvintelor de tipul *porunci*, iar pe de altă parte, că nu aveam cum să citez lucrări care *urmau* să fie publicate abia peste șase ani.

Scanned with OKEN Scanner

Aşadar, scriindu-şi recenzia, Gabriela Pană Dindelegan a citit doar parţial volumul recenzat (dovadă «constatarea» — *neadevărată*, vezi mai sus — că în GEM ar fi ignorate alternanţele fonetice), nu s-a informat înainte de a face unele aprecieri (avem în vedere *acuzaţia* că la cuvinte de tipul *porunci* soluţia de segmentare ne-a fost «sugerată» de studii care au apărut... peste şase ani — vezi mai sus), nu a urmărit demonstraţiile din lucrarea recenzată, pe care le «combate» cu afirmaţii de nimic susţinute (vezi mai sus discuţia de la diateză) etc. Dacă adăugăm că Gabriela Pană Dindelegan — într-o *tonalitate* departe de «neutralitatea» necesară la scrierea unei recenzii! — ne mai reproşează şi alte lucruri «surprinzătoare», cum ar fi faptul că în bibliografia lucrării noastre, care este de tip clasic, nu apar articole privind definiţia şi delimitarea contextuală a diverselor părţi de vorbire (vezi al doilea comentariu din §3), că pentru exemplificare am apelat la opera lui Mihai Eminescu, Octavian Goga, Lucian Blaga, Camil Petrescu ş. a., evitînd limba actuală (recenzia este publicată în 1980!) etc, atunci credem că nu ne îndepărtăm de adevăr apreciind că ceea ce a publicat Gabriela Pană Dindelegan la rubrica «recenzii» reprezintă mai curînd o *diatribă*, la care nu ne vom mai referi în continuare.

* * *

Prin *conţinutul* categoriei gramaticale cu caracter subiectiv a *modului* — care apare de asemenea numai la cuvintele ce exprimă «acţiunea» — înţelegem felul în care vorbitorul consideră acţiunea din punctul de vedere al îndeplinirii ei în realitate. In gramatica românească se apreciază *de obicei* că vorbitorul poate considera «acţiunea» ca: reală (*merg, am cîntat* etc), modul numindu-se indicativ; posibilă sau realizabilă (*să cînt* etc), modul numindu-se conjunctiv; condiţionată sau dorită (*aş merge* etc), modul numindu-se condiţional-optativ; presupusă sau îndoielnică (*voi fi mergînd, să fi cîntat* etc), modul numindu-se prezumtiv; poruncită (*mergi!, nu cînta!* etc), modul numindu-se imperativ. Lăsînd la o parte «acţiunea» ireală (*să fi mers, aş fi mers* etc), observăm că modurile româneşti sînt mai multe decît aceste cinci feluri în care vorbitorul consideră acţiunea din punctul de vedere al îndeplinirii ei în realitate, fapt ce comportă diverse explicaţii. Astfel, continuînd modurile latineşti, formele modale româneşti au evoluat uneori în sensul unei anumite sinonimii. Aşa s-a ajuns la situaţia ca astăzi o «acţiune» reală să se poată exprima nu numai prin formele de indicativ de tipul *merg, am cîntat* etc, ci şi prin forme ca *mergînd*, care reprezintă gerunziul, iar o

Scanned with OKEN Scanner

«acțiune» realizabilă sau posibilă să se poată exprima nu numai prin formele de conjunctiv de tipul *să merg*, ci și prin forme ca *a merge*, reprezentînd modul infinitiv. In afară de aceasta, limba română mai dispune de două forme «modale» lipsite de independență gramaticală care, neputînd apărea decît ca elemente componente ale unor structuri morfologice și sintactice, nu exprimă singure nici un fel în care vorbitorul consideră acțiunea din punctul de vedere al îndeplinirii ei în realitate. Este vorba de modul participiu, care apare în structura timpurilor și modurilor compuse (*am* **mers**, *să fi* **cîntat** etc), și de modul supin, care apare în structura predicatului verbal compus (*am* **de mers**, *este* **de cîntat** etc).

In legătură cu *forma* categoriei gramaticale a modului, observăm că aceasta este de obicei concretă, fiind reprezentată fie prin morfeme propriu-zise, și anume, prin sufixul *-ind* la gerunziu (*iub***ind**), *-a* la infinitiv (*a cînt***a**), *-t* la participiu (*lucra***t**) etc, fie prin cuvinte-morfem la conjunctiv (**să** *merg*), la condițional-optativ (**aș** *merge*), la supin (**de** *mers*) ș.a.m.d.; prin opoziție cu mărcile concrete de la aceste moduri, la indicativ marca este abstractă, adică *zero*, acesta opunîndu-se și morfemelor propriu-zise, și cuvintelor-morfem (de exemplu, Ø *merg* Ø)*

*Această viziune clasică are, evident, și unele dezavantaje. De exemplu, teoretic vorbind, unei «acțiuni» *reale* de la indicativ nu i se opune, logic, o «acțiune» *poruncită* de la imperativ, *condiționată* sau *dorită* de la condițional-optativ etc, ci o «acțiune» *ireală* sau *realizabilă ori posibilă*; practic o formă că *să fi mers*, cu toate că este încadrată la conjunctiv, nu exprimă o «acțiune» realizabilă sau posibilă, ci una ireală, o «acțiune» ireală fiind exprimată și printr-o formă ca *aș fi cîntat*, încadrată la condițional-optativ etc.

O altă soluție ar fi ca modurile să fie stabilite după conținutul lor categorial, adică după cum «acțiunea» este considerată de vorbitor ca *reală* (formele tradiționale de indicativ și sinonimele lor, deci și gerunziul), *ireală* (formele de perfect conjunctiv și condițional-optativ și eventualele lor sinonime) și *realizabilă sau posibilă* (formele de prezent conjunctiv și condițional-optativ și sinonimele lor). Dezavantajele unei astfel de soluții constau, pe de o parte, în aceea că rămîn în afara modurilor formele tradiționale de imperativ (reale pentru vorbitor și realizabile sau posibile pentru interlocutor), de participiu și de supin (lipsite de independență gramaticală, astfel încît singure nu exprimă un anumit fel în care vorbitorul să considere «acțiunea») etc; pe de altă parte, această soluție are dezavantajul de a face ca modurile să apară eterogene

Scanned with OKEN Scanner

din punctul de vedere al mărcilor (de exemplu, irealul ar fi marcat și prin conjuncția-morfem *să* în **să** *fi mers*, și prin auxiliarul *aș* în **aș** *fi mers* etc).

Nici soluția «includerii» *modului* în *timp* (pentru detalii, vezi paragrafele privitoare la modurile verbului) nu rezolvă problema, dezavantajele vizînd și de data aceasta atît conținutul categorial (un prezent ca *merg* trimite la o «acțiune» reală, dar unul ca *să merg* la o «acțiune» realizabilă sau posibilă; un perfect ca *am mers*, arătînd o «acțiune» reală, diferă de irealul *să fi mers* etc), cît și forma categorială (în contextul *merge* **cîntînd**, «acțiunea» **cîntînd** este la prezent, dar în *ar fi mers* **cîntînd** același **cîntînd** este la perfect etc).

Generalizînd, apreciem că — întrucît nici una din soluțiile existente nu poate fi considerată ideală — este util să ne oprim la soluția cea mai convenabilă pentru scopul lucrării și stadiul actual al cercetării. După părerea noastră, aceasta este *soluția clasică* (prezentată în text mai sus), care pleacă de la **forma** *categorială* ce trimite *în principiu* sau *mai frecvent* la un anumit **conținut** *categorial:* marca modală *zero* trimite de obicei la o «acțiune» reală, conjuncția-morfem *să* indică în majoritatea cazurilor o «acțiune» realizabilă sau posibilă etc (vezi și cap. VIII).

* * *

In sfîrșit, la categoria gramaticală a *timpului*, posibilă doar la unele moduri ale cuvintelor ce exprimă «acțiunea» considerată ca proces, *conținutul* constă în relația dintre momentul «acțiunii» și momentul vorbirii — ultimul ca *reper* —, așa cum se vede pe axa temporală imaginată mai jos.

Momentul anterior și reperului, și momentului anterior acestuia	Momentul anterior reperului	MOMENTUL VORBIRII (=reperul) * Momentul «acțiuni»	Momentul posterior reperului și anterior unui moment posterior reperului	Momentul posterior reperului

Termenii aflați în relație pe axa temporală arată că putem vorbi de coincidența[25] momentului «acțiunii» cu reperul și atunci timpurile se numesc prezente (*cînt, să cînt, a cînta* etc), de posteriori-

[25] Pentru faptul că această coincidență este relativă, vezi timpurile verbului.

Scanned with OKEN Scanner

tatea «acțiunii» față de reper, cînd timpurile se numesc viitoare (*voi cînta, am să cînt* etc)[26] și de anterioritatea «acțiunii» față de reper, timpurile numindu-se trecute (*cîntam, am citit, să fi văzut* etc).

Cît privește forma categoriei gramaticale a timpului, aceasta poate fi reprezentată sau prin morfeme propriu-zise sufixale (*cîntam, lucrasem, văzui* etc), sau prin cuvinte-morfem (**am** *cîntat*, **voi** *lucra*, **să fi** *mers* etc). Menționăm că — mai mult decît la alte categorii gramaticale — între *forma* și *conținutul* categorial la timp pot apărea neconcordanțe, o «acțiune» formal prezentă, de exemplu, putînd trimite în context și la un moment posterior reperului (*peste un minut* **luăm** *pauză*), și la un moment anterior reperului (*în 1945* **se termină** *al doilea război mondial*).

§7. Prezența uneia sau mai multor categorii gramaticale la un cuvînt se concretizează în *flexiunea* acestuia, care înseamnă, practic, menținerea aceleiași informații semantice în principiu printr-un segment fonic «neschimbat», pe care îl numim dintr-un punct de vedere *morfem lexical*, iar din altul *radical*, și modificarea informației gramaticale categoriale, de obicei prin unul sau mai multe segmente fonice comutabile, care pot fi numite *morfeme gramaticale* sau *flective*. Principalele două caracteristici ale *morfemului lexical* sau *radicalului* constau, deci, în aceea că în general *tezaurizează sensul* (lexical) al cuvîntului din care face parte și *se constituie în bază* pentru formele lui flexionare (exemplu, *cînt* pentru **cînt***a*, **cînt***ăm*, **cînt***ase* etc; *bun* pentru **bun***ă*, **bun***e*, *mai* **bun***i* etc). Reținerea pe care am manifestat-o prin «în general» privitor la capacitatea radicalului de a indica sensul (lexical) al cuvîntului este motivată de radicali de tipul *par*, la care unul sau altul dintre sensurile (lexicale) posibile rezultă numai prin luarea în considerație a morfemelor gramaticale (compară *par-∅/par***i** cu *par***ă**/*per***e**). Admițînd, totuși, că una din caracteristicile de bază ale radicalului este aceea de a asigura sensul (lexical) al cuvîntului, urmează în mod logic că despre radical putem vorbi numai la cuvintele noționale (*om, bun, merg* etc), nu și la acelea nenoționale (*un, de, am, fost* etc din **am fost** *salutat* **de un** *prieten;* pentru situația particulară a substitutelor de tipul *el, ea, acesta* etc, vezi discuția de la capitolul despre pronume). In afară de aceasta, transmițînd informația semantică, radicalul se realizează întotdeauna concret în comunicarea obiectivă; doar în unele comunicări din vorbirea populară și familiară radicalul poate fi lăsat neexprimat, dar numai atunci cînd deducerea lui din context se face cu ușurință

[26] Pentru ceea ce numim convențional *viitorul în trecut* (de exemplu, *în 1883 poetul* **avea să publice**...), vezi, *infra*, prezentarea timpurilor indicativului.

Scanned with OKEN Scanner

(exemplu: — *Copilul stă pe scaun sau sub scaun?*/ -**Sub**). Mai notăm, în sfîrșit, aici (pentru detalii, vezi părțile de vorbire noționale) și faptul că aprecierea că radicalul este în principiu «neschimbat» are în vedere, pe de o parte, că se admit anumite alternanțe fonetice (carte/cărți, masă/mese, pot/poate etc), iar pe de altă parte, că există cuvinte cu mai mult de un radical (*merg/mers, sînt/fost/fi* etc).

Atît morfemul lexical (radicalul), cît și morfemele gramaticale (flectivele) se identifică ca atare prin compararea aspectelor opozabile ale categoriilor gramaticale, care permit detașarea segmentului fonic — întotdeauna concret în vorbirea obiectivă — ce transmite informația semantică «unică», de segmentele fonice — concrete sau abstracte (*zero*) — ce transmit informația gramaticală: raportînd aspectul de singular *scaun* la cel de plural *scaune*, obținem radicalul *scaun* și un morfem concret *-e*, căruia i se opune morfemul abstract *-Ø*; opunînd pe *cînți* lui *se cîntă*, găsim radicalul *cînt* (în corpul căruia apare alternanță fonetică *t/ț*) și morfemele *-i* în opoziție cu *-ă* și *se* în opoziție cu *-Ø* ș.a.m.d. Dat fiind faptul că sînt de feluri și naturi diferite, morfemele permit o clasificare. In comentariile de mai sus am vorbit deja de *morfeme concrete* (cu realizare fonetică — exemplu, *-e* din *scaun***e**) și *morfeme abstracte* (fără realizare fonetică, principial în opoziție cu morfemele concrete, notate convențional prin *zero* — exemplu, *scaun*-Ø, precum și de morfeme *propriu-zise*, care sînt segmente sau părți de cuvînt (exemplu, *-ă* din *se cîntă*), și *cuvinte-morfem*, reprezentate prin elementele lexicale cu funcție de marcă a categoriilor gramaticale[27], și anume, *lui* din **lui** *tata*, *niște* din **niște** oameni, *mă* din **mă** *duc*, *am* din **am** *cîntat*, *mai* din **mai** *bun (bine)*, *pe* din **pe** *copil*, *a* din **a** *merge* etc. Intre morfemele propriu-zise și cuvintele-morfem există cîteva deosebiri. Astfel, în ceea ce privește originea, morfemele propriu-zise românești reprezintă de obicei și în limba latină din care se trag tot morfeme propriu-zise (de exemplu, desinența nominală românească *-ă* din *casă* provine din desinența latinească *-a* din *casa*, sufixul gramatical românesc *-a-* din *cîntam*

[27] Pentru opinia că aici ar trebui încadrate și cuvintele ce marchează raporturi sintactice în propoziție și frază, vezi P.Zugun, *Cuvîntul. Studiu gramatical*, București, 1983, care apreciază că în contextul *plînge de foame și de sete*, și din *și de sete* exprimă alt sens gramatical, cel de asociere (sau de adițiune), încadrabil în categoria gramaticală a implicării, și face parte, împreună cu *de sete*, dintr-o formă flexionară» (p.97; *passim*). Pentru o grupare a cuvintelor-morfem ce marchează raporturile sintactice, vezi §9).

Scanned with OKEN Scanner

provine din sufixul gramatical latinesc *–aba–* din cant*aba*m etc); cuvintele-morfem românești, însă, sînt, cum este și firesc, niște elemente lexicale care, doar cu extrem de puține excepții, provin tot din limba latină (de exemplu, românescul *al* provine din latinescul *illu*, «anexa» *voi* din **voi** *cînta* provine din *voleo* etc). Faptul că morfemele propriu-zise sînt și la origine morfeme, iar cuvintele-morfem își au originea în cuvinte propriu-zise are ca urmare posibilitatea ca astăzi cuvintele-morfem să poată fi «izolate» în vorbirea populară și familiară (exemplu: *–Ai citit?/* **–Am**! — vezi și mai sus), în timp ce morfemele propriu-zise sînt caracterizate negativ în această privință (la întrebarea: *–Văzuși filmul?*, în nici un stil al limbii române nu se poate răspunde prin –u–). Se mai poate observa, în fine, că, față de morfemele propriu-zise, care sînt omonime în principiu cu morfeme propriu-zise (de exemplu, *–î–* din *urîi* este omonim cu *–î–* din *urîți* etc), cuvintele-morfem sînt omonime de obicei cu cuvintele din care provin (de exemplu, morfemul *mai* din **mai** *bun* este omonim cu cuvîntul noțional *mai* din **mai** *vine pe la noi*; morfemul **am** din **am** *cîntat* este omonim cu cuvîntul noțional am din ***am*** *o carte* etc).

Pe lîngă aceste clase, mai putem distinge: *morfeme segmentale*, unde se încadrează morfemele propriu-zise și cuvintele-morfem, și *morfeme suprasegmentale,* constituite din accentul cuvîntului (compară *cîntă* cu *cîntă*) și accentul în context obligatoriu (compară *Mircea cîntă* cu *Mircea, cîntă!*); *morfeme de natură gramaticală*, reprezentate de asemenea prin morfemele propriu-zise și prin cuvintele-morfem, și *morfeme de natură lexicală*, unde se încadrează radicalul mai ales pentru situațiile în care acesta marchează categorii gramaticale (exemplu, persoana la *sînt/ești*, cazul la *eu/mie* etc); *morfeme aglutinate*, constituite din morfemele propriu-zise, și *morfeme neaglutinate*, care sînt cuvintele-morfem[28], unghiul de vedere de la această clasificare fiind necesar la stabilirea altor clase;

[28] In limba literară scrisă actuală, cuvintele-morfem se scriu — potrivit normelor — separate de cuvîntul la care marchează categorii gramaticale; în limba literară veche, însă, apărea uneori «scrierea continuă», ceea ce avea drept urmare că într-un singur corp fonetic intrau și cuvinte propriu-zise, și cuvinte-morfem: ceeaceſostau, «Codicele popii Bratul, 1559-1560», 2/6, afaceșiaînvăța, *idem*, 5/10, întrualsăudespus, *idem*, 7/10, șifimvreți, *idem* 7/17 etc. In această ordine de idei notăm că unii specialiști sînt de părere că și în limba literară modernă cuvintele-morfem ar putea fi aglutinate cu radicalul. Vezi, de exemplu, Al. Philippide, *Istoria limbii române*, I. *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 101 sqq., care scrie unele «forme compuse» ca și cum ar reprezenta un singur cuvînt (*voiuldăuda, amlăudat, amfostlăudat* etc); vezi și P. Zugun, *Tipurile de flexiuni din limba română contemporană*, AUI, XX, 1974. p. 36, nota 35.

Scanned with OKEN Scanner

morfeme sufixale care de obicei se admit la «acțiuni»*

*Sub influența limbii franceze, în limba română modernă s-a ajuns ca un sufix, anume *-isim*, să poată marca uneori categoria gramaticală a comparației la cuvintele ce exprimă «caracteristici»: *o carte* **rarisimă** (<fr. *un livre* **rarissime**). Notăm cu această ocazie că împrumutul justifică și posibilitatea de a marca superlativul la cîteva cuvinte ce exprimă «caracteristici» prin prefixoidul *archi-* (rom. **arhi***milionar* < fr. *archimillionnaire*) sau *ultra-* (rom. **ultra***modern* < fr. *ultramoderne*).

În legătură cu sufixele gramaticale mai notăm și distincția între *sufixele gramaticale propriu-zise* sau pur și simplu *sufixe gramaticale*, care, marcînd — cum arătăm în text — categoriile gramaticale de mod și timp la cuvintele ce exprimă «acțiunea», apar la toate «formele» aspectelor opozabile avute în vedere realizate concret (exemplu, *cînta**m***, *cînta**i***, *cînt**a*** etc), și *sufixele flexionare*, care — indiferent de explicație (etimologică sau analogică) — nu apar la toate «formele» unui aspect opozabil (neputînd fi, deci, mărci ale acestuia), ci doar «capricios», la unele «forme» ale unui aspect opozabil (de exemplu, la prezentul indicativului, *-i-* apare la persoanele I și a II a plural la *cit**i**m*, *cit**i**ți*, la celelalte persoane, adică la *cit**esc***, *cit**e**ști*, *cit**e**ște* utilizîndu-se *-esc* cu varianta *-eșt-*). Termenul și conceptul de *sufix flexionar* le-am preluat de la Iordan, LRC, p. 435; pentru o altă interpretare, vezi Valeria Guțu-Romalo, *Morfologia structurală a limbii române*, București, 1968, p. 196 sqq., care consideră sufixele flexionare drept «afixe relevante» realizate atît concret (exemplu, *merg-**e**-**m***), cît și abstract (exemplu, *merg-**Ø**-**e***).

În altă ordine de idei, menționăm că — prin raportarea la limba română veche — în limba română modernă se manifestă tendința unui sufix flexionar, anume, *-ră*, de a deveni marcă pentru pluralul persoanei la perfectul simplu și mai mult ca perfectul de la cuvintele ce exprimă «acțiunea». Spunînd aceasta, avem în vedere că în epoca veche a limbii române, *-ră-* nu apărea la pluralul persoanelor I și a II a ale perfectului simplu, precum și ale mai mult ca perfectului, așa cum se vede și în versurile:

«La apa Vavilonului,
Jelind de țara Domnului,
Acolo *șezum* și *plînsăm*
La voroavă ce *ne strînsăm*»
(Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ediția
N. A. Ursu, Iași, 1974, p. 977)

Extinderea analogică a lui *-ră-* de la persoana a III a plural a

perfectului simplu — unde avea motivare etimologică — la persoanele I și a II a plural (limba literară modernă acceptă, la formele subliniate în citatul de mai sus, numai *șezurăm, plinserăm, strînserăm*) poate constitui o probă că -*ră*- se constituie în marcă a pluralului la perfectul simplu. Mai mult sau mai puțin asemănător cu sufixul flexionar -*ră*- se comportă și -*u*- de la «nume» (*omul, Fălticeniul* etc) sau de la «caracteristici» (*frumosul roman* etc), în sensul că și acest -*u*- apare în limba literară actuală — cu motivare etimologică sau analogică — numai la anumite forme (compară *om* cu *omul*, *Fălticeni* cu *Fălticeniul*, *frumos roman* cu *frumosul roman* etc). Acest lucru ne determină să apreciem că -*u*- de la tipul de forme indicat mai sus — considerat uneori vocală tematică, alteori vocală de legătură, alteori desinență — poate fi acceptat ca sufix flexionar. Admițînd aceasta, constatăm că — în același sens cu -*ră*- care devine marcă a pluralului la perfect simplu și la mai mult ca perfect — și -*u*-, care în vorbirea populară și familiară actuală preia funcțiile lui -*l* ce nu se mai pronunță, marchează genul, numărul și cazul la partea de vorbire la care se adaugă (compară *omul* cu *omu*, *Fălticeniul* cu *Fălticeniu*, *frumosul* roman cu *frumosu roman* etc).

Notăm aici și că «partea finală» de la «nume» de tipul *păuniță*, *Vasilica* ș. a. sau de tipul *bunicăi*, *Dolhascăi* ș. a. *se comportă ca o singură unitate în flexiunea numelor respective*, cu toate că «la origine» putem distinge un sufix și o desinență ori articol la -*iță*, -*ica* sau o desinență și un articol la -*ăi*. Constatînd că această «parte finală unitară» decupabilă de la nume de felul celor de mai sus se adaugă «automat» la anumite «nume» ce au particularitățile fonetico-morfologice respective, sîntem de părere că segmentele de tipul -*iță*, -*ica*, -*ăi* reprezintă morfeme propriu-zise constituite ca atare pe terenul limbii române, pe care le numim convențional *morfeme complexe*.

In sfîrșit, mai menționăm și pe -*a* de la apelative feminine și masculine de tipul *cola*, *iama*, *balsa*, *moca* etc sau de la substantive proprii de tipul *Toma*, *Dolhasca* ș. a., precum și pe -*á* de la *papá* (=tată), *agorá*, *casá* (=stofă) care, avînd caracteristici și de desinență, și de articol hotărît enclitic (vezi §20, §21), nu poate fi încadrat în mod normal nici la desinență, nici la articolul hotărît enclitic. Pentru acest -*a* (atît neaccentuat, cît și accentuat) folosim termenul de *morfem mixt*.

unde marchează moduri (exemplu, *cîntînd*) sau timpuri (*cîntase*), și *morfeme desinențiale*, posibile la «nume» și la «caracteristici», unde marchează genul, numărul și cazul (*mamă bună*), precum și la «acțiuni», unde marchează persoana și numărul (*mergeți*); *morfeme continui*, care sînt în prelungirea radicalului, de obicei aglutinate cu

Scanned with OKEN Scanner

acesta, și *morfeme discontinui*, care sînt «rupte» de radical (compară *cînt***ai** cu **am** *cînt***at**, unde «ruptura» vizează pe *am...-at*).

In afara morfemelor prezentate pînă aici, limba română mai dispune — pentru marcarea categoriilor gramaticale — și de alte morfeme care nu se încadrează în nici una din aceste categorii. Unul dintre ele este alternanța fonetică, întîlnită de obicei în radical (*nu***c**/*nu***č**, *ru***g**/*ru***ğ**, *ur***s**/*ur***ș**i, *ur***c**/*ur***č**, *mer***g**/*mer***ğ** etc), și mai rar în cadrul unor sufixe (*lucr*-**ez**-*i*/*lucr*-**eaz**-*ă*, *ur*-**ăsc**/*ur*-**ăș**t-*i* etc). Privitor la alternanța fonetică este necesar să reținem că la cuvintele care literar se scriu *nuci*, *rugi* etc nu există concordanță între scrierea literară și pronunție, în sensul că în scrierea literară apare în final un *-i* care nu se pronunță, rolul lui fiind acela de a marca africatizarea lui *c* și *g* precedenți (care fonetic se transcriu **č** și **ğ** — vezi mai sus). Așa stînd lucrurile, acest *-i* nu poate fi considerat desinență decît din punct de vedere grafic (cu reținerea că, separînd pe *-i* de *c* sau *g* precedenți, aceștia nu mai pot fi citiți ca africate); în limba vorbită, desinența cuvintelor avute aici în vedere este *zero*, categoriile gramaticale fiind marcate de alternanța fonetică din radical (*nu***c**-Ø/*nu***č**-Ø, *ru***g**-Ø/*ru***ğ**-Ø, *ur***c**-Ø/*ur***č**-Ø, *mer***g**-Ø/*mer***ğ**-Ø etc).

In cazuri rare, și topica poate avea valoare de morfem pentru deosebirea unor cazuri la «nume». Astfel, în *cîinele atacă lupul* (după Iordan, LRC, p. 521), «numele» *cîinele* este în nominativ cu funcția de subiect pentru că precede predicatul *atacă*, iar «numele» *lupul* este în acuzativ cu funcția de complement direct, pentru că urmează predicatului. Dacă schimbăm topică celor două «nume» (*lupul atacă cîinele*), atunci în nominativ cu funcția de subiect este *lupul*, care precede predicatul, iar în acuzativ cu funcția de complement direct este *cîinele*, care urmează predicatului. In această situație se află numai «numele» din structurile în care schimbarea topicii nu produce și alte modificări, cum ar fi apariția unor jonctive de tipul *pe*. De exemplu, în *omul înnobilează locul*, schimbarea topicii «numelor» poate aduce apariția lui *pe* (*locul înnobilează* **pe** om), ceea ce înseamnă că diferențierea nominativului de acuzativ se face aici nu numai prin topică, ci și cu ajutorul lui *pe*.

In sfîrșit, uneori trebuie admis ca avînd valoare de morfem și *contextul*, prin care înțelegem orice element lexical exterior unei forme flexionare, ce permite identificarea uneia sau mai multor categorii gramaticale. Este vorba de acele situații în care, din cauza omonimiei morfematice, categoriile gramaticale nu se pot recunoaște prin nici una din mărcile prezentate pînă aici, dar devin evidente

Scanned with OKEN Scanner

prin context. De exemplu, «acțiunea» *merg* din *merg acasă* poate fi atît la persoana I singular (EU AM *terminat lucrul și* **merg** *acasă*), cît și la persoana a III a plural (EI AU *terminat lucrul și* ***merg*** acasă), deosebirea realizîndu-se cu ajutorul contextului.

* * *

Trecerea în revistă a mărcilor categoriilor gramaticale relevă faptul că, pentru exprimarea unei singure categorii gramaticale, apar uneori mai multe mărci, această situație fiind cunoscută sub numele de *redundanță*. De exemplu, cazul genitiv din ***al casei*** este marcat de desinența *-e*, morfemul enclitic provenit dintr-un cuvînt *-i* și cuvîntul-morfem proclitic *al*; persoana a III a, numărul plural, de la *se bucură* din **ei** *cîntă și* **se bucură** sînt marcate de desinența *-ă*, cuvîntul-morfem *se* și contextul ș.a.m.d. Deși în cazul redundanței toate morfemele gramaticale sînt necesare formei flexionare în care apar (nu putem spune, de exemplu, *acest* **geam casei** *este spart*), totuși, de obicei se poate aprecia că unul dintre morfeme este marca principală (dacă discerne în cazul omonimiei morfematice), celălalt sau celelalte morfeme constituind mărcile secundare (dacă prin ele «textul» rămîne ambiguu). De exemplu, pentru numărul plural al persoanei a III a de la *se bucură* din contextul *ei cîntă și se bucură*, desinența *-ă* și cuvîntul-morfem *se* sînt mărci secundare, deoarece *se bucură* poate fi atît la singular, cît și la plural, iar contextul este marcă principală, pentru că discerne în cazul acestei omonimii.

* * *

Unele morfeme categoriale pot fi grupate — pentru realizarea unei imagini de ansamblu (făcînd, deci, abstracție de amănunte) — și în funcție de categoriile gramaticale existente la clasa de cuvinte la care apar. Este vorba de cuvintele ce exprimă «acțiunea» ca proces, care au flexiunea cea mai complexă din limba română, la care cuvinte categoriile gramaticale pot fi imaginate, în funcție de «dependența» lor, ca niște cercuri concentrice, de la categoria gramaticală cea mai cuprinzătoare pînă la cea mai limitată. De exemplu, la forma flexionară *mă duc*, morfemele categoriilor gramaticale de diateză, mod, timp, persoană și număr (pe care le notăm prin inițiala majusculă), identificate prin apelul la aspectele opozabile, pot fi cuprinse, cu puține excepții, în schema de mai jos.

Scanned with OKEN Scanner

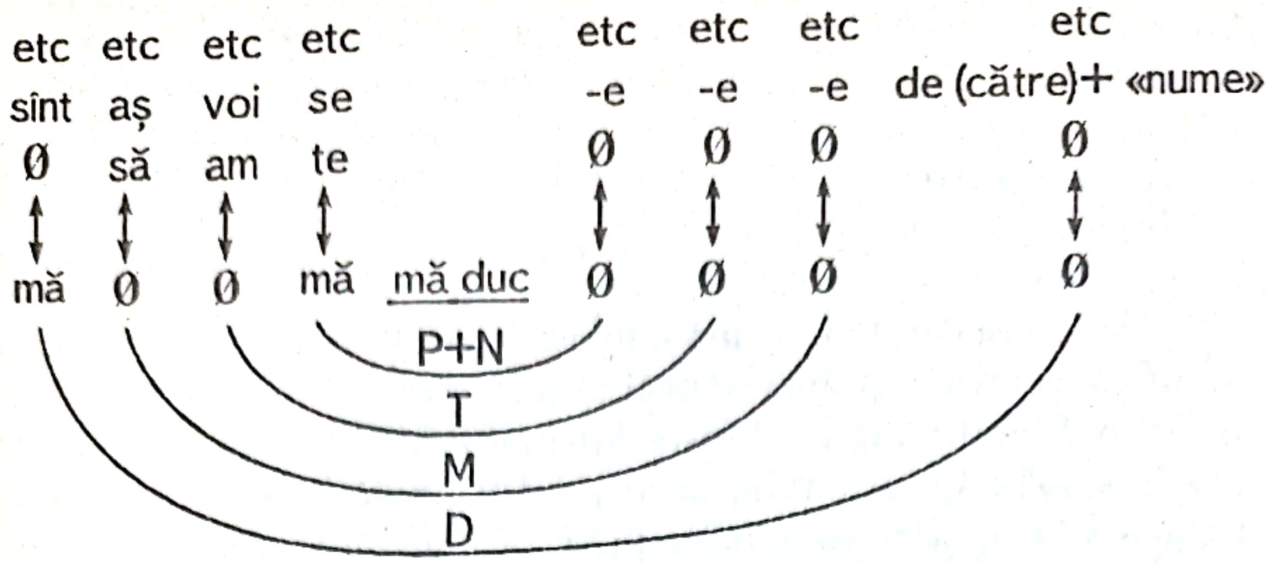

Această schemă — în care nu am reușit să încadrăm și alternanțele fonetice, accentul, morfemul «de natură lexicală», topica și contextul — relevă, printre altele, cîteva fapte: toate morfemele clasei de cuvinte în discuție sînt discontinui (la cuvîntul avut în vedere, *mă...Ø* pentru D, *Ø...Ø* pentru M etc); o singură marcă poate indica două — uneori și mai multe — categorii gramaticale, omonimia anulîndu-se în astfel de cazuri prin sistemul de opoziții [de exemplu, la *mă duc* din schemă, *mă...Ø* de la D intră în opoziție cu *sînt ... de (către) + «nume»*, în timp ce același *mă...Ø* de la P+N se opune lui *se...-e* etc; P și N sînt de obicei solidare în privința mărcii, ceea ce ne-a determinat ca în schemă să le trecem pe același arc de cerc; uneori, un singur morfem discontinuu, care contractează aceleași opoziții, marchează, pe lîngă persoană și număr, și timpul (exemplu, *voi... -e* din *voi duce*, opus lui *vei... -e* din *vei duce*, lui *va... -e* din *va duce* etc).

Luarea în considerație a unor clase de morfeme (morfemele concrete propriu-zise, cuvintele-morfem și morfemele de natură lexicală) permite stabilirea *tipurilor de flexiune*, care din punctul nostru de vedere[29] pot fi:

flexiunea sintetică (în varianta «pură» nu foarte frecventă în limba noastră), realizată principial cu ajutorul numai al morfemelor concrete propriu-zise, care sînt aglutinate cu radicalul, constituind împreună cu acesta un singur cuvînt: *mamă*, *frumoase*, *cîntă* etc; în mod perticular, la flexiunea sintetică se încadrează — pentru că reprezintă de asemenea un singur cuvînt — și formele flexionare care nu conțin nici un morfem concret (*om, bun, merg* etc), precum și formele flexionare care — chiar dacă la origine sînt constituite din

[29] Pentru o altă opinie în această privință, vezi, de exemplu, P. Zugun, *lucr. cit.*, p. 109 sqq.

Scanned with OKEN Scanner

asocierea a două cuvinte (din care unul cu valoare de morfem gramatical — apar, datorită aglutinării, ca un singur cuvînt în zilele noastre (*mama*, *fratele*, *bunii* etc);

flexiunea analitică (cu frecvență de asemenea nu prea mare în varianta ei «pură»), reprezentată prin acele forme flexionare în a căror structură se află, în afară de radical, doar morfeme concrete din categoria cuvintelor-morfem, care sînt neaglutinate cu radicalul: **lui** *Vasile*, **pe** *om*, **să fi** *mers* etc;

flexiunea supletivă — care nici nu este flexiune în sensul adevărat al cuvîntului, ci doar «suplinește» sau «completează» flexiunea propriu-zisă — se realizează teoretic numai prin «morfemul de natură lexicală», ceea ce înseamnă că, practic, constă în schimbarea radicalului: *fi* în raport cu *sînt*, *eu* față de *mie* etc; supletivismul — care trebuie acceptat în gramatica românească, datorită faptului că (și) limba noastră, ca urmașă a latinei, conservă cîteva «resturi» dintr-o fază primitivă a limbajului uman — nu este întotdeauna precis delimitat: dacă *fi/sînt*, *eu/mie* etc sînt recunoscute de majoritatea specialiștilor ca forme modale, temporale și cazuale supletive, la *eu/noi*, *tu/voi* etc nu toți specialiștii admit că persoana și numărul sînt marcate prin supletivism, iar la *bărbat/femeie*, *cocoș/găină* etc (făcînd abstracție de morfemele propriu-zise *-e* din *femeie* și *-ă* din *găină*, putem spune că în general la noi nu se admite că genul ar fi marcat prin supletivism;

flexiunea mixtă — cea mai frecventă în limba română — constă în asocierea de morfeme aparținînd la *minimum două* din tipurile de flexiune prezentate mai sus: **al** *frate***lui**, **a** *cînt***at**, **pe** *tine* etc.

§8 Excursul privitor la categoriile gramaticale (§6) și la structura cuvîntului și flexiune (§7) oferă elemente pe care să le utilizăm la clasificarea cuvintelor în părți de vorbire după criteriul morfologic, cu precizarea că și de data aceasta (adică la fel ca la criteriul semantic) clasele obținute nu au contururile precis delimitate. Astfel, admițînd că existența la un cuvînt a uneia sau mai multor categorii gramaticale îi conferă acestuia particularitatea numită flexiune, putem spune că mulțimea cuvintelor românești se grupează după flexiune în:

a) *cuvinte flexibile* care, avînd cel puțin o categorie gramaticală, conțin în structura lor morfologică — în afara radicalului — morfemele pentru indicarea acesteia (sau acestora, dacă sînt mai multe): *scaun-Ø/scaun***e**, **mai** *frumoas***ă**/**foarte** *frumoas***ă**, **am** *cînt***at**/**voi** cînta, eu/mi etc);

b) *cuvinte neflexibile* care, necunoscînd nici o categorie gramaticală, nu au structură morfologică, ceea ce altfel spus înseamnă că la

Scanned with OKEN Scanner

nivel morfologic acestea sînt indivizibile: *cu, din, fiindcă, vai* etc.

Lăsînd la o parte clasa cuvintelor neflexibile, care din punctul de vedere al flexiunii este omogenă, găsim că — în plan morfologic — clasa cuvintelor flexibile apare într-un anumit sens eterogenă, în cadrul ei putînd distinge cîteva subclase prin apelul la felul în care se manifestă mai ales unele categorii gramaticale. Una dintre subclasele din cadrul cuvintelor flexibile cuprinde acele elemente lexicale care — pe lîngă categoriile gramaticale comune de persoană și număr — au categoriile gramaticale specifice de diateză, mod și timp, spre deosebire de toate celelalte elemente lexicale flexibile, care au numai categorii gramaticale comune. Această particularitate morfologică devine ușor utilizabilă prin corelarea ei cu o particularitate semantică: diateza, modul și timpul se întîlnec numai la cuvintele ce exprimă «acțiunea» considerată ca proces (*vede/se vede/este văzut de..., vede/să vadă/ar vedea* etc, *vede/vedea/a văzut* etc), fiind imposibilă la «nume» (*om, floare, pămînt* etc), la «caracteristici» (*frumos, repede, bine* etc) ș.a.m.d.

Alte subclase din cadrul cuvintelor flexibile pot fi stabilite prin luarea în considerație a genului, numărului și cazului, care uneori au și conținut categorial — motivat *direct* sau *indirect* de realitate —, și formă categorială, dar alteori au numai formă categorială. Făcînd și aici corelația cu criteriul semantic și apelînd și la tipurile de flexiune, găsim că: genul, numărul și cazul caracterizate și prin conținut — cu motivație *directă* în realitate —, și prin formă (flexiune prin excelență sintetică, analitică și mixtă) apar doar la «nume» (*student/studentă, fratele/fratelui/frații/fraților* etc); genul, numărul și cazul caracterizate de asemenea și prin conținut, dar cu motivare *indirectă* în realitate, și prin formă (dar cu flexiune în principiu supletivă și mixtă) apar la substitutele din subgrupele α și β din §4 (*el/ea/ei/ele, acela/aceea/aceia/acelea, cine/cui* etc); genul, numărul și cazul caracterizate numai formal (cu flexiune sintetică) apar prin excelență la cuvintele ce exprimă «caracterictici» calitative (*soră* **bună**/*frate* **bun-Ø**, *surori* **bune**/*frați* **buni**, **bunelor** *surori*/ **bunilor** *frați* etc) și uneori la cuvintele ce exprimă «caracteristici» cantitative (***doi*** *frați*/ **două** *surori* etc), iar cu flexiune în principiu supletivă la cuvinte care sînt nenoționale doar în anumite contexte, de tipul *un/o/niște* etc.

§9 *Criteriul sintactic*[30] pentru clasificarea cuvintelor în părți de

[30] Întrucît sub această denumire sînt vizate toate funcțiile îndeplinite de cuvinte, nu numai funcțiile sintactice, ar fi mai potrivit ca în locul denumirii tradiționale de *criteriul sintactic* să vorbim de *criteriul funcțional*.

Scanned with OKEN Scanner

vorbire are în vedere aserțiunea că în actul vorbirii mulțimea elementelor lexicale poate îndeplini doar *trei tipuri de* **funcții**: funcții *de natură sintactică*, funcții *de marcă* și funcții *expresive (stilistice)*.

Funcțiile de natură sintactică sînt posibile — teoretic — numai în cadrul îmbinărilor de cuvinte, care permit identificarea unor *unități sintactice* (admitem, convențional, că acestea sînt partea de propoziție, propoziția, fraza și substitutul de propoziție sau frază), la nivelul cărora se creează raporturi sintactice (care, de asemenea convențional, sînt raportul de inerență, de coordonare, de subordonare, mixt, explicativ și de incidență — pentru toate acestea, vezi volumul de «sintaxă»). In discuția de față prezintă interes faptul că — la nivel sintactic — unele unități sînt divizibile (în afara excepțiilor, propoziția și fraza), iar altele indivizibile (de asemenea în afara excepțiilor, partea de propoziție și «substitutul»). In interiorul celor divizibile, *anumite* raporturi dintre unitățile componente fac să se distingă unele (unități) cu importanță mai mare, care condiționează existența ca atare a unității sintactice «superioare» (și deci sînt necomutabile cu zero în sistem), și altele cu importanța mai mică, a căror existență este facultativă pentru unitatea sintactică «superioară» (acestea fiind în principiu comutabile cu zero, de asemenea în sistem). Pentru indicarea operativă a «realității» rezultînde din faptul că unitățile sintactice contractează *anumite* raporturi sintactice, se utilizează termenul general de *funcție* (eventual *poziție*) *sintactică*; pentru funcțiile sintactice reprezentate de unitățile sintactice componente *indispensabile* propoziției[31] ca unitate sintactică «superioară», sînt generalizați termenii specializați de *subiect* și de *predicat*, iar pentru funcțiile sintactice reprezentate de unitățile sintactice componente *facultative* în unitățile sintactice «superioare» (propoziția și fraza) — stabilite în primul rînd după natura morfologică a termenului de care depind —, se pot folosi termenii de asemenea specializați de *atribut*, *complement*, *atribut circumstanțial (completiv)* și *apoziție*. Toate funcțiile sintactice indicate prin termenii specializați de subiect, predicat, atribut, complement, atribut circumstanțial (completiv) și apoziție cunosc realizări diferite, putîndu-se concretiza atît în unități sintactice indivizibile — teoretic — la nivel sintactic (partea de propoziție și «substitutul»), cît și în unități sintactice — de asemenea teoretic — divizibile la acest nivel (propoziția și, uneori, fraza). Compară:

[31] Subiectul și predicatul de la nivelul frazei diferă într-un anumit sens de subiectul și predicatul de la nivelul propoziției (vezi aceste funcții).

«El» / asculta / tremurător»
(sub.) (pred.) (atrib.circ.)

(M. Eminescu, *Poezii*, ediție bibliofilă, București, 1958, p. 131)

«Ce / e / val // ca valul trece»
(prop. sub.)

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 152)

Ținînd cont că unitățile sintactice — reprezentînd diferite funcții — sînt constituite din cuvinte, urmează că utilizarea criteriului sintactic pentru clasificarea cuvintelor în părți de vorbire trimite prin excelență la existența cuvintelor care în limbajul natural pot îndeplini funcțiile sintactice de subiect, predicat, atribut etc. Făcînd legătură cu criteriul semantic (vezi §4), pot îndeplini funcția sintactică de subiect, predicat, atribut etc cuvintele care — direct sau indirect — transmit informație semantică, adică toate cuvintele noționale (*om, bun, doi, merge, bine, acolo* etc) și cuvintele substitute din subgrupele α, β, γ, δ (*el, acesta, doi, acolo* etc). Dacă admitem (vezi §4, b) că apropierea sau depărtarea de vorbitor, posesia cunoașterea în măsură redusă etc. nu reprezintă noțiuni, ci informație gramaticală de tip determinativ, atunci pot îndeplini funcție sintactică și acele cuvinte nenoționale care indică la entitățile determinate caracteristicile notate mai sus, în contexte ca *acel (acest, oricare)* om*.

* Făcînd abstracție de *acest, acel, oricare* etc din contextele indicate imediat mai sus, care îndeplinesc întotdeauna funcția de atribut, notăm că — datorită variatelor raporturi pe care le contractează — unul și același cuvînt noțional sau substitut din subgrupele α, β, γ, δ, ξ îndeplinește funcții sintactice diferite (subiect, predicat, atribut etc — vezi părțile de vorbire reprezentate prin aceste cuvinte). Se poate aprecia, însă că — e drept, în mod relativ — un anumit cuvînt noțional sau substitut are numai *o* **funcție specifică,** ce nu poate fi îndeplinită de alte cuvinte sau care la alte cuvinte este analogică, celelalte funcții fiind **nespecifice.** De exemplu, «numele» și substitutele din subgrupele α, β, γ au specifică funcția de subiect: **oamenii (ei, aceștia, doi** etc) **cîntă**; cuvintelor ce exprimă «acțiunea» ca proces le este specifică funcția de predicat (**tinerii dansează**), funcție care la cuvintele ce exprimă «caracteristica acțiunii» — dacă o admitem — este analogică, adică nespecifică (**desigur** că vine) ș. a. m. d..

* * *

Un loc aparte din punctul de vedere al funcției îl au mai ales cuvintele substitute din subgrupa η (*ah, of, vai* etc), în legătură cu care credem (vezi §4) că nu e potrivit să le considerăm unități sintactice componente ale unităților sintactice «superioare» (întrucît în ca-

Scanned with OKEN Scanner

drul acestora nu li se poate atribui nici o funcție), ci este mai convenabil să le admitem ca unități sintactice de sine stătătoare, indivizibile sintactic, care în context țin locul din punctul de vedere al informației semantice unor unități sintactice divizibile la acest nivel, adică «substitute». Astfel, în versurile:

«Ah, de cîte ori voit-am
Ca să spînzur lira-n cui
Și un capăt poeziei
Și pustiului să pui»

(M.Eminescu, *op. cit.*, p. 86)

ah transmite *din punctul de vedere al vorbitorului* informația pe care interlocutorul o poate înțelege numai datorită «traducerii» făcute tot de vorbitor prin unitatea sintactică divizibilă *de cîte ori voit-am/ ca să spînzur lira-n cui/ și un capăt poeziei/ și pustiului să pui.*

2) **Funcțiile de marcă.** Dacă funcțiile de natură sintactică sînt posibile numai la cuvintele care direct sau indirect transmit informație semantică (adică la cuvintele noționale și la cuvintele substitute), funcțiile de marcă pot apărea prin excelență la cuvintele nenoționale, care transmit principial informație gramaticală. Considerînd categoriile gramaticale informație gramaticală de tip morfologic și avînd în vedere că acestea sînt caracterizate binar, prin conținut și formă (vezi §5-§6), constatăm că **forma** *categorială* poate fi concretizată și *în morfeme* **propriu-zise** (sufixe, desinențe etc), și în **cuvinte-*morfem*,** acestea din urmă apărînd ca niște «anexe» ale cuvintelor noționale și ale cuvintelor substitute.

Cuvintele-morfem pot fi grupate după categoriile gramaticale indicate — cu mai multă sau mai puțină exactitate — la cuvintele noționale și la cuvintele substitute pe care le însoțesc. Astfel, prin *un, o, niște, lui* etc se marchează — adesea redundant — genul, numărul și forma cazuală la «nume»: **un** *bărbat,* **o** *femeie,* **niște** *oameni,* **lui** *tata* etc; aspectele opozabile *creionul*/**cu** *creionul, casei*/**deasupra** *casei, prietenului*/**mulțumită** *prietenului* etc pun în evidență că prin *cu, deasupra, mulțumită* etc se indică în principiu în mod cert cazul acuzativ, genitiv și dativ al «numelor» respective (pentru faptul că aceste cuvinte marchează și raportul sintactic de subordonare, vezi mai departe); față de *bun,* considerat gradul pozitiv, la **mai** *bun* cuvîntul *mai* arată comparativul, la **foarte** *bun* cuvîntul *foarte* arată superlativul etc; raportînd pe *spală* la **se** *spală,* pe *gîndesc* la **mă** *gîndesc* și **se** *gîndesc* etc, găsim că *se* și *mă* marchează diateza, persoana și numărul; la opozițiile *el* **este** *VĂZUT de prieteni/prietenii îl VĂD, tu* **vei fi** văzut *de x/el* **ar fi** *VĂZUT de x* etc, cuvintele *este, vei fi, ar fi*

Scanned with OKEN Scanner

etc trimit la categoriile gramaticale de diateză, mod, timp, persoană și număr; în sfîrșit, luînd în considerație aspecte opozabile ca *merg/să merg, merge/a merge, ai mers/ai* de *mers* etc, găsim că *să, a, de* etc reprezintă indici pentru categoria gramaticală a modului.

* * *

In afara informației de tip morfologic, informația gramaticală poate fi și de tip sintactic, în care caz vizează raporturile sintactice, caracterizate — ca și categoriile gramaticale — prin conținut și formă.

In general (pentru detalii vezi capitolul despre raporturile sintactice), prin conținutul raportual — care are în vedere unitățile sintactice — înțelegem, pe de o parte, **planurile comunicării**, și anume, *planul comunicării propriu-zise*, care poate exista și singur, și *planul comentariilor*, care poate fi imaginat prin excelență în dependență de planul comunicării propriu-zise. Compară:

«Și-ncepu încet să sune
Fermecat și dureros»
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 55)

*«Ah! — **zise unul** — spuneți că-i omul o lumină*
Pe lumea asta plină de-amaruri și de chin?»
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 47)

Pe de altă parte, conținutul raportual înseamnă **importanța unităților sintactice în cadrul «planului» din care fac parte**, care poate fi mai mare, și atunci unitatea sintactică nu este comutabilă cu zero în sistem, sau mai mică, în care caz unitatea sintactică este comutabilă cu zero în sistem. Exemplu:

«Pe malurile Seinei, în faeton de gală
(comutabile cu zero)

Cezarul trece palid, în gînduri adîncit»
(necomutabile cu zero) (comutabile cu zero)

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 50)

O situație deosebită are propoziția pe care o numim convențional *intermediară explicativă*, care are particularități comune atît cu unitățile cu importanța mai mare, cît și cu cele cu importanța mai mică. Exemplu:

«In locul lui menit din cer
Hyperion se-ntoarse
Și, ca și-n ziua cea de ieri,
Lumina și-o revarsă.

Scanned with OKEN Scanner

Căci este sara-n asfințit
Și noaptea o să-nceapă»
(M. Eminescu, *op. cit.* p. 142)

Forma raportuală se concretizează într-un sistem de mărci de natură fonetică, morfologică și sintactică, acestea din urmă cuprinzînd și anumite *cuvinte-morfem* (pentru detalii, vezi capitolul despre raporturile sintactice). Admițînd că în limba română pot exista cele șase raporturi sintactice indicate mai sus, găsim că unele dintre ele sînt marcate prin excelență cu ajutorul anumitor cuvinte-morfem. Astfel, opunînd contexte de tipul *știe* **și** *vine/știe* **că** *vine,* observăm că *și,* cuvînt nenoțional cu funcție de marcă (împreună cu care merg și alte cuvinte nenoționale, ca *iar, dar, însă* etc), leagă unități de aceeași importanță în cadrul raportului de coordonare, față de cuvîntul de asemenea nenoțional *că* cu aceeași funcție de marcă (cu care sînt la fel nu numai cuvinte nenoționale ca *dacă, fiindcă, încît* etc, ci și cuvinte substitute ca *unde, oriunde, cine, oricine* etc, care au și funcție sintactică — vezi mai sus), care trimite la unități de importanță diferită în cadrul raportului de subordonare în frază. Pentru același raport de subordonare, dar în limitele propoziției, se utilizează cuvinte de tipul **cu, deasupra, mulțumită** etc (*scrie* **CU pixul,** *zboară* **DEASUPRA casei,** *reușește* **MULȚUMITĂ prietenilor** etc), care, așa cum am arătat mai sus, marchează simultan și categoria gramaticală a cazului la "numele" însoțit..

Aparte sînt cuvintele nenoționale *căci* și *că (=căci),* care în contexte de tipul *numai oamenii rîd,* **căci** *animalele nu au această caracteristică* (vezi și versurile din «Luceafărul» citate mai sus), considerăm că, avînd funcție de marcă, trimit la raportul explicativ (vezi acest raport). Pe lîngă posibilitatea de marcare a categoriilor gramaticale și a raporturilor sintactice, un număr redus de cuvinte nenoționale (*nu, nici, nici nu*) pot marca categoria logică a negației (compară **nu** *citește* și **nici nu** *iubește cartea* cu *citește și iubește cartea).*

Funcțiile expresive (stilistice). Față de funcțiile de natură sintactică și funcțiile de marcă, a căror existență este obiectivă, funcțiile expresive (stilistice) au motivare subiectivă. In transmiterea informației semantice și gramaticale, vorbitorul poate fi uneori neutru, iar alteori poate participa afectiv. Lucrul acesta devine evident prin compararea a două sau mai multe posibilități de comunicare a aceleiași informații semantice și gramaticale, cînd una dintre posibilități se încetățenește ca *obiectivă,* iar cealaltă sau celelalte ca *subiective,* cu o doză mai mare sau mai mică de expresivitate. Compară *el a plecat* cu *el* **a întins-o (a șters-o, a șters putina** etc), unde *a plecat* comunică o anumită noțiune și îndeplinește *funcția sintactică* de predicat, iar *a întins-o (a șters-o, a șters putina* etc), comunicînd

Scanned with OKEN Scanner

aceeași noțiune și avînd aceeași *funcție sintactică* de predicat, are și *funcție expresivă*, arătînd participarea afectivă a vorbitorului. In limba română, însă, există posibilitatea ca un cuvînt să îndeplinească *funcție* **exclusiv** *expresivă*, adică să nu aibă nici funcție sintactică (la fel cu cuvintele noționale și substitutele), nici funcție de marcă (la fel cu cuvintele nenoționale), așa cum se întîmplă cu *mi* din *eu* **mi**-*s moldovean*.

O anumită asemănare cu cuvintele cu funcție exclusiv expresivă (stilistică) au uneori elementele lexicale de tipul *și, chiar, tocmai* etc care, exprimînd foarte vag «modalitatea» sau «atitudinea», pot fi considerate ca avînd (sau tinzînd să aibă) funcție de asemenea exlusiv expresivă (stilistică): **și** *omul poate fi bun.*

* * *

Acceptînd distincțiile și precizările de mai sus, mulțimea cuvintelor românești se poate clasifica după criteriul sintactic (funcțional) în felul următor:

a) *cuvinte cu funcție sintactică în limitele unității sintactice divizibile numite propoziție,* unde se încadrează elementele lexicale noționale care transmit direct informație semantică (*om, bun, doi, merge, bine* etc), pecum și substitutele din subgrupele $\alpha - \beta$, la care informația semantică este transmisă indirect (*el, voi, acesta* etc), și $\gamma - \xi$ care prin ele înseși pot transmite (și) informație semantică (*două, al treilea, acolo, a face, zvîrr* etc); din această grupă fac parte și cuvintele nenoționale ce transmit informația gramaticală determinativă privitoare la apropierea sau depărtarea entităților de vorbitor, la posesia acestora etc (*omul* **acesta**, *prietenul* **meu** etc — vezi punctul *b* de la criteriul semantic);

b) *cuvinte ce reprezintă unități sintactice indivizibile la nivel sintactic — numite convențional substitute de propoziții și/sau fraze* —, care în context înlocuiesc din punctul de vedere al informației semantice unitățile sintactice divizibile numite propoziție și/sau frază (*a, ah, vai* etc — subgrupa η a substitutelor);

c) *cuvinte cu funcție de marcă la nivelul unităților sintactice divizibile — numite convențional cuvinte-morfem,* — în cadrul cărora putem distinge:

1° *cuvinte-morfem categoriale*, prin care se marchează genul, numărul și forma cazuală (*un, o, niște, lui* etc), cazul (*cu, asupra, mulțumită* etc), comparația (*mai, la fel de, foarte* etc), diateza, modul, timpul, persoana și numărul (*sînt, eram, să fiu, mă, își, să, a, de* etc);

2° *cuvinte-morfem de negație (nu, nici, nici nu)*;

3° *cuvinte-morfem raportuale*, prin care se marchează raportul de coordonare la nivelul tuturor unităților sintactice (*și, iar, dar, însă* etc), raportul de subordonare și raportul intermediar explicativ nu-

Scanned with OKEN Scanner

mai la nivelul frazei (*căci, dacă, încît* etc) sau de subordonare numai la nivelul propoziției (*în, la, pe* etc);

d) *cuvinte cu funcție dublă (sintactică și de marcă)*, la care există și o funcție sintactică, motivată de sens și/sau de flexiune, și funcția de marcă a raportului de subordonare, numai la nivelul frazei (*cine, oricare, unde, oricum* etc)*;

*Atît la cuvintele cu funcție dublă — puține la număr —, cît și la cele cu funcție unică — majoritatea —, funcția dublă sau unică se realizează *în același context*. Menționăm, însă, și posibilitatea ca ceea ce este admis de obicei ca reprezentînd un singur cuvînt să îndeplinească funcții diferite *în contexte diferite* (de exemplu, *am* din *eu* **am** *o carte* îndeplinește funcția sintactică de predicat, funcția de marcă fiind exclusă; *am*, însă, din *eu* **am** *citit o carte* are funcția de marcă a categoriilor gramaticale de timp, persoana și număr, funcția sintactică fiind exclusă). In această ordine de idei, poate fi amintită și situația unor cuvinte-morfem care de asemenea în contexte diferite pot marca fie raporturi sintactice diferite (de exemplu, *căci* apare și la raportul intermediar explicativ, și la raportul de subordonare), fie același raport, dar la nivele diferite (de exemplu, *de* poate marca subordonarea și în limitele propoziției, și în limitele frazei).

* * *

e) *cuvinte cu funcție exclusiv expresivă (stilistică)*, reprezentate prin *mi* și *ți* în contexte ca:

«De-aș avea o porumbiță
Cu chip alb de copiliță,
. . . . . .
Cîtu-*ți* ține ziulița
I-aș cînta doina, doiniță»
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 6)

In această subclasă putem încadra, cu anumite rezerve, și cuvintele modale sau de atitudine de tipul *și, chiar, tocmai* etc din contexte ca:

«Acum iată că din codru *și* Călin mirele iese,
Care ține-n a lui mînă mîna gingașei mirese»
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 68)

§10. Prezentarea celor trei criterii clasice de grupare a cuvintelor în *clase semantico-gramaticale* numite curent *părți de vorbire* arată că nici unul dintre ele *luat singur* — adică nici criteriul semantic (§4), nici criteriul morfologic (§8), nici criteriul sintactic (§9) — *nu poate justifica* actuala împărțire a mulțimii cuvintelor românești în zece părți de vorbire. Motivarea celor zece părți de vorbire acceptate de gramatica românească clasică din zilele noastre se poate face (și asta

Scanned with OKEN Scanner

mai la nivelul frazei (*căci, dacă, încît* etc) sau de subordonare numai la nivelul propoziției (*în, la, pe* etc);

d) *cuvinte cu funcție dublă (sintactică și de marcă)*, la care există și o funcție sintactică, motivată de sens și/sau de flexiune, și funcția de marcă a raportului de subordonare, numai la nivelul frazei (*cine, oricare, unde, oricum* etc)*;

*Atît la cuvintele cu funcție dublă — puține la număr —, cît și la cele cu funcție unică — majoritatea —, funcția dublă sau unică se realizează *în același context*. Menționăm, însă, și posibilitatea ca ceea ce este admis de obicei ca reprezentînd un singur cuvînt să îndeplinească funcții diferite *în contexte diferite* (de exemplu, *am* din *eu* **am** *o carte* îndeplinește funcția sintactică de predicat, funcția de marcă fiind exclusă; *am*, însă, din *eu* **am** *citit o carte* are funcția de marcă a categoriilor gramaticale de timp, persoana și număr, funcția sintactică fiind exclusă). In această ordine de idei, poate fi amintită și situația unor cuvinte-morfem care de asemenea în contexte diferite pot marca fie raporturi sintactice diferite (de exemplu, *căci* apare și la raportul intermediar explicativ, și la raportul de subordonare), fie același raport, dar la nivele diferite (de exemplu, *de* poate marca subordonarea și în limitele propoziției, și în limitele frazei).

* * *

e) *cuvinte cu funcție exclusiv expresivă (stilistică)*, reprezentate prin *mi* și *ți* în contexte ca:

«De-aș avea o porumbiță
Cu chip alb de copiliță,
. . . . . .
Cîtu-*ți* ține ziulița
I-aș cînta doina, doinița»
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 6)

In această subclasă putem încadra, cu anumite rezerve, și cuvintele modale sau de atitudine de tipul *și, chiar, tocmai* etc din contexte ca:

«Acum iată că din codru *și* Călin mirele iese,
Care ține-n a lui mînă mîna gingașei mirese»
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 68)

§10. Prezentarea celor trei criterii clasice de grupare a cuvintelor în *clase semantico-gramaticale* numite curent *părți de vorbire* arată că nici unul dintre ele *luat singur* — adică nici criteriul semantic (§4), nici criteriul morfologic (§8), nici criteriul sintactic (§9) — *nu poate justifica* actuala împărțire a mulțimii cuvintelor românești în zece părți de vorbire. Motivarea celor zece părți de vorbire acceptate de gramatica românească clasică din zilele noastre se poate face (și asta

Scanned with OKEN Scanner

doar în mod relativ) *numai prin apelul la toate criteriile clasice* — chiar dacă nu au toate întotdeauna aceeaşi importanţă —, pornind de la criteriul semantic, care trebuie coroborat cu cel morfologic şi cu cel sintactic. Procedînd în acest fel, indicăm — stereotip — *principalele* caracteristici semantico-gramaticale ale *claselor de cuvinte* numite curent *părţi de vorbire*, cu precizarea că aceste caracteristici sînt cuprinse în formulări destul de dezvoltate, pentru a putea acoperi într-o manieră cît mai convenabilă ce este cuprins în «clasa» respectivă. Mai adăugăm şi faptul că, aşa cum mai sus (§6-§9) am vorbit de **cuvinte-*morfem*** în opoziţie cu *morfeme* **propriu-zise**, şi aici putem face deosebire între *părţi de vorbire* **propriu-zise**, cărora li se opun *părţile de vorbire*-**morfem**, subliniind că din acest punct de vedere este necesară distincţia între *părţile de vorbire* **unitare**, care sînt sau *propriu-zise*, sau *morfeme*, şi *părţile de vorbire* **mixte**, care sînt de obicei *propriu-zise* şi uneori *morfeme*. In sfîrşit, întrucît definiţiile de lucru pe care le dăm în cele ce urmează vizează **clasele** *semantico-gramaticale*, precizăm — chiar dacă acest lucru poate apărea ca redundant — că aceste definiţii pot fi convertite cu uşurinţă în definiţii pentru **un element** *al clasei respective*. De exemplu: din definiţia *clasei substantivelor* (vezi mai jos) rezultă că *substantivul* este cuvîntul noţional ce indică numele unei entităţi sau numele numelui unei entităţi, care are categoriile gramaticale de gen, număr şi caz (flexiune sintetică, analitică şi mixtă) şi care — pe lîngă atribut, complement etc — poate îndeplini funcţia sintactică specifică de subiect; din definiţia *clasei articolelor* rezultă că *articolul* este cuvîntul nenoţional principial în context care — avînd genul, numărul şi cazul caracterizate numai formal (flexiune supletivă) — îndeplineşte funcţia de marcă pentru aceste categorii gramaticale la partea de vorbire pe care obligatoriu o însoţeşte etc.

Clasa **substantivelor** — clasă *unitară* cuprinzînd elemente ce sînt întotdeauna *părţi de vorbire propriu-zise* — este reprezentată prin cuvintele noţionale ce indică numele entităţilor sau numele numelor entităţilor, care au categoriile gramaticale de gen, număr şi caz (flexiune sintetică, analitică şi mixtă) şi care — pe lîngă atribut, complement etc — pot indeplini funcţia sintactică specifică de subiect (exemple, *om, carte, fericire, Mircea, Dolheşti, Sirius* etc).

Clasa **articolelor** (clasă *unitară* cuprinzînd elemente ce sînt întotdeauna *părţi de vorbire-morfem*) este reprezentată prin cuvintele nenoţionale principial în context care — avînd genul, numărul şi cazul caracterizate numai formal (flexiune supletivă) — îndeplimesc în principal funcţia de marcă pentru aceste categorii gramaticale la

Scanned with OKEN Scanner

partea de vorbire pe care obligatoriu o însoțesc (exemple, **lui** *tata*, **un** *om*, **al** *lor*, *fata* **cea** *frumoasă* etc).

Clasa **adjectivelor** — clasă *unitară* cuprinzînd elemente ce sînt întotdeauna *părți de vorbire propriu-zise* — este reprezentată prin cuvintele noționale ce exprimă caracteristici calitative ale entităților, la care există categoria gramaticală a comparației (flexiune principial analitică), genul, numărul și cazul avînd numai *formă* (flexiune sintetică) și care — în afară de nume predicativ, apoziție etc — îndeplinesc funcția sintactică specifică de atribut (exemple, *bun, înalt, larg, verde* etc).

Clasa **pronumelor și adjectivelor pronominale** (clasă *mixtă* la care majoritatea elementelor sînt *părți de vorbire propriu-zise* și cîteva sînt *părți de vorbire-morfem*) este reprezentată prin cuvintele-substitut ale numelor (vezi §4, c, α și β) — la care prin tradiție se adaugă, din cauză că au «același» corp fonetic, cuvintele nenoționale ce transmit informație gramaticală de tip «determinativ» (apropierea sau depărtarea entităților de vorbitor, posesia, cunoașterea în măsură redusă etc) — care pot avea categoriile gramaticale (sau forme) de persoană, gen, număr, caz (flexiune supletivă, analitică și mixtă) și care — pe lîngă că pot fi nume predicativ, complement etc, mărci categoriale și raportuale sau pot avea doar valoare expresivă — pot îndeplini funcția sintactică specifică de subiect (cuvintele substitut) sau de atribut (cuvintele nenoționale «determinative»): *el, acest(a), acel(a), (al) meu, alt(ul)* etc.

Clasa **numeralelor și adjectivelor numerale** (clasă **unitară** cuprinzînd elemente ce sînt întotdeauna *părți de vorbire propriu-zise*) este reprezentată prin cuvintele noționale — ce pot fi și substitute (vezi §4, c, γ) — care exprimă cantitatea sau ordonarea în sine sau a entităților determinate ori substituite, care pot avea *formă* pentru gen și număr și categoria gramaticală a cazului (flexiune sintetică, analitică și mixtă) și care — în afară de complement, atribut etc — pot îndeplini funcția sintactică specifică de subiect (cuvintele substitut) sau de atribut (de obicei cuvintele noționale exprimînd cantitatea sau ordonarea entităților determinate: *doi, zece, al unsprezecelea* etc).

Clasa **verbelor** — clasă *mixtă* la care majoritatea elementelor sînt *părți de vorbire propriu-zise* și cîteva sînt *părți de vorbire-morfem* — este reprezentată prin cuvintele teoretic noționale ce exprimă de obicei direct acțiunea, existența, starea, voința, dorința, posesia etc considerate ca procese, care în afară de categoriile gramaticale «comune»

Scanned with OKEN Scanner

de persoană și număr, au categoriile gramaticale «specifice» de diateză, mod, timp (flexiune sintetică, analitică, supletivă și mixtă) și care — pe lîngă că pot funcționa ca mărci categoriale și raportuale — îndeplinesc funcția sintactică specifică de predicat: *a cînta, a fi, a sta, a vrea, a dori, a avea* etc.

Clasa **adverbelor** — clasa *mixtă* la care majoritatea elementelor sînt părți de vorbire propriu-zise și cîteva sînt părți de vorbire-morfem — este reprezentată prin cuvintele principial noționale și cuvintele substitut (vezi §4, c, δ) ce exprimă caracteristici ale «acțiunii», la care uneori apare categoria gramaticală a comparației (flexiune prin excelență analitică) și care — pe lîngă că pot funcționa ca apoziție, marcă raportuală și categorială etc — îndeplinesc funcția sintactică specifică de circumstanțial: *bine, aici, cînd, mai* etc.

Clasa **prepozițiilor** — clasă *unitară* cuprinzînd elemente ce sînt întotdeauna părți de vorbire-morfem — este reprezentată prin cuvintele nenoționale și neflexibile care — apărînd obligatoriu ca «anexe» mai ales ale cuvintelor noționale și ale cuvintelor-substitut — îndeplinesc simultan și funcția de marcă de obicei a categoriei gramaticale a cazului, și funcția de marcă a raportului de subordonare în limitele propoziției: *a, din, înspre, pe* etc.

Clasa **conjuncțiilor** — clasă *unitară* cuprinzînd elemente ce sînt întotdeauna părți de vorbire-morfem — este reprezentată prin cuvintele nenoționale și neflexibile care îndeplinesc funcția de marcă a raportului de coordonare mai ales la nivelul propoziției și al frazei (*și, iar, însă, sau* etc), precum și a raportului de subordonare și explicativ numai la nivelul frazei (*dacă, fiindcă, întrucît, căci* etc).

Clasa **interjecțiilor** — clasă *unitară* cuprinzînd elemente ce sînt întotdeauna *părți de vorbire propriu-zise* — este reprezentată prin cuvintele-substitut de propoziție și/sau frază (*a, ah, vai* etc — vezi §4, c, η) și prin cuvintele substitut imitative (onomatopee — vezi §4, c, ξ — *bîz, miau, zvîrr* etc), care sînt neflexibile și care — în afară de circumstanțial, apoziție etc — îndeplinesc funcția sintactică de predicat (*bîz, miau, zvîrr* etc) sau constituie unitatea sintactică de sine stătătoare numită convențional substitut de propoziție și/sau frază (*a, ah, vai* etc).

§11. La clasificarea cuvintelor limbii române în aceste zece părți de vorbire așa cum am prezentat-o mai sus, am avut în vedere echivalența *cuvînt*, ca unitate lexicală = *parte de vorbire*, ca unitate morfologică. In limba română, însă, majoritatea părților de vorbire sau, mai exact, cu excepția articolului, toate celelalte părți de vorbire pot fi reprezentate nu numai *sintetic, adică printr-un singur cuvînt* (*mamă, tată, casă* etc), ci și *perifrastic sau prin grupuri stabile de*

Scanned with OKEN Scanner

cuvinte (*a-şi aduce aminte, bătaie de joc, cîine-cîineşte* etc). In morfologie considerăm că prezintă un interes deosebit numai grupurile stabile de cuvinte neaglutinate în stadiul actual al limbii române şi, în consecinţă, acordăm o atenţie scăzută la ceea ce apare astăzi sintetic, dar a fost la origine perifrastic. De exemplu, *botgros, celălalt, din* etc apar în zilele noastre ca părţi de vorbire reprezentate printr-un singur cuvînt, dar «iniţial» erau constituite dintr-un grup stabil de cuvinte (*botgros* < *bot* + *gros, celălalt* < *cela* + *alalt, din* < *de* + *în* etc).

Apreciind convenţional că în opoziţie *evidentă* intră *părţile de vorbire* **sintetice** cu *părţile de vorbire* **perifrastice**, găsim că uneori aceste două grupe nu pot cuprinde toate elementele constitutive ale vocabularului românesc, în sensul că realităţi lingvistice de tipul *Facultatea de Litere, domnul profesor, Ion Creangă* etc nu pot fi încadrate fără rezerve nici la părţile de vorbire sintetice, nici la părţile de vorbire perifrastice. Intrucît lucrarea de faţă are ca prim obiectiv *flexiunea cuvintelor* şi *îmbinarea lor în unităţi sintactice*, urmează că deosebit de complexa problemă a *grupurilor stabile de cuvinte considerate ca părţi de vorbire este* **aici** *de importanţă secundară* şi, în consecinţă, notăm doar conceptele şi termenii privitori la aspectul sintetic şi perifrastic al părţilor de vorbire, aşa cum vor fi ei utilizaţi în continuare[32].

Partea de vorbire sintetică *este reprezentată teoretic*[33] *printr-un singur cuvînt, adică prin segmentul fonic în regulă generală accentuat, izolabil prin pauze în limbajul natural, care, transmiţînd informaţie semantică, gramaticală şi/sau stilistică, îndeplineşte principial* (vezi comentariul de la «perifrază» pe care îl facem mai jos) *o singură funcţie sintactică, de marcă şi/sau stilistică: tată, al, bun, el, doi, cînta, bine, pe, că, vai* etc.

---

[32] Pentru detalii în legătură cu grupurile stabile de cuvinte, vezi Florica Dimitrescu, *Locuţiunile verbale în limba română*, Bucureşti, 1958, *Gram. Acad.*, I, p. 34-36, *Formarea cuvintelor în limba română*, I, volum publicat sub auspiciile Academiei, Bucureşti, 1970 (=*Formarea cuvintelor*; vezi mai ales «Cuvînt înainte» semnat de Mioara Avram, p. V-XVI, şi «Introducere», aparţinînd Finuţei Hasan, p. 7-31) ş. a

[33] Precizarea că numai *teoretic* partea de vorbire sintetică este reprezentată printr-un singur cuvînt este motivată, pe de o parte, de «forme» ca *a cînta, a cîntat, să fi cîntat, se cîntă, lui tata* etc, în care există practic asocieri de două sau mai multe cuvinte (prepoziţia *a* şi verbul *cînta* în *a cînta*, verbul auxiliar *a* şi verbul de bază *cîntat* în *a cîntat* etc), dar care asocieri, prin tradiţie, sînt admise ca forme flexionare analitice ale verbului, substantivului etc (vezi şi nota 28). Pe de altă parte, precizarea *teoretic* vizează «forme» ca *megafon, audiovideo, bunăvoinţă, Sîntilie* ş. a., care la origine sînt nişte îmbinări stabile de cuvinte, dar care, aglutinîndu-se, apar ca nişte cuvinte sintetice (vezi §14).

Scanned with OKEN Scanner

Partea de vorbire perifrastică — dacă facem abstracție de nota 33 — *este reprezentată printr-un grup stabil de cuvinte neaglutinate (pentru care utilizăm termenul «neutru» de perifrază*[34]*) prin care se transmite o informație semantică, gramaticală și/sau stilistică și care îndeplinește în principiu o singură funcție (de natură sintactică, de marcă, expresivă): aducere aminte, soră cu moartea, douăzeci și cinci, a-și bate capul, din cale-afară, de pe la, din cauză că, Doamne ferește* etc. Mulțimea părților de vorbire perifrastice constituie o «clasă» în cadrul căreia sînt admise *anumite* diferențieri de comportament semantic, gramatical și stilistic. Dintr-un punct de vedere, ne referim la faptul că apariția perifrazelor poate fi motivată fie *obiectiv* (necesitatea de comunicare a unei informații semantice sau gramaticale pentru care limba nu dispune la un moment dat de o parte de vorbire sintetică: *ochiul boului, cerul gurii, de pe* etc), fie *subiectiv* (dorința vorbitorului de a comunica informația semantică și uneori chiar gramaticală într-o manieră deosebită, care să impresioneze pe interlocutor[35]: *zgîrie brînză, a șterge putina, de-a lung de* etc). Indiferent de motivul care a dus la apariția perifrazelor, în limba română s-a ajuns *uneori* la situația ca aceeași realitate semantică sau gramaticală să poată fi exprimată și printr-o parte de vorbire sintetică, și printr-o parte de vorbire perifrastică. In afara unor cazuri particulare (de exemplu, prin Banat și Transilvania, în loc de *față de masă* se spune *măsăriță*, ceea ce înseamnă că din punctul de vedere al *limbii* aceste «nume» sînt sinonime absolute), putem spune că, atunci cînd vizează aceeași realitate semantică sau gramaticală, partea de vorbire sintetică și partea de vorbire perifrastică sînt — mai ales din cauza expresivității *posibile* prin excelență la perifraze sau a «exactității» mai mari în transmiterea informației, care apare de asemenea la acestea, — sinonime relative: *zgîrie brînză = zgîrcit, șterge putina = pleacă, cu condiția ca = dacă* etc. Subliniem, însă, că sinonimia «sintetic» — «perifrastic» apare doar uneori, în majoritatea cazurilor pen-

[34] Apelăm la termenul perifrază și datorită faptului că este sugestiv (=*grup de cuvinte «pentru» un singur cuvînt* — vezi DDL și MDL, s. v. *periphrase*), și pentru a evita termenii *compus, locuțiune, expresie* etc considerați în ultimul timp «specializați» (vezi trimiterile din nota 32), fără a putea spune, însă, că există criterii unanim acceptate de încadrare a tuturor grupurilor stabile de cuvinte la compuse, la locuțiuni, la expresii etc. Mai menționăm și faptul că la partea de vorbire nu prezintă interes ceea ce numim convențional *perifrază proverbială*, datorită faptului că principial aceasta are o structură frastică (*cine se scoală de dimineața departe ajunge, unde dai și unde crapă, ce-am avut și ce-am pierdut, ziua bună se cunoaște de dimineață* etc).

[35] In legătură cu funcțiile perifrazelor, vezi Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, ediția a doua, București, 1975, p. 18 sqq.

Scanned with OKEN Scanner

tru partea de vorbire perifrastică neexistînd echivalent sintetic, informația respectivă mai putînd fi redată doar prin alte grupuri de cuvinte variabile (libere) ori stabile (*a duce boala pe picioare, a găsi ac de cojocul..., a pune la punct* etc) sau neexistînd nici un alt echivalent în limbajul curent (*ochiul-boului, cocoș-de-munte*[36], *în loc (să)* etc).

Din alt punct de vedere, în cadrul mulțimii părților de vorbire perifrastice diferențierile mai privesc în special două situații: una vizează perifrazele de tipul *a șterge putina, a găsi ac de cojocul...* etc, din contexte ca *vinovatul* **a șters putina,** unde *a șters putina* are simultan și funcție sintactică de predicat, și funcție expresivă; alta are în vedere perifrazele de tipul *ce fel de, cel ce* etc, din contexte ca *nu știu* **ce fel de** *om este*, în care *ce fel de* funcționează simultan și ca atribut, și ca marcă a subordonării în frază.

După clasele semantico-gramaticale pe care le reprezintă — stabilite prin apelul la aceleași criterii (semantic, morfologic, sintactic) ca și în cazul părților de vorbire sintetice —, părțile de vorbire perifrastice pot fi: **substantivale** (*ciubotica-cucului, aducere aminte, un papă lapte, Piatra-Neamț* etc); **adjectivale** — **pronominale, numerale** sau **propriu-zise** (*ce fel de, o sută nouăsprezece, fel de fel, soră cu moartea, vechi de zile, verde-albăstrui* etc); **pronominale** [*cel(a) ce, cine știe cine, nu știu cine* etc]; **numerale** (*o mie nouă sute nouăzeci și unu, cîte patru, patru cincimi, de zece ori* etc); **verbale** (*e bine, a vedea lumina zilei, a-și aduce aminte, a face haz de necaz* etc); **adverbiale** (*de-a binelea, cu asupra de măsură, cîine-cîinește, pe nepusă masă* etc); **prepoziționale** (*de pe la, în față, față de, împreună cu* etc); **conjuncționale** (*din cauză că, chiar dacă, de vreme ce, ca și cum* etc); **interjecționale** (*vai și-amar, ferească Dumnezeu, păcatele mele, ce Dracu* etc).

Partea de vorbire cu determinare obligatorie. Necesitatea acestui tip de parte de vorbire, pe care am anticipat-o mai sus, poate fi motivată prin luarea în considerație a faptului că mulțimea «proceselor evolutive» din limbă se poate afla la un moment dat în faze diferite, adică la început, în desfășurare etc. De exemplu, transformarea adjectivului demonstrativ latinesc *ille* postpus unui «nume» în articol hotărît enclitic românesc aglutinat cu acel «nume» *poate fi considerată încheiată*, vorbitorul de limbă română fără preocupări

[36] În discuția de față nu prezintă interes — întrucît nu este accesibilă vorbitorului fără pregătire specială — sinonimia absolută reprezentată prin terminologia științifică, de tipul *callistephus chinensis*, pentru *ochiul-boului*, *tetrao urogallus* pentru *cocoș-de-munte* etc

Scanned with OKEN Scanner

lingvistice nemaiputînd izola pe acest «adjectiv» de numele cu care apare astăzi contopit: *homo* + **ille** > ***omul***. La o sintagmă, însă, de tipul *în ceea ce privește* — care, în afara tendinței de «acord», evident greșit, din vorbirea mai puțin îngrijită (compară *în ceea ce* PRIVEȘTE **faptul** cu *în ceea ce* PRIVESC **faptele**), poate apărea și cu o determinare completivă, și anume, *în ceea ce* **mă** (**te, îl** etc) *privește* — procesul transformării îmbinării *variabile (libere)* de cuvinte în îmbinare *stabilă* este încă în desfășurare.

Admițînd că în limbă există procese evolutive neîncheiate la un moment dat, sîntem de părere că acestea pot fi ilustrate și prin grupurile de cuvinte de tipul *Facultarea de Litere, domnul profesor, Ion Creangă* etc, care — avînd un grad de «sudură» superior îmbinărilor variabile de cuvinte, dar inferior imbinărilor stabile —, reprezintă într-un anumit sens un fel de treaptă intermediară între părțile de vorbire perifrastice (*ciuboțica-cucului, fel de fel, a-și aduce aminte* etc) și părțile de vorbire sintetice, mai exact, cele provenite din îmbinări stabile de cuvinte (*botgros, celălalt, din* etc). Ceea ce ne determină să facem această apreciere, deci, este **aparența** de identitate structurală a «îmbinărilor» avute aici în vedere (*Facultatea de Litere, domnul profesor, Ion Creangă* etc) cu «îmbinările» în general admise ca variabile, de tipul *pahar de apă, zăbava cărților, floare frumoasă* etc; **în realitate,** însă, la îmbinările variabile de cuvinte lăsarea la o parte a «determinării» nu face imposibilă comunicarea realizată numai prin «bază» (de exemplu, contextul *însetatul bea un pahar de apă* rămîne reperat — chiar dacă informația este incompletă — și în forma *însetatul bea un pahar*, în timp ce la *Facultatea de Litere, domnul profesor, Ion Creangă* etc — la care uneori nici nu se poate spune cu certitudine care este «determinarea» și care «baza» —, prin lăsarea la o parte a elementului considerat «determinare», comunicarea devine nelogică sau improprie (de exemplu, contextul *la orice Facultate de Litere se studiază lingvistica și literatura* este inexact în forma *la orice facultate se studiază lingvistica și literatura*. Cu alte cuvinte, într-o structură de tipul *pahar de apă* (cu care este asemănătoare și *zăbava cărților, floare frumoasă* etc) există o determinare facultativă, în timp ce la *Facultatea de Litere* (cu care se comportă asemănător *domnul profesor, Ion Creangă* etc) putem vorbi de o *«determinare» obligatorie.*

Părțile de vorbire cu determinare obligatorie — pentru distingerea cărora de părțile de vorbire sintetice și de părțile de vorbire perifrastice nu există așadar criterii matematic exacte — transmit prin excelență informație semantică, avînd adesea valoare de substantiv

Scanned with OKEN Scanner

(*Facultatea de Litere, domnul profesor, Ion Creangă, municipiul Iași, verde de Paris* etc) și de verb (*a lăsa moștenire, a scutura lanțul, a avea zîmbetul pe buze, a nu avea pe nimeni* etc), iar uneori valoare de adjectiv și de adverb (*bun la inimă, rău la suflet, nici mort* etc). In cazuri rare, părțile de vorbire cu determinare obligatorie pot transmite și informație gramaticală, avînd valoare mai ales de conjuncție (*în legătură cu faptul că, în ceea ce privește faptul că* etc).

§12. Din felul în care am utilizat criteriul semantic, morfologic și sintactic pentru *justificarea* celor zece părți de vorbire (sintetice, perifrastice și cu determinare obligatorie) recunoscute de gramatica clasică românească din zilele noastre, s-a văzut că am evitat aplicarea mecanică a regulilor, preferînd soluțiile interpretative și evitînd *aici* aspectele spinoase ale problemelor (care vor fi discutate, în limitele posibilului, la capitolele corespunzătoare din corpul lucrării). Astfel, caracterizînd clasa adverbului, ne-am oprit — din punct de vedere semantic și sintactic — numai la ceea ce este considerat esențial (sugerat și prin denumirea acestei părți de vorbire), și anume, la faptul că exprimă o «caracteristică a acțiunii», adică a verbului pe care îl determină, pe lîngă care îndeplinește funcția specifică de circumstanțial (de exemplu, *gîndește* **bine**). Am procedat așa pentru că altfel ar fi trebuit să arătăm nu numai că adverbul poate determina și adjective (de exemplu, **absolut** *sigură*) sau interjecții (de exemplu, *marș* **afară**), ci chiar și adverbe — ceea ce ar însemna să definim adverbul prin adverb! — (de exemplu, **aproape** *bine)* și, în plus, în afara adverbelor-morfem pentru categoria gramaticală a comparației (de exemplu, **foarte** *frumoasă*), există și adverbele care nu determină, ci sînt determinate (de exemplu, **desigur** *că vine*). Nici din punctul de vedere al criteriului morfologic adverbele nu reprezintă o clasă omogenă, în sensul că unele adverbe cunosc categoria gramaticală a comparației, deci sînt flexibile analitic (de exemplu, *bine, mai bine, foarte bine* etc), în timp ce altele nu au această categorie gramaticală, fiind neflexibile (de exemplu, *atunci, acolo, acum* etc).

In legătură cu părțile de vorbire clasice, notăm că acestea nu apar ca niște clase riguros omogene, ci au un grad mai mult sau mai puțin evident de eterogenitate. Pentru a evita acest lucru, o soluție ar fi să se mărească numărul de părți de vorbire pînă la obținerea de clase omogene. In felul acesta — *luînd în considerație numai* **unele** *particularități* — găsim că: *clasa substantivelor* poate fi divizată în *substantivele proprii*, care au un grad superior de individualizare semantică, ele reprezentînd «nume ale substantivelor comune» (vezi §20) și o flexiune redusă după gen, număr, caz, realizată adesea într-o

Scanned with OKEN Scanner

manieră «proprie» (*Vasile, Dolheşti, Piatra-Neamţ* etc), şi *substantivele comune*, la care «individualizarea» nu se mai realizează semantic, ci «gramatical», şi care au flexiune «completă» în funcţie de gen, număr, caz (*om, student, floare, zîmbet* etc); *în clasa articolelor* se poate distinge *articolul hotărît*, care, în principiu aglutinat cu «numele», se comportă ca un morfem propriu-zis, mai exact, la fel cu desinenţa (*mama, fratele oamenii* etc), şi *«articolele nehotărîte»*, care, neaglutinate cu «numele», au regimul cuvintelor-morfem (**un** *om*, **al** *fratelui*, *fata* **cea** *mică* etc); în *cadrul clasei pronumelor şi adjectivelor pronominale* se pot identifica, pe de o parte, *pronumele propriu-zise* sau pur şi simplu *pronumele*, avînd ca particularităţi distinctive substituirea «numelor» şi funcţia specifică de subiect (*el, dînsul, cine* etc), iar pe de altă parte, *adjectivele pronominale*, care se caracterizează prin aceea că transmit informaţie gramaticală de tip determinativ (apropierea sau depărtarea entităţilor de vorbitor, posesia etc) şi prin funcţia specifică de atribut adjectival (*acest, acel, alt* etc); la fel ca la clasa pronumelor şi adjectivelor pronominale, şi la *clasa numeralelor şi adjectivelor numerale* se pot separa *numeralele întrebuinţate pronominal*, care substituie «numele» în legătură cu care exprimă cantitatea sau ordonarea şi pot îndeplini funcţia sintactică specifică de subiect *(văd trei oameni*; **doi** VORBESC, *iar* **al treilea** ASCULTĂ, de *numeralele întrebuinţate adjectival*, care determină «numele» în legătură cu care exprimă cantitatea sau ordonarea şi îndeplinesc întotdeauna funcţia sintactică de atribut adjectival (**doi** OAMENI *vorbesc, iar* **al treilea** OM *ascultă)*; la *clasa verbelor* este posibilă deosebirea verbului *propriu-zis*, care exprimă «acţiunea» ca proces, are categoriile gramaticale de diateză, mod, timp, persoană, număr şi îndeplineşte funcţia sintactică specifică de predicat (*a cînta, a merge, a visa* etc), de *participiul verb-adjectiv*, care are *simultan* caracteristici şi de verb (exprimă acţiunea ca proces şi *primeşte* categoriile gramaticale întîlnite la verb), şi de adjectiv (forme flexionare pentru gen, număr, caz), la nivel funcţional fiind lipsit de independenţă, în sensul că este doar unul din elementele componente ale diatezei pasive cu *a fi* (*romanul este* **citit** *de x, poezia este* **citită** *de y* etc); *clasa adverbelor* cuprinde atît *adverbele propriu-zise*, care sînt cuvinte noţionale putînd avea categoria gramaticală a comparaţiei şi îndeplinind funcţii sintactice (*mai bine, acolo, desigur* etc), cît şi *adverbele-morfem*, care sînt cuvinte nenoţionale şi neflexibile ce îndeplinesc funcţia de marcă pentru categoria gramaticală a comparaţiei (*mai, mai puţin, foarte* cînd apar etc ca «anexe» ale adjectivelor şi adverbelor propriu-zise); la *clasa prepoziţiilor* se poate face distincţie între majoritatea prepoziţiilor care, însoţind «numele», marchează simultan şi categoria gramaticală

Scanned with OKEN Scanner

a cazului, și raportul sintactic de subordonare în propoziție (*cu, contra, grație* etc) și cîteva prepoziții care, atunci cînd însoțesc verbele la infinitiv sau supin, sînt numai mărci ale acestor moduri (*a* din **a** *merge*, *de* din **de** *mers* etc); *clasa conjuncțiilor* poate fi împărțită în *conjuncții coordonatoare*, care sînt cuvinte nenoționale și neflexibile ce marchează raportul de coordonare la nivelul tuturor unităților sintactice (*și, însă, sau* etc), și *conjuncții subordonatoare* și *mixte*, care sînt de asemenea cuvinte nenoționale și neflexibile, dar stabilesc raportul de subordonare și explicativ numai la nivelul frazei (*că, dacă, încît, căci* etc); în *clasa interjecțiilor* se conturează *interjecțiile propriu-zise*, care — ținînd locul unei propoziții și/sau fraze în privința informației semantice — reprezintă unitatea sintactică numită convențional substitut de propoziție și/sau frază (*a, ah, vai* etc), și *onomatopeele*, care, trimițînd la «acțiuni» prin imitarea sunetelor și zgomotelor pe care acestea le produc, îndeplinesc funcția specifică de predicat (*pleosc, bîz, zdrang* etc).

Mărirea cu nouă a claselor semantico-gramaticale prin divizarea substantivului, articolului, pronumelui, numeralului, verbului, adverbului, prepoziției, conjuncției și interjecției în sensul arătat mai sus *are drept rezultat o sporire a omogenității claselor, dar nu obținerea de clase riguros omogene*. Că așa stau lucrurile rezultă din posibilitatea de creare de noi subclase prin luarea în considerație și a *altor* particularități pe lîngă cele avute deja în vedere. Astfel, faptul că unele cuvinte considerate *pronume* substituie *un* «nume» (*el, acesta, cineva* etc), altele *două* «nume» (*al meu, al tău, al său* etc), iar altele *nici unul* (*mă* din **mă gîndesc**, *se* din **se** *întîmplă* etc) poate impune crearea a trei subclase corespunzătoare; funcția *unică*, numai sintactică, a unor cuvinte ca *bine, aproape, acum* etc, față de funcția *dublă*, sintactică și de marcă, a altora (*unde, cînd, cum* etc) face posibilă crearea de subclase corespunzătoare în cadrul adverbului; variabilitatea după gen, număr și caz a cuvintelor de tipul *bun, frumos, înalt* etc și invariabilitatea din acest punct de vedere a lui *gata, gri, cumsecade* etc poate duce la scindarea adjectivului în două subclase ș.a.m.d.

Comentariile de mai sus arată că mărirea numărului de părți de vorbire pentru obținerea de clase semantico-gramaticale omogene nu reprezintă — cel puțin pentru stadiul actual al cercetării — soluția cea mai convenabilă. Această apreciere pleacă de la faptul că — întrucît părțile de vorbire sînt stabilite după ceea ce se consideră **principalele** *caracteristici* semantice, morfologice și sintactice ale cuvintelor — apare problema ca mai întîi să se precizeze acele carac-

Scanned with OKEN Scanner

teristici ce trebuie admise ca *principale* (după care să se stabilească *clasele)*, în opoziție cu cele *secundare* (în funcție de care s-ar putea stabili subclase în cadrul claselor). De exemplu, dacă *exprimarea unei noțiuni* și *funcția sintactică* sînt caracteristici principale pentru identificarea adverbului (*bine, acolo, mîine* etc), atunci *incapacitatea de a exprima o noțiune* și *funcția de marcă* sînt caracteristici tot *principale* care să ducă la admiterea unei alte părți de vorbire sau sînt secundare, permițînd doar crearea de subclase în cadrul adverbului (*mai* din **mai** *bine, foarte* din **foarte** *frumos* etc)? In același sens, dacă se consideră ca principale caracteristicile — întîlnite la pronume — constînd în aceea că sînt reprezentate prin cuvinte ce substituie un «nume» și pot îndeplini funcția sintactică specifică de subiect (*el, acesta, altul* etc), atunci faptul că transmite informație gramaticală de tip determinativ (apropierea sau depărtarea entităților de vorbitor, posesia etc) și indeplinește funcția sintactică specifică de atribut reprezintă caracteristici de asemenea principale cu ajutorul cărora identificăm o altă parte de vorbire decît pronumele sau caracteristici secundare ce permit doar crearea unei subclase în cadrul pronumelor (*omul* **acesta**, **alt** *lucru* etc)? ș.a.m.d.

Din alt punct de vedere, obținerea de clase semantico-gramaticale riguros omogene — atunci cînd acest lucru va fi posibil — va duce la o sporire substanțială a criteriilor de recunoaștere a claselor, precum și a numărului de clase, ceea ce va face dificilă — dacă nu chiar inoperantă — utilizarea lor de către inteligență umană (întrucît gramatica de față nu este destinată calculatorului, nu avem aici în vedere și inteligența artificială).

Considerînd — pentru motivele arătate — că este mai puțin convenabilă soluția măririi numărului de părți de vorbire pînă la obținerea de clase riguros omogene, sîntem de părere că *în stadiul actual al cercetării este acceptabilă soluția menținerii — cu tot caracterul lor mai mult sau mai puțin eterogen — a celor zece părți de vorbire clasice, iar pentru creșterea omogenității în cadrul fiecărei clase semantico-gramaticale se poate crea — succesiv, în funcție de anumite caracteristici principale, eventual și de unele secundare — un număr mai mic sau mai mare de subclase (subsubclase...).* In literatura de specialitate se spune uneori că toate subclasele (subsubclasele...) din cadrul claselor semantico-gramaticale pot fi ierarhizate, după cum la elementele lor componente caracterictile principale, definitorii, se manifestă total sau parțial. Ierarhizarea subclaselor (subsubclaselor...) în cadrul claselor este o modalitate de abordare a problemei nu prea frecventă în lingvistica românească, putînd fi exemplificată cu lu-

Scanned with OKEN Scanner

crarea citată a Georgetei Ciompec, unde în cadrul adverbului sînt identificate patru «clase», după cum elementele lexicale avute în vedere se combină exclusiv cu verbul — *cînd, cum, de aceea* etc (clasa A) —, cu adverbul sau adjectivul — *destul, atît, aparent* etc (clasa B) —, cu numele — *aici, departe, ieri* etc (clasa C) — sau cu oricare dintre acestea — *chiar, nici, mai ales* etc (clasa D)[37]. După părerea noastră, însă, nu întotdeauna și nu toate subclasele (subsubclasele...) pot fi ierarhizate sau dispuse în centru — periferie (—tranziție). Ne gîndim, de exemplu, la clasa conjuncției, unde considerăm că — dat fiind faptul că toate elementele ce intră aici sînt nenoționale și neflexibile, subclasele deosebindu-se numai prin «importanța» și «nivelul» unităților joncționate — nu există motive care să ne dea dreptul să apreciem că particularitățile principale, definitorii, se manifestă total fie numai la conjuncțiile coordonatoare (*și, însă, sau* etc), fie numai la cele subordonatoare și mixte (*că, dacă, încît, căci* etc); în alt sens, la clasa interjecției, deosebirile tranșante dintre interjecțiile propriu-zise, care — neflexibile fiind — țin locul, la nivel semantic, unei propoziții și/sau fraze și reprezintă unitatea sintactică pe care am numit-o substitut de propoziție și/sau frază (*a, ah, vai* etc), și onomatopee, care — de asemenea neflexibile fiind — țin locul, prin «imitație», cuvintelor ce exprimă «acțiunea» ca proces și au funcția sintactică specifică de predicat (*bîz, pleosc, zdrang* etc), nu credem că ne permit să spunem că doar la una dintre aceste subclase caracteristicile principale, definitorii, se manifestă total, iar la cealaltă doar parțial ș.a.m.d.

Considerînd, prin urmare, că ierarhizarea subclaselor (subsubclaselor...) din cadrul claselor semantico-gramaticale este posibilă doar în principiu, în cele ce urmează ne vom preocupa în mod special de identificarea — în cadrul părților de vorbire — de subclase (subsubclase...) cît mai omogene prin luarea în considerare mai ales a caracteristicilor principale, ierarhizarea subclaselor (subsubclaselor...) făcînd-o numai unde este posibil și dacă are utilitate în cunoașterea sistemului morfologic al limbii române[38].

---

[37] *Op. cit.*, p. 17 sqq. Vezi și D. Nica, *Teoria părților de vorbire. Aplicații la adverb*, Iași, 1988, unde în plan teoretic se optează pentru organizarea părților de vorbire în *centru — periferie (—tranziție)* — p. 75 sqq.

[38] Pentru detalii privitoare la toate problemele puse — cum e și firesc — doar principial în acest capitol introductiv, vezi, în corpul lucrării, părțile de vorbire, unitățile sintactice, raporturile sintactice și funcțiile sintactice.

Scanned with OKEN Scanner

III
CLASA SUBSTANTIVELOR

§13. Reunind principalele caracteristici semantice, morfologice și sintactice în ceea ce considerăm o «definiție de lucru» (pe care o reproducem după §10), *clasa substantivelor* — clasa unitară cuprinzînd elemente ce sînt întotdeauna părți de vorbire propriu-zise — este reprezentată prin cuvintele noționale ce indică numele entităților sau numele numelor entităților, care au categoriile gramaticale de gen, număr, caz (flexiune sintetică, analitică și mixtă) și care — pe lîngă atribut, complement etc — pot îndeplini funcția specifică de subiect*

*In literatura de specialitate există și alte definiții ale substantivului în manieră clasică, din care citățm: «substantivul este partea de vorbire care se declină și denumește obiecte în sens foarte larg, adică ființe, lucruri, fenomene, acțiuni, stări, însușiri, relații» (*Gram. Acad.*, I, p. 55); «substantivul este partea de vorbire care este susceptibilă de un anumit gen și care își schimbă forma în funcție de modificările de număr, de determinare și de caz, iar uneori, și în funcție de modificările de gen» (Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, 1970, p. 73); «substantivul este clasa lexico-gramaticală de cuvinte compatibile să se combine cu mărci de număr, caz și (parțial) de gen» (Iordan-Robu, LRC, p. 364); substantivul «este partea de vorbire flexibilă care denumește obiecte în sens larg al acestui termen: ființe, lucruri (concrete), fenomene, acțiuni, stări, însușiri, relații» (*Avram, Gram.*, p. 30); substantivul «este numele a ceva sau al cuiva» (*Coteanu, Gram.*, p. 222) ș.a.

Substantivul românesc a fost definit, însă, nu numai în manieră clasică, ci și contextual (Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 71-72): «se numește substantiv orice secvență semnificativă minimală care poate fi admisă de cel puțin unul din contextele aparținînd categoriei I.A. de contexte:

I.A. { acest ~ #; această ~ #; acestui ~ #; acestei ~ #; acești ~ #; aceste ~ #; acestor ~ #

sau de cel puțin cîte unul din categoria II (A', B, C) de contexte:

II.A' {
# ~ acesta
# ~ aceasta
# ~ acestuia
# ~ acesteia
# ~ aceştia
# ~ acestea
# ~ acestora

B. {
# ~ meu
# ~ mea
# ~ mei
# ~ mele

C. {
# ~ scump
# ~ scumpă
# ~ scumpi
# ~ scumpe

* * *

In parafraza definiției de lucru pe care am dat-o mai sus subliniem ceea ce am arătat și în §10, și anume, că prin termenul convențional de *clasă* **unitară** înțelegem că elementele constitutive ale acesteia au numai valoarea părții de vorbire din titulatura clasei, adică în cazul nostru sînt substantive, nefiind posibilă — cum se întîmplă la clasa mixtă a pronumelui, de exemplu — și valoarea părții de vorbire-morfem. Notăm și faptul că în definiția noastră de lucru nu am utilizat termenul *obiect*, frecvent întîlnit în definițiile curente ale substantivului[39] (vezi «comentariul» de mai sus), datorită faptului că în vorbirea obișnuită acesta are în vedere mai ales *anumite* realități de natură materială, în locul lui apelînd la *entitate* care, prin originea sa (are ca punct de plecare latinescul *ens-entis*, cu sensul de *tot ce există)*, trimite la ideea de *existență de sine stătătoare materială sau spirituală*. In felul acesta, prin *entitate* se poate acoperi nu numai ceea ce în vorbirea curentă este considerat «obiect» (*creion, ciocan, scrumieră* etc), ci și orice realitate materială (*apă, aer, foc, pămînt* etc) sau spirituală (*afecțiune, filozofie, Dumnezeu* etc), însuflețită (*om, virus, elefant* etc) sau neînsuflețită (*carte, mașină, fier* etc), care privește natura (*astru, vînt, fulger, frig, Ceahlău, Marea Neagră* etc), societatea (*familie, primar, Dolhești, Iași, România, Vasile* ș.a.), gîndirea (*idee, cugetare, rațiune* etc), sentimentele (*credință, iubire, ură* etc) ș.a.m.d. Cum în fiecare din aceste domenii există o infinitate de entități, urmează că numărul substantivelor — cu ajutorul cărora numim

[39] Pentru unele dezavantaje ale sintagmei «obiecte în sens foarte larg» din definiția dată substantivului de *Gram. Acad.* (cum ar fi faptul că semnificația unui cuvînt ca *frumusețe* este de același tip cu a unui cuvînt ca *frumos*), vezi E.Vasiliu, *Note asupra semnificației unor părți de vorbire: substantivul și adjectivul*, LR XXXIX, 1990, nr. 1, p. 18-20.

Scanned with OKEN Scanner

entităţile — este teoretic infinit. Practic, însă, în limba română (ca de altfel în oricare altă limbă), numărul substantivelor, fără a fi cunoscut cu exactitate, este finit, limitat. Statisticile pe care ne bazăm[40] arată că în textele vechi şi moderne substantivele reprezintă cca 50% din totalul cuvintelor-titlu: de exemplu, în *Codicele popii Bratul* din 1559-1560, din totalul de 2498 de cuvinte-titlu, 1262 — deci 50,58% — sînt substantive (1025, deci 41%, sînt comune şi 239, deci 9,57%, proprii); în opera lui Eminescu, din 5016 cuvinte-titlu, 2552 — ceea ce înseamnă 51,10% — sînt substantive; în *Baltagul* lui Sadoveanu, din 3345 cuvinte-titlu, 1737 — deci 51,92% — sînt substantive (1621, adică 48,46%, sînt comune şi 116, adică 3,46%, proprii) ş.a.m.d. Dacă admitem că proporţia substantivelor din texte este (cel puţin) egală cu proporţia substantivelor din *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, 1975, şi *Suplimentul* acestuia, Bucureşti, 1988, atunci putem aprecia că, din totalul de cca 68.000 de cuvinte uzuale existente aici, cca 34.000 vor fi fiind substantive (bineînţeles, comune); dacă acceptăm ideea că întregul vocabular al limbii române (unde, pe lîngă cuvintele uzuale, intră şi un număr extrem de mare de substantive proprii şi de termeni ştiinţifici, tehnici şi profesionali, precum şi numeroase elemente lexicale arhaice, regionale, populare, argotice etc) va fi însumînd aproximativ un milion de cuvinte, atunci urmează că numărul total al substantivelor româneşti va fi fiind de aproximativ o jumătate de milion.

* * *

Privitor la faptul că în definiţia de lucru am notat că la nivel morfologic elementele componente ale clasei substantivelor se caracterizează prin categoriile gramaticale de gen, număr şi caz, subliniem că, în raport cu articolul, adjectivul, numeralul (şi participiul verb-adjectiv, dacă îl acceptăm ca o parte de vorbire distinctă — vezi §6, §10, §12, *passim*), la care de asemenea există genul, numărul şi cazul, substantivul este singura parte de vorbire la care genul, număr

---

[40] Vezi *Observaţii privitoare la morfologia din unele texte româneşti. Substantivul şi articolul*, AUI, XXVI, 1980, p. 66 sqq, unde ne preocupăm de zece texte vechi şi unul modern, şi anume, *Codicele popii Bratul* (=CPB), *Codicele Voroneţean* (=CV), *Psaltirea Voroneţeană* (=PV), *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu* (=ES), *Tetraevanghelul* (=CT), *Liturgierul* (=CL), Psaltirea (=CP) şi Cazania a doua (=CC) ale lui Coreşi, *Pravila ritorului Lucaci* (=PRL), *Cazania* lui Varlaam (=VC) şi *Baltagul* lui Sadoveanu (=SB). În alte studii, la cercetarea limbii vechi am luat în consideraţie şi *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979 (=DIR), *Psaltirea Scheiană*, Bucureşti, 1916 (=PS), *Palia de la Orăştie*, Bucureşti, 1968 (=PO), *Pravilele împăraţeşti* şi *Indreptarea legii*, Bucureşti, 1912 (=PI, IL), *Letopiseţul Ţării Moldovei* al lui Ion Neculce, Bucureşti, 1959 (=IN). Vezi şi Luiza Seche, *Lexicul artistic eminescian în lumină statistică*, Bucureşti, 1974, p. 29 şi 513.

Scanned with OKEN Scanner

și cazul sînt categorii gramaticale caracterizate și prin *conținut*, și prin *formă*. Aceasta pentru că — referindu-ne la gen — numai entitățile pot fi, unele, neînsuflețite *(scaun, creion, dulap, gînd, zîmbet* etc), deci în afara sexului, și acestea reprezintă în principiu genul gramatical neutru, prin comparație cu altele, însuflețite, la care se face distincția între sexul bărbătesc *(om, frate, student* ș.a.) și femeiesc *(femeie, soră, studentă* ș.a.), acestora corespunzîndu-le de asemenea în principiu genurile gramaticale masculin și feminin. In legătură cu această categorie gramaticală se mai poate observa că opoziția formală de gen (adică de gen gramatical) nu se realizează decît la unele substantive ce numesc entități însuflețite (*student — studentă, gîscan — gîscă, păun — păuniță* etc), toate celelalte substantive însuflețite și neînsuflețite fiind de un singur gen gramatical (*privighetoare, perete, creion* etc). De altfel, nici la categoria gramaticală a numărului, marcată în principiu prin aceleași elemente formale ca și genul (vezi mai departe), opoziția singularului, care arată că entitățile apar izolat, cîte un exemplar (*om, casă, țară* etc), cu pluralul, care arată entitățile apar în grup de două sau mai multe exemplare (*oameni, case, țări* etc), nu se realizează la toate substantivele. Avem în vedere, pe de o parte, substantive ca *aur, odihnă, noblețe, Ceahlău* etc, care se folosesc numai la singular, iar pe de altă parte substantive ca *lapți* (de la pește), *zori, șalc, Fîntînele* ș.a., utilizate numai la plural. In ceea ce privește cazul, orice substantiv românesc ce poate apărea și în afara perifrazelor[41] cunoaște opoziție cazuală, indiferent cum este marcată aceasta: **omul** *(N) cîntă*, **pe omul** *(A) acesta îl vedem zilnic* etc. Privitor la categoria gramaticală a cazului ar mai fi de precizat că la toate substantivele pot apărea numai patru cazuri (nominativul, genitivul, datîvul și acuzativul), al cincilea caz (vocativul) utilizîndu-se în mod normal doar la substantivele ce numesc persoane umane (*mamă!, tată!, băiete!* ș.a.) și, prin analogie cu acestea — teoretic — la orice alt substantiv personificat (*pisicuțo! cățelușule!, plugule!* etc). Acest ultim caz, vocativul, se mai deosebește de celelalte și în privința funcției: în timp ce substantivele în nominativ, genitiv, dativ și acuzativ *fac parte din propoziție*, în cadrul căreia îndeplinesc o funcție sintactică (subiect, atribut etc), substantivele în vocativ *sînt exterioare propoziției*, fiind — din punctul de vedere al comunicării — echivalente cu o propoziție sau frază (compară **băiatul** *lucrează*, unde băiatul este în nominativ cu funcția de subiect, cu **băiete**, *lucrează*!, unde vocativul

[41] Un substantiv ca *paia* (=titlu boieresc în trecut) se întîlnește astăzi sporadic, doar în perifraza **a-i da paiele** cuiva (=a încuraja pe cineva, a face o favoare cuiva etc). Cu alte cuvinte, în limbajul natural actual acest substantiv este folosit numai la acuzativ, necunoscînd opoziția cazuală.

Scanned with OKEN Scanner

băiete — neputînd îndeplini nici o funcție în propoziție — este convenabil să fie considerat exterior acesteia, transmițînd o comunicare ce ar putea fi făcută printr-o propoziție sau frază — vezi volumul de sintaxă, paragraful privitor la substitutul de propoziție și/sau frază).

O mențiune specială necesită genul substantivelor, pe care sîntem de părere că este convenabil să-l considerăm — așa cum am procedat și mai sus — *categorie* **gramaticală**[42] nu numai datorită tradiției gramaticale românești. Această apreciere are în vedere faptul că în limba noastră există o categorie de perechi de substantive numite curent *mobile* — nu prea numeroase și destul de recente — la care opoziția de gen se manifestă atît la nivelul *conținutului* categorial (genul natural masculin și feminin al entităților avute în vedere), cît și la nivelul *formei* categoriale (sistemul de mărci pentru indicarea conținutului respectiv); subliniem că în cadrul perechilor de substantive mobile se menține aceeași informație semantică, ceea ce se schimbă fiind doar informația gramaticală categorială de gen. De exemplu, la o pereche ca *student-studentă*, și masculinul *student*, și femininul *studentă* — de altfel ambele trecute în dicționare sub un singur titlu — au același sens lexical, și anume, «persoana care urmează cursurile unei universități sau ale unui institut de învățămînt superior» (schimbînd ceea ce trebuie schimbat, la fel stau lucrurile și la *profesor-profesoară, elev-elevă, filolog-filologă, cosmetician-cosmeticiană, Corneliu-Cornelia* ș.a.). La aceste substantive — în afara alternanțelor fonetice — genul are ca marcă principală în flexiunea sintetică desinența (compară *student-Ø/ student-***ă**/ *student-***i**/ *student-***e**) și/sau articolul hotărît enclitic (*studentul/studenta/ studenții/studentele*), la care în flexiunea analitică și mixtă se poate adăuga, ca marcă secundară, articolul nehotărît (**un student-Ø/o** *student-***ă** etc) și contextul (**acest** *student-Ø*/**această** *student-***ă** etc). Existînd și conținutul, și forma genului, sîntem de părere că la această categorie de perechi de substantive *categoria* **gramaticală** *a genului* poate fi recunoscută în mod firesc.

Acestei categorii de perechi de substantive i se adaugă o altă, la

---

[42] D. Irimia, în *Structura gramaticală a limbii române*, Iași, 1987, apreciază că «genul este la substantiv o categorie semantică» (p. 32), sau «o categorie semantică și are, parțial, natură semantică» (p. 39). După gen, substantivele limbii române se grupează mai întîi «în două mari clase», animate și inanimate, iar acțiunea «principiilor biologice masculin și feminin» reorganizează distincția animat-inanimat în trei clase care «constituie nucleul semantic al celor trei genuri din limba română: neutru, masculin și feminin» (*idem*, p. 39-40).

Scanned with OKEN Scanner

care elementele constitutive — mai vechi sau mai noi și în număr mai mare — sînt de tipul *gîscă-gîscan, curcă-curcan, rață-rățoi, barză-bărzoi, păun-păuniță, doctor-doctoriță, împărat-împărăteasă, mire-mireasă, conte-contesă, duce-ducesă, Mihai-Mihaela, Vasile-Vasilica* ș.a. Ceea ce deosebește aceste perechi de substantive de cele precedente nu este nici informația semantică (*gîscă* și *gîscan*, de exemplu, trimit la «o anumită specie de păsări domestice și sălbatice», la fel cum *student* și *studentă* trimit la «o anumită categorie de persoane»), nici informația gramaticală în totalitate, în sensul că *conținutul* categoriei gramaticale a genului este același (și anume, genul natural al unei perechi de tipul *gîscă-gîscan*, din această categorie, la fel cu al unei perechi din categoria anterioară), diferențele vizînd doar *forma* categorială: față de desinență și de articolul hotărît enclitic prin care se marca în principal genul în flexiunea sintetică la prima categorie de perechi (*student-studentă*, vezi mai sus), la această a doua categorie de perechi — la masculine ca *gîscan* (în opoziție cu femininul *gîscă*) și la feminine ca *păuniță* (în opoziție cu masculinul *păun*) — genul rezultă în flexiunea sintetică și din desinență (*-Ø, -ă* etc) și/sau din articolul hotărît enclitic (*-l, -a* etc), dar și din sufixele *-an*, *-iț(ă)*[43] etc. La întrebarea cum trebuie calificată această «formă a genului» la perechile în discuție (*gîscă-gîscan, păun-păuniță* ș.a.) răspunsul credem că nu poate fi cert. O ipoteză ar consta în acceptarea ideii că — față de *gîscă, păun* etc — *gîscan, păuniță* etc au radicali diferiți (*gîscan-* față de *gîsc-*, *păuniț-* față de *păun-* etc); aceasta înseamnă că la perechile respective de substantive genul se exprimă prin flexiune mixtă, și anume, supletivă, sintetică și analitică (schimbarea radicalului *gîsc-* cu radicalul *gîscan-*, a desinenței *-ă* cu *-Ø*, a articolului hotărît *-a* cu *-l*, a articolului nehotărît *o* cu *un* etc). O altă ipoteză — care ni se pare mai convenabilă — ar fi să admitem un *morfem complex* ca marcă principală a genului în flexiunea sintetică (alcătuit din sufix, desinență și/sau articolul hotărît enclitic), care se opune în bloc desinenței și/sau articolului hotărît enclitic de la perechea care, în felul acesta, are *același* radical (cu eventuale alternanțe fonetice) și, în consecință, reprezintă același cuvînt: *-an-Ø, ani, -anii* etc de la *gîsc***an-Ø**, *gîsc***ani**, *gîsc***anii** etc față de *-ă, -e, -le* etc de la *gîsc***ă**, *gîș***te**, *gîș***tele** etc; *-iță, -ița* etc de la *păuni***ță**, *păuni***ța** etc față de *-Ø, -(u)l* etc de la *păun-Ø*, *păun***ul**; *-ica* de la *Vasil***ica** față de *-e* de la *Vasil***e** etc. In favoarea acestei ipoteze se poate invoca și faptul că

[43] In discuția de față nu prezintă interes sufixele — pe care le considerăm omonime — de tipul augmentativului *-an* cu care se formează masculine de la masculine (*băiet***an** < *băiat* + *an*), al diminutivului *-iță*, cu care se formează feminine de la feminine (*fet***iță** < *fată* + *iță*) ș.a.m.d. Pentru o prezentare generală a acestor sufixe, vezi G. Pascu, *Sufixele românești*, București-Leipzig-Viena, 1916, p. 291, sqq., 254 sqq., 169 sqq., 227 sqq.

Scanned with OKEN Scanner

morfemul complex se adaugă ca atare la radicali diferiți: *-an-Ø* apare, în afară de *gîscan-Ø*, și la *curcan-Ø*, *gotcan-Ø* etc, *-iță* se întîlnește nu numai la *păuniță*, ci și la *doctoriță*, *felceriță* etc, cu *-ica* se formează, pe lîngă *Vasilica*, și *Ionica*, *Săndica* ș.a.m.d.

Indiferent de ipoteza pe care o considerăm mai acceptabilă, ceea ce reținem este faptul că și la această categorie de perechi de substantive se poate vorbi de *categoria* **gramaticală** *a genului*, întrucît există și *conținutul* categorial (genul natural masculin și feminin al entităților), și *forma* categorială (sistemul de mărci pentru opozițiile masculin/feminin).

O a treia categorie de substantive — mai ales vechi în limbă și în cantitate destul de mare — cuprinde perechi de tipul *băiat-fată, bărbat-femeie, cocoș-găină, berbec-oaie, țap-capră* ș.a. La substantivele din aceste perechi genul rezultă mai ales din opoziția radicalilor, care sînt diferiți, la care (lăsînd la o parte alternanțele fonetice) se adaugă — în măsura în care sînt specializate (vezi mai departe) — morfemele aglutinate reprezentate de desinență și de articolul hotărît enclitic și morfemele neaglutinate (articolul nehotărît, «elementele» ce se constituie în context): *băiat-Ø* — *fată*, *băieți* — *fete*, *băieții* — *fetele*, **niște** *băieți* — **niște** *fete* ș.a.m.d. Dacă adăugăm că — indiferent de originea cuvintelor — pentru vorbitorul de limbă română opoziții ca *băiat/fată* stau, dintr-un punct de vedere, alături de cele ca *eu/mi/noi* etc, *sînt/ești/eram/am fost* etc și dacă la ultimele opoziții este recunoscută flexiunea supletivă (uneori mixtă, datorită unor morfeme aglutinate și neaglutinate), atunci considerăm că nu este imposibil de acceptat că și la perechile de tipul *băiat/fată* se poate vorbi de flexiune supletivă (eventual mixtă, din cauză că la schimbarea radicalului se adaugă uneori articole hotărîte, nehotărîte etc). Astfel pusă problema, rezultă că și la perechile de substantive în discuție (*băiat/fată, bărbat/femeie* etc) genul poate fi considerat *categorie* **gramaticală,** întrucît are și *conținut* categorial (opoziția genurilor naturale masculin și feminin), și *formă* categorială (schimbarea radicalului, asociată cu desinențe, articole etc).

O a patra categorie — cuprinzînd o mare cantitate[44] de unități lexicale vechi și noi — este reprezentată de substantivele ce numesc

[44] Această apreciere se bazează pe faptul că în unele texte vechi și moderne (*Codicele popii Bratul, Codicele Voronețean, Tetraevanghelul* lui Coresi, *Baltagul* lui Sadoveanu) substantivele neutre reprezintă minimum 17% din totalul substantivelor comune, cu tendința de creștere a procentajului în epoca modernă (vezi *On the Gender of the Nouns in Codicele popii Bratul*, RRL, XX, 1975, nr. 6, p. 639 sqq.). Dacă admitem că (cel puțin) acest procentaj se menține și la cuvintele uzuale din DEX, atunci urmează că din cca 34000 de substantive existente aici (vezi mai sus), aproape 6000 vor fi fiind neutre (neutrele ce trimit la însuflețite sînt ignorabile cantitativ).

Scanned with OKEN Scanner

entităţile neanimate de genul neutru (*scaun, pămînt, ogor, plug, birou, şir, cuget, gînd, concept* etc). La acestea, genul este motivat şi de *conţinutul* categorial (inexistenţă sexului la neînsufleţite), şi de *forma* categorială («amestecul» mărcilor de masculin şi feminin — vezi §6). Ceea ce particularizează substantivele din această categorie este absenţă aspectelor opozabile pentru gen (*scaun*, de exemplu, are gen unic), faţă de prezenţa aspectelor opozabile pentru gen la categoriile anterioare (*student/studentă*, de exemplu). In această privinţă, însă, considerăm că se poate face analogie cu categoria gramaticală a diatezei la verbele intranzitive (vezi *infra*), la care, cu toate că nu există aspecte opozabile (*a fi, a exista, a sta* etc refuză orice altă diateză în afara celei active), nu se neagă, totuşi, această categorie gramaticală, apreciindu-se că aspectele opozabile apar nu la unul şi acelaşi verb, ci la verbe diferite. Dacă se admite, prin analogie, categoria gramaticală a diatezei la verbele intranzitive care nu cunosc opoziţia internă pentru această categorie gramaticală la un singur verb, atunci credem că tot prin analogie se poate admite şi categoria gramaticală a genului la substantivele neutre numind entităţi neanimate, unde aspectele opozabile pentru gen apar de asemenea nu la acelaşi substantiv, ci la substantive diferite.

In a cincea şi ultima categorie — care este şi cea mai bogată (estimăm că substantivele comune din această categorie depăşesc numeric pe cele cuprinse în toate celelalte categorii luate la un loc) — încadrăm substantivele la care într-un fel sau altul *genul gramatical nu are legătură cu genul natural*, şi anume:

—substantivele comune masculine şi feminine ce numesc entităţi neînsufleţite (*munte, cărbune, covrig, casă, masă, frumuseţe* etc);

— substantivele comune masculine şi feminine, la care se adaugă şi cîteva neutre, ce numesc entităţi însufleţite considerate în afara genului natural (*codobatură, măcăleandru, privighetoare, elefant, zebră, animal, popor* etc);

— substantivele proprii nume de persoană (eventual şi diverse realităţi personificate) care nu sînt imaginate în perechi după gen (*Costache, Sergiu, Ecaterina, Magda, Zizi* ş.a.);

— toate celelalte substantive proprii necuprinse în nici una din categoriile şi subcategoriile de pînă acum, la care genul gramatical nu poate fi justificat prin genul natural (*Ceahlău, Făgăraş, Dunăre(a), Dolheşti, Iaşi, Lyon* etc).

La aceste substantive (neexistînd sau neinteresînd genul natural), genul gramatical — fie că este moştenit din latină, fie că a fost «fixat» pe terenul limbii noastre — se caracterizează numai din punctul de

Scanned with OKEN Scanner

vedere al *formei* categoriale, rezultînd din desinențele și/sau articolele de singular și de plural, din context etc (*muntele* **acesta** — *munții* **aceștia**, **o** *codobatură* — **două** *codobaturi*, *Costache*, **bunicul meu** ș.a.m.d.).

Generalizînd, dacă admitem cele spuse mai sus, urmează că *există rațiuni ca la o parte din substantivele românești genul să fie recunoscut drept categorie* **gramaticală**, întrucît se caracterizează și prin conținut categorial (opoziția de gen natural la «aceeași» entitate sau la entități diferite), și prin *formă* categorială (un sistem de mărci cuprinzînd desinențe, articole, context etc). Această parte a substantivelor nu este cea mai mare, aici intrînd elementele cuprinse în primele patru categorii (tipul *student/studentă*; tipul *gîscă/gîscan;* tipul *băiat/fată;* tipul *scaun*). La majoritatea substantivelor românești, însă, genul — moștenit din latină sau «fixat» pe terenul limbii noastre — nu are decît *formă* categorială (sistemul de mărci care impune determinărilor substantivului un anumit gen, evident, gramatical). Este vorba de substantivele din categoria a cincea, cuprinzînd tipul *munte*, tipul *codobatură*, tipul *animal*, tipul *Costache*, tipul *Ceahlău* (vezi și §6 și §24).

* * *

In sfîrșit, în definiția de lucru a clasei substantivului am invocat și nivelul sintactic, apreciind că *elementele acestei clase pot îndeplini funcția sintactică* **specifică** *de subiect* (*în propoziție*). In această privință — lăsînd la o parte funcția de marcă și funcția exclusiv stilistică —, considerăm util să reamintim distincția pe care am făcut-o (vezi §9) între *funcția sintactică* **comună** (mai multor părți de vorbire) și *funcția sintactică* **specifică** (unor părți de vorbire). Dacă, de exemplu, ne oprim la funcția de *complement* (care, după majoritatea speciaștilor, include și *circumstanțialul*), prin care se indică o caracteristică a regentului de tip verbal, atunci putem spune că, după *Gram. Acad.*[45], această funcție poate fi îndeplinită de substantiv (*a cumpărat* **cartea**), de adjectiv (**de mic** *iubea literatura*), de pronume (*s-a plimbat* **cu cineva**), de numeral (*se luptă* **cu doi**), de verb (*era* **la spălat**), de adverb (*citește* **zilnic**) și de interjecție (*merge* **tipa-tipa**). Așa stînd lucrurile, urmează că, apelînd la această funcție, putem distinge doar grupul părților de vorbire care — transmițînd direct sau indirect informație semantică — îndeplinesc funcție sintactică (substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul, verbul, adverbul, interjecția) de

[45] Pentru punctul nostru de vedere, vezi paragraful corespunzător din volumul de sintaxă.

Scanned with OKEN Scanner

grupul părților de vorbire care — netransmițînd informație semantică — îndeplinesc funcție de marcă (articolul, prepoziția, conjuncția). Dacă, însă, luăm în considerație funcția sintactică de *subiect* — care, din punctul de vedere al informației semantice, reprezintă noțiunea despre care se face o comunicare prin predicat (vezi volumul de sintaxă) —, atunci găsim că această funcție poate fi îndeplinită în sensul propriu al cuvîntului numai de substantiv (exemplu, **oamenii** *cîntă*), iar cînd acesta nu se exprimă, de substitutele sale pronominale (**ei** *cîntă*) sau numerale (**doi** cîntă). Cele spuse mai sus pot justifica considerarea «complementului» drept o funcție sintactică *comună* tuturor părților de vorbire care direct sau indirect transmit informație semantică, iar a subiectului drept funcție sintactică *specifică* substantivului și substitutelor sale. Adăugînd că în afară de subiect substantivul poate fi și atribut, complement etc, găsim justificare menționării în definiția de lucru a substantivului a faptului că — din punctul de vedere al criteriului sintactic — acesta se caracterizează prin *posibilitatea* de a îndeplini funcția sintactică *specifică* de subiect.

§14. Pentru a putea fi dominată, mulțimea substantivelor din limba română poate fi clasificată din diverse puncte de vedere, unul dintre acestea constituindu-l *proveniența*. Acest criteriu permite gruparea substantivelor în două mari categorii — aproximativ egale cantitativ[46] —, și anume:

a) substantive moștenite din limba latină sau împrumutate din diverse limbi (*mamă, tată, frate, soră, plug, tren* etc);

b) substantive formate pe terenul limbii române prin diverse procedee.

Un procedeu de formare a substantivelor în limba română îl constituie *derivarea*, care se poate realiza cu ajutorul sufixelor lexicale adăugate unor radicali substantivali (*pămînt***ean**, *frunz***iș**, *căs***uță** etc, precum și *ceferist*, *ixescu*, *igrec***escu** etc), adjectivali (*rău***tate**, *tărie*, *frumus***ețe** etc) sau verbali (*conduc***ător**, *arunc***ătură**, *croi***ală** etc).

Un loc aparte în cadrul derivării îl au masculinele de tipul *prun, cais, gutui* etc și femininele de tipul *prună, caisă, gutuie* etc, la care de la *prun, cais, gutui etc* la *prună, caisă, gutuie* etc se schimbă nu numai genul, cum se întîmplă la substantivele mobile de tipul *student/studentă* (vezi §13), ci și noțiunea: *prun, cais, gutui* etc indică numele

---

[46] Această apreciere se bazează pe faptul că în vocabularul românesc în general cuvintele-titlu formate pe terenul limbii române reprezintă cca 50% din totalul cuvintelor (vezi *Romanitatea vocabularului unor texte vechi românești*, Iași, 1973, p. 15 sqq).

Scanned with OKEN Scanner

arborelui, față de *prună, caisă, gutuie* etc, care indică numele fructului arborelui respectiv. Așa stînd lucrurile, urmează că la *prună, caisă, gutuie* «finalul» *-ă, -e* cumulează funcțiile unui sufix lexical (care este «modificator» semantic) și ale desinenței substantivale (care este «modificator» gramatical).

O mențiune se poate face și în legătură cu cuvintele neologice de tipul *casetofon, microfon, telefon* etc, *cronometru, kilometru, manometru* etc, *microscop, stetoscop, telescop* etc, la care «elementele finale» se comportă ca și cum ar fi niște sufixe, în sensul că, adăugîndu-se la diverși «radicali» (vezi mai jos, la formațiile cu prefixe), formează noi cuvinte în limbile moderne (franceză, română etc). Spre deosebire de sufixele propriu-zise, însă, care sînt segmente fonice **fără** *sens lexical* (vezi, de exemplu, *-ean* din *pămîntean*, *-iș* din *frunziș* etc), «elementele finale» în discuție **au** *sens lexical* în limba — clasică — de origine (de exemplu, *-fon* din *casetofon* provine din gr. *phônê*=voce, sunet; *-metru* din *cronometru* provine din gr. *metron*=măsură; *-scop* din *microscop* provine din gr. *skopos, skopia*, de la *skopein*= a examina, a observa ș.a.m.d). Pentru denumirea acestor «elemente finale» se poate apela, convențional, la termenul de pseudosufix sau sufixoid (vezi și comentariul de la formațiile cu prefixe).

Plecînd de la faptul că procedeul *adăugării* unui sufix lexical la un «cuvînt» oarecare pentru formarea unui nou cuvînt este numit *derivare* (eventual *derivare propriu-zisă*), procedeul contrar, de «luare» a «părții finale» (sufix lexical sau flectiv) a unui cuvînt pentru obținerea unui substantiv este numit *derivare regresivă* (eventual *derivare improprie*); **cais** < *caisă*, **vișin** < *vișină*, **osman** < *osmanliu*, **auz** < *auzi*, **cînt** < *cînta*, **răsfăț** < *răsfăța* etc. In legătură cu aceste formații, precizăm că cele de tipul *cais* din *caisă* au luat naștere după modelul «perechilor» moștenite din latină de tipul rom. *prun* < lat. *prunus* — rom. *prună* < lat. *pruna*; cît privește derivatele din verbe — numite curent *postverbale* —, la acestea am indicat mai sus proveniența din infinitiv numai convențional, practic ele putînd proveni și din alte forme flexionare cu flective concrete sau abstracte (**auz** < din persoana a II singular a prezentului indicativ **auz-i**, **răsfăț** < din persoana I singular a prezentului indicativ **răsfăț**-∅ etc).

In afară de sufixe, derivarea se realizează și cu ajutorul prefixelor, care pot preceda fie substantive moștenite din latină sau împrumutate din diverse limbi (**dez***gust*, **dez***nădejde*, **ne***om*, **ne***cinste* etc), fie substantive formate pe terenul limbii române (**dez***batere*, **în***credere*, **ne***încredere* etc). In limba literară modernă există numeroase substan-

Scanned with OKEN Scanner

tive care par formate cu prefixe pe terenul limbii române, dar care, în realitate, sînt preluate ca atare din franceză: *apolitism* < fr. *apolitisme*, *dezavantaj* < fr. *désavantage*, *insomnie* < fr. *insomnie* etc. Unele formații cu prefixe ilustrează, printre altele, «concurența» anumitor influențe manifestate asupra limbii române de-a lungul secolelor. De exemplu, în limba română veche derivatele privative și negative se formau prin excelență cu *fără(de)-* și *ne-*, după «modelul» slav; unele dintre acestea s-au pierdut în timp (*fără-fundurele, fără-lége, fără-legiuitoriu, neblagodarenie, nefăgăduire, neprieznitoriu* etc), iar altele s-au păstrat și în epoca modernă (*fărădelege, nebunie, nedrept, necinste* etc); în limba modernă, *fără(de)-* nu mai este utilizat ca modificator semantic (vezi DEX, unde nu mai este inserat decît *fărădelege*), locul lui fiind luat de neologicul *a-* în împrumuturile mai ales din franceză (**a***moralist*, **a***normalitate*, **a***tonalitate* etc) și uneori în formații românești puțin utilizate (**a***tranzitivitate*, **a***valență* etc); cît privește pe *ne-*, acesta continuă să fie productiv și în epoca modernă, cînd se asociază frecvent și cu neologisme latino-romanice (**ne***agresiune*, **ne***atenție*, **ne***beligeranță* etc — vezi DEX, p. 588-602); acum, însă, *ne-* este concurat de *in-*, pătruns prin foarte numeroasele împrumuturi din franceză, eventual și din latina savantă (**in***acțiune* < fr.*inaction*, **in***apetență* < fr. **in***appétence*, *incertitudine* < fr.*incertitude*, lat. sav. *incertitudo*, *-inis* ș.a. — vezi DEX, p. 420-440) și utilizat în derivate — nu prea frecvente — pe terenul limbii române ca **in***corectitudine* < *in+corectitudine*, **in***exactitate* < *in+exactitate*, **in***subordonare* < *in+subordonare* etc.

Modificatorii semantici la care ne-am referit mai sus [*des(z)-*, *ne-*, *în-*, *a-* etc] sînt prefixe propriu-zise, adică — fiind *părți de cuvînt* sau *prepoziții* — nu transmit singure informație semantică. Intr-o anumită privință, un comportament asemănător cu prefixele (avem în vedere că apar ca prim termen în formații lexicale noi) au și «elementele» cunoscute sub numele de *pseudoprefixe* sau *prefixoide* (vezi și mai sus, *pseudosufixele* sau *sufixoidele*), care în limba — clasică — de origine au sens lexical: *mega-*, în gr. *megas*=mare, *micro-*, în gr. *mikros*=*mic*, *tele-*, în gr. *tele*=departe etc. In literatura de specialitate s-a exprimat ideea că formațiile cu pseudoprefixe «seamănă foarte bine cu cuvintele compuse. Se poate spune că ele fac trecerea de la formațiile cu prefixe la compuneri» (Iordan, LRC, p. 318; vezi și *Formarea cuvintelor*, p. 130 sqq., unde substantivele la care ne referim sînt considerate compuse «în structura cărora intră elemente de compunere»); alți specialiști sînt de părere că e mai logic să se utilizeze termenul compunere «pentru combinarea a două teme dotate ambele

Scanned with OKEN Scanner

cu valoare noțională» (Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 250).

Urmărind atît neologismele — numeroase — preluate mai ales din franceză, de tipul **mega***fon*, **mega***graf*, **micro***centrală*, **micro***climat*, **tele***comandă*, **tele***fon* etc, cît și cele cîteva formații românești — după modelul celor de mai sus — de tipul **audio***video*, **electro***căldură*, **poli***disc* etc, găsim că toate acestea au o trăsătură *structurală* comună cu mai vechile **bună***voință*, **bună***stare*, **rea***voință* (DOOM recomandă *rea-voință*), **bine***făcător*, **rău***făcător*, **rău***voitor*, **omu***cidere*, **omu***cigaș*, **prunc***ucidere*, **prunc***ucigaș*, **Sîntil***ie*, **Sîntă***mărie* ș.a., și anume: absența unui radical ca *bază*, la care să se adauge *modificatorii semantici*, dacă admitem că primul «element» (*mega-* din **mega***fon*, **mega***graf* etc), *bună-* din **bună***voință*, **bună***stare* etc) este pseudoprefix, iar al doilea (*-fon* din *mega***fon**, *caseto***fon** etc, *-voință* din *bună***voință**, *rea***voință** etc) *pseudosufix*. Această particularitate devine evidentă prin comparația cu derivatele cu prefixe propriu-zise, la care prefixele apar ca niște «anexe» ale «radicalului»: **des***calificare*, **des***pădurire*, **re***construcție*, **re***deșteptare* etc. Această asemănare structurală dintre tipul *megafon, audiovideo* și tipul *bunăvoință* (la care s-ar putea adaugă și faptul că la ambele tipuri sensul lexical rezultă de obicei prin «descriere») nu exclude existența și a unor deosebiri. Interesează aici, pe de o parte, faptul că în limba în care au luat naștere (*megafon* în franceză, *audiovideo* în română) formațiile neologice de acest tip *aparțin metalimbajului*, iar formațiile românești (tipul *bunăvoință*) pot fi considerate ca *făcînd parte din limbajul natural*. Pe de altă parte, avem în vedere circulația: față de tipul *megafon*, care face parte din vocabularul stilurilor elevate din mai multe limbi moderne, tipul *bunăvoință* apare prin excelență în limba română (unde este posibil să continue modelul latinului *benevolentia*), fără a fi frecvent în toate stilurile acesteia, cu tendința unora dintre formații de a trece în vocabularul pasiv. In sfîrșit, pe de altă parte, ne referim la *productivitatea* elementelor lor componente: în timp ce cu pseudoprefixele *neologice și universale* (ca de altfel și pseudosufixele corespunzătoare) *se creează continuu* noi cuvinte atît în română, cît și — mai ales — în alte limbi, de unde pătrund și în română, pseudoprefixele (și pseudosufixele) *vechi și autohtone* sînt limitate la cuvintele deja existente, cu precizarea că unele dintre aceste «elemente de compunere» apar într-o singură formație lexicală.

Generalizînd, toate formațiile la care ne-am referit mai sus, fie că aparțin metalimbajului (tipul *megafon* și tipul *audiovideo*), fie că aparțin limbajului natural (tipul *bunăvoință*), **sînt prin origine peri-**

Scanned with OKEN Scanner

fraze, adică îmbinări stabile de cuvinte, care, fiind aglutinate, **apar la fel cu cuvintele sintetice** (vezi §11), în cazul nostru *cu valoare de substantiv*. Cît privește procedeul de formare a lor, pe acesta îl numim convențional cu termenul foarte cuprinzător de *perifrazare*, notînd că prin acest procedeu se realizează și alte tipuri de îmbinări de cuvinte ce aparțin clasei substantivului. Există, astfel, *perifrazele substantivale neaglutinate* (curent, *perifraze substantivale* sau *substantive perifrastice*), în a căror structură pot intra numai substantive (*luarea mesei, ochiul-boului, barba-caprei, Piatra-Neamț, Turnu-Măgurele* ș.a.), substantive și prepoziții (*băgare de seamă, luare în rîs, ieșire din minți, Baia de Aramă, Curtea de Argeș* ș.a.), substantive și adjective (*mama-mare, barbă-albastră, cap-sec, baba-oarba, Baia Mare, Ana-Bela* ș.a.), substantive și verbe, de obicei precedate de articolul nehotărît (un *gură-cască, un tîrîie-brîu, un papă-lapte, un linge-blide, un fluieră-vînt, Strîmbă Lemne* ș.a.m.d.

In afara perifrazelor substantivale, mai există *substantive cu determinare obligatorie* (vezi §11), care sînt îmbinări de cuvinte cu un grad de sudură — apreciat mai mult sau mai puțin subiectiv — superior îmbinărilor libere de cuvinte, dar inferior îmbinărilor stabile de cuvinte. *Determinarea obligatorie* a acestor substantive — reprezentată de obicei prin al doilea termen — este concretizată mai ales în:

— substantive care — apărînd în regulă generală ca al doilea termen — sînt juxtapuse regentului: *domnul profesor, cuvînt-cheie, articol-program, personaj-simbol, meniu-pensiune, restaurant-terasă, moș Gheorghe, rîul Siret, Ion Creangă, Republica Moldova* ș. a.; uneori determinarea — acum obligatoriu al doilea termen — este joncționată de regent printr-o prepoziție: *concert pentru orchestră, foaie de hîrtie, costum de baie, Facultatea de Litere, Institutul de Lingvistică* ș.a.

— adjective, care de obicei sînt calificative și apar obligatoriu ca al doilea termen: *profesor universitar, inginer chimist, verb auxiliar, masă rotundă, cutie neagră, gaură neagră, maree neagră, femeie savant, farfurie zburătoare, lumea a treia*[47] etc.

Un procedeu de asemenea productiv de formare a cuvintelor pe terenul limbii române îl constituie *conversiunea*, prin care se înțelege că — *păstrîndu-și neschimbat corpul fonetic* (adică fără nici un «adaos»

[47] Pentru «îmbinări de cuvinte» care pot fi considerate substantive cu determinare obligatorie, vezi Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*, București, 1981.

Scanned with OKEN Scanner

și nici o «pierdere») — *diferite părți de vorbire capătă în anumite contexte valoare de substantiv*. Făcînd abstracție de părțile de vorbire-morfem (articolul, prepoziția, conjuncția, verbul auxiliar etc), care se pot substantiva numai în metalimbaj (*lui* poate fi articol, *prin* este prepoziție etc), toate celelalte părți de vorbire (adjectivul, pronumele, numeralul, verbul, adverbul și interjecția) se substantivează (și) în limbajul natural.

Din prezentarea pe care am făcut-o mai sus, rezultă că după părerea noastră între diversele procedee de formare a substantivelor pe terenul limbii române nu se poate pune un zid chinezesc. Ne referim la faptul că — în raport cu sufixele și prefixele propriu-zise, care apar la derivarea autentică — sufixoidele și prefixoidele aglutinate cu «radicalul» constituie o punte între derivare și perifrazare. Mergînd pe această linie, considerăm că în cadrul conversiunii se poate realiza a anumită «ierarhizare», subclasele ilustrînd legătura dintre conversiune și derivare. O primă subclasă cuprinde substantivele care au *exact* același corp fonetic ca și partea de vorbire din care provin, la această subclasă putînd vorbi de conversiune în adevăratul înțeles al cuvîntului. Substantivarea se realizează aici printr-un atribut adjectival (cel mai frecvent pronominal) pe lîngă cuvinte care la origine sînt adjective, pronume, numerale, verbe, adverbe și interjecții[48]. Compară:

cerul **albastru** este .... cu *acest* **albastru** este .....
a știut **ceva**..... cu *acel* **ceva** trebuie știut
nota **zece** a luat-o..... cu *acel* **zece** a fost luat.....
ea *a* **mers** ..... cu *acel* **mers** este grațios
se comportă **bine**..... cu *acest* **bine** trebuie răsplătit
ah, *viața e frumoasă*... cu *acest* **ah** arată că.....

Atributul adjectival, însă, nu este obligatoriu, în absența lui substantivarea — atunci cînd este posibilă în limbajul natural[49] — rezultînd din funcția sintactică. Compară:

«Il vede *azi*, îl vede *mîni*,
Astfel dorința-i gata»

(M.Eminescu, *op. cit.*, p. 130)

cu

«Nu era *azi*, nici *mîne*, nici *ieri*, nici *totdeauna*,
Căci unul erau toate și totul era una;
(Idem, *op. cit.*, p. 92)

---

[48] Pentru substantivarea unor părți de vorbire, vezi Magdalena Popescu-Marin, *Despre substantivarea interjecției în limba română*, LL, 1984, nr. 2, p. 166-172, D. Bejan, *Despre substantivarea pronumelui în limba română*, LL, 1986, nr. 3, p. 285-291, idem, *Despre substantivarea adverbului în limba română*, CL, XXXI, 1986, nr.1, p. 85-91, Laura Vasiliu, *Despre substantivarea unei categorii de adjective*, LPS, p. 26-28, ș. a., de la care luăm unele exemple.

[49] In metalimbaj, substantivarea prin funcție este posibilă la orice parte de vorbire, în contexte de tipul *bun (tu, doi, cîntă, bine, ah) este adjectiv (pronume, numeral, verb, adverb, interjecție)*.

Scanned with OKEN Scanner

Intr-o a doua subclasă încadrăm substantivele obținute prin utilizarea unui cuvînt-morfem (prepoziție sau articol) neaglutinat, care într-un fel sau altul reprezintă o «anexă» a părții de vorbire respective și, în consecință, procedeul de formare nu mai poate fi considerat conversiune «pură»: l-a *văzut* **pe (un) leneș**, *ești* **o dulce**, *aici este* **un ce**, *a luat* **un zece**, **pe (un) smintit** *nu-l iei în seamă*, **într-un tîrziu** a *venit și el*, *să nu te întîlnești* **cu (un) baubau** etc.

In sfîrșit, într-o a treia subclasă urmează să intre substantivele obținute printr-un *adaos* de natură gramaticală (desinență și/sau articol hotărît enclitic) aglutinat cu radicalul, adaos care — modificînd de fapt corpul fonetic al cuvîntului respectiv — este comparabil într-un anumit sens cu un sufix[50]: **sătulul** *nu crede* **flămîndului**, *uităm* **nimicurile** *vieții*, **treisprezecele** *mi-a purtat noroc*, **mersul** *pe jos este o plăcere*, *atitudinea aceasta are* **dedesubturi**, **tic-tacul** *este zgomotul ceasului* etc.

§15. Substantivele limbii române sînt grupabile din punctul de vedere al *posibilităților lor de individualizare* în două mari categorii mai mult sau mai puțin omogene.

a) Unele — numite *substantive comune* — sînt lipsite de posibilitatea de a individualiza prin ele însele, întrucît indică (atunci cînd «realitatea» o permite) un exemplar oarecare dintr-o categorie de entități — materiale sau nemateriale[51] — teoretic identice: *om, femeie, casă, cîine, soare, atom, viață, fericire, inteligență, energie* etc. Pentru

---

[50] Un caz particular îl costituie substantivele de tipul *aducere, amintire, rezolvare* etc: dacă plecăm de la «infinitivul scurt» *a aduce, a aminti, a rezolva* etc, atunci *aducere, amintire, rezolvare* etc au luat naștere prin derivarea cu sufixe; dacă, însă, luăm în considerație că la verbele moștenite din latină «infinitivul lung» românesc continuă infinitivul latinesc și că în limba română veche — fie etimologic (la verbele moștenite), fie analogic (la verbele de alte proveniențe) — «infinitivul lung» avea și valoare verbală, atunci putem aprecia că *aducere, amintire, rezolvare* etc reprezintă rezultatul conversiunii verbului în adjectiv (pentru valoarea de verb a «infinitivului lung», vezi *infra*).

[51] In lucrări de specialitate mai vechi — dar și mai noi — se vorbește de substantive «concrete» și substantive «abstracte». In ceea ce ne privește, nu operăm această clasificare, întrucît considerăm că există argumente convingătoare (vezi Tatiana Slama-Cazacu, *Despre «cuvintele concrete» și «cuvintele abstracte»*, Omagiu Iordan, p. 805-808) care dovedesc improprietatea ei, și anume:

— orice substantiv (ca de altfel și orice altă parte de vorbire) este concret prin latura sa sonoră sau grafică și abstract prin latura sa ideală (informația pe care o transmite);

— dacă «perceptibilul» este criteriul de deosebire a «concretelor» de «abstracte», atunci se constată că știința modernă obligă uneori la aducerea în sfera «concretului» a unor realități considerate «abstracțiuni»;

— clasificările curente conțin contradicții neașteptate (*victorie* este considerat concret, dar *forță* abstract) și sînt limitate la substantive, cu toate că perceptibile sînt și unele însușiri (*acru, dulce, fierbinte* etc).

Toate acestea arată că *clasificarea concret-abstract vizează prin excelență natura materială sau nematerială a entităților numite de substantive și nu substantivele înseși* (vezi Tatiana Slama-Cazacu, *art. cit.*, p. 805 sqq.).

Scanned with OKEN Scanner

individualizarea acestor substantive se apelează la elemente exterioare lor, care pot fi sau cuvinte-morfem (articolul nehotărît și cel hotărît), sau cuvinte cu funcție sintactică (atribute adjectival-pronominale și atribute calificative), sau o asociere a unor cuvinte-morfem (articolul hotărît și cel adjectival) cu cuvinte cu funcție sintactică (atribut adjectival calificativ). Aceste «elemente exterioare» — în ordinea de mai sus — indică un grad mai mic sau mai mare de individualizare, de la individualizarea zero la individualizarea maximă: *om* — **un** *om* — *omul* — *omul* **acela** — *omul* **bun** — *omul* **cel bun** (vezi și *clasa articolelor*).

In cadrul substantivelor comune — care, așa cum am mai spus, reprezintă doar *în principiu* o categorie omogenă — se pot distinge cîteva grupe, care de obicei nu sînt concepute ca opuse: substantive *apelative*, care, corespunzînd în cea mai mare măsură caracteristicilor substantivelor comune, indică *un exemplar* dintr-o categorie (*om, femeie, casă, viață, an* etc); substantive comune *colective*, care numesc entități constituite din *mai multe exemplare* de același fel (*intelectualitate, armată, popor, pădure, turmă* etc); substantive comune *materiale*, care numesc substanța constitutivă a unor entități (*pâmînt, apă, lapte, aer, vin* etc).

b) Altele — numite *substantive proprii* — au posibilitatea de a individualiza într-o măsură apreciabilă prin ele însești, datorită faptului că, *teoretic*, ar trebui să numească un singur exemplar al categoriei respective de entități. Uneori se întîmplă ca, la entități «*majore*», un substantiv propriu să trimită într-adevăr la un singur exemplar pentru întreaga comunitate umană: după cîte știm, există o singură *Românie*, o singură *Dunăre*, un singur lanț de munți *Carpați* ș.a. De obicei, însă, un substantiv propriu indică un singur exemplar dintr-o categorie *numai* pentru o colectivitate mai mică sau mai mare de oameni. Astfel, în România, substantivul propriu *București* indică nu numai la capitala țării, ci și cîteva sate, numele *Ionescu* este purtat de foarte mulți români, *Grivei* este prin excelență nume de cîine ș.a.m.d. Notăm că, la fel cu substantivele comune, și substantivele proprii constituie o categorie doar în principiu omogenă, mulțimea acestora permițînd o grupare în: substantive proprii *onomastice*, care cuprind numele persoanelor umane (și ale oricărei realități personificate), acestea putînd fi nume *de familie* sau *patronime* (*Ionescu, Mărgineanu, Vasiliu, Acasandrei, Murgu* ș.a.), nume *de botez* sau *prenume* (*Mircea, Cornelia, Petru, Gheorghe, Vasile* ș.a.), *hipocoristice* (*Mitică, Ionuț, Gică, Ticu, Mimi* ș.a.), *supranume* (*Ștefan* **cel Mare**, *Mihai* **Viteazul**, *Gheorghe Vasilescu*-**Pașcani** ș.a.) și *porecle* (*Fefeleaga, Slăbănogu* ș.a.); sub-

Scanned with OKEN Scanner

stantive proprii *cu care numim animalele* sau *zoonime* (*Roibu, Plăvan, Joiana, Grivei, Roșcata* ș. a.); substantive proprii *toponime*, cuprinzînd nume de țări (*România, Franța, Italia* ș. a.), nume de localități (*București, Iași, Dolhești ș.a.), nume de ape (Dunărea, Bahlui, Șomuz* ș.a.); substantive proprii *cu care numim realități cosmice* sau *cosmonime* (*Venus, Saturn, Sirius* etc) ș.a.m.d.

§16. Clasificările substantivelor prezentate pînă aici, deși realizate după criterii extragramaticale, își justifică, totuși, existența în morfologie prin necesitatea de cunoaștere, pe de o parte, a inventarului de substantive (cu referiri la proveniența lor), iar pe de altă parte, a felului cum vorbitorul consideră substantivele din punctul de vedere al posibilităților lor de individualizare a entităților pe care într-un fel sau altul le numesc. Adăugăm că toate categoriile și subcategoriile de substantive de mai sus au — pe lîngă caracteristicile morfosintactice comune clasei substantivului — și caracteristici specifice, distinctive, la care ne vom referi în cele ce urmează.

Caracteristica morfologică generală, comună — în principiu — tuturor substantivelor sintetice[52], indiferent de proveniență și de posibilitatea de individualizare prin ele înseși, este aceea că *în structura lor morfologică pot exista maximum două segmente funcționale aglutinate*, **radicalul** *și* **morfemul (flectivul)**, acesta din urmă putînd fi reprezentat *de obicei prin* **desinență** *și/sau* **articolul hotărît enclitic**, *precedat eventual de un* **sufix flexionar**, *iar uneori printr-un* **morfem complex** *sau* **morfem mixt.**

Radicalul substantivului — ca de altfel și al oricărei alte părți de vorbire la care acesta există (vezi §7) — are o funcție *semantică* și o funcție *morfologică.*

Funcția *semantică* a radicalului constă în aceea că asigură transmiterea aceleiași informații semantice prin toate formele flexionare ale substantivului respectiv. In această privință subliniem, însă, că radicalul *«singur»* este capabil să transmită o informație semantică în destul de puține situații, și anume, atunci cînd — indiferent de forma flexionară la care se află — este însoțit numai de morfeme gramaticale *zero.* Această situație apare evidentă la substantivele comune atît

[52] Ne referim aici numai la substantivele sintetice, întrucît substantivele din perifraze, precum și cele cu determinare obligatorie (vezi §11 și §14) se comportă la fel cu acestea din punctul de vedere al structurii morfologice. De exemplu, *luarea* și *mesei*, din perifraza substantivală *luarea mesei*, ca și *domnul* și *profesor* din substantivul cu determinare obligatorie *domnul profesor* au aceeași structură morfologică cu substantivele sintetice *luarea, mesei, domnul, profesor.* Cît privește cuvintele-morfem (prepozițiile și articolele neaglutinate cu substantivul) posibile în flexiunea analitică sau mixtă a substantivului, pe acestea le vom comenta la prezentarea categoriilor gramaticale ale substantivului.

Scanned with OKEN Scanner

în vorbire, cît în scris doar la tipul — literar actual[53] — de nominativ-acuzative singulare *stea, lup, grai* etc și la tipul de singulare și plurale *pui, lady* (*vezi infra*, lista de desinențe), iar numai în vorbire, și la tipul de singulare *unghi, bici* (transcrise fonetic *ung' bič*), și la tipul de plurale *urechi, porunci* identice cu genitiv-dativul singular (transcrise fonetic *urek', poruncă*). Față de aceste 14 tipuri de forme substantivale de nominativ-acuzativ, la care radicalul, însoțit numai de morfeme gramaticale *zero*, poate transmite și «singur» informație semantică, la restul de 52 de tipuri de forme substantivale de nominativ-acuzativ, genitiv-dativ și vocativ, radicalul poate exista — și deci și transmite o informație semantică — numai însoțit de un morfem gramatical propriu-zis concret exprimat (eventual dedus din context). Spunînd aceasta, avem în vedere, pe de o parte, că unii radicali aparțin mai multor cuvinte și, ca urmare, ceea ce deosebește un sens lexical de altul este morfemul gramatical. De exemplu, radicalul *pop-* poate avea sensul lexical de *preot*, cînd, însă, trebuie să fie însoțit — la nominativ-acuzativ — în mod obligatoriu de morfemul gramatical concret *-ă* sau *-a* la singular și *-i* sau *-ii* la plural, dar și sensul lexical de *stîlp* sau *grămadă de snopi*, cînd numai la plural este însoțit de morfemul gramatical concret *-i, -ii* sau *-uri, -urile*, la singular acestea alternînd cu *zero* (compară, deci, *popă, popa, popi, popii* cu *pop, popi, popii, popuri, popurile*). Pe de altă parte, alți radicali nu pot transmite singuri sensuri lexicale datorită faptului că aceștia apar întotdeauna însoțiți de cel puțin un morfem gramatical concret: *casă, case, școală, școli, lume, lumi, perete, pereți* etc (pentru funcția semantică — precum și cea morfologică — a radicalului de la substantivele proprii, vezi §20).

Funcția *morfologică* a radicalului de la substantivele comune constă mai ales în aceea că radicalul este baza căreia i se adaugă morfemele gramaticale (propriu-zise și/sau cuvintele-morfem, abstracte și/sau concrete) care marchează categoriile gramaticale ale substantivului: **stea**-Ø, **ste**-*le*, *niște* **cas**-*e*, *lui* **tat**-*a* ș.a.m.d. In afară de aceasta, așa cum morfemele gramaticale contribuie adesea la transmiterea și a informației semantice a substantivelor (vezi mai jos), tot la fel și radicalul — care este prin excelență semantem — poate contribui de multe ori și la transmiterea informației gramaticale a substantivelor. Acest lucru se realizează prin alternanțele fonetice care apar

[53] Această precizare este justificată de faptul că în limba română veche și în unele graiuri actuale, la o parte din aceste substantive flectivul poate fi concret: *lup***u**, *grai***u**, *pui***u** etc.

Scanned with OKEN Scanner

în radicalul diferitelor tipuri de substantive comune (pentru cele proprii vezi mai departe) și care pot fi: vocalice (*a/e: fată/fete*; *a/ă: carte/cărți*; *ă/e: păr/peri* etc) sau consonantice (*c/ci: copac/copaci*; *d/z: brad/brazi*; *t/ț: bărbat/bărbați*[54] etc).

Alternanțele fonetice reprezintă de obicei — pe lîngă desinență, articol, sufix flexionar, morfem mixt și morfem complex — mărci redundante ale categoriilor gramaticale. De exemplu, față de singularul *poruncă*, pluralul *porunci*, cu «structura morfologică» *porunci-Ø* (transcris fonetic *porunč-Ø*), este marcat nu numai prin desinența de plural -Ø, care se opune desinenței de singur *-ă*, ci și prin alternanța fonetică din radical *c/č;* genitiv-dativul singular și toate cazurile de la pluralul substantivelor de tipul *stea/stele* sînt marcate nu numai prin desinența *-le* (*ste*-**le**) care se opune desinenței -Ø (*stea-Ø*), ci și prin alternanța fonetică din radical *ea/e* (*stea/stele*) ș.a.m.d.

Cît privește aflarea radicalului substantivelor, aceasta se face prin luarea în considerație a (minimum) două aspecte opozabile de la flexiunea sintetică nearticulată sau articulată hotărît enclitic — de obicei forma de singular și cea de plural, bineînțeles acolo unde acestea există, putîndu-se apela, însă, și la opozițiile interne pentru gen și caz —, operație care permite găsirea «elementului comun» (exceptînd alternanțele fonetice): **cas**-*ă*/**cas**-*e*, **pom**/**pom**-*i*, **vulp**-e/**vulp**-i, **peret**-*e*/**pereț**-*i* etc. Dificultăți în această privință produc substantivele comune care nu-și schimbă forma de la singular la plural, de tipul *ochi, pui, muncitoare, nume*. La primele două tipuri (*ochi, pui*), pentru stabilirea radicalului apelăm la limba română veche, unde la singular exista un *-u* asilabic moștenit din latină, căruia la plural i se opunea *zero,* ceea ce înseamnă că apărea opoziția internă *ochiu/ochi* (în transcriere fonetică *ok'u/ok'), puiu/pui*. Avînd în vedere această opoziție, rezultă că la tipurile respective de substantive actuale radicalul poate fi admis *ochi (ok'), pui*.

La tipul *muncitoare*, radicalul se poate stabili prin luarea în considerație a altei categorii gramaticale decît numărul, și anume, a genului: opunînd femininul *muncitoare* masculinului *muncitor*, ur-

---

[54] Pentru lista alternanțelor fonetice din limba română, vezi *Gram. Acad.*, I, p. 72-74, și Paula Diaconescu, *lucr. cit.*, p. 169-170 și 179-180. Menționăm și că ceea ce *Gram. Acad.*, I, p. 74, consideră ca fiind alternanța lui *ea* ca diftong cu vocala *e* (*seară-seri*), precum și a lui *oa*, luat de asemenea ca diftong, cu vocala *o* (*floare-flori*) reprezintă, de fapt — așa cum a arătat Andrei Avram, *Caracteristicile sintagmatice ale alternanțelor fonetice în limba română*, SCL, XIII, 1972, nr. 2, p. 119-128 — perechi de cîte două alternanțe, și anume: semivocala *e* cu vocala *e* și *a* cu Ø (*s*-**e**-**a**-*ră/s*-**e**-Ø-*ri*); semivocala *o* cu vocala *o* și *a* cu Ø (*fl*-**o**-**a**-*re/fl*-**o**-Ø-*ri*).

mează că radicalul la *muncitoare* este **muncitoar**-e (cu alternanță fonetică față de **muncitor**-Ø).

Cît privește neutrele de tipul *nume*, la care în flexiunea sintetică nearticulată nu există aspecte opozabile nici pentru număr, nici pentru gen, nici pentru caz, considerăm că este convenabil să admitem radicalul fără *-e* prin analogie cu masculinele (tipul ***peret***–e) și femininele (tipul **vulp**–*e*) de declinarea a treia, la care radicalul nu conține pe *-e* cu valoare de desinență, deci **num**–*e* (o altă ipoteză ar fi ca și la tipul *nume* radicalul să fie considerat — la fel ca la *ochi*, *pui* — substantivul luat în întregime, adică *nume*).

§17. In gramatica românească, termenul *desinență* este folosit mai insistent abia în ultimele decenii, opiniile privitoare la desinența substantivului nefiind întotdeauna convergente[55]. Considerînd drept bunuri cîștigate faptul că la stabilirea desinențelor trebuie avut în vedere stadiul actual al limbii (prin istoria ei explicîndu-se doar unele cazuri «deosebite»), precum și faptul că *în mod obișnuit* la radicalul substantivului românesc se poate adăuga, pe lîngă desinență, și articolul hotărît enclitic — discutabilă fiind doar problema sufixului flexionar (tipul *scaunul*), a morfemului mixt (tipul *nirvana*) și a morfemului complex (tipurile *păuniță*, *bunicăi*) —, apreciem că este desinență în română, indiferent de ce a fost în latină sau în limba de origine, *morfemul propriu-zis care are la substantivul din care face parte funcția principală de marcă a categoriilor gramaticale de gen, număr și caz și funcția secundară de a contribui la realizarea sensului lexical și la existența ca atare a substantivului respectiv*. Astfel concepute, găsim la substantivele comune (pentru cele proprii vezi mai departe) următoarele desinențe pentru nominativ-acuzativul (principial și vocativul — pentru unele deosebiri, vezi mai jos) singular al femininelor și pentru toate cazurile la pluralul femininelor, precum și — în afara unor excepții (vezi de asemenea mai jos) — pentru toate cazurile la singularul și pluralul masculinelor și neutrelor[56]:

---

[55] Vezi lucrarea *Cîteva observații în legătură cu desinența substantivului*, SCSt, XVI, 1963, fasc. 1, p. 126-137, pe care cu modificări doar formale am inclus-o în GEM, ediția I, p. 43 sqq. Vezi și A. Avram, *Pe marginea unei morfologii structurale a limbii române*, SCL, XX, 1969, nr. 4, p. 433-455, II, nr. 5, p. 557-577, Anca Belchiță, *Flexiunea nominală în gramatica tranformațională a limbii române*, I, SCL, XX, 1969, nr. 4, p. 415-426, apărute după lucrarea pe care am publicat-o în 1963 (pentru motivarea acestei precizări, vezi «comentariul» din §6).

[56] Față de lista desinențelor de la p. 133-134 din lucrarea noastră din 1963 citată în nota anterioară — trecută fără comentarii și în GEM, p. 43-44 —, în momentul de față apar unele adaosuri și deosebiri, cum este firesc să se întîmple la revenirile (după aproape trei decenii) asupra unor probleme discutate și discutabile.

Scanned with OKEN Scanner

Feminin

-ă/-e (*casă/case*)

-ă/-i (*școală/școli*)

-ă/-uri (blană/blănuri; pluralul *blăni* se încadrează la tipul *școală*)

-ă/-Ø (*poruncă/porunci-Ø, dungă/dungi-Ø*)

-e/-i (*lume/lumi*)

-e/-i (*baie/băi, cale/căi*)

-e/-e (*muncitoare/muncitoare*)

-i/-i (*marți/marți*)

-e/-Ø (*ureche/urechi-Ø, zeghe/zeghi-Ø, pitulice/pitulici-Ø, minge-mingi-Ø*)

-e/-uri (*vreme/vremuri*; pluralul *vremi* se încadrează la tipul *lume*)

-Ø-le (*stea-Ø/stele, cazma-Ø/cazmale, zi-Ø/zile*)

-Ø/-Ø (*lady-Ø/lady-Ø; cacao-Ø*, defectiv de plural)

Masculin

-e/-i (*perete/pereți*)

-u/-i (*codru/codri*)

-u/-i (*fiu/fii*)

-ă/-i *popă/popi*)

-ă-Ø (*vlădică/vlădici-Ø*)

-Ø/-i (*lup-Ø/lupi*)

-Ø/-i (*copil-Ø/copii*)

-Ø/-Ø (*pui-Ø/pui-Ø, puști-Ø puști-Ø*)

Neutru

-u/-e (*registru/registre*)

-u/-e (*ghișeu/ghișee*)

-u/-uri (*lucru/lucruri*)

-u/-uri (*tablou/tablouri*)

-u/-i (*studiu/studii*)

-e/-e (*nume/nume*)

-Ø/-uri (*grai-Ø/graiuri, unghi-Ø/unghiuri, studio-Ø/studiouri, taxi-Ø/taxiuri, corn-Ø/cornuri*; pluralul *coarne* se încadrează la tipul *scaun*, iar pluralul *corni* la tipul *lup*)

-Ø/-e (*scaun-Ø scaune, război-Ø/războaie, bici-Ø/bice*)

-Ø/-(i)i (*seminar-Ø/seminarii*; pluralul *seminare* se încadrează la tipul *scaun*)

-Ø/-ă (*ou-Ø/ouă*)

Scanned with OKEN Scanner

La genitiv-dativul singular al femininelor (care este diferit[57] de nominativ-acuzativ și identic structural cu pluralul tuturor cazurilor*) și la vocativul de asemenea singular diferit de nominativ-acuzativul femininelor și masculinelor care pot avea acest caz, desinențele posibile sînt:

-e la genitiv-dativul femininelor de tipul *(unei) case, muncitoare*;

-*i* la genitiv-dativul femininelor de tipul *(unei) școli, lumi, băi, căi, marți*;

-Ø la genitiv-dativul femininelor de tipul *(unei) porunci-Ø, dungi-Ø, urechi-Ø, zeghi-Ø, pitulici-Ø, mingi-Ø*;

-*le* la genitiv-dativul femininelor de tipul *(unei) stele, basmale, zile*;

-o — rar sau foarte rar — la vocativul femininelor și masculinelor de tipul *fat-o!, pop-o!*;

-e la vocativul masculinelor de tipul *băiet-e!*

*Preocupîndu-ne de o problemă de grafie (*Medicinei sau medicinii*, în «Revista medico-chirurgicală a Societății de medici și naturaliști din Iași», vol. 91, 1987, nr. 3, p. 548 și 552), am subliniat faptul că la substantivele feminine românești coincidența desinenței de genitiv-dativ singular cu cea de nominativ (ca de altfel și a altor cazuri) de la plural se explică prin moștenirea din latină. De exemplu — oprindu-ne numai la substantivele cu finalul la fel ca la *medicină*, anume, *-ină* —, singularele latinești *alvina, cena, vicina* etc au genitivul *alvinae, cenae, vicinae* și pluralul nominativ de asemenea *alvinae, cenae, vicinae*, de unde și românești singulare la genitiv-dativ nearticulat *(unei) albine, cine, vecine* identice structural cu nominativele nearticulate *(niște) albine, cine, vecine*. Modelul moștenit din latină se aplică, prin analogie, și substantivelor de proveniență slavă (exemplu, *gospodină*), turcă (exemplu, *meșină*), italiană (exemplu, *cortină*), franceză (exemplu, *chenzină*) etc, și la acestea genitiv-dativul singular *(unei) gospodine, meșine, cortine, chenzine* etc coincizînd cu nominativul plural *(niște) gospodine, meșine, cortine, chenzine* etc.

Din alt punct de vedere, trebuie ținut cont de faptul că limba nu reprezintă o realitate statică, ci în continuă transformare, înnoirile însemnînd adesea *abateri* de la normele existente la un moment dat pentru nivelul fonetic, moprfologic etc. In flexiunea

---

[57] Pentru genitiv-dativul singular al femininelor la care desinența — dacă o admitem ca atare — ar trebui să fie cea de la nominativ-acuzativ (de exemplu, nominativ-acuzativ nearticulat *bunic-ă*/genitiv-dativ articulat *bunic-ă-i*), vezi §7, §13, §17, §19, *passim*).

Scanned with OKEN Scanner

substantivelor în discuție, *abaterile* de la normă au drept rezultat că — sub influența foarte frecventei desinențe *-i*, care apare nu numai la majoritatea masculinelor (*bărbați, frați, nepoți* etc), ci și la a unor feminine ca *vulpi* și chiar a unor neutre ca *studii* — desinența de nominativ plural *-e* (identică cu a genitiv-dativului singular) de la feminine ca *rădăcină* intră în variație liberă cu *-i*: «*pe rădăcinele celor tufari...*» (I. Creangă)/«*rădăcinile munților mari...*» (M.Eminescu), «*...poveste... a rădăcinei beției*» (A. Pann)/ «*mijlocul frunții și a rădăcinii nasului*» (St.V.Piscupescu — exemplele sînt după DLR, s.v. *rădăcină*) ș.a.m.d. In zilele noastre se apreciază că la substantive ca acestea, adică *rădăcină, rogojină, rugină, slănină, tulpină, vizuină* etc, desinența «mai nouă» *-i* domină desinența «inițială» *-e* și, ca urmare, normele recomandă drept corectă (literară) flexiunea cu *-i*, deci *(unei) rădăcini/(niște) rădăcini, (unei) rogojini/niște) rogojini* etc. Trecînd peste feminine ca *făină, găină*, la care nominativul plural și genitiv-dativul singular sînt atestate doar cu *-i*, adică (*niște* sau *unei*) *făini, găini*, notăm că cele spuse mai sus vizează nu numai femininele cu finalul *-ină*, ci și altele, de tipul *cioară, coală, școală* etc, la care nominativul plural și genitiv-dativul singular nearticulate «vechi» (*niște* sau *unei*) *cioare, coale, școale* au fost concurate de «noile» forme flexionare cu *-i* (*niște* sau *unei*) *ciori, coli, școli*, acestea din urmă fiind astăzi considerate singurele corecte (literare).

Mai dificilă este situația unor neologisme feminine cu finalul *-ină* lipsite de plural atestat în dicționare, de tipul *glicerină, nicotină, olandină* etc, cu care credem că merge și regionalul *coșolină*, la care în DOOM nu se recomandă nici forma de genitiv-dativ singular. La aceste substantive, pentru stabilirea desinenței literare de genitiv-dativ singular, se poate apela la «reducerea la absurd» coroborată cu «simțul limbii»: cunoscînd tendința graiurilor de tip nordic de închidere a lui *e* la *i*, urmează că putem construi genitiv-dativul singular nearticulat și cu *-e*, și cu *-i* nesilabic, adică *(unei) glicerine, olandine, nicotine, coșoline* sau *(unei) glicerini, olandini, nicotini, coșolini*; dacă apreciem că forma cu *-i* nesilabic (*glicerini, olandini* etc) are în momentul de față un caracter regional mai mult sau mai puțin pronunțat, urmează că forma cu *-e*, care — prin analogie cu substantivele moștenite din latină de tipul *albină* (vezi mai sus) — reprezintă forma «inițială», este și forma literară; dacă, însă, considerăm că forma cu *-i* nesilabic nu are caracter regional, atunci poate fi admisă ca literară și forma cu *-i*, adică *glicerini, nicotini* etc.

Cuvîntul *medicină*, care a cauzat excursul de mai sus, este un neologism cu etimologie multiplă, în locuri și timpuri diferite

Scanned with OKEN Scanner

fiind preluat din limbi diferite (latina savantă, germană, franceză, rusă). De la prima lui atestare la sfîrșitul secolului al XVII lea la Nicolae Costin și pînă în zilele noastre, cuvîntul *medicină* are sensul de bază de «știință a prevenirii și vindecării bolilor», cu care sens este lipsit de plural. Din secolul al XIX lea și, regional, pînă astăzi, *medicină* înseamnă (ca și în latină și germană) și «medicament, tratament», cu acest sens avînd plural atît cu *-e* (*medicin***e**), cît și cu *-i* (*medicin***i**). Prin urmare, dacă se ia în considerație sensul de bază, cu care *medicină* nu are plural, atunci genitiv-dativul singular nearticulat se formează cu desinența «inițială» *-e*, deci (*unei*) *medicin***e** (vezi comentariile de la *glicerină, nicotină* etc); dacă, însă, se pleacă de la sensul învechit și regional cu care *madicină* are două forme de plural — menționate în DOOM, deci acestea nu sînt considerate nici învechite, nici regionale — anume, *medicin***e** și *medicin***i**, atunci, potrivit regulii, genitiv-dativul singular nearticulat poate fi și (*unei*) *medicin***e**, și (*unei*) *medicin***i** (vezi comentariile de la *albină* și cele de la *rogojină*; pentru faptul că genitivul-dativul singular articulat al acestor feminine se obține prin adăugarea la desinență a articolului *-i*, vezi §18).

In altă ordine de idei, notăm substantivele de tipul *cola* (băutură), *manila, nirvana* etc, asupra cărora atrage atenția Laura Vasiliu[58], punînd problema dacă *-a* reprezintă o desinență sau un articol hotărît enclitic. Reținînd aprecierea autoarei că la aceste substantive «opoziția articulat/nearticulat se anulează» (*art.* cit., p. 495) și constatînd că un *-a* cu aceste caracteristici mai există și la unele prenume feminine și masculine sau toponime (*Tom***a**, *Dolhasc***a** ș.a.), sîntem de părere că și aici (ca și la morfemul complex — vezi §19, *passim*) morfemele «clasice» nu pot acoperi toate «realitățile» existente în limba română. Ca urmare, pentru *-a* de la *col***a** (băutură), *manil***a**, *nirvan***a**, *Tom***a**, *Dolhasc***a** ș. a., care se comportă și ca o desinență, și ca un articol hotărît enclitic, utilizăm convențional termenul de *morfem mixt* (vezi și §7). De reținut este faptul că la unele din substantivele feminine avute în vedere, în vorbirea populară și familiară apare variația liberă a morfemului mixt *-a* cu desinența mai frecventă a acestui gen *-ă* (*puma/pumă, sauna/saună, leva/levă* etc), ceea ce considerăm că reprezintă o tendință de încadrare morfologică a neologismelor respective. Dacă, însă, luăm în considerație că morfemul mixt *-a* de la apelative feminine de tipul *iam***a** nu alternează cu desinența *-ă*, că absența alternanței se întîlnește și la prenume masculine de tipul

[58] *Desinența -a în limba română?*, LR, XXXII, 1985, nr. 5, p. 491-496.

Scanned with OKEN Scanner

Mircea, *Toma*, că acest morfem mixt *-a* s-a extins și la apelative masculine de tipul *balsa*, *coca*, *cola* (nume de arbori și arbuști) și că tot la masculine poate fi considerat morfem mixt și *-á* de la tipul *papá* (=tată), atunci putem spune că *morfemul mixt* **-a** (*și chiar* -á) *nu are tendința de dispariție*, el menținîndu-se în limbă nu numai ca o fază în procesul de adaptare a neologismelor.

* * *

In legătură cu lista desinențelor de la substantivele comune sînt necesare unele precizări. O chestiune pe care o notăm este aceea a deosebirilor dintre limba vorbită și limba scrisă, care uneori are repercusiuni și asupra desinențelor, în sensul apariției unor neconcordanțe între pronunțarea și scrierea desinențelor. In această ordine de idei interesează, pe de o parte, africatele *č*, *ğ* și oclusivele palatale *k'*, *g'*, care în ortografia literară se redau «silabic» prin *ci*, *gi* și, respectiv, *ch(i)*, *gh(i)*, ceea ce face ca la unele substanțive *scrise* opoziția singular/plural și nominativ-acuzativ/genitiv-dativ să *nu* trimită la desinențe. Acest lucru se întîmplă la *poruncă/porunci*, *dungă/dungi*, *ureche/urechi*, *zeghe/zeghi*, *pitulice/pitulici*, *minge/mingi*, *vlădică/vlădici*, *bici/bice*, unde desinențele nu sînt *-ă/-i*, *-e/-i* și respectiv, *-i/-e*, ci, așa cum rezultă din transcrierea fonetică, *-ă/-Ø* (*porunc-***ă**/*porunč-*Ø, *dung-***ă**/*dunğ-*Ø, *vlădic-***ă**/*vlădič-*Ø), *-e/-Ø* (*urech-***e**/*urek'-*Ø, *zegh-***e**/*zeg'-*Ø, *pitulic-***e**/*pitulič-*Ø, *minge*/*minğ-*Ø) și, respectiv, *-Ø/-e* (*bic-*Ø/*bic-***e** — vezi și comentariul» din §6). Pe de altă parte, prezintă interes aici faptul că ortografia literară nu notează unele foneme și, ca urmare, desinențe diferite sînt redate prin același semn grafic. Avem în vedere că: în pluralele (la feminine, și genitiv-dativele singulare) *băi, căi, fii, copii, studii, seminarii* desinența este semivocala *-i*, în *școli, lumi, marți, lupi, pereți* desinența este *-i* final asilabic postconsonantic, iar în *codri* desinența este *-i* vocalic, dar pentru toate aceste trei desinențe din limba vorbită în scrierea literară se utilizează un singur semn, și anume, **-i**; în același sens, la singularele *fiu, ghișeu, tablou* desinența este semivocala *-u*, iar la *codru, registru, lucru, studiu* desinența este vocala *-u*, dar pentru ambele desinențe din limba vorbită în scrierea literară se folosește semnul unic **-u**.

Urmărind cele 66 de desinențe de la substantivele comune (30 de perechi pentru nominativ-acuzativ singular și plural și 6 desinențe pentru genitiv-dativul și vocativul diferite de celelalte cazuri), găsim că unele perechi de desinențe se repetă. Uneori, repetarea se explică prin genul substantivelor: *-e/-e* apare și la feminine de tipul *muncitoar-***e**/*muncitoar-***e**, unde pentru justificarea desinenței apelăm la altă categorie gramaticală decît numărul, anume, la gen

Scanned with OKEN Scanner

(*muncitor*-Ø/*muncitoar*-**e**), și la neutre de tipul *num*-**e**/*num*-**e**, la care (dacă nu luăm în considerație ipoteza că substantivul în întregime reprezintă radicalul și ca urmare desinența este -Ø — vezi și §16) recunoașterea perechii respective de desinențe se poate face numai prin analogie cu masculinele și femininele de declinarea a III a de tipul *peret*-**e**, *vulp*-**e**; -Ø/-Ø se găsește și la cîteva feminine neologice de tipul *lady* (dacă facem abstracție de ipoteza că aici desinența este -*i* — vezi mai departe), și la cîteva masculine vechi, de tipul pui-Ø; -u/-i se întîlnește și la masculinele de tipul *codr*-**u**/*codr*-**i**, și la neutrele de tipul *studi*-**u**/*studi*-**i**. De cele mai multe ori, însă, repetarea perechilor de desinențe se explică prin luarea în considerație a *terminației radicalului*, care are influență asupra desinenței. Ne referim la faptul că — așa cum am arătat și mai sus — desinențe diferite din limba vorbită sînt notate prin același semn în scrierea literară:

-*e*/-*i*: la radicalul femininelor terminat în orice consoană în afară de *l*, desinența de plural este -i final asilabic postconsonantic (*lum*-**i**), în timp ce la radicalul femininelor terminat în **l** sau în vocală, desinența de plural este -*i* semivocalic (*că*-**i**, pluralul de la *cal*-**e**, *bă*-**i** pluralul, de la *bai*-**e**);

-*u*/-*i*: radicalul masculinelor terminat consonantic are desinența de plural -*i* vocalic (*codr*-**i**), iar radicalul masculinelor terminat vocalic are desinența de plural -*i* semivocalic (*fi*-**i**);

-Ø/-*i*: la radicalul masculinelor terminat în orice consoană în afară de *l*, desinența de plural este -*i* final asilabic postconsonantic (*lup*-**i**), dar la radicalul masculinelor terminat în *l* desinența de plural este -*i* semivocalic (*copi*-**i**, pluralul de la *copil*-Ø);

-*u*/-*e*: radicalul neutrelor terminat consonantic are desinența de singular -*u* vocalic (*registr*-**u**), în timp ce radicalul neutrelor terminat vocalic are desinența de singular -*u* semivocalic (*ghișe*-**u**);

-*u*/-*uri*: la radicalul neutrelor terminat consonantic desinența de singular este -*u* vocalic (*lucr*-**u**), față de radicalul neutrelor terminat vocalic, la care desinența de singular este -*u* semivocalic (*tablo*-**u**).

O altă chestiune discutată și discutabilă este aceea a perechilor de desinențe -*ă*/-*uri* (*blan*-**ă**/*blăn*-**uri**) și -*e*/-*uri* (*vrem*-**e**/*vrem*-**uri**), în legătură cu care există și un alt punct de vedere. Paula Diaconescu (*Un mod de descriere a flexiunii nominale, cu aplicație la limba română contemporană*, SCL, XII, 1961, nr. 2, p. 182, nota 1), plecînd de la o anumită diferențiere semantică între singularul *alamă, mătase* și pluralul *alămuri, mătăsuri*, consideră că pluralul *alămuri, mătăsuri* reprezintă substantive de genul neutru lipsite de singular, diferite de

Scanned with OKEN Scanner

substantivele *alamă, mătase* de genul feminin lipsite de plural. Sîntem de părere, totuși, că — așa cum a arătat Iordan, LRC, p. 279 sqq. — opozițiile desinențiale *-ă/-uri* și *-e/-uri* pot fi menținute la feminin pentru că:

a) diferențieri semantice între singular și plural există și la alte substantive (de obicei materiale), fără ca acestea să fie considerate de genuri diferite sau lipsite de singular ori plural (de exemplu, *pămînt/pămînturi, lemn/lemne* etc);

b) unele substantive, în special din acelea ce numesc realități nemateriale, au două forme de plural, dintre care una cu desinența *-uri*; aceste forme de plural sînt comutabile între ele în cadrul aceluiași sens lexical (de exemplu, *vreme/vremi* și *vremuri*);

c) nespecializarea pe genuri a desinențelor poate fi probată și cu desinența de plural *-i*, considerată «masculină» prin excelență, care apare în ultimul timp la tot mai multe feminine (exemplu, *școli*) și la unele neutre (exemplu, *studii*), fără ca acestea să fie considerate masculine sau defective de singular ori de plural.

Mai menționăm, în legătură cu lista de desinențe de mai sus, și că:

—opoziția desinențială *-ă/-i* (*școală/școli*) este mai nouă, pînă nu demult aceasta apărînd în variație liberă cu *-ă/-e* (*școală/școale*), ultima încadrîndu-se la tipul moștenit din latină pe care l-am exemplificat prin *casă/case* (vezi «comentariul» din cadrul acestui paragraf);

— la cele 30 de perechi de desinențe pentru nominativ-acuzativ singular și plural s-ar putea adăuga încă una, *-ă/le*, dacă am lua în considerație că substantivul *zi* apare în unele îmbinări stabile de cuvinte și cu forma *ziuă* (exemplu, *către ziuă*, la care pluralul ar trebui să fie *zile*, ca și la *zi*; o altă ipoteză ar fi să considerăm că forma *ziuă* este lipsită de plural) și că substantive ca *măsea, stea* etc apar uneori regional și cu forma «regularizată» *măseauă, steauă*, avînd, adică, desinența *-ă*, care este dominantă la femininul singular nominativ-acuzativ; în favoarea tendinței de «regularizare» a femininelor cu opoziția desinențială de nominativ-acuzativ *-Ø/-le* putem invoca într-un anumit sens și literarele *șandrama/șandramale*, care în graiul meu de acasă cunosc și varianta *șăndrămă/șăndrămăli*, unde *terminația -a* a radicalului a devenit *-ă* prin «apropierea» de desinența prin excelență feminină *-ă*;

— acceptarea perechii desinențiale *-Ø/-Ø* la tipul *pui-Ø/pui-Ø* are ca motivație mai vechea desinență de singular *-u* care se opunea pluralului *-Ø* (deci, *pui-u/pui-Ø*), desinență de singular care se întîlnește regional și astăzi ca un *-u* ultrascurt (vezi și Paula Diaconescu, *lucr.*

Scanned with OKEN Scanner

cit., p. 142); ceea ce ne determină să apreciem că la tipul *lady* desinența nu este *-i* (vezi Laura Vasiliu, *art. cit.*, p. 493), ci *-Ø* este faptul că la aceste substantive categoriile gramaticale rezultă din «anexele» substantivului (și nu din presupusa desinență *-i*), adică din cuvinte-morfem (**o** *lady*, **unei** *lady*, **niște** *lady* etc) sau din determinări atributive (**această** *lady*, **acestei** *lady*, **aceste** *lady* etc; forme flexionare ca *lady-ei* — unde articolul hotărît pentru genitiv-dativul singular al femininelor se menține în forma veche *-ei* (vezi infra) — ilustrează tendința de adaptare morfologică a acestor substantive); cît privește tipul *cacao*, la acesta sîntem de părere că desinența nu este *-o* (vezi Laura Vasiliu, locul citat imediat mai sus), ci de asemenea *-Ø*, din cauza aceleiași invariabilități a corpului substantivului, diferența față de *lady* constînd în aceea că la *cacao* «anexele» trimit *numai* la nominativ-acuzativ singular feminin (**o** *cacao*, **această** *cacao*, **de** *cacao* etc; forma nearticulată populară și familiară *cacauă* — vezi și mai sus *măseauă* —, ca și cea literară *cacaua*, indică și aici tendința de adaptare morfologică a substantivului respectiv);

— apariția unui *-i-* înainte de desinența *-i* la pluralul tipului *seminari-i* se explică prin singularul mai vechi *seminari-u*, al cărui radical — ce se termină în *-i* — se păstrează astăzi numai la plural;

— perechea de desinențe *-i/-i* la numele primelor cinci zile ale săptămînii are drept justificare existența unui plural ca *marțe*, în îmbinarea stabilă *mai multe* **marțe** *decît mațe*, care permite detașarea radicalului *marț-* și, în consecință, și a desinenței *-e* sau, dacă pluralul este *marți*, *-i* (vezi DLR, s.v. *marți*, unde se indică pluralele *marți* și *marțe*, s. v. *miercuri*, unde găsim pluralele *miercuri* și *miercure* etc); dacă nu luăm în considerație acest lucru, atunci trebuie să admitem că și la femininele respective — la fel ca la masculinele de tipul *pui-Ø pui-Ø* — perechea de desinențe este, indiferent de motivație, *-Ø/-Ø* (*marți-Ø/marți-Ø*);

— perechea desinențială *-e/-e* de la *num-***e**/*num-***e** poate deveni *-Ø/-Ø*, deci *nume -Ø/ nume-Ø* la fel ca la *pui-Ø/pui-Ø*, dacă avem în vedere totala invariabilitate (din punctul de vedere al flexiunii *sintetice*) după gen, număr și caz a substantivelor neutre de acest tip (pentru menținerea prin analogie a perechii de desinențe *-e/-e* la neutre, vezi §16).

Din alt punct de vedere, tabelul celor 30 de perechi de desinențe de nominativ-acuzativ (sau, în funcție de gen, toate cazurile) singular și plural, la care se adaugă cele 6 desinențe de genitiv-dativ și vocativ singular diferite de acestea, arată că în limba literară modernă nu

Scanned with OKEN Scanner

există desinențe specifice pentru fiecare categorie gramaticală, ci o singură desinență marchează în același timp — la substantivul nearticulat — genul, numărul și cazul. Singură, însă, o desinență nu este capabilă să marcheze, *exact*, *toate* categoriile gramaticale ale unui substantiv. Luînd ca exemplu desinența *-Ø*, observăm că aceasta se găsește la feminin la singularul nominativ-acuzativ (*stea*-Ø) sau genitiv-dativ (*porunci*-Ø) și pluralul tuturor cazurilor (*porunci*-Ø), la toate cazurile masculinului singular (*lup*-Ø) și plural (*vlădici*-Ø) și la toate cazurile neutrului singular (*scaun*-Ø). Situația aceasta nu este singulară, ca întîlnindu-se și la desinența *-e*, care apare la feminin singular nominativ-acuzativ (*bai*-**e**) și plural toate cazurile (*cas*-**e**), la masculin singular toate cazurile (*peret*-**e**) și la neutrul singular (*num*-**e**, *registr*-**e**) al tuturor cazurilor, la desinența *-i*, posibilă la genitiv-dativul singular al unor feminine (*școl*-**i**) sau la toate cazurile altora (*marț*-**i**), precum și la pluralul tuturor cazurilor de la feminine (*marț*-**i**, *școl*-**i**), masculine (*pereț*-**i**) și neutre (*studi*-**i**) ș.a.m.d. De aceea, pentru recunoașterea categoriilor gramaticale ale substantivului *trebuie coroborate desinențele de singular cu cele de plural și, uneori, și cu alte mijloace (articolul, contextul etc*).

Dintre cele trei categorii gramaticale ale substantivului, cel mai ușor de recunoscut cu ajutorul desinențelor este numărul. Astfel, în afară de trei perechi de desinențe identice la singular și plural cu cinci realizări pe genuri [*-e/-e* pentru feminin (*muncitoar*-**e**/*muncitoar*-**e**) și neutru (*num*-**e**/*num*-**e**); *-i/-i* pentru feminin (*marț*-**i**/*marț*-**i**); *-Ø/-Ø* pentru feminin (*lady*-Ø/*lady*-Ø și pentru masculin (*pui*-Ø/*pui*-Ø)], cărora li se adaugă nouă omonimii desinențiale ale genitiv-dativului singular cu toate cazurile de la pluralul femininelor [(*acestei*) *școl*-**i**/ (*aceste*) *școl*-**i** etc)] — toate însumînd 14 tipuri de substantive (vezi *supra*, lista desinențelor) —, la celelalte 16 perechi de la masculine și neutre este suficient să alternăm desinența de singular cu cea de plural pentru a recunoaște formal numărul substantivului: *peret*-**e**/*pereț*-**i**, *codr*-**u**/*codr*-**i**, *registr*-**u**/*registr*-**e** etc. La aceasta mai adăugăm «specializarea» pe numere a unor desinențe, și anume, *-u* numai pentru *singularul* tuturor cazurilor (*codr*-**u**, *fi*-**u**, *registr*-**u** etc) și *-uri* numai pentru pluralul tuturor cazurilor (*blăn*-**uri**, *vrem*-**uri**, *lucr*-**uri** etc).

In comparație cu numărul, posibilitatea de a recunoaște genul prin desinență este mai limitată. Este drept, și aici există 12 perechi de desinențe care sînt caracteristice unui singur gen: *-ă/-e* (*cas*-**ă**/*cas*-**e**), *-e/-Ø* (*urech*-**e**/*urechi*-Ø) ș. a. numai pentru feminine, *-u/-e* (*registr*-**u**/*registr*-**e**), *-u/-uri* (*lucr*-**u**/*lucr*-**uri**) numai pentru neutre etc (vezi lista

Scanned with OKEN Scanner

desinențelor). Totuși, la genuri se observă un amestec complicat al desinențelor, care poate fi exemplificat și numai cu desinențele de plural despre care se spune că sînt «caracteristice»: **-e**, considerată «caracteristică» pentru pluralul *femininelor* [(*niște* sau *unor*) *cas*-**e**], apare și la pluralul *neutrelor* [(*niște* sau *unor*) *registr*-**e**]; **-i** considerată «caracteristică» pentru pluralul *masculinelor* [(*niște* sau *unor*) *pereț*-**i**], apare la pluralul și al *femininelor* [(*niște* sau *unor*) *școl*-i], și al *neutrelor* [(*niște* sau *unor*) *studi*-**i**]; **-uri**, considerată «caracteristică» *neutrelor* [(*niște* sau *unor*) *corn*-**uri**], apare și la pluralul *femininelor* [(*niște* sau *unor*] *vrem*-**uri**] etc.

În sfîrșit, categoria gramaticală a cazului aproape că nu poate fi recunoscută cu ajutorul desinențelor. Aceasta pentru că desinențele masculinului și neutrului singular și plural, precum și desinențele femininului la plural se folosesc la toate cazurile (de exemplu, *acest* lup-Ø *este flămînd de putere*; *soarta acestui* lup-Ø *este ca a tuturor lupilor*, *nici acestui* lup-Ø *nu-i va fi mereu bine*, *de acest* lup-Ø *nu se va mai auzi*, lup-Ø *hain*, *și tu ai dispărut!* ș.a.m.d. Cît privește desinențele de nominativ-acuzativ singular ale femininelor — la care adăugăm și desinențele de genitiv-dativ singular ale acelorași feminine, identice cu toate cazurile de la plural —, acestea arată *forma cazuală* (nominativ-acuzativ, genitiv-dativ sau toate cazurile de la plural) și nu un anumit caz, care se recunoaște cu alte mijloace (articolul, prepoziția, contextul etc): *casă*, de exemplu, este nominativ sau acuzativ, dar **pe** *casă* este acuzativ; *case* este genitiv-dativ singular sau orice caz de la plural, dar **al acestei** *case* este genitiv singular etc. Doar desinența **-o** — de altfel utilizată (foarte) rar — poate indica singură un caz, și anume, vocativul femininelor (exemplu, *fato*!), iar în limba mai veche, și al unor masculine (exemplu, *popo*!).

§18. Ceea ce ne determină să considerăm articolul hotărît enclitic drept morfem gramatical propriu-zis, care, adică, *face parte din structura substantivului*, este în primul rînd faptul că — exceptînd forma de masculin singular genitiv-dativ *lui* care, la cuvintele ce trimit la persoane (vezi mai departe), nu se aglutinează cu substantivul atunci cînd îl precede — în limba română actuală articolul hotărît enclitic împreună cu substantivul însoțit formează o singură unitate lexicală. Unitatea lexicală alcătuită din substantivul comun și articolul hotărît enclitic se aseamănă cu unitatea lexicală alcătuită din radicalul substantivului respectiv și desinența sa. Spunînd aceasta, avem în vedere că vorbitorul de limbă română nepreocupat de teoria limbii nu poate izola de substantiv nici desinența, dar nici articolul hotărît enclitic (o formă de tipul *casei* constituie pentru acesta o

Scanned with OKEN Scanner

singură unitate, doar specialistul putînd distinge radicalul *cas-*, desinența *-e-* și articolul hotărît enclitic *-l*).

In al doilea rînd, există forme ale articolului hotărît enclitic care, înlocuind desinența, se adaugă *direct* radicalului, ceea ce face imposibilă existența substantivului fără articolul hotărît enclitic respectiv. Și aici asemănarea cu desinența este evidentă, în sensul că radicalii de tipul *cas-*, *tat-* nu pot exista decît dacă li se adaugă fie desinența *-ă (casă, tată* etc), fie articolul hotărît enclitic *-a (casa, tata* etc).

In sfîrșit, în al treilea rînd, sîntem de părere că astăzi articolul hotărît enclitic și-a pierdut în principiu funcția sa inițială de element de *individualizare*. Provenind din adjectivul pronominal demonstrativ latinesc *ille, illa, illud* [devenit în latina populară *illu(s), illa, illu(m)*], articolul hotărît enclitic românesc va fi putut să îndeplinească la început o funcție de individualizare de felul aceleia pe care o are și astăzi un atribut adjectival demonstrativ [*homo illu* devenit *omul(u)* va fi fost într-o anumită măsură sinonim cu *om(ul) acela*]. Cu timpul, însă, pe măsură ce vorbitorii nu au mai recunoscut în formele articolului hotărît un adjectiv pronominal demonstrativ, și funcția de individualizare a articolului a scăzut, astfel încît astăzi într-o formulare de tipul **avionul** *zboară repede* putem vorbi de contrarul individualizării, adică de *generalizare*, individualizarea realizîndu-se acum prin alte mijloace, cum ar fi determinarea adjectival-atributivă: *avionul* **acela** *zboară repede*, *avionul* **cel nou** *zboară repede* etc. Pierzîndu-și în principiu funcția de individualizare, articolul hotărît enclitic a căpătat funcția de *marcă*, indicînd — într-o măsură mai mică sau mai mare — la fel cu desinența categoriile gramaticale de gen, număr și caz ale substantivului cu care s-a aglutinat.

Formele articolului hotărît enclitic (pentru care vezi *infra*) se adaugă substantivelor în maniere diferite, motivația acestui fapt fiind *uneori* de natură fonetică (vezi mai jos). Făcînd abstracție de cazurile particulare reprezentate de substantivele «neregulate», la care nu se poate face distincția între formele nearticulate și cele articulate, unde *-a* reprezintă un *morfem mixt* (tipul *iam***a**, *manil***a** etc —, vezi *supra*), la o parte (cca 15%) din substantivele «regulate» articolul hotărît *înlocuiește desinența* și ca urmare *se adaugă direct radicalului* (uneori cu alternanțe fonetice). Este vorba de:

— articolul hotărît **-a** de la unele feminine și masculine aflate la singular nominativ-acuzativ (*cas***a**, *școal***a**, *blan***a**, *poruncă*, *dung***a**, *bai***a**, *cacau***a** — în radicalul căruia apare alternanța *o/u* —, *pop***a**, *vlădic***a**);

— articolul hotărît **-l** sau **-lui** la substantivul *oul*(**lui**);

Scanned with OKEN Scanner

— articolul hotărît **-i** pentru genitiv-dativul singular al femininelor și, rarisim, al masculinelor, dacă radicalul acestei forme se termină în africata *č*, *ğ* (literar *ci, gi: poruncii, dungii, pitulicii, mingii, vlădicii*) sau în palatala *k'*, *g'* (literar *chi, ghi: urechii, zeghii, vlădichii*);

— articolul hotărît **-i** pentru nominativ-acuzativul plural sau **-lor** pentru genitiv-dativul și vocativul plural al masculinelor cu radicalul terminat în africata *č* (literar *ci*: *vlădicii/lor*), în semivocala **-i** (*puii/lor*) sau în **-i** asilabic postconsonantic (*pușlii/lor*);

— articolul hotărît **-le** pentru nominativ-acuzativul și **-lor** pentru genitiv-dativul femininelor plurale, dacă radicalul se termină în africată (*poruncile/lor, dungile/lor, pitulicile/lor, mingile/lor*), în palatală (*urechile/lor, zeghile/lor*) și — dacă admitem că există formele respective — în **-y** (*ladyle/lor*).

La o cantitate mai mare de substantive «regulate» (cca 25%), articolul hotărît enclitic se adaugă după sufixul flexionar *-u-* care urmează imediat radicalului. Este vorba de:

— articolul hotărît **-a** pentru nominativ-acuzativul singular al femininelor de tipul *steaua, cazmaua, ziua*;

—articolul hotărît **-l** pentru nominativ-acuzativul, **-le** pentru vocativul (dacă este posibil) și **-lui** pentru genitiv-dativul singular al masculinelor și neutrelor (*lupul/le/lui, copilul/le/lui, puiul/le/lui, pușiul/le/lui*, graiul/lui, *unghiul/lui, studioul/lui, taxiul/lui, cornul/lui, scaunul/lui, războiul/lui, biciul/lui, seminarul/lui*).

In sfîrșit, la cele mai multe substantive «regulate» românești (cca 60%), articolul hotărît enclitic se adaugă după desinență. Este vorba de:

—articolul hotărît **-a** pentru nominativ-acuzativul singular al femininelor, cînd desinența, care este *-e-*, împreună cu articolul, constituie un diftong: *lumea, calea, muncitoarea, marțea, urechea, zeghea, pitulicea, mingea, vremea*;

—articolul hotărît ***-i*** pentru genitiv-dativul singular al femininelor, cînd desinența, care poate fi *-e-* sau *-i-*, împreună cu articolul alcătuiesc de asemenea un diftong: *casei, muncitoarei, marței, stelei, basmalei, zilei — școlii, lumii, băii, căii*;

— articolul hotărît **-le** pentru nominativ-acuzativul și **-lui** pentru genitiv-dativul singular al masculinelor și neutrelor, cînd desinența este *-e*: *peretele/lui, numele/lui*;

— articolul hotărît **-l** pentru nominativ-acuzativul singular, **-le** pentru vocativul singular (cînd este posibil) și **-lui** pentru genitiv-dativul singular al masculinelor și neutrelor, dacă desinența

Scanned with OKEN Scanner

este *-u-*: *codrul*/**le**/**lui**, *fiul*/**le**/**lui**, *registrul*/**lui**, *ghișeul*/**lui**, *lucrul*/**lui**, *tabloul*/**lui**, studiul/**lui**;

— articolul hotărît *-i* pentru nominativ-acuzativul plural și **-lor** pentru genitiv-dativul (eventual și vocativul) plural la substantivele masculine, cînd desinența este *-i*: *pereții*/**lor**, *codrii*/**lor**, *popii*/**lor**, *lupii*/**lor**, *copiii*/**lor**;

—articolul hotărît **-le** pentru nominativ-acuzativul plural și **-lor** pentru genitiv-dativul și — unde este posibil — vocativul plural, indiferent care este desinența (*-e-, -i-, -uri-, -le-, -ă-*), la substantivele feminine de tipul *case*/**le**/**lor**, *școli*/**le**/**lor**, *blănuri*/**le**/**lor**, *lumi*/**le**/**lor**, *băi*/**le**/**lor**, *căi*/**le**/**lor**, *muncitoare*/**le**/**lor**, *marți*/**le**/**lor**, *vremuri*/**le**/**lor**, *stele*/**le**/**lor**, *cazmale*/**le**/**lor**, *zile*/**le**/**lor** sau neutre de tipul *registre*/**le**/**lor**, *ghișee*/**le**/**lor**, *lucruri*/**le**/**lor**, *tablouri*/**le**/**lor**, *nume*/**le**/**lor**, *graiuri*/**le**/**lor**, *unghiuri*/**le**/**lor**, *studiouri*/**le**/**lor**, *studii*/**le**/**lor**, *cornuri*/**le**/**lor**, *scaune*/**le**/**lor**, *războaie*/**le**/**lor**, *bici*/**le**/**lor**, *seminarii*/**le**/**lor**, *ouă*/**le**/**lor**.

§19. Privitor la flexiunea substantivelor proprii din limba română bibliografia este săracă, în afara cîtorva studii[59] mai existînd doar mențiuni în unele lucrări de istorie a limbii sau de gramatică[60]. Constatările noastre de mai jos — care pot fi dezvoltate prin sporirea și diversificarea inventarului luat în considerație — se bazează pe un eșantion de 2000 de «unități», și anume: 1500 de antroponime [din care 1000 de la 500 de candidați la admitere la Facultatea de Litere din Iași din ultimii cinci ani și 500 de la Al.Graur, *Nume de persoane*, București, 1965 (=*Graur, Pers.*), p. 161 sqq.] și 500 de toponime [din care 100 din teza de doctorat a domnului Puiu-Filip Filipescu și 400 de la Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963 (=*Iordan, Top.*),

---

[59] Aurelia Stan, *Contribuție la studiul prenumelor feminine din Valea-Bistriței, Bicaz*, LL, VI, 1961, p. 383-393; Rodica Bogza-Irimie, *Despre unele caracteristici flexionare ale numelor proprii de persoane în limba textelor din secolul al XVI-lea*, «Omagiu Rosetti», București, 1965, p. 69-72; Domnița Ichim-Tomescu, *Cercetarea gramaticală a numelor proprii*, LR, XXII, 1973, nr. 5, p. 467-477; idem, *Opoziția de număr la numele proprii de persoane în limba română. Numele de familie*, LR, XXIV, 1975, nr. 3 p. 223-232; idem, *Aspecte metodologice ale cercetării opoziției de număr la numele proprii*, SCL, XXVII, 1976, nr. 5, p. 469-477; idem, *Aspecte ale genului gramatical la numele proprii de persoane în limba română. Prenumele*, SCL, XXXIV, 1983, nr. 3, p. 210-215; idem, *Opoziția de gen la numele proprii de persoane în limba română. Prenumele*, SCL, XL, 1989, nr. 1, p. 45-52; Christian Ionescu, *Numele de familie românești*, LR, XXXIX, 1990, nr. 3, p. 243-248. De această problemă ne-am preocupat în *Flexiunea substantivelor proprii*, I, RLȘL Chișinău, nr. 6 (138), 1991, p. 58-65, II, nr. 1 (139), 1992, p. 41-51, precum și în *Observații privitoare la structura morfologică a unor substantive*, LR, XLI, 1992, nr. 1-2, p. 31-34.

[60] Vezi, de exemplu, O. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, București, 1961, p. 106-107; *Gram. Acad.*, I, p. 88-90.

Scanned with OKEN Scanner

p. 561 sqq.]. Date fiind diferențele de flexiune de la unele la altele, chiar dacă aceasta este redusă, substantivele onomastice le grupăm în prenume (nume de botez) și patronime (nume de familie) — cu precizarea că unele «unități» se întîlnesc în ambele grupe —, pe acestea toate distingîndu-le de toponime. In cadrul fiecăreia din aceste grupe, substantivele proprii — în variantele pe care le considerăm literare* (de exemplu, *Carmen* nu *Carmena, Neculai* nu Nicolae ș. a.) — *le dispunem mai întîi după terminație* (*ultimul element sonor*), luînd în considerație — în limitele posibilului — genul și numărul, urmînd ca în discuții *să punem problema identificării desinențelor*, pe care, acolo unde va fi cazul, le vom deosebi, atît cît va fi posibil, *și de* articolul hotărît enclitic, *și de aceea ce numim convențional* sufix flexionar, morfem mixt *și* morfem complex.

*Limba română literară, ale cărei începuturi datează din secolul al XVI lea, de cînd există primele monumente de limbă romînă[61], poate fi definită ca o variantă a limbii comune «caracterizată prin existența unui sistem de norme[62] care îi conferă o anumită stabilitate și unitate»[63]. Admițînd că, în funcție de normele constituite în sistem și de măsura respectării lor, în cadrul limbii literare se distinge o epocă veche și o epocă modernă, se poate spune că epoca modernă a limbii literare — în primul rînd aspectul ei scris, dar și cel oral — se deosebește în sincronie de varianta populară (și de variantele regionale) prin aplicarea teoretic consecventă a sistemu-

---

[61] Pentru opiniile privitoare la locul și timpul în care a luat naștere limba română literară, vezi G. Istrate, *Originea limbii române literare*, Iași, 1981, p. 13 sqq.

[62] Formulînd teoria normei lingvistice, Eugen Coșeriu arată că aceasta apare în procesul abstractizărilor succesive: de la *actul concret al vorbirii*, într-o primă etapă de abstractizare, prin eliminarea individualului, se ajunge la *normă*; într-o a doua etapă de abstractizare, prin luarea în considerație a opozițiilor funcționale, se realizează *sistemul* (*Sistema, norma y habla*, în «Teoria del lenguaje y linguistica general», tercera edition revisada y corregida, Madrid, 1973, p. 94 sqq; prima ediție a studiului este din 1952, în «Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias», IX, Montevideo, p. 113-181).

[63] Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, ediția a doua, București, 1971, p. 22.

teoretic consecventă a sistemului de norme *academice*[64] la toate nivelele limbii (nivelul fonetic-fonologic, nivelul semantic, nivelul gramatical — morfologic, sintactic — și nivelul stilistic). Normele academice ale limbii literare moderne nu sînt reprezentate prin normele *unice* ale limbii române, care sînt obligatorii în toate variantele ei (varianta literară, varianta populară, variantele regionale etc), ci sînt *selectate* de specialiști în situațiile în care în limba comună există două sau mai multe norme pentru aceeași realitate lingvistică și *impuse* vorbitorilor pe diverse căi (școală, mass-media etc). Cu alte cuvinte, în cadrul limbii române se pot distinge — în afara unor norme individuale — și *norme obligatorii* **în toate variantele ei**, dar și *norme obligatorii* **doar în varianta ei literară**, acestea din urmă putîndu-se afla *la un moment dat* în opoziție cu normele populare, regionale, individuale etc (în timp, însă, norme populare și chiar regionale pot deveni literare, iar norme literare pot cădea în desuetudine).

Aceste succinte precizări le-am considerat necesare pentru a putea pune problema locului accentului la substantivele proprii nume de familie care provin din substantive comune indicînd «ocupația» articulate cu articolul hotărît enclitic *-u* (tipul *Ciubotariu*, *Vieriu*), care literar sînt accentuate *Ciubotáriu*, *Viériu*, iar popular — din ce în ce mai frecvent în ultimul timp — *Ciubotaríu*, *Vieríu*. Faptul că o mare parte din onomasticele de acest tip au luat naștere pe terenul limbii române din apelativele corespunzătoare obligă la urmărirea proveniențeî acestor apelative. In această privință, găsim că apelativele *nearticulate hotărît* (întîlnite, adică, în contexte ce nu tolerează acest articol) care mai pot apărea astăzi doar în anumite zone ale dacoromânei cu «finalul» *-ariu/-eriu*[65] sînt de proveniențe diferite, și anume:

— moștenite din latină: rom. *bouáriu* < lat. *boārius*, *bovārius*,

---

[64] Vezi I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, București, 1973, p. 27. In zilele noastre, aceste norme academice se găsesc în *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, publicat sub auspiciile Academiei în 1982 (=DOOM), *Dicționarul limbii române*, publicat sub auspiciile Academiei începînd cu 1913 (=DA, DLR), *GramAcad.* ș.a.

[65] Inițial *-eriu* reprezenta o variantă a lui *-ariu*, atunci cînd în radicalul substantivului exista un element palatal: rom. *vistieriu* < lat. *vestiarius* etc. Ulterior, însă, de la astfel de cuvinte s-a extras sufixul *-eriu* cu o existență de sine stătătoare.

Scanned with OKEN Scanner

rom. *pescáriu* < lat. *piscārius*, rom. *văcáriu* < lat. *vaccārius*[66] etc;

— formate pe terenul limbii române cu sufixul *-áriu/-ériu* de la radicali de proveniență:

— latină moștenită: *morăriu* < *moară*, *scutăriu* < *scut*, *ușăriu* sau *ușériu* < *ușă*, *viériu* < *vie* etc;

— slavă, maghiară, turcă etc (*bivolăriu* < bivol, *uricăriu* < *uric*, *tăbăcăriu* < *tabac* ș. a.) ori cu etimologie nesigură (*perjăriu* sau *perjériu* < *perjă* ș. a.);

— împrumutate ca atare din diverse limbi, uneori cu «finalul» modelat după elementele moștenite din latină sau formate pe terenul limbii române cu *-áriu/-ériu*: rom. *cărturáriu* < ngr. *hartulários*, rom. *pîndăriu* < sl. *pondari*, rom. *stolériu* < ucr. *stoljar* ș. a.

Indiferent de proveniența lor, substantivele comune nearticulate hotărît cu «finalul» *-áriu/-ériu* se întîlnesc sporadic în limba română veche[67] în texte reprezentînd toate graiurile dacoromâne, am putea spune fără vreo anume preferință: «ca un *păscariu* în mare afla-se», CC, 330/28; «va lua bou de la plugariu», IL, p. 337, alin. 43; «și Avel fu *păcurariu*», PO, 22/1-2; «și Noe începu a fi *plugariu*», PO, 37/5; «iară un *corăbiiariu*... înplu corabia sa de grîu», VC, 392/21-22; «cîndŭ vămŭ să dormimŭ, ačasta să o avemŭ *străjeriu*», VC, 48/31-32 etc. In această privință semnalăm doar că în IL, partea care reproduce PI, **r** din finalul în discuție apare frecvent «muiat» (și «rotunjit») acolo unde în PI același **r** este dur[68]: «va fi gonit pre *văcar* și fiind cireada fără *păstor..*» PI, p. 10, alin. 33 — «va fi gonit pre *văcariu* și fiind cireada fără *păstoriu..*», IL, *idem*; «de se va afla vreun *viiar* sau vreun *grădinar..*» PI, p. 9, alin. 29 — «de se va afla vreun *viiariu* sau vreun *grădinariu..*» IL, *idem* ș.a. Substantivele comune cu «finalul» *-ariu/-eriu* articulate hotărît cu **-l** sau **-u** arată că **r** «moale» se conservă uneori și aici în texte literare provenind atît din aria nordică, cît și din cea sudică, spre

[66] Pentru alte elemente lexicale moștenite latină cu «finalul» -ariu/-eriu, vezi G. Pascu, *op. cit.*, p. 87 sqq.

[67] Această apreciere se bazează pe cercetarea exhaustivă a celor 16 texte indicate în nota 40, unde sînt mai puțin de 40 de substantive comune din cele avute aici în vedere, din care mai puțin de 20 au «finalul» nearticulat hotărît *-ariu/-eriu*.

[68] Pentru inversarea situației între texte din aria nordică și din cea sudică din punctul de vedere al lui **r** «final», în sensul că acest **r** este «muiat» în nord și dur în sud, vezi Ion A. Florea, *Ortoepia neologismului latinesc. Formații cu* **-iu**, AnL, XXXI, 1986-1987, A, p. 381; pentru inversarea situației între nord și sud de la epoca veche la epoca modernă în privința velarizării și înmuierii șuierătoarelor, vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, p. 236 sqq.

deosebire de zilele noastre, cînd r «moale» apare prin excelență în aria nordică[69]: «*plugariulĭ* cu multă trudă ară», CC, 78/1; «căzură...împregiurul *umbrariului* lorŭ», PS, 157/16-17; «eu... Toader Veaveriță *secretariul* și Ionașcu *uricariul*», DIR, LXXXVIII (Mold.), 2r 6-10; «și au fost aculea... Liuca *murariu*», DIR, 109 (Transilv.), 1r 5-6; «acela amu holteiaște la oarecare Simon *curelariu*», CPB, 105/19-20, ș. a.

«Finalul» *-ariu/-eriu* (etimologic la elementele moștenite din latină, de unde a fost extras ca sufix pentru formații românești, și analogic la împrumuturi din diverse limbi — vezi mai sus) apare, la substantivele comune nearticulate, și cu forme evoluate încă din epoca veche a limbii române, fie cu pierderea numai a lui **-u** din diftongul ascendent *-i̯u*[70], adică *-ari/-eri*, cum se mai menține pînă azi în graiurile de tip nordic, fie cu pierderea și a lui **-u** din diftong, și a lui **-i** final asilabic postconsonantic, adică *-ar/-er*, cum *s-a* impus în limba literară modernă; la varianta *-ar/-er* a «finalului», articolul hotărît enclitic putea fi în textele vechi cercetate numai **-l** adăugat după sufixul flexionar **-u-** ca în limba literară modernă scrisă[71], în timp ce în graiurile populare actuale articolul hotărît enclitic la substantivele în discuție este **-u**: «era amu *curelari* cu meșterșugul», CPB, 192/12-13; «să fie ca un *păscari*», CC, 330/24; «hozenul, cu alt nume *pieptari*», PO, 272/notă marginală; «dupe acee au fost *birar* Işfan», DIR, IX (Munt.), 4; «și la tocmala noastră au fost ... Ionașco *cupar* și Poiană *stegar*», DIR, LXXXVIIIx (Mold.), 12/13; «un *bivolar* bătrîn al lui au ieșit înainte dintr-o cîrcimă», IN, 21/22; «și mărturia mulți oameni buni... Mihnea județul... i slavu *cojocarul*», DIR, VII, (Munt.), 12; «și mi-au dat... Ilea *șitrarul* 1 cal», DIR, LXXXIII* (Mold.), 12/13 ș.a.

Cît privește locul accentului la substantivele comune cu «finalul» *-ariu/-eriu*, acesta considerăm că este întotdeauna pe *a/e*, pentru că:

— Cuvintele românești moștenite din latină care — în limba veche și astăzi doar regional — conțin pe *-ariu/-eriu* (după care merg și formațiile românești cu sufixul *-ariu/-eriu*, precum și

---

[69] Pentru o prezentare a teoriilor privitoare la două arii lingvistice în cadrul dialectului dacoromân, vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 86 sqq.

[70] Pentru faptul că acest diftong poate fi și descendent, vezi Ion A. Florea, *art. cit.*, p. 376 sqq.

[71] A. Avram, *Despre cauzele dispariției lui* **l** *final — articol hotărît*, SCL, X, 1959, nr.3, p.458, arată că la moții din Scărișoara coexistă formele cu *-l* menținut și cele cu **-l** dispărut («Lupu și ursul o zis din casă», *Texte dialectale*, Sibiu-Leipzig, 1943, p. 52)

împrumuturile din diverse limbii modelate după acestea) au păstrat locul accentului din latină (unde cădea obligatoriu pe *ā*), deci rom. *pescáriu* < lat. *piscārius*/ rom. *morăriu* < rom. *moară* + suf. *-áriu*, rom. *stolériu* < ucr. *stoljar* etc; că așa stau lucrurile rezultă, pe de o parte, din faptul că în scrierea chirilică utilizată în limba română veche apărea la sfîrșitul cuvintelor de acest tip semnul ю care nota diftongul ascendent *iu*, ceea ce înlătură atît posibilitatea accentuării pe semivocală **i**, care ar obliga la un diftong descendent *iu*, cît și posibilitatea unui hiat al semivocalei i cu vocala **u**, întrucît hiatul necesită două vocale, fiind imposibil între o semivocală și o vocală; pe de altă parte, în favoarea ideii accentului pe **a** la substantivele comune în discuție pledează *uzul general actual, fără nici o excepție*: acolo unde se mai păstrează «finalul» *-ariu/-eriu*, se poate spune — de exemplu — numai *X este un* **pescáriu (morăriu, stolériu** etc) și nici într-un caz *X este un* **pescaríu** sau **pescarí-u (morariu** sau **morarí-u, stolériu** sau **stolerí-u** etc) ș.a.m.d. Cele spuse în legătură cu formele nearticulate de tipul *pescariu, morariu, stoleriu* sînt valabile și atunci cînd substantivele respective sînt articulate hotărît cu **-l**, adică *pescáriul, morăriul, stolériul*.

— Față de «finalul» *-ariu/-eriu*, care este moștenit din latină, «finalul» *-ari/-eri* reprezintă o formă evoluată pe terenul limbii române, care se întîlnește sporadic în epoca veche, iar azi circulă mai ales în graiurile de tip nordic. Apelînd, pentru interpretarea lui *-ari/-eri*, la graiul meu de acasă, unde acest «final» mai există și astăzi, găsim că accentul cade în exclusivitate pe *a/e*, iar **i** este asilabic postconsonantic, deci *bouări, lemnări, stoléri* etc. Articularea hotărîtă a cuvintelor de acest tip, care în zonă se face numai cu **-u**, nu schimbă locul accentului, deci *bouáriu(l) lemnáriu(l), stolériu(l)* etc.

— Ultima formă în evoluția lui *-ariu/-eriu* este *-ar/-er*, care apare sporadic în textele vechi, se întîlnește mai tîrziu mai ales în aria sudică și reprezintă norma în limba literară modernă; la această formă, accentul este obligatoriu pe **a** (vezi DOOM, s.v.) și atunci cînd substantivul este nearticulat, și atunci cînd este articulat cu **-l** sau **-u**: *văcár — văcáru(l), pădurár — pădurăru(l), pîndár — pîndáru(l), stolér — stolériu(l)* etc.

Generalizînd, putem spune că — indiferent de faptul că sînt moștenite din latină, au luat naștere prin sufixare pe terenul limbii române ori au fost împrumutate în principiu ca atare din diverse limbi — *toate substantivele comune a căror parte finală este*

-ar(i)u(l) sau **-er(i)u(l)** *sînt accentuate, ca singură posibilitate, în toate variantele temporale și spațiale ale limbii române,* pe **á/é** *din partea lor finală, adică* **bouár(i)u(l), vistiér(i)u(l), cărturár(i)u(l), stolér(i)u(l)** etc.

* * *

Substantivele proprii nume de familie de tipul *Ciubotariu, Vieriu* sînt în principiu formații românești *indirecte*, în sensul că au la bază substantive comune cu «finalul» *-ariu/-eriu* deja existente în limba română. Altfel spus, un substantiv, propriu nume de familie ca *Ciubotariu* nu s-a format direct de la substantivul comun preluat din ucraineană *ciubotă* cu sufixul *-ariu* pe care româna l-a extras din elemente lexicale moștenite din latină, ci din *ciubotă+ariu* a luat naștere mai întîi substantivul comun *ciubotariu* și abia apoi substantivul comun *ciubotariu* a devenit — cînd a căpătat anumite caracteristici — substantivul propriu nume de familie *Ciubotariu*. Formații românești *indirecte* sînt numele de familie și de tipul *Bouariu, Pescariu, Vacariu, Vistieriu* ș. a., care au la bază substantive comune moștenite din latină, și de tipul *Morariu, Pădurariu, Bivolariu, Uricariu, Tăbăcariu, Vieriu, Coșeriu, Perjeriu* ș.a., care au la bază substantive comune formate pe terenul limbii române cu *-ariu/-eriu* adăugat la radicali moșteniți din latină, împrumutați din slavă, maghiară, turcă, cu etimologie nesigură etc., și de tipul *Pîndariu, Ciuhodariu, Serdariu, Stoleriu* ș. a., care au la bază substantive comune împrumutate ca atare din slavă, turcă, ucraineană etc adaptare după modelul celor moștenite din latină sau formate pe terenul limbii române. In textele vechi religioase pe care le-am cercetat, substantivele proprii nume de familie sînt ca și inexistente[72], datorită faptului că aceste texte au în vedere o etapă din evoluția societății omenești în care numele de familie nu reprezentau o necesitate stringentă[73]. In textele nereligioase cuprinse în DIR apar asocieri ale numelor de botez cu nume de familie (*Stan* **Botescul**, XI, 10, *Tudora* **Țițul**, LXVI^{x}, 1, **Pop** *Lazăr*, CXIII^{x}, 5 ș.a.), dar numele de familie cu «finalul» *-ar(i)u(l) -er(i)u(l)* sînt rarisime: **Ușearol** ot Rohuteșt<i>, LXVIII^{x}, 9

---

[72] In contexte de tipul «*Ioanŭ* **Botezătoriulŭ** din moarte se sculă», CT, 80^{r} 15-16, substantivul **Botezătoriulŭ** individualizează pe *Ioanŭ* prin indicarea **ocupației**, fără a fi, însă, nume de familie.

[73] Pentru o scurtă privire de ansamblu asupra apariției și evoluției substantivelor proprii nume de familie, vezi *Graur, Pers.*, p. 73 sqq.

(formație românească de la *ușă*; ca substantiv comun, *ușerul* apare la IN, 59/23), **Boldujariu,** XXVIII[x], 20 (probabil de proveniență maghiară[74]), **Burnar,** LX, 8 (probabil de proveniență turcească[75]). La IN, unde numele de familie sînt destul de numeroase (vezi indicele de la p. 425 sqq.), găsim doar o singură formație românească indirectă de la sl. *colivă* cu «finalul» *-arul,* și anume, *Lupu* **Colivarul,** 176/32-33. Față de limba română veche, unde foarte puținele substantive proprii nume de familie cu «finalul» avut în vedere puteau fi atît articulate hotărît cu -l (*Ușearul, Colivarul*) sau cu -u (*Boldjariu, Burnariu*), cît și nearticulate (*Burnar*), în limba română din zilele noastre aceste substantive sînt în principiu articulate cu -u (*Bouariu, Ciubotariu, Vieriu* ș. a.) și doar în cazuri foarte rare nearticulate (*Ciubotari* sau *Ciubotar,* ultima variantă putînd fi explicată — «inițial» și printr-o greșeală de scriere în actul de stare civilă). Cît privește caracterul «moale» sau «dur» al lui r din «finalul» substantivelor în discuție, în limba română actuală apare — lăsînd la o parte cazurile izolate de tipul *Ciubotari, Ciubotar* — o anumită specializare, în sensul că în graiurile nordice se mai conservă varianta etimologică cu *-ariu/-eriu (Bouariu, Ciubotariu, Vieriu, Stoleriu* ș.a.), iar în graiurile sudice și în limba literară s-a impus forma evoluată cu *-aru/-eru (Boaru, Ciubotaru, Vieru, Stoleru* ș.a.). La varianta literară și sudică de tipul *Ciubotaru, Vieru,* precum și la variantele izolate *Ciubotari, Ciubotar,* accentul cade în mod obligatoriu la toți vorbitorii de limbă română pe *á/é,* deci Ciubotáru, Viéru sau Ciubotári ori Ciubotár. Singura variantă care mai ales în ultimele decenii poate fi accentuată în două maniere, una etimologică, pe *á/é,* și alta nouă, pe *í,* este cea nordică de tipul *Ciubotariu, Vieriu,* substantivele proprii respective accentuîndu-se încă și *Ciubotáriu, Viériu,* dar accentuarea care se extinde sub ochii noștri este *Ciubotaríu, Vieríu.* Această abatere a limbii populare de la norma moștenită din latină și care nu este încă acceptată de limba literară modernă considerăm că are două justificări. O primă justificare, de natură psihică, îi are în vedere pe purtătorii numelor — foarte transparente în privința sensului lor inițial — de tipul *Bouariu, Vacariu, Bivolariu, Caldarariu, Perjeriu* ș.a., care purtători (tocmai atunci

---

[74] Vezi Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești,* București, 1983, unde este inserat *Boldijar,* pentru etimologia căruia se trimite la mg. *Boldizsár* «Balthasar».

[75] Vezi N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc,* București, 1963 (=*Constantinescu, Dicț.*), unde s.v. *Burnar* se indică proveținența din turcă («fîntînă»), se oferă și alte atestări pentru *Burnar (Documente privind istoria României,* veacul XVI, A, Moldova, București, 1951, p. 84) și se trimite și la o formație cu *-iu,* **Burnariu,** în *Documente privind istoria României,* A, Moldova, IV, București, 1952, p. 213).

cînd în societate se vorbea de cultul muncii!) au început să se jeneze de ocupația strămoșilor lor ce le-au dat numele de familie. In felul acesta, se ajunge la a doua justificare, de natură lingvistică: fără a fi înlocuite, numele respective de familie cu *-ariu/-eriu*, de tipul *Bouariu, Perjeriu,* care «dezavantajează» prin indicarea evidentă a ocupației inițiale a înaintașilor, se aseamănă în partea lor finală — în sensul că se termină în *-iu* — cu alte substantive proprii nume de familie, ca *Dimitriu, Constantiniu, Tîrziu* ș. a., care nu trimit la vreo ocupație evidentă a înaintașilor și, deci, sînt convenabile din acest punct de vedere. La origine, partea finală *-iu* de la substantivele proprii nume de familie ca *Dimitriu, Constantiniu, Tîrziu* ș. a. trimite la realități lingvistice diferite: la *Dimitriu, Grigoriu, Vasiliu* ș. a., care sînt preluări din neogreacă, *-u* este desinență de genitiv, iar *-i-* precedent face parte din radical, numele în întregime însemnînd «al lui..»; la *Constantiniu, Pavaliu, Tudoriu* ș. a., care au luat naștere pe terenul limbii române de la radicali nume de botez, *-iu* este un sufix derivativ ce arată similitudinea sau apartenența; în sfîrșit, la *Tîrziu*, formație românească de la adverbul *tîrziu, -iu* face parte din radical.[76] Pentru vorbitorul de limbă română actuală, însă, nu ce înseamnă la origine are importanță, ci faptul că în toate situațiile *-iu* de la *Dimitriu, Constantiniu, Tîrziu* ș. a. are accentul pe *i* și conține hiatul *i-u* (deci, *Dimitrí-u, Constantiní-u, Tîrzí-u* ș.a.), ceea ce permite ca și «asemănătorul» *-iu* din *-áriu/-ériu* (*Bouáriu/Perjériu* ș. a.), diftong ascendent prin origine, să primească accentul pe *i* și astfel să devină hiatul *i-u,* deci, *Bo-uá-riu* > *Bo-ua-rí-u, Per-jé-riu* > *Per-je-rí-u*. Odată produsă inovația schimbări accentului[77] și

---

[76] Vezi *Flexiunea substantivelor proprii..*, p. 61-62.

[77] In paranteză notăm că *moda* schimbării accentului are recent o arie mai largă, ea cuprinzînd și substantive proprii nume de familie la care *-u* (din *-iu*) are motivație doar grafică (*Daicovici, Sandulovici* ș. a., în ortografia mai veche *Daicoviciu, Sanduloviciu* ș. a, au ajuns să se pronunțe uneori *Daicoviciu, Sanduloviciu* ș. a.), și substantive proprii la care se transformă în hiat un diftong descendent interior (Nóica > Noica), și substantive comune neologice, impuse la noi cu accentul din franceză (vezi DOOM, s.v.), dar care se aud uneori la televizor — și nu numai —, la persoane instruite, cu accentul schimbat după latină sau prin analogie (*dictátor, senátor, editór* etc devin *dictátor, senátor, editor* ș. a.). Dacă nu ar apărea și la substantive comune și dacă s-ar ignora intervenția conștientă a vorbitorilor, atunci s-ar putea spune că schimbarea accentului la substantivele proprii nume de familie ar reprezenta o tendință a limbii de constituire a numelor de familie într-o categorie de substantive deosebite în raport cu apelativele de la care provin (vezi în acest sens Lucreția Mareș, *Accentuarea unor nume de familie*, LR, XXIX, 1980, nr. 3, p. 246).

transformării diftongului ascendent neaccentuat *-iu* în hiatul conținînd accent *-i-u*, ca acționează ca **modă lingvistică** nu numai asupra purtătorilor numelor de familie cu *-ariu/-eriu*, ci și asupra unei bune părți a celorlalți vorbitori de limbă română. Că așa stau lucrurile rezultă, pe de o parte, din faptul că această inovație apare în exclusivitate la substantivele proprii în discuție, fiind inimaginabilă la substantivele comune ce stau la baza acestora. Altfel spus, a devenit reperat un context ca el *se numește* **Bouariu (Caldarariu, Ciubotariu, Vacariu, Perjeriu, Stoleriu, Vieriu** ș. a.), dar — cum am arătat și mai sus — este nereperabil un context ca **el este un bouariu (caldarariu, ciubotariu, vacariu, perjeriu, stoleriu, vieriu* ș. a.). Pe de altă parte, faptul că inovația la care ne referim a devenit *modă* rezultă și din aceea că schimbarea accentului și transformarea diftongului ascendent neaccentuat *-iu* în hiatul cu accent *-i-u* nu apare numai atunci cînd sufixul are forma etimologică *-ariu/-eriu (Morariu, Vieriu* ș.a.), ci și atunci cînd are forma evoluată *-aru/-eru*, adică fără *i* care să *poarte* accentul (*Moraru, Vieru* ș. a.). In această ultimă situație, purtătorul numelui sau ceilalți vorbitori modifică — în mod conștient sau ca un automatism — numele respectiv, căruia îi adaugă un *i* ce nu există în actul de stare civilă și cu a cărui absență se obișnuiseră pînă nu demult și purtătorul numelui, și ceilalți vorbitori, care *i* permite schimbarea accentului și apariția hiatului. In acest sens, menționăm și trei cazuri reale care ni se par semnificative. O familie din foștii mei studenți de acum mai bine de 20 de ani se numea pe atunci *Muraru*; nu demult, la niște cursuri, am întîlnit-o pe doamna, pe care am recunoscut-o, dar căreia îi uitasem numele; reamintindu-mi cum se numește — acum *Murariu* — mi-a precizat că își spune așa «pentru a fi în rînd cu lumea». Un alt caz este al unei salariate de acum cîțiva ani de la oficiul poștal din zona unde locuiesc, care își spune *Caldarariu*, motivînd — cînd mi-am exprimat nedumerirea — că «*Caldaráru* nu sună frumos». Al treilea caz are în vedere pe un coleg cu cîtiva ani mai tînăr decît mine care se numea și se numește și acum *Moráru*; încasatorul de la energia electrică îi spune, însă, de fiecare dată *Morariu*, precizînd că «așa este corect numele acesta».

* * *

Din cele spuse mai sus se desprinde ideea că, în privința accentuării substantivelor proprii nume de familie cu «finalul» *-ar(iu)/er(iu)*, în momentul de față al limbii române există două norme: *o normă literară*, care conservă accentul etimologic pe *á/é* la toate variantele substantivelor proprii respective, adică la varianta evoluată *-aru/-eru (Bouáru, Căldăráru, Pădurăru, Pîndáru, Tăbăcáru, Văcáru Perjéru, Stoléru, Viéru* ș. a.) și la varianta conservatoare *-áriu/-ériu* (*Bouáriu, Căldărăriu, Ciobotáriu, Pădurăriu,*

Pîndáriu, Tăbăcáriu, Văcáriu, Perjériu, Stolériu, Viériu ş. a.), ambele cu largă circulaţie, precum şi la variantele cu circulaţie restrînsă *-ári* (*Ciobotári*) şi *-ár* (*Ciobotár*); *o normă populară* care, cu diverse justificări, transferă accentul de pe *á/é* pe *í* şi atunci cînd acest *í* există la varianta conservatoare de tipul *Bouariu Vieriu*, şi atunci cînd acest *i* se reintroduce — conştient sau mecanic — la varianta evoluată, *Bouaru, Vieru* redevenind *Bouariu, Vieriu*, prin aceasta diftongul ascendent neaccentuat *-i̯u* transformîndu-se în hiatul cu accent *-i-u*: *Bouáru* şi *Bouáriu* devin *Bouarí-u, Ciobotáru* şi *Ciubotáriu* devin *Ciubotarí-u, Viéru* şi *Viériu* devin *Vierí-u* ş.a.m.d. Aceste două norme nu evoluează paralel sau, mai bine zis, neconcurent, ci norma populară cîştigă teren pe seama normei literare sub ochii noştri. Dacă această evoluţie concurentă continuă — şi deocamdată nimic nu pare să o împiedice[78] —, *este posibil ca într-un viitor mai mult sau mai puţin îndepărtat norma populară să fie admisă, ca variantă*[79], *alături de actuala normă literară* (deci, *Bouáru/Bouáriu/Bouariu, Ciubotáru/Ciubotáriu/Ciubotariu, Viéru/Viériu/Vieriu* ş. a.), ori, poate, chiar să înlăture actuala normă literară, adică *Bouariu, Ciubotariu, Vieriu* ş.a. să devină literare, iar *Bouáru/Bouáriu, Ciubotáru/Ciubotáriu, Viéru/Viériu* ş. a. să circule popular sau regional[80].

* * *

---

[78] Faptul că în actele de stare civilă apare uneori forma evoluată de tipul Bouáru, Viéru nu reprezintă un obstacol în transformarea acestor nume în limba vorbită în *Bouariu, Vieriu*, întrucît actele de stare civilă au importanţă doar în situaţii limitate (la CEC, poştă etc); cît priveşte rezistenţa «celor vechi», care continuă să pronunţe *Bouáru, Viéru*, aceasta este din ce în ce mai slabă chiar şi în mediul rustic.

[79] Aşa cum am subliniat şi cu altă ocazie [*Problema unităţii limbii române literare vechi (cu referiri speciale la* **Biblia de la Bucureşti**], AUI, XXXV, 1989, p. 63], în DOOM, la cuvintele care nu sînt substantive proprii, se acceptă «variante *literare* libere» (p. XXXIX; sublinierea noastră, C.D.), acestea putînd viza — în afara corpului fonetic propriu-zis al cuvintelor — şi accentul: *agá/ágă, anátemă/anatémă, anóst/ánost, anţărţ/ánţărţ, ariníşte/aríniște, asindét/asíndeton* etc. Aşa stînd lucrurile, nu este exclus ca şi la substantivele proprii — cărora deocamdată în DOOM li se afectează un spaţiu foarte redus (p. 669-687) — să apară «variante literare libere», printre care să figureze şi tipul *Ciubotáriu/Ciubotáru/Ciubotariu, Viériu, Viéru/Vieriu* ş. a.

[80] In evoluţia limbii române există situaţii de acest fel care se pot urmări pe texte. De exemplu, în epoca veche a limbii române există familia de cuvinte *nu va pohti*, PO, 296/8, *pohtă*, CC, 163/5, *pohtiri*, CPB, 271/3 etc, varianta cu *h* fiind etimologică (v. sl. *pohotěti*) şi literară; varianta cu *f* a acestor cuvinte, la început doar în unele texte (*pofteşti*, PO, 97/26, *pofta*, PO, 248 etc), reprezintă o formă greşită (hipercorectă, întrucît înlătură o falsă palatarizare); cu toate acestea, ea s-a răspîndit din ce în ce mai mult, astfel încît, începînd din secolul al XIX lea, varianta hipercorectă, în fond greşită (*pofti, poftă, poftire* etc) devine literară, iar varianta de fapt corectă (*pohti, pohtă, pohtire* etc) trece în rîndul arhaismelor.

Scanned with OKEN Scanner

Antroponime (1013 substantive din 1500 de «unități» avute în vedere)
Prenume feminine (cca 16%)
— tipul *Elena, Alina, Anabella* (cca 15%)
— tipul *Carmen, Odette* (pronunțat *Odet*; varianta *Odeta* aparține tipului *Elena*) — mult sub 1%
— tipul *Caliope* (mult sub 1%.
Prenume masculine (cca 11%)
— tipul *Constantin, Sorinel, Edgar* ș.a. (cca 8%)
— tipul *Gheorghe, Lache* ș.a. (cca 2%)
— tipul *Alexandru, Iancu* ș.a. (sub.1%)
— tipul *Toma, Mircea* ș.a. (sub 1%)
— tipul *Neculai* (mult sub 1%)
— tipul *Costică* (mult sub 1%)
Prenume masculine și feminine (mult sub 1%)
— tipul *Gabi* (mult sub 1%)
— tipul *Irinel* (mult sub 1%)

Nume de familie (cca 73%)
— tipul *Damian, Popovici* (fonetic *Popovič*), *Muntean, Grigoraș* ș.a. (cca 26%)
— tipul *Vornicu, Vasilescu, Grigoriu* ș.a. (cca 17%)
— tipul *Stoica, Roșca, Popa, Iorga* ș.a. (cca 10%)
— tipul *Buruiană, Chirilă* ș.a. (cca 6%)
— tipul *Adoamnei, Alupoaiei, Asandului* ș.a. (cca 6%)
— tipul *State, Șchiopoaie* (varianta *Așchiopoaiei* aparține tipului *Adoamnei*, iar varianta *Șchiopoaia* tipului *Popa*) — cca 5%
— tipul *Lambrino* (cca 1%)
Toponime (500 de substantive)
— tipul *Bahna, Dalhasca, Bîrnova* ș.a. (cca 40%)
— tipul *Baiasprie* (în DOOM, p.XXVII, *Baia-Sprie*), *Belecîine* — mult sub 1%
— tipul *Budăiul, Afinișul, Arhanghelul* ș.a. (cca 24%)
— tipul *Achim, Alun, Hăghiac* ș.a. (cca 13%)
— tipul *Aroneanu, Calu, Buzău, Balibou* ș.a. (cca 3%)
— tipul *Baboi* (mult sub 1%)
— tipul *Afumați, Afrimești, Bușteni* ș.a. (cca 15%)
— tipul *Delenii, Murgulești, Brădeții* ș.a. (cca 2%)
— tipul *Cazanele, Cerboanele, Cerchezele* ș.a. (cca 1%)

Scanned with OKEN Scanner

In interpretarea listelor de mai sus[81] — care printre altele arată o cantitate mai mare (de aproximativ trei ori) a numelor de familie în raport cu prenumele —, subliniem că *la origine una și aceeași* **terminație** *poate reprezenta «realități de limbă»* **diferite**. Astfel, la calendaristicul *Elena*, punctul de plecare se află în limba greacă, unde există femininul «ἑλλένη și masculinul» ἕλλενος, care au fost preluate și de limba latină, și aici existînd perechea *Helena-Helenus*. In limba română, însă, care nu a moștenit nume de persoane din latină[82], există — cu atestări de prin secolul al XV-lea și mai ales al XVII-lea[83] — numai femininul *Elena*, la pătrunderea și răspîndirea căruia vor fi contribuit și unele influențe slave și romanice. Luînd în considerație aceste lucruri, apreciem că *terminația -a* din *Elena* poate fi considerată *la origine* o desinență moțională. La tipul *Alina*, însă (prenume ce ni se pare convenabil să fie considerat nu împrumut din bulgară, ci formație românească pe baza masculinului *Alin*, postverbal — ca apelativ — de la *a alina*), *-a* este, dintr-un punct de vedere, nu numai *la origine*, ci și în momentul de față al limbii române, o desinență moțională pentru formarea prenumelor feminine de la masculine [dintr-un alt punct de vedere, adică prin opoziție cu forma nearticulată reperabilă (*această*) **Alină**, *-a* din *Alina* poate fi admis ca articol hotărît]. Cît privește tipul *Anabella* (literal «Ana Frumoasa», prenume feminin «la modă» format după model occidental romanic), aici *-a* ar trebui să fie *la origine* un articol hotărît enclitic pentru individualizare, ceea ce este și în momentul de față dacă admitem și forma nearticulată reperabilă *(această)* **Anabellă** (vezi mai departe). Dacă *-a* din prenumele masculine (uneori și nume de familie) de tipul *Toma* poate fi considerat *la origine* ca aparținînd radicalului (*Toma* provine prin diverse limbi intermediare din ebraică, unde însemna «geamăn») sau făcînd parte dintr-u sufix la tipul *Mircea* (fonetic *Mirča*), care este preluat ca atare din slavă, unde reprezenta o formație din radicalul *mir-* cu sensul probabil de «pace» și sufixul diminutival *-cea, -a* din numele de familie prezintă — ca și la prenumele feminine — o mai mare varietate: *-a* din *Stoica* (împrumut din bg. *Stojca*) aparține «radicalului», *-a* din *Popa* este la origine articol hotărît pentru individualizarea celui ce avea funcția respectivă, pentru urmașii acestuia

[81] Pentru o prezentarea generală a antroponimelor și toponimelor românești, vezi lucrările de referință (de unde preluăm unele din informațiile de mai jos) — unele deja citate — pe care le notăm în ordine cronologică: Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, în «Studii și cercetări», XXVI, publicate de Academia Română, București, 1936 (=*Pașca, Nume*); *Iordan, Top.*; *Constantinescu, Dicț.*; *Graur, Pers.*; Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972 (=*Graur, Loc.*); Christian Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*, București, 1975 (=*Ionescu, Enciclop.*); *Iordan, Dicț.*

[82] Vezi *Graur, Pers.*, p.51-52.

[83] Vezi *Pașca, Nume* și *Ionescu, Enciclop.*, s.v. *Elena*.

Scanned with OKEN Scanner

tivă, pentru urmașii acestuia comportîndu-se, însă, ca un flectiv ce arată apartenența [echivalent cu *a(l) lui*[84]], *-a* din *Roșca* face parte la origine din sufixul *-ca*, implicînd, însă, și funcția individualizatoare a articolului hotărît, iar *-a* din *Iorga* [care după *Iordan, Dicț.* poate proveni din gr. *Giorga(s)* sau, prin derivare regresivă, de la *Iorgache*, iar după *Constantinescu, Dicț.* și *Graur, Pers.* reprezintă un derivat de la *Gheorghe*] este considerat pur și simplu «finală vocalică» (*Graur, Pers.*, p. 63). Cît privește *-a* din toponime, și acesta are «origini» variate: în *Bahna*, care este o formație românească pe baza unui apelativ de proveniență ucraineană, *-a* este articol hotărît feminin pentru individualizare, în *Dolhasca* se apreciază în ultimul timp că *-a* reprezintă un sufix toponimic (pentru punerea problemei *-a* articol hotărît sau sufix toponimic, vezi *Iordan, Top.*, p. 10, 393-394), iar în *Birnova -a* este un element component al sufixului slav *-ova*.

Și *terminația* consonantică, întîlnită la toate tipurile de substantive proprii avute în vedere, are proveniențe variate: la prenumele feminine de tipul *Carmen*, consoana finală face parte din radicalul care a fost împrumutat ca atare din lat. *carmen* «cîntec, poezie», iar la cele de tipul *Odette* — pronunțat *Odet* — consoana finală aparține sufixului *-ette*, utilizat în franceză pentru formații diminutivale; la prenumele masculine și cele pentru ambele genuri, consoana finală aparține radicalului preluat din diverse limbi (*Constantin*, nume calendaristic, din latinul nemoștenit *Constantinus* cu luarea în considerație a influenței grecești și slave, *Edgar* din 'englezul corespunzător) sau face parte dintr-un sufix diminutival cu care s-au format numele respective pe terenul limbii române (*Sorin-el*, *Irin-el*); la numele de familie, consoana finală poate aparține radicalului luat ca atare dintr-o altă limbă, indiferent de faptul că în limba de origine aparținea sau nu unui sufix (*Damian* < gr. *Damianos* prin filieră slavă, *Popovici* — fonetic Popovič < bg., rus. *Popovici*) sau poate face parte — în cazul unor formații românești — dintr-un sufix «scurtat» (*-anu* a devenit în unele provincii istorice românești *-an* la patronime ca *Muntean*) sau «întreg» (*-aș* din *Grigoraș*); la toponime, în afara situațiilor cînd consoana finală aparține radicalului (*Achim*, inițial antroponim, de la *Ioachim*, *Alun* din apelativul corespunzător, *Hăghiac*, cu etimologie nesigură), un caz particular îl reprezintă toponimele de tipul *Budăiul, Afinișul, Arhanghelul*, la care consoana finală este articolul hotărît masculin, care apare numai în limba literară (în limba vorbită, toponimele respective nu au terminație

[84] Pentru *-a* ca «desidență» de genitiv-dativ în slavă la patronime de tipul *Albula, Buciuma, Frunteșa* ș. a. din actele slave privitoare la români de pînă în secolul al XV lea, vezi *Constantinescu, Dicț.*, p. XXVII-XXVIII (unde se trimite la O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Paris, 1901, p. 395, care consideră că *-a* din astfel de nume este «terminație» slavă).

consonantică, ci vocalică, anume, *-u* care a căpătat valoare de articol, deci *Budăiu, Afinișu, Arhanghelu*, cu precizarea că și acest *-u* se poate pierde, toponimele ajungînd într-o formă cu terminație semivocalică sau consonantică *Budăi, Afiniș, Arhanghel*).

Terminația **-e** aparține de obicei radicalului, așa cum se întîmplă la prenumele feminin *Caliope* (preluat din grecește, unde *Caliopi* înseamnă «voce frumoasă») sau masculinul *Gheorghe* [element grecesc însemnînd «agricultor», venit la noi (și) prin filieră slavă], la nume de familie ca *State* [hipocoristic de la *Eustat(i)e*] și la un toponim ca *Baiasprie* (formație românească din apelativul *baia+sprie*, care după *Iordan, Top* p. 492, poate fi un nume de persoană sau un toponim neidentificat, iar după N. Felecan, *Semnificația toponimului Sprie*, LR, XXXII, 1983, nr.6, p. 524-526, adjectivul *asprie*, cu *a-* căzut prin fonetică sintactică); uneori terminația *-e* poate reprezenta *la origine* un element al sufixului de proveniență grecească *-ache (Lache* este un hipocoristic de la un patronim ca *Mihalache*) sau o desinență, situație întîlnită la un nume de familie ca *Șchiopoaie* (în forma lui «completă» *Așchiopoaiei*) sau la toponime la origine perifrastice ca *Belecîine* (din *beli+cîine*); *-e* din *Cazanele, Cerboanele, Cerchezele* reprezintă un element component al articolului hotărît pentru feminin plural nominativ-acuzativ *-le*.

Notînd în treacăt *terminația* **-o**, care face parte din radical la prenume feminine de tipul *Calipso* și la nume de familie de tipul *Lambrino*, ambele provenite din grecește, ne oprim mai insistent la terminația *-u* (vocalic sau semivocalic), care *la origine* poate aparține radicalului la prenume ca *Alexandru, Iancu* (primul de proveniență greacă și al doilea bulgară) și probabil chiar la un toponim ca *Buzău*, a cărui origine este incertă, putînd avea la bază un element maghiar sau/și slav); poate constitui un element component al unui sufix pentru nume de familie (de exemplu, *-escu* din *Vasilescu*) sau pentru toponime din antroponime (de exemplu, *-eanu* din *Aroneanu*), cu precizarea că uneori «se amestecă» un sufix cum este *-iu* cu marca de genitiv *-u* precedată de *i* la nume de proveniență grecească de tipul Dimitriu < gr. *Dimitrios* (vezi *Graur, pers.*, p. 84-85, 147); poate fi desinență într-o perifrază toponimică aglutinată de tipul *Belibou* < *beli+bou;* poate reprezenta un sufix flexionar cu valoare de articol la toponime de tipul *Calu* (din sl. *kal* cu sensul de «lut, noroi, mlaștină»), la care forma «inițială» trebuie să fi fost *Calul*.

Terminația **-i** (semivocalic sau asilabic postconsonantic) reprezintă și ca *la origine* realități lingvistice variate: element component al radicalului la prenume masculine (*Neculai*, nume calendaristic de origine greacă — vezi *Graur, Pers.*, p. 58 — ajuns la noi prin filieră slavă) sau pentru ambele genuri [*Gabi*, care este o «scurtare» a prenumelui *Gabriel(a)]*, precum și la toponime ca *Baboi* (dintr-un apelativ împrumutat din bulgară); desinență de plural la toponime ca *Afumați*; element component al articolului hotărît enclitic la nume de

familie ca *Asandului*; articol hotărît pentru feminin singular genitiv la *Adoamnei* sau pentru masculin plural la *Delenii*.

In sfîrşit, *terminaţia* **-ă** poate reprezenta la origine uneori un element component al sufixului pentru prenume hipocoristice de tipul *Costică*, derivat de la radicalul *Coste(a)*, de proveniență greccască şi/sau bulgărească, iar alteori poate fi considerată o desinenţă la nume de familie ca *Buruiană*, formaţie românească pe baza apelativului de proveniență bulgărească sau sîrbo-croată, şi — prin analogie cu acesta — la nume ca *Chirilă*, la care radicalul este de origine grecească şi/sau bulgărească.

Generalizînd în legătură cu ce *reprezenta* **terminaţia** *substantivelor proprii* **la origine**, găsim că aceasta putea fi: element component al radicalului (*Carme***n**, *Toma*, *Lambrino* ş. a.); «finală vocalică» (*Iorga*); flectiv pentru indicarea apartenenţei (la antroponime ca *Popa*, în cazul urmaşilor aceluia ce a avut acest nume pentru că îndeplinea funcţia respectivă, ori la toponime ca *Dolhasca*) sau sufix flexionar devenit articol hotărît enclitic (este vorba de *-u* din *Vornicu*, *Calu* ş.a., care provin din forma *Vornicul, Calul* ş. a.); element component al unui sufix lexical «întreg» (*Sorine***l**, *Costică*, *Vasilescu Roşca*, *Bîrnova* ş. a.) sau «scurtat» (*Munteanu*), uneori cu «suprapuneri» de elemente (de exemplu, *-u* din *Constantiniu* aparţine sufixului *-iu*, *-u* din *Dimitriu* este o marcă a genitivului, iar *-u* din *Tîrziu* aparţine radicalului); element component al unui articol hotărît enclitic (*Asandului*, *Cazanele* ş. a.); desinenţă moţională pentru feminine şi în acelaşi timp articol hotărît (*Alina*), desinenţă «propriu-zisă» pentru feminin singular nominativ-acuzativ (*Buruiană*) sau, prin «accident», pentru feminin singular genitiv-dativ (*Ştiopoaie*), precum şi pentru masculin singular nominativ-acuzativ (*Belecîine*) ori plural nominativ-acuzativ (*Afumaţi*); articol hotărît pentru feminin singular nominativ-acuzativ (*Anabella*, *Bahna* ş.a.) sau genitiv-dativ (*Adoamnei*) şi pentru masculin singular nominativ-acuzativ — numai în limba literară — (*Budăiul*) sau pentru masculin nominativ-acuzativ în toate variantele limbii (*Delenii*).

§20. Este un adevăr care nu mai trebuie demonstrat că la identificarea *radicalului* şi a *flectivelor* oricărei părţi de vorbire flexibile *avem în vedere* **stadiul actual al limbii române**, *la stadiile anterioare apelînd doar pentru motivarea unor cazuri particulare*. Dacă am insistat, totuşi, asupra funcţiei *iniţiale* (în limba de origine sau în limba română) a *terminaţiilor* de la substantivele proprii, am făcut aceasta pentru a putea pune în evidenţă faptul că *în flexiunea* **actuală** *(atîta cîtă există) a substantivelor proprii*, **terminaţiile** — *eventual asociate cu alte «segmente fonice» din cuvîntul respectiv* — **se pot constitui în morfeme propriu-zise de feluri diferite** (*atît cele «clasice», adică* **desinenţa** şi **articolul hotărît enclitic**, *cît şi altele, a căror necesitate o argumentăm mai jos şi pe care le numim convenţional*

sufix flexionar, morfem mixt și **morfem complex**), *prin care se marchează categoriile gramaticale de gen, număr și caz.*

Pentru identificarea radicalului și a morfemelor gramaticale aglutinate de la substantivele proprii, luăm în considerație — la fel ca la substantivele comune — aspectele opozabile ale categoriilor gramaticale în măsura în care acestea există, apelînd (acolo unde este posibil) și la distincția nearticulat-articulat. In această ultimă privință, găsim că, față de substantivele comune care — cu excepția celor de tipul *iama, cola, balsa*[85] etc, precum și a celor de tipul *papá* (=tata), *agorá, casá* (vezi §7, §21), unde pe *-a* îl numim convențional *morfem mixt* — admit distincția nearticulat-articulat, la substantivele proprii această distincție nu este posibilă la foarte multe tipuri: *Carmen, Caliope, Calipso, Lache, Toma, Mircea, Neculai, Costică, Gabi, Stoica, Roșca, Popa, Iorga, Buruiană, Adoamnei, Asandului, State, Lambrino, Bahna, Dolhasca, Afumați* ș.a.

Cît privește aspectele opozibile ale categoriilor gramaticale, la substantivele proprii găsim în principiu o neconcordanță între funcțiile «inițiale» ale elementelor constitutive și funcțiile lor actuale în flexiune. De exemplu, la un nume de familie ca *Dimitriu*, **-u** reprezenta în greceşte — de unde a provenit acest nume — o desinență de genitiv, indicînd (față de *Dimitrios* — vezi mai sus) apartenența, ceea ce înseamnă că era echivalent cu românescul *«a(l) lui..»*; în limba română, însă, *-u* poate fi considerat fie un element component al radicalului invariabil, care poate fi însoțit de articolul *lui* antepus la genitiv-dativ (*lui* **Dimitriu**), de articolul *-le* postpus la vocativ (**Dimitriu***le*), de o prepoziție la acuzativ (*la* **Dimitriu**) etc, fie mai bine o desinență de singular în opoziție cu pluralul — rar întîlnit și cu o anumită modificare semantică — **Dimitrii**, din contexte de tipul *«duminică mergem la* **Dimitrii***»*. La un alt substantiv propriu, de tipul *Adoamnei*, elementele componente — de data aceasta identificabile pe terenul limbii *române* (radicalul *-doamn-*, articolul posesiv-genitival *a-*, desinența *-e-* și articolul hotărît enclitic *-i*) s-au contopit în radicalul — total invariabil funcțional — *Adoamnei*, care poate fi precedat de articolul *lui* (*lui* **Adoamnei**), de o prepoziție (*pe* **Adoamnei**) etc.

Luînd în considerație cele spuse mai sus, găsim o categorie de substantive proprii bine reprezentată (cel puțin 50% din totalul avut în vedere), cuprinzînd atît antroponime, cît și toponime cu *terminații*

[85] Vezi Laura Vasiliu, articolul citat în nota 58, p. 491 ș. u.

variate (care nu permit formularea unor reguli), la care flexiunea sintetică pentru gen, număr și caz nu afectează — în afara unor alternanțe fonetice — corpul lor fonetic[86]. **La acestea, corpul fonetic al substantivului în întregime considerăm că reprezintă radicalul:** *Carmen, Odette* (pronunțat *Odet*; nu interesează aici varianta *Odeta*), *Calipso, Constantin, Sorinel, Edgar, Gheorghe, Lache, Iancu, Neculai, Gabi, Irinel* (masc.), *Damian, Popovici, Muntean, Grigoraș, Popa, Iorga, Buruiană, Adoamnei, Alupoaiei, Asandului, State, Șchiopoaie, Lambrino* de la antroponime; *Belecîine, Achim, Alun, Hăghiac, Calu, Buzău, Belibou, Baboi, Afumați, Afrimești, Bușteni* de la toponime. Precizăm că, *strict teoretic*, la unele din aceste substantive proprii este posibilă flexiunea *sintetică* pentru număr (de exemplu, **Popi, **Buruiene, **Belecîini, **Cai, **Cazan* ș. a.) și pentru caz (de exemplu, **Popii, **Buruienei, **Belecîinelui* **Calului* ș.a.). Prin aceasta, însă, «structurile» respective — dînd impresia că «se resemantizează» — *se dezantroponimizează și se detoponimizează*, unele fiind decodabile în mod propriu (*popi, buruiene* ș. a. trimit la apelativele respective), altele indicînd realități diferite decît cele vizate inițial (de exemplu, *cai* trimite pe vorbitorul actual de limbă română la specia «equus caballus» în loc de «lut, noroi, mlaștină»), iar altele devin «nedecodabile» (de exemplu, *belecîinelui*). Așa stînd lucrurile, sîntem de părere că **în stadiul actual al limbii române**, *în corpul fonetic al substantivelor proprii avute aici în vedere nu este convenabil să distingem nici un fel de morfeme gramaticale propriu-zise, în afara posibilelor alternanțe fonetice*, **chiar dacă la origice unele dintre ele pot conține astfel de elemente.** Acceptînd acest lucru, notăm și că la substantivele în discuție categoria gramaticală a cazului se marchează uneori prin flective *adăugate* aglutinat radicalului (de exemplu, *Constantine, Iancule* ș. a.), dar de obicei prin cuvinte-morfem **[lui** *Gheorghe (Calipso* ș.a.), **pînă la** *Popovici (Calu* ș. a.)].

La celelalte substantive proprii (care constituie aproape 50% din totalul avut în vedere), reprezentate și ele prin antroponime și toponime cu *terminații* de asemenea variate (astfel încît aproape că nu pot fi fixate reguli — vezi mai departe), *categoriile gramaticale existente se pot marca — în afara cuvintelor-morfem — prin «seg-*

---

[86] Faptul că la unele dintre ele la corpul lor fonetic se poate adăuga un segment funcțional (de exemplu, *Iancu+le* — pentru care vezi mai departe) nu prezintă interes în discuția de față.

mente funcționale» ce fac parte din corpul lor fonetic. Așa stînd lucrurile, *la aceste substantive radicalul se obține prin lăsarea la o parte a «segmentelor funcționale» pentru gen, număr și caz.* De exemplu, la nume de familie ca *Vasilescu, Chirilă* ș. a., la prenume ca *Alexandru, Costică* ș. a. și la toponime ca *Bîrnova, România* ș. a. este posibilă opoziția pentru număr: *Vasilescu/Vasileşti, Chirilă/Chirili, Alexandru/Alexandri, Costică/Costici, Bîrnova/Bîrnove, România/Românii.* Aceasta înseamnă că radicalii substantivelor proprii respective sînt *Vasilesc-, -Chiril-, Alexandr-, Costic-, Bîrnov-, Români-.* Radicalul identificat cu ajutorul categoriei gramaticale a numărului poate fi confirmat — la unele antroponime — prin apelul la aspectele opozabile pentru gen: **Vasilesc-u/Vasileasc-*a*, Alexandr-u/Alexandr-a** ș. a. In sfîrșit, pentru cunoașterea radicalului substantivelor proprii se poate apela și la categoria gramaticală a cazului, prin care se verifică radicalii găsiți cu ajutorul numărului și/sau genului (de exemplu, **Alexandr-*u*/Alexandr-*e*!**) sau se descoperă radicali la unele substantive la care numărul și genul sînt ineficiente: **Stoic-*a* Stoic-*o*! Dolbasc-*a* Dolhasc-ăi** ș. a.

In privința funcțiilor radicalului (funcția *semantică* și funcția *morfologică*), se poate vorbi de un paralelism între substantivele proprii și substantivele comune. La substantivele comune, radicalul poate transmite «singur» informația semantică (=noțiunea) numai dacă este însoțit de morfeme propriu-zise zero (*stea-Ø, lup-Ø, grai-Ø* etc); cînd morfemele propriu-zise sînt concrete (*cas-ă, pop-ă, lum-e* etc), la transmiterea informației semantice contribuie și acestea, fără de care radicalul nici nu poate există în limbajul natural. Aceeași situație se întîlnește și la substantivele proprii, dar numai dacă facem abstracție de faptul că acestea indică «nume ale numelor comune»[87]: la radicalii însoțiți de morfeme propriu-zise zero (*Constantin-Ø, Carmen-Ø, Adoamnei-Ø, Buzău-Ø* ș. a.), «informația semantică» este dată numai de radical, iar la radicalii însoțiți de morfeme propriu-zise concrete (**Alexandr-*u*, Vasilesc-*u*, Bîrnov-*a*** ș. a.), la transmiterea «informației semantice» contribuie și aceste morfeme, fără de care radicalul nici nu apare în limbajul natural.

Funcția *morfologică* a radicalului — atît la substantivele comune,

---

[87] Pentru un comentariu în acest sens, vezi Domnița Ichim-Tomescu, *Aspecte metalogice...*, p. 470; Petru Zugun, *Eugenio Coseriu despre caracteristicile numelor proprii*, AUI — Omul și limbajul său, «Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu», XXXVII–XXXVIII, 1991–1992, p. 85.

cît și la cele proprii — constă mai ales în aceea că radicalul este baza căreia i se adaugă morfemele gramaticale (propriu-zise și/sau cuvintele-morfem, abstracte și/sau concrete) ce marchează categoriile gramaticale ale substantivului: *stea-Ø/ste-***le**, **niște** *cas-***e**, **lui** *Constantin-***Ø**, **pe** *Vasilesc-***u** ș.a.m.d. In afară de aceasta, așa cum morfemele *gramaticale* contribuie adesea la transmiterea și a informației *semantice* a substantivelor, tot la fel și radicalul — care este prin excelență *semantem* — poate cuntribui de multe ori și la transmiterea informației *gramaticale* a substantivelor. Acest lucru se realizează prin alternanțele fonetice care apar în radicalul diferitelor tipuri de substantive. La substantivele proprii, la care în comparație cu substantivele comune flexiunea sintetică este în principiu mult limitată, despre alternanța fonetică[88] se poate vorbi numai la unele din aceste substantive și adesea numai cu anumite «condiționări». De exemplu, *dacă* acceptăm că numele de familie *Vornicu* are pluralul *Vornici* (*Vornič*), atunci la acest tip de substantive putem vorbi de alternanța *c/č*; *dacă* la *Vasilescu* admitem opoziția de gen cu *Vasileasca*, atunci în radicalul acestui tip de substantive apare alternanța *e/ea*; *dacă* avem în vedere că genitiv-dativul toponimului *Dohasca* poate fi și *Dolhăștii* (vezi mai jos), atunci găsim aici alternanța vocalică *a/ă* și alternanța consonantică *sc/șt* ș.a.m.d. Toate alternanțele fonetice din radical reprezintă, pe lîngă desinență, articol, sufix flexionar, morfem mixt și/sau morfemul complex o marcă redundantă a categoriilor gramaticale. De exemplu, singularul și pluralul la *Vornicu/Vornici (Vornič)* rezultă în primul rînd din opoziția desinențială *-u/-Ø* și în al doilea rînd din alternanța consonantică *c/č;* masculinul și femininul la *Vasilescu/Vasileasca* sînt indicate de asemenea în primul rînd de opoziția morfematică *-u/-a* și în al doilea rînd de alternanța vocalică *e/ea* etc.

§21. Dat fiind faptul că — față de *caracterul regulat* al flexiunii substantivelor comune — la substantivele proprii morfemele propriu-zise apar cu *un grad sporit de neregularitate* (distincția nearticulat-articulat poate să nu se întîlnească la toate formele cazuale ale unui singur substantiv, opoziția de număr nu se realizează la toate «unitățile» cu aceleași particularități formale etc), în cele ce urmează materialul avut în vedere îl prezentăm în funcție de numărul aspectelor opozabile sintetice posibile la un substantiv propriu.

[88] Pentru toate alternanțele fonetice din limba română, cu indicații bibliografice și unele comentarii, vezi *supra*, nota 54.

Luînd în considerație *opozițiile interne reperabile*, indiferent de frecvența lor, de faptul că sînt desuete[89] și de aspectul lor mai mult sau mai puțin artificial, *o primă categorie cuprinde substantivele proprii total invariabile* **sintetic**. Aici se încadrează mai ales antroponime de tipul *Calipso, Gheorghe, Lache, Neculai, Gabi, Popa, Iorga, Buruiană, Adoamnei, Alupoaiei, Asandului, State, Șhiopoaie, Lambrino* și cîteva toponime «deosebite», de tipul *Belecîine, Belibou* (însumînd cca 14% din totalul avut în vedere), la care poate exista doar categoria gramaticală a cazului, care, însă, este marcată întotdeauna prin cuvinte-morfem (**lui** *Calipso*, **pe** *Gheorghe* ș.a.m.d.).

La o a doua categorie de substantive proprii, pot exista în flexiunea **sintetică** *două aspecte opozabile pentru caz* (fără luarea în considerație a eventualelor variante fonetice). In această categorie (care cuprinde cca 27% din totalul avut în vedere) se încadrează cîteva prenume (tipul *Caliope, Sorinel, Vlaicu*) și o mare cantitate de toponime (tipurile: *Balma, Dolhasca; Baiasprie; Budăiul, Alunișul, Arhanghelul; Delenii, Murguleștii, Brădeții; Cazanele, Cerboanele, Cerchezele*). Considerînd nominativ-acuzativul ca «reper», găsim că la prenumele din această categorie cel de-al doilea aspect opozabil pentru caz este doar *posibil*, întîlnindu-se în principiu *ca dublet*. Aceasta este situația la tipurile *Sorinel* și *Vlaicu*, la care vocativul, pe lîngă «structura» identică cu nominativ-acuzativul, poate fi marcat și prin desinența *-e* (*Sorinel***e**), și prin articolul *-le* (*Vlaicu***le**); menționăm și faptul că la un substantiv asemănător cu *Vlaicu*, și anume, *Iancu*, se mai conservă forma veche de genitiv în toponimul «cu determinare» obligatorie *Șoseaua* **Iancului** din București. Pe lîngă vocativ, al doilea aspect opozabil pentru caz la prenumele cu două forme cazuale poate fi — de asemenea ca dublet — cel pentru genitiv-dativ, care se întîlnește rar la tipul *Caliope*, unde genitiv-dativul se poate construi și analitic, cu articolul proclitic «masculin» (**lui** Caliope), și sintetic, cu articolul feminin enclitic (*Caliope***i**). Diferența dintre ultima formă de genitiv-dativ a substantivului propriu feminin *Caliope*, unde articolul *-i* se adaugă direct «radicalului» (*Caliope-***i**), și genitiv-dativul

---

[89] De unele deosebiri între epoca veche și cea modernă în privința substantivelor proprii ne-am ocupat în *Observații privitoare la morfologia din unele texte românești. Substantivul și articolul*, AUI, XXVI, 1980, p. 77-80, unde printre altele notăm cîteva dintre primele atestări ale vocativelor cu desinența *-o* (*Tavito*) sau cu articolul -le (*Eneiule*), constatăm că *-ă* are o frecvență mai mare la toponimele din epoca veche (tipul *Machidonă*) decît în cea modernă (tipul *Bistriță*), că *-l* apare în epoca veche și la antroponime ca *Timoteiul*, ceea ce nu se întîmplă în epoca modernă ș. a.

substantivelor comune feminine corespunzătoare (tipul *vulpe*), la care articolul *-i* este precedat de desinența de genitiv-dativ *-i-* (*vulp-i-i*) invită la căutarea și a unei alte soluții. Ne gîndim la ceea ce am numit convențional *morfemul complex* **-ei**, pentru că cuprinde articolul hotărît enclitic și desinența care — *simțite ca un tot unitar* — au fost detașate *ca atare* de la substantivele feminine comune și proprii cele mai frecvente (tipurile *casa/casei*, *Elena/Elenei*[90]) și care, prin analogie, se adaugă și altor substantive mai mult sau mai puțin asemănătoare, în cazul nostru, la *Caliope/Caliopei* (vezi și mai jos, *Baiaspriei*, *Bahnei*, precum și *bunicăi*, *Dolhascăi*; *passim*).

La toponimele feminine, dificultățile de interpretare structurală a cazurilor vizează toate *terminațiile*. Astfel, la tipul *Baiasprie*, la care cel de-al doilea aspect opozabil este genitiv-dativul *Baiaspriei*, se poate aprecia că nominativ-acuzativul *Baiasprie*, fiind *practic* invariabil, reprezintă radicalul, căruia la genitiv-dativul *Baiaspriei* i se adaugă articolul hotărît enclitic *-i*. O altă soluție, mai convenabilă, credem, ar fi ca la *Baiasprie* (după modelul apelativelor corespunzătoare terminate în *-ie*, cum ar fi *împărăție/împărății*, la care radicalul *împărăți-* se termină în **i**) să acceptăm un radical analogic *Baiaspri-*. Dacă admitem această ipoteză, atunci genitiv-dativul *Baiaspri-ei* se formează prin adăugarea la radical a «segmentului funcțional» *-ei*[91] pe care — așa cum am arătat și mai sus — îl numim convențional morfem complex, întrucît în structura lui intră desinența *-e-* și articolul hotărît *-i*.

La tipul *Bahna/Bahnei*, dificultățile de interpretare privesc atît flectivul *-ei* de la genitiv-dativ, cît și flectivul *-a* de la nominativ-acuzativ, care se detașează de radicalul *Bahn-* prin opoziție. Dacă raportăm substantivul propriu *Bahnei* la substantivul comun împrumutat *bahnei*, care se declină după modelul moștenit din latină *casei*, atunci flectivul *-ei*, care la *casei*, *bahnei* este divizibil în desinența *-e-* și articolul *-i* (deci, *cas-e-i*, *bahn-e-i*), ar trebui să fie

---

[90] Pentru frecvența mare a *terminației* **-a** la prenumele feminine, vezi și Domnița Ichim-Tomescu, *Aspecte ale genului...*, p. 213-214.

[91] «Segmentul» *-ei* reprezenta în limba română veche articolul hotărît enclitic pentru feminin singular genitiv-dativ la apelative de tipul *casei*, *împărății*; cu timpul, desinența *-e-* și *-e-* de la începutul articolului *-ei* s-au contras, articolul ajungînd să fie concretizat numai în *-i* (de acest lucru ne ocupăm în *Regional, popular, arhaic în fonetica din* **Codicele popii Bratul**, AUI, XXXVI, 1990, p. 113 sqq. Articolul *-ei* se mai păstrează ca atare în zilele noastre doar la masculinul cu «aspect» de feminin *tatei*, unde, neexistînd o desinență *-e-* precedentă (o formă de tipul **unui tate* este nereperabilă), nu a fost posibilă contragerea.

scindabil și la toponimul *Bahnei* în *-e-* desinență și *-i* articol. Acest lucru nu este, însă, posibil datorită unor diferențe de întrebuințare a substantivelor proprii în comparație cu cele comune. Ne referim la faptul că, în timp ce substantivele comune avute în vedere pot fi utilizate în forma nearticulată (*această*) **bahnă, casă**/(*acestei*) **bahne, case**, cît și în cea articulată **bahna, casa/bahnei, casei**, ceea ce înseamnă că la acestea *-ă* și *e* sînt desinențe iar *-a* și *-i* articole, la substantivele proprii toponimice nu există această posibilitate: numai *Bahna/Bahnei*, desemantizate fiind, pot reprezenta toponime, iar formele nearticulate (*această*) **bahnă**/(*acestei*) **bahne**, «reseman-tizîndu-se», trimit la apelativul din care a luat naștere toponimul. Ca urmare, în *Bahna/Bahnei*, neexistînd distincția articulat-nearticulat, nici *-a* nu mai poate fi considerat articol, nici *-ei* nu mai poate fi divizat în desinența *-e-* și articolul *-i*. Faptul că atît *-a* din *Bahna*, cît și *-ei* din *Bahnei* nu pot fi considerate articol și, respectiv, desinența plus articol poate fi întărit și prin toponime ca *Bîrnova/Bîrnovei*, unde *-a* din nominativ-acuzativul *Bîrnova* a fost la origine un component al sufixului *-ova* doar *asimilat* articolului și, ca urmare, nu poate intra în opoziție cu articolul *-i* de la genitiv-dativul *Bîrnovei* (așa cum se întîmplă la apelativele de tipul corespunzător *casa/casei*[92]).

Luînd în considerație toate cele spuse mai sus, ajungem la ideea că la toponimele de tipul *Bahna/Bahnei*, *-ei* de la genitiv-dativ poate fi numit convențional *morfem complex*, întrucît cuprinde o desinență și un articol care se adaugă *ca un tot unitar* radicalilor de la toponimele avute în vedere. Cît privește *-a* de la nominativ-acuzativ — care etimologic sau analogic ar putea fi articol hotărît, dar care funcțional nu are această calitate, întrucît nu intră în opoziție cu desinența, toponimele în discuție nerealizînd distincția nearticulat-articulat —, pe acesta îl numim convențional *morfem mixt*, el comportîndu-se, de fapt, și ca un articol, și ca o desinență.

Tipul *Dolhasca* apare diferit de tipul *Bahna* la nivel morfo-fonetic. Aceasta pentru că unele substantive care trimit la persoane terminate în *-că(a)* — fie comune (tipul *bunică-bunica*), fie proprii (la onomastice, tipul *Rodica* și chiar Rodică) — pot avea trei variante de

---

[92] După părerea noastră, nu se poate face un paralelism între toponimele *Bahna/Bahnei, Bîrnova/Bîrnonei* ș. a. și apelativele *iama, cola* etc, pentru că acestea din urmă nu cunosc opoziția cazuală (vezi DOOM, s. v.). Cît privește tipul *leva*, acesta s-a încadrat morfologic în limba română vorbită, intrînd în sistemul feminine-lor care cunosc distincția nearticulat-articulat, nominativ-acuzativ/genitiv-dativ: (această) *levă/leva*, (*acestei*) *leve/levei*.

genitiv-dativ singular, care ilustrează «căutările» vorbitorilor în vederea evitării unei dificultăți de pronunție[93] rezultate din unele (posibile) alternanțe fonetice: *bunica/bunicii-bunichii-bunicăi, Rodica/Rodicii-Rodichii-Rodicăi*[94]. Interpretînd aceste variante de genitiv-dativ, observăm că, la primele două din serie transcrise fonetic, există radicalul cu alternanță fonetică față de nominativ-acuzativ (compară *bunic-* cu *bunič-, bunik'-*, respectiv *Rodic-* cu *Rodič-, Rodik'-*) și articolul hotărît *-i*, cu precizarea că în conformitate cu norma (potrivit căreia, la substantivele feminine cu desinența de nominativ-acuzativ *-ă*, genitiv-dativul singular nearticulat este identic structural cu nominativul plural nearticulat — vezi «comentariul» din §17), *literară* este numai prima variantă, adică *bunici (bunič)* și, în măsura în care are plural, *Rodici* (*Rodič*). Trecînd peste a doua variantă de genitiv-dativ nearticulat *(acestei) bunichi (bunik')* care diferă de nominativul plural *(aceste) bunici* (*bunič*), structura celei de a treia variante, *bunicăi*, pune în evidență, de asemenea, unele abateri de la normă: la radicalul *bunic-*, acum identic la toate cazurile de la singular și diferit de nominativul plural *bunici* (*bunič*), se menține *desinența de nominativ-acuzativ* **-ă, la aceasta** *adăugîndu-se articolul de genitiv-dativ -i, deci, bunic-ă-i.* Aceste abateri de la normă ne determină să ne gîndim și la o altă posibilitate de structurare a substantivelor avute în vedere (vezi și mai sus, *passim*): *detașarea*, **pe terenul limbii române**, *a unui morfem complex -ăi*, prin care — în opoziție cu desinența *-ă* (tipul *bunică* și chiar *Rodică*) și articolul hotărît *-a* (*bunica, Rodica*) de la unele substantive terminate în *-că(a)* — se marchează genitiv-dativul singular: *bunic-ăi*[95], *Rodicăi* ș. a. In sprijinul acestui *morfem complex -ăi* se poate invoca și faptul că, la nominativ-acuzativul substantivelor *nearticulate* de tipul *bunică*, genitiv-dativul în forma la care ne referim nu poate fi nearticulat (nu se poate imagina un context reperat în care *bunică* să reprezinte

[93] Uneori, evitarea dificultăților de pronunțare se face în maniera «dezlegării» nodului gordian: la un apelativ ca *viorică* (de la care a luat naștere prenumele *Viorica*), genitiv-dativul *literar* indicat în DOOM este *viorelei*, cu schimbarea «finalului» (regional, genitiv-dativul acestui substantiv este *vioricii* sau *viorichii*, cu păstrarea «finalului»); la un apelativ ca *vlagă*, însă, pur și simplu se evită genitiv-dativul (vezi DOOM, s.v.).

[94] Dacă facem abstracție de apelative, unde poate exista o singură formă de genitiv-dativ (exemplu, *plaga/plăgii*), o situație asemănătoare în principiu au și onomasticile «terminate» în *-ga*, de tipul *Olga*, la care pot exista de asemenea trei variante de genitiv-dativ, *Olgii, Olghii, Olgăi.*

[95] Pentru «terminația» *-gă(a)*, vezi nota anterioară.

genitiv-dativul), ci este obligatoriu «articulat», articolul făcînd parte, însă, din morfemul complex *-ăi*.

Aşadar, revenind la toponimele de tipul *Dolhasca*, sîntem de părere că la acestea — dată fiind comportarea lor similară cu tipul *bunica, Rodica* — este convenabil să apreciem că genitiv-dativul *literar* (care este ca şi inexistent în graiul localnicilor) se marchează prin morfemul complex *-ăi* ce se opune lui *-a* de la nominativ-acuzativul *Dolhasca* care, neintrînd în opoziţie cu desinenţa ce ar trebui să fie *-ă*, reprezintă, ca şi la *Bahna* (vezi mai sus), un *morfem mixt*: *Dolhasc-***a**/*Dolhasc-***ăi** (*Borc-***ăi**, *Gogeasc-***ăi** ş. a.). In graiul din zonă, însă, genitiv-dativul tipului *Dolhasca* — în măsura în care nu se evită — are forma *Dolhaştei* şi mai ales *Dolhăştii*, unde (în afara alternanţelor fonetice) intră în opoziţie morfemul mixt de nominativ-acuzativ *-a* cu (strict formal!) desinenţa *-e-* sau *-i-* şi articolul hotărît enclitic *-i* care [dat fiind faptul că *apar numai împreună*, construcţiile de tipul (*acestei*) *Dolhaşte* sau *Dolhăşti* fiind practic inexistente] constituie la un loc, adică în forma *-ei* sau *-ii*, morfeme complexe (variante ale literarului *-ăi*) pentru genitiv-dativul *acestui* tip de substantive).

Dintre substantivele proprii cu două aspecte opozabile pentru caz, nu pun probleme de interpretare a flexiunii acelea cu formă de plural articulat, la care nominativ-acuzativul se deosebeşte de genitiv-dativ prin articolele hotărîte enclitice corespunzătoare, anume, *-i/-lor* (*Deleni***i**/*Deleni***lor**, *Murguleşt***ii**/*Murguleşt***ilor**, *Brădeţ***ii**/*Brădeţ***ilor**) sau *-le/-lor* (*Cazal***ne**/*Cazan***elor**, *Cerboan***ele**/*Cerboan***elor**, *Cerchez***ele**/*Cerchez***elor**). Cît priveşte toponimele cu formă de masculin singular articulat, la acestea — dacă facem abstracţie de faptul că în limba vorbită populară şi familiară articolul hotărît enclitic *-l* nu se pronunţă (vezi §20) — opoziţia nominativ-acuzativ/genitiv-dativ este marcată de asemenea prin articolele corespunzătoare *-l/-lui*: *Budăiu***l**/*Budăiu***lui**, *Afinişu***l**/*Afinişu***lui**, *Arhanghelu***l**/*Arhanghelu***lui** (în limba vorbită populară şi familiară, nominativ-acuzativul se deosebeşte de genitiv-dativ prin opoziţia «articolului» *-u* cu articolul *-lui*: *Budăi***u**/*Budăiu***lui**, *Afinişu*/*Afinişu***lui**, *Arhanghelu*/*Arhanghelu***lui**).

A treia categorie de substantive proprii, cuprinzînd prenumele de tipurile **Irinel** *şi* **Mircea** *şi toponimele nearticulate de tipurile* **Calu, Buzău, Achim, Alun, Hăghiac, Baboi, Afumaţi, Afrimeşti, Buşteni** *(cca 20% din totalul avut în vedere), are în flexiunea* **sintetică** *trei aspecte opozabile pentru caz.*

Scanned with OKEN Scanner

La nominativ-acuzativul *Irinel*, care aparține «genului comun»[96], aspectele opozabile au în vedere cazul vocativ, la care — pe lîngă forma identică cu nominativ-acuzativul, adică *Irinel* — poate apărea, ca dublet, și forma cu desinența *-e* pentru masculin (*Irinele*!) și chiar cu desinența *-o* pentru feminin (*Irinelo*!). Pe *Mircea* l-am trecut în grupa substantivelor proprii cu trei aspecte opozabile pentru caz avînd în vedere — în afara nominativ-acuzativului *Mircea* — formele desuete de genitiv-dativ *Mircii* și de vocativ *Mirceo*.

La toponimele din această categorie, este necesară distingerea celor cu formă de singular (*Buzău, Achim, Calu, Alun, Haghiac, Baboi*) de cele cu formă de plural (*Afumați, Afrimești, Bușteni*), în vederea calificării unor «segmente fonice». In această situație se află «segmentul» *-u*, care credem că trebuie acceptat ca reprezentînd «realități» diferite în cuvinte diferite din punctul de vedere al participării lui la flexiunea *actuală*. Astfel, la tipul *Buzău* — toponim complet desemantizat, care este nedivizibil la nivel morfologic și ca urmare opoziția cazuală se exprimă prin diverse «adaosuri» — **u** final aparține radicalului, care reprezintă forma de nominativ-acuzativ cu frecvența cea mai mare; la o a doua formă de nominativ-acuzativ, cea articulată, care este posibilă doar în anumite contexte, se adaugă la radical articolul hotărît enclitic *-l*, căruia la genitiv-dativ i se opune articolul *-lui*: *Buzău/Buzăul/Buzăului* (la fel cu *Buzău* considerăm că poate fi interpretat și toponimul de asemenea desemantizat *Calu*). Alta este situația lui *-u-* la genitiv-dativul toponimelor de tipul *Achimului, Alunului, Hăghiacului, Baboiului,* la care nominativ-acuzativul cu forma cea mai răspîndită (Achim, *Alun, Hăghiac, Baboi*) reprezintă radicalul. La cea de a doua formă de nominativ-acuzativ (și) de la aceste toponime, între marca nominativ-acuzativului reprezentată prin articolul hotărît enclitic *-l* și radical apare un *-u-* (ce se menține și înaintea articolului de genitiv-dativ *-lui*) comparabil cu sufixele flexionare de la verbe prin apariția lui «capricioasă»: compară *cînt-Ø/cînt-ă-m* cu *Achim-Ø/Achim-***u***-l(ui)* [la substantivele comune moștenite din latină acest *-u-* este etimologic, iar la substantivele comune de alte proveniențe și la substantivele proprii *-u-* avut în vedere este analogic]. Paralelismul prezentat aici ne determină să apreciem că în opozițiile cazuale *Achim-Ø/Achimul/Achimului, Alun-Ø/Alunul/Alunului, Hăghiac-Ø/Hăghiacul/Hăghiacului, Baboi-Ø/Baboiul/Baboiului* marca pentru caz

[96] Vezi Mioara Avram, *«Genul comun» în limba română*, SCL, XVIII, 1967, nr. 5, p. 479 sqq.

este *-Ø/-l/-lui* reprezentînd o desinență și două forme ale articolului, la care se adaugă «capricios» sufixul flexionar *-u-*.

Toponimele cu formă de plural din această categorie se comportă — cu excepția sufixului flexionar — la fel cu cele cu formă de singular, în sensul că și la acestea, pe lîngă nominativ-acuzativul nearticulat, care este cel mai frecvent, poate apărea și nominativ-acuzativul articulat, ambele opunîndu-se genitiv/dativului articulat: *Afumați-Ø/Afumații/Afumaților, Afrimești-Ø/Afrimeștii/Afrimeștilor, Bușteni-Ø/Bușteni/Bușteni*lor.

La categoria a patra de substantive proprii, care este săracă (cca 3% din totalul avut în vedere), apare și opoziția de număr în afara celei de caz, ajungîndu-se astfel la patru aspecte opozabile. Cele cîteva prenume ce se încadrează aici (*Carmen, Odette* — pronunțat *Odet* —, *Chirilă, Costică*) au o singură formă cazuală de singular și trei forme cazuale de plural prin luarea în considerație a distincției nearticulat-articulat și a opoziției nominativ-acuzativ/genitiv-dativ: *Carmen-Ø/Carmene/Carmenele/Carmenelor* (cu care merge și *Odette* pronunțat Odet), *Chirilă/Chirili/Chirilii/Chirililor* (cu care merge și *Costică*, unde apare, însă, alternanța *c/č*)[97].

Categoria a cincea (cca 13% din totalul avut în vedere) cuprinde prenume masculine terminate în consoană (tipul **Edgar**) *și toponime terminate în vocală (tipul* **Bîrnova**), *la care pot exista cinci aspecte opozabile pentru număr și caz: Edgar-Ø/Edgare/Edgari/Edgarii/Edgarilor; Bîrnova/Bîrnovei/Bîrnove/Bîrnovele/Bîrnovelor* (nu încadrăm aici și toponimele de tipul *Bahna*, întrucît considerăm că pe acestea formele de plural le «resemantizează» și, prin aceasta, le detoponimizează — vezi și mai sus).

Categoria a șasea este foarte săracă (mai puțin de 1% din totalul avut în vedere), aici încadrîndu-se prenume masculine — care pot fi și nume de familie — terminate în vocală (tipul **Toma**), *la care pot exista șase aspecte* opozabile pentru număr și caz: *Toma/Tomei/Tomo/Tomii/Tomi/Tomilor.*

La categoria a șaptea (care reprezintă cca 8% din totalul avut în vedere, aici existînd opt aspecte opozabile pentru număr și caz), se încadrează prenumele feminine cu terminația cea mai frecventă, anume, **-a** (*tipul* **Elena**, **Anabella**). Dacă nu luăm în considerație frecvența formelor și dacă ignorăm dubletele (de exemplu,

[97] În legătură cu singularul și pluralul prenumelor, vezi Domnița Ichim-Tomescu, *Cercetarea gramaticală...*, p. 471 sqq., precum și *Aspecte metodologice...*, p. 472 sqq.

genitiv-dativul singular poate fi nu numai sintetic, **Elenei**, ci și analitic, *lui Elena*), atunci putem spune că tipul *Elena* (și *Anabella*) are aceeași flexiune cu apelativele corespunzătoare ce trimit la persoane: (*această*) *Elenă*/(*acestei*) *Elene*/*Eleno*; *Elena*/*Elenei*; (*aceste*) *Elene*/*Elenele*/*Elenelor*.

Categoria a opta este săracă (cca 2% din totalul avut în vedere), aici încadrîndu-se nume de familie de tipul **Stoica**, **Roșca**. *La substantivele din această categorie pot exista zece aspecte opozabile pentru gen, număr și caz*, pe care le prezentăm, însă, după comentariile ce le facem în legătură cu substantivele din categoria mai bogată a noua, cu care cele din categoria a opta au unele similitudini.

La categoria a noua considerăm că se încadrează prenumele de tipul **Alexandru**, **Constantin**, **Alin** *și numele de familie de tipul* **Damian**, **Muntean**, **Vasilescu**, *care însumează cca 15% din totalul substantivelor proprii avute în vedere* (cu unele din aceste nume de familie are anumite asemănători tipul Stoica, *Roșca* din categoria a opta — vezi mai jos). Ceea ce ne determină să constituim din aceste antroponime o categorie aparte este *existența formelor flexionare nu numai pentru număr și caz, ci și pentru gen, în același sens ca la unele substantive comune* (primele două categorii pe care le-am stabilit **după gen** în ordinea lor din §13). Este vorba, pe de o parte, de apelativele mobile la care genul este marcat prin desinență, articolul hotărît enclitic uneori precedat de sufixul flexionar, alternanța fonetică, articolul nehotărît și/sau context, cu care merg — făcînd abstracție de frecvența în limbă — și prenumele din categoria a noua. Compară (*acest*) *student-Ø*/ (*această*) *studentă*/(*acești*) *studenți*/... *studenții*/*studentele* etc cu (*acest*) *Alexandru*/(*această*) *Alexandră*/*acești Alexandri*)/... Alexandrii/*Alexandrele* etc. Pe de altă parte, avem în vedere apelativele pe care le-am considerat tot mobile la care genul este marcat — în afara alternanțelor fonetice, a articolului nehotărît și a contextului — prin *morfemul complex* alcătuit dintr-un sufix[98], desinență și articolul hotărît enclitic ce poate fi precedat de sufixul flexionar, cu care merg numele de familie din categoria a noua. Compară (*acest*) *păun-Ø*/(*această*)

[98] Pentru unele precizări privitoare la sufixele din structura morfemului complex, vezi nota 43.

Scanned with OKEN Scanner

păuniță/(acești) păuni/... păunii/păunițele etc cu *(acest) Damian-Ø/(această) Damiancă/(acești) Damieni/... /Damienii/(Damiencele)* etc. La aceste tipuri de perechi de substantive proprii (prenume ca *Alexandru-Alexandra* și nume de familie ca *Damian-Damianca* — la fel ca la perechile de substantive comune cu care le-am asemănat (*student-studentă, păun-păuniță*), sîntem de părere că genul reprezintă *o categorie gramaticală,* întrucît există și *conținutul* categorial (genul natural masculin și feminin al entităților) și *forma* categorială (*sistemul de mărci* pentru opozițiile masculin/feminin).

Așa cum am arătat și mai sus, după părerea noastră este mai avantajos să admitem că — din substantivele ce interesează aici — nu numai la tipul *Alexandru-Alexandra* ș. a., ci și la tipul *Damian-Damianca* ș. a. genul este marcat prin morfeme *gramaticale* propriu-zise de felul *-u/-ă (acest) Alexandru/(această) Alexandră, -i/-le (toți) Alexandrii/(toate) Alexandrele* etc, *-Ø/-că (acest) Damian-Ø/(această) Damiancă, -e/-co (Damiene/Damianco), -i/-ce (Damieni/Damience)* ș.a.m.d. Acceptînd această soluție, urmează că la substantivele proprii din această categorie (prenume de tipul *Alexandru, Constantin, Alin* ș. a. și nume de familie de tipul *Damian, Vasilescu*[99], *Muntean* ș. a.) există 13 aspecte opozabile pentru gen, număr și caz.

Tipul **Alexandru**

masc., sing.: *Alexandru/Alexandre*;
masc.,pl.: *(acești) Alexandri/Alexandrii/Alexandrilor*;
fem., sg.: *(această) Alexandră/(acestei) Alexandre/Alexandro*; *Alexandra/ Alexandrei*;
fem., pl.: *(aceste) Alexandre/Alexandrele*/Alexandrelor.

Tipul **Damian**

masc., sg.: *Damian-Ø/Damiene*;
masc., pl.[100]: *(acești) Damieni/Damienii/Damienilor*;
fem., sg.: *(această) Damiancă/(acestei) Damience/Damianco*; *Damianca/Damiencei*;

[99] Precizăm că vocativul singular al masculinelor de tipul *Damian* se formează cu desinența *-e* (*Damiene*), în timp ce la tipul *Vasilescu* apare articolul *-le* (*Vasilescule*).

[100] Vezi în acest sens Domnița Ichim-Tomescu, *Opoziția de număr...*, p. 225 sqq.

Scanned with OKEN Scanner

fem.,pl.: (*aceste*) *Damien***ce**/*Damien***cele**/*Damien***celor**.

Soluția de mai sus vizează, schimbînd ceea ce trebuie schimbat, și substantivele din categoria a opta, de tipul *Stoica, Roșca,* la care, prin luarea în considerație a genului marcat (și) prin *morfem complex*, există — așa cum am arătat și mai sus — zece aspecte opozabile pentru categoriile gramaticale (gen, număr și caz):

masc., sg.: *Stoi***ca**, *Stoic***o**;

fem., sg.: (*această*) *Stoicu***leasă**/(*acestei*) *Stoicu***lese**/*Stoicu***leaso**;
*Stoicu***leasa**/*Stoicu***lesei**;

fem., pl.: (*aceste*) *Stoicu***lese**/*Stoicu***lesele**/*Stoicu***leselor**.

Ultima categorie, a zecea, cuprinde nume de familie de tipul **Vornicu** (*cca 8% din totalul avut în vedere), la care există 14 aspecte opozabile pentru gen, număr și caz.* Singura deosebire structurală dintre această categorie și cea anterioară constă în existența — ca posibilitate — și a unui vocativ singular masculin articulat cu *-le (Vornicu***le**), pe lîngă cel nearticulat, cu desinența *-e (Vornic***e**). Așadar:

masc., sg.: *Vornic***u**/*Vornic***e**/*Vornic***ule**;

masc., pl. *Vornici (Vornič)*-∅/*Vornic***ii**/*Vornic***ilor**;

fem., sg.: (*această*) *Vornic***easă**/(*acestei*) *Vornic***ese**/*Vornic***easo**;
*Vornic***easa**/*Vornic***esei**;

fem., pl.: *Vornic***ese**/*Vornic***esele**/*Vornic***eselor**.

§22. La întrebarea — pusă la sfîrșitul acestei discuții — dacă la flexiunea sintetică a substantivelor proprii românești se poate vorbi de **un sistem**, răspunsul considerăm că este afirmativ, cu anumite «condiționări». Ne referim la faptul că:

— este necesară distingerea «*structurilor inițiale*» ale substantivelor proprii de structura morfologică *actuală*, datorită comportării diferite a segmentelor lor funcționale în aceste două «momente»; de exemplu, actualului articol hotărît enclitic *-a* de la nominativ-acuzativul singular al femininelor de tipul *Elen***a**, *Alin***a** ș.a. [care se opune desinenței *-ă* de la (*această*) *Elen***ă**, Alin**ă** ș. a.] îi corespunde «la origine» — adică în latină, în greacă și chiar în română — o desinență moțională; vezi §20, §21;

— identificarea morfemelor propriu-zise din flexiunea sintetică a

Scanned with OKEN Scanner

substantivelor proprii necesită opțiunea pentru *una* din variantele existente la unele dintre ele (ne-am oprit, de exemplu, la *Carmen, Odette* — pronunțat *Odet* —, *Caliope, Neculai* ș. a., nepreocupîndu-ne de *Carmena, Odeta, Caliopi, Nicolae* ș. a., a căror flexiune merge după alte tipuri — vezi §20, §21);

— la variantele avute în vedere, am găsit că — lăsînd la o parte radicalul cu posibilele sale alternanțe fonetice — numai termenii pentru morfemele «clasice» (desinența și articolul hotărît enclitic) nu pot acoperi *convenabil* **toate** segmentele funcționale posibile la un substantiv (propriu sau comun); în consecință, utilizăm convențional și alți trei termeni, și anume: *sufix flexionar* pentru *-u-* care, nefăcînd parte din radical, apare «capricios» și fără funcție semantică, gramaticală sau stilistică între radical și articolul hotărît enclitic la substantivele terminate în consoană (exemplu, *Hăghiacului*) sau semivocala *-i* (*Baboiului*); *morfem mixt* pentru *-a* de la antroponime (exemplu, *Toma*) sau toponime (exemplu, *Dolhasca*), care nu poate fi considerat nici articol, pentru că substantivele respective nu cunosc distincția articulat-nearticulat (forme ca **Tomă*, **Dolhască* nu sînt reperabile), nici desinență, pentru că intră în opoziție și cu forme etimologice de articol (compară *Toma* cu *Tomei*); *morfem complex* pentru îmbinările morfematice (un sufix și o desinență sau un articol; o desinență și un articol) constituite pe terenul limbii române, unde *se comportă ca o unitate*, marcînd, prin opoziție, categoria gramaticală a genului (*Vasilica/Vasile, Damianca/Damian-Ø* ș. a.) sau a cazului (*Dolhascăi/Dolhasca* — vezi §21);

— formele flexionare ale substantivelor proprii nu au toate aceeași «circulație», unele întîlnindu-se curent în toate variantele limbii (*Elena, Mircea, Damian, Dolhasca* ș.a.), altele utilizîndu-se rar în varianta literară actuală (*Eleno*), altele avînd circulație în limba veche (*Mircii, Mirceo*) sau regional (*Dolhăștii*), altele folosindu-se de obicei cu încărcătură expresivă (*Vasileasca, Damianca*), iar altele fiind posibile — dar apărînd rarisim — în contexte «particulare» [(*acestei*) *Elene*, (*aceste*) *Damience* ș.a.] — vezi §21;

— nu toate substantivele proprii (cercetate) se comportă «egal» în

Scanned with OKEN Scanner

privința flexiunii, în sensul că nu *toate* au același număr de forme flexionare sintetice, fără a putea preciza în mod riguros *deocamdată* ce particularități condiționează apariția unui număr mai mic sau mai mare de forme flexionare la un anumit substantiv (de exemplu, un prenume ca *Vlaicu* are două forme flexionare, iar un altul, ca *Alexandru*, «terminat» de asemenea în *-u*, are 13 forme flexionare — vezi §21).

Avînd în vedere toate aceste «condiționări», apreciem că sistemul flexionar al substantivelor proprii poate fi imaginat pe categorii de «unități», la care *morfemele* din flexiunea *sintetică* (uneori omonime) — indiferent cum le numim — se stabilesc, prin opoziție, după numărul de forme flexionare reperabile, în principiu mai multe la antroponime decît la toponime, și anume:

I Substantive proprii fără flexiune *sintetică*, la care corpul fonetic al substantivului se constituie în radical (acestuia putîndu-i-se adăuga morfemele flexiunii analitice la fel ca la toate substantivele proprii din categoriile următoare); majoritatea acestora o constituie antroponimele (*Calipso, Gheorghe, Lache, Neculai, Gabi, Popa, Iorga, Buruiană, Adoamnei, Alupoaiei, Asandului, State, Șchiopoaie, Lambrino*), cîteva fiind toponime «deosebite» ca formație (*Belecîine, Belibou*).

II. Substantive proprii cu flexiunea *sintetică* concretizată în două aspecte opozabile pentru caz — fără distincția nearticulat-articulat —, la care morfemele pot fi:

-e/-ei (*Caliop***e**/*Caliop***ei**; *Baiaspri***e**/*Baiaspri***ei**)
-a/-ei (*Bahn***a**/*Bahn***ei**; regional, *Dolhasc***a**/*Dolhaști***ei**)
-a/-ăi (*Dolhasc***a**/*Dolhașc***ăi**)
-i/-lor (*Deleni***i**/*Deleni***lor**)
-le/-lor (*Cazane***le**/*Cazane***lor**)
-l/-lui (*Budăiu***l**/*Budăiu***lui**)
-u/-lui (popular, *Budăi***u** *Budăiu***lui**)
-a/-ii (regional, *Dolhasc***a**/*Dolhăști***i**)
-Ø/-e (*Sorinel*-Ø/*Sorine***le**)
-Ø/-le *Vlaicu*-Ø/*Vlaicu***le**

III. Substantive proprii cu flexiunea *sintetică* concretizată în trei aspecte opozabile pentru caz — cu distincția nearticulat-articulat —, la care morfemele pot fi:

-Ø/-l/-lui (*Buzău*-Ø/*Buzău***l**/*Buzău***lui**)
-Ø/-(u)l/-(u)lui (*Achim*-Ø/*Achim***ul**/*Achim***ului**; Baboi-Ø/*Baboi***ul**/*Baboi***ului**)
-Ø/-i/-lor (*Afumați*-Ø/*Afumați***i**/Afumați**lor**)
-a/-i/-o (*Mircea*/*Mirci***i**/*Mirce***o**)
-Ø/-e/-o (*Irinel*-Ø/*Irine***le**/*Irine***lo**)

IV. Substantive proprii cu flexiunea *sintetică* concretizată în patru

Scanned with OKEN Scanner

aspecte opozabile pentru număr și caz — cu distincția nearticulat-articulat —, la care morfemele pot fi:

-Ø/-e/-(e)le/-(e)lor (*Carmen*-Ø/*Carmene*/*Carmenele*/*Carmenelor*)

-ă/-i/-(i)i/-(i)lor (*Chirilă*/*Chirili*/*Chirilii*/*Chirililor*)

V. Substantive proprii cu flexiunea sintetică concretizată în cinci aspecte opozabile pentru număr și caz — cu distincția nearticulat-articulat —, la care morfemele pot fi:

-Ø/-e/-i/-(i)i/-(i)lor (*Edgar*-Ø/*Edgare*/*Edgari*/*Edgarii*/*Edgarilor*)

-a/-ei/-e/-(e)le/-(e)lor (*Bîrnova*/*Bîrnovei*/*Bîrnove*/*Bîrnovele*/ *Bîrnovelor*).

VI. Substantive proprii cu flexiunea *sintetică* concretizată în șase aspecte opozabile pentru număr și caz — cu distincția nearticulat-articulat —, la care morfemele pot fi:

-a/-ei/-o/-i/-(i)i/(i)lor (*Toma*/*Tomei*/*Tomo*/*Tomi*/*Tomii*/*Tomilor*)

VII. Substantive proprii cu flexiunea *sintetică* concretizată în opt aspecte opozabile pentru număr și caz — cu distincția nearticulat-articulat —, la care morfemele pot fi:

-ă/-e/-o [*(această) Elenă*/(*acestei*) *Elene*/*Eleno*]

-a/-ei (Elena/*Elenei*)

-e/-(e)le/-(e)lor [(*aceste) Elene*/*Elenele*/*Elenelor*]

VIII. Substantive proprii cu flexiunea *sintetică* concretizată în zece aspecte opozabile pentru gen, număr și caz — cu distincția nearticulat-articulat —, la care morfemele pot fi:

-a/-o (*Stoica*/*Stoico*)

-uleasă/-ulese/-uleasco [(*această) Stoiculeasă*/(*acestei*) *Stoiculese*/ Stoiculeaso]

-uleasa/-ulesei (Stoiculeasa/*Stoiculesei*)

-ulese/-ulesele/-uleselor [(*aceste) Stoiculese*/*Stoiculesele*/ *Stoiculeselor*)]

IX. Substantive proprii cu flexiunea *sintetică* concretizată în 13 aspecte opozabile pentru gen, număr și caz — cu distincția nearticulat-articulat —, la care morfemele pot fi:

a) -u/-e/-i/-(i)i/-(i)lor [*Alexandru*/*Alexandre*/(*acești*) *Alexandri*/ *Alexandrii*/*Alenandrilor*]

-ă/-e/-o/-a/-ei [(*această*)*Alexandră*/ (*acestei*) *Alexandre*/ *Alexandro*/*Alexandra*/*Alexandrei*]

-e/-(e)le/-(e)lor [(*aceste*) *Alexandre*/*Alexandrele*/*Alexandrelor*]

b) -Ø/-e/-i/-(i)i/-(i)lor [*Damian*-Ø/*Damiene*/(*acești*) *Damieni*/ *Damienii*/ *Damienilor*]

-că/-ce/-co/-ca/-cei (*această*) *Damiancă*/(*acestei*) *Damience*/ *Damianco*/*Damianca*/*Damiencei*

-ce/-cele/-celor (*aceste*) *Damience*/*Damiencele*/*Damiencelor*

Scanned with OKEN Scanner

X. Substantive proprii cu flexiunea sintetică concretizată în 14 aspecte opozabile pentru gen, număr și caz — cu distincția nearticulat-articulat —, la care morfemele pot fi:

-u/-e/-(u)le/-Ø/-i/-lor (*Vornicu/Vornice/Vornicule/Vornici (Vornič)-Ø/Vornicii/Vornicilor*

-easă/-ese/-easo/-easa/-esei (*acestă*) *Vornicească* (*acestei*) *Vornicese/Vorniceaso/Vorniceasa/Vornicesei*

-ese/-esele/-eselor (*aceste*) *Vornicese/Vornicesele/Vorniceselor*[101].

§23. Raportînd substantivele comune la cele proprii, găsim că între acestea există deosebiri importante din punctul de vedere al realizării flexiunii sintetice: în timp ce la substantivele comune se poate vorbi de o flexiune sintetică *regulată*, întrucît majoritatea are — pe genuri și numere — *aceleași* forme cazuale nearticulate și articulate (*această* **casă/casa**, *acestei* **case/casei**, *aceste* **case/casele**, *acestor* **case/caselor** etc — vazi §17 și §18), la substantivele proprii flexiunea sintetică poate fi considerată «*mai puțin regulată*». Ceea ce ne determină să evităm aici termenul de *flexiune neregulată* este faptul că flexiunea sintetică a substantivelor proprii nu presupune nici mai mulți radicali și nici flective neîncadrabile într-un sistem, ci doar o «*asimetrie*», în sensul *absenței* **unor** *forme flexionare sintetice*. De exemplu, nominativ-acuzativul sintetic *Caliope* este *numai* nearticulat, dar genitiv-dativ sintetic *Caliopei* este *numai* articulat; *Buzău* are forme cazuale sintetice *numai* la singular (*Buzău/Buzăul/Buzăului*), față de *Afumați*, care are aceleași forme cazuale, dar *numai* la plural (*Afumați/Afumații/Afumaților*) ș.a.m.d. — vezi §22. Acest lucru — la care credem că poate fi adăugată și atenția acordată abia în ultimul timp flexiunii substantivelor proprii — este în măsură să explice de ce la **declinările** *substantivelor*, considerate ca niște clase și/sau tipuri de flexiune, sînt luate în considerație prin excelență[102] substantivele comune.

In legătură cu gruparea substantivelor — comune — în «clase», în literatura românească de specialitate există două orientări principale.

---

[101] Reafirmăm ideea că — prin sporirea și diversificarea materialului cercetat — sistemul morfemelor imaginat mai sus poate fi dezvoltat, acest lucru ducînd după părerea noastră nu (atît) la modificarea numărului de categorii de substantive proprii, cît (mai ales) la găsirea și a altor opoziții morfematice (vezi, de exemplu, Domnița Ichim-Tomescu, *Opoziția de gen*... p. 49 sqq.)

[102] De exemplu, în *Gram. Acad.*, I, p. 82, declinările a doua și a treia sînt exemplificate numai cu substantive comune și doar la declinarea întîi se dau exemple — dar nu pentru toate terminațiile — și de substantive proprii.

Scanned with OKEN Scanner

a) Gramatica clasică mai veche grupează substantivele comune ale limbii române după *terminaţia* lor de la nominativ singular nearticulat în trei *declinări* care, în general, corespund primelor trei declinări din limba latină[103]. Astfel, declinarea I cuprinde substantivele feminine şi cîteva masculine terminate în *-ă* (exemplu, *casă*, *popă* ş. a.), în *-ea* (exemplu, *măsea*), în *-a* (exemplu, *cazma*) şi în *-i* (substantivele *zi* şi *miazăzi*). Declinarea a doua cuprinde substantivele masculine şi neutre care se termină în consoană nepalatalizată şi palatalizată (de exemplu, *bărbat*, *creion*, *unchi* ş. a.), în *-u* vocalic sau semivocalic (*codru*, *registru*, *erou*, *stilou* ş. a.), în *i* vocalic sau semivocalic (*taxi*, *kuwi*, *ciocoi*, *războiu* ş. a.) şi în *-o* (exemplu, *radio*). Declinarea a treia cuprinde substantivele terminate în *-e* de genul feminin (exemplu, *vulpe*), masculin (exemplu, *perete*) şi neutru (exemplu, *nume*).

b) Paula Diaconescu[104], luînd în consideraţie *desinenţele*, împarte substantivele limbii române în trei *tipuri de flexiune*, în cadrul fiecărui tip identificînd un număr mai mare sau mai mic de *clase*. Primul tip de flexiune cuprinde femininele cu două desinenţe la singular (una pentru nominativ-acuzativ şi alta pentru genitiv-dativ) şi o desinenţă la plural pentru toate cazurile. În cadrul acestui tip, autoarea indică următoarele şase clase: *-ă, -e* (*sapă-sape*), *-ă, -i* (*friptură-fripturi*), *-e, -i* (*lume-lumi*), *-Ø, -le* (*stea-Ø-stele*), *-ă, -Ø* (*muncă-munci-Ø*), *-e, -Ø* (*ureche-urechi-Ø*). Tipul al doilea de flexiune, cu 11 clase[105] (a douăsprezecea apare numai în epoca veche), cuprinde substantivele masculine şi neutre avînd o desinenţă pentru toate cazurile la singular şi o altă desinenţă pentru toate cazurile la plural: *-u, -i* (*codru-codri*), *-Ø, -i* (*pom-Ø-pomi*), *-e, -i* (*cîine-cîini*), *-e, -Ø* (*şoarece-şoareci-Ø*), *-ă, -i* (*popă-popi*), *-ă, -Ø* (*vlădică-vlădici-Ø*), *-u, -uri* (*lucru-lucruri*), *-Ø, -uri* (*rai-Ø-raiuri*), *-u, -e* (*chipiu-chipie*), *-Ø, -e* (*pai-Ø-paie*), *-u, -i* (*consiliu-consilii*). In al treilea tip de flexiune autoarea încadrează substantivele care au o singură desinenţă pentru toate cazurile la ambele numere. Aici se disting patru clase: masculine cu desinenţa *-Ø* (*pui-Ø*), feminine cu desinenţa *-Ø* (*joi-Ø*), feminine cu desinenţa *-e* (*învăţătoare*) şi neutre cu desinenţa *-e* (*nume*).

Aceste două orientări au, fiecare, avantaje şi dezavantaje. La avan-

---

[103] Vezi *Gram. Acad.*, I, p. 81 sqq., Iordan, LRC, p. 302 sqq.

[104] Art. cit., p. 163 sqq., *Structură şi evoluţie...*, p. 161-162.

[105] In *Structură şi evoluţie...*, p. 142-143 şi 161, sînt indicate 12 clase, dar una dintre ele (*-u, -Ø: blănariu-blănari-Ø*) a dispărut în epoca modernă, substantivele respective avînd altă repartiţie (*-Ø, -i: blănar-Ø, blănari*; *-Ø, -Ø: ochi-Ø, ochi-Ø*).

Scanned with OKEN Scanner

tajele (obiective, dar mai ales subiective) ale clasificării clasice notăm — pe lîngă accesibilitate și posibilitatea utilizării ei operative — faptul că pune în evidență legătura dintre limba latină și limba română, în sensul «continuării» flexiunii substantivale sintetice latinești în flexiunea substantivală sintetică românească. Un dezavantaj al clasificării clasice îl constituie terminologia, mai exact, termenul (și conceptul!) *terminație,* care trimite la «partea finală» a cuvîntului, fără să sugereze dacă această «parte finală» are sau nu funcție de marcă. Astfel concepută, *terminația* apare la toate cuvintele, atît flexibile (*casă*, *stea*, *Elena* ș. a.), cît și neflexibile (*dacă*, *din*, *pe* etc) și poate fi considerată sau ca un singur element fonetic — așa cum am indicat imediat mai sus —, sau ca două, eventual și mai multe elemente fonetice (*stea*, *Elena* etc). Un alt dezavantaj al clasificării clasice constă în aceea că, utilizînd termenul și conceptul de *terminație*, grupează substantivele în clase mai mult sau mai puțin eterogene din punctul de vedere al flexiunii. De exemplu, declinarea întîi cuprinde și substantivele la care pluralul se formează prin înlocuirea «terminației» *-ă* cu «terminația» *-e* (*casă/case*), dar și substantive la care pluralul se formează prin adăugarea unei noi «terminații» la «terminația» deja existentă (*zi/zile*); în aceeași primă declinare sînt încadrate nu numai substantivele care au la singular două forme (una pentru nominativ-acuzativ *casă* și alta pentru genitiv-dativ *case*), ci și substantive care au la singular o singură formă pentru toate cazurile (*popă*, *tată* etc) ș.a.m.d.

Dezavantajele de această natură se înlătură în clasificarea propusă de Paula Diaconescu prin apelul la termenul (și conceptul!) de *desinență*, care este *partea finală a cuvintelor flexibile ce îndeplinește funcția de marcă a unor categorii gramaticale.* In felul acesta, este posibilă stabilirea de clase omogene de substantive în limba română din zilele noastre, indiferent de felul în care s-au stabilit clasele de substantive în alte stadii ale limbii române sau în limba latină, din care se trage româna. Cu alte cuvinte, deosebirea dintre cele două orientări se poate explica prin punctul de vedere, diacronic sau sincronic, din care este privit substantivul românesc: în timp ce clasificarea clasică ține cont de legătura dintre flexiunea substantivului în limba latină și în limba română contemporană, clasificarea propusă de Paula Diaconescu are în vedere numai flexiunea substantivului românesc contemporan, făcînd abstracție de faptul că flexiunea substantivului românesc continuă, în principiu, flexiunea substantivului latinesc. Procedînd în acest fel, clasificarea propusă de Paula Diaconescu cîștigă în privința exactității, conținînd clase de substan-

Scanned with OKEN Scanner

tive cu aceleași particularități de formă.

Cele arătate mai sus conduc la ideea că, în stadiul actual al cercetării, clasificarea tradițională și cea propusă de Paula Diaconescu pot fi considerate *complementare* și nu antagonice. *Practic*, acest lucru este dovedit, pe de o parte, de cercetarea diacronică, în cadrul căreia romaniștii și românîștii utilizează aproape în exclusivitate clasificarea clasică a substantivelor românești, iar pe de altă parte de cercetarea sincronică, unde majoritatea specialiștilor actuali — chiar dacă nu operează cu *exact* aceleași «clase»[106] — fac apel la clasificarea propusă de Paula Diaconescu.

§24. Limba română a moștenit din latină categoria gramaticală a genului, concretizată în genul masculin și genul feminin, neutrul putînd fi o creație pe terenul limbii române*.

*In *Gram. Acad.*, I, p. 59-60, se vorbește despre genul *personal*, care a fost pus în discuție de C. Racoviță (*Sur le genre personnel en roumain*, BL, VIII, 1940, p. 154-159) și aprofundat de Al. Graur (*Contribution à létude du genre personnel du roumain*, BL, XIII, 1945, p. 156-161).

Subliniem că așa-zisul *gen personal* nu reprezintă un aspect opozabil al categoriei gramaticale a genului și de aceea *nu trebuie pus alături de masculin, feminin și neutru ca un al patrulea gen al limbii române*; cu alte cuvinte, nu putem spune că substantivele limbii române sînt sau de genul masculin, sau de genul feminin, sau de genul neutru, sau de genul personal, ci substantivele românești pot fi doar masculine, feminine sau neutre, cu precizarea că *unele* masculine și feminine care indică «persoane» au anumite particularități de flexiune. Așadar, ceea ce este numit cu termenul de «gen personal» reprezintă de fapt «o clasă de cuvinte» stabilită — *la fel cu declinările* — numai pe baza criteriului *formei* (vezi §23) și nu o categorie gramaticală, întrucît la substantivele

[106] Ne referim la faptul că, prin luarea în considerație a desinenței de la vocativ, se poate vorbi și de un **al patrulea** *tip de flexiune* la femininele însuflețite ca *fată*, unde *pot* exista trei desinențe la singular — N-A (o) *fată*, G-D (unei) *fete*, V. *fato* — și una la plural la toate cazurile (*niște* sau *unor fete*); la tipul de flexiune cu trei desinențe, se poate face distincția între femininele neînsuflețite de tipul *casă*, care au două desinențe la singular — N-A (o) *casă*, G-D (unei) *case* — și una la plural pentru toate cazurile (*niște* sau *unor case*), și masculinele însuflețite de tipul *băiat*, care au și ele două desinențe la singular, dar altele decît femininele menționate imediat mai sus, și anume, *-Ø* pentru N-A și G-D (*un, unui*) *băiat-Ø* și *-e* pentru V. *băiete*, și a treia, *-i*, pentru toate cazurile de la plural, *băieți*; la tipul al doilea de flexiune se poate constitui încă o clasă, prin luarea în considerație a perechii de desinențe *-Ø, -ă* de la *ou-Ø/ouă*.

Scanned with OKEN Scanner

respective nu apare și **conținutul** *categorial* (entitățile numite prin substantive pot avea genul natural masculin, genul natural feminin sau pot fi în afara genului natural, a patra posibilitate fiind exclusă — vezi și §6). Admițînd acest lucru, sîntem de părere că, pentru evitarea confuziilor, putem renunța la termenul de «gen personal»; în consecință, în lucrarea de față utilizăm, convențional, «termenul» de **cuvinte** *care trimit la* **persoane** (de obicei *umane*). Aceste cuvinte sînt reprezentate prin: substantive proprii denumind oameni sau animale personificate (*Gheorghe, Elena, Grivei* ș.a.); substantive comune indicînd grade de rudenie (*tată, mamă, frate* etc); pronume de diferite feluri, indiferent de faptul că substituie nume de oameni sau de oricare alte entități (*el, acesta, altul* etc). *Cuvintele care trimit la persoane* nu au toate aceleași caracteristici formale (de flexiune), iar caracteristicile respective nu sînt întotdeauna obligatorii. Astfel, substantivele masculine în discuție — proprii și comune — la singular se construiesc în principiu cu articolul hotărît antepus la genitiv-dativ: **lui** *Gheorghe*, **lui** *Grivei*, **lui** *tata* etc. Prin analogie cu acestea, articolul hotărît pentru masculin singular genitiv-dativ apare și înaintea unor feminine (**lui** *Elena*, **lui** *mama* ș. a.), la numele proprii feminine mai noi de tipul *Mimi, Nuți* ș.a. antepunerea articolului hotărît la genitiv-dativ fiind obligatorie (se spune **lui** *Mimi* și nu *Mimiei*). Precizăm, însă, că unele substantive din această categorie se pot construi la genitiv-dativ singular și cu articolul hotărît postpus: *tatei, mamei* etc.

Cea de a doua caracteristică principală a *cuvintelor care trimit la persoane* constă în aceea că atunci cînd acestea îndeplinesc funcția sintactică de complement direct sînt precedate de prepoziția *pe*. Spre deosebire de antepunerea articolului hotărît la genitiv-dativul singular, care este posibilă numai la substantive, prepoziția *pe* precede *toate cuvintele (inclusiv pronumele și numeralele) care trimit la persoane: îl cunosc* **pe Gheorghe**, *o văd* **pe mama**, *l-a anunțat* **pe** *acesta* **(al doilea)** etc. Adăugăm că această caracteristică *s-a constituit ca atare abia în ultimele sute de ani*, textele din secolul al XVI lea conținînd exemple și cu omplementul direct precedat de *pre (va ucide* **pre Cain**, *va afla* **pre el** — «Palia de la Orăștie», p. 23), dar și cu complementul direct fără *pre* (*Enoh născu* **Nared**, *scoți* **mine** astăzi — *ibidem*). De altfel, și astăzi complementul direct exprimat prin substantive comune care trimit la persoane poate fi construit în două maniere, una cu prepoziția *pe* (o văd **pe mama**) și alta fără această prepoziție (*îmi văd* **mama**).

* * *

Scanned with OKEN Scanner

Pentru *a sugera* frecvența genurilor masculin, feminin și neutru în limba română, am comparat toate substantivele comune din două texte aproximativ egale ca întindere, unul din epoca veche (*Codicele popii Bratul*, manuscris din 1559-1560, în care se află 1023 de substantive comune cu o frecvență de 5707) și altul din epoca modernă (*Baltagul* lui M.Sadoveanu din 1930, în care se află 1621 de substantive cu frecvența de 9425), alcătuind pentru aceasta tabelul[107] de mai jos.

Textul	Masculin		Feminin		Neutru	
	Cuvinte-titlu	Cuvinte-text	Cuv.-titlu	Cuv.-text	Cuv.-titlu	Cuv-text
CPB	304 (29,71%)	1991 (34,88%)	506 (49,46%)	2349 (41,15%)	213 (20,82%)	1367 (23,95%)
SB	238 (14,68%)	2272 (24,10%)	923 (56,94%)	4817 (51,10%)	458 (28,25%)	2333 (24,75%)

Pe baza acestui tabel putem aprecia că în română *genul ce domină în mod constant este femininul*, masculinul și neutrul cunoscînd în timp schimbări cantitative sensibile: frecvența genului masculin scade de la epoca veche la epoca modernă cu cca 15% cuvinte-titlu și cca 10% cuvinte-text. «Pe seama» masculinului s-a îmbogățit, pe de o parte, genul dominant, adică femininul, care în epoca modernă sporește cu cca 7% cuvinte-titlu și cca 10% cuvinte-text. Creșterea frecvenței femininelor în epoca modernă este rezultatul productivității mai ales a desinenței *-ă* de la declinarea I clasică și într-o anumită măsură și a desinenței *-e* de la declinarea a III a clasică, la aceasta din urmă prin crearea într-o măsură apreciabilă de substantive din așa-numitul «infinitiv lung». Pe de altă parte, «pe seama» masculinului s-a îmbogățit și genul considerat «sărac», anume, neutrul, ale cărui cuvinte-titlu sînt în epoca modernă cu cca 8% mai multe decît în epoca veche, cu precizarea, însă, că frecvența acestora nu crește în acest interval decît cu cca 1%. Aceasta fiind situația, putem spune că textele cercetate nu confirmă teza că genul neutru ocupă «o poziție șubredă»[108] sau că «începe să piardă teren», pregătindu-se «să treacă în rîndul categoriilor neproductive»[109], ci, din contra, *din punctul de vedere al cantității de cuvinte din texte și chiar și al frecvenței, în secolul al XX lea — față de secolul al XVI lea — genul*

[107] Pentru un tabel în care sînt luate în considerație atît substantivele comune, cît și cele proprii din mai multe texte, vezi *On the Gender...*, p. 640-643.

[108] *Iordan, LRC*, p. 279.

[109] Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, p. 360-361.

Scanned with OKEN Scanner

neutru cîștigă teren pe seama genului masculin. Intărirea genului neutru în zilele noastre poate constitui un argument în favoarea tezei că acest gen reprezintă — așa cum am afirmat și mai sus — o creație a limbii române.[110]

O altă problemă privitoare la categoria gramaticală a genului la substantive este aceea a concordanței genului gramatical cu genul natural (vezi și §6, §13, §19). Prin gen natural, care constituie conținutul categoriei gramaticale a genului, se înțelege faptul că entitățile din lumea în care trăim, dacă sînt însuflețite, pot fi de sex bărbătesc sau femeiesc, iar dacă sînt neînsuflețite, sînt în afara sexului, adică «neutre». Prin gen gramatical se înțelege forma pe care o are substantivul pentru a arăta că entitatea pe care o numește este de sex bărbătesc, de sex femeiesc sau în afara sexului. La origine, între genul gramatical și genul natural al entităților pe care acestea le numesc trebuie presupusă o concordanță, substantivele masculine numind entități însuflețite de sex bărbătesc sau considerate ca atare, substantivele feminine entități însuflețite de sex femeiesc sau considerate ca atare, și substantivele neutre entități neînsufleține, care sînt în afara sexului. In momentul actual al limbii române, însă, concordanța genului gramatical cu genul natural are un caracter relativ. Spunînd aceasta, avem în vedere mai ales faptul că substantivele ce numesc entități neînsuflețite și sînt, deci, în afara sexului nu sînt decît unele de genul neutru (de exemplu, *scaun, creion, birou* etc), foarte multe încadrîndu-se la feminine (de exemplu, *casă, stea, carte* etc) sau la masculine (de exemplu, *munte, par, pas* etc). La polul opus acestora se află cîteva substantive de tipul *animal, mamifer, popor* etc care, deși trimit la entități însuflețite, sînt, totuși, de genul neutru. In sfîrșit, alte cîteva substantive, ca *santinelă, cătană* etc, cu toate că numesc entități prin excelență de sex bărbătesc, fac parte, totuși, din rîndul femininelor.

Explicațiile neconcordanței dintre genul gramatical și cel natural sînt diferite, cel mai adesea fiind constituite de *etimologie* și *analogie*. Astfel, substantivele românești numind entități neînsuflețite de tipul

[110] Vezi în acest sens Al. Rosetti, *op. cit*, p. 601, unde găsim că «neutrul românesc nu corespunde, nici în ceea ce privește forma, nici în ceea ce privește amănuntele sensului, neutrului latin. El provine dintr-o reamenajare a materialului limbii, fapt românesc care nu poate fi explicat prin dezvoltarea în comun a românei cu graiurile bulgare, macedonene și albaneze.., ci ca o tendință proprie a limbii române. Faptul că anumite cuvinte împrumutate din limbile slave sau din franceză și-au schimbat genul, în română, se explică, de fiecare dată, prin considerații speciale». Pentru teza că neutrul românesc este o moștenire din latină, care a fost consolidată prin influența slavă, vezi *Iordan, LRC*, p. 239, și Al. Graur; *op. cit*., p. 356.

Scanned with OKEN Scanner

casă, stea, carte etc sînt de genul feminin pentru că și etimonurile lor latinești *casa,-ae, stella,-ae, cartha,-ae* erau tot de genul feminin; în același sens, genul masculin al unor substantive românești ca *munte, par, pas* etc se explică prin proveniența lor din masculinele latinești corespunzătoare *mons, -tis, palus, -i, pasus, -us* ș.a.m.d.

Analogia se întîlnește de obicei la substantivele împrumutate din diverse limbi sau formate pe terenul limbii române, care substantive se încadrează într-un gen gramatical sau altul nu atît după *conținut* (genul natural), cît în mod special după *aspectul lor formal care se aseamănă* cu aspectul formal al substantivelor feminine și masculine (sau neutre) inițial moștenite din latină, iar ulterior (și) al celor deja existente în română. De exemplu, un substantiv de tipul *cătană* (< mg. *katonà*) s-a încadrat la feminine pentru că *se aseamănă formal* cu substantive feminine moștenite din latină sau existente în română ca *geană, sprînceană, buruiană, bălană, hoțomană, pomană* etc; un substantiv ca *papuc* (< tc. *papuc*) a fost încadrat la masculine pentru că se aseamănă formal cu substantive masculine moștenite din latină sau existente în română cum ar fi *cuc, nuc, bulbuc, vălătuc, haiduc* etc; un substantiv ca *mamifer* (< fr. *mamifère*) a fost încadrat la neutre pentru că se aseamănă formal cu substantive neutre moștenite din latină sau existente în română de tipul *cer, fier, ger, fulger, uger, talger* etc.

Reamintim ideea că în limba română se poate vorbi de concordanța genului gramatical cu genul natural la substantivele *perechi*, atît la forma lor de masculin (comune: *student, profesor, păun, gîscan, bărbat, cocoș* etc; proprii: *Mihai, Corneliu, Vasile, Vasilescu, Damian* ș.a.), cît și la aceea de feminin (comune: *studentă, profesoară, păuniță, gîscă, femeie, găină* etc; proprii: *Mihaela, Cornelia, Vasilica, Vasileasca, Damianca* ș.a.). Despre concordanța genului gramatical cu genul natural se poate vorbi și la substantivele neutre care numesc entități neînsuflețite de tipul *stilou, telefon, motor* etc. Subliniem încă o dată — în legătură cu categoria gramaticală a genului la substantive — că *opoziția de gen* își are justificarea numai la numele entităților însuflețite care în general există perechi (un exemplar de sex bărbătesc și altul de sex femeiesc — vezi exemplele de mai sus). La entitățile neînsuflețite, care sînt în afara sexului, nu se poate vorbi de *opoziția de gen*, ceea ce înseamnă că — în același sens ca la verbele intranzitive, la care, neexistînd aspecte opozabile pentru diateză, diateza este unică (vezi capitolul despre verb) — substantivele care numesc aceste entități *au gen unic*, fie că este vorba de feminin (*carte, peniță, scrumieră* etc), fie că este vorba de masculin (*pantof, cercel,*

Scanned with OKEN Scanner

stup etc), fie că este vorba de neutru (*cuier, avion, tren* etc). Tot cu *gen unic* trebuie considerate și substantivele de tipul *nuc-nucă, prun-prună, gutui-gutuie* etc, la care doar aparent este aceeași situație ca la perechile însuflețite de tipul *student/studentă*. Aceasta pentru că substantivele de tipul *nuc-nucă, prun-prună, gutui-gutuie* etc numesc entități «neînsuflețite» și aceasta face ca de la masculin (*nuc, prun, gutui* etc) la feminin (*nucă, prună, gutuie* etc) să se schimbe nu numai genul, ci și entitatea numită de substantiv: *nuc, prun, gutui* etc reprezintă numele unor arbori, față de *nucă, prună, gutuie* etc, care numesc fructele arborilor respectivi. Au de asemenea *gen unic* și acele substantive mai noi din limba română, care în faza adaptării cunosc două forme de gen, una feminină (*diademă, bască, metodă* etc) și alta neutră (*diadem, basc, metod* etc). Acestea, numind entități neînsuflețite — care sînt în afara sexului —, ar trebui să aparțină logic genului neutru, formele de feminin explicîndu-se prin analogie (vezi mai sus). De fapt, o dată cu încheierea procesului de adaptare, substantivele de acest fel se fixează la unul din cele două genuri, fie la feminin, fie la neutru. In sfîrșit, au *gen unic* și substantivele — numite curent epicene — care numesc cu un singur termen, fie masculin, fie feminin, entitățile de ambele sexe (*codobatură, privighetoare, elefant* ș.a.)[111]

Din cele spuse aici, rezultă că, în principiu, în limba română din zilele noastre genul substantivelor nu se poate recunoaște numai după *conținut*, adică după genul natural al entităților numite de substantive, ci pentru stabilirea genului substantivelor se face apel și la *formă*, adică la mărcile pentru indicarea unui anumit conținut sau, cu alte cuvinte, pornim de la conținut, dar avem în vedere în mod special *forma*. Marcile genului — atît cele «clasice», cît și acelea pe care le-am propus mai sus (vezi §20-§22) — de la substantivele limbii române sînt *desinența, articolul, sufixul flexionar, morfemul mixt, morfemul complex, alternanța fonetică* și *contextul*. Unele dintre aceste mărci — dacă le acceptăm ca atare pe toate — se întîlnesc doar în anumite aspecte ale limbii sau la anumite tipuri de substantive. Astfel, sufixul flexionar *u* poate apărea ca marcă a genului (*secundară*, pentru că nu indică în mod sigur un anumit gen, întîlnindu-se și la masculin, și la feminin, și la neutru) numai cînd «devine articol» (vezi §20-§22) prin nepronunțarea în vorbirea populară și familiară

[111] Pentru problema *substantive epicene — substantive de «(sub) genul comun»* de tipul *un/o* **gură-cască, buftea** ș. a., vezi trimiterea din notă 96.

Scanned with OKEN Scanner

«devine articol» (vezi §20-§22) prin nepronunțarea în vorbirea populară și familiară a articolului hotărît *-l* (*bărbatu* < *bărbatul*, *scaunu* < *scaunul* etc). Marcă *secundară* este și alternanța fonetică din radical (vezi §7, §16, §20), care «dublează» alte mărci la unele substantive: la *nepot/nepoată, profesor/profesoară* ș. a. masculinul se deosebește de feminin nu numai prin opoziția desinențială *-Ø/-ă,* ci și prin alternanța *-o-/-oa-* (vocala *o*/semivocala *o* și *Ø/a*). Trebuie considerat marcă *secundară* — pentru că nu trimite în mod categoric la feminin — și morfemul mixt *-a* de la un număr redus de substantive comune (pentru cele proprii vezi §20-§22) la care nu există distincția articulat-nearticulat (tipul *iama, cola, nirvana* etc). Desinența *singură* poate indica genul la extrem de puține substantive comune (pentru substantivele proprii vezi §21): din cele 66 de desinențe posibile la singular și plural (vezi §17), *doar una singură este* **specializată**, adică marchează un singur gen, și anume, desinența *-le*, care apare la genitiv-dativul singular și la toate cazurile de la plural la aproximativ o sută de substantive de tipul *stele, măsele, basmale* etc. Dacă cifra substantivelor comune uzuale din limba română actuală este de cca 34000 (vezi §13), atunci putem considera drept excepție faptul că la cca 100 dintre acestea genul este marcat *precis* prin desinența specializată *-le* considerată izolat.

O mai mare doză de precizie în recunoașterea genului se obține prin apelul la desinențele nespecializate de nominativ-acuzativ *considerate, însă, în perechi pentru singular și plural*: șase perechi de desinențe se întîlnesc numai la feminin (*-ă/-e: casă/case*; *-ă/-uri: blană/blănuri*; *-e-uri: vreme/vremuri*; *-e/-Ø: ureche/urechi-Ø*; *-Ø-le: stea-Ø/stele*; *-i/-i: vineri/vineri*); cinci perechi de desinențe se găsesc numai la neutre (*-u/-e: registru/registre, ghișeu/ghișee*; *-u/-uri: lucru/lucruri, tablou/tablouri*; *-Ø/-uri: unghi-Ø/unghiuri*; *-Ø/-e: bici-Ø/bice*; *-Ø/-ă: ou-Ø/ouă*). Dezavantajul folosirii perechilor de desinențe la recunoașterea genului este, pe de o parte, de natură subiectivă, constînd în dificultatea memorării acestor perechi de desinențe. Această dificultate este sporită și prin aceea că elementele perechilor de desinențe specializate pentru un gen apar și în perechi de desinențe nespecializate (de exemplu, *-ă* apare nu numai în perechea specializată pentru feminin *-ă/-e* din *casă/case*, ci și în perechea nespecializată *-ă/-i* din *școală/școli, popă/popi* etc). Pe de altă parte, folosirea desinențelor pentru recunoașterea genului prezintă și dezavantajul de natură obiectivă de a nu permite recunoașterea genului la *toate* substantivele limbii române. Este vorba de faptul că, pe lîngă cele 11 perechi de desinențe de singular-plural de la nominativ-acuzativ spe-

Scanned with OKEN Scanner

cializate la care ne-am referit imediat mai sus, există alte 19 perechi de desinențe nespecializate, care nu permit identificarea unui anumit gen. Astfel, *-ă/-i* apare și la feminin (*școală/școli*), și la masculin (*popă/popi*); *-ă/-Ø* apare și la feminin (*poruncă/porunci-Ø*), și la masculin (*vlădică/vlădici-Ø*); *-e/-i* apare și la feminin (*lume/lumi*, *baie/băi*), și la masculin (*perete/pereți*); *-e/-e* apare și la feminin (*muncitoare/muncitoare*), și la neutru (*nume/nume*); *-Ø/-Ø* apare și la feminin (*lady-Ø/lady-Ø*), și la masculin (*pui-Ø/pui-Ø*); *-u/-i* apare și la masculin (*codru/codri*, *fiu/fii*), și la neutru (*studiu/studii*); în sfîrșit, *-Ø/-i* apare și la masculin (*lup-Ø/lupi*, *copil-Ø/copii*), și la neutru (*seminar-Ø/seminarii*).

Articolul (hotărît, nehotărît, posesiv-genitival, adjectival) singur nu poate indica niciodată în mod cert genul substantivelor. Aceasta pentru că, în primul rînd, toate articolele românești au forme numai pentru două genuri, masculin și feminin, în timp ce substantivele pot fi de trei genuri, masculin, feminin și neutru, ceea ce înseamnă că folosind articolul singur nu putem recunoaște niciodată genul neutru. In al doilea rînd, utilizînd fiecare fel de articol în parte, constatăm că nici acestea nu permit recunoașterea genurilor pentru că: articolul hotărît cu forma de feminin singular nominativ-acuzativ *-a* (*casa*) apare și la masculin singular nominativ-acuzativ (*tata*); articolul hotărît de la masculin singular nominativ-acuzativ *-l* (*lupul*) apare și la neutru singular nominativ-acuzativ (*seminarul*); articolul nehotărît *un* se folosește și la masculin (**un** *codru*), și la neutru (**un** *studiu*); articolul nehotărît *niște* se folosește și la masculin (**niște** *pui*), și la feminin (*niște* ***porunci***), și la neutru (**niște** lucruri); articolul posesiv-genitival *al* se acordă cu un substantiv masculin (*un* savant **al** *lumii*), dar și cu un substantiv neutru (*un* record **al** *lumii*); articolul posesiv-genitival *ale* se acordă și cu un substantiv feminin (*aceste* frumuseți **ale** *țării*), și cu un substantiv neutru (*aceste* rîuri **ale** *țării*); forma de masculin singular *cel* a articolului adjectival însoțește atît un substantiv masculin (**omul** cel *bun*), cît și un substantiv neutru (**scaunul** *cel bun*); forma de feminin plural *cele* a articolului adjectival însoțește atît un substantiv feminin (**femeile** cele *frumoase*), cît și un substantiv neutru (**scaunele** cele *frumoase*) ș.a.m.d.

Prin raportarea la sufixul flexionar, alternanța fonetică, morfemul mixt, desinență și articol, care — pentru motivele arătate imediat mai sus — pot fi considerate mărci secundare ale genului, *morfemul complex* poate reprezenta o marcă principală, dar numai a masculinului și femininului și numai la un număr redus de substantive perechi de

Scanned with OKEN Scanner

tipul *păuniță* (în raport cu *păun-Ø*), *gîscan* (în raport cu *gîscă*) ș. a. — vezi §13, *passim*. Cît privește *contexul*, acesta este marca principală a genului la toate substantivele românești, ceea ce rezultă din faptul că importanța categoriei gramaticale a genului la substantive se vede în *îmbinările de cuvinte*: determinările de tip adjectival (adjectivele propriu-zise și părțile de vorbire cu valoare de adjectiv) ale unui substantiv trebuie să se acorde — dacă sînt flexibile — cu substantivul determinat *și în gen*. Acest lucru face ca genul unui substantiv, care aproape că nu se poate recunoaște cu ajutorul desinenței, al articolului, și al alternanțelor fonetice, al morfemului mixt și al sufixului flexionar, să rezulte cu ușurință — dacă nu are morfem complex — din determinările de tip adjectival pe care le are sau le poate primi substantivul respectiv. Astfel, luînd ca exemplu substantivul *școală*, constatăm că genul acestuia — care nu se poate stabili nici cu ajutorul desinenței (*-ă* apare nu numai la feminine, ci și la masculinele de tipul *popă*; perechea de desinențe *-ă/-i* pentru nominativ-acuzativ singular și plural apare și ea atît la femininele de tipul *școală/școli*, cît și la masculinele de tipul *popă/popi*), nici cu ajutorul articolului (*-a* apare de asemenea și la femininele de tipul *școala*, și la masculinele de tipul *popa*; *-le* apare și la pluralul femininelor de tipul *școlile*, și la pluralul neutrelor de tipul *numele* etc) — se recunoaște fără nici o dificultate prin adăugarea la substantiv a unui determinant de tip adjectival cu forme variabile după gen, cum ar fi *bun-Ø/bună/buni/bune*, *acest/această/acești/aceste*, *un/o/doi/două* etc. Această determinare însoțește, la singular și plural, cu forma sa de feminin, substantivele de tipul *școală* (**bună** *școală*; **această** *școală*; **o** *școală*; **bune** *școli*; **aceste** *școli*; **două** *școli*), cu forma sa de masculin substantivele de tipul *popă* (**bun** *popă*; **acest** *popă*; **un** *popă*; **buni** *popi*; **acești** *popi*; **doi** popi), formele respective combinîndu-se între ele la substantivele de tipul *nume* (**bun** *nume*; **acest** *nume*; **un** *nume*; **bune** *nume*; **aceste** *nume*; *două nume*). Cu alte cuvinte, pentru a stabili genul unui substantiv este suficient să însoțim substantivul respectiv cu un determinant de tip adjectival cu forme variabile după gen: dacă determinantul adjectival ia forme de feminin și la singular, și la plural, substantivul astfel determinat este de genul feminin; dacă determinantul adjectival ia forme de masculin și la singular, și la pluaral, substantivul determinat este de genul masculin; în sfîrșit, dacă determinantul adjectival ia forme de masculin la singular și de feminin la plural, substantivul determinat este de genul neutru. Ținînd cont de faptul că și adjectivele numerale pentru unitate și

Scanned with OKEN Scanner

pentru dualitate au forme diferite pentru masculin și pentru feminin, precum și de faptul că, prin tradiție, genul gramatical al substantivelor românești se recunoaște după forma acestor adjective numerale la singular și plural, sîntem de părere că acest procedeu de recunoaștere a genului gramatical al substantivelor — *care este și foarte operativ* — poate fi menținut în studiul morfologiei românești. Nu este utilizabil acest procedeu doar la substantivele lipsite sau de plural (*cosmos, fotbal, miere* etc), sau de singular (*mendre, zîmbre, zori* etc), la care de altfel nu există nici alte criterii justificabile logic de stabilire a genului (se spune, prin tradiție, că un substantiv ca *zori* este masculin, *zîmbre, mendre, miere* sînt feminine, *cosmos, fotbal* sînt neutre etc).

§25. *Categoria gramaticală a numărului.* In limba română din zilele noastre, categoria gramaticală a numărului cunoaște la substantive două aspecte opozabile, *singularul* și *pluralul*, care se deosebesc între ele atît din punctul de vedere al *conținutului*, cît și din punctul de vedere al *formei*. Astfel, singularul arată că entitățile din lumea înconjurătoare apar izolate, cîte unul (*țară, domn, oraș, gînd, frumusețe* etc), iar pluralul arată că entitățile lumii înconjurătoare apar în grup, mai multe la un loc (*țări, domni, orașe, gînduri, frumusețe* etc). Posibilitatea de a avea ambele numere, adică singularul și pluralul, o are majoritatea substantivelor. Există, însă, și substantive defective de număr care, datorită semantismului lor, se folosesc în limba literară fie numai cu forma de singular, fie munai cu forma de plural. Substantivele care au numai forma de singular (numite curent *singularia tantum*) sînt de obicei substantivele comune materiale (*lapte, aur, aer* etc), unele substantive comune care numesc entități nemateriale ce apar ca unice (*odihnă, încredere, idealism* etc), precum și unele substantive proprii — bineînțeles cu formă de singular — care prin definiție sînt considerate «unice» (*Iancu, Istrate, Cluj* ș.a.). Substantivele care au numai plural (numite *pluralia tantum*) sînt de cele mai multe ori substantivele comune care numesc entitățile formate din mai multe «elemente» de același fel (*lapți, ochelari, tăieței* etc) și unele substantive proprii, de obicei toponimice (*Pașcani, Afumați, Bușteni* ș.a.). Nici substantivele *singularia tantum*, nici cele *pluralia tantum* nu sînt imuabile, ci în diverse aspecte ale limbii (în special în vorbirea populară și familiară) acestea se regularizează, cu timpul caracterul lor regulat impunîndu-se și în limba literară. De exemplu, un *singulare tantum* ca *laptè* apare uneori și cu forma de plural *lăpturi*, un *plurale tantum* ca *tăieței* permite și forma de singular *tăiețel*, fără a mai vorbi de faptul că un substantiv ca *beton* se folosește curent de către specialiști și cu pluralul *betoane*, că un substantiv ca *pantaloni* are astăzi pentru toți vorbitorii de limbă română și forma de singular *pantalon* ș.a.m.d. Uneori se întîmplă să

Scanned with OKEN Scanner

apară diferințe semantice între forma defectivă de singular sau de plural și forma de plural sau, respectiv, de singular care regularizează substantivul respectiv. De exemplu, față de substantivul *singulare tantum* **aer**, cu sensul general de «atmosferă», substantivul nedefectiv de număr *aer/aere* (pluralul *aere* apare numai în îmbinarea stabilă *a-și da* **aere**) are sensul de «înfățișare, aspect». In cazuri rare întîlnim și procesul invers, de pierdere — în timp — fie a formei de singular, fie a formei de plural, această situație întîlnindu-se atunci cînd singularul sau pluralul capătă — indiferent de cauză — sens arhaic. De exemplu, în limba română veche substantivul *întuneric* cunoștea și forma de plural *întunerice*, cu sensul de «zece mii» sau «cifră foarte mare» («veni-va Domnul întru... *întunearece* de îngeri», *Codicele popii Bratul*, 1559-1560, p. 386/12-13). Cînd s-a generalizat sistemul actual de numărare, *întuneric* cu sensul de «zece mii» sau «cifră foarte mare» a devenit arhaic și cu timpul a fost uitat de vorbitorii fără pregătire specială în domeniul limbii vechi, astfel încît în limba literară actuală *întuneric* este un substantiv *singulare tantum*.

Din punct de vedere formal, se poate aprecia că, în principiu, mărcile categoriei gramaticale a numărului sînt aceleași ca la gen, cu sublinierea și aici a faptului că unele mărci se utilizează sporadic, iar altele au frecvență foarte mare. In acest sens, notăm în treacăt sufixul flexionar *-u-* care, atunci cînd *singur* intră în opoziție cu marca de plural, *apare* exclusiv la singular, dar numai «prin accident», în vorbirea populară și familiară, unde «devine articol» prin nepronunțarea lui *-l*: *scaun***u** (<*scaun***ul**)/*scaun***ele**, *abur***u** (<*abur***ul**)/ *abur***ii**, *dulap***u** (<*dulap***ul**)/*dulap***urile** etc. De asemenea sporadic, dublînd desinența și/sau articolul, alternanța fonetică poate contribui — prin unele realizări ale ei — la diferențierea singularului de plural: *nepot/nepoți*, *pas/pași* etc. Prin alte realizări, însă, alternanța fonetică se găsește și în opoziția singular/plural (*copac/copa***ci**, *vlădică/vlădi***ci** ș.a), dar și — la alte substantive — numai la singular, în cadrul opoziției cazuale: (o) *porun***că**/(*unei*) *porun***ci**/(*niște*) *porun***ci**, (*o*) **noapte** (*unei*) **nopți**/(*niște*) **nopți** etc. Morfemul mixt *-a* ar putea fi considerat marcă a numărului numai la un substantiv ca *lev***a**, la care pluralul *lev***e** este admis și în limba literară (cf. DOOM, s.v.)[112]. Cît privește desinența *singură*, aceasta indică în mod cert numărul numai dacă este «special-

[112] Această afirmație este valabilă numai dacă ignorăm faptul că în varianta populară și familiară a limbii acest substantiv s-a regularizat (*lev***ă**/*lev***a**/*lev***e** etc), ceea ce înseamnă că, de fapt, *-a* nu mai este morfem mixt, ci a devenit articol hotărît ce se opune desinenței *-ă*. Adăugăm că de asemenea în vorbirea populară și familiară morfemul mixt *-a* poate intra în opoziție cu marca pluralului și la substantivul *col***a** (=băutură), la care pluralul este *col***e**. Fapte de felul acestora ne dau dreptul să apreciem că într-un viitor mai apropiat sau mai depărtat este posibil ca substantivele la care astăzi singularul este marcat prin morfemul mixt *-a* să se reularizeze, *-a* devenind articol hotărît enclitic ce se opune desinenței *-ă* (pentru substantivele proprii, vezi §21).

Scanned with OKEN Scanner

izată» în acest sens, cum se întîmplă cu *-u*, care apare (la toate cazurile) exclusiv la singular (*codru*, *registru*, *studiu*, *tablou* etc), cu *-uri*, care apare (de asemenea la toate cazurile) la plural (*lucruri*, *unghiuri*, *blănuri*, *vremuri* etc) și cu *-o*, care apare la vocativul singular (*fato*, *popo* ș.a.). Celelalte 63 de realizări ale desinențelor (vezi §17) luate *singure* sînt mărci secundare pentru număr, întrucît se întîlnesc — indiferent de frecvență — atît la singular, cît și la plural. Compară, pentru *-ă*, *casă*, *popă*, *vlădică* ș. a. cu *ouă*, pentru *-e*, *lume*, *perete* etc cu *case*, *scaune* etc, pentru *-Ø*, *stea-Ø*, *lup-Ø* ș. a. cu *urechi-Ø*, *vlădici-Ø* ș. a. La polul opus în această privință se plasează *perechile* de desinențe, datorită faptului că nu pot indica numărul, aflîndu-se și la singular, și la plural, doar *-e/-e* (*muncitoare/muncitoare*, *nume/nume* ș. a.), *-i/-i* (*marți/marți*), *-Ø/-Ø* [*lady-Ø/lady-Ø*, *pui-Ø/pui-Ø*, *(unei) porunci-Ø/(niște) porunci-Ø*)] și *-le/-le* [*(unei) stele/(niște) stele*]. Toate celelalte perechi de desinențe diferențiază în mod cert singularul de plural: *-ă/-e* (*casă/case*), *-ă/-i* (*școală/școli*, *popă/popi*), *-e/-i* (*lume/lumi*, *baie/băi*, *cale/căi*, *perete/pereți*) ș.a.m.d. — vezi §17. In ceea ce privește articolul, găsim că și acesta poate avea forme omonime: *-le* apare atît la singularul (nominativ-acuzativ) al unor substantive ca *peretele*, *numele* etc, cît și la pluralul (nominativ-acuzativ) al unor substantive ca *stelele*, *vulpile* ș. a.; *-i* apare și la singularul (genitiv-dativ) al substantivelor de tipul *școlii*, *popii* ș.a., cît și la pluralul (nominativ-acuzativ) al substantivelor de tipul *lupii*, *popii* ș. a. In afară de aceasta, observăm că articolele apar de multe ori ca mijloace redundante pe lîngă desinență, eventual și alternanța fonetică (*lucr-***u-l**/*lucr-***uri-le**, **o** *școal-ă*/**niște** *școl-i* etc), iar în unele cazuri apare ceea ce s-ar putea numi «cumulul de articole» (**al** *lupului*, *lupul* **cel** *mare*, **al** *lupului* **cel** *mare* etc). Situațiile de acest fel ne determină să apreciem că nici articolul nu este marcă principală a numărului la substantive. Menționăm, însă, că adesea numărul se poate recunoaște cu exactitate prin folosirea conjugată a mărcilor comentate mai sus. De exemplu, într-o structură ca **unei** *stele*, articolul nehotărît *unei*, alternanța fonetică *e* din *stele* față de *ea* din *stea* și desinența *-le* indică singularul (genitiv-dativ), față de **niște** *stele*, unde articolul nehotărît *niște*, aceeași alternanță *-e/-ea* și desinența omonimă *-le* indică acum pluralul nominativ-acuzativ) ș.a.m.d. Morfemul complex (în a cărui structură intră și o desinență, un articol hotărît enclitic și uneori și sufixul flexionar *-u-) singur* constituie marca principală a numărului — întrucît apare sau numai la singular, sau numai la plural — prin majoritatea realizărilor lui: *-an(ul)* de la *gîscan(ul)*, *-iță(a)* de la păuniță(a), *-că(a)* de la *româncă(a)* ș. a. marchează fără îndoială singularul, *-ani(i)* de la *gîscani(i)*, *-ițe(le)* de la *păunițe(le)*, *-ce(le)* de la *românce(le)* ș. a. trimit obligatoriu la plural ș.a.m.d. In toate cazurile în care mărcile prezentate mai sus nu indică în mod precis numărul substantivelor, acest lucru se face cu ajutorul contextului, prin care înțelegem orice parte de vorbire — în afara articolului — care, intrînd în legătură cu substantivul, permite

Scanned with OKEN Scanner

identificarea numărului acestuia. De exemplu, dacă substantive de tipul *pui-Ø,* cu desinența-*Ø*, de tipul *școli*, cu desinența *-i* și alternanță fonetică, de tipul *popii*, cu desinența *-i-* și articolul hotărît enclitic *-i* și altele pot reprezenta — în afara contextului — atît singularul, cît și pluralul, în context numărul lor se precizează, ele aparținînd în mod sigur fie singularului (**acest** *pui* **este mic**; *acoperișul* **acestei** *școli* **este înalt**; **casa** *popii* **este** departe) fie pluralului (**acești** *pui* **sînt mici**; *acoperișurile* **acestor** *școli* **sînt înalte**; *popii* **aceștia vorbesc**) ș.a.m.d.

§26. Spre deosebire de categoriile gramaticale de gen și număr, care nu impun o anumită funcție sintactică la substantivul căruia aparțin, ci doar condiționează forma diferitelor determinări pe care le primește substantivul, categoria gramaticală a cazului — care presupune *anumite* raporturi sintactice (vezi și §6), a căror urmare este o funcție sintactică — nu poate fi imaginată în limba română decît prin luarea în considerație a funcției sintactice a substantivului. Spunînd aceasta, avem în vedere că, în raport cu flexiunea cazuală a substantivului latinesc, care se continuă în limba română, flexiunea cazuală a substantivului românesc s-a simplificat foarte mult. Ne referim în primul rînd la faptul că desinențele (mijlocul formal care, din punctul de vedere al istoriei limbii române, ar trebui să permită diferențierea cazurilor[113]) pot fi identice la toate cazurile în cadrul singularului și în cadrul pluralului la majoritatea substantivelor, așa cum se vede în tabelul de mai jos.

	Feminin		Masculin		Neutru	
	Singular	Plural	Singular	Plural	Singular	Plural
Nom.	marț-i	marț-i	pop-ă	pop-i	lucr-u	lucr-uri
	muncitoar-e	muncitoar-e	vlădic-ă	vlădici-Ø	tablo-u	tablo-uri
Gen	lady-Ø	lady-Ø	codr-u	codr-i	registr-u	registr-e
		cas-e	fi-u	fi-i	ghișe-u	ghișe-e
Dat.		șco-li	lup-Ø	lup-i	studi-u	studi-i
		porunci-Ø	copil-Ø	copi-i	unghi-Ø	unghi-uri
Acuz.		băi-Ø	pui-Ø	pui-Ø	bici-Ø	bici-e
		blăn-uri	peret-e	pereț-i	seminar-Ø	seminari-i
Voc.[114]		ste-le			ou-Ø	ou-ă
		lum-i			prenum-e	prenum-e
		urechi-Ø				
		vrem-uri				

[113] In latină, cazurile aveau, în general, desinențe specifice: *casa* pentru nominativ, *casae* pentru genitiv-dativ, *casam* pentru acuzativ etc.

[114] Vocativul are o situație specială, pentru că principial poate apărea numai la substantivele ce numesc entități însuflețite, iar uneori poate avea și desinență proprie (vezi mai departe, precum și §21-22, unde ne ocupăm de substantivele proprii).

Scanned with OKEN Scanner

La toate aceste 51 de tipuri de substantive, deci, identificarea cazurilor cu ajutorul desinenței este exclusă. O situație deosebită în această privință au doar unele substantive feminine, dar numai la singular, la care pot apărea două forme cazuale — una pentru nominativ-acuzativ, eventual și vocativ, și alta pentru genitiv-dativ:

Feminin singular	
Nominativ-acuzativ (eventual și vocativ)	Genitiv-dativ
cas-ă	cas-e
școal-ă	școl-i
porunc-ă	porunci-Ø
lum-e	lum-i
bai-e	bă-i
urech-e	urechi-Ø
stea-Ø	ste-le

Nici la aceste șapte «perechi» de substantive, însă, nu se poate recunoaște *cazul* cu ajutorul desinenței, întrucît desinența indică de fapt *forma cazuală* pentru două sau chiar trei cazuri (o formă pentru nominativ-acuzativ, eventual și vocativ, și o altă formă pentru genitiv-dativ) și *nu un anumit caz*. O singură excepție există în limba română, aceasta fiind constituită de desinența *-o* care apare — sporadic, însă — exclusiv la vocativul singular al unor substantive feminine și chiar masculine comune (*fat***o**, *bad***eo** ș. a. — pentru substantivele proprii, vezi §21-§22).

Considerînd desinența în general — pentru motivele arătate aici — drept o marcă secundară pentru caz, același lucru îl putem spune și despre alternanța fonetică. Alternanțele fonetice care contribuie la recunoașterea cazurilor (în legătură cu cele pentru gen și număr vezi §24-§25) apar doar la unele substantive feminine ce au la singular două forme cazuale. Este vorba de nominativ-acuzativul (eventual și vocativul) unor substantive de tipul *ș***coa***lă*, *poruncă*, *st***ea** etc care își formează genitiv-dativul singular și cu ajutorul unei alternanțe fonetice: *ș***co***li*, *poru***nci**, *st***e***le* etc. Numărul mic de substantive la care se întîlnește, precum și faptul că chiar și la acestea alternanța fonetică este doar un mijloc redundant pe lîngă desinență justifică aprecierea de mai sus, potrivit căreia alternanța fonetică are o importanță secundară în indicarea cazului.

Alt mijloc — de asemenea secundar — de marcare a cazului la substantive îl constituie articolul, care prezintă multe asemănări cu unele desinențe. Ne referim la faptul că în principiu (pentru

Scanned with OKEN Scanner

amănunte, vezi capitolul al treilea) articolele românești au două forme cazuale — una pentru nominativ-acuzativ (eventual și vocativ, la singular) și alta pentru genitiv-dativ (eventual și vocativ, la plural) —, ceea ce înseamnă că articolele nu pot marca un *anumit* caz, ci doar o *formă cazuală*. De exemplu, *lui* din **lui** *tata* sau *tatălui* trimite la genitiv-dativ; *-lor* din *băieț***ilor** trimite la genitiv, dativ sau vocativ; *un* din **un** *om* trimite la nominativ-acuzativ, la aceleași cazuri trimițînd și *cel* din (*omul*) **cel** *bun* ș.a.m.d. Excepție fac doar articolele de tipul *al, a* etc, care la substantive (pentru pronumele și adjectivele pronominale vezi capitolul respectiv) indică întotdeauna genitivul: **al** *omului*, **a** *femeii* etc.

La fel cu desinența și articolul se comportă și sufixul flexionar *u* cînd, prin accident, devine articol, prin nepronunțarea lui *-l*, morfemul mixt *-a* și morfemul complex (al cărui ultim element component este desinența sau articolul hotărît enclitic); toate acestea — indicînd numai la *anumite* substantive *forma cazuală* și nu cazul — reprezintă de asemenea mărci secundare pentru categoria gramaticală a cazului: *-u* din *om***u** (< *omul*) poate trimite la nominativ, acuzativ sau vocativ; *-a* din *nirvan***a**, *col***a** (=băutură) etc poate indica nominativ-acuzativul; *-ăi* din *bunic***ăi**, *-an(ului)* din *gîsc***an(ului)**, *-ițe(i)* din *păun***iț****e(i)** ș. a. pot arăta genitivul sau dativul ș.a.m.d.

Mărcile cazului prezentate pînă aici se întîlnesc și la gen și număr, putînd aprecia că desinența, alternanța fonetică, articolul etc indică simultan — în sensul în care am arătat — toate categoriile gramaticale ale substantivului. După părerea noastră (vezi și §6,§9), însă, categoria gramaticală a cazului la substantiv are și mărci proprii, și anume, *prepoziția* și *accentul în context obligatoriu*.

Prepoziția este o parte de vorbire-morfem ce se utilizează de obicei ca «anexă» a substantivului, la care — alături de desinență, alternanța fonetică, articol etc — se constituie într-o marcă secundară a cazului (faptul că prepoziția este marcă și a raportului de subordonare în limitele propoziției nu prezintă interes în discuția de față). La substantiv, prepozițiile sînt specializate principial pentru un anumit caz. Astfel, prepozițiile de tipul *a, cu, de, către, de, la* etc cer de obicei cazul acuzativ (pentru ipoteza că, într-un anumit sens, *de* trimite la genitiv, iar *la* și chiar *către* la dativ, vezi *infra*), prepozițiile de tipul *asupra, contra, în fața* etc cazul genitiv, iar prepozițiile de tipul *grație, datorită, mulțumită* etc cazul dativ. Ceea ce ne determină, totuși, să încadrăm prepozițiile la mărcile secundare ale cazului este mai ales faptul că nu toate cazurile se construiesc cu prepoziții și, ca urmare,

Scanned with OKEN Scanner

nu toate cazurile se pot recunoaște cu ajutorul prepozițiilor (în această situație se află nominativul și vocativul, care refuză prepozițiile). In afară de aceasta, chiar și la cazurile la care apar prepozițiile, acestea (prepozițiile) nu sînt obligatorii: reprezintă acuzative, genitive și dative nu numai substantivele precedate de prepoziții, ca în exemplele *merge* **pe stradă**, *vorbește* **contra științei**, *reușește* **datorită prietenului** etc, ci și substantivele fără prepoziții, ca în exemplele *cunosc această* **stradă**, *apreciază cuceririle* **științei**, *îi spune* **prietenului** etc. Adăugăm, în sfîrșit, că uneori unele dintre prepozițiile în principiu specializate pentru un anumit caz ajung să se folosească — de obicei prin «accident» — și la un alt caz. De exemplu, în *el vine cu mașina lui, iar ea* **cu a prietenului**, prepoziția *cu* din partea a doua a contextului nu precede acuzativul, ci genitivul substantivului însoțit de articolul posesiv-genitival (pentru teza că *a* poate fi considerat aici pronume semiindependent, vezi capitolul despre articol); în **contra** *marfă,* prepoziția *contra* se construiește cu acuzativul în loc de genitiv etc.

Accentul în context obligatoriu este o marcă suprasegmentală de asemenea secundară, întrucît cu ajutorul ei se identifică numai vocativul, în mod special atunci cînd acesta are structură identică cu alte cazuri. In limba română, o formă substantivală oarecare poate apărea și fără accent în context (*băiatul aleargă, băiatului îi place să alerge* etc), dar și accentuată în context, atunci cînd vorbitorul dorește să atragă atenția asupra ei (**băiatul** *aleargă, nu fata*; **băiatului** *îi place să alerge, nu fetei* — vezi «predicatul psihologic»). La astfel de forme substantivale, care pot apărea atît accentuate în context, cît și neaccentuate în context, accentul în context nu constituie un mijloc de recunoaștere a cazului (în exemplele de mai sus, substantivele scrise cu aldine sînt în nominativ sau dativ indiferent de faptul că sînt sau nu accentuate în context). In limba română există, însă, și forme substantivale ca *fato, băiete, domnule* etc care sînt *întotdeauna* accentuate în context: *ai uitat să cînți,* **fato**; *nu ai mai venit,* **băiete** etc. Dacă în acest fel de contexte înlocuim forma substantivală de tipul *fato* cu o altă formă «corespunzătoare» a aceluiași substantiv (*ai uitat să cînți,* **fată**) sau a altui substantiv (*nu ai mai venit,* **om** *fără cuvînt*), observăm că și aceste forme substantivale primesc în mod obligatoriu accentul în context. Cînd accentul în context apare în mod obligatoriu pe o formă substantivală (și acest lucru se întîmplă întotdeauna la vocativ), atunci accentul în context reprezintă o marcă a cazului, în speță a vocativului, și cînd acesta are «formă proprie», și — mai ales — cînd este identic structural cu alte cazuri.

Scanned with OKEN Scanner

La fel cu genul și numărul, și cazul se poate recunoaște prin *context*, care aici este înțeles ca acela care «conduce» la *funcția sintactică*. Aceasta înseamnă că la categoria gramaticală a cazului avem de-a face cu un fel de intervertire a rolurilor: principial, o anumită formă flexionară trimite la o anumită funcție sintactică (de exemplu, o formă verbală care are categoria gramaticală a persoanei, cum ar fi *lucrez*, conduce la funcția sintactică de predicat, indiferent de felul în care se realizează subiectul, în timp ce o formă verbală nepersonală ca *lucrat* refuză — potrivit opiniei curente — această funcție sintactică. La substantiv, însă, datorită simplificărilor de flexiune cazuală petrecute de la latină pînă la română — simplificări care au făcut ca majoritatea substantivelor românești să aibă o singură formă cazuală (vezi mai sus) —, nu se mai poate vorbi de forme cazuale specializate pe funcții sintactice, ci, din contra, *funcțiile sintactice au ajuns să permită identificarea cazurilor*. La aceasta adăugăm că relația dintre funcțiile sintactice și cazuri este alta decît aceea pe care o mai găsim, datorită tradiției, în diferite lucrări de gramatică. Ne referim, pe de o parte, la faptul că substantivul aflat într-un anumit caz nu are *o singură* funcție sintactică, ci mai multe. De exemplu, substantivul în acuzativ poate fi complement direct (*citește* **cartea**), complement de agent (*cărțile sînt scrise* **de oameni**), atribut (*a scris o carte* **de povești**), circumstanțial (**pe lîngă carte**, *are și un caiet*) etc. Pe de altă parte, avem în vedere că o singură funcție sintactică poate fi exprimată prin substantive aflate în cazuri diferite. De exemplu, funcția sintactică de nume predicativ poate fi îndeplinită de substantive aflate în nominativ (*aceasta este* **o carte**), în genitiv (*această carte este* **a copilului**) și în acuzativ (*cartea este* **de hîrtie**) ș.a.m.d.

Generalizînd în această privință, funcțiile sintactice ale cazurilor admise în literatura de specialitate actuală sînt cele pe care le notăm mai jos.

Nominativul poate funcționa ca:

a) Subiect. Exemplu:

Vulturii porniți la ceruri pîn-la nouri nu ajung
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 112)

b) Nume predicativ. Exemplu:

Umbra arborelui falnic peste toate e *stăpînă*
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 111)

c) Apoziție. Exemplu:

Și Narcis, văzîndu-și fața în oglinda sa, *izvorul*,
Singur fuse îndrăgitul, singur el întrăgitorul
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 63)

Scanned with OKEN Scanner

Genitivul, marcat sau nu de prepoziție, poate funcționa ca:

a) Atribut. Exemple:

Lacul *codrilor* albastru
Nuferi galbeni îl încarcă
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 59)

Lupta *contra neștiinței* înnobilează omul.

b) Complement sau circumstanțial, numai atunci cînd este marcat de prepoziție. Exemple:

El citește scrisoarea unui prieten, iar ea *pe a părinților.*

Deasupra casei tale ies
Și azi aceleași stele
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 146)

c) Atribut circumstanțial, indiferent de faptul că este sau nu marcat de prepoziție. Exemple:

Îl știam *contra aranjamentelor.*
Îl știam eu *al dracului*, dar nici chiar așa.
(După V. Hodiș, în LR, XVIII, 1969, nr. 2, p. 140)

d) Subiect, numai dacă nu este marcat de prepoziție. Exemplu:

Vin oaspeți și cîinele latră;
Le ies înainte grăbiți
Ai casei pe pragul de piatră
(G. Coșbuc, după *Gram. Acad.*, II, p. 90)

e)Nume predicativ, fie că este, fie că nu este marcat de prepoziție. Exemple:

Istoria umană în veci se desfășoară,
Povestea-i *a ciocanului* ce cade pe ilău
(M. Eminescu *op. cit.*, p. 51)

El este *contra luptei,* adică pentru împăcare.

f) Apoziție, indiferent de faptul că este sau nu marcat de prepoziție. Exemple:

Această țară este a noastră, adică *a românilor.*
El se ridică împotriva bunelor relații între oameni, adică *împotriva prieteniei.*

Dativul, marcat sau nu de prepoziție, poate îndeplini funcția sintactică de:

a) Complement sau circumstanțial. Exemple:

Lună, tu, stăpîna mării, pe a lumii boltă luneci
Și *gîndirilor* dînd viață, suferințele întuneci;
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 103)

A reușit *datorită amicilor.*

Scanned with OKEN Scanner

O atenție specială necesită circumstanțialul de loc, pe care îl întîlnim — rarisim — în contexte mai puțin obișnuite, de tipul:

Stelele-n cer
Deasupra mărilor
Ard *depărtărilor*
Pînă ce pier.

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 501)

In unele lucrări de specialitate se apreciază că dativul substantivului are funcția de circumstanțial de loc și în contexte de felul celor de mai jos:

Alei! murgul meu voinic,
Așterne-te *drumului*
Ca și iarba *cîmpului*
La suflarea vîntului!

(V. Alecsandri, după *Gram. Acad.*, I, p. 77)

Fug caii duși de spaimă și *vîntului* s-aștern,
Ca umbre străvezie ieșite din infern

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 78)

Iar noi *locului* ne ținem,
Cum am fost, așa rămînem

(M. Eminescu, op. cit., p. 99)

După părerea noastră, însă, în contextele de acest fel substantivul în dativ împreună cu verbul regent (*a se așterne drumului, a se așterne cîmpului, a se așterne vîntului, a se ține locului* etc) constituie *o perifrază verbală care îndeplinește o singură funcție sintactică, aceea de predicat.* Numai strict formal, la fel cu orice îmbinare stabilă, perifrazele verbale în discuție sînt analizabile în verbul predicat-regent și numele circumstanțial de loc-subordonat; prin această analiză, însă, se anulează comunicarea dorită de vorbitor (vezi §11).

b) Atribut, numai dacă nu este marcat de propoziție. Exemplu:

Preot *deșteptării* noastre, *semnelor* vremii profet

(M. Eminescu, după *Gram. Acad.*, I, p. 77)

c) Apoziție, indiferent de faptul că este sau nu marcat de prepoziție. Exemple:

I-am spus lui, adică *prietenului* meu, că îl aștept.
A ajuns la timp grație mijloacelor moderne de deplasare, adică *grație mașinii.*

Acuzativul, marcat sau nu de prepoziție, poate îndeplini funcția de:

a) Complement sau circumstanțial, fie că este, fie că nu este marcat de prepoziție. Exemple:

Scanned with OKEN Scanner

Nu cere *semne* și *minuni*
Care n-au chip și nume
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 140)
Atît de fragedă, te-asemeni
Cu floarea albă de cireș
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 93)

b) Atribut, numai dacă este marcat de prepoziție. Exemplu:
Flori *de tei* deasupra noastră
Or să cadă rînduri-rînduri
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 61)

c) Atribut circumstanțial (completiv), indiferent de faptul că este sau nu marcat de prepoziție. Exemple:
Prietenul ei a fost numit *director*.
El vorbește așa *în calitate de prieten*.

In legătură cu această funcție, menționăm și constructiile — posibile, rezultate prin «scurtare» — de tipul **șef**, *dă dispoziții altora*, **subaltern**, *execută dispozițiile altora*. Dacă funcția de atribut circumstanțial (completiv) a cuvintelor subliniate *șef* și *subaltern* nu are nevoie să fie demonstrată, în legătură cu cazul substantivelor respective se pune problema dacă acestea se află în nominativ sau în acuzativ (incertitudine care a dus și la ideea de «caz x» — vezi supra). In căutarea unei soluții convenabile în această privință, sîntem de părere că este utilă reconstituirea textului «scurtat», reconstituire care se poate face în două maniere (cu realizări diferite):

a) [fiind] **șef,** *dă dispoziții altora*, [fiind] **subaltern**, *execută dispozițiile altora*, adică prin subînțelegerea copulativului *fiind* (eventual a altuia), care impune substantivelor *șef* și *subaltern* cazul nominativ (în consecință, la funcțiile nominativului ar trebui adăugată și aceea de atribut circumstanțial/completiv);

b) [în calitate de] **șef**, *dă dispoziții altora*, [în calitate de] **subaltern**, *execută dispozițiile altora* adică prin subînțelegerea unei prepoziții de tipul *în calitate de*, care cere cazul acuzativ.

Apreciind că în astfel de contexte, indiferent cum sînt reconstituite, «calitatea» indicată prin substantiv justifică acțiunea exprimată prin verb — ceea ce înseamnă că a doua reconstruire este conformă cu intenția vorbitorului —, sîntem de părere că substantivele *șef* și *subaltern* (precum și oricare altele din structurile de acest fel) îndeplinesc funcția de atribut circumstanțial (completiv) aflîndu-se în cazul *acuzativ* la care prepoziția nu se mai exprimă (la fel ca în construcțiile de tipul *prietenul ei a fost numit* **director**).

Scanned with OKEN Scanner

d) Subiect, numai dacă este marcat de prepoziție. Exemplu:

S-au mai dus *din oameni*, dar au și rămas destui.

e) Nume predicativ, de asemenea numai cînd este marcat de prepoziție. Exemplu:

Tu îmi pari *ca o bacantă*, ce-a luat cu-nșelăciune
De pe-o frunte de fecioară mirtul verde de martir

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 26)

f) Apoziție, fie că este, fie că nu este marcat de prepoziție. Exemple:

A luat tot, adică și *cărțile*, și *caietele*, și *creioanele*.
A venit la dînsul, adică *la prietenul* meu.

Vocativul este un caz cu statut aparte, în sensul că de obicei substantivul aflat în acest caz nu face parte din propoziție (și ca urmare nu poate îndeplini nici o funcție în cadrul propoziției), ci este exterior acesteia, fiind un *substitut de propoziție (sau de frază)* volitivă sau deziderativă (vezi capitolul despre «substitutul de propoziție sau frază»). Acest *substitut*, reprezentînd o intervenție a vorbitorului în cadrul comunicării propriu-zise, aparține planului incidenței (vezi «raportul de incidență»). Exemplu:

Orice gînd ai, *împărate*, și oricum vei fi sosit,
Cît sîntem încă pe pace, eu îți zic: Bine-ai venit!

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 113)

In cazuri mai rare, atunci cînd «traduce» un termen care altfel ar putea trimite la realități diferite, vocativul substantivului îndeplinește funcția sintactică de apoziție. Exemplu;

O, tu, **umbră** *pieritoare,* cu adîncii, triștii ochi,
Dulci-s ochii umbrei tale — nu le fie de diochi.

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 64)

* * *

Din prezentarea pe care am făcut-o, rezultă că, *izolat,* nici una din mărcile cazului nu permite identificarea certă a unui anumit caz al substantivului; acest lucru se poate realiza, însă, prin coroborarea desinențelor, a alternanțelor fonetice, a articolelor, a sufixului flexionar «devenit» articol, a morfemului mixt, a morfemului complex, a prepozițiilor și a accentului în context obligatoriu cu contextul (funcția sintactică). In felul acesta, *nominativul substantivelor* se recunoaște prin aceea că: are desinențele, articolele (hotărît, nehotărît, adjectival), sufixul flexionar «devenit» articol, morfemul mixt, morfemele complexe și alternanțele fonetice comune cu acuzativul (uneori și cu vocativul și chiar genitivul); nu este niciodată precedat de

Scanned with OKEN Scanner

propoziție; nu primește decît întîmplător (adică la voia vorbitorului) accentul în context și poate îndeplini funcțiile sintactice de subiect, nume predicativ și apoziție. *Genitivul substantivelor* se caracterizează prin aceea că: are aceleași desinențe — eventual și alternanțe fonetice — cu dativul la singularul femininelor de tipul *casă, școală, poruncă, lume, ureche, stea*, la toate celelalte substantive desinența și posibila alternanță fonetică fiind aceleași ca la nominativ-acuzativ (eventual și vocativ); poate primi morfemul complex și articolele hotărîte, nehotărîte și adjectivale cu forma lor de genitiv-dativ, iar articolele posesiv-genitivale cu forma fie de nominativ-acuzativ, fie de genitiv-dativ; poate fi precedat de prepoziții de tipul *asupra, contra, în fața* etc; nu primește decît «întîmplător» accentul în context și poate îndeplini toate funcțiile sintactice ale substantivului (atribut, complement sau circumstanțial, atribut circumstanțial, subiect, nume predicativ și apoziție). *Dativul substantivelor* se recunoaște prin aceea că: are aceleași desinențe, alternanțe fonetice și articole (hotărîte, nehotărîte, adjectivale) cu genitivul, articolele posesiv-genitivale putînd să apară numai cu forma de genitiv-dativ; poate fi precedat de prepoziții de tipul *grație, datorită, mulțumită, conform* etc; nu primește decît «întîmplător» accentul în context și poate îndeplini funcțiile sintactice de complement sau circumstanțial, atribut și apoziție. *Acuzativul substantivelor* are în comun cu nominativul desinențele, alternanțele fonetice, articolele (hotărîte, nehotărîte, adjectivale), precum și sufixul flexionar «devenit» articol, morfemul mixt și morfemul complex; poate fi marcat de prepoziții de tipul *cu, de, fără de* etc; nu primește decît «întîmplător» accentul în context și poate îndeplini toate funcțiile sintactice ale substantivului (complement sau circumstanțial, atribut, atribut circumstanțial, subiect, nume predicativ și apoziție). In sfîrșit, substantivele în vocativ pot avea — dacă lăsăm la o parte formele la modă de tipul *tati, mami, scumpi* etc, serise adesea, fără motivație, *taty, mamy, scumpy* etc — aceleași desinențe (eventual și alternanțe fonetice și morfeme complexe, precum și sufixul flexionar «devenit» articol) cu nominativul, exceptînd femininele și unele masculine care pot primi desinența *-o* (o excepție este și desinența *-e*, care este comună cu desinența nominativului la substantivele de tipul *frate*, dar diferită de a nominativului la substantive de tipul *băiat-băiete*); primesc articolul (hotărît, nehotărît, adjectival) și sufixul flexionar «devenit» articol cu aceeași formă cu nominativul la singular (ca o excepție este articolul hotărît *-le* care

Scanned with OKEN Scanner

este la fel cu nominativul la substantive ca *fratele*, dar diferit de nominativ la substantive ca *omul-omule*), iar la plural la fel cu genitiv-dativul; nu sînt niciodată predecate de prepoziție; primesc întotdeauna accentul în context; de obicei sînt lipsite de funcție «în propoziție» (de fapt, aceste vocative nici nu fac parte din propoziție), fiind substitute de propoziții și/sau fraze incidente, iar uneori, cînd «traduc» un termen cu semnificație generală, funcționează ca apoziții*.

*In SMLRC, p. 93, se apreciază că «formele cazuale omonime ale substantivelor se disting, în ansamblul flexiunii cazuale românești, prin comparația flexiunii substantivului cu cea a pronumelui». Această modalitate de identificare a cazurilor — care este exterioară mărcilor categoriei gramaticale în discuție — nu rezolvă decît parțial (vezi și SMLRC, p. 94) și cu anumite «condiționări» problema de care ne ocupăm. Că așa stau lucrurile rezultă, de exemplu, din aserțiunea (p. 93-94) că «pronumele [sic!] posesive se substituie formelor de genitiv (*cartea copilului=cartea sa*), pronumele personale în cazul dativ se substituie formelor de dativ (*dau o carte copilului= îi dau o carte*)», pe care o putem utiliza numai dacă admitem egalitatea *cartea copilului=cartea sa*. Pentru orice vorbitor de limbă română, însă, sintagma *cartea copilului* este echivalentă atît cu *cartea sa*, cît și cu *cartea lui*, în limba literară acest lucru depinzînd de funcția sintactică a regentului *cartea*: dacă acest cuvînt regent este subiect, *copilului=sa*, iar dacă are orice altă funcție în afara celei de subiect, *copilului=lui*. Și aserțiunea că în *copilul vede cartea «copilul* este în cazul nominativ pentru că i se poate substitui forma de nominativ (subiect) a pronumelui personal, *el (el vede cartea)*» — p. 93 — presupune ignorarea faptului că *forma* pronominală *el* apare, precedată de o prepoziție, și la acuzativ, iar în contexte de tipul «vorbind despre X, unul îi spune domnia sa, iar altul *el*» nu se poate afirma cu certitudine în ce caz se află cuvîntul *el* (vezi și SMLRC, p. 94).

Scanned with OKEN Scanner

IV
CLASA ARTICOLELOR

§27. Privitor la clasa articolelor (de care ne-am preocupat în *Articolul trebuie exclus din rîndul părților de vorbire?*, SCL, XLIII, 1992, nr. 2, p. 159-171; vezi și varianta franceză în AUI — Omul și limbajul său, Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu, XXXVII-XXXVIII, 1991-1992, p. 179-192.), în literatura de specialitate românească din ultimele decenii apare — pe lîngă soluția clasică, potrivit căreia articolele reprezintă *părți de vorbire* — și o altă soluție, ce constă în considerarea articolelor (global sau numai a unora dintre ele, eventual doar în anumite construcții) drept *morfeme ale categoriei gramaticale a determinării*. In acest ultim sens — punctînd momentele semnificative ale discuțiilor[115], notăm că Paula Diaconescu[116], plecînd de la teza că «articolul exprimă *valori* nu noțiuni», apreciază că acesta (articolul) «nu este o parte de vorbire propriu-zisă, ci un instrument gramatical» (p. 168). Valorile indicate de articole sînt de *determinat-definit*, cînd substantivul este articulat definit, *determinat-indefinit*, cînd substantivul este articulat indefinit, și *nedeterminat*, cînd substantivul este nearticulat. Opozițiile ce se stabilesc la substantive în funcție de aceste valori sînt:

«a) subst. nearticulat (*cîine*)/subst. cu art. indefinit (**un** *cîine*)
b) subst. nearticulat (*cîine*)/subst. cu art. definit (*cîinele*)
c) subst. cu art. indefinit (**un** *cîine*)/subst. cu art. definit (*cîinele*)» — p. 169.

---

[115] In legătură cu articolul românesc, vezi și Ion Coja, *Preliminarii la gramatica rațională a limbii române*, vol. I, *Gramatica articolului*, București, 1983, lucrare foarte întinsă în care — cum spune autorul însuși — există și «ipoteze sau succinte teoretizări pentru care ne suspectăm de originalitate. S-ar putea ca nici una din ele să nu reziste la un examen critic serios al originalității. In acest caz cititorului îi va rămîne să se mîngîie cu iluzia că toate aceste lucruri, deja spuse, sînt aici, acum, pentru prima oară puse în legătură unele cu altele. Cît ne privește, sperăm să nu fi făcut nici o afirmație nouă, originală, ceea ce ar însemna pentru noi că toate afirmațiile noastre sînt adevărate!» (p. 7-8). Această autoapreciere vizează și ideea apariției unui nou articol hotărît în limba română, anume, *aia*, pentru a distinge între valoarea de nume definit (*fata aia* din *unde-i* **fata aia** *a noastră?*) și nume general (*fata*) — p. 209-211, ideea apariției unui nou articol nehotărît, probabil *vreo* din *n-ai văzut pe drum* **vreo** *femeie?* (p.213-216) ș. a.

[116] *Un mod de descriere a flexiunii nominale, cu aplicație la limba română contemporană*, SCL, XII, 1961, nr. 2, p. 163-188 (192).

Scanned with OKEN Scanner

Concluzia autoarei este că „determinarea formează... o categorie gramaticală constituită. Articolele ar fi elementele «suficient de specializate» pentru o funcție gramaticală"... (*ibidem*).

Constatînd că de la substantivul fără articol *floare* la cel cu articol o *floare*, *floarea* se păstrează nealterat sensul lexical la fel ca de la nominativ-acuzativul singular *floare* la genitiv-dativul singular sau toate cazurile la plural *flori*, Valeria Guțu Romalo[117] apreciază că *floare — o floare — floarea* sînt forme ale unui singur cuvînt sau, altfel spus, «elemente aparținînd aceleiași paradigme» (p. 227). Autoarea este de părere că particularitățile existente „par a justifica considerarea articolelor (cel puțin a unora dintre elementele considerate, de obicei, ca atare) nu ca «parte de vorbire», ci ca «unealtă gramaticală» pur și simplu, deci morfem gramatical, morfem dependent de același tip cu desinențele care exprimă cazul și numărul, de exemplu, și anume *morfem al categoriei determinării*" (*ibidem*). Lăsînd la o parte articolul posesiv-genitival și articolul adjectival, care în principiu nu sînt morfeme ale categoriei determinării, precum și unele situații în care nu reprezintă morfeme ale categoriei determinării nici articolul hotărît și cel nehotărît (în structura pronumelor de tipul *dînsul*, *altul* etc, a numeralelor ordinale — întrebuințare pronominal sau adjectival — de tipul *al doilea*, *a treia* etc, a prepozițiilor de tipul *împotriva*, *împrejurul* etc, a substantivelor de tipul **lui** *Ion (Catrinel* ș. a.), **un** *Eminescu,* **niște** *Harpagoni* ș. a.), Valeria Guțu Romalo apreciază — în același sens cu Paula Diaconescu — că „categoria gramaticală a determinării cuprinde... în limba română trei termeni: articolul hotărît, articolul nehotărît și Ø, realizînd trei opoziții și anume:

1. (a) nedeterminat — (b) determinat nehotărît;
2. (a) nedeterminat — (c) determinat hotărît;
3. (b) determinat nehotărît — (c) determinat hotărît". (p. 229)

Argumente pentru a susține «inovația» terminologică[118] constînd în înlocuirea termenului de *articol* cu acela de *afix (morfem) al determinării* găsim și în SMLRC, p. 168, unde, pornindu-se de la utilizarea articolului cînd substantivul se repetă (*Am cumpărat* **pîine. Pîinea** *era proaspătă*) sau cînd substantivul este însoțit de adjectivul *tot* (*Tot* **orașul** *a luat parte la demonstrație*), se conchide că: „Faptul că poate fi cerut de un anumit element prezent în comunicare constituie... un argument în afirmarea caracterului gramatical al categoriei determinării în limba română și justifică considerarea articolului care

[117] *Articolul și categoria determinării în limba română*, ELS, București, 1967, p. 225-236; vezi și *Unele valori ale articolului în limba română actuală*, în «Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani», București, 1958, p. 365-369, unde, însă, articolul este considerat «parte de vorbire net distinctă de celelalte» (p. 365).

[118] Valeria Guțu Romalo, *Morfologie structurală a limbii române*, București, 1968, p. 67.

reprezintă mijlocul de exprimare al acestei categorii, nu ca «parte de vorbire» ci ca morfem, și anume morfem dependent, de același tip cu desinențele care exprimă numărul, cazul etc".

Intr-o altă lucrare (I. Coteanu și colectiv, *Limba română contemporană*, București, 1974, p. 135), situarea articolului în seria afixelor flexionare este susținută mai ales cu următoarele două argumente: «Articolele participînd la opozițiile de determinare sînt numai două: *-(u)l* și *un*. O parte de vorbire cu un număr așa de restrîns de membri e ceva cu totul excepțional. — Articolele cu valoare individualizatoare sînt strict limitate distribuțional: nu apar decît în prezența unui substantiv, în apropierea directă a acestuia, fuzionînd eventual cu finala substantivului (*o casă, casa, o floare, floarea*)».

In prelungirea ideilor deja prezentate se înscrie și *Iordan-Robu, LRC*, unde se spune că «vom înțelege prin categoria determinării numai *determinarea minimală*[119], marcată prin unități din clasa de morfeme *articol (hotărît și nehotărît)*, constituent al unității nominale din SN, cu care articolul formează *sintagmă legată*[120], *sintagmă primară*[121], *minimală*» (p. 344). In consecință, articolul — se spune la p. 355 — «nu-l includem în sistemul claselor gramaticale de cuvinte, ci îl considerăm ca o clasă de morfeme gramaticale», ceea ce explică de ce în lucrarea la care ne referim, excluzîndu-se articolul, se vorbește de numai nouă părți de vorbire.

Considerînd că — alături de număr și caz — determinarea este una din categoriile gramaticale ale substantivului, D. Irimia apreciază că «sensul de *determinare* poate avea origine *lexicală* (e cazul substantivelor proprii), *sintactică* (prin intermediul unei relații sintactice de determinare) sau *categorial-morfologică* (în interiorul paradigmei determinării)» — *Structura gramaticală...*, 1987, p. 57. Categoria gramaticală a determinării — arată autorul, p. 52 sqq. — are în vedere trei termeni, și anume: nedeterminare sau determinare Ø, al cărei morfem specific este Ø, determinare minimă sau nedefinită, cu morfemul specific reprezentat prin articolul nehotărît, și determinare maximă sau definită, la care morfemul specific este articolul hotărît. «Opoziția internă este graduală: *student — un student — studentul*, dar se dezvoltă în mod frecvent mai ales bilateral în două variante.

nedeterminare — determinare: *student — un student/studentul*

determinare minimă — determinare maximă: *un student — studentul*» (*idem*, p. 52-53).

[119] «Un nume articulat — *o casă, casa, caselor, al casei, al unei case, casele* — este un substantiv determinat minimal» (*Iordan-Robu, LRC*, p. 355).

[120] Din contextul *copilul sănătos merge cîntînd*, «numai unitățile *copil+ul* se află în relație de *determinare minimală*, deoarece numai unitatea lor în secvența *copilul* constituie *o sintagmă-cuvînt, o sintagmă legată*» (*idem*, p. 344).

[121] «Un nume determinat de articol este ceea ce se numește *sintagmă primară*» (*idem*, p. 355).

Scanned with OKEN Scanner

Pentru a ne putea pronunța în legătură cu faptul dacă soluția mai nouă, la care ne-am referit imediat mai sus, este sau nu este superioară soluției clasice, considerăm util ca — făcînd abstracție de anumite «nepotriviri» întîlnite la unele puncte de vedere luate izolat[122] sau comparativ[123] — să punem în lumină *esența* soluției mai noi.

In susținerea categoriei *gramaticale* a determinării — care trebuie deosebită de determinarea sintactică, concretizată, la substantiv, în funcția sintactică de atribut, prin care se poate transmite (și) informație semantică, și, dacă lăsăm la o parte unele «amănunte»[124], și de determinarea lexicală de la substantivele proprii —, sînt luate în considerație opozițiile *nedeterminat (determinat Ø)/determinat nehotărît/determinat hotărît*, care sînt marcate prin Ø, articolul nehotărît și articolul hotărît, ultimele două numai dacă intră în sistemul de opoziții care, în afara «circulației», constă în:

---

[122] Ne referim, de exemplu, la *Iordan-Robu, LRC,* unde găsim: mai întîi, aprecierea că numai unitățile *copil+ul* se află în relație de determinare minimală, întrucît constituie împreună o *sintagmă legată* (p.344, alin.2); apoi (p.344, alin.3), aprecierea că determinarea minimală este marcată prin articolul *hotărît* și *nehotărît,* cu toate că *articol nehotărît+nume* nu poate constitui o *sintagmă legată;* în sfîrșit (p.355, alin.3), exemplificîndu-se determinarea minimală cu o *casă, casa,* al *casei* etc, rezultă că determinarea poate fi marcată nu numai prin articolul nehotărît și hotărît, ci și prin articolul posesiv-genitival, ceea ce credem că este destul de greu de demonstrat (pentru o atitudine similară față de articolul posesiv-genitiv și chiar și de cel adjectival din punctul de vedere al posibilității acestora de a marca categoria gramaticală a determinării, vezi și D. Irimia, *lucr. cit.*, p. 56-58).

[123] Avem în vedere faptul că: indicînd opozițiile interne de la determinare, D.Irimia ia în considerație și «circulația», apreciind că «în mod frecvent» există numai două «variante» (nedeterminare/determinare, determinare minimă/determinare maximă), în timp ce ceilalți specialiști citați ignoră «circulația» și acceptă trei «variante» (nedeterminat/determinat nehotărît, nedeterminat/determinat hotărît, determinat nehotărît/determinat hotărît); considerînd că articolele sînt morfeme ale determinării de același tip cu desinența și nu părți de vorbire, specialiștii citați nu trec în mod expres în rîndul acestor morfeme articolul adjectival și articolul posesiv- genitival, de unde rezultă că aceste articole (adjectival și posesiv-genitival) nu sînt morfeme ale determinării de același tip cu desinența; așa stînd lucrurile, ar fi fost necesar să se precizeze ce reprezintă articolul adjectival și articolul posesiv-genitival, ca de altfel și articolul hotărît cînd nu marchează determinarea (dacă nu sînt morfeme de același tip cu desinența, sînt cumva părți de vorbire?).

[124] Ne referim la faptul că substantivele proprii nu constituie o clasă omogenă, unele dintre ele putînd realiza opoziții într-un anumit sens la fel ca la substantivele comune. Compară:

Am cumpărat **pîine**. **Pîinea** era proaspătă (după Valeria Guțu *Romalo, vezi mai sus*);

Am fost la **Popricani**. **Popricanii** *este un sat de lîngă Iași.* De altfel, nici substantivele comune nu reprezintă în această privință o clasă omogenă, unele dintre ele (exemplu, *nirvana*) nerealizînd opoziția nedeterminat (determinat Ø)/determinat nehotărît/determinat hotărît (vezi §20).

Scanned with OKEN Scanner

— nedeterminat sau determinat Ø (*om*)/determinat nehotărît (*un om*);

— nedeterminat sau determinat Ø (*om*)/determinat hotărît (*omul*);

— determinat nehotărît (*un om*)/determinat hotărît (*omul*).

Din alt punct de vedere, se subliniază că la mărcile categoriei gramaticale a determinării nu interesează articolul hotărît și nehotărît din *dinsul*, al *doilea*, *împotriva*, **lui** *Ion*, **un** *Eminescu*, **niște** *Harpagoni* ș.a., iar articolul adjectival și cel posesiv-genitival în totalitate sînt în afara categoriei gramaticale în discuție. In situațiile în care apar în sistemul de opoziții indicat mai sus, articolele hotărîte și nehotărîte exprimă *valori* și nu noțiuni, ceea ce înseamnă că *sînt morfeme de aceeași factură cu desinențele și nu părți de vorbire*. Cu alte cuvinte:

a) spre deosebire de toate gramaticile românești clasice mai vechi, precum și de o parte a gramaticilor de factură clasică actuale, unele gramatici și lucrări de gramatică mai noi susțin ideea că la categoriile gramaticale clasice (vezi §5-§6) ale substantivului trebuie adăugată și categoria gramaticală a determinării;

b) mărcile categoriei gramaticale a determinării, concretizate în Ø, articolul nehotărît și articolul hotărît (ultimele două numai în anumite atrucțuri) sînt morfeme de același tip cu desinența.

Existența unei categorii gramaticale oarecare este determinată de un *conținut* categorial și o *formă* categorială (vezi §5-§6). Specialiștii care susțin existența categoriei gramaticale a determinării sînt de părere că prin *conținutul* acesteia este vizată măsura cunoașterii de către vorbitor a *unei* entități numite prin substantiv, în sensul posibilității de individualizare a acesteia în raport cu *celelalte* entități de același fel la care trimite substantivul respectiv. «Alăturarea articolului la substantiv — spune Valeria Guțu Romalo, *art. cit.*, p. 227 (vezi și SMLRC, p. 167) — are ca efect *numai restrîngerea sferei de referire a acestuia, limitînd pînă la* **individualizare** *obiectele indicate de substantiv*» (sublinierea noastră, C.D). In același sens, *Iordan-Robu, LRC* apreciază că «valoarea categoriei determinării ca sens gramatical generalizat... constă în **individualizarea** [sublinierea noastră, C.D.] numelui în diferite grade și nuanțe» (p. 345), cu precizarea că această individualizare nu trebuie «să adauge sintagmei seme lexicale în plus» (p. 355). Cu alți termeni, aceeași idee se găsește și la D. Irimia, *lucr. cit.* p. 52: «Conținutul categoriei determinării are natură deictică și sintactică; este interpretarea lingvistică a raportului dintre subiectul vorbirii și obiectul denumit de substantiv, din perspectiva cunoașterii în interiorul relației *clasă-constituenți*». Astfel imaginat,

Scanned with OKEN Scanner

conținutul determinării *poate* exista la substantivele limbii române, fără a fi, însă, obligatoriu la *toate* substantivele românești. Sînt în totalitate* în afara acestui conținut substantivele (sintetice) de următoarele tipuri:

*Această precizare este motivată de faptul că la unele substantive proprii onomastice *poate* apărea — asociată cu determinarea sintactică și cu frecvența redusă a unei forme — și determinarea prin articol hotărît, dar aceasta este incompletă (defectivă), cunoscînd doar opoziția nedeterminat/determinat hotărît: *această* **Elenă** *nu este* **Elena** *din Troia* (teoretic, în acest fel se comportă toate prenumele feminine cu *-a*, adică *Georgeta, Mihaela, Cristina, Cornelia, Maria* ș. a.). Determinarea incompletă (defectivă) poate apărea și la unele substantive proprii toponimice, la care, însă, nu este obligatorie asocierea cu determinarea sintactică și la care forma nedeterminată se utilizează sau în poziții diferite (vezi mai sus, *am fost la* **Popricani**; **Popricanii** *este un sat de lîngă Iași*), sau în aceeași poziție (**Buzău/Buzăul** *este un municipiu frumos*; în acest fel se comportă teoretic toate toponimele cu formă de singular, de tipul *Alun, Hîrghiac, Bîrlad, Baboi* ș.a., precum și cele cu formă de plural, de tipul *Dolhești, Fălticeni, Pașcani, Iași, București* ș.a.). Pentru determinarea incompletă (defectivă) a substantivelor comune *singularia tantum*, la care este posibilă de asemenea numai nedeterminarea (determinarea Ø) și determinarea hotărîtă (*aur/aurul, argint/argintul, lapte/laptele, unt/untul* etc), vezi D. Irimia, *lucr. cit.*, p. 55-56. Precizăm că în cadrul unor structuri ca *un argint (unt* etc) sau *niște aur (lapte* etc), schimbarea sensului lexical face ca *un, niște* să reprezinte determinări sintactice, atributele fiind exprimate prin adjectivul numeral *un* și, respectiv, adjectivul pronominal nehotărît *niște*. În altă ordine de idei, notăm aici și opinia că în *frumoasa carte* articularea este indirectă, față de *cartea frumoasă*, unde articularea este directă, specialiștii respectivi apreciind — fără a lua în considerație și determinarea sintactică asociată în această structură cu cea morfologică — că «articularea indirectă cu articol hotărît propriu-zis nu se deosebește de articularea directă cu același fel de articol, gradul individualizării fiind identic în ambele situații» (Petru Zugun, *Articularea indirectă cu articol hotărît propriu-zis*, LL, 1985, nr. 1, p. 29).

* * *

— substantivele comune feminine mai noi (tipul *cola, coma, manila, marijuana, nirvana* etc), precum și tipul *agorá*, cu care merge și masculinul *papá)*, utilizate în îmbinări libere, la care «opoziția articulat/nearticulat se suspendă»[125], astfel încît *-a* (pe care îl numim

[125] Laura Vasiliu, *Desinența -a...?*, p. 496 (de unde preluăm și exemplificarea).

Scanned with OKEN Scanner

convenţional morfem mixt — vezi §21) *indică întotdeauna acelaşi grad de cunoaştere (individualizare);*

— substantivele comune feminine mai noi sau mai vechi (tipul *calimera, ghiotura, iama, japca, tălpăşiţa* etc), care astăzi apar numai în îmbinări stabile întotdeauna cu aceeaşi formă (*a întoarce* **calimera,** *cu* **ghiotura,** *a da* **iama,** *a lua cu* **japca,** *a-şi lua* **tălpăşiţa**), ceea ce înseamnă că înainte de transformarea îmbinării libere în îmbinare stabilă *indicau un singur grad de cunoaştere (individualizare);*

— substantivele proprii antroponime total invariabile sintetic[126], de tipul *Calipso, Gheorghe, Neculai, Popa, Buruiană, Adoamnei, Asandului* ş. a. (vezi §21-§22), la care *cunoaşterea (individualizarea) este considerată întotdeauna maximă.*[127];

— substantivele proprii antroponime de tipul *Toma* şi toponime de tipul *Dolhasca,* la care *-a* — morfem mixt, la fel ca la tipul *cola* (vezi mai sus) — nu este comutabil la nominativ-acuzativ (forme ca *Tomă, Dolhască* sînt nereperabile) şi, în consecinţă, *indică întotdeauna acelaşi grad de cunoaştere* ş. a.

In ceea ce priveşte *forma,* susţinătorii categoriei gramaticale a determinării sînt de părere că aceasta (forma) se concretizează în «elementele» care — însoţind substantivul şi netransmiţînd informaţie semantică — indică măsura cunoaşterii (individualizării) de către vorbitor a entităţii numite de substantiv, acest lucru fiind realizat, prin excelenţă, de articolul hotărît, articolul nehotărît şi, prin opoziţie cu acestea, Ø (zero). «Formele cele mai pure prin care se exprimă aceste valori — spune Paula Diaconescu, *art. cit.,* p. 168-169, referindu-se la determinarea definită şi indefinită şi la nedeterminare — sînt formele substantivului articulate cu *articol definit...,* formele substantivului articulate cu *articol indefinit* ... şi formele nearticulate ale substantivului...» (sublinierile ne aparţin, C.D.); «categoria gramaticală a determinării — precizează Valeria Guţu Romalo, *art. cit,* p. 229 — cuprinde... în limba română trei termeni: articolul hotărît, articolul nehotărît şi Ø; dacă lăsăm la o parte cele arătate în nota 102, şi la *Iordan-Robu,* LRC găsim o apreciere similară: determinarea este «marcată prin unităţi din clasa de morfeme *articol* (*hotărît* şi *nehotărît*)» — p. 344 —, iar formele nearticulate sînt «considerate ca *determinate zero*» (p. 345); în sfîrşit, aceeaşi idee apare şi la D. Irimia, *lucr. cit.,* p. 56, unde găsim că «opoziţia din interiorul categoriei

---

[126] Faptul că la genitiv-dativul acestor substantive apare procliza articolului hotărît *lui* nu modifica gradul de cunoaştere (individualizare), articolul respectiv fiind marca doar a formei cazuale de la masculinul şi femininul singular.

[127] Pentru un scurt comentariu în această privinţă, vezi D. Irimia, *lucr. cit.,* p. 55.

Scanned with OKEN Scanner

determinării se exprimă prin morfeme specifice: morfemul Ø și articol (articolul nehotărît și articolul hotărît)».

Din prezentarea de mai sus rezultă că (și) **mărcile** *determinării* pot fi indicate ca atare *numai prin* **opoziție**; cu alte cuvinte, fiecare din cele trei «secvențe» avute în vedere (articolul hotărît, articolul nehotărît și Ø) este admisă ca marcă a determinării numai dacă se poate opune, la *același substantiv*, cel puțin uneia din celelalte «secvențe» în discuție. Luîndu-se în considerație acest lucru, în literatura de specialitate a fost deja arătat că articolul hotărît nu reprezintă marca determinării cînd nu este «anexă» a substantivului (adică apare în structura pronumelor de tipul *dînsul*, *altul* etc, a numeralelor de tipul *al doilea*, *a treia* etc, a prepozițiilor de tipul *împrejurul*, *împotriva* etc) ori cînd, însoțind substantivul, indică la acesta doar cazul (genitiv-dativul **la lui** *Ion*, **lui** *Catrinel* ș.a., vocativul la *Maria*, *Ileana* ș.a.) sau transformarea substantivului propriu în comun (*Cațavencii*, *Magdalenele* ș.a.), iar articolul nehotărît nu marchează determinarea cînd transformă substantivele din proprii în comune (**un** *Eminescu*, **niște** Harpagoni ș.a. — vezi opinia Valeriei Guțu Romalo, pe care am prezentat-o mai sus).

In limba română, însă, mai există și alte «structuri substantivale» la care **și** *din cauza mărcii* (în sensul inexistenței nici unei opoziții formale)[128] nu se poate vorbi de categoria gramaticală a determinării. Ne referim la nominativ-acuzativul substantivelor comune și proprii de tipul *nirvana*, *marijuana*, *agora*, *casa*, *iama*, *ghiotura*, *Toma*, *Dolhasca* ș.a., utilizate în îmbinări libere sau stabile (vezi mai sus), unde *-a*, pe care îl numim convențional morfem mixt, nu intră în opoziție nici cu *-ă*, nici cu Ø, nici cu *o, un,* forme de tipul (*o, un*) *Tomă*(Ø) fiind nereperabile. In această ordine de idei notăm și genitiv-dative de tipul *bunicăi*, *Rodicăi*, *Olgăi*, *Dolhascăi* ș. a., unde *-i* (articol hotărît *prin origine*, care, însă, după părerea noastră aparține *morfemului mixt* **unitar** *-ăi*) nu realizează opoziții nici cu Ø, nici cu *unei*, forme de genitiv-dativ de tipul (*unei*) *bunică* (*Rodică*, *Olgă*, *Dolhască* ș.a.) fiind nereperabile. Mai menționăm aici și formele actuale[129] de vocativ articulate hotărît de la substantivele comune[130], de tipul *omule*, *puiule*, *fiule*, *codrule*, *puștiule* etc, la care — dacă substantivul respectiv nu

---

[128] Valeria Guțu Romalo, *art. cit.*, p. 223, apreciază că este necesară cel puțin o opoziție formală: «valoarea de determinant a articolului persistă, deși lipsesc opozițiile 1 și 2, în virtutea existenței opoziției 3 (*un cu-cel*)».

[129] Această precizare este motivată de faptul că în limba română veche un substantiv ca *om* avea vocativul numai nearticulat: «să înțelegi, o, *ome* deșarte, că credința..», *Codicele popi Bratul* (1559-560), p. 270/20-21.

[130] Vocativul unor substantive proprii cunoaște opoziția nearticulat/articulat hotărît (*Radu-Ø/Radule*), în această situație aflîndu-se și substantivele comune care au desinența de vocativ diferită de cea de nominativ-acuzativ (*băiete/băiatule*). Adăugăm aici și vocativul substantivelor proprii de tipul *Vasile*, *Gheorghe*, *Costache* ș.a., care sînt în afara determinării *morfologice* și din cauză că — spre deosebire de tipul *Radu* — nu pot fi articulate hotărît (și nici nehotărît).

Scanned with OKEN Scanner

este determinat sintactic în contexte de tipul OM **bun**, *nu rupe floarea*, PUI **mic**, *vino la mama* etc — articolul hotărît nu poate fi comutat cu *zero* (opoziția cu articolul nehotărît este principial improprie la vocativ) și, în consecință, nici la aceste forme substantivale nu se poate vorbi de categoria gramaticală a determinării.

La cele arătate mai sus trebuie adăugat și faptul ce privește toate substantivele comune articulate hotărît enclitic, care substantive în anumite contexte trimit la «categorie», «clasă», «specie» etc: **omul** *sfințește* **locul, lupul** mănîncă **oaia, haina** *face* **omul** ș.a. In astfel de contexte, articolul hotărît enclitic indică **opusul** *individualizării* care interesează la categoria gramaticală a determinării, și anume, *generalizarea*.

In legătură cu *mărcile* determinării, considerăm util să arătăm că la substantivele românești *determinarea* (*cunoașterea, individualizarea*) poate fi — în afara celei numite uneori «lexicală» (întîlnită la substantivele proprii — vezi mai sus) — *morfologică* și *sintactică*. Dacă determinarea morfologică se concretizează în opoziția formelor nearticulate cu cele articulate nehotărît sau hotărît (vezi mai sus), determinarea sintactică constă în apariția pe lîngă substantiv a unuia sau mai multor atribute. Din punctul de vedere al unui vorbitor nepreocupat de teoria limbii, căruia îi este indiferent *felul* determinării (morfologice sau sintactice), entitatea numită printr-un substantiv oarecare poate fi cunoscută (individualizată) gradual la nivelul propoziției[131] după un model ca următorul (vezi și §4):

om — **un** *om* — *om***ul** — *om***ul acela** — *om***ul bun** — *om***ul cel bun.**

La această cunoaștere (individualizare) graduală, specialistul distinge o primă treaptă, pe care o numește uneori determinare (numai) *morfologică*, realizată prin «secvențe» care au funcție de mărci categoriale (Ø *om* Ø/**un** *om*/ *om***ul**), și o a doua treaptă, pe care o numește uneori determinare *sintactică*, la care — indiferent de «secvențele» pentru determinarea morfologică — interesează cuvintele dependente de substantiv, care îndeplinesc pe lîngă acesta funcția sintactică de atribut (*omul* **acela**, *omul* **bun**, *omul* **cel bun**). Ceea ce face ca Ø, *un*, *(u)l* să funcționeze ca mărci ale determinării morfologice este absența

---

[131] Determinarea sintactică poate apărea și în frază, concretizîndu-se, la substantiv, într-o propoziție atributivă corespunzătoare atributului din cadrul propoziției: *omul* **acela** > *omul* **care se află acolo**..., *omul* **bun**->-*omul care este bun*... ș.a.m.d.

sensului lexical: cunoașterea (individualizarea) morfologică — apreciază *Iordan-Robu, LRC*, p. 355 — nu trebuie «să adauge seme lexicale în plus». Admițînd acest lucru, se observă că sensul lexical este absent și la determinările sintactice de tipul *omul* **acela (acesta, nostru** etc). Dacă în general prin limbă se poate transmite doar *informație semantică, informație gramaticală* și *informație stilistică*, atunci rezultă că adjectivele pronominale — netransmițînd nici informație semantică (nu trimit nici direct, nici indirect la noțiuni), nici informație stilistică (în principiu sînt lipsite de expresivitate) — transmit informație gramaticală. Această informație gramaticală, care constă în indicarea — la substantivul însoțit — a apropierii sau depărtării de vorbitor, a posesiei etc, o numim convențional *de tip determinativ*, deosebind-o de informația gramaticală de tip categorial (care vizează genul, numărul, cazul etc) și de informația gramaticală de tip raportual (care vizează inerența, coordonarea, subordonarea etc).

Altfel spus, dacă — așa cum apreciază specialiștii ce susțin că determinarea este o categorie gramaticală — articolele reprezintă mărci *morfologice* ale determinării, pentru că *individualizează* entitatea numită prin substantiv *fără a adăuga informație semantică*, și dacă și prin atributele adjectival-pronominale *individualizarea* — de data aceasta de natură *sintactică* — a entității la care trimite substantivul *se face de asemenea în afara sensului lexical*, atunci urmează că ar trebui să se admită că mărcile determinării pot fi nu numai *morfologice* (articolul hotărît, articolul nehotărît și zero cînd realizează cel puțin o opoziție din cele avute aici în vedere), ci și *sintactice* (artibutele adjectival-pronominale, care intră în opoziție cu articolul hotărît, articolul nehotărît și zero)[132]

* * *

Toate cele arătate mai sus conduc la ideea că *la substantivele limbii române nu este convenabil ca determinarea să fie considerată drept o categorie gramaticală*, întrucît:

A) a) **conținutul** *determinării*, înțeles ca măsură a cunoașterii (individualizării) entității numite prin substantiv fără adaos de natură semantică, *este posibil la substantive*, **dar numai la unele dintre ele**, și anume, la acelea care realizează cel puțin una din opozițiile

[132] Îmbinarea dintre substantiv și articolul neaglutinat cu acesta nu aparține domeniului sintaxei, deoarece nu are ca rezultat o unitate sintactică (pentru definirea sintaxei, vezi §1).

Scanned with OKEN Scanner

morfologice admise în literatura citată pentru substantivele comune, adică determinare Ø (*om*)/determinare nehotărîtă (*un om*), determinare Ø(*om*)/determinare hotărîtă (*omul*), determinare nehotărîtă (*un om*)/determinare hotărîtă (*omul*); am putea adăuga că, incomplete (defective), opozițiile respective pot apărea și la unele substantive proprii, mai ales toponime (*Buzău/Buzăul, Popricani/Popricanii* ș.a.); în sfîrșit, la acestea s-ar putea adăuga — pentru că îndeplinesc condiția cunoașterii (individualizării) fără adaus semantic — și opoziția determinare *morfologică*/determinare *sintactică* prin atribute adjectival-pronominale, posibilă în principiu la substantivele comune și la unele substantive proprii (*om*, **un** *om*, *omul*/**acest** *om*, *Elena*/**această** *Elenă* ș. a.);

b) **conținutul** *determinării* (cu accepția indicată la punctul a) nu apare — datorită faptului că nu se realizează nici una din opozițiile la care ne-am referit mai sus — la substantivele comune și proprii care la nominativ-acuzativ au morfemul mixt *-a* (*moc***a**, *nirvan***a**, *japc***a**, *tălpășiț***a**, *Tom***a**, *Dolhasc***a** ș. a.), la cele care la genitiv-dativ au morfemul complex *-ăi* (*bunic***ăi**, *Rodic***ăi**, *Dolhasc***ăi**, *Olg***ăi** ș.a.) și la cele care la vocativul fără determinare sintactică au articolul hotărît *-(u)le* (*om***ule**, *pui***ule**, *fi***ule**, *codr***ule**, *pușt***iule** etc); sînt de asemenea în afara *conținutului* determinării substantivele proprii invariabile sintetic, de tipul *Costache, Gheorghe, Adoamnei* ș. a.; conținutul determinării nu apare nici la (toate) substantivele comune considerate ca reprezentînd «categoria», «clasa», «specia» etc (**omul** *sfințește* **locul**), unde articolul hotărît enclitic indică *opusul individualizării*, adică *generalizarea*;

B) **forma** *determinării nu este reprezentată printr-un sistem unitar de mărci*[133], în sensul că — chiar dacă lăsăm la o parte determinarea *sintactică* cu sens lexical de tipul *omul* **bun** și pe cea «lexicală» de la substantivele proprii invariabile sintetic de tipul *Costache* — la mărcile morfologice (Ø, *un*, *-(u)l* etc) s-ar putea adăuga și mărci de natură sintactică, concretizate în atributele adjectival-pronominale, care sînt lipsite de sens lexical, de tipul **acest** *om*, *această Elenă* ș.a.; în favoarea ideii că sistemul de mărci pentru «determinare» nu este unitar poate fi invocat și comportamentul «inconsecvent» al articolului hotărît și al celui nehotărît, care articole marchează categoria

[133] După părerea noastră, «determinarea» de la substantive este comparabilă cu «aspectul» de la verbe, în legătură cu acesta din urmă considerînd convenabilă aprecierea din *Gram. Acad.*, I, p. 40: «Limba română nu are categoria gramaticală a aspectului la verb, întrucît caracterul imperfectiv sau perfectiv al unei acțiuni *nu se exprimă într-o formă organizată*» (sublinierea noastră, C.D.; vezi și *infra*).

Scanned with OKEN Scanner

gramaticală a *numărului*, de exemplu, și la *omul*, *femeia*, **un** *om*, **o** *femeie* etc, și la *dînsul*, *dînsa*, *unul*, *una*, *altul*, *alta* etc, în timp ce «determinarea» o pot marca numai la **un** *om/omul*, **o** *femeie/femeia* etc, nu și la *dînsul*, *dînsa*, *unul*, *una*, *altul*, *alta* etc; absența unui sistem unitar de mărci are ca urmare faptul că vorbitorul de limbă română **nu** *are*, *la substantiv*, **conștiința** *existenței categoriei gramaticale a determinării*, așa cum are, de exemplu, conștiința categoriei gramaticale a numărului la această parte de vorbire și din cauză că aici limba dispune de un sistem *unitar* de mărci (vezi §6, §17, §18).

* * *

In legătură cu «determinarea», în literatura de specialitate se susține și ideea că articolele (în general sau numai unele dintre ele, eventual doar în anumite structuri) nu reprezintă părți de vorbire, ci morfeme ale «determinării» de același tip cu desinența. Articolul — spune Paula Diaconescu (vezi mai sus) — «nu este o parte de vorbire propriu-zisă, ci un instrument gramatical»; după Valeria Guțu Romalo (vezi mai sus), particularitățile pe care le au «par a justifica considerarea articolelor (cel puțin a unora dintre elementele considerate, de obicei, ca atare) nu ca «parte de vorbire», ci ca «unealtă gramaticală» pur și simplu, deci morfem gramatical, morfem dependent de același tip cu desinențele...»; articolul — găsim la *Iordan-Robu, LRC* (vezi mai sus) — «nu-l includem în sistemul claselor gramaticale de cuvinte, ci îl considerăm ca o clasă de morfeme gramaticale»; procedînd în consecință, părțile de vorbire ale limbii române în această lucrare nu mai sînt zece, cum susțin gramaticile românești de la cea a lui Micu (-Șincai) din 1780 și pînă la cele de după gramatica academică actuală, ci — prin excluderea articolului — doar nouă (vezi *lucr. cit.*, p. 348-537).

Considerînd și în această privință că fiecare din soluțiile existente (și posibile) nu reprezintă *adevărul*, ci doar ipoteze care *tind spre adevăr*, în cele ce urmează ne propunem să relevăm argumentele care, după părerea noastră, avantajează una sau alta dintre interpretări. Implicit sau explicit, în gramaticile românești (și nu numai) vechi și noi *sînt considerate părți de vorbire* **cuvintele** (vezi, de exemplu, *Cipariu, Gram.*, p. 168 sqq., *Tiktin, Gram.*, p. 25 sqq., *Gram. Acad.*, I, p. 29 sqq., SMLRC, p. 65 sqq. ș. a.). Așa stînd lucrurile, pentru a putea spune dacă articolul este sau nu parte de vorbire, este necesar ca mai întîi să vedem dacă este sau nu cuvînt; pentru aceasta, pornim de la conceptul (deosebit de controversat) de cuvînt, prin care — convențional — înțelegem *segmentul fonic principial accentuat izolabil*

Scanned with OKEN Scanner

prin pauze în limbajul natural, ce transmite o informație semantică, gramaticală (morfologică, sintactică) și/sau stilistică (vezi §4). In funcție de această definiție, sînt cuvinte — pentru că sînt secvențe fonice accentuate izolabile prin pauze în limbajul natural și transmit o informație gramaticală (morfologică) — *toate articolele adjectivale (cel, cea, cei* etc), *toate articolele posesiv-genitivale (al, a, ai* etc), *toate articolele nehotărîte (un, o, niște* etc) *și articolul hotărît proclitic*[134] **lui** (din structuri ca *lui tata*). In această privință, cuvintele-articol au aceleași două particularități esențiale (posibilitatea de izolare prin pauze în limbajul natural și transmiterea de informații gramaticale) cu prepozițiile (*a, cu, de, la* etc), cu conjuncțiile (*și, sau, iar, că, să* etc), cu verbele auxiliare (a din **a** *citit, fi* din *să* **fi** *citit, va* din **va** *citi* etc), cu formele neaccentuate de acuzativ și dativ ale pronumelor reflexive (*mă* din **mă** *gîndesc, se* din *se înserează, își* din *își dau bună ziua* etc) și cu adverbele de la comparație (*mai* din **mai** *bun, foarte* din **foarte** *bine* etc). *Faptul că toate aceste cuvinte* — întotdeauna sau numai în anumite contexte (în limbajul natural) — *au doar funcția de marcă la nivel morfologic și/sau sintactic ne-a determinat să le grupăm într-o categorie distinctă de* **cuvinte-morfem** (care se opun cuvintelor *cu funcție sintactică*[135] și celor cîteva cu funcția exclusiv stilistică — vezi §9). Acceptînd că *cel, cea, al, a, un, o, lui* protetic etc sînt **cuvinte** *(-morfem)* la fel cu *de, pe, și, că, am, voi, se, își, mai, foarte* etc, apare problema — pentru realizarea unei analize fără rest — a repartizării tuturor acestor **cuvinte** *(-morfem)* la una sau alta dintre părțile de vorbire. Atîta timp cît admitem că prepozițiile, conjuncțiile, verbele auxiliare, formele neaccentuate de acuzativ și dativ ale pronumelor reflexive și adverbele de la comparație **sînt** *părți de vorbire*, trebuie să admitem — *dacă aplicăm consecvent principiul* — că și *articolele care sînt cuvinte (cel, cea, al, a, un, o, lui* proclitic etc) *reprezintă* **părți de vorbire**.

Cuvintele-morfem au ajuns să marcheze categorii gramaticale (raporturile sintactice nu prezintă interes în discuția de față) numai «prin accident», mai exact, datorită faptului că nu (mai) transmit informație semantică (compară, de exemplu, **am** *o carte* cu **am** *citit o carte*). Limba română, însă, a moștenit din latină capacitatea de marcare a categoriilor gramaticale mai ales prin *segmente (părți) de cu-*

[134] Pentru ideea că pot fi proclitice, în articularea indirectă (*frumoasa carte*), toate formele articolelor hotărîte (adică *-l, -le, -lor* etc de la adjectivele ce preced substantivul), vezi P. Zugun, articolul citat în «comentarul» din acest paragraf, p. 31.

[135] Funcția dublă — de marcă la nivelul frazei și sintactică la nivelul propoziției — îndeplinită de cuvinte ca *cine, ce fel de* (în interogative indirecte), *unde, oricînd* etc nu prezintă interes în discuția de față.

Scanned with OKEN Scanner

vînt, care în limbajul natural nu sînt izolabile prin pauze: compară, de exemplu, *cîntai* cu *ai cîntat*, unde *-ai* din *cîntai* indică aceleași categorii gramaticale (timpul, persoana și numărul) ca și *ai* din **ai** *cîntat*, dar vorbitorul de limbă română nepreocupat de teoria limbii nu poate izola, conștient, prin pauze, mărcile pentru timp, persoană și număr la prima structură (în sensul *cînt*-**ai**), în timp ce la a doua structură are această posibilitate, proba — dacă mai este necesară — constituind-o apariția, la voia vorbitorului, a unor cuvinte între auxiliar și verbul de bază (*ai* **mai** *cîntat*, *ai* **tot** *cîntat* etc). Pentru aceste segmente (părți) de cuvînt prin care se marchează categorii gramaticale folosim convențional termenul de **morfeme** *propriu-zise*, pentru a le deosebi și terminologic de *cuvintele*-**morfem** (vezi §7; pentru diverse accepții ale termenului *morfem* în lingvistica universală, vezi DDL și MDL, s.v. *morphème*, iar în lingvistica românească, *Gram. Acad.*, I. p. 42, SMRLC, p. 44 sqq. ș. a.). *Morfeme propriu-zise se apreciază de obicei că sînt sufixele gramaticale și — ceea ce interesează aici* — **desinențele**. Dacă admitem acest lucru, și anume, că *morfemele propriu-zise sînt* **segmente (părți) de cuvînt**[136], atunci urmează că aprecierea din literatura de specialitate citată potrivit căreia «articolul este un morfem de același tip cu desinența» (vezi mai sus) vizează doar **unele** *articole*, și anume, acelea care — indiferent de motivație — s-au aglutinat cu substantivul, reprezentînd, în consecință, *segmente (părți) de cuvînt*. Interesează, deci, aici doar — cu excepția formei proclitice *lui* — articolele hotărîte enclitice *-l, -le, -lui, -lor, -a* etc (vezi mai departe). Subliniem, însă, că și articolele hotărîte, enclitice **au fost** *cuvinte*, dar la origine, cînd funcționau ca atribute adjectival-pronominale pe lîngă substantiv, în momentul de față calitatea lor de «cuvinte» nemaifiind identificabilă decît de vorbitorul cu o anumită cultură lingvistică. Așadar, la fel cu toate părțile de vorbire admise de gramatica noastră clasică (vezi §12), și articolul este o *clasă* cu omogenitate relativă, în cadrul ei putînd face distincție — din punctul de vedere ce interesează aici — între **cuvintele**-*morfem, care sînt* **părți de vorbire** (*cel, cea, al, a, un, o, lui* proclitic etc), și *morfemele* **propriu-zise**, *care, fiind segmente (părți) de cuvînt*, **nu reprezintă părți de vorbire** (*-l, -le, -lui, -a* etc).

---

[136] In cazuri particulare, pot fi admise ca morfeme propriu-zise și alte «segmente de cuvînt», cum ar fi prefixoidele de tipul *arhi-* din **arhi***plin*, *supra-* din **supra***estimat*, *ultra-* din **ultra***modern* ș. a.

Scanned with OKEN Scanner

* * *

Generalizînd, după părerea noastră, la substantivul românesc nu este convenabil să vorbim despre categoria gramaticală a determinării, întrucît — la fel ca la «aspectul» verbal — *există numai un* **conţinut** *al determinării şi numai la* **o parte** *din substantive, care conţinut, însă, nu se exprimă printr-un sistem* ***unitar*** *de mărci, astfel încît vorbitorii* **nu au conştiinţa** *unei categorii gramaticale.* In privinţa articolului, sîntem de părere că nu există argumente pentru excluderea lui din rîndul celor zece părţi de vorbire clasice[137]. Această apreciere are în vedere că părţile de vorbire trebuie să fie *cuvinte*, care pot avea — pe lîngă funcţia stilistică, ce apare doar uneori — fie funcţie sintactică (subiect, predicat etc), fie funcţie de marcă (a categoriilor gramaticale sau a raporturilor sintactice). Din cele patru tipuri de articole posibile în limba română, *trei* (*articolul adjectival, articolul posesiv-genitival şi articolul nehotărît) sînt întotdeauna cuvinte şi, deci,* **părţi de vorbire**, *această calitate avînd-o şi* **lui** *proclitic aparţinînd celui de la patrulea tip de articol, anume, articolul hotărît.* Inventarul de numai patru «elemente» de la partea de vorbire numită articol nu reprezintă un inconvenient dacă avem în vedere numărul relativ mare (peste 40 — vezi mai departe) de forme flexionare şi mai ales frecvenţa acestora care, în texte aparţinînd la epoci diferite, este superioară celei a interjecţiilor[138].

§28. Considerînd articolele drept *părţi de vorbire*, sîntem de părere că clasa articolelor — clasă unitară cuprinzînd elemente ce sînt întotdeauna părţi de vorbire-morfem — este reprezentată prin cuvintele nenoţionale, principial, în context, care — avînd genul, numărul şi cazul caracterizate numai formal (flexiune supletivă*) — îndeplinesc

*Explicaţia faptului că articolele au categoriile gramaticale de gen, număr şi caz o găsim în originea articolelor româneşti în diverse părţi de vorbire cu valoare adjectivală din limba latină sau chiar din limba română, părţi de vorbire care aveau — cu motivaţie indirectă — categoriile gramaticale de gen, număr şi caz. Astfel, articolul -l < lat. m., sg., acuz. *illum*, *lui* < lat. ad+m., sg., gen. *illui*, *-a* < lat. fem., sg., nom. *illa*, *al* < lat. *ad*+m., sg., acuz. *illo*, *ai* < lat. *ad*+m., pl., acuz. *illi*, *un* < lat. m., sg., nom. *unus*, *cel* < adjectivul pronominal românesc m., sg., nom.-acuz. *cel(a)*[139] etc.

---

[137] Dacă, totuşi, ţinem să negăm articolului calitatea de parte de vorbire, atunci, consecvenţi fiind, trebuie să înlăturăm din rîndul părţilor de vorbire — aşa cum a propus P. Zugun, *Cuvîntul*, p. 27, *passim* — şi prepoziţia, şi conjuncţia, şi verbele auxiliare, şi formele neaccentuate de acuzativ şi dativ ale reflexivelor, şi adverbele de la comparaţie.

[138] Vezi *Observaţii privitoare la morfologia din unele texte româneşti. Substantivul şi articolul*, AUI, XXVI, 1980, p. 73 sqq.

[139] Vezi D. Găzdaru, *Descendenţii demonstrativului latin* **ille** *în limba română*, Iaşi, 1929, p. 2 sqq şi 73 sqq.; Al. Rosetti, *op., cit.* p. 134-135; vezi şi comentariile pe care le-am făcut în *Observaţii în legătura cu folosirea cuvîntului CEL(A) în* **Cazania a doua** *a lui Coresi*, AUI, XV, 1969, p. 48 sqq.

Scanned with OKEN Scanner

În ceea ce privește felul în care se exprimă genul, numărul și cazul la articol, unele informații lapidare găsim în *Gram. Acad.*, I, p. 32, unde se vorbește despre «caracterul analizabil al structurii sale interne în rădăcină (exemplu: *l-*, *un-*)+desinențe (*-ui*, *-or* etc.)» De aici rezultă că la articol genul, numărul și cazul sînt marcate de desinențe, ipoteză care după părerea noastră prezintă mari inconveniente. Astfel, pentru a putea vorbi de radical (=rădăcină), este necesar să existe un corp fonetic care să apară în (toate) formele flexionare ale cuvîntului respectiv. În cazul nostru, însă, nici la seria de articole de tipul *-l, -i, -a* etc, nici la seria de articole de tipul *un, o, niște* etc nu există un corp fonetic comun fiecărcia din aceste serii de forme, ceea ce înseamnă, practic, că nu există un radical. Numai din acest punct de vedere, s-ar putea vorbi de radical doar la articolele de tipul *cel, cea, cei, cele* etc, unde corpul fonetic comun este *ce-*, precum și la articolele de tipul *al, a, ai, ale* etc, unde corpul fonetic comun este *a-*. Credem, însă, că nici aceste corpuri fonetice nu reprezintă radicali, pentru că una din funcțiile de bază ale radicalului este aceea de a asigura sensul lexical al cuvîntului din care face parte. Dacă articolul este o parte de vorbire lipsită de sens lexical și dacă radicalul are una din funcțiile principale de a asigura sensul lexical al cuvîntului din care face parte, atunci urmează că *ce-* (din articolul adjectival *cel, cea, cei, cele* etc) și *a-* (din articolul posesiv-genitival *al, a, ai, ale* etc) nu reprezintă radicali. Admițînd că articolul nu are radical, trebuie să admitem implicit că această parte de vorbire nu are nici desinență, pentru că desinența — ca element structural cu funcție prin excelență gramaticală — poate exista numai pe lîngă radical (sau în opoziție cu radicalul), care are funcție de asemenea prin excelență semantică (vezi §7). Dacă nu are nici desinență, nici radical, articolul poate fi considerat parte de vorbire fără structură morfologică.

După părerea noastră, la articol, genul, numărul și cazul — explicabile prin proveniența acestei părți de vorbire din cuvinte care aveau, indirect, categoriile gramaticale respective — sînt indicate în principiu prin supletivism (de exemplu, *-l, un, ai* etc sînt forme pentru masculin, singular-plural, nominativ-acuzativ, *-a, o, ale* etc sînt forme pentru feminin, singular-plural, nominativ-acuzativ etc), coroborat adesea cu «contextul» (de exemplu, *-a* este formă pentru feminin în *casa*, *santinela* etc, dar pentru masculin în *tata*, *vlădica* etc).

* * *

[140] Uneori, articolele pot îndeplini și alte funcții, care nu sînt definitorii, cum ar fi aceea de indice al substantivării unor părți de vorbire (adverbul *bine* devine substantiv în forma articulată *binele* etc), de element formativ în structura unor părți de vorbire (numeralele ordinale de tipul *a doua* există ca atare numai datorită articolului hotărît și celui posesiv-genitival etc) ș. a., pentru care vezi mai departe.

Scanned with OKEN Scanner

în principal[140] funcția de marcă pentru aceste categorii gramaticale la partea de vorbire pe care obligatoriu o însoțesc.

In cadrul clasei articolelor, gramatica românească clasică a operat diverse clasificări[141], utilizînd criterii variate. Unul din aceste criterii este considerat *gradul de individualizare*, în funcție de care se disting două categorii de articole, și anume, *articolele hotărîte*, care de obicei indică un grad mai înalt de individualizare (*-l, -a, -lor* etc), și *articolele nehotărîte*, care indică un grad mai redus de individualizare (*un, o, niște* etc). Un alt criteriu îl constituie *cazul substantivului sau substitutului său precedat de articol și felul pronumelui precedat de articol*, în funcție de care s-a creat o singură categorie de articole numite *genitivale* (pentru că preced un genitiv), *posesivale* (pentru că preced un pronume sau adjectiv pronominal posesiv) sau — în ultimul timp — *posesiv-genitivale* (pentru că pot apărea și înaintea unui pronume sau adjectiv pronominal posesiv, și înaintea unui genitiv al substantivelor sau substitutelor acestora): *al, a, ai* etc. Alt criteriu de clasificare a articolelor este *partea de vorbire precedată de articol (eventual partea de vorbire din care provine articolul)*, cu ajutorul căruia criteriu s-a creat de asemenea o singură categorie, și anume, *articolele adjectivale*, numite astfel pentru că adesea preced un adjectiv (uneori sînt numite și *articole demonstrative*, pentru că provin din forme ale adjectivelor demonstrative): *cel, cea, cei* etc. In sfîrșit, un ultim criteriu de clasificare îl constituie *topica articolelor față de cuvîntul însoțit*, în funcție de care *toate* articolele se grupează în *proclitice*, pentru că preced elementul însoțit (**lui** *tata*, **un** *om*, **al** *omului, (omul)* **cel** *bun* etc), și *enclitice*, pentru că urmează elementului însoțit (*omu***l**, *cas***a**, *copii***lor** etc).

Ceea ce se observă din prezentarea de mai sus este în primul rînd faptul că articolele sînt considerate *«în bloc»*, fără a se avea în vedere că în momentul de față al limbii române unele articole, care sînt cuvinte, *reprezintă părți de vorbire-morfem* (*lui* proclitic, *un, al, cel* etc), în timp ce altele, care sînt segmente (părți) de cuvînt, *reprezintă morfeme propriu-zise (-l, -a, -lui, -lor* etc). In al doilea rînd, criteriile de clasificare a articolelor *nu au valabilitate generală*, în sensul că nu se aplică același criteriu la *toate* articolele românești. De exemplu, cu ajutorul *gradului de individualizare* se disting doar articolele hotărîte de cele nehotărîte, rămînînd în afară articolele posesiv-genitivale și cele adjectivale (demonstrative); cu ajutorul *cazului substantivului sau substitutului său precedat de articol și al pronumelui de asemenea pre-*

[141] De multe ori, aceste clasificări diferă de la o lucrare la alta (compară, de exemplu, clasificarea făcută de *Iordan, LRC*, p. 325, cu aceea din *Gram. Acad.*, I, p. 97).

Scanned with OKEN Scanner

cedat de articol, se identifică numai articolele posesiv-genitivale, ignorîndu-se articolele hotărîte, nehotărîte și cele adjectivale (demonstrative) ș.a.m.d.. In al treilea rînd, un dezavantaj al criteriilor clasice de clasificare a articolelor îl constituie ceea ce am putea numi *neactualizarea lor*. De exemplu, în faza de constituire a articolului hotărît, acesta va fi avut rol de individualizare sesizat de toți vorbitorii limbii române. Cu timpul, puterea de individualizare a articolului hotărît a scăzut, dovadă că un substantiv individualizat morfologic prin articolul hotărît necesită adesea și o individualizare sintactică printr-un atribut: *omul* **acela** *este*... In felul acesta se poate explica într-o anumită măsură și funcția contrară individualizării pe care a ajuns să o aibă uneori articolul hotărît în limba română, și anume, funcția de generalizare: *omul este o ființă gînditoare*. De această funcție de generalizare, însă, nu se ține cont în clasificarea articolelor. In al patrulea rînd, la dezavantajele criteriilor clasice de clasificare a articolelor menționăm și *generalizarea — fără explicații — a unor trăsături particulare și neglijarea altora de aceeași factură*. De exemplu, la articolul hotărît se are în vedere numai faptul că acesta poate individualiza substantivul însoțit într-un grad mai înalt (nicăieri nu se precizează, însă, cît de înalt este gradul individualizării prin articol hotărît), lăsîndu-se la o parte calitatea articolului hotărît (ca și a altor articole, de altfel) de a fi marcă a categoriilor gramaticale de gen, număr și caz la substantivul (eventual pronumele, numeralul etc) însoțit.

La întrebarea dacă dezavantajele indicate mai sus (eventual și altele posibile) pot fi înlăturate, răspunsul credem că este negativ, mai ales datorită faptului că (și) clasa articolelor are o omogenitate doar relativă (vezi §12), particularitățile unora sau altora dintre articole nepermițînd practic gruparea lor după *aceleași* criterii. Avînd convingerea că gramatica clasică conține *esența cunoașterii morfosintactice*, de la care — direct sau indirect, mărturisit sau nemărturisit — pleacă orice alt tip de gramatică, sîntem de părere că, cu toate dezavantajele pe care le are, gruparea clasică a articolelor nu trebuie părăsită, ci doar ameliorată prin luarea în considerație (și) a rezultatelor cercetărilor din zilele noastre. Așadar, în cele ce urmează, păstrăm cele patru clase de articole posibile în limba română și denumirile lor tradiționale (chiar dacă unele din aceste denumiri nu mai au astăzi motivare sau motivarea lor este doar parțială), și anume:

— *articolul hotărît* care, rarisim, cînd apare ca un cuvînt, *este parte de vorbire-morfem*, de obicei, însă, cînd — astăzi — apare ca un segment (parte) de cuvînt, fiind *morfem propriu-zis;*

Scanned with OKEN Scanner

— *articolul nehotărît*, care apare întotdeauna ca un cuvînt și, în consecință, este *parte de vorbire-morfem;*

— *articolul posesiv-genitival*, care apare întotdeauna ca un cuvînt și este, deci, *parte de vorbire-morfem;*

— *articolul adjectival* (*demonstrativ*), care apare întotdeauna ca un cuvînt și, ca urmare, este *parte de vorbire-morfem.*

§29. *Articolul hotărît* — termen sintagmatic «preluat» în română din gramatici scrise în latină (*articulus definitus*) sau din gramatici ale limbii franceze (*l'article défini*), în care actualul *hotărît* «traduce» pe mai vechiul *definit* — trimite, prin tradiție, la două «realități» diferite ce nu pot fi reduse la o definiție unică: pe de o parte, *lui* proclitic[142] din **lui** *tata*, **lui** *Vasile* ș. a., parte de vorbire-morfem, iar pe de altă parte, encliticile *-l, -a, -i* etc din *codrul*, *sora*, *frații* ș. a., morfeme propriu-zise.

La *lui* proclitic, denumirea tradițională de *articol hotărît* — care ar trebui să indice un grad superior de individualizare morfologică (vezi §27, 28) — nu este justificată funcțional, întrucît acesta este întotdeauna doar marcă a formei cazuale de genitiv-dativ singular, teoretic pentru masculinul substantivelor comune și proprii ce trimit la persoane (**lui** *tata*, **lui** *Vasile* ș.a.), dar practic și pentru femininul unor substantive proprii neologice care trimit la persoane ca singură posibilitate de construcție (**lui** *Calipso*, **lui** *Carmen*, **lui** *Jeni* ș.a.) sau ca dublet de circulație populară și familiară pentru unele substantive comune și proprii (mai) vechi (compară **lui** *mama* cu *mamei*, **lui** *Elena* cu *Elenei* ș.a.). Așadar, în limba literară actuală, procliza articolului hotărît *lui* este obligatorie numai la antroponime (**lui** *Vasile*, **lui** *Carmen*, **lui** *Popescu*, **lui** *Adoamnei*, **lui** *Asandului* ș.a.) și la diverse substantive proprii — mai ales nume de animale — asimilate acestora (**lui** *Grivei*, **lui** *Ducipal* ș. a.). Cît privește substantivele comune ce trimit la persoane, la acestea putem vorbi de variația liberă a proclizei articolului hotărît *lui* (**lui** *tata*, **lui** *fratele meu*, **lui** *vărul tău* ș.a., structuri în care apare cumulul de articole *lui...-a, lui... -le, lui... -l* ce este adesea înlăturat în vorbirea populară și familiară prin renunțarea la al doilea articol: **lui** *frate-meu*, **lui** *văru-tău* ș. a.) cu encliza acestuia (*tatălui*, *fratelui meu*, *vărului tău* ș. a.). Subliniem

[142] În limba română veche există cîteva contexte în care unii specialiști apreciază că este proclitic și articolul hotărît feminin *ei* (*ii*): «... după veastea eresului a ei noastre credință...», Codicele Voronețean, ediția Mariana Costinescu, București, 1981, 37^{v} 8 (vezi O. Densusianu, *op. cit.*, p. 112-113, Al. Roselti, *op. cit.*, p. 495); alți specialiști, însă (Mariana Costinescu, *op. cit.*, p. 138), sînt de părere că în astfel de contexte «secvența *aei* este forma de genitiv-dativ a articolului posesiv, etimologic normală» (vezi și *infra*, §31, nota 155)

că — în mod paradoxal — «falsul» articol hotărît *lui* proclitic este în momentul de faţă al limbii române singurul element care poate justifica menţinerea tipului de articol numit *hotărît* în rîndul **părţilor de vorbire** *(-morfem)*.

Cu toate că în limba română nu mai sînt **părţi de vorbire** *(-morfem)*, ci au devenit *morfeme* **propriu-zise**, formele enclitice *-l, -a, -i* etc pot motiva — şi asta numai atunci cînd intră în structura **unor** *substantive*, pe care, în context, le individualizează morfologic[143] — tipul de *articol numit* **hotărît**. Toate formele flexionare pentru gen, număr şi caz ale articolului hotărît se pot vedea în tabelul de mai jos.

Cazul	Masculin		Feminin	
	Singular	Plural	Singular	Plural
Nominativ-acuzativ	-l, -le, -a	-i	-a	-le
Genitiv-dativ	-lui, -ii, -ei	-lor	-i	-lor
Vocativ	-l, -le, -a	-i, -lor	-a	-le, -lor

In legătură cu genul, numărul şi cazul articolului hotărît enclitic din limba română — care, repetăm, se explică prin proveniența acestui articol din cuvinte cu valoare adjectival-pronuminală din limba latină —, reamintim că acestea sînt caracterizate numai formal, conţinutul categorial (genul natural al entităţilor; considerarea entităţilor sau izolate, cîte una, sau în grup; raportarea entităţilor una la alta sau la acţiuni ori caracteristici) neputînd exista în mod logic la segmente (părţi) de cuvînt, adică la morfeme propriu-zise, care nu transmit nici un fel de informaţie semantică. Inexistenţa conţinutului categorial motivează şi absenţa neutrului la articolul hotărît (ca de altfel şi la celelalte articole); reamintim că la substantiv, unde există genul neutru, acesta este justificat în primul rînd prin aceea că entităţile neînsufleţite nu au gen natural (în opoziţie cu cele însufleţite la care genul natural este sau masculin, sau feminin) şi în al doilea rînd prin «formă», care, *nefiind specifică*, este, în principiu, la singular aceeaşi ca la masculin, iar la plural aceeaşi ca la feminin (vezi §17, §18, §24).

Din alt punct de vedere, la formele flexionare ale articolului hotărît enclitic (indicate în tabelul de mai sus) credem că nu este convenabil să efectuăm structura morfologică. Aceasta pentru că, în cadrul substantivului cu care se aglutinează, articolul enclitic se constituie în *flectiv* ce transmite informaţie gramaticală, radicalul, care

[143] Pentru alte întrebuinţări, ca şi pentru funcţia de marcă a articolului hotărît morfem propriu-zis, vezi mai departe (unele menţiuni în această privinţă am făcut şi în §27-§28).

Scanned with OKEN Scanner

transmite informație semantică, fiind reprezentat prin substantivul respectiv (în întregime sau numai o parte a lui). În afară de aceasta, presupunînd că, totuși, în cadrul articolului hotărît enclitic am identifica — cum se procedează în unele lucrări — un radical *-l-* (în opoziție cu flectivele *-e, -ui, -or, -Ø*)[144], acesta nu ar putea fi justificat, datorită faptului că nu are nici una din cele două caracteristici esențiale ale radicalului (vezi §7): nu tezaurizează sensul lexical, pentru că articolul hotărît enclitic nu transmite informație semantică; nu este bază pentru (toate) formele flexionare ale articolului hotărît enclitic, întrucît *-l-* nu se întîlnește decît la unele dintre acestea (cele spuse în legătură cu -l- sînt variabile — *mutatis mutandis* — și pentru *-i-* sau *-e-* dacă i-am considera radicali, la care, în ipoteza că am vrea să conferim valoare de radical și lui *-a*, s-ar adăuga și faptul că acesta nu se opune niciodată vreunui flectiv). Nici ipoteza admiterii de mai mulți radicali la articolul hotărît enclitic nu ni se pare acceptabilă, datorită faptului că, la cele 20 forme flexionare (care, luînd în considerație omonimiile, se reduc la 8: *-l, -le, -a, -lui, -ii, -ei, -i, -lor*), numărul de patru radicali (*-l-, -a, -i, -e*) ni se pare exagerat.

Toate acestea — după părerea noastră — conduc la ideea că articolul hotărît enclitic este avantajos să fie considerat fără structură morfologică; admițînd acest lucru, urmează că genul, numărul și cazul, care *există* la acest *morfem* **propriu-zis** ca urmare a provenienței lui din **cuvinte-** *morfem* (vezi mai sus), se exprimă prin *flexiune supletivă*.

Formele articolului hotărît enclitic — toate sau numai unele dintre ele — se folosesc pe lîngă diverse părți de vorbire. Astfel, articolul hotărît enclitic însoțește prin excelență un substantiv comun (pentru utilizarea articolului hotărît enclitic la substantivele proprii, vezi §19-§21); în funcție de context, substantivul însoțit de articolul hotărît enclitic este *individualizat* sau *generalizat*. Compară:

Și cum o privea *sultanul* [individualizat], ea
se-ntunecă..., dispare
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 111)

Spuneți-mi, ce-i *dreptatea* [generalizat]? Cei tari se îngrădiră
Cu-*averea* și *mărirea* [generalizate] în cercul lor de legi
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 47)

---

[144] Facem abstracție aici de faptul că în vorbirea populară și familiară actuală articolul hotărît enclitic *-l* nu se mai pronunță, valoare de articol căpătînd *-u* precedent care reprezintă desinența la tipul *codru* (<*codrul*) sau sufixul flexionar la tipul *omu* (< *omul*), că *-i* din *lui* cade, articolul respectiv avînd forma *-lu* (*codrulu* < *codrului*) ș.a.m.d.

Scanned with OKEN Scanner

Pe lîngă individualizare și generalizare, articolul hotărît enclitic mai poate reprezenta — la substantivele formate pe terenul limbii române prin conversiune (vezi §14) — și indicele substantivării: *sătul**ul** nu crede flămîndul**ui**, bine**le** învinge rău**l*** etc.

La substantivul — de obicei comun și doar uneori propriu[145] — pe care-l însoțește, articolul hotărît indică, prin formele sale supletive, categoriile gramaticale de gen, număr și caz, fie înlocuind desinența (de exemplu, *casă* > *cas**a***, *popă* > *pop**a***, *ou-Ø* > *ou**l*** etc), fie adăugîndu-se după desinență (de exemplu, *lume* > *lume**a***, *case* > *case**le***, codru > *codru**l*** — vezi, schimbînd ceea ce trebuie schimbat, nota 144 —, *pereți* > *pereț**ii***, *marți* > *marț**ea***[146] etc), fie adăugîndu-se după sufixul flexionar *u* (de exemplu, *lup* > *lup**ul***, *pui* > *pui**ul***, *unghi* > *unghi**ul***, *stea* > *steau**a*** etc). Așa cum am arătat în §18, în toate aceste situații articolul hotărît este doar una din mărcile categoriilor gramaticale de gen, număr și caz, categorii gramaticale pe care nu le poate indica precis datorită omonimiilor. De exemplu, articolul *-a* apare și la feminin (*mam**a***), și la masculin (*tat**a***); articolul *-le* apare și la singular (*perete**le***), și la plural (*vulpi**le***); articolul *-i* apare și la nominativ-acuzativul plural al masculinelor (*oameni**i***), și la genitiv-dativul singular al femininelor (*case**i***), și la vocativul plural al masculinelor (*Ei, băieț**i** de colo, de ce nu veniți?*); articolul *-l* apare, la singularul unor masculine și neutre, și la nominativ-acuzativ («*Domnu**l*** este al tău mire», M. Eminescu, *op. cit.*, p. 54), și la vocativ («Eu ți-am spus-o, *domnu**l*** meu, de multe ori, că..» M. Eminescu, «Proza literară», București, 1964, p. 70) etc.

Unele forme ale articolului hotărît enclitic care însoțesc substantivul au nevoie de explicații. Este vorba mai ales de formele *-a, -i, -ii* ale articolului hotărît enclitic care continuă în limba română formele cazuale *illa* și *illaei* ale pronumelui (adjectivului pronominal) demonstrativ de feminin singular din limba latină[147]. Prin evoluție fonetică, *illa*, atunci cînd apărea în structuri în care a devenit articol hotărît, a ajuns să aibă în limba română contemporană forma *-a*. Această formă

---

[145] Este vorba de toponime de tipul *Budăi**ul***, *Deleni**i***, *Cazan**ele*** ș.a.; la numele de familie de tipul *Adoamnei*, *Asandu**lui*** ș.a., articolul hotărît enclitic poate fi considerat marcă pentru gen, număr și caz doar la origine (vezi §19-§22).

[146] Deosebirea dintre desinența *-i* de la forma nearticulată și desinența *-e-* de la forma articulată se explică prin grafia literară, potrivit căreia după anumite consoane diftongul avut în vedere se scrie cu *-e-* (vezi DOOM, p. XIII).

[147] Pentru bibliografie și unele comentarii, vezi I. Dan, *Unele aspecte ale articolului românesc. Privire istorică*, AUI, XII, 1966, fasc. 2, p. 148 sqq.

Scanned with OKEN Scanner

a articolului hotărît însoțește prin excelență substantive de gen feminin, lucru firesc dacă avem în vedere că articolul hotărît *-a* provine din femininul demonstrativului latinesc *illa*. Substantivele feminine însoțite de articolul hotărît *-a* se află de obicei la nominativ-acuzativ, iar în ultimul timp și la vocativ[148]: *mama* (*Elena*) *crește copilul*; *copilul își (o) iubește mama* (*pe Elena*); *mama* (*Elena*), *te rog ajută-mă*! De la feminin, articolul hotărît *-a* s-a extins, prin analogie, și la nominativul, acuzativul și vocativul celor cîteva substantive masculine cu desinența de singular *-ă* (de tipul *tată*, *popă* ș. a.): *tata bate copilul*; *copilul îl ascultă pe tata*; *tata*, *dă-mi niște bani*!

Prin evoluție fonetică, *illaei*, atunci cînd a fost utilizat în structuri în care a devenit articol hotărît enclitic pe lîngă substantive feminine, a ajuns să aibă în limba română contemporană forma *-i*. Această formă a articolului hotărît enclitic însoțește numai genitiv-dativul singular al substantivelor feminine: *casei*, *Elenei* ș. a. In textele românești din secolele al XVI lea — al XVII lea, articolul hotărît enclitic pentru genitiv-dativul singular al substantivelor feminine avea forma *-ei* (de exemplu, *casei*). De la această formă, adică *-ei*, s-a ajuns la forma actuală prin contragerea celor doi *e* (unul reprezentînd desinența și celălalt un element fonetic al articolului hotărît enclitic — vezi articolul la care trimitem în nota 91) într-un singur *-e-*, care este considerat astăzi desinență (*cas-e-i*). In felul acesta, articolul hotărît enclitic de la genitiv-dativul singular al femininelor este reprezentat astăzi numai prin *-i*.

La genitiv-dativul singular al substantivelor masculine de tipul *tată, popă* ș. a., articolul hotărît enclitic nu a putut să aibă aceeași evoluție ca la genitiv-dativul singular al substantivelor feminine, în sensul că forma *-ei* a articolului hotărît enclitic nu s-a putut reduce la *-i*, pentru că aici nu apar condițiile fonetice necesare: desinența de genitiv-dativ singular a substantivelor masculine respective este *-ă* (*unui tată*, *unui popă* ș. a.) și nu *-e* ca la feminine (*unei case*). De aceea, așa cum la nominativul, acuzativul și vocativul singular al substantivelor masculine de tipul *tată, popă* ș. a. este convenabil să spunem că articolul hotărît enclitic *-a* înlocuiește desinența (*tată* > *tata*, *popă* > *popa* ș. a., forme ca **tatăa*, **popăa* ș. a., cu articolul hotărît adăugat după desinență ca la femininele din limba veche de tipul *casei*, negăsindu-se atestate), tot la fel și la genitiv-dativul singular al acestor substantive articolul hotărît enclitic în forma *-ei* (prin evoluție

[148] Vezi Luiza Seche, *Un mod de descriere a vocativului feminin în limba română*, LR, XIV, 1965, nr.1, p. 159-161.

Scanned with OKEN Scanner

fonetică în anumite graiuri și *-ii*) înlocuiește aceeași desinență *-ă*: *unui tată* > *tatei* (*tatii*), *unui popă* > *popii* (*popei*) ș. a.

In cazuri mai rare, formele *-l, -le, -a, -i* etc — articole hotărîte enclitice numai prin origine, nu și prin funcție, întrucît *nu individualizează* — pot însoți și alte părți de vorbire decît substantivul. Astfel, în pronumele *însul*, *însa*, *înșii*, *însele*, precum și în pronumele *dînsul*, *dînsa*, *dînșii*, *dînsele* (ambele folosite în limba literară numai la acuzativul cu prepoziție), articolul hotărît enclitic are două funcții: pe de o parte, este element formativ comparabil cu sufixele lexicale, datorită faptului că în limba literară actuală (în limba română veche se putea spune și *într-însu*, «Cazania a doua» lui Coresi, București, 1914, p. 82/12, *de la* **dînsu**, idem, 435/5) aceste pronume apar întotdeauna însoțite de articolul hotărît enclitic; pe de altă parte, articolele respective au funcția de a marca — bineînțeles în mod relativ, alături de alte mijloace — genul, numărul și cazul pronumelui însoțit: *dînsul* este masculin, singular, nominativ-acuzativ, *dînsa* este feminin, singular, nominativ-acuzativ etc.

Calitatea de element formativ comparabil cu sufixele lexicale și aceea de a marca în mod relativ genul, numărul și cazul și le păstrează articolul hotărît enclitic și la pronumele de tipul *vreunul/vreuna/vreunii/vreunele*, *altul/alta/alții/altele* etc. In plus, aici articolul hotărît enclitic reprezintă un indice al valorii de pronume (*vreunul*, *altul* etc) în opoziție cu valoarea de adjectiv, care este nearticulată (*vreun, alt* etc), ceea ce aseamănă funcțiile articolului de la aceste pronume cu funcțiile articolului de la unele substantive formate prin conversiune (vezi §14).

Articolul hotărît enclitic mai poate fi element formativ comparabil cu sufixele lexicale și în același timp marcă a categoriilor gramaticale de gen, număr și caz, precum și indice al întrebuințării substantivale (pronominale) și la numeralele ordinale. Toate aceste funcții le găsim numai la numeralul ordinal moștenit din latină pentru unitate *întîiul/întîia/întîii/întîiele/întîiului* etc (forma adjectivală este în limba literară invariabilă: *întîi*). La numeralul ordinal neologic pentru unitate *primul/prima/primii/primele/primului* etc, articolul hotărît enclitic are aceleași funcții, în afară de aceea de a deosebi valoarea substantivală de cea adjectivală, întrucît acestea sînt identice structural (compară **primul** *om a venit* cu **primul** *a venit*). Începînd de la numeralul ordinal pentru dualitate (*al doilea/a doua, al treilea/a treia* etc), la formele de feminin articolul hotărît enclitic *-a* se distinge fără nici o dificultate: *a doua*, *a treia*, *a patra* etc; la formele de masculin, însă, pentru identificarea articolului hotărît enclitic considerăm util să apelăm la limba română veche,

Scanned with OKEN Scanner

unde găsim de obicei forme ca *al doile,* «Codicele popii Bratul», 143/2-3, *al treile*, idem, 454/19, *al şasele,* idem, 454/22, *al şaptele*, idem, 286/9, *alu optul*, idem, 342/4 etc şi doar uneori — dacă acceptăm că chirilicul ѳ are valoare de *ea* — *al treilea*, idem, 47/16, *al şaselea*, idem, 106/18 etc. Apreciind că la *al optul* articolul *-l* a putut deveni *-le* sub presiunea sistemului existent la celelalte numerale, rămîne întrebarea: ce reprezintă *-a* de după *-le-* care s-a generalizat în limba literară actuală? La această întrebare răspunsul nu credem că poate fi cert: o ipoteză ar fi să se considere că *-a* reprezintă articolul hotărît enclitic feminin care, prin confuzie, s-a generalizat şi la masculin; o altă ipoteză, care ni se pare mai convenabilă, ar fi să apreciem că *-a* este un «deictic» — facultativ în limba română veche şi generalizat în limba literară modernă — întîlnit nu numai la numeralele ordinale de tipul *al doilea*, ci şi la unele adverbe, în variaţie liberă cu *zero* în epoca veche (*acică* în «Codicele popii Bratul», 109/2 — *aice* la I.Neculce, «Letopiseţul Ţării Moldovei», Bucureşti, 1959, p. 7/3; *atuncea*, Varlaam, «Cazania», Bucureşti, 1943, p. 24/16 — *atunce*, «Codicele popii Bratul», 8/20 etc) şi admis ca «variantă literară» în epoca modernă (vezi DOOM, s. v.; eticheta din *Gram. Acad.*, I, p. 196, ca «adverbialul *-a*» credem că nu este potrivită, întrucît aceste numerale devin adverbe numai în anumite contexte — vezi §56).

In sfîrşit[149], articolul hotărît enclitic mai apare şi în srtuctura unor prepoziţii, unde este comparabil cu sufixele lexicale şi are doar funcţia de a deosebi, principial, prepoziţiile respective (*împrejurul*, *înaintea*, *în spatele* etc) de cuvintele pe baza cărora s-au format (*împrejur*, *înainte, în spate* etc).

§30. *Articolul nehotărît.* Şi termenul de asemenea sintagmatic de *articol nehotărît* — care este perechea *articolului hotărît* — a fost adoptat de gramatica românească din gramatici scrise în latină (*aricu-lus indefinitus*) sau din gramatici ale limbii franceze (*l'article indéfini*), în care actualul generalizat *hotărît* «traduce» pe mai vechiul *indefinit*. Prin *articol nehotărît* înţelegem convenţional partea de vorbire-morfem ce însoţeşte întotdeauna[150] substantivul, la care indică

---

[149] In legătură cu faptul că articolul hotărît se aglutinează cu un adjectiv ce determină, precedînd, un substantiv, vezi §27.

[150] In *Gram. Acad.*, I, p. 109, există o «observaţie» din care s-ar putea înţelege că articolul nehotărît poate însoţi şi un adjectiv pronominal sau un pronume: «După model străin (din franceză sau germană), adjectivul nehotărît *alt, altă* apare adesea articulat cu articolul nehotărît: *un alt, o altă*; pronumele *altul*, care are articolul hotărît, apare articulat şi cu articol nehotărît: *un altul, o alta*». După părerea noastră, însă, în astfel de situaţii articolul nehotărît substantivează pronumele şi adjectivul pronominal, ceea ce altfel spus înseamnă că şi aici articolul nehotărît însoţeşte tot un substantiv.

Scanned with OKEN Scanner

indică de obicei un grad redus de individualizare, iar uneori generalizarea și, în calitate de morfem de același tip cu prepoziția, verbul auxiliar, adverbul-morfem etc, marchează — alături de desinență, alternanța fonetică etc — categoriile gramaticale de gen, număr și caz la substantivul însoțit. Toate formele flexionare ale articolului nehotărît le notăm în tabelul de mai jos.

Forma cazuală	Masculin		Feminin	
	Singular	Plural	Singular	Plural
Nominativ-acuzativ	un	niște[151], unii	o	niște, unele
Genitiv-dativ	unui	unor	unei	unor

De obicei, în literatura de specialitate (vezi, de exemplu, *Gram. Acad.*, I, p. 109) se consideră că la nominativ-acuzativul plural, atît la masculin, cît și la feminin, articolul nehotărît are numai forma *niște*. La aceasta, însă, am adăugat pe *unii* la masculin și pe *unele* la feminin, considerînd că nu există nici o deosebire între funcțiile formei de genitiv-dativ plural masculin și feminin *unor*, recunoscută ca articol nehotărît și de *Gram. Acad.* (vezi locul citat mai sus), și funcțiile formelor de nominativ-acuzativ *unii* pentru masculin și *unele* pentru feminin, cărora nu li se recunoaște calitatea de articol nehotărît. Compară în acest sens: **unor** *oameni (femei) le vine greu să rîdă* cu *la* **unii** *oameni* (*la* **unele** *femei*) *le vine greu să rîdă*. In legătură cu forma *niște*, notăm că aceasta are valoare de articol nehotărît numai atunci cînd precede un substantiv apelativ la plural: **niște** *oameni*, **niște** *femei* etc. Cuvîntul *niște*, însă, poate preceda și substantive materiale (vezi §15), care au formă de singular: **niște** *apă*, **niște** *aer* etc. In această situație, *niște* — transmițînd informație semantică — nu poate avea valoare de articol nehotărît, care ar trebui să aibă *funcție de marcă*, ci, indicînd o cantitate nedefinită, reprezintă un adjectiv nehotărît ce îndeplinește *funcția sintactică* de atribut.

Privitor la inventarul articolelor nehotărîte, mai menționăm și că segmentele fonice *un, o* pot fi atît adjective-numerale (cardinale), cît și articole nehotărîte, cu precizarea că între aceste două valori nu există o demarcație riguros exactă. Pentru deosebirea — în măsură relativă — a articolelor nehotărîte de singular *un, o* de adjectivele-numerale cardinale pentru unitate de asemenea *un, o* se recomandă de obicei să se ia în considerație *pluralul* **posibil** *în con-*

[151] Pentru ideea că *niște* este întotdeauna adjectiv nehotărît, vezi Ileana Cîmpeanu, *Niște*, CL, XXV, 1980, nr. 1, p. 171-173.

Scanned with OKEN Scanner

text: cînd lui *un, o* de la singular **apreciem** că îi corespunde la plural *niște, unii*, atunci vorbim de *un, o* articol nehotărît; cînd, însă, lui *un, o* ca formă pentru unitate **apreciem** că îi corespunde ca formă pentru pluralitate *doi, două* (eventual oricare alt cardinal mai mare decît acestea), atunci vorbim de *un, o* adjectiv-numeral cardinal (vezi *Gram. Acad.*, I, p. 109, 184). In această privință, însă, sîntem de părere că poate fi reamintită ideea (vezi §11) că procesele evolutive de la latină la română pot fi surprinse în stadii diferite. Astfel, la articolul hotărît *-l* < lat. *ille* (*homo*+ille > *omul*), procesul poate fi considerat încheiat, întrucît fostul adjectiv pronominal demonstrativ *ille* și-a pierdut și «independența» (a devenit un segment de cuvînt, adică un *morfem* **propriu-zis** care nu mai poate fi izolat în limbajul natural), și «sensul» (nu mai indică depărtarea de vorbitor care să-i permită să funcționeze ca atribut); la articolul nehotărît, însă, procesul nu a ajuns în faza finală, atît pentru că *un, o* etc sînt și astăzi **cuvinte-*morfem*** care, deci, pot fi izolate în limbajul natural de substantivul precedat (exemplu, **un *frumos* poem**), cît mai ales datorită faptului că aceste cuvinte-morfem nu s-au desemantizat complet, indicînd *în orice context ar apărea* sensul cantitativ de *unitate* pe care-l aveau latinești corespunzătoare *unus, una* etc. Compară:

> Și totu-atîrnă de-**un** [considerat adjectiv numeral] *cuvînt*
> Șoptit pe jumătate
> (M. Eminescu, *op. cit.*, p. 148)

> Dreptatea, libertatea nu sunt numai *un* [considerat articol nehotărît] *nume*
> (M. Eminescu, *op. cit.*, p. 21)

In legătură cu flexiunea articolului nehotărît — care se concretizează în forme de singular și plural pentru masculin și feminin la nominativ-acuzativ și genitiv-dativ[152] — subliniem dificultatea încadrării acesteia la un anumit tip de flexiune (vezi §7). Această apreciere este motivată de faptul că la unele forme (*un, unui, unii, unor, unei, unele*), dacă s-ar ignora faptul că radicalul trebuie să tezaurizeze informația semantică, s-ar putea vorbi de flexiune sintetică, în care radicalul ar fi *un-* și flectivul *-Ø, -ui, -ii, -or, -ei, -ele*. Dacă, însă, raportăm formele de mai sus la *o* și *niște*, care se constituie în radicali diferiți de *un-*, atunci putem aprecia — acest punct de vedere

[152] Construcțiile — rar întîlnite — de tipul *un băiat, vino la mine!*, în care substantivul cu articol nehotărît *un băiat* poate reprezenta cazul vocativ, ni se par forțate.

Scanned with OKEN Scanner

părîndu-ni-se mai convenabil — că (și) la articolul nehotărît flexiunea este mai potrivit să fie considerată *supletivă*.

In funcție de context, substantivul precedat de articolul nehotărît poate fi individualizat — într-o măsură mai mică decît substantivul însoțit de articolul hotărît, dar mai mare decît substantivul fără nici un articol (și nedeterminat sintactic) — sau generalizat. Compară:

Dar **un** *luceafăr* [individualizat] răsărit
Din liniștea uitării
Dă orizon nemărginit
Singurătății mării
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 138)

— O, ești frumos cum numa-n vis
Un *înger* [generalizat] se arată,
Dară pe calea ce-ai deschis
N-oi merge niciodată
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 133)

La substantivele formate pe terenul limbii române prin conversiune, articolul nehotărît — la fel cu articolul hotărît — este și indice al substantivării: *a făcut* **un** *bine*, *a văzut* **un** *leneș*, *la matematică a luat* **un** *zece* etc.

Funcția de marcă a articolului nehotărît constă în aceea că — prin formele sale flexionare (pe care le considerăm supletive) — contribuie la indicarea categoriilor gramaticale de gen, număr și caz ale substantivului precedat. Subliniem, însă, că — la fel cu articolul hotărît — nici articolul nehotărît *singur* **nu** *indică* în mod precis aceste categorii gramaticale, în sensul că un substantiv precedat de articolul nehotărît *un* poate fi sau masculin (**un** *om*, **un** *perete* etc), sau neutru (**un** *scaun*, **un** *creion* etc), ori la nominativ (**un** *om cîntă*), ori la acuzativ (*văd* **un** *om*) ș.a.m.d.

§23. *Articolul posesiv-genitival.* In definirea articolului posesiv-genitival trebuie să se țină cont că acest articol poate preceda substantive, substitute ale substantivelor (mai ales pronume) și (unele) numerale; că în fața substantivelor și substitutelor acestora se utilizează doar în anumite condiții, în timp ce în fața numeralelor (ordinale) este întotdeauna obligatoriu în limba literară; că, spre deosebire de articolul hotărît și cel nehotărît, articolul posesiv-genitival nu individualizează și nici nu generalizează substantivul precedat și că, în sfîrșit, la partea de vorbire precedată — exceptînd numeralul ordinal — nu indică nici genul, nici numărul, iar uneori nici cazul. Avînd în vedere toate aceste particularități, articolul posesiv-genitival poate fi definit ca articolul care poate preceda un substantiv sau un

Scanned with OKEN Scanner

substitut al acestuia, cînd, în calitate de cuvînt-morfem de același tip cu prepozițiile, verbele auxiliare, formele neaccentuate de acuzativ sau dativ ale pronumelor reflexive etc, *poate* constitui o marcă a categoriei gramaticale a cazului sau poate face parte, ca element formativ, din structura numeralului ordinal cînd, în calitate de «afix» cu valențe diferite, permite, pe de o parte, existența ca atare a numeralului ordinal, iar pe de altă parte, reprezintă marca genului la numeralul în a cărui structură intră*.

*Așa cum am menționat în §3, în unele gramatici românești mai vechi, articolul în general și articolul posesiv-genitival în special nu erau considerate părți de vorbire de sine stătătoare, ci erau prezentate în cadrul pronumelui și/sau la partea de vorbire pe care o însoțesc (vezi, de exemplu, T. Cipariu, *Gramateca...*, p. 169, 176 sqq, p. 233 sqq, 256 sqq). Dacă ne referim numai la articolul posesiv-genitival, găsim că acesta «este apropiat» — cu unele inconsecvențe — de pronume și în unele gramatici și lucrări de gramatică din zilele noastre. De exemplu, în *Gram. Acad.*, I, după ce se prezintă formele și funcțiile **articolelor** *al, a, ai, ale, alor*, se apreciază că, atunci cînd precede un substantiv în genitiv și lipsește substantivul determinat, «ca și atunci cînd intră în componența unui pronume posesiv», *al* «are valoare apropiată de valoarea lui originară de pronume demonstrativ:

Lung e drumul Clujului,
Dar mai lung **al** *dorului*» (p. 106-107)

In același sens, în volumul al doilea, se spune că în versurile lui Coșbuc:

Le ies înainte grăbiți
Ai *casei* pe pragul de piatră.

Și-ai *lui* întîrziau!

«...*ai*, în nominativ, *ține locul unui substantiv* [sublinierea noastră, C.D.] în nominativ (sau al unui substitut al lui pe care îl determină genitivul: *ai casei* înseamnă *locatarii casei*; *ai lui, feciorii lui*. Astfel se vede că adevăratul subiect al propoziției este și aici la nominativ» (p. 90; în acest sens, vezi și M. Zdrenghea, *Articol sau pronume?*, în «Omagii lui Alexandru Rosetti», București, 1965, p. 1029-1032). Observînd că în această interpretare există o contradicție (un articol ține locul unui substantiv!), Valeria Guțu Romalo îmbrățișează ideea că în construcțiile la care ne referim *al, ai* etc nu sînt articole, ci *pronume* semiindependente (vezi mai jos) care «realizează poziția subiect impunînd verbului persoana a III a» (*Sintaxa limbii române*, București, 1973, p. 113), atunci cînd pronumele semiindependent este «determinat printr-un genitiv sau posesiv» (*idem*, p. 122).

Scanned with OKEN Scanner

Mai ferm este pusă această problemă de Maria Manoliu Manea (*Sistematica substitutelor în româna contemporană standard*. București, 1968), care pleacă de la faptul că în structurile conținînd un articol posesiv-genitival și un pronume posesiv, atît articolul, cît și posesivul «pot fi înlocuite pe rînd printr-un substantiv (*/Ai/ noștri// au plecat — /Copiii/ noștri// au plecat — Ai/ casei// au plecat*). Aceasta înseamnă că articolul genitival nu presupune apariția posesivului. Cele două elemente sînt independente și nu pot fi considerate componente ale unei părți de vorbire..» (p.49). Referindu-se numai la AL ca reprezentant al tuturor formelor «articolului posesiv-genitival», autoarea consideră că acesta «este de fapt cuvîntul care *«ține locul»* [sublinierea noastră, C.D.] obiectului posedat» (ibidem), *«este un substitut* [sublinierea noastră, C.D.] al secvenței N+M (în care N=temă substantivă și M=morfem de gen, număr și caz)» și *«are deci caracter pronominal»* (p.70 — sublinierea noastră, C.D.). În nuanțarea acestei idei, Maria Manoliu Manea precizează că o secvență de tipul AL «nu poate să apară fără genitiv, dar, după principiul independenței parțiale,... poate fi considerată secvență independentă de genitiv, întrucît ea poate fi înlocuită printr-o secvență independentă de acesta și anume printr-un substantiv» (*ibidem*). Generalizînd, autoarea apreciază că «prin valoarea lor abstractă, de simplu element care reia un nume, pronumele...AL [la fel cu care se comportă și articolul adjectival reprezentat prin tipul CEL, considerat de asemenea pronume] se apropie de pronumele personale de persoana a treia» (p.90), dar «nu pot fi clasate printre pronumele obișnuite», întrucît sintagmatic «nu pot forma singure un grup nominal, altfel spus nu pot să apară între pauze, ci implică prezența unui segment Em. Ele pot însă intra în raport de substituție cu un nume articulat, secvență independentă de Em. Datorită acestor raporturi,...CEL, AL pot fi considerate ca pronume semiindependente, în baza definiției date relației de semiindependență... în analiza distributivă: raportul dintre două secvențe fonice A și B, în cazul în care B este independent de A (apare fără A), A nu poate să apară fără B, dar poate fi înlocuit printr-o altă secvență C, independentă de B» (p. 91-92).

Cele spuse mai sus arată că în privința lui *al, a* etc în literatura de specialitate există în momentul de față două orientări: pe de o parte, gramatica clasică apreciază că *al, a* etc se încadrează la partea de vorbire numită **articol,** care «însoțește» ca o anexă substantivul sau o altă parte de vorbire și reprezintă «un simplu instrument gramatical, fără sens lexical» (*Gram. Acad.*, I, p. 97); pe de altă parte, unii specialiști susțin în ultimul timp că *al, a* etc

Scanned with OKEN Scanner

nu reprezintă un component al substantivului sau al pronumelui posesiv, ci *un substitut* «apropiat» de pronumele personal de persoana a III a, care, «ținînd locul obiectului posedat», dar «neputînd fi izolat prin pauze», nu este un pronume «obișnuit», ci un **pronume semiindependent**. După părerea noastră, ambele soluții au inconvenientul de a considera că de la pronumele (adjectivul pronominal) latinesc *illum, illam* etc la românești*le al, a* etc procesul este încheiat în toate structurile conținînd aceste cuvinte, rezultatul fiind sau numai **articolele** *al, a* etc, sau numai **pronumele** *al, a* etc. Realitatea lingvistică românească relevă, însă, că — într-un anumit sens la fel ca la lat. *unus, una* devenite rom. *un, o* (vezi §30) — la rom. *al* < lat. *illum*, rom. a < lat. *illam* etc evoluția nu este în aceeași fază în toate structurile, caractetul *pronominal* al acestor cuvinte pierzîndu-se total în unele structuri și doar parțial în altele. Astfel, în numeralul ordinal **al** *doilea/***a** *doua*, **al** *treilea/***a** *treia* etc cuvintele *al, a* nu mai substituie nici un nume, legătura cu pronumele (adjectivul pronominal) inițial *illum, illa* mai constînd doar în conservarea **formei** de singular pentru *masculinul al* și *femininul a*, prin care se marchează — redundant, întrucît mai există și articolul hotărît *-le-* și *-a* — genurile respective la numeralul ordinal din a cărui structură fac parte (**al** *doi***lea/a** *dou***a**, **al** *trei***lea/a** *trei***a** etc).

In structura — posibilă, dar nu obligatorie — a genitivului substantivului și substitutelor acestuia [**a(l)** *omului*, **a(l)** *femeii*, **a(l)** *lui*, **a(l)** *alteia* etc], precum și a posesivului (**al** *meu/***a** *mea*, **al** *tău/***a** *ta* etc), cuvintele *al, a, ai, ale, alor* păstrează de asemenea (în sensul în care am arătat mai sus la numeralul ordinal) din etimonurile lor latinești **forma** pentru gen, număr și caz. In plus, aici *al, a* etc, vizînd — prin formele lor pentru gen, număr și caz — «obiectul posedat» (*un băiat* **al** *omului/***al** *său*, *o fată* **a** *omului/***a** *sa* etc), mai conservă din valoarea lor inițială de pronume și capacitatea de a trimite *indirect*, prin intermediul substantivului, la o noțiune (în contextele de mai sus, *al* la noțiunea de *băiat*, iar *a* la aceea de *fată*). Faptul acesta justifică de ce *strict formal* cuvintele *al, a, ai, ale* în nominativ pot impune unui verb predicat sau din structura predicatului, eventual și altor elemente ale predicatului, categoriile gramaticale (comune) de pesroană, gen și număr: **al** *omului* **vine**, **ai** *oamenilor* **vin**, **ale** *lui* **sînt mai frumoase** etc. Faptul, însă, că — spre deosebire de pronumele personale de persoana a III a, de care a fost apropiat (vezi mai sus) — *al, a* etc nu pot fi izolate de genitivul substantivului sau al substitutului acestuia[153] ne

[153] Nu este reperabilă o structură de tipul *al...vine*. Imposibilitatea izolării lui *al, a* etc de genitivul substantivelor sau al substitutelor acestora apropie structurile de tipul *al omului (lui)* de formele flexionare perifrastice de la verb de tipul *am merge (mers)*.

Scanned with OKEN Scanner

determină să ne gîndim aici la soluția procesului evolutiv neîncheiat încă, în sensul că *al*, a etc mai au într-o oarecare măsură valoarea *moștenită* de substitut (posibilă la latinești le *illum, illam* etc), dar dominantă este valoare *dobîndită* de articol. Acceptînd ideea convențiilor (și) în știința gramaticii, apelăm în cazul de față la convenția potrivit căreia articolele îndeplinesc *funcția de marcă* (și nu funcție sintactică), datorită faptului că nu transmit nici direct, nici indirect informație semantică. Așa stînd lucrurile, dacă *al, a* etc din contextele avute aici în vedere sînt doar articole posesiv-genitivale, atunci înseamnă că aceste cuvinte nu pot îndeplini funcția *sintactică* de subiect. Dacă presupunem că *al, a* etc sînt doar pronume (semiindependente), atunci înseamnă că aceste pronume — substituind nume — pot îndeplini funcții sintactice nu numai *cînd se* află în nominativ (adică în *ai casei..ies,* **ai** *lui întîrziau,* **al** *omului vine,* **ai** *oamenilor vin,* **ale** lui *sînt mai frumoase* etc), ci și cînd sînt în oricare alt caz, întrucît schimbarea cazului și a funcției nu are repercusiuni asupra informației semantice *indirecte* a pronumelui. Altfel spus, dacă admitem că *ai* din **ai** *casei..ies* este pronume semiindependent în nominativ cu funcția sintactică de subiect, ar trebui să admitem și că *alor* din **alor** *casei le plac excursiile* este tot pronume semiindependent, de data aceasta în dativ cu funcția sintactică de complement indirect, *lîngă ai* din *copiii stau* **lîngă ai** *casei* este și el pronume semiindependent în acuzativ cu funcția sintactică de circumstantial de loc ș.a.m.d. Cum, însă, pînă în momentul de față nu s-a demonstrat — și credem că nici nu se poate demonstra — că formele aparținînd altor cazuri decît nominativul (adică *alor, lîngă ai* etc) substituie nume și îndeplinesc funcții sintactice de complement indirect, circumstanțial de loc etc, credem că nici la nominativul *ai* (din **ai** *casei..ies,* **ai** *lui întîrziau* etc) nu este convenabil să se vorbească în momentul de față al limbii române despre o substituire *autentică* a unor nume și în consecință despre funcția sintactică de subiect. Că nominativul *ai* din astfel de exemple nu mai este pronume adevărat rezultă și din posibilitatea ca acest *ai* să apară și atunci cînd numele pe care ar trebui să-l înlocuiască este exprimat în aceeași propoziție: *locatarii primitori* **ai** *casei..ies înainte, feciorii aceia* **ai** *lui întîrziau* etc. În ceea ce ne privește, credem că în exemplele avute în vedere *al, ai* etc au ajuns să fie *mai ales* articole posesiv-genitivale care împreună cu substantivul (sau substitutul acestuia) în genitiv[154] constituie un

[154] Nu interesează în discuția de față pronumele posesiv precedat de articolul posesiv-genitival, pentru că la acest pronume articolul posesiv-genitival nu reprezintă o marcă a cazului genitiv: în **ai** *mei sînt aici,* pronumele posesiv este în nominativ, în *i-a văzut pe* **ai** *mei* același pronume posesiv este în acuzativ ș.a.m.d.

Scanned with OKEN Scanner

grup de cuvinte unitar (asemănător timpurilor și modurilor verbale compuse), în care cele două componente au roluri *prime* diferite: *articolul posesiv-genitival are rol* **gramatical** *prim*, care constă în aceea că, pe de o parte, reprezintă o marcă a genitivului substantivului (sau substitutului acestuia), iar pe de altă parte, cu el se acordă în categoriile gramaticale comune elementele constitutive ale predicatului (de exemplu, în **ale** *lui sînt mai frumoase*, persoana a III a plural de la verbul copulativ *sînt* și femininul plural de la adjectivul nume predicativ *mai frumoase* se explică prin articolul posesiv-genitival *ale* și nu prin pronumele personal *lui*); *genitivul substantivului (sau al substitutului acestuia) are rol* **semantic** *prim*, în sensul că indică — direct (genitivul substantivului) sau indirect (genitivul pronumelui) — entitatea despre care se face comunicarea.

Dacă — așa cum am arătat în §9 — o funcție sintactică se constituie din îmbinarea informației semantice (care în exemplele avute în vedere se află — direct — în substantiv și — indirect — în substitutul acestuia) și a informației gramaticale, în cazul nostru prin excelență de persoană și număr, iar în subsidiar și de gen și chiar de caz (la exemplele în discuție aceasta se găsește în articolul posesiv-genitival care impune elementelor predicatului aceste categorii gramaticale), atunci rezultă că *grupul de cuvinte alcătuit dintr-un articol posesiv-genitival și un substantiv sau substitut al acestuia în genitiv poate fi considerat* **unitar**, *îndeplinind, adică,* **o singură funcție sintactică**, *aceea de* **subiect** (deci, *ai casei* este subiectul lui *ies înainte*, *ai lui* este subiectul lui *întîrziau*, *al omului* este subiectul lui *vine*, *ai omului* este subiectul lui *vin*, *ale lui* este subiectul lui *sînt mai frumoase* etc). Referindu-ne numai la *al, a, ai, ale* din îmbinările semantico-gramaticale *ai casei, ai lui, al omului, ai omului, ale lui* etc (pe care îmbinări le considerăm de același tip cu timpurile și modurile compuse de la verb, unde verbul de bază este purtătorul informației semantice, iar verbul auxiliar al celei gramaticale), sîntem de părere că la acestea procesul de depronominalizare, început în latina vorbită ce a stat la baza românei, nu este complet încheiat (cum s-a întîmplat la *al, a* din structura numeralului ordinal), întrucît cuvintele respective mai trimit încă — prin mijlocirea categoriilor gramaticale de gen, număr și caz — la substantive, dar *singure* aceste cuvinte nu pot înlocui în context substantivele respective: în limba română nu există propoziții ca *ai ies înainte*, dar există propoziții ca *ei*

Scanned with OKEN Scanner

(*aceia, alții* etc) *ies înainte*. Aceasta arată că, din cuvinte «de bază» în latină, care, adică, transmiteau — indirect — informație semantică și îndeplineau *singure* funcții sintactice, *al, a, ai* etc au ajuns în momentul de față al limbii române în contextele discutate *mai ales* cuvinte «anexă» (vezi §9), la fel cu *al, a* din numeralele ordinale, cu verbele auxiliare din timpurile și modurile compuse etc, întrucît îndeplinesc *în principal* funcția de marcă a unor categorii gramaticale (persoana și numărul dintr-un punct de vedere și genul, numărul și cazul din alt punct de vedere). Dacă procesul de depronominalizare început din latină se va continua, într-un viitor mai apropiat sau mai depărtat și *al, a, ai* etc care preced genitivul substantivului sau al substitutului acestuia vor ajunge să fie — la fel cu *al, a* din numeralele ordinale — numai cuvinte-morfem («anexe») pentru marcarea anumitor categorii gramaticale la cuvintele «de bază» pe care le însoțesc.

* * *

Toate formele flexionare ale articolului posesiv-genitival se pot vedea în tabelul de mai jos.

Forma cazuală	Masculin		Feminin	
	Singular	Plural	Singular	Plural
Nominativ-acuzativ	al	ai	a	ale
Genitiv-dativ	—	alor[155]	—	alor

Așa cum am indicat și mai sus, funcțiile formelor articolului posesiv-genitival variază după partea de vorbire precedată. Astfel, înaintea unui substantiv sau pronume de orice fel în afară de pronumele (și adjectivul pronominal) posesiv, articolul posesiv-genitival se întrebuințează în limba literară[156] de obicei cu formele de

[155] In *Codicele popii Bratul (1559-1560)* există un context în care — dacă nu considerăm că avem de-a face cu o greșeală de limbă — putem spune că, prin analogie cu genitiv-dativul formei de plural a articolului posesiv-genitival, a fost construit (fără a se impune, însă) un genitiv-dativ și pentru forma de masculin singular a acestui articol: «Davidŭ amu pre zeu și *alui* său gintu mai sluji», 143/20-21 (pentru femininul singular *aei*, vezi nota 142). Menționăm că în acest text, p. 444/6-7, mai există un context confuz conținînd un *ali* susceptibil de a fi o variantă fonetică sau grafică pentru *alui*: «Putearnic, Doamne, și milostivnic ce est, ali *Svătă Mărie Doamna* trupului i inima...»; pentru *ali* în română, vezi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 135, 351, 492.

[156] Această precizare este motivată de faptul că în vorbirea populară și familiară mai ales din aria nordică articolul posesiv-genitival apare adesea numai în forma *a*, indiferent de genul și numărul substantivului la care trimite (*o poezie* a *lui*, *un roman* a *lui*, *niște cărți* a *lui* etc).

Scanned with OKEN Scanner

nominativ-acuzativ *al, a, ai, ale.* Aceste forme ale articolului posesiv-genitival nu pot marca genul și numărul substantivului sau pronumelui precedat, pentru că genul și numărul lor este același cu genul și numărul substantivului la care ele trimit și nu al celui precedat: *un* PRIETEN **al** *băiatului*, o PRIETENĂ **a** *băiatului* etc. Formele avute în vedere, însă, marchează — redundant (împreună cu desinența, articolul hotărît enclitic etc) — cazul genitiv în următoarele tipuri de construcții:

a) substantivul sau substitutul său (cu excepția posesivului) în genitiv precedat de articolul posesiv-genitival determină un substantiv nearticulat sau articulat cu articolul nehotărît, căruia îi urmează imediat:

Că *vis* **al morții** eterne e viața lumii-ntregi
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 53)

b) substantivul sau substitutul său (cu excepția posesivului) în genitiv precedat de articolul posesiv-genitival determină un substantiv articulat cu articolul hotărît căruia îi urmează, dar de care este separat prin unul sau mai multe cuvinte:

Sfărmați *statuia* GOALĂ **a Venerei** antice
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 49)

c) substantivul sau substitutul său (cu excepția posesivului) precedat de articolul posesiv-genitival determină un substantiv pe care îl precede:

Turnurile mișcă-n doliu **a lor** *inimi* de aramă
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 24)

d) substantivul sau substitutul său (cu excepția posesivului) în genitiv este precedat de articolul posesiv-genitival numai din necesități prozodice (întrucît substantivul regent — imediat precedent — este articulat hotărît; — cf. punctul b):

Inima-i creștea de *dorul*
Al străinului frumos
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 55)

Astfel încăput pe *mîna* **a oricărui**, te va drege,
Rele-or zice că sînt toate cîte nu vor înțelege
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 107)

e) prin «accident» (evitarea repetării unui substantiv), substantivul sau substitutul său (cu excepția posesivului) în genitivul cu articol posesiv-genitival este precedat de o prepoziție din categoria acelora care în principiu cer acuzativul:

...mergea astfel pe luminatele strade, fără ca luna să-i
facă vro umbră pe ziduri, căci *pe*-**a lui** o lăsase acasă...
(M. Eminescu, *Proză literară*, București, 1964, p. 49)

Scanned with OKEN Scanner

Cu formele de nominativ-acuzativ *al, a, ai, ale*, articolul posesiv-genitival poate preceda și pronumele și adjectivul pronominal posesiv:

Vreau să mă-nec de dulcea-nvăpăiere
A celui suflet ce *pe* **al meu** știe
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 155)

Blanca, află că din leagăn
Domnul este **al tău** mire
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 54)

Și înaintea pronumelui posesiv, și înaintea adjectivului pronominal posesiv, articolul posesiv-genitival primește genul și numărul substantivului înlocuit de pronume sau determinat de adjectivul pronominal, ceea ce înseamnă că nici în aceste situații nu este marcă a genului și numărului pronumelui sau adjectivului pronominal precedat. In plus, precedînd adjectivul pronominal posesiv, care se acordă și în caz cu substantivul determinat, articolul posesiv-genitival nu este marcă nici a cazului adjectivului pronominal posesiv, pentru că practic articolul posesiv-genitival împreună cu adjectivul pronominal posesiv precedat se pot afla și la nominativ (*un prieten* **al meu** *locuiește în centru)*, și la acuzativ (*îl cunosc pe acest prieten* **al tău**), și la genitiv (*casa unui prieten* **al meu** *este frumoasă*), și la dativ (*dau această carte unui prieten* **al tău**) și chiar și la vocativ (*o, tu, prieten* **al meu**, *vino!*). Articolul posesiv-genitival nu marchează cazul genitiv nici cînd stă înaintea pronumelui posesiv, formele *al, a, ai, ale* putînd preceda aici un nominativ (**ai mei** *sînt plecați*) sau un acuzativ (*i-am întîlnit* **pe ai tăi**).

Forma de genitiv-dativ a articolului posesiv-genitival se întrebuințează rar, mai ales în vorbirea populară și familiară, unde precede un pronume posesiv în genitiv sau dativ (*casa* **alor mei** *este frumoasă*; *le spun* **alor mei** *să vină*), uneori un substantiv în genitiv sau dativ (*părerea* **alor casei** *este alta*; **alor casei** *le plac excursiile*) și chiar un pronume care nu este posesiv de asemenea în genitiv-dativ (*a vorbit* **contra alor lui**; **datorită alor lui** *a cîștigat*).

Generalizînd în legătură cu articolul posesiv-genitival cînd precede pronumele și adjectivul pronominal posesiv, putem spune că *al, a, ai, ale, alor* precedînd pronumele și adjectivul pronominal posesiv nu pot fi considerate mărci nici pentru gen, nici pentru număr, nici pentru caz, ceea ce înseamnă că reprezintă doar elemente formative comparabile cu prefixele, cu precizarea, însă, că au caracter facultativ, putînd să nu apară cînd adjectivul pronominal posesiv urmează imediat substantivului determinat articulat hotărît (*cartea* **mea**) sau prepozițiilor considerate ale cazului genitiv (*contra* **mea**).

Scanned with OKEN Scanner

* * *

Articolul posesiv-genitival apare și înaintea numeralului ordinal — folosit pronominal sau adjectival — începînd de la cel pentru dualitate înainte[157]: **al** *doilea (om)*, **a** *treia (femeie)* etc. Aici articolul posesiv-genitival este element formativ obligatoriu în limba literară[158] și, în plus, reprezintă și o marcă a genului numeralului ordinal, *al* indicînd masculinul, care se folosește și la neutru [**al** *doilea (om)*, **al** *treilea (creion)* etc] și *a* femininul [**a** *doua (femeie)*, **a** *treia (carte)* etc]. Cît privește cazul (la numeralul ordinal nu se poate vorbi — principial — de categoria gramaticală a numărului), nici aici articolul posesiv-genitival nu este marcă a genitivului (sau a altui caz), pentru că numeralul ordinal precedat de articolul posesiv-genitival în forma *al* sau *a* apare, practic, la toate cazurile: **al doilea** *(om) îmi este cunoscut; sfîrșitul anului* **al doilea** (celui de **al doilea**) *este aproape; etapei* **a doua** (*celei de* **a doua**) *îi dau atenție; la* **al treilea** (om) *îi vine rîndul altădată;* **al treilea** *tînăr (cel de-***al treilea**), *ieși din rînd!*

§32. *Articolul adjectival* (numit uneori și *articol demonstrativ*[159]) — dacă îl acceptăm ca atare[160] — este cel mai recent articol din limba română, care a apărut pe seama adjectivului pronominal demonstrativ. Că așa stau lucrurile rezultă și din aceea că în unele texte vechi[161], precum și în unele graiuri populare[162], articolul adjectival apare încă și cu forma adjectivului pronominal demonstrativ *cela*[163], ambele forme (cu deicticul *-a* și fără acesta) întîlnindu-se în aceleași structuri:

---

[157] Uneori, apar structuri hipercorecte ce conțin articolul posesiv-genitival pentru feminin *a* și la numeralul ordinal pentru unitate utilizat adjectival sau adverbial, în contexte de tipul *clasa* **a-ntîia**, *merge* **a-ntîia** etc.

[158] In limba vorbită populară și familiară, însă, articolul posesiv-genitival pentru feminin este adesea omis: *clasa* **treia**, *banca* **patra** etc. In legătură cu tendința de folosire a numeralelor cardinale — în afara celor cu formă de feminin — în locul celor ordinale, în contexte de tipul *pagina* **doi** (dar nu și pagina **două**), *rîndul* **trei** etc, vezi *infra*.

[159] Pentru diverse denumiri mai vechi ale articolului adjectival, vezi D. Găzdaru, *lucr. cit.*, p. 161-162.

[160] Pentru ipoteza că ceea ce considerăm articol adjectival este un «pronume semiindependent», vezi — *mutatis mutandis* — paragraful anterior, unde ne ocupăm de articolul posesiv-genitival.

[161] Vezi, de exemplu, *Codicele Voroneţean, Codicele popii Bratul, Cazania a doua* a lui Coresi ș.a.

[162] Vezi, de exemplu, A.L.R.M., hărțile 185 (*băiatul* **cel** *mare*), 280 (*femeia* **cea** *mai mică*) și 281 (*femeile* **cele** *mai mari*), unde articolul adjectival apare și cu *-a* în graiurile de tip ardelenesc și muntenesc.

[163] Pentru admiterea acestei forme a articolului adjectival, vezi I.A.Candrea, *Psaltirea Scheiană*, București, 1916, p. CLXXXV și CCIV; Al.Rosetti, *op. cit.*, p. 495, 497; vezi, de asemenea, și *Observații în legătură cu folosirea cuvîntului* **cel(a)** *în* **Cazania a doua** *a lui Coresi*, AUI, XV, 1969, p.48 sqq, și *Observații privitoare la morfologia din unele texte românești. Substantivul și articolul*, AUI, XXVI, 1980, p. 75 sqq.

Scanned with OKEN Scanner

Că *robulŭ* **celŭ** *rău*... spre vînzare datŭ iaste să fie de domnu-său.
(*Cazania a doua* a lui Coresi, 282/34-36)

Că *omulŭ* **cela** *camatnicŭ*... nu priimi cuvintele scripturiei.
(*Op. cit.*, 401/10-11)

Bogatulŭ **cela** *neînțeleptulŭ*... așa se arătă.
(*Op. cit.*, 398/11-12)

In favoarea ideii că (la fel cum în *robulŭ celŭ rău*, **celŭ** este articol) și în *omulŭ cela camatnicŭ* și *bogatulŭ cela neînțeleptulŭ*, **cela** este de asemenea articol — ceea ce înseamnă că substantivul articulat hotărît enclitic nu are două determinări, una reprezentată prin adjectivul demonstrattiv *cela* și alta prin adjectivul calificativ *camatnicŭ* sau *neînțeleptulŭ* (cum se apreciază în *Gram. Acad.*, I, 108), ci o singură determinare constituită din *cela+camatnicŭ* sau *neînțeleptulŭ* —, se poate invoca și *informația* transmisă prin structurile respective. Dacă *cela* ar fi adjectiv pronominal demonstrativ, atunci ar trebui să indice faptul că substantivul articulat *determinat de acesta* este deja cunoscut (vezi §27, §29) și, în consecință, determinarea prin adjectivul calificativ nearticulat *camatnicŭ* sau articulat *neînțeleptulŭ* ar trebui izolată prin pauză, deci *omulŭ cela*, (eventual, ș i a n u m e), *camatnicŭ* sau *bogatulŭ cela*, (eventual, ș i a n u m e), *neînțeleptulŭ*. Faptul că această interpretare nu este convenabilă rezultă nu numai din absența totală a structurilor cu pauză după *cela* urmînd substantivului articulat, ci și din izolarea grupului *cela+adjectiv calificativ nearticulat sau articulat* de substantivul articulat pe care îl determină printr-un alt cuvînt:

Cine... iubit-au dulceața..., *locului* LORUȘŬ **cela îngerescului** făcutu-l-au cale netrecătoare
(*Cazania a doua* a lui Coresi, 370/3-5; vezi și 490/33, 510/11 etc)

In limba literară actuală, însă, articolul adjectival s-a impus numai fără deicticul *-a*. Toate formele articolului adjectival literar actual — care este un cuvînt-morfem prin care, redundant sau neredundant, se marchează la elementul însoțit categoriile gramaticale de gen, număr, caz și comparație sau se substantivează diverse părți de vorbire — le notăm în tabelul de mai jos.

Forma cazuală	Masculin		Feminin	
	Singular	Plural	Singular	Plural
Nominativ-acuzativ	cel	cei	cea	cele
Genitiv-dativ	celui	celor	cele	celor

Ca și la celelalte articole, și la articolul adjectival funcțiile se stabilesc după partea de vorbire însoțită. Cel mai frecvent, articolul

adjectival precede un adjectiv și urmează unui substantiv propriu sau comun, acesta din urmă obligatoriu articulat cu articolul hotărît: *Ștefan* **cel** *Mare, copilul* **cel** *bun* etc. «Cumulul» de articole din acest tip de construcție se explică prin insuficienta putere de individualizare a articolului hotărît. Atributul adjectival precedat de articolul adjectival poate fi exprimat în această construcție printr-un adjectiv calificativ:

Atunci *lumea* **cea** *gîndită* pentru noi avea ființă
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 110)

Intr-un context de tipul:

Incingeți-vă spada la *dantul* **cel** *de moarte*
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 21)

atributul ar putea fi considerat și adjectival, dacă apreciem că *de moarte* este o îmbinare stabilă (perifrază adjectivală), dar și substantival în acuzativ cu prepoziție, dacă îmbinarea *de moarte* o considerăm liberă. Adjectivul atribut poate proveni uneori și dintr-un numeral ordinal, care *astăzi* este precedat de prepoziția *de* (în cazul adjectivului ordinal *întîi*, prepoziția se aglutinează cu acesta, rezultînd forma inițială *dentîi*, ce evoluează la literarul actual *dintîi*):

Vedea ca-n *ziua* **cea** *dentîi*,
Cum izvorau lumine
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 139)

Cel, cea, cei etc pot preda adjective calificative sau ordinale nu numai cînd urmează substantivului articulat, ci și cînd se află înaintea acestuia:

...glasul ei era dulce, slab, plin de lacrimi, sfințit de **cea** ÎNTÎI *sărutare.*
(M. Eminescu, PL, p. 71)

In astfel de construcții, valoarea de articol adjectival este incertă, *cel, cea, cei* etc putînd fi considerate la fel de bine și adjective pronominale demonstrative. Incertitudini în privința valorii morfologice există și atunci cînd *cel, cea, cei* etc preced un adjectiv calificativ sau un numeral cardinal în absența unui substantiv:

Spuneți-mi ce-i dreptatea? — **Cei** *tari* se îngrădiră
Cu-averea și mărirea în cercul lor de legi
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 47)

Aici concurează valoarea de articol adjectival, care substantivează adjectivul calificativ sau numeralul cardinal, cu valoarea de pronume demonstrativ determinat de un atribut exprimat printr-un adjectiv calificativ sau adjectiv numeral cardinal.

Scanned with OKEN Scanner

Dacă admitem că în *toate* structurile de mai sus *cel, cea, cei* etc au valoare de articol adjectival, atunci trebuie să spunem că — pe lîngă faptul că, după împrejurări, contribuie la individualizarea substantivului sau este indice al substantivării — *cel, cea, cei* etc reprezintă și mărci, redundante sau neredundante, pentru categoriile gramaticale de gen, număr și caz de la părțile de vorbire predecate. Funcția de marcă pentru gen și număr a articolului adjectival este mai evidentă atunci cînd partea de vorbire precedată are o flexiune redusă sau este invariabilă. De exemplu, *verde* din *copacul* **cel** *verde* sau din **cel** *verde* este de genul masculin, iar *verde* din *iarba* **cea** *verde* sau din *cea verde* este de genul feminin, acest lucru fiind arătat de articolul adjectival; *gri* din *pantoful* **cel** *gri* sau din **cel** *gri* reprezintă masculinul singular, dar în *pantofii* **cei** *gri* sau în **cei** *gri* reprezintă masculinul plural ș.a.m.d., aceste forme gramaticale fiind marcate de articolul adjectival.

Cît privește cazul adjectivului pe care îl precede, acesta nu poate fi marcat niciodată în mod precis de articolul adjectival. Aceasta pentru că articolul adjectival are forme nu pentru fiecare caz în parte, ci o formă pentru nominativ-acuzativ și o formă pentru genitiv-dativ (vezi tabelul de mai sus). Ambele forme cazuale se folosesc în limba literară de astăzi numai la plural (*oamenii* **cei** *buni*, *oamenilor* **celor** *buni*), la singular preferindu-se formele de nominativ-acuzativ și la genitiv-dativ. Deci astăzi se poate spune și *omului* **celui** *bun*, *studentului* **celui** *de-al doilea* etc, adică cu articolul adjectival acordat în caz cu substantivul căruia îi urmează, dar se spune de obicei *omului* **cel** *bun*, *studentului* **cel** *de-al doilea* etc, cu articolul adjectival neacordat din punctul de vedere al cazului. Doar atunci cînd precede adjective calificative sau ordinale în absența substantivului, forma de genitiv-dativ singular a articolului adjectival este obligatorie și în zilele noastre: **celui** *tare (de-al doilea) nu-i pasă de* **cel** *slab (de-al treilea).*

Articolul adjectival se întîlnește și în structura superlativului relativ al adjectivelor (**cel** *mai bun*, **cea** *mai bună*, **cei** *mai buni* etc)[164], cînd poate avea rolul de a individualiza — împreună cu articolul hotărît și cu atributul adjectival respectiv — substantivul, dacă îi urmează acestuia: *omul* **cel** MAI BUN, *femeia* **cea** MAI BUNĂ etc (cînd precede substantivul, individualizarea acestuia se face numai prin

[164] În structura superlativului relativ al adverbelor considerăm că se poate vorbi de *adverbializarea lui* **cel**, întrucît aici acesta a devenit indiferent la gen, număr și caz (existente la calitatea de articol adjectival): *el (ea, ei* etc) *cîntă* **cel** *mai frumos.*

Scanned with OKEN Scanner

determinarea atributivă reprezentată de superlativul relativ al adjectivului, întrucît substantivul este nearticulat: **cel** MAI BUN *om*, **cea** MAI BUNĂ *femeie* etc). Funcția de bază a articolului adjectival din structura superlativului relativ al adjectivelor, însă, constă în aceea că reprezintă marca unică a gradului superlativ relativ (dacă din structura *cel mai bun* se lasă la o parte articolul adjectival *cel*, ceea rămîne — *mai bun* — este un alt grad de comparație, și anume, comparativul). Pe lîngă aceasta, atunci cînd intră în structura superlativului relativ al adjectivelor, articolul adjectival — care în limba literară actuală apare la singular numai cu forma cazuală de nominativ-acuzativ și la plural atît cu forma de nominativ-acuzativ, cît și cu cea de genitiv-dativ — are și funcția de marcă (alături de desinență și context) a genului, numărului și cazului de la adjectivul respectiv: *o m u l* **cel** *mai bun*, *f e m e i a* **cea** *mai bună*, *o a m e n i l o r* **celor** *mai buni* etc).

Scanned with OKEN Scanner

V
CLASA ADJECTIVELOR

§33. In definiția de lucru a clasei adjectivelor am notat (vezi §10) că aceasta este o clasă unitară (cuprinde, adică, elemente ce sînt întotdeauna părți de vorbire propriu-zise) constituită din cuvintele noționale ce exprimă caracteristici ale entităților, la care există categoria gramaticală a comparației — genul, numărul și cazul avînd numai formă — și care, în afară de nume predicativ, apoziție etc, îndeplinesc funcția sintactică specifică de atribut.

In motivarea acestei definiții, apelăm la faptul că entitățile (numite prin substantive — vezi §13) pot avea diverse feluri de caracteristici (în sens foarte larg), care sînt redate lingvistic fie prin cuvinte ce transmit informație semantică, cum ar fi culoarea (*foaie* **albă**, *creion* **negru** etc), înălțimea (*bloc* **înalt**, *casă* **mică** etc), greutatea (*avion* **greu**, *parașută* **usoară** etc), cantitatea (**doi** *oameni*, **trei** *femei* etc) ș.a., fie prin cuvinte ce transmit informație gramaticală — «sintactică» — cum ar fi apropierea sau depărtarea de vorbitor (*omul* **acesta**, *femeia* **aceea** etc), posesia (*cartea* **mea**, *prietenul* **tău** etc), cunoașterea insuficientă (**orice** *om*, **altă** *femeie* etc) ș.a. Aceste cîteva exemple arată că entitățile pot avea caracteristici calitative (*foaie* **albă**, *bloc* **înalt** etc), cantitative (**doi** *oameni*, **trei** *femei* etc) și ceea ce numim convențional — vezi §27 — determinative (*omul* **acesta**, *femeia* **aceea** etc). Potrivit tradiției gramaticii românești clasice, cuvintele care exprimă caracteristicile cantitative ale entităților se numesc *adjective* **numerale** (vezi capitolul al VII lea), iar cele care numesc caracteristicile determinative ale entităților se numesc *adjective* **pronominale** (vezi capitolul al VI lea), astfel încît *adjectivele* **propriu-zise** — sau pur și simplu **adjectivele**, de care ne preocupăm în acest capitol — exprimă numai caracteristicile calitative ale obiectelor. Nu întotdeauna, însă, criteriul semantic este cel hotărîtor în deosebirea adjectivelor propriu-zise de celelalte feluri de adjective. De exemplu, în versurile:

Că de cînd nu ne-am văzut
Multă *vreme* au trecut
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 98)

cuvîntul *multă*, deși exprimă cantitatea substantivului regent, nu este considerat astăzi adjectiv numeral, ci *adjectiv* **propriu-zis**. Aceasta și pentru că, spre deosebire de adjectivele numerale, care exprimă o cantitate numerică hotărîtă, adjectivul *multă* exprimă o cantitate nehotărîtă (vezi *Gram. Acad.*, I, p. 181), dar mai ales pentru că cuvîntul *multă* are categoria gramaticală a comparației (lui *multă* din text i se

Scanned with OKEN Scanner

poate opune *mai multă, foarte multă* etc), categorie gramaticală care este *specifică* adjectivelor propriu-zise și nu este posibilă la adjectivele numerale (pentru unele nuanțări, vezi §36).

Faptul că exprimă caracteristici calitative ale entităților relevă o deosebire importantă între adjective și substantive: substantivele, indicînd *numele entităților*, au ceea ce putem numi *existență independentă*, deoarece entitățile pe care acestea le numesc ființează în mod obiectiv; adjectivele, însă, exprimînd *caracteristici calitative* ale entităților, au ceea ce numim prin simetrie *existență dependentă*, întrucît caracteristicile calitative ale entităților pot fi concepute numai ca «anexe» ale entităților (vezi *Iordan, LRC*, p. 334 sqq). Acest lucru are anumite urmări în planul flexiunii, în sensul că la adjectiv trebuie făcută deosebire între gen, număr și caz, pe de o parte, și categoria gramaticală a comparației, pe de altă parte: genul, numărul și cazul sînt categorii gramaticale la substantiv, unde sînt caracterizate și prin conținut, și prin formă (vezi §6, §24), în timp ce la adjectiv genul, numărul și cazul au existența pur formală, fiind doar — acolo unde este posibil — un rezultat al necesităților de acord. Logica acestei deosebiri dintre adjectiv și substantiv este evidentă: dacă conținutul categoriei gramaticale a genului îl constituie genul natural masculin sau feminin al entităților însuflețite și inexistența genului natural la entitățile neînsuflețite, atunci este firesc ca la *caracteristicile calitative* ale entităților să nu putem vorbi de conținutul categorial al genului, pentru că *înălțimea, greutatea* etc — care se exprimă prin adjective — nu au gen natural; dacă conținutul categoriei gramaticale a numărului îl constituie posibilitatea entităților de a fi considerate izolat sau în grup, atunci la *înălțime, culoare, greutate* etc — care nu sînt entități — nu se poate vorbi de conținutul categorial al numărului; în sfîrșit, dacă conținutul categoriei gramaticale a cazului îl constituie raporturile dintre entități unele față de altele sau dintre entități și acțiuni, atunci la *înălțime, culoare, greutate* etc — care nu sînt nici entități, nici acțiuni — nu se poate vorbi de conținutul categorial al cazului. Singura categorie gramaticală a adjectivului — caracterizată și prin conținut categorial, și prin formă categorială — este comparația, care în planul conținutului indică existența unei caracteristici în grade diferite (în principiu, la aceeași entitate în momente diferite sau la entități diferite indiferent de moment, un caz particular fiind constituit de două caracteristici la aceeași entitate — vezi §36), acest lucru fiind marcat prin cuvinte-morfem sau prin *zero* (**mai** *mare*, **foarte** *mare*, Ø *mare* etc).

In privința funcției sintactice, notăm aici doar faptul că — spre deosebire de substantiv, la care funcția sintactică este în legătură directă cu o categorie gramaticală, și anume, cu aceea a cazului — la adjectiv funcția sintactică depinde de *context* și nu de formele de gen, număr sau caz și nici de categoria gramaticală a comparației. De

Scanned with OKEN Scanner

exemplu, adjectivul *bun*, depinzînd direct — în contextul în care apare — de un substantiv, are funcția sintactică de atribut, fie că este masculin singular nominativ-acuzativ pozitiv (*om* **bun**), fie că este feminin singular genitiv-dativ comparativ (*unei femei* **mai bune**), fie că este masculin plural nominativ-acuzativ superlativ (*cu niște oameni* **foarte buni**) ș.a.m.d.

§34. Din punctul de vedere al cantității de cuvinte, adjectivele se plasează — în funcție de statisticile pe care ne bazăm (vezi nota 40) — după verbe, care urmează substantivelor (vezi §13), proporția adjectivelor în textele vechi și moderne cercetate variind între 7,54% pentru 58 cuvinte-titlu (din totalul de 769) în *Pravila ritorului Lucaci*, 14,02% pentru 350 cuvinte-titlu (din totalul de 2495) în *Codicele popii Bratul*, 15,45% pentru 517 cuvinte-titlu (din totalul de 3345) în *Baltagul* lui M. Sadoveanu și 22,15% pentru 1112 cuvinte-titlu (din totalul de 5016) în opera lui M. Eminescu. Dacă admitem că *în principiu* proporția medie (cca 15%) a cuvintelor-titlu adjective din textele cercetate corespunde aceleia din dicționare, atunci urmează că la cca 68000 de cuvinte uzuale existente în DEX și DEX-S, adjectivele vor fi fiind în număr de aproximativ 10000, iar la cca un milion de cuvinte-titlu posibile în limba română, aproximativ 65000 vor fi fiind adjective.

Mulțimea adjectivelor din limba română are proveniențe variate, putînd vorbi, pe de o parte, de *adjective moștenite din latină sau preluate ca atare din diverse limbi*, iar pe de altă parte, de *adjective formate pe terenul limbii române*.

Adjectivele moștenite din latină sau preluate ca atare din diverse limbi sînt mai puțin numeroase, fiind reprezentate prin excelență prin cuvinte sintetice de tipul *adînc, alb, amar, dulce, frumos, mare, negru, rău, verde, gata, aievea, dîrz, drag, jilav, sfînt, artificial, ascetic, corect, credul, dispensabil, divergent, divin, factice, genial, legal* etc. Spre deosebire de acestea, adjectivele formate pe terenul limbii române sînt mult mai numeroase, putînd fi atît sintetice, cît și perifrastice. Unul din procedeele productive de formare a adjectivelor pe terenul limbii române îl constituie derivarea, care cunoaște mai multe posibilități de realizare. Astfel, adjectivele derivate se pot forma cu ajutorul sufixelor propriu-zise (care provin din sufixe latinești sau de alte origini) — *lunatic, gazetăresc, apusean, darnic, franțuzism* etc — sau cu ajutorul pseudosufixelor (care provin din cuvinte noționale). La acestea din urmă trebuie făcută deosebirea între adjectivele care s-au format cu pseudosufixe pe terenul limbii române, singurele care interesează aici (*supra***natural**, *termo***izolator**, *uni***familial** etc) și adjectivele care, practic, fac parte din categoria celor împrumutate ca atare din diverse limbi, pentru că pe acestea limba română le-a preluat dintr-o limbă apuseană — de obicei din franceză — și abia în această limbă ele sînt formații cu pseudosufix (*extralingvistic* < fr. *extra***linguistique**, *inter-glaciar* < fr. *inter***glaciaire**, *termodinamic* < fr. *thermo***dynamique** etc).

Scanned with OKEN Scanner

Adjectivele derivate se mai pot forma și cu ajutoprul prefixelor — multe dintre acestea fiind formații parasintetice (conținînd, adică, și prefixe, și sufixe), prefixele putînd fi de asemenea propriu-zise, care provin din cuvinte nenoționale sau sînt segmente de cuvînt (*înrobitor*, *neîndemînatic*, *precumpănitor* etc), ori pseudoprefixe, care provin din cuvinte noționale. În cadrul ultimelor, trebuie deosebite formațiile pe terenul limbii române (*dacoromân*, *ultrarapid*, *cvasiunanim* etc) de împrumuturile din diverse limbi, care s-au format cu pseudoprefixe în limbile respective (*telefonic* < fr. *téléphonique*, *ultramicroscopic* < fr. *ultramicroscopique*, *cvadripartit* < fr. *quadripartite* etc).

Pentru un alt procedeu productiv de formare a adjectivelor pe terenul limbii române folosim convențional termenul de *perifrazare* (vezi §11, §14, *passim*), perifraza adjectivală fiind o îmbinare stabilă de cuvinte prin care se transmite o singură informație semantică și/sau stilistică și care îndeplinește o singură funcție (sintactică, și/sau expresivă). Perifrazele adjectivale pot fi, unele, aglutinate, care se comportă în principiu la fel cu adjectivele sintetice, indiferent de faptul că sînt mai vechi (*atotcuprinzător*, *atotputernic*, *binefăcător*, *cuminte*, *cumsecade*, *rozalb* etc) sau mai noi (*autobiografic*, *autocritic*, *bibliografic*, *macrocefal*, *neolatin* etc). Alte perifraze adjectivale sînt neaglutinate, în structura lor intrînd două sau mai multe cuvinte (care pot fi numai adjective sau adjective și alte părți de vorbire, eventual numai alte părți de vorbire) cu grade de coeziune diferite, marcate în scris prin cratimă (*fruct* **dulce-amărui**, *păr* **galben-auriu**, *spectacol* **literar-muzical**, *obiect* **nou-nouț**, *om* **liber-cugetător**, «*lexicon* **romanesc-latinesc-unguresc-nemțesc**» etc) sau nemarcate grafic (*copil* **bine crescut**, *răspuns* **cu cap și coadă**, *lucru* **de Doamne ajută**, *obiecte* **fel de fel**, *tînăr* **la locul lui**, *vorbe* **pe ales**, *bătaie* **soră cu moartea** etc). Menționăm aici și ceea ce numim de asemenea convențional *adjective cu determinare obligatorie* (vezi §11), care sînt îmbinări de cuvinte la care gradul de sudură este inferior perifrazelor, dar superior îmbinărilor libere: *tînăr* **bun la toate**, *om* **bun (rău) la inimă (suflet)**, *spalt* **bun de tipar**, *corp* **bun (rău) conducător de căldură (electricitate)** etc.

Un procedeu productiv de formare a adjectivelor pe terenul limbii române îl constituie și conversiunea. Cel mai frecvent devin adjective participiile verbelor care, determinînd un substantiv, exprimă acțiunea ca rezultat (nu ca proces), au forme pentru gen, număr, caz și categoria gramaticală a comparației (nu diateză, mod, timp, persoană) și îndeplinesc funcția sintactică de atribut specifică adjectivului (nu pe aceea de predicat): *carte* **citită**, *melodie* **cîntată**, *ușă* **deschisă**, *volum* **epuizat**, *om* **învățat** etc. În cazuri rare, se poate adjectiva și gerunziul verbelor, indicele adjectivării constituindu-l prin excelență formele pentru gen, număr, caz și categoria gramaticală a comparației: om (**mai, foarte** etc) **suferind**, *femeie*

Scanned with OKEN Scanner

(**mai, foarte** etc) **suferindă**, *oameni* (**mai, foarte** etc) **suferinzi** ș.a.m.d.

Pe lîngă verbe, pot deveni adjective și unele adverbe (*așa, astfel, bine etc),* la care — dată fiind invariabilitatea după gen, număr, caz și luînd în considerație că comparația este comună adjectivului și adverbului — indicele adjectivării este reprezentat numai de context, înțeles aici ca element determinat care impune o anumită funcție sintactică specifică. Compară:

Așa [adverb-circumstanțial, determină un verb] virtuoșii *murind* nu desper
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 12)

De-**așa** [adjectiv-artibut, determină un substantiv] *vremi* se-nvredniciră cronicarii și rapsozii
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 117)

De asemenea contextul — care prin elementul determinat impune un anumit sens lexical, anumite forme flexionare și o anumită funcție sintactică — este indicele adjectivării unor substantive[165]. Compară:

Vede cum din ceruri luna lunecă și se coboară
Și s-apropie de dînsul preschimbată în **fecioară** [=substantiv]
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 111)

Lună tu, stăpîna mării, pe a lumii boltă luneci
Și gîndirilor dînd viață, suferințele întuneci;
Mii pustiuri scînteiază sub lumina ta **fecioară** [=adjectiv]
Și cîți codri-ascund în umbră strălucire de izvoară
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 103)

§35. Prezentarea proveniență adjectivelor arată că, după părerea noastră, adjectivele românești sînt grupabile din punctul de vedere al «formei» (vezi §11) în:

a) *adjective* **sintetice**, reprezentate printr-un singur cuvînt (definiția cuvîntului am dat-o în §10) considerat ca atare atît sincronic, cît și diacronic (*bun, amar, gata, drag, corect, tomnatic, gazetăresc, apusean, franțuzism* etc);

b) adjective **perifrastice**, divizibile în: *adjective perifrastice* **aglutinate**, constituite din îmbinări stabile de cuvinte care s-au sudat, astfel încît pentru vorbitorul nepreocupat de teoria limbii apar ca adjective sintetice, fie că au luat naștere pe terenul limbii române (*atotcuprinzător, atotputernic, binefăcător, cuminte, cumsecade, dacoromân, ultrarapid* etc), fie că au fost preluate ca atare din diverse limbi, mai ales din franceză (*telefonic, ultramicroscopic, cvadripartit*

[165] Vezi Fulvia Ciobanu, *Adjectivarea substantivelor în limba română*, SCL, XXXVII, 1986, nr.6, p. 473-486, unde se arată că «adjectivarea substantivelor este un fenomen bine reprezentat în limba română» (p. 483), exemplificîndu-se cu *cini* **mai bărbați**, *vin* **busuioc**, *boi* **porumbi**, *croitor* **cîrpaci**, *țăran* **șerb**, *marfă* **lux**, *confecții* **standard** etc.

Scanned with OKEN Scanner

etc); *adjective perifrastice* **neaglutinate**, la care cuvintele din îmbinările stabile respective își mai conservă într-o anumită măsură individualitatea, atît atunci cînd, prin convenție, se scriu izolate (*bine crescut, cu cap și coadă, fel de fel, la locul..., pe ales* etc), cît și atunci cînd între ele se pune cratima (*dulce-amărui, galben-auriu, «romanesc-latinesc-unguresc-nemțesc»* etc);

c) *adjective* **cu determinare obligatorie**, care au un statut incert, datorită faptului că — reprezentînd un proces neîncheiat — apar în îmbinări de cuvinte care în momentul de față al limbii române au un grad de sudură superior îmbinărilor libere, dar inferior îmbinărilor stabile (perifrazelor): *bun la toate, bun la inimă, rău la suflet, bun conducător de electricitate* etc.

Din aceste tipuri de adjective, la flexiune luăm în discuție numai pe cele *sintetice* și pe cele *perifrastice aglutinate*. Ceea ce ne determină să procedăm astfel este comportamentul variat în privința flexiunii al elementelor constitutive ale perifrazelor adjectivale neaglutinate și ale adjectivelor cu determinare obligatorie:

— cînd elementele constitutive sînt **numai** *adjective*, atunci fiecare dintre acestea se flexionează ca și cum ar fi sintetic (*măr* **dulce-amărui**/*pară* **dulce-amăruie**/*fructe* **dulci-amărui** etc) sau se flexionează numai ultimul[166] (*spectacol* **literar-muzical**/*spectacole* **literar-muzicale** etc);

— cînd elementele constitutive sînt *adjective și* **alte părți de vorbire**, atunci flexiunea vizează numai adjectivele, celelalte părți de vorbire rămînînd neschimbate (*băiat* BINE **crescut**/*fată* BINE **crescută**/*copii* BINE **crescuți**, *un tînăr* **bun** LA TOATE/*o tînără* **bună** LA TOATE/*tineri* **buni** LA TOATE, *metal* **bun conducător** DE ELECTRICITATE/*materie* **bună conducătoare** DE ELECTRICITATE/*elemente* **bune conducătoare** DE ELECTRICITATE etc);

— cînd elementele constitutive sînt **numai** *alte părți* de *vorbire decît adjectivul*, atunci acestea rămîn neschimbate: *răspuns* **cu cap și coadă**/*afirmație* **cu cap și coadă**/*intervenții* **cu cap și coadă**, *lucru* de **Doamne ajută**/*lucruri* **de Doamne ajută** etc.

In structura morfologică a adjectivelor sintetice și a perifrazelor adjectivale aglutinate se pot distinge în mod obișnuit cinci segmente funcționale (*radicalul, desinența, articolul hotărît enclitic, morfemul complex, sufixul flexionar -u-*), la care foarte rar se pot adăuga încă două (*sufixul gramatical* **-isim** și *pseudoprefixe gramaticale de tipul* **arhi-**).

Radicalul unui adjectiv — ca de altfel și al oricărei alte părți de vorbire (vezi §7, §16, *passim*) — este segmentul fonic în principiu «neschimbat» (vezi mai jos alternanțele fonetice) care se identifică prin luarea în considerație a două sau mai multe aspecte opozabile de gen, număr, caz și comparație ale adjectivului respectiv: comparînd

---

[165] Vezi *Formarea cuvintelor...*, I, p.172 sqq.

Scanned with OKEN Scanner

forma *mai bun* cu forma *bună*, eventual și cu *foarte buni*, *cele mai bune* etc, se găsește că radicalul este corpul fonetic comun *bun*; raportînd forma *lungi (lunğ)* la forma *mai lungă*, eventual și la *lung*, *mai puțin lungi* (*lunğ*) etc, se obține radicalul — cu alternanța fonetică — *lung*(*ğ*); la un adjectiv fără forme pentru gen, număr și caz, dar avînd categoria gramaticală a comparației, radicalul se recunoaște prin luarea în considerație a formelor pentru gradele de comparație (din (*cumsecade, mai cumsecade, foarte cumsecade* etc rezultă radicalul *cumsecade*); în sfîrșit, la adjectivele total invariabile, radicalul este reprezentat prin adjectivul însuși (*coșcogeamite, gri, motrice* etc).

Fiind morfem lexical, radicalul adjectivului este acela care în general tezaurizează informația semantică a acestei părți de vorbire. Nuanțarea pe care am făcut-o prin *în general* se explică prin faptul că pot trimite la noțiuni adjectivale numai radicalii cu flective aglutinate *zero* (**bun**-Ø, **lungi**-Ø etc), aici încadrîndu-se și radicalii constituiți din adjectivele total invariabile (*coșcogeamite, motrice* etc). La ceilalți radicali, sensul lexical al adjectivului rezultă prin luarea în considerație, pe lîngă radical, și a unuia sau mai multor morfeme gramaticale. De exemplu, radicalul *mar-* poate avea sau un sens adjectival («ceea ce depășește dimensiunile considerate obișnuite»), sau un sens substantival («întindere vastă de apă sărată de pe pămînt»); omonimia se păstrează și prin luarea în considerație a desinenței *-e* (*mar***e**), ea dispărînd, însă, dacă invocăm și un cuvînt-morfem al comparației (**mai** *mar***e** este în mod cert un adjectiv) sau o alternanță fonetică asociată cu o anumită desinență (*m***ă***r***i** este de asemenea cert un substantiv) etc. Din alt punct de vedere, un radical ca *mar-* nu poate transmite singur noțiunea adjectivală (ca de altfel nici pe cea substantivală) și din cauză că nu are existență independentă, ceea ce înseamnă că la exprimarea sensului lexical al acestui adjectiv contribuie — indirect — și flectivul (schimbînd ceea ce trebuie schimbat, la fel se comportă și radicali ca *verd- negr-* etc; pentru un comportament similar al radicalului substantival, nezi §16).

Pe lîngă funcția prin excelență semantică la care ne-am referit mai sus, radicalul adjectival poate avea uneori și o funcție de marcă la nivel morfologic. Aceasta se realizează prin alternanțele fonetice, prin care — de obicei redundant — se contribuie la indicarea genului, numărului și cazului: *n***e***gr-u/ n***e***agr-ă*, *atotcuprinzăt***o***r-Ø /atotcuprinzăt***oa***r-e*, *sf***î***nt-Ø/sf***î***nț-i*, *ver***d***-e/ver***z***-i*, *dra***g***-Ø/dra***gi***-Ø*, *frumo***s***-Ø/frumo***ș***-i*, *gazetăre***sc***-Ø/gazetăre***ș***ti* etc.

Desinențele adjectivale — care se identifică prin compararea tuturor *formelor* de gen, număr și caz de la această parte de vorbire — prezintă asemănări cu desinențele substantivului. Astfel, în ceea ce

privește cantitatea de desinențe pentru gen, număr și caz, constatăm că — exceptînd pe *-or* de la cîteva adjective (vezi §37) — toate celelalte desinențe ale adjectivului se întîlnesc și la substantiv (pentru o altă interpretare structurală a adjectivelor de tipul *greu*, al cărei rezultat este și o desinență *-a* specifică adjectivelor, vezi §37; pentru desinențele substantivului vezi §9): feminin singular nominativ-acuzativ *-ă* (*bun*-**ă**), *-e* (*mar*-**e**), *-Ø* (*bine*-*Ø*) etc; feminin singular genitiv-dativ și toate cazurile la plural *-e* (*bun*-**e**), *-i* (*mar*-**i**), *-Ø* (*lungi*-*Ø*) etc; masculin singular toate cazurile *-Ø* (*bun*-*Ø*), *-e* (*mar*-**e**), *-u* (*negr*-**u**) etc; masculin plural toate cazurile *-i* (*bun*-**i**), *-Ø* (*lungi*-*Ø*) etc. Ceea ce deosebește din punct de vedere cantitativ desinențele adjectivului de cele ale substantivului este faptul că pe lîngă desinențele comune cu adjectivul, substantivul are și alte desinențe neîntîlnite la adjectiv: la feminin singular substantivul are și desinența *-o* (*fat*-**o**), la feminin plural substantivul are și desinența *-uri* (*blăn*-**uri**) etc. In afară de aceasta, față de substantive, care au desinențe pentru toate cele trei genuri existente în limba română (masculin, feminin, neutru), adjectivele — mai exact unele dintre ele — au desinențe numai pentru două genuri, și anume, masculin și feminin: *bun*-*Ø*/*bun***ă**, *negr***u**/*neagr***ă**, *binefăcător*-*Ø*/*binefăcător***oare** etc. In sfîrșit, desinențele care sînt comune adjectivului și substantivului se repartizează în mod diferit la aceste două părți de vorbire. De exemplu, la substantive desinența *-ă* apare și la nominativ-acuzativul singular al femininelor (*școal***ă**), și la nominativ-acuzativul singular al masculinelor (*pop***ă**), și la nominativ-acuzativul plural al neutrelor (*ou***ă**), în timp ce la adjective desinența *-ă* apare numai la nominativ-acuzativul singular al femininelor (*bun***ă**, *lung***ă** etc); la substantive, la nominativ-acuzativul singular și plural al femininelor există și perechea de desinențe *-e*/*-uri* (*vreme*/*vremuri*), și perechea *-Ø*/*-le* (*stea*-*Ø*/*ste***le**) etc, perechi care nu se întîlnesc și la adjective (pentru toate desinențele adjectivelor, vezi mai departe).

Făcînd posibilă existența ca atare a adjectivului, desinențele (care nu sînt *zero*) contribuie — *indirect* — la transmiterea informației semantice (vezi mai sus, discuția privitoare la *mare*). Funcția principală a desinențelor, însă, este aceea de a contribui la indicarea **formelor** *de gen, număr și caz* la adjectivele din a căror structură fac parte (pentru faptul că la adjectiv genul, numărul și cazul nu sînt categorii gramaticale, vezi §6, §33). Luînd în considerație că, la fel ca la substantiv, și la adjectiv una și aceeași desinență trimite simultan și la *forma* de gen, și la *forma* de număr, și la *forma* de caz, precizăm că în limba română există o singură desinență adjectivală care permite identificarea certă a unui *anumit* gen aflat la un *anumit* număr, și anume, desinența *-ă* de la femininul singular (*bun***ă**, *lung***ă** etc), cu

Scanned with OKEN Scanner

care desinență, însă, nu se poate recunoaște și cazul, întrucît *bună, lungă* etc apar și la nominativ, și la acuzativ, și la vocativ (*aceasta este o femeie* **bună**; *văd o femeie* **bună**; *femeie* **bună**, *ajută-l!*). Toate celelalte desinențe ale adjectivului — utilizîndu-se atît la masculin, cît și la feminin, atît la singular, cît și la plural, la două (genitiv-dativ), trei (nominativ-acuzativ-vocativ) sau toate cinci cazurile, nu pot fi considerate mijloace principale de recunoaștere a unui *anumit* gen, număr și caz. Este vorba de: desinența *-Ø*, care poate apărea la toate cazurile la singularul și pluralul unor masculine [(un) sau *unui om* **bun-Ø**, (*niște*) sau *unor ochi* **adînci-Ø**)], la genitiv-dativul singular și la toate cazurile la pluralul unor feminine (*unei priviri* **adînci-Ø**, *niște* sau *unor priviri* **adînci-0**); desinența *-i*, care poate apărea la genitiv-dativul singular și la toate cazurile la pluralul unor feminine [*unei femei* **mari**, (*niște*) sau *unor femei* **mari**)] și la toate cazurile la pluralul unor masculine [(*niște*) sau *unor oameni* **mari**)]; desinența *-e*, care poate apărea la toate cazurile la singularul unor masculine [(*un*) sau *unui om* **mare**], precum și la nominativ-acuzativ-vocativul unor feminine (*floare* **gălbuie**) și la genitiv-dativul singular și toate cazurile la pluralul altor feminine [*unei femei* **bune**, *niște* sau *unor femei* **bune**].

Uneori, cînd — în stadiul actual al limbii — la forma de feminin a unor adjective apare un sufix moțional inexistent la masculin (vezi și §13, unde ne referim la substantive de tipul *păun/păuniță*), considerăm că în efectuarea structurii morfologice se poate apela la conceptul de *morfem complex*, în a cărui alcătuire intră sufixul moțional respectiv și desinența, eventual comutabilă cu articolul hotărît enclitic (vezi și §19). Procedînd în acest fel, la adjective (nearticulate, la gradul pozitiv) de tipul *frumușel/frumușică/frumușei/frumușele*, morfemul complex este *-el-Ø/-ică/-ei/-ele*, iar radicalul *frumuș-* (pentru aceeași segmentare, fără motivație, vezi și Marcela Manoliu, *Schiță...*, p. 271). Această soluție, cu radical unic și morfeme complexe, ni se pare mai convenabilă decît o alta cu trei radicali și cu desinențele *-Ø, -ă, -i, -le* sau *-e* (*frumușel-Ø/frumușic-***ă**/*frumuș-***i**/*frumuș-***le** sau *frumușel-***e**).

Articolul hotărît enclitic și *sufixul flexionar* **-u-** pot apărea numai la unele adjective și numai cînd acestea preced un substantiv care ar trebui să fie articulat hotărît[167]: **bunul** *om*, **buna** *femeie* etc. Nu primesc niciodată articolul hotărît enclitic și nici sufixul flexionar *-u-* adjectivele invariabile de tipul *așa, bine, gri, gata* etc, indiferent de faptul că preced substantivul, obligatoriu nearticulat (**așa** *om*) sau urmează substantivului nearticulat sau articulat: *femeie(a)* **bine**, *haină(a)* **gri**, *lucru(l)* **gata** etc.

---

[167] Pentru ideea că în astfel de structuri apare articularea indirectă a substantivului, vezi comentariul din §27.

Scanned with OKEN Scanner

La adjectivele care pot primi articol hotărît enclitic, articolul se atașează în aceeași manieră ca la substantivele comune corespunzătoare (vezi §18), și anume: articolul pentru feminin singular *-a* înlocuiește desinența *-ă* la tipul *bună* > *buna* și desinența *-e* la tipul *roșie* > *roșia*; articolul pentru feminin singular *-a*, articolele pentru feminin și masculin plural *-le* și *-lor* și articolul pentru feminin singular și masculin plural *-i* se adaugă la desinență la tipurile *marea*, *bunele*, *grelelor*, *bunei*, *bunii* etc; în sfîrșit, articolele pentru masculin singular *-l* și *-lui* și pentru feminin singular *-a* se adaugă după sufixul flexionar *-u-* la tipul *bunul*[168], *bunului*, *greaua*.

Funcția articolului hotărît enclitic de la adjectiv este aceea de a contribui la indicarea **formelor** *pentru gen, număr și caz*. Sînt specializate, în sensul că se află întotdeauna într-o formă aparținînd unui *anumit* gen și număr, doar *-l, -lui*, care trimit la masculin singular (*bunul om*, *bunului om*), și *-a*, care trimite la feminin singular (*buna femeie*), precum și *-lor*, care trimite întotdeauna la plural, fără a indica, însă, și genul (*bunilor oameni, bunelor femei*). Celelalte articole — intrînd în structuri ce aparțin atît masculinului, cît și femininului și, uneori, atît singularului, cît și pluralului — nu pot fi considerate semne de recunoaștere certă a unui anumit gen și, uneori, a unui anumit număr: *-le* apare și la masculin singular (*marele om*), și feminin plural (*bunele femei*); *-i* se întîlnește și la masculin plural (*bunii oameni*), și la feminin singular (*bunei femei*); *-lor* se utilizează la pluralul atît al masculinelor (*bunilor oameni*), cît și al femininelor (*bunelor femei*). Cît privește **forma** *de caz*, aceasta nu poate fi identificată niciodată prin articolul hotărît enclitic, întrucît acesta nu trimite la un anumit caz, ci la două sau mai multe cazuri: *-a* din *buna femeie* poate indica nominativul sau acuzativul, *-i* din *bunei femei* poate indica genitivul sau dativul etc.

* * *

In afară de radical, desinență, morfemul complex, articolul hotărît enclitic și sufixul flexionar *-u*, care pot fi identificate în structura majorității adjectivelor românești, la cîteva adjective, cum ar fi *rar*, *cunoscut*, *plin* și altele, pot apărea — după modelul altor limbi — în

[168] Pentru faptul că în vorbirea populară și familiară articolul *-l* nu se mai pronunță, valoare de articol căpătînd fosta desinență (*negru gînd* < *negrul gînd*) sau fostul sufix flexionar (*bunu om* < *bunul om*), vezi — schimbînd ceea trebuie schimbat — nota 144.

Scanned with OKEN Scanner

vorbirea oamenilor instruiți încă două segmente funcționale: sufixul gramatical *-isim*, pentru marcarea superlativului absolut, preluat pe cale cultă din latină (*carte* **rarisimă**); un pseudoprefix gramatical de tipul *arhi-*, pentru marcarea tot a superlativului absolut, preluat din franceză și latină (*operă* **arhicunoscută**, *sală* **arhiplină** etc).

* * *

Dacă lăsăm la o parte sufixul gramatical *-isim* și pseudoprefixele gramaticale de tipul *arhi-*, care interesează la categoria gramaticală a comparației (vezi mai departe), atunci rezultă — paradoxal — că **formele** *pentru un* **anumit** *gen, număr și caz* de la adjectiv nu pot fi identificate, în afara cîtorva excepții, prin apelul la flectivele care la categoriile gramaticale de gen, număr și caz de la substantiv reprezintă prin excelență **forma** *categorială*, adică desinența și articolul hotărît enclitic (în legătură cu faptul că și la substantiv desinența și articolul hotărît enclitic trebuie coroborate cu alte mărci, vezi §24-§26). Pentru susținerea acestei afirmații, considerăm util ca și la adjectiv să indicăm — la fel ca la substantiv — toate desinențele și articolele hotărîte enclitice posibile.

Desinențele de feminin singular nominativ-acuzativ (eventual și vocativ) și plural toate cazurile

-ă/-e (*bun***ă**/*bun***e**)
-ă/-i (*studențeasc***ă**/*studențeș***ti**)
-ă/-Ø (*adînc***ă**/*adînci*-Ø, *lung***ă**/*lungi*-Ø)
-e/-i (*mar***e**/*mar***i**)
-(i)e/-i (*verzui***e**/*verzu***i**)
-e/-e (*răuvoitoar***e**/*răuvoitoar***e**)
-e/-Ø (*vech***e**/*vechi*-Ø, *dulc***e**/*dulci*-Ø)
-Ø/-le (rea-Ø/*re***le**)[169]

[169] O situație particulară are desinența de plural *-le* de la un adjectiv ca *mititele*, la care singularul — reperabil, dar rarisim — este *mititea*-Ø. In locul acestei forme de singular, astăzi este aproape generalizată o alta, anume, *mititică* (această situație se întîlnește și la substantivele de tipul *rîndunică/rîndunea/rîndunele*). Dacă am dori *cu orice preț* să facem structura formelor *astăzi* uzuale *mititică/mititele*, atunci credem că în această privință ar exista două posibilități: a) prin analogie cu vocativul substantivului amonim *mititico*, s-ar putea detașa la singular în radical *mititic-* și un alt radical la plural *mitite-* prin raportarea la *mititea*; b) prin apelul la termenul și conceptul de «morfem complex» (vezi §19), s-ar putea detașa un singur radical pentru singular și plural, anume, *mitit-*, ceea ce rămîne de la acest corp fonetic comun, adică *-ică/-ele*, fiind — datorită faptului că marchează genul, numărul și cazul — morfeme complexe (în legătură cu toate perechile de desinențe de la adjectiv, vezi — *mutatis mutandis* — discuțiile de la desinențele corespunzătoare ale substantivelor din §17).

Scanned with OKEN Scanner

-Ø/-Ø (*coșcogeamite-Ø/coșcogeamite-Ø, binc-Ø/binc-Ø*)

Desinențe pentru toate cazurile la masculin singular și plural

-e/-i (*mare/mari*)
-u/-i (*albastru/albaștri*)
-u/-i (*cenușiu/cenușii*)
-Ø/-i (*bun-Ø/buni*)
-Ø/-i (*mititel-Ø/mititei*)
-Ø/-Ø (*adînc-Ø/adînci-Ø, coșcogeamite-Ø coșcogeamite-Ø*)

Desinențe pentru feminin singular genitiv-dativ (comune cu toate cazurile de la plural — vezi mai sus)

-e (*unei femei* **bun-e**)
-i (*unei reviste* **studențeșt-i**)
-Ø (*unei priviri* **adînci-Ø**, *unei reviste* **vechi-Ø**)
-le (*unei probleme* **gre-le**)

Articole pentru feminin singular și plural

N-A (la sg., eventual și V) -a/-le (*buna femeie/bunele femei*)
G-D (la pl., eventual și V) -i/-lor (*bunei femei/bunelor femei*)

Articole pentru masculin singular și plural

N-A (la sg., eventual și V) -le/-i (*marele om/marii oameni*)
-l/-i (*albastrul ochi/albaștrii ochi*)
G-D (la pl., eventual și V) -lui/-lor (*marelui om/marilor oameni*)

Aceste liste arată că din 34 de desinențe pentru *formele* de gen, număr și caz de la adjectiv, doar 1 (deci mai puțin de 3%), anume, *-ă*, indică în mod cert femininul singular, iar din zece forme ale articolului hotărît enclitic posibile la adjective, numai 3(30%) trimit în mod cert la un anumit gen și număr (*-l* și *-lui* la masculin singular, *-a* la feminin singular) și numai 1 (10%) la numărul plural, indiferent de gen (*-lor*).

Slaba posibilitate de recunoaștere prin desinențe și articole hotărîte enclitice a *formelor* de gen, număr și caz de la adjective justifică existența și a altor mijloace de indicare a acestor *forme*. Reamintind alternanțele fonetice din radical (vezi mai sus) și menționînd în treacăt prepoziția *de*, care în construcții «concentrate» comparabile cu îmbinările stabile de cuvinte trimite, împreună cu desinența de N-A, la forme de acuzativ (o știu **de mic-ă** < *o știu* **de** CÎND ERA FATĂ **mic-ă**, *de* **bun-Ø** *e bun, dar...*< **de** OM **bun-Ø** *e* OM *bun, dar...*), subliniem că oriunde *formele* de gen, număr și caz ale adjectivului nu sînt identificabile cu precizie prin mărcile deja prezentate, acest lucru se realizează prin *context*. Prin *context* înțelegem aici *regentul* — concretizat într-un substantiv, pronume sau numeral întrebuințat pronominal — al adjectivului, care impune

Scanned with OKEN Scanner

subordonatului (adică adjectivului) *forma* unui *anumit* gen, număr și caz. Cu ajutorul contextului se precizează genul, numărul și cazul la adjectivele *variabile*, la care desinențele, articolele hotărîte enclitice și alternanțele fenotice prezintă omonimii. De exemplu, forma adjectivală *verde* — cu desinența *-e* și alternanța fonetică *d/z* — poate aparține masculinului și femininului singular aflat la nominativ, acuzativ sau chiar vocativ, dar în contextul *copacul* **verde** *e frumos* adjectivul respectiv este masculin singular nominativ, în *coseşte iarbă* **verde** același adjectiv este feminin singular acuzativ etc; forma adjectivală *adîncii*, în a cărei structură se află articolul hotărît enclitic *-i* și alternanța *c/č*, poate reprezenta și femininul singular genitiv-dativ, și masculinul plural nominativ-acuzativ, dar în *semnificația* **adîncii** *priviri nu este evidentă* adjectivul *adincii* reprezintă femininul singular genitiv, în **adîncii** *priviri îi găsești multiple semnificații* adjectivul în discuție este la femininul singular dativ, în **adîncii** *ochi au frumusețe adevărată* același adjectiv este masculin plural nominativ ș.a.m.d.

§36. Una din modificările cele mai importante petrecute în flexiunea românească în raport cu cea latinească apare la categoria gramaticală a comparației, care în limba latină se realiza **sintetic** (cu ajutorul sufixelor *-ior/-ius, -issimus/-issima/-issimum* etc — vezi Bujor și Chiriac, *lucr. cit.*, p. 50-51), iar în limba română este — cu excepții nesemnificative (vezi §35, *passim*) — **analitică**. Această schimbare a tipului de flexiune s-a realizat de-a lungul secolelor, primele texte românești atestînd o situație precară a formelor pentru comparație *nemoștenite* din latină. Urmărind utilizarea gradelor de comparație în cîteva texte românești vechi[170], am găsit, pe de o parte, că sînt inexistente formele comparativului de egalitate și de inferioritate, iar pe de altă parte, că frecvența cea mai mare o are pozitivul, care continuă forma din limba latină: *bunu*, CPB, 104/16, *bunru*, CV, 64v6, *buni*, CT, 4v 10-11 etc. Dintre *formele* create pe terenul limbii române, poate fi considerată încetățenită — pentru că are o frecvență relativ mare — doar aceea a comparativului de superioritate, construită cu adverbul-morfem *mai*: **mai** *tîrăru*, CPB, 442/10-11, **mai** *înțeleptu*, CV,37r 11-12, **mai** *tare*, CT,68v 5-6 etc. Despre formele superlativului relativ nu se poate vorbi decît în cîteva contexte insuficient de clare, care pot fi interpretate și ca superlative relative, dar și ca adjective pronominale demonstrative urmate de adjective la comparativul de superioritate:

[170] Vezi *Observații privitoare la morfologia adjectivului din* **Codicele popii Bratul**, AUI, XXII, 1976, p.16-17.

Scanned with OKEN Scanner

E ovreaii întăriră curatele mueri și cu bune feațele și *cei mai denainte* cătățeani și ridicară gonire spre Pavel și spre Varnava

(CPB, 148/5-M)

Și începură a se veseli. Era fiiul lui *cela mai marele* la sate

(CT, 155^{v}16-19)

Cît privește superlativul absolut, trei tipuri de construcții sînt susceptibile de a fi considerate ca atare.

a) **Mult**+*adjectiv*, formă arhaică întîlnită foarte rar în textele cercetate:

... și svrîșenia Domnului văzutu; că **multu** *m < i > l < o > stivŭ* iaste și eftinu ainte de toate

(CPB, 292/16-19)

Această «formă» se utilizează uneori cu intenții expresive în literatura artistică modernă:

Ea-l oprește-n loc cu ochii și c-o **mult** *smerită* rugă

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 64)

b) **Foarte** (+*substantiv*)+ *adjectiv* este o structură cu frecvență mică în textele cercetate:

...preafiindu corabia, temîndu-ne se nu întru Sirtu cază, spînzurămu poală; așa purtați eramu, **foarte** *burați* eramu noi

(CPB, 249/1-7)

...temîndu-se cum se nu cadză în Sirtu, spîndzurară veatrila; și așa purtați eramu **foarte** *vihoriți* noi

(CV,44^{r}10-14)

In vreamea aceaia, **foarte** n ă r o d ŭ *multŭ* era și nu avea ce mînca

(CT, 85^{r} 4-5)

Această structură poate fi considerată și ca *formă* de superlativ absolut a adjectivului, care s-a continuat în limba literară modernă, dar — pentru cei familiarizați cu limba română veche — și ca un adjectiv la pozitiv determinat de adverbul *foarte* cu «sens de superlativ» (=*foarte tare, foarte mult, foarte puternic* etc). In favoarea ultimei interpretări pot fi invocate — în afara dislocărilor prin substantiv (vezi exemplul din Coresi) — și contexte cu adverbul *foarte* postpus adjectivului la pozitiv:

Și fu răsipa ei *mare* **foarte**

(CPB, 435/1-2)

... luo elŭ draculŭ întru măgură *înaltă* **foarte**

(CT, 5^{v} 6-7)

Foarte cu «sens de superlativ» — urmînd adjectivului sau ca determinant al unui verb — este utilizat uneori în mod deliberat în literatura artistică modernă:

Scanned with OKEN Scanner

De asemenea cinste, cucul, *supărat* **foarte**,
Se duse mai departe

(Gr. Alexandrescu, *Poezii alese*,
București, 1951, p.120)

Se mînie **foarte** de înșelăciunea... și perfidia împărătească

(N. Bălcescu *Opere*, II, București, 1953, p. 270)

c) **Prea**+*adjectiv* este o structură cu frecvență de asemenea mică, în care elementele componente apar aglutinate:

Cine e **preamîndru** și meșteru întru voi se arate dintru buna viiață lucrul său

(CPB, 283/81)

Cine o **preamîndru** și meșteru întru voi se arate din bunră viață lucrul său

(CV, 63r 9-12)

Neamŭ hitleanŭ și **preaiubitori**, seamne cearețĭ și seamne nu se vor da lor

(CT, 34r 16-18)

Uneori «formația» respectivă — în care *prea* poate fi considerat și morfem (astăzi de circulație mai ales populară și familiară) al superlativului absolut, dar, poate mai bine, și pseudoprefix pentru crearea de noi cuvinte — este preluată din slavă, cum probează un text bilingv interliniar cum este *Codicele popii Bratul* (1559-1560), unde slavului прѣмѫдрь, 283/7, îi corespunde românescul *preamîndru*, 283/8; alteori, «formația» românească cu *prea-* este analogică, ideea de accentuare a caracteristicii fiind exprimată prin mijloace diferite în română și slavă în același *Codice al popii Bratul*: de exemplu, slavul възлюблєнєи, 347/20-21, este tradus prin *preaiubitul*, 347-8/21-1, slavul пристрашєн, 105/7, prin *preaînfricatu*, 105/8 etc. In favoarea considerării lui *prea-* ca pseudoprefix poate fi invocat și faptul că unele din «formațiile din limba română veche s-au perpetuat — mai ales în anumite domenii ale vieții sociale și spirituale — pînă în zilele noastre: *preacinstit, preacucernic, preacurat, preacuvios, preafericit* etc (vezi DLR, vol. VIII, partea a patra, p. 1241 sqq.).

De la epoca veche la epoca modernă a limbii române, categoria gramaticală a comparației se dezvoltă nu numai în sensul consolidării aspectelor opozabile atestate în textele vechi, ci și al apariției — în scris — a unor aspecte opozabile inexistente în primele texte de limbă română. Notăm și faptul că în ultimul timp comparația adjectivului (pentru comparația adverbului vezi cap. IX) a preocupat pe specialiști în sensul căutării unor noi soluții la problemele — teoretice și practice — insuficient elucidate de gramatica clasică. In

Scanned with OKEN Scanner

această privință, meritorii sînt sublinierile unor distincții, cum ar fi aceea vizînd cele două «laturi» interdependente care interesează la categoria gramaticală a copmarației, și anume, **intensitatea** *caracteristicilor*, care poate fi *zero*, *intermediară* și *superioară*, și **comparația** *caracteristicilor*, care trimite — cu anumite restricții și «nuanțări» — la *gradul pozitiv*, *gradul comparativ* și *gradul superlativ*[171].

In cercetările recente există, însă, după părerea noastră și unele interpretări care pot fi privite cu rezerve. De exemplu, dorind să pună în evidență «caracterul relațional» al comparației, Marina Rădulescu susține ideea[172] că „dacă am ține seama numai de f o r m a adjectivului..., nu am putea sesiza... diferența dintre gradul pozitiv (*Ea are ochi* **albaștri**) și comparativul de egalitate (*Ea are ochi* **albaștri** *ca cerul* «ea are ochi l a f e l d e albaștri ca cerul»)" — *art. cit.*, p. 15. Din punctul nostru de vedere, considerarea lui *albaștri* din *ochi* **albaștri** *ca cerul* drept comparativ de egalitate este neconvenabilă, datorită faptului că ignoră **forma dată** a adjectivului (*ochi* **albaștri** *ca cerul*), care este reperată, analizînd **forma reconstituită** (*ochi la fel de* a l b a ș t r i *ca cerul*), care și ea este reperată, dar reprezintă **altă** *structură*. Altfel spus, dacă în *ea are ochi* **albaștri** *ca cerul* spunem — apelînd la reconstituire — că *albaștri* este la comparativul de egalitate, atunci ar trebui să spunem — apelînd de asemenea la reconstituire — că și în *vede un om ca o maimuță* avem de-a face cu comparativul de egalitate *la fel de frumos* din *vede un om* **la fel de frumos** *ca o maimuță*, în *vorbește ca*

[171] Vezi, de exemplu, Marina Rădulescu, *Despre categoria comparației în limba română*, LR, XXXVI, 1981, nr. 1, p. 18 sqq.

[172] Această idee apare la Maria Manoliu, *Asupra categoriei comparației în limba română*, SCL, XIII, 1962, nr. 2, p. 205; „«Pozitivul» și «comparativul de egalitate» formează două unități distincte deși uneori au același formant: zero, deoarece ∅ comparativ de egalitate poate fi înlocuit cu *tot așa de* în orice lanț *Floarea este albă ca zăpada — Floarea este tot atît de albă ca zăpada*, în timp ce ∅ pozitiv nu poate fi înlocuit totdeauna prin *tot așa de*». Ilustrată cu contextul *era o cîmpie... lungă* CA PUSTIUL, ideea apare și în *Gram. Acad.*, I, p. 127, unde se spune că «un mijloc de redare a comparativului de egalitate este compararea unui adjectiv cu un obiect care sugerează calitatea exprimată de adjectiv». In legătură cu un context — similar — de tipul *oameni* **bătrîni** AȘA CA TINE, se apreciază că *așa ca* stabilește legătura între «cei doi termeni ai comparativului de egalitate», cu precizarea că aici «avem de-a face cu o contopire a procedeelor de formare a celor doi termeni ai comparativului de egalitate și cu o schimbare a topicii: *oameni bătrîni așa ca tine = oameni tot așa de bătrîni ca (și) tine*» (i b i d e m).

Scanned with OKEN Scanner

prietenul său avem de-a face cu comparativul de egalitate *la fel de bine* din *vorbește* **la fel de bine** *ca prietenul său*[173] ș.a.m.d. Considerând că în principiu *prin reconstituire doar se justifică* actuală structură, fără ca analiza structurii *reconstituite* să fie valabilă și la structura *dată*, sîntem de părere că atît în (1) *ea are ochi* **albaștri**, cît și în (2) *ea are ochi* **albaștri** *ca cerul*, adjectivul *albaștri* este la gradul pozitiv; cît privește termenul cu care se face comparația (*ca cerul*), a cărui exprimare nu este obligatorie, acesta — funcționînd ca un circumstanțional comparativ — *este* **exterior adjectivului comparat** și, în consecință, nu poate indica gradul de comparație la care se află adjectivul avut în vedere.

O discuție necesită și comparația a două caracteristici aparținînd aceleiași entități, menționată încă de la sfîrșitul secolului trecut de H.Tiktin, *op.cit.*, p.85, în contexte ca *Alexandru e mai silitor (mai puțin silitor) decît inteligent*. Referindu-se la acest tip de construcție, pentru care dă ca exemplu *el este tot atît de înalt cît și de voinic*, Marina Rădulescu apreciază că aici «este preferabilă soluția coordonării copulative a două adjective la gradul pozitiv, însoțite de determinări modale cantitative» (*art. cit.*, p. 16). Aceasta pentru că — spune autoarea — la comparativul de egalitate a fost încadrat nu numai *(1) el este tot atît de înalt cît și de voinic*, ci și *(2) el este pe cît de înalt pe atît de voinic* — diferit de (1) —, ceea ce permite să se spună că *(1)* «este... echivalent» și cu *(3) el este la fel de înalt și de voinic, (4) el este deopotrivă (de) înalt și (de) voinic, (5) el este înalt și voinic în egală (aceeași) măsură*, «enunțuri în care se evidențiază o coordonare copulativă între două adjective...» (*ibidem*). Cu alte cuvinte, în loc să se argumenteze că în (1) apare coordonarea, **se afirmă** că (1) este «echivalent» cu (3), (4), (5) unde este evidentă coordonarea și, în consecință, se apreciază că și în (1) se poate vorbi tot de coordonare. Așadar, negarea comparativului de egalitate din *el este tot atît de înalt cît și de voinic* se face prin apelul la un raționament cu *baza falsă*, care conduce în mod firesc la o *concluzie de aceeași factură cu baza*[174]. Ne

---

[173] Consecvent aplicată, **reconstituirea** ar duce la necesitatea revizuirii a foarte multor realități ale gramaticii românești, ca putînd viza și subiectul (în *sînt printre voi de-aceia*, subiectul ar urma că nu este *de-aceia*, ci *oameni*, din *sînt printre voi de-aceia*, subiectul ar urma că nu este *de-aceia*, ci *oameni*, din *sînt printre voi* **oameni** *de-aceia*), și numele predicativ (în *banca este de lemn* ar trebuie să spunem că numele predicativ nu este *de lemn*, ci *bancă*, din *banca este* **bancă** *de lemn*) etc. În altă ordine de idei, în legătură cu neconcordanța dintre conținutul categorial și forma categorială, pot fi amintite și *valorile* admise de gramatica clasică la aspectele opozabile ale unor categorii gramaticale. De exemplu, într-un context ca *mîine vii la mine*, se acceptă că *vii* este un indicativ cu valoare de imperativ (și nu un imperativ), într-un dialog ca *«— Taci odată! — Am tăcut»* se acceptă că *am tăcut* este un perfect compus cu valoare de viitor (și nu un viitor) ș.a. În acest sens, am putea spune că în contexte de tipul *ea are ochi albaștri ca cerul*, adjectivul *albaștri* este la pozitiv cu valoare de comparativ de egalitate (și nu un comparativ de egalitate).

[174] Pentru o apreciere similară, vezi Gh. D. Trandafir *Observații asupra unor puncte de vedere noi despre categoria comparației*, LR, XXXVII, 1988, nr. 2, p. 172.

Scanned with OKEN Scanner

referim la faptul că — *netransformate* în funcție de dorința noastră, ci păstrate așa cum sînt *date* — structurile de tipul (1) și (3) **nu** *sînt «echivalente»*, întrucît în (1) cele două caracteristici sînt *comparate* una cu alta (*el este* **tot atît de** *înalt* **cît și de** *voinic*), iar în (3) sînt *asociate una cu alta* (*el este la fel de înalt* **și** *de voinic*). Luînd în considerație acest lucru, urmează că *analiza structurii de tipul (3) nu poate fi «transferată» la structura de tipul (1)*. Adăugăm și faptul că — dorind să susțină *cu orice preț* ideea coordonării în (1) — autoarea «segmentează» contextul dat de așa natură încît schimbă total comunicarea inițială: apreciind că «formanții *atît... cît și...* funcționează ca mărci ale coordonării, în enunțuri ca *Au venit atît mama cît și tata*» (i b i d e m), autoarea ignoră că structurile de tipul *au venit atît mama cît și tata* — unde *atît* apare ca un element al unei îmbinări libere — sînt complet diferite structural de cele de tipul (1), unde *atît* aparține îmbinării stabile *tot atît de* [așa cum și *fel* face parte din îmbinarea stabilă *la fel de* din (3)] și ca urmare nu poate fi considerat singur în corelație cu *cît și* (*el este* **atît înalt, cît și voinic** ≠ *el este* **tot atît de înalt cît și de voinic**). Dacă admitem cele arătate mai sus, putem conchide că — întrucît nu s-au adus argumente convingătoare care s-o infirme — teza încetățenită în gramatica noastră, potrivit căreia comparația este posibilă și între *două* caracteristici aparținînd aceleiași entități, își păstrează actualitatea.

O ultimă interpretare din cercetările recente pe care o mai menționăm vizează pe *puțin* din *mai (foarte, cel mai) puțin sensibil*, pe care Marina Rădulescu îl consideră ca făcînd parte — cu valoare negativă — dintr-un «adjectiv compus» *puțin sensibil*: «omonimia dintre *mai* **puțin sensibil** *decît tine* și *mai* **insensibil** *decît tine* este primul argument pentru adoptarea acestei soluții» — *art. cit.*, p. 22, unde sînt prezentate și celelalte argumente, și anume: adjectivul compus «nesudat» apare și la comparativul de egalitate (*el este la fel de* **puțin sensibil** *ca tine* = *el este la fel de* **insensibil** *ca tine*), și la pozitiv [*el este* **puțin sensibil** *la frumos* = *el este (cam)* **insensibil** *la frumos*]; sensul sintagmei *puțin+adjectiv* diferă de suma sensurilor elementelor componente; în română este bine reprezentat și încă productiv procedeul de formare a adjectivelor compuse din adverb+ adjectiv (*așa-numit, bine cunoscut* etc). In consecință — spune autoarea — «vom opta... pentru analizarea unor secvențe ca *mai (foarte, cel mai) puțin interesant* după cum urmează: *mai (foarte, cel mai)* + adjectiv compus *puțin interesant*. Ca urmare, excludem dintre valorile categoriei comparației din limba română termenii «negativi» (comparativul de inferioritate, superlativul absolut de inferioritate, superlativul relativ de inferioritate)» — *art. cit.*, p. 22-23.

Scanned with OKEN Scanner

Caracterul neconvenabil al acestei interpretări «surprinzătoare» a fost relevat de Gh. D. Trandafir (articolul citat în nota 174, p. 173-174), care arată că: sturucturile considerate sinonime (a.*mai* **puţin sensibil** *decît tine*; b.*mai* **insensibil** *decît tine*) **nu** *sînt sinonime*, pentru că în *a.* ambii referenţi sînt *sensibili*, în timp ce în *b*, nici unul dintre ei *nu este sinsibil*; faţă de sintagma *puţin sensibil*, unde ambii termeni au independenţă semantică, în *mai puţin sensibil* adverbul *puţin* are semnificaţie zero, fiind substituibil cu *mai, foarte, cel mai* etc; dacă *puţin sensibil* ar fi un adjectiv compus, atunci acesta ar reprezenta, cînd este precedat de *mai*, un comparativ de superioritate, ceea ce evident nu corespunde realităţii. Considerând logice argumentele aduse de Gh. D. Trandafir, sîntem de părere că nu există motive pentru negarea existenţei comparativului de inferioritate, a superlativului relativ de inferioritate şi a superlativului absolut de inferioritate.

* * *

Discuţiile pe care le-am făcut mai sus trimit la ideea că din punctul nostru de vedere *la categoria gramaticală a comparaţiei de la adjectivul românesc este convenabilă schema clasică*, la care se pot aduce unele «nuanţări» în funcţie de evoluţia limbii şi de cercetările recente în această privinţă.

Conţinutul categoriei gramaticale a comparaţiei îl sonstituie *intensitatea* caracteristicilor existente la entităţi, care poate fi considerată de vorbitori şi *în măsură «obişnuită»*, în sensul că nu atrage atenţia prin augmentare sau diminuare, şi *în măsură mai mare sau mai mică decît cea «obişnuită»*, şi *în măsură superioară în raport cu cea «obişnuită»*. Astfel imaginată, intensitatea caracteristicii nu reprezintă un *datum*, ci este *rezultatul comparaţiei (explicite sau implicite)*[175] făcute de vorbitori fie — de obicei — a unei singure catacteristici la aceeaşi entitate în circumstanţe diferite ori la două sau mai multe entităţi indiferent de circumstanţe, fie — rar — a două ori mai multe caracteristici ale unei singure entităţi mai ales în aceleaşi circumstanţe, iar uneori în circumstanţe diferite. Admiţînd atît comparaţia explicită, cît şi comparaţia implicită şi cunoscînd că în mod logic comparaţia presupune (minimum) două elemente, urmează că la categoria gramaticală a comparaţiei putem vorbi de *doi termeni*:

[175] Această idee apare la *Avram, Gram.*, p. 91: «nu toate [gradele de comparaţie] exprimă intensitatea unei însuşiri prin comparaţie, dar au, într-un fel sau altul, legătură cu ea»; mai ferm apare formulată ideea la Marina Rădulescu: „toate valorile categoriei comparaţiei «implică» pe plan semantic o comparaţie şi se manifestă, în planul expresiei, prun *construcţii de comparaţie*" (*art. cit.*, p. 23, *passim*).

Scanned with OKEN Scanner

primul termen este întotdeauna exprimat, pentru că este reprezentat prin adjectivul *comparat* care — indiferent de funcția sintactică — arată caracteristica cu o anumită intensitate («obișnuită», mai mare sau mai mică, în măsură superioară); **al doilea termen**, exprimat doar uneori (cînd vorbim de comparație explicită), arată cu ce sau cu cine *se face comparația* ce permite — în calitate de reper — aprecierea privitoare la măsura intensității caracteristicii, pe care măsură, însă, nu o modifică, ci *doar o pune în evidență*; el, adică al doilea termen, poate indica: o altă circumstanță (decît cea avută în vedere prin primul termen) în care entitatea are caracteristica respectivă; o altă entitate posesoare a caracteristicii exprimate prin primul termen; o altă caracteristică (decît cea indicată prin primul termen) existentă, în aceleași circumstanțe sau în circumstanțe diferite, la aceeași entitate. Acest al doilea termen — cînd apare în comparația explicită — îndeplinește întotdeauna o altă funcție sintactică decît primul termen, funcție care, atunci cînd primul termen indică o caracteristică cu intensitatea «obișnuită» sau mai mică ori mai mare decît cea «obișnuită», este aceea de circumstanțial comparativ (cu o anume dependență și de un regent de tip nominal) introdus prin:

a) o prepoziție de tipul *ca, decît, cît, în comparație cu* etc — dacă este parte de propoziție —, în contexte ca:

> Iar de sus pîn-în podele un painjăn prins de vrajă
> A țesut subțire pînză *străvezie* **ca o mreajă**
>
> (M. Eminescu, *op. cit.*, p. 62)

b) un jonctiv subordonator în frază de tipul *cum, decît, după cum, precît* etc — dacă este o propoziție secundară —, în contexte de tipul:

> Și se făcu o nuntă *mîndră* și *frumoasă*, **cum n-a fost alta pe fața pămîntului**.
>
> (M. Eminescu, PL, p. 23)

Cînd primul termen indică o caracteristică de intensitate superioară celei «obișnuite», atunci al doilea termen (din comparația explicită) poate fi considerat ca reprezentînd în principiu funcția de complement sau, cu anumite rezerve, chiar de circumstanțial. In legătură cu complementul — care, dacă este parte de propoziție, este introdus prin prepoziții de tipul *dintre, din, între* etc —, credem că acesta poate fi considerat indirect, cu precizarea că la funcția respectivă este și o oarecare dependență de un regent de tip nominal (am putea vorbi aici de un «partitiv răsturnat» — vezi *Sintaxa*, funcția de atribut). Exemplu:

Scanned with OKEN Scanner

...eu cred că mie mi se cuvine această cinste, pentru că sînt *cel mai mare* **dintre fraţi**.

(I. Creangă, *Opere*, ediţia bibliofilă, Bucureşti, 1972, p.107)

Cînd funcţia de complement indirect se concretizează într-o propoziţie, aceasta este introdusă printr-un pronume (adjectiv pronominal) relativ în acuzativ precedat de una din prepoziţiile indicate mai sus: *el este* c e l m a i b u n **din cîţi concurează**.

Cît priveşte funcţia de circumstanţial (care poate fi de timp sau de loc), despre aceasta se vorbeşte în unele lucrări de specialitate (vezi de exemplu *Gram. Acad.*, I, p. 129) în structuri în care măsura intensităţii caracteristicii apare limitată în timp sau spaţiu, acest lucru fiind indicat printr-un substantiv (însoţit sau nu de o determinate) în acuzativ cu o prepoziţie ce trimite la timp sau loc (*aceasta a fost ziua lui* c e a m a i b u n ă **din ultimul timp**), printr-un adverb cu prepoziţie (*el este* c e l m a i m a r e **de aici**) sau printr-o prepoziţie introdusă printr-un adverb relativ de timp sau de loc precedat de o prepoziţie din categoria celor indicate mai sus (*aceasta a fost ziua lui* c e a m a i b u n ă **de cînd a îmbătrînit**).

In legătură cu *al doilea termen*, care — repetăm — este exterior adjectivului comparat, acesta poate apărea, fără a fi obligatoriu, pe lîngă un adjectiv indicînd *orice* măsură a intensităţii caracteristicii (acest lucru a fost subliniat mai ales în articolul citat al Marinei Rădulescu, *passim*). Aşadar, în afară de situaţiile indicate imediat mai sus, al doilea termen — concretizat într-un circumstanţial comparativ — poate apărea şi în dependenţă de un adjectiv exprimînd o caracteristică la care intensitatea este în măsură «obişnuită» (*are ochi* a l b a ş t r i **ca cerul** — vezi mai sus), şi în dependenţă de un adjectiv exprimînd o caracteristică la care intensitatea este în măsură superioară absolută (*această traducere este* f o a r t e b u n ă **în comparaţie cu altele**...).

Al doilea termen, însă, poate şi să nu fie exprimat, cînd considerăm că avem de-a face cu o comparaţie implicită. Această situaţie apare cel mai frecvent la adjectivele cu intensitatea în măsură «obişnuită» sau în măsură superioară absolută: despre un om se poate spune că în anumite circumstanţe este *bun* sau *foarte bun* numai dacă se are în vedere că acelaşi om în alte circumstanţe sau alt om indiferent de circumstanţe este *mai bun, mai puţin bun* etc. Destul de frecvent, al doilea termen poate să nu fie exprimat şi atunci cînd intensitatea caracteristicii exprimate de adjectiv este în măsură mai mare ori mai

Scanned with OKEN Scanner

mică decît cea «obișnuită» sau în măsură superioară relativă în raport cu cea «obișnuită»: un om poate fi, în anumite circumstanțe, *mai bun, mai puțin bun* sau *cel mai bun* numai dacă avem în vedere că același om în alte circumstanțe sau alt om indiferent de circumstanțe este *bun, foarte bun* etc. În cazuri rare și numai dacă se poate deduce cu ușurință din context, al doilea termen poate să nu fie exprimat și cînd măsura intensității adjectivului avut în vedere este aceeași la entitatea dată în circumstanțe diferite sau la entități diferite indiferent de circumstanțe: *astăzi este* **la fel de bun** [CA IERI], *el este* **tot așa de vesel** [CA EA] etc.

Pentru a pune în lumină **forma** *comparației*, este necesar, pe de o parte, să luăm în considerație toate aspectele opozabile de la această categorie gramaticală, iar pe de altă parte, să ținem cont de tipul de flexiune — analitic și sintetic — posibil la comparația adjectivelor românești. Procedînd în acest fel, găsim că la flexiunea analitică, unde — la adjectivele ce acceptă comparația — pot apărea toate aspectele opozabile ale acestei categorii gramaticale, mărcile sînt atît concrete, cînd sînt constituite din cuvinte-morfem, cît și abstracte (∅), prin opoziție cu mărcile concrete.

Mărcile concrete, care apar la formele ce indică intensitatea în măsură mai mare, mai mică sau superioară — relativă și absolută — sînt reprezentate prin următoarele (categorii de) cuvinte-morfem:

— adverbul-morfem *mai*, cînd intensitatea este în măsură mai mare decît cea «obișnuită»;

— perifraza adverbială-morfem *mai puțin*, cînd intensitatea este în măsură mai mică decît cea «obișnuită»;

— perifraze adverbiale-morfem de tipul *la fel ca, la fel de, tot așa de* etc, cînd intensitatea este aceeași ca la *al doilea termen*, putînd fi, adică, în măsură mai mare, mai mică, superioară sau «obișnuită» (vezi de exemplu, Marina Rădulescu, *art. cit.*, p. 26);

— perifraza-morfem variabilă după gen, număr și caz *cel* (*cea, cei* etc) *mai*, cînd intensitatea este în măsură superioară relativă pozitivă;

— perifraza-morfem variabilă după gen, număr și caz *cel* (*cea, cei* etc) *mai puțin*, cînd intensitatea este în măsură superioară relativă negativă;

— adverbe-morfem — sintetice și perifrastice — de tipul *foarte, tare, prea, grozav de, teribil de* etc, cînd intensitatea este în măsură superioară absolută pozitivă;

— perifraze adverbiale-morfem de tipul *foarte puțin, tare puțin, prea puțin, grozav de puțin, teribil de puțin* etc, cînd intensitatea este în măsura superioară absolută, negativă.

Scanned with OKEN Scanner

Prin opoziție cu aceste mărci concrete care apar la intensitatea mai mare, mai mică și superioară, la intensitatea în măsură «obișnuită» marca este Ø (*zero*) precedînd adjectivul.

Spre deosebire de comparația analitică — născută pe terenul limbii române și utilizată în toate stilurile funcționale — pe care o putem considera «*generală*» (pentru adjectivele care nu acceptă comparația, vezi mai departe) și *regulată*, comparația sintetică — neologism latino-romanic întîlnit sporadic în exprimarea elevată (uneori prețioasă) — este *sporadică* (numărul adjectivelor la care este posibilă este în cel mai bun caz de ordinul zecilor) și *defectivă* (vizează numai intensitatea în măsură superioară absolută pozitivă în raport cu cea «obișnuită», rămînînd în afară intensitatea în măsură mai mare, mai mică și superioară relativă). La intensitatea în măsură superioară absolută pozitivă — prin opoziție cu *zero*[176] de la intensitatea în măsură «obișnuită» — marca poate fi:

— sufixul gramatical *-isim* la un adjectiv ca *rar***isim** (<lat. *rarissimus*, fr. *rarissime*, it. *rarissimo*), după modelul căruia se mai formează uneori și altele, cum ar fi *doct***isim**;

— prefixoide ca *arhi-*, *extra-*, *hiper-*, *super-*, *supra-*, *ultra-* (vezi Rodica Ocheseanu, *Prefixele superlative în limba română*, SMPFC, I, București, 1959, p.29 sqq), preluate mai ales *din* sau *după* franceză (fr. *archiconnue* > rom. *arhicunoscut*, fr. *extra-fin* > rom. *extrafin*, fr. *hypercorrect* > rom. *hipercorect*, fr. *superfin* > rom. *superfin*, fr. *supra-sensible* > rom. *suprasensibil*, fr. *ultra-sensible* > rom. *ultrasensibil*), cu ajutorul cărora iau naștere unele formații românești de largă sau restrînsă circulație, cum ar fi: **arhi***știut*, **extra***dur*, **hiper***emotiv*, **super***greu*, **supra***fin*, **ultra***confortabil* etc.

Asociind *conținutul categorial* și *forma categorială* imaginate așa cum am arătat mai sus, urmează că la structurile gramaticalizate (cu ignorarea acelora la care intensitatea este indicată semantic[177]) ale

[176] Precizăm că marca *zero* de la comparația sintetică este diferită de marca *zero* de la comparația analitică, în sensul că *zero* de la comparația sintetică este în opoziție cu un morfem propriu-zis, aglutinat cu radicalul (exemplu, *rar-*Ø/*rar***isim**, Ø-*greu*/**super***greu* etc), în timp ce *zero* de la comparația analitică intră în opoziție cu un cuvînt-morfem, neaglutinat cu radicalul (exemplu, Ø *bun*/**mai** *bun* etc).

[177] Ne referim la structurile în care unele adverbe sintetice sau perifrastice ce apar uneori ca «anexe» ale adjectivelor, *avînd sens lexical*, nu îndeplinesc funcție de marcă, ci *funcție sintactică* (de circumstanțial). In această situație considerăm că se află, de exemplu: adverbe sintetice de tipul *puțin*, *insuficient* etc din contexte ca **puțin** *cunoscător*, **insuficient** *orientat* etc (la *Iordan-Robu, LRC*, p.407, găsim că «*gradul intensității scăzute*... se marchează cu adverbele cantitative *puțin*,...*insuficient*...»); adverbe perifrastice ca *de-a binelea*, *cu vîrf și îndesat* etc (în lucrarea citată imediat mai sus, p.408, se spune că «*gradul intensității maxime* se marchează... cu adverbele...' *de-a binelea*,...*cu vîrf și îndesat* etc») ș.a.

adjectivelor românești *categoria gramaticală a comparației are opt aspecte opozabile ce sînt grupabile în trei grade: pozitivul, comparativul* și *superlativul.*

Gradul pozitiv este reprezentat printr-un singur aspect opozabil, la care intensitatea catacteristicii exprimate prin adjectiv este în măsură «obișnuită» (adică nu atrage atenția nici prin diminuare, nici prin augmentare), fiind marcată prin *zero* ce se opune atît cuvintelor-morfem proclitice din flexiunea analitică (Ø *bun* în opoziție cu **mai** *bun* etc), cît și morfemelor propriu-zise proclitice (Ø-*greu* în opoziție cu **super***greu* etc) și enclitice (*doct*-Ø în opoziție cu *doc***tisim** etc) din flexiunea sintetică. Gradul pozitiv se realizează frecvent sau într-un singur termen — reprezentat prin adjectivul comparat —, cînd comparația este implicită, iar uneori — cînd comparația este explicită — prin doi termeni, și anume, adjectivul comparat și «elementul» cu care se face comparația, al doilea termen concretizîndu-se sau într-un circumstanțial comparativ introdus prin prepoziții de tipul *ca, cît* etc, sau într-o propoziție circumstanțială comparativă introdusă prin jonctive subordonatoare în frază de tipul *cum, cît, precum* etc. Exemplu:

Zugrăvit-au c-un cărbune copilașul cel **isteț**
Purceluși cu coada sfredel și cu bețe-n loc de coadă
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 67)

S-a dus Pan, finul Pepelei, cel **isteț** *ca un proverb*
(M. Eminescu. *op. cit.* p. 27)

...un înger blond ca o lacrimă de aur,... cu ochi **albaștri** și **curioși**, *precum albastru și curios e adîncul cerului*
(M. Eminescu, PL, p. 45)

Gradul comparativ este reprezentat prin trei aspecte opozabile — *de superioritate, de inferioritate* și *de egalitate* —, la care intensitatea caracteristicii exprimate de adjectiv este fie în măsură mai mare sau mai mică în raport cu cea «obișnuită», fie în aceeași măsură cu oricare aspect opozabil de la orice grad, pentru fiecare din aceste ipostaze existînd mărci specializate constituite din adverbe-morfem proclitice.

(*Comparativul*) **de superioritate** indică — prin adverbul-morfem proclitic *mai* — intensitatea caracteristicii în măsură mai mare decît cea «obișnuită», de obicei printr-o comparație explicită la care al doilea termen este un circumstanțial comparativ introdus prin prepozuții de tipul *ca, decît, în comparație cu* etc sau o propoziție

Scanned with OKEN Scanner

circumstanțială comparativă introdusă printr-un jonctiv subordonator în frază de tipul *decît, de cum, față de cum* etc:

> Ar fi stat Făt-Frumos locului, dar scumpă-i era frăția de cruce, ... **mai** *scumpă* d e c î t z i l e l e, **mai** *scumpă* d e c î t m i r e a s a
>
> (M. Eminescu, PL, p. 11)

> Sunt **mai** *înțelept* d e c u m a r ă t
>
> (M. Eminescu, PL, p. 74)

Uneori, comparația este implicită, al doilea termen rezultînd din context:

> ... acei ochi de-un albastru întuneric, cari sclipesc în umbra genelor lungi și devin prin asta **mai** *dulci*, **mai** *întunecoși*, **mai** *demonici*.
>
> (M. Eminescu, PL, p. 77)

(*Comparativul*) **de inferioritate**, structură greoaie rar întîlnită, în locul ei preferîndu-se, cu toate că sinonimia este doar relativă, comparativul de superioritate al unui adjectiv antonim (în loc de *ea este* **mai puțin înaltă** *decît el* se spune de obicei *ea este* **mai mică** *decît el*), arată — prin perifraza adverbială-morfem proclitică *mai puțin* — intensitatea caracteristicii în măsură mai mică decît cea «obișnuită», adesea cu o comparație explicită cu al doilea termen concretizat într-un circumstanțial comparativ introdus prin prepoziții de tipul *ca, decît, în comparație cu* etc (*fata este* **mai puțin înaltă** decît băiatul) sau printr-o propoziție circumstanțială comparativă introdusă printr-un jonctiv subordonator în frază de tipul *decît, de cum, față de cum* etc (*astăzi este* **mai puțin supărat** d e c î t a f o s t i e r i). In cazuri foarte rare, comparația este implicită, al doilea termen rezultînd din context: *astăzi împrejurările sînt* **mai puțin convenabile** *prieteniei*.

(*Comparativul*) **de egalitate** este un aspect opozabil ce nu indică o intensitate proprie, deosebită, a caracteristicii, ci intensitatea acesteia este în aceeași măsură (deci «obișnuită», mai mare, mai mică sau superioară) cu a «reperului», adică a celui de-al doilea termen: *mașina lui* X *este* **frumoasă (mai frumoasă, foarte frumoasă** etc); *mașina lui* Y *este* **la fel de frumoasă** (deci, sau **frumoasă**, sau **mai frumoasă** etc) CA A LUI X. Măsura intensității (în sensul arătat) de la comparativul de egalitate este marcată prin perifraze-morfem specializate de tipul *la fel ca, la fel cu, tot atît de* etc. De obicei, acest aspect opozabil al comparativului se realizează în doi termeni, al doilea fiind adesea un circumstanțial comparativ introdus printr-o prepoziție de tipul *ca, cît* etc (*el este* **la fel de bun** CA EA), iar uneori o propoziție circumstanțială comparativă introdusă printr-un jonctiv

Scanned with OKEN Scanner

subordonator în frază de tipul *cum, cît, precît* etc (*ea este* **tot atît de tînără** CÎT ESTE ȘI EL).

Gradul superlativ este reprezentat prin patru aspecte opozabile deosebite unul de altul — din punctul de vedere al *conținutul* categorial marcat la nivelul *formei* — prin «nuanțarea» măsurii intensității care, *fiind la toate* **superioară,** poate apărea, totuși, printr-o comparație principial explicită (aspectul *relativ*) sau principial implicită (aspectul *absolut*), cu «plus» față de reper (aspectul *pozitiv*) sau cu «minus» față de reper (aspectul *negativ*[178]).

(*Superlativul*) **relativ pozitiv** arată — prin procliza perifrazei-morfem variabile după gen, număr și caz *cel (cea, cei* etc) *mai* — că intensitatea caracteristicii adjectivului ce se constituie în primul termen este în măsura cea mai mare în raport cu al doilea termen, care trebuie să trimită la cel puțin două elemente[179]. In mod frecvent, al doilea termen al *relativului pozitiv* este un complement indirect[180] introdus printr-o prepoziție ca *dintre, din, între* etc (*el a fost* **cel mai mare** DINTRE FRAȚI), iar uneori o propoziție completivă indirectă introdusă printr-un pronume relativ precedat de una din aceste prepoziții (*se spune că Matusalem a fost* **cel mai vîrstnic** *om* DIN CÎȚI AU TRĂIT PE PĂMÎNT). Al doilea termen poate fi lăsat și neexprimat, atunci cînd deducerea lui din context nu comportă dificultăți, comparația fiind în această situație implicită: *el este omul* **cel mai bun**.

(*Superlativul*) **relativ negativ** este — ca și comparativul de inferioritate — o structură greoaie ce se întrebuințează rar, în locul lui vorbitorul preferînd superlativul relativ pozitiv al unui adjectiv antonim, pe care-l consideră sinonim (în loc de *omul* **cel mai puțin rău** se spune adesea *omul* **cel mai bun**). Intensitatea caracteristicii adjectivului comparat (=primul termen), indicată prin perifraza-morfem variabilă după gen, număr și caz *cel (cea, cei* etc) *mai puțin*, este în măsura cea mai mică în raport cu «elementul» cu

---

[178] Vezi în acest sens Marina Rădulescu, *art. cit.*, p. 18.

[179] Marina Rădulescu consideră nereperată o construcție de tipul *el este cel mai înalt dintre noi doi*, apreciind că «în construcțiile cu superlativ, mulțimea căreia aparțin referenții celor doi termeni comparați trebuie să aibă cel puțin trei indivizi» (*art. cit.*, p. 25).

[180] *Iordan-Robu, LRC*, p. 407, apreciază că această determinare este un «complement de relație»; Marcela Manoliu, *art. cit.* în nota 172, p. 212, utilizează pentru această realitate termenul de «complement de comparație», care la alți cercetători devine «complement comparativ» (vezi, de exemplu, I.N.Bîtea. *Observații asupra unor opinii despre adverb*, SCL, XXXVIII, 1987, nr. 2, p. 158).

Scanned with OKEN Scanner

care se compară (=al doilea termen), acesta din urmă fiind reprezentat printr-un complement indirect introdus printr-o prepoziție ca *dintre*, *din*, *între* etc (*el este* **cel mai puțin vesel** DINTRE NOI) sau foarte rar, printr-o propoziție completivă indirectă introdusă printr-un pronume relativ precedat de una din prepozițiile indicate mai sus (*el este* **cel mai puțin vesel** DIN CÎȚI FAC PARTE DIN ANTURAJUL LUI); rarisim, cînd rezultă din context, al doilea termen poate fi lăsat neexprimat: *el este omul* **cel mai puțin răzbunător.**

(*Superlativul*) **absolut pozitiv** este aspectul opozabil la care intensitatea caracteristicii exprimate de adjectiv este în măsură maximă[181], acest lucru fiind marcat prin adverbe-morfem sintetice sau perifrastice de tipul *foarte, tare, prea, grozav de, teribil de*[182] etc. De obicei, la superlativul absolut pozitiv comparația este implicită, ceea ce înseamnă că se exprimă doar primul termen: *am văzut un om* **foarte bun**. Uneori, însă, și aici poate apărea al doilea termen — cînd comparația este explicită —, concretizat într-un circumstanțial introdus prin prepoziții perifrastice de tipul *în comparație cu, în raport cu* etc (*el este* **foarte bun** ÎN RAPORT CU EA) sau într-o propoziție circumstanțială comparativă introdusă printr-un pronume relativ precedat de o prepoziție din cele indicate imediat mai sus (*situația lui este* **foarte bună** ÎN RAPORT CU CE SE ÎNTÎMPLĂ CU ALȚII).

(*Superlativul*) **absolut negativ** — la fel cu comparativul de inferioritate și cu superlativul relativ negativ — se utilizează rar din cauza structurii greoaie, în locul lui vorbitorii apelînd la superlativul absolut pozitiv al unui adjectiv antonim, chiar dacă sinonimia nu este totală (în loc de *un om* **foarte puțin rău** se preferă *un om* **foarte bun**). Intensitatea caracteristicii la superlativul absolut negativ — marcată prin perifraze adverbiale-morfem de tipul *foarte puțin, tare puțin, prea puțin, grozav de puțin, teribil de puțin* etc precedînd adjectivul — este în măsură minimă. De cele mai multe ori, superlativul absolut negativ se realizează într-un singur termen, deci cu

[181] La Marina Rădulescu găsim că superlativul *relativ* «exprimă nivelul maxim al însușirii determinat în raport cu întreaga mulțime (luată în considerație) a indivizilor care o posedă» (*art. cit.*, p. 25); autoarea acceptă, însă, și ideea că «deși superlativul relativ reprezintă cel mai puternic grad de intensitate a calității, în anumite construcții prin superlativul absolut se poate indica un nivel mai înalt al însușirii decît prin superlativul relativ, de ex.: *Acesta este cel mai interesant roman scris de X, dar nu este foarte interesant în raport cu alte romane*» (i d e m, p.25-26).

[182] Pentru diferența dintre structurile de tipul *colosal de* și cele de tipul *destul de*, vezi Gabriela Pană Dindelegan, *Structura adverb + DE + adjectiv (sau adverb): descriere sintactică și interpretare semantică*, SCL, XXXII, 1981, nr. 6, p. 595 sqq.

comparație implicită (*s-a petrecut un fapt* **foarte puțin plăcut**); la comparația explicită — întîlnită sporadic —, cel de al doilea termen este un circumstanțial comparativ introdus printr-o prepoziție de tipul *în comparație cu, în raport cu* etc (*această situație este* **foarte puțin convenabilă** ÎN RAPORT CU ALTELE) sau o propoziție circumstanțială comparativă introdusă printr-un pronume relativ precedat de o prepoziție din cele indicate imediat mai sus (la ci *lucrurile sînt* **foarte puțin convenabile** ÎN RAPORT CU CEEA CE SE PETRECE LA NOI).

*In afara acestei viziuni de factură clasică privitoare la categoria gramaticală a comparației, în literatura românească de specialitate mai există și altele, în care — cu «adaosuri» puțin semnificative — sînt organizate în maniere diferite toate sau numai unele dintre aspectele opozabile avute în vedere mai sus. Pe cîteva dintre aceste viziuni le prezentăm — în ordine cronologică și fără comentarii — în rîndurile ce urmează.

Marcela Manoliu (*art. cit.* în notă 172, p. 203-204 și 211) apreciază că la categoria comparației există trei dimensiuni (pozitivitatea, egalitatea, includerea), care au în vedere patru «membri», și anume: *superlativul relativ*, indicat de morfemul *cel mai* cerut de *dintre*; *comparativul de superioritate*, indicat de morfemul *mai* cerut de *decît*; *comparativul de egalitate*, indicat de morfeme de tipul *tot așa de* sau ∅ cerute de *ca; pozitivul*, indicat de ∅ în absența termenului comparat.

Gh. D. Trandafir [*Aspecte controversate ale categoriei comparației*, LR, XXVI, 1977, nr. 1, p. 23-32, reluat în *Probleme controversate de gramatică a limbii române actuale*, Craiova, 1982 (=*Trandafir, Probl.*), p. 19-26, după care facem prezentarea], plecînd de la faptul că *intesitatea* unei caracteristici poate apărea în *grade diferite* exprimate *absolut* (fără comparație) sau *relativ* (cu comparație), consideră că în limba română există: grade de intensitate absolută, reprezentate prin *pozitiv* și *superlativul absolut*, aceasta din urmă fiind *de superioritate* și *de inferioritate*; grade de intensitate relativă, unde se încadrează *comparativul* (*de superioritate, de egalitate, de inferioritate*) și *superlativul relativ* (*de superioritate, de inferioritate*).

Iordan-Robu, LRC, p. 406-408, fac distincție între *gradele de comparație* (patru la număr) și *gradele de intensitate* (în număr de cinci). Gradele de comparație sînt: *comparativul de egalitate*, indicat prin *la fel de, tot așa de* etc; *comparativul de superioritate*, indicat prin *mai*; *comparativul de inferioritate*, indicat prin *mai puțin*; *comparativul superlativ*, indicat prin *cel mai* sau *cel mai*

puțin. Gradele de intensitate sînt: *gradul intensității minime*, indicat prin *foarte puțin*, *foarte slab* etc; *gradul intensității scăzute, insuficiente*, indicat prin *puțin, slab* etc; *gradul intensității suficiente*, indicat prin *destul de, suficient de* etc; *gradul intensității mobile*, care poate fi *progresivă*, cînd este indicată prin *tot mai, din ce în ce mai* etc, sau *regresivă*, cînd este indicată prin *tot mai puțin, din ce în ce mai puțin* etc; *gradul intensității maxime*, indicat prin *-isim* sau prin *foarte, extrem de* etc; *gradul intensității depășite, excesive*, indicat prin *archi-, prea* etc sau prin *peste măsură (de), peste orice limită (de)* etc.

D. Irimia, *lucr. cit.*, p. 105-108, vorbește numai de categoria gramaticală a *intensității*, care apare în două variante: *intensitatea obiectivă (comparativă)* și *intensitatea subiectivă (apreciativă)*. Intensitatea obiectivă se realizează în patru termeni: *gradul de intensitate echivalentă*, exprimat prin *la fel de, tot așa de* etc; *gradul de intensitate superioară*, exprimat prin *mai; gradul de intensitate inferioară*, exprimat prin *mai puțin* (cu precizarea că morfemele de la acest grad și de la cel anterior pot fi dublate de «unul din morfemele *tot, mereu, din ce în ce* atunci cînd intensitatea este «progresivă»); *gradul superlativ*, cu varianta *de superioritate*, exprimată prin morfemul complex variabil *cel mai*, și *de inferioritate*, exprimată prin *cel mai puțin*. Intensitatea subiectivă se realizează în doi termeni corelativi (intensitatea relativă, intensitatea superlativă) și un termen neutru (pozitivul). *Intensitatea relativă* se exprimă prin morfemele *cam, destul de* etc; *intensitatea superlativă* are două variante (*de superioritate*, marcată prin *-isim*, prin *archi-*, *răs-* etc și prin *foarte, atît de* etc; *de inferioritate*, marcată prin *foarte puțin*), la care se adaugă o a treia, *superlativul excesiv*, marcat prin *prea*.

Marina Rădulescu oferă trei soluții în legătură cu categoria gramaticală avută în vedere. Potrivit primei soluții (*art. cit.*, p. 18-19) există trei *grade*, fiecare cu un număr de *valori*. *I grad zero de intensitate*, cu variantele fără comparație (*pozitivul*) și cu comparație (*comparativul de egalitate*); *II grad intermediar de intensitate*, cu comparație, avînd variantele cu intensitate sporită (*comparativ de superioritate*) și intensitate micșorată (*comparativ de inferioritate*); *III grad extrem («forte») de intensitate*, care poate fi fără comparație, avînd variantele cu intensitate sporită (*superlativul absolut de superioritate*) și cu intensitate micșorată (*superlativul absolut de inferioritate*) și cu comparație, avînd variantele cu intensitate sporită (*superlativ relativ de superioritate*) și cu intensitate micșorată (*superlativul relativ de inferioritate*).

A doua soluție a Marinei Rădulescu, care se concretizează

într-o «clasificare mai elegantă» (*art. cit.*, p. 19), are în vedere patru termeni: *gradul I*, fără specificarea gradului de intensitate și fără comparație (*pozitiv*); *gradul II*, fără specificarea gradului de intensitate, dar cu comparație (*comparativul de egalitate*); *gradul III*, cu intensitate forte și fără comparație, numit *superlativul absolut*, care poate fi cu grad sporit de intensitate (*de superioritate*) sau cu grad micșorat de intensitate (*de inferioritate*); *gradul IV*, cu intensitate intermediară sau forte și cu comparație, numit *comparativ de inegalitate* și *superlativ relativ*, care pot fi cu grad intermediar de intensitate, și anume, sporită (*comparativ de superioritate*) ori micșorată (*comparativ de inferioritate*) sau cu grad forte de intensitate, și anume, sporită (*superlativ relativ de superioritate*) ori micșorată (*superlativ relativ de inferioritate*).

A treia soluție a Marinei Rădulescu (*art. cit.*, p. 26-27) operează cu cinci valori ale comparației: *pozitivul* afirmă existența însușirii fără indicarea nivelului intensității; *comparativul de egalitate* arată că termenii comparați au calitatea la același nivel de intensitate; *comparativul de superioritate* indică faptul că diferența de nivel a intensității la termenii comparați este mică; *superlativul absolut* exprimă o diferență mare («forte») de nivel a intensității calității între termenii comparați; *superlativul relativ* relevă nivelul maxim al intensității însușirii la primul termen în raport cu al doilea.

* * *

In legătură cu categoria gramaticală a comparației, considerăm utile încă două constatări.

O primă constatare vizează cantitatea de adjective la care există categoria gramaticală a comparației. Pentru a face o estimare acceptabilă în această privință, am luat un eșantion de 500 de adjective, primele în ordine alfabetică din DOOM (p.1-29, pînă la *antitoxic* inclusiv). Din acestea, pot avea toate cele opt aspecte opozabile ale categoriei gramaticale a comparației doar 66 de adjective (cca 13%), atît din fondul vechi al limbii (*acru, adînc, ager, alb, alunecos* etc), cît și din fondul nou (*aberant, abil, abject, abrupt, acceptabil* etc). Cea mai mare parte a adjectivelor avute în vedere, neologisme prin excelență (332 de unități reprezentînd cca 66%), au numai pozitivul, ceea ce înseamnă că sînt în afara categoriei gramaticale a comparației: *aalenian, abdominal, abominabil, aborigen, acetic, acotiledonat, adjunct, adventist, africat, aglutinant, aldin, alfabetic, ambigen, aminobenzoic, anatomic, androgin, antediluvian, antidifteric* etc. In sfîrșit, 102 (cca 20%) din adjectivele la care ne referim au o situație ce necesită comentarii. Este vorba de adjective de tipul *abnorm, abscons, acerb, acidofil, actinic, acurat, adolescentin, advers, afazic, agnostic, agramat, alpin* etc, în

Scanned with OKEN Scanner

legătură cu care nu se poate afirma cu certitudine nici că au, nici că nu au categoria gramaticală a comparației. In funcție de sensul lor lexical, adjectivele de felul celor de mai sus pot admite — *teoretic* —, pe lîngă pozitiv, și alte aspecte opozabile, mai ales cele încadrate la comparativ: *abnorm* (=anormal)/*mai abnorm/mai puțin abnorm/la fel de abnorm*; *abscons*(=ascuns)/*mai abscons/mai puțin abscons/la fel de abscons*; *acerb*(=necruțător)/*mai acerb/ mai puțin acerb/la fel de acerb* etc; cît privește aspectele opozabile încadrate la superlativ, acestea ni se par mai puțin posibile chiar și teoretic, la structuri de tipul *cel mai abnorm, cel mai puțin abnorm, foarte abnorm, foarte puțin abnorm* etc opunîndu-se de multe ori ceea ce nu credem că trebuie (total) ignorat, și anume, *simțul limbii* (cu tot caracterul său pronunțat subiectiv). Practic, însă, adjectivele din această ultimă grupă se folosesc — numai în exprimarea elevată și nici aici foarte frecvent — *doar cu forma lor de pozitiv*. Probabil că (așa cum s-a întîmplat și cu alte adjective neologice) o dată cu utilizarea lor în exprimarea curentă a cît mai multor vorbitori de limbă română, aceste adjective — la care sensul lexical nu este incompatibil cu intensitatea în măsuri diferite puse în evidență prin comparație — vor ajunge să aibă toate aspectele opozabile ale categoriei gramaticale a comparației. In momentul actual al limbii române, însă, considerăm că este convenabil să spunem că — alături de adjectivele care **au** *categoria gramaticală a comparației* (prima grupă de mai sus) și de cele care **nu au** *categoria gramaticală a comparației* (a doua grupă de mai sus) — există și adjective (a treia grupă de mai sus) la care categoria *gramaticală a comparației este* **virtuală**.

Incercînd o motivare a neapariției categoriei gramaticale a comparației la adjectivele românești *în stadiul actual al limbii* literare, găsim că:

— nu au categoria gramaticală a comparației adjectivele — prin excelență neologice — al căror sens lexical este incompatibil cu intensitatea în măsuri diferite: *aborigen, adjunct, adventist, africată, agricol, animal, anticipat, aritmetic, botanic, divizibil* etc; sens lexical incompatibil cu intensitatea în măsuri diferite, uneori și din cauză că sînt echivalente cu un superlativ (vezi mai jos), au și formațiile cu pseudoprefixe, de obicei neologice (*antropomorf, bicolor, decapod, multicelular, multicolor, multiform, polisportiv, pseudoștiințific, semicult* etc), dar și din fondul mai vechi al limbii (*atotbiruitor, atotcuprinzător, atotputernic, atotvăzător, nemaicunoscut, nemaiîntîlnit, menaipomenit, nemaivăzut* etc); în această categorie se încadrează și perifrazele adjectivale neaglutinate mai noi, la care absența

comparației este motivată de cele mai multe ori prin aceeași incompatibilitate semantică, asociată uneori și cu particularități de structură (de exemplu, *sus-menționat* este îmbinare stabilă, dar *mai/foarte* etc **sus menționat** devine îmbinare liberă; atît *acru*, cît și *dulce*, luate izolat, admit comparația, dar asocierea *acru-dulce* refuză comparația etc): *așa-zis, bonomo-ipocrit, dulce-acrișor, franco-român, galben-deschis, medico-legal, moral-politic, muzical-coregrafic, nord-dunărean, roșu-aprins*[183] etc;

— nu au categoria gramaticală a comparației adjectivele — neologice sau din fondul mai vechi — al căror *sens lexical* este echivalent cu un superlativ: *înspăimîntător, răsfiert, strașnic, sublim, superb, vast* etc;

— nu au categoria gramaticală a comparației adjectivele cu sufixe diminutivale — de obicei din fondul mai vechi al limbii —, din cauză că sensul lor lexical este diminuat, fiind echivalent cu un comparativ de inferioritate: *acrișor, mărișor, tărișor, căldicel, frumușel, măricel, molicel, dulcuț, înăltuț, slăbuț* etc;

— nu au categoria gramaticală a comparației adjectivele neologice latino-romanice care în limba latină sînt forme de comparativ sau de superlativ: *inferior* (< comp. de la *inferus*), *major* (< comp. de la *magnus*), *minor* (< comp. de la *parvus*), *posterior* (< comp. de la *posterus*), *superior* (< comp. de la *superus*), *infim* (< superl. de la *inferus*), *maxim* (< superl. de la *magnus*), *minim* (< superl. de la *parvus*), *optim* (< superl. de la *bonus*), *rarisim* (< superl. de la *rarus*)* etc.

*Subliniem că aprecierile de mai sus în legătură cu neapariția categoriei gramaticale a comparației au în vedere *limba literară modernă*, unde — prin excelență în stilul științific — ar trebui să se respecte în totalitate *norma literară*. In limba vorbită populară și familiară, însă — unde apar în mod obișnuit inovațiile —, pot exista *abateri* (considerate *greșeli*) în raport cu norma literară. Astfel, necunoașterea sau ignorarea sensului lexical echivalent cu un superlativ la adjective din fondul mai nou (*sublim, superb, vast* etc) sau mai vechi (*înspăimîntător, răsfiert, strașnic* etc) este în măsură să explice în vorbirea mai puțin cenzurată comparative ca *mai sublim (superb, vast, înspăimîntător, răsfiert, strașnic* etc) și chiar superlative ca *foarte sublim (superb, vast, înspăimîntător, răsfiert, strașnic* etc); neluarea în considerație a diminuării caracteristicii exprimate prin adjectivele cu sufixe diminutivale (compară *acru* cu *acrișor, frumos* cu *frumușel, dulce* cu *dulcuț* etc),

[183] In legătură cu ultimele două grupe de adjective, vezi Fulvia Ciobanu, *Comparația adjectivelor compuse*, SCL, XXXVI, 1985, nr. 5, p. 372-376.

Scanned with OKEN Scanner

datorită faptului că pot exista măsuri diferite ale intensității și la caracteristici deja diminuate, motivează apariția la aceste adjective a comparativului (*mai acrișor, mai dulcuț* etc) și a superlativului (*foarte acrișor, foarte frumușel, foarte dulcuț* etc); neobișnuința de a folosi comparația sintetică — practic inexistentă pentru vorbitorul de limbă română fără o anumită pregătire filologică — și necesitatea de indicare sugestivă a măsurii la orice intensitate a caracteristicii (unii biologi apreciază, de exemplu, că au nevoie să indice că speciile nu sînt numai *inferioare* și *superioare*, ci și *mai inferioare* și *mai superioare*) fac posibilă utilizarea comparativului și a superlativului la forme care în limba de origine sînt comparative sau superlative: *mai inferior* (*superior, optim* etc), *cel mai inferior* (*superior, optim* etc).

De altfel, *abaterile* de la normă (care la un moment dat apar ca *greșeli*) au existat dintotdeauna și la toate nivelele (literar, popular etc) în limbă. Lăsînd la o parte faptul că limba română — la fel cu orice altă limbă romanică — este *limba latină cu greșeli generalizate*, găsim că în ultimele secole, de cînd limba noastră este atestată în texte, ceea ce apărea la un moment dat ca abatere (greșeală) — în raport cu norma — *doar la unii vorbitori*, a devenit cu timpul o nouă normă, impusă și în limba literară, vechea normă reprezentînd acum abaterea (greșeala) în raport cu norma nouă. De exemplu, din sl. похотѣти, în română a rezultat în conformitate cu norma *(a) pohti*, care în secolul al XVI lea era unica variantă în majoritatea textelor atît la formele flexionare ale acestui cuvînt, cît și la derivate: *pohti*, PS, 66/14, *pohtește*, CC, 91/25, *pohta*, CV, 56ᵛ12, ES, 7ʳ9, CPB, 271/3, CT, 181ᵛ 13, CC, 26/38, *pohte*, CL, 19ᵛ4, *pohtire*, CPB, 271/3, CC, 13/27, *pohtiri*, CV, 56ᵛ11, CPB, 271/3, *pohtirile*, PS, 14/5, *pohtitoriu*, CC, 526/23 etc. Abaterile de la normă în acest secol — constînd în forme *hipercorecte* prin care, în zonele unde trebuie să fi existat palatalizarea lui *f+i* la *h+i*, s-a evitat o *falsă* palatizare (la *pohti* și familia de cuvinte a acestuia nu există condiția palatalizării, adică *f+i*, forma cu *h* provenind, așa cum am arătat mai sus, din slavă) — sînt foarte rare și apar doar în texte ce trimit la nordul Moldovei (*poftirile*, PRL, 234ᵛ2) și sud-vestul Transilvaniei (*poftesc*, PO, 194/2, *ai poftit*, PO, 108/9, *voiu pofti*, PO, 102/22-23, *să nu poftești*, PO, 245/11-12, *poftă*, PO, 248/23 etc), cu precizarea că în ultimul există și varianta etimologică (*nu va pohti*, PO, 296/8). In secolul al XVII lea, concurența dintre fonetismul etimologic și cel hipercorect cuprinde, în afara textelor din zonele deja menționate, texte provenind și din alte spații dacoromâne. De exemplu, în *Cazania* lui Varlaam din 1642 găsim *pohtă*, 58/5 — *poftă*, 458/15, *pohta*, 58/3 — *pofta*, 6/3, dominantă fiind, totuși, forma etimologică (*pohte*, 15/

II, *pohtele*, 44/16, *pohtelor*, 116/32, *pohtescu*, 4/22, *pohteşti*, 444/20, *pohteaşte*, 423/21 etc); în *Pravilele Impărăteşti* din 1646 şi *Indreptarea legii* din 1652 apare, în aceleaşi pasaje, *poftă*, PI, p. 148,5, dar *pohtă*, IL p. 148,5, dominantă fiind, însă, în ambele texte forma recomstituită (*poftă*, PI şi IL, p. 172, 5, *să poftească*, PI şi IL p. 41, 138, *a pofti*, PI şi IL, p. 84, 2 etc); în *Biblia de la Bucureşti* din 1688 şi manuscrisele 45 şi 4389, care sînt anterioare textului publicat, se utilizează sistematic, în aceleaşi pasaje, forma cu *h* în BB, dar cu *f* în ms. 45 (vezi *pohta/pofta*, Fac., 49, 6, *ai pohtit/ai poftit*, Fac., 31 30, *au pohtit/au poftit*, Fac. 49, 14), ms. 4389 avînd sau forme cu *f* (primul context), sau un alt cuvînt (*ai cugetat*, contextul al doilea, *cugetul*, contextul al treilea) etc; începînd cu secolul al XVIII lea, chiar dacă se mai întîlneşte şi forma etimologică cu *h*, se poate spune că *forma hipercorectă (cu f), care iniţial reprezenta o abatere de la normă*, a *devenit o nouă normă* (în opera lui Neculce, de exemplu, forma cu *f* este singura întîlnită: *poftă*, 69/4, *poftească*, 4/18, *poftim*, 289/37, *poftié*, 115/5 etc), care se continuă şi în limba literară actuală.

Fapte de felul celor de mai sus permit supoziţia că, atunci cînd se va generaliza ceea ce astăzi reprezintă o abatere de la normă în domeniul comparaţiei adjectivului — dacă se va generaliza! —, adică *mai inferior, cel mai optim, foarte vast, extraordinar de frumuşel* etc), o nouă normă în această privinţă va trebui acceptată în limba literară, faţă de care actuala normă va constitui o abatere (greşeală).

Cea de a doua constatare pe care o găsim utilă aici are în vedere «structurile» care — fără a fi *forme* ale vreunui grad de comparaţie — sînt echivalente cu *conţinutul* superlativului absolut[184].

Semnificaţia de superlativ absolut în absenţa *formei* acestui grad caracterizează prin excelenţă vorbirea populară şi familiară (de aici fiind preluată uneori în literatura frumoasă), unde se realizează prin mijloace variate. Notăm în acest sens: lungirile de sunete (*fruumoasă ispravă*), care pot apărea şi la cuvinte ce trimit la superlativ prin sensul lor lexical (**nn e m a i p o m e n i t** *de obraznic*); utilizarea unor cuvinte — de obicei adverbe, primare sau provenite din alte părţi de vorbire — care în context pot indica o măsură superioară a intensităţii (*urîtă* **rău**, *frumoasă* **foc** etc), eventual şi prin asocierea cu topica subiectivă (**foc de** *frumoasă*); repetarea adjectivului (*o fată*

[184] Vezi Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Bucureşti, 1944, p. 55, 58, 118 sqq; Toma Măruţă, *Ideea de superlativ în limba română*, LL, I, 1955, p. 188-212; *Gram. Acad.*, I, p. 131-133; *Iordan-Robu, LRC*, p. 407-408; D. Irimia, *Structura stilistică a limbii române*, Bucureşti, 1986, p. 38 sqq. ş. a.

Scanned with OKEN Scanner

frumoasă, frumoasă) sau a unor substantive care prin sensul lor lexical pot indica anumite caracteristici (*voinicul voinicilor*); determinarea adjectivelor prin anumite îmbinări stabile de cuvinte care sînt capabile să arate o măsură superioară a intensității caracteristicii [*nervos* **la culme**, *negru* **ca pana corbului**, *un port* **cu totul și cu totul alb**, *o fată frumoasă* **de mama focului** (**de-ți ia ochii, de la soare te poți uita dar la dînsa ba, care nu se mai află** etc); folosirea de propoziții exclamative [**ce frumoasă** (mai) e!] etc. In legătură cu *semnificația* de superlativ fără *forma* acestui grad de comparație menționăm și structura *de (...) ce*, prezentă încă din epoca veche a limbii române[185] și devenită în zilele noastre o îmbinare stabilă (perifrază) conjuncțională specializată pentru introducerea propozițiilor circumstanțiale cauzale, în contexte de tipul *o prăpădea din ochi* **de** FRUMOASĂ **ce** ERA[186]. Contextele actuale cu *de...ce* pot fi interpretate ca propoziții «circumstanțiale de cauză cu sens superlativ»[187], întrucît ele indică prezența unei caracteristici cu intensitate maximă: *o prăpădea din ochi* **de frumoasă ce era** = *o prăpădea din ochi* **pentru că era foarte frumoasă**.

§37. Mulțimea adjectivelor (sintetice și perifrastice aglutinate) din limba română este repartizată — în funcție de formele pentru gen, număr și caz, — în *clase de flexiune* (într-o anumită măsură în același sens cu substantivele — vezi §23) mai ales în două maniere.

a) O manieră aparține gramaticii clasice mai vechi[188], care grupează adjectivele după *terminația* de la nominativ singular nearticulat în felul următor: *adjective invariabile*, care nu-și schimbă forma după gen, număr și caz (*ferice, cumsecade, atroce, gri* etc), și *adjective variabile*, care își schimbă forma după gen, număr și caz (*bun, rău, gras* etc). In cadrul adjectivelor variabile se crează două subclase, ținîndu-se cont de faptul că unele au două terminații la nominativ-acuzativ singular (*bun-bună, rău-rea, gros-groasă* etc), iar altele o singură terminație (*cuminte, dulce, mare* etc). La rîndul lor, adjectivele variabile cu două terminații se împart în: adjective masculine care se termină în consoană (*bun*), consoană palatalizată (*vechi*), *u* vocalic (*acru*), *u* semivocalic (*nou*) și *i* semivocalic (*vioi*), toate făcînd parte din declinarea a doua; adjective feminine care se termină în *ă* (*bună*) sau *ea* (*mititea*), acestea încadrîndu-se în declinarea întîi; în

[185] Vezi *DE în Cazania a doua a lui Coresi (1581)*, SCL, XIII, 1962, nr. 4, p. 167-168.

[186] Vezi GES, p. 288 sqq.

[187] Vezi Flora Șuteu, *Superlativul cauzal — component semantic al unei construcții sintactice* fixe, SCL, XXXII, 1983, nr. 5, p. 481.

[188] Vezi *Gram. Acad.*, I, p. 115-121; *Iordan, LRC*, p. 336.

Scanned with OKEN Scanner

sfîrșit, adjective de asemenea feminine terminate în *e* (*veche*), care fac parte din declinarea a treia.

b) O altă manieră de clasificare, mai nouă, aparține Marcelei Manoliu[189] care, luînd în considerație natura valorică «a opozițiilor pertinente de gen, număr și caz realizate în cadrul întregii paradigme»[190], grupează adjectivele românești în nouă clase: **clasa I** cuprinde adjectivele cu *patru* forme flexionare reprezentînd cinci subclase[191]: *bun, acru, nadolean, bunicel, greu/bună, acră, nadoleancă, bunicică, rea/buni, acri, nadoleni, bunicei, grei/bune, acre, nadolence, bunicele, grele*; **clasa a II a** cuprinde adjective cu următoarele *trei* forme flexionare grupabile în patru subclase: *lung, obștesc, albiu, noi/lungă, obștească, albie, nouă/lungi, obștești, albii, noi*; **clasa a III a** cuprinde adjective de asemenea cu *trei* forme flexionare — altele decît cele din clasa a doua — grupabile în două clase: *agățător, lălîu/agățătoare, lălîie/agățători, lălîi*; **clasa a IV a** — *fără subclase* — cuprinde adjective cu două forme flexionare: *mare/mari*; **clasa a V a** cuprinde adjective de asemenea cu *două* forme flexionare — diferite de cele din clasa a IV a —, grupabile în două subclase: *gălbui, vechi/gălbuie, veche*; **clasa a VI a** — fără subclase — cuprinde și ea adjective cu *două* forme flexionare, care, însă, diferă de cele din clasele a IV a și a V a: *precoce/precoci*; **clasa a VII a** — fără subclase — cuprinde și ea adjective cu *două* forme flexionare, dar diferite de cele din clasele a IV a, a V a, a VI a: *greoi/greoaie*; **clasa a VIII a** cuprinde un singur adjectiv[192] care are *trei* forme flexionare, diferite, însă, de cele de la clasele a II-a — a III-a: *june/june/juni*; **clasa a IX a** — fără subclase — cuprinde adjectivele cu *o singură* formă, adică invariabile: *gata*.

* * *

Existența unor modalități diferite de repartizare a adjectivelor în clase după cantitatea de *forme* (nearticulate, la gradul pozitiv) pentru gen, număr și caz se explică prin tendința de a se obține clase *omogene* (cu aceleași particularități de flexiune) în care să se înca-

---

[189] *Propuneri pentru o nouă clasificare a flexiunii adjectivelor din limba română*, LR, X, 1961, nr. 2, p. 117-123 (studiu reluat cu unele modificări, sub titlul *Schiță de clasificare structurală a adjectivelor din limba română*, ELS, p. 263-273).

[190] *Schiță*... p. 267.

[191] Exemplificarea subclaselor o facem cu primul adjectiv indicat de autoare în *Schiță*..., p. 268 sqq.

[192] Am menținut această clasă (D.Irimia, *lucr. cit.*, p. 111, nota 3, o neagă, pornind de la considerentul că este construită dintr-un singur termen), datorită faptului că desinențele pentru gen, număr și caz de la *june* diferă de desinențele corespunzătoare la aceleași categorii gramaticale de la toate celelalte clase.

Scanned with OKEN Scanner

dreze toate adjectivele românești. După părerea noastră, însă, nici una din cele două maniere de clasificare prezentate mai sus nu reușește să atingă acest țel. La dezavantajele primei maniere de clasificare notăm terminologia uneori depășită. Ne referim la termenul de *terminație*, preluat de gramatica românească mai veche din gramatica limbii latine, ignorîndu-se deosebirile dintre *terminația* fără funcție gramaticală, care, adică, nu marchează genul, numărul și cazul (de exemplu, adjectivul *eficace* are *terminația* *-e* ce apare la ambele genuri și numere, precum și la toate cazurile), și terminația cu funcție gramaticală — numită în ultimul timp *desinență* — prin care se indică, împreună cu alte mărci, formele de gen, număr și caz (de exemplu, *-e* din *binevoitoare* apare la acest adjectiv la un singur gen, femininul, la masculin fiind comutat cu *-Ø*, *-e* din *mare* apare la acest adjectiv numai la singular, la plural fiind comutat cu *-i* etc).

Și la a doua manieră de clasificare a adjectivelor există dezavantaje de natură formală: neactualizarea în totalitate a variantei reluate a studiului, unde se spune că «în clasa VIII intră adjectivele cu temă vocalică: *a, ă, e*» (*Schiță...*, p. 272), la fel ca în varianta inițială (*Propuneri...*, p. 123), fără a se ține cont de faptul că această apreciere vizează clasa a IX a a adjectivelor în varianta a doua a studiului; adjectivul cu trei forme flexionare *june, june, juni*, care în varianta a doua a studiului constituie o nouă clasă, a VIII a, ar fi trebuit dispus în mod logic după clasa a III a, ultima cu trei forme flexionare în varianta inițială a studiului, și nu după clasa a VII a, care este ultima cu două forme flexionare; deși se afirmă că la stabilirea claselor de adjective se are în vedere întreaga paradigmă (vezi citatul la care facem trimitere în nota 190), totuși nu se fac referiri și la cazul vocativ, în legătură cu care găsim, însă, unele constatări utile în *Gram. Acad.*, I. p. 125 (ne referim la faptul că adjective masculine ca *scump, iubit* etc pot avea vocativul singular în forma *scumpe, iubite*).

Un dezavantaj comun celor două maniere de clasificare a adjectivelor este în legătură cu *cantitatea maximă de* **forme** pentru gen, număr și caz, care este considerată a fi de *patru* atît în *Gram. Acad.*, cît și la Marcela Manoliu. Așa cum s-a arătat, însă, în literatura de specialitate[193], în limba română există cîteva adjective (*mult, puțin, tot, anumit, diferit*) la care pot există cinci forme pentru gen, număr și caz: *mult, puțin, tot, anumit, diferit/multă, puțină, toată, anumită, diferită/mulți, puțini, toți, anumiți, diferiți/multe, puține, toate, anumite, di-*

[193] Mioara Avram, *Note asupra flexiunii adjectivului în limba română*, SCL, XXXVI, 1985, nr. 3, p. 179-182.

ferite/multor, puținor, tuturor, anumitor, diferitor.

Trecînd peste alte amănunte, reținem că prin cele două maniere de clasificare și constatările ce s-au făcut pe seama lor s-au pus în evidență principalele caracteristici formale ale adjectivelor românești, astfel încît — în tendința de realizare a unei clasificări cît mai eficiente — acestea pot fi folosite și altfel. In acest sens, în cele ce urmează prezentăm o propunere de clasificare în trei etape — în fiecare etapă avîndu-se în vedere alt criteriu —, pe care o vedem deschisă perfectărilor prin posibilitatea de includere a rezultatelor cunoașterii din ce în ce mai amănunțite a adjectivelor românești.

In prima etapă, în funcție de *cantitatea de forme opozabile* (nearticulate, la gradul pozitiv) pentru gen, număr și caz, mulțimea adjectivelor românești poate fi împărțită în *cinci* clase.

Clasa I (tipul *anumit*), săracă, cuprinde adjective cu *cinci* aspecte opozabile (*anumit, anumită, anumiți, anumite, anumitor*).

Clasa a II a (tipul *bun, acru, muntean, greu, frumușel, scump*), bogată, cuprinde adjective cu *patru* aspecte opozabile (*bun, bună, buni, bune*).

Clasa a III a (tipul *lung, românesc, cenușiu, nou, fumător, lăliu, june*), bogată, cuprinde adjective cu *trei* aspecte opozabile (*lung, lungă, lungi*).

Clasa a IV a (tipul *mare, gălbui, greoi, sagace*), bogată, cuprinde adjectivele cu *două* aspecte opozabile (*mare, mari*).

Clasa a V a (tipul *gata, cumsecade, gri* etc), bogată, cuprinde adjective invariabile la care, prin analogie cu clasele anterioare, putem vorbi de *un* aspect (*gata*).

In a doua etapă, în cadrul acestor clase — mai exact, a unora dintre ele — se pot crea subclase, utilizînd drept criteriu *omonimiile aspectelor opozabile* (nearticulate, la gradul pozitiv) pentru gen, număr și caz. Astfel, lăsînd la o parte clasele I și a V a, care sînt omogene în această privință, în celelalte clase se pot crea următoarele subclase:

— în clasa a II a, *doua* subclase:

1) *subclasa tipului* **bun**, la care omonimia vizează aspectele opozabile pentru:

— m, sg., N-A-V+G-D (*bun*);
— f, sg., G-D (*bună*);
— m, pl., N-A-V+G-D (*buni*);
— f, sg., G-D
f, pl., N-A-V+G-D (*bune*);

2) *subclasa tipului* **scump**, la care omonimia vizează aspectele opozabile pentru: —m, sg., N-A-V, ultimul caz numai la adjectivul postpus, plus G-D (*scump*);

Scanned with OKEN Scanner

— f, sg., N-A-V (*scumpă*);
— m, pl., N-A-V+G-D (*scumpi*);
— m, sg., V, numai la adjectivul antepus
f, sg., G-D
f, pl., N-A-V+G-D (*scumpe*);

— în clasa a III a, *patru* subclase:

1) *subclasa tipului* **lung**, la care omonimiile vizează aspectele opozabile pentru:
— m, sg., N-A-V+G-D (*lung*);
— f, sg., N-A-V (*lungă*);
— f, sg., G-D
f, pl., N-A-V+G-D
m, pl. N-A-V+G-D (*lungi*);

2) *subclasa tipului* **fumător**, la care omonimiile vizează aspectele opozabile pentru:
— m, sg., N-A-V+G-D (*fumător*);
— f, sg., N-A-V+G-D
f., pl, N-A-V+G-D (*fumătoare*);
— m, pl., N-A-V+G-D (*fumători*);

3) *subclasa tipului* **lălîu**, la care omonimiile vizează aspectele opozabile pentru;
— m, sg., N-A-V+G-D (*lălîu*);
— f, sg., N-A-V (*lălîie*);
— f, sg., G-D
f, pl., N-A-V+G-D
m, pl., N-A-V+G-D (*lălîi*);

4) *subclasa tipului* **june**, la care omonimiile vizează aspectele opozabile pentru:
— m, sg., N-A-V+G-D
f, sg., G-D
f, pl., N-A-V+G-D (*june*);
— f, sg., N-A-V (*junǎ*);
— m, pl., N-A-V+G-D (*juni*);

— în clasa a IV a, *patru* subclase:

1) *subclasa tipului* **mare**, la care omonimiile vizează aspectele opozabile pentru:
— m, sg., N-A-V+G-D
f, sg., N-A-V (*mare*);
— f, sg., G-D
f, pl., N-A-V+G-D
m, pl., N-A-V+G-D (*mari*);

2) *subclasa tipului* **gălbui**, la care omonimiile vizează aspectele opozabile pentru:
— m, sg., N-A-V+G-D

Scanned with OKEN Scanner

m, pl., N-A-V+G-D
f, sg., G-D
f, pl., N-A-V+G-D (*gălbui*);
— f, sg., N-A-V (gălbuie);

3) *subclasa tipului* **greoi**, la care omonimiile vizează aspectele opozabile pentru:

— m, sg., N-A-V+G-D
m, pl., N-A-V+G-D (*greoi*);
— f, sg., N-A-V+G-D
f, pl., N-A-V+G-D (*greoaie*);

4) *subclasa tipului* **sagace**, la care omonimiile vizează aspectele opozabile pentru:

— m, sg., N-A-V+G-D
f, sg., N-A-V+G-D
f, pl., N-A-V+G-D (*sagace*);
— m, pl., N-A-V+G-D (*sagaci*).

In sfîrșit, în a treia etapă, luăm în considerație mărcile (desinențele, morfemele complexe — vezi §19) ale formelor (nearticulate, la gradul pozitiv) pentru gen, număr și caz, în funcție de care găsim că:

— clasa I este unitară, mărcile fiind aici desinențele *-Ø, -ă, -i, -e* și *-or* (*anumit-Ø/anumit***ă**/*anumiț***i**/*anumit***e**/*anumit***or**);

— în cadrul primei subclase din clasa a doua, care subclasă nu este unitară, se pot crea *cinci* subsubclase cu următoarele mărci:

a) subsubclasa cu desinențele *-Ø, -ă, -i, -e* (*bun-Ø/bun***ă**/*bun***i**/*bun***e**);
b) subsubclasa cu desinențele *-u, -ă, -i, -e* (*acr***u**/*acr***ă**/*acr***i**/*acr***e**);
c) subsubclasa cu desinențele și morfemele complexe *-Ø, -că, -i, -ce* (*muntean-Ø munteanc***ă**/*munten***i**/*munten***ce**);
d) subsubclasa cu desinențele *-u, -Ø, -i, -le* (*gre***u**/*grea-Ø*/*gre***i**/*gre***le**[194]);
e) subsubclasa cu morfemele complexe *-el-Ø, -ică, -ei, -ele* (*frumușel-Ø/frumuș***ică**/*frumuș***ei**/*frumuș***ele**; așa cum am arătat în §35, o altă structurare, anume, *frumușel-Ø, frumușic-ă, frumuș-e-i, frumuș-e-le* sau *frumușel-e*, ni se pare, datorită neregulatrităților de la radical și de la flectiv, mai puțin convenabilă);

— subclasa a doua din clasa a doua este unitară și are desinențele *-Ø, -ă, -i, -e* (*scump-Ø/scump***ă**/*scump***i**/*scump***e**);

[194] In afara acestei maniere obișnuite de structurare (vezi motivația adusă de Marcela Manoliu, *Schița...*, p. 269), mai este posibilă și o alta mai convenabilă, și anume: radicalul *gre-* și desinențele *-u, -a, -i, -le* (*gre***u**/*gre***a**/*gre***i**/*gre***le**). Dacă admitem această structurare, atunci urmează că la adjective există, în afară de *-or*, și desinența *-a* diferită de a substantivelor (pentru morfemul mixt *-a* de la substantive, vezi §19, *passim*).

Scanned with OKEN Scanner

— în prima subclasă, care este neunitară, din clasa a treia, se pot crea *patru* subsubclase cu desinențele pe care le notăm mai jos:

a) subsubclasa cu desinențele *-Ø, -ă, -Ø* (*lung-Ø/lungă/lungi-Ø*);

b) subsubclasa cu desinențele *-Ø, -ă, -i* (românesc-*Ø*/*românească*/*românești*);

c) subsubclasa cu desinențele *-u, -e, -i* (*cenușiu*/*cenușie*/*cenușii*);

d) subsubclasa cu desinențele *-u, -ă, -i* (*nou*/*nouă*/*noi*);

— subclasa a doua din clasa a treia, neunitară, permite crearea a *două* subsubclase cu următoarele desinențe:

a) subsubclasa cu desinențe *-Ø, -e, -i* (*fumător-Ø*/*fumătoare*/*fumători*);

b) subsubclasa cu desinențele *-u, -e, -i* (*lălîu*/*lălîie*/*lălîi* — o variantă a acestui tip de adjective, existentă în DOOM; pentru o altă variantă, vezi subclasa următoare);

— subclasa a treia din clasa a treia, unitară, are desinențele *-u, -e* și *-i* (*lălîu*/*lălîie*/*lălîi* — o varianta a acestui tip de adjective; pentru altă variantă, vezi subsubclasa anterioară acestei subclase);

— de asemenea unitară este și subclasa a patra din clasa a treia, desinențele fiind aici *-e, -ă, -i* (*june*/*june*/*juni*);

— toate subclasele din clasa a patra sînt unitare, desinențele acestora fiind:

— la prima subclasă, *-e, -i* (*mare*/*mari*);

— la a doua subclasă, *-Ø, -e* (*gălbui-Ø*/*gălbuie*);

— la a treia subclasă, *-Ø, -e* (*greoi-Ø*/*greoaie*);

— la a patra subclasă, *-e, -Ø* (*sagace*/*sagaci-Ø*);

— în sfîrșit, tot unitară este și clasa a cincea, care cuprinde adjective invariabile din punctul de vedere al genului, numărului și cazului, de tipul *gata*, *cumsecade*, *gri* etc.

* * *

Pentru o imagine de ansamblu asupra celor cinci clase, 12 «subclase» și 20 «subsubclase» (ghilimelele sînt motivate de faptul că prima și ultima clasă sînt unitare), oferim schema nr. 1.

§38. In calitate de parte de vorbire unitară, adjectivul îndeplinește întotdeauna funcție sintactică. Spre deosebire de substantiv, însă, la care funcția sintactică este în dependență de categoria gramaticală a cazului, la adjectiv funcția sintactică nu depinde nici de formele pentru caz, număr sau gen, nici de categoria gramaticală a comparației. Ceea ce impune funcțiile sintactice ale adjectivului este raportul sintactic — de subordonare ori de inerență — pe care această parte de vorbire îl contractează, în context, cu alte părți de vorbire.

Scanned with OKEN Scanner

Exprimînd caracteristici ale entităților, adjectivele se află prin excelență în raport de subordonare față de un «nume» (substantiv, pronume sau numeral întrebuințate substantival), pe lîngă care îndeplinesc funcția specifică de atribut. Exemplu:

Mureșan scutură lanțul cu-a lui *voce* **ruginită**

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 28)

In afara acestei funcții specifice, adjectivul poate îndeplini și altele nespecifice. Frecventă este funcția de nume predicativ, pe care adjectivul o îndeplinește atunci cînd, prin intermediul unui verb copulativ, intră în raport de inerență cu un «nume» subiect. Exemplu:

Și de-aceea s p u s a voastră *era* **sîntă** și **frumoasă**

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 29)

De asemenea frecventă este și funcția de atribut circumstanțial (completiv), pe care adjectivul o îndeplinește atunci cînd contractează raportul de dublă subordonare simultană, și cu un regent de tip nominal, și cu un regent de tip verbal. Exemplu:

Răsfiratul păr de aur peste perini se-mprăștie,
T î m p l a *bate* **liniștită** ca o umbră vioric

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 62)

Aici, la atributul circumstanțial (completiv), încadrăm și ceea ce în unele lucrări (vezi, de exemplu, *Gram. Acad.*, I, p. 133-134) se consideră că reprezintă adjective cu funcția sintactică de: complement indirect (**din galben** *s-a făcut roșu*); circumstanțial de mod comparativ (*mai mult mort* **decît viu**); circumstanțial de timp (*..încă* **de mic**/ *Te cunoșteam pe tine*, M. Eminescu); circumstanțial de cauză (*Ș plîngeam* **de supărată**, G. Coșbuc); circumstanțial de relație (**De frumoasă** *ești frumoasă,/ Dar ia nu ți-o știi coase*, Jarnik-Bîrseanu). Ceea ce ne determină să procedăm astfel este faptul că între circumstanțial (complement) și atributul circumstanțial (completiv) deosebirea se face doar prin luarea în considerație a *numărului regenților și a naturii acestora*: cînd un cuvînt oarecare determină numai *un* regent de tip *verbal*, atunci acel cuvînt îndeplinește funcția de circumstanțial sau complement (de exemplu, ACUM *citește* **proză**); cînd un cuvînt oarecare determină simultan *doi* regenți, unul de tip *verbal* și altul de tip *nominal*, atunci acel cuvînt funcționează ca atribut circumstanțial (completiv): *oamenii trăiesc* **fericiți**? Or, în toate exemplele citate mai sus în care *Gram. Acad.* vorbește de complemente și circumstanțiale, adjectivele subliniate (*galben, viu, mic, supărată, frumoasă*) determină nu numai verbul sau echivalentul acestuia, ci și un substantiv sau echivalent al acestuia. Că așa stau lucrurile o probează acordul adjectivului cu substantivul sau

Scanned with OKEN Scanner

substitut său determinat: *galben*, din contextul **din galben** *s-a făcut roșu*, presupune un substantiv masculin sau neutru la singular — de exemplu, *om*, *obraz* etc —, întrucît dacă substantivul ar fi fost feminin singular — de exemplu, *față*, *stofă* etc — adjectivul respectiv ar fi trebuit să aibă forma feminină de singular, adică *galbenă*, în același sens, adjectivul *frumoasă*, din *de frumoasă ești frumoasă...*, trimite la un nume regent la feminin singular nominativ-acuzativ (*fată*, *femeie* ș.a.), iar dacă regentul ar deveni un nume la feminin, plural nominativ-acuzativ (*fete*, *femei* ș.a.), atunci și adjectivul ar trebui să-și schimbe forma în mod corespunzător (**de frumoase** *sînteți frumoase...*) ș.a.m.d.

Scanned with OKEN Scanner

VI
CLASA PRONUMELOR ŞI ADJECTIVELOR PRONOMINALE

§39. In definiţia de lucru a clasei pronumelor şi adjectivelor pronominale (*mixtă*, întrucît conţine, pe lîngă părţi de vorbire propriu-zise, şi părţi de vorbire-morfem) notăm că aceasta este reprezentată prin cuvintele-substitut ale numelor — la care prin tradiţie se adaugă, din cauză că principial au acelaşi corp fonetic, şi cuvintele nenoţionale ce transmit informaţie gramaticală de tip determinativ (apropierea sau depărtarea de vorbitor, posesia, cunoaşterea în măsură redusă etc) — care pot avea categoriile gramaticale (sau forme) de persoană, gen, număr, caz (flexiune supletivă, analitică şi mixtă) şi care — pe lîngă că pot fi nume predicativ, complement etc, mărci categoriale şi raportuale sau pot avea doar valoarea expresivă — pot îndeplini funcţia sintactică specifică de subiect (cuvintele-substitut) sau de atribut (cuvintele nenoţionale determinative).

Aspectul descriptiv al definiţiei de lucru de mai sus, în care am introdus acele caracteristici esenţiale în măsură să justifice încadrarea în clasă a elementelor în general admise ca pronume şi adjective pronominale, se explică prin faptul că pronumele şi adjectivele pronominale reprezintă una din cele mai puţin omogene clase semantico-gramaticale ale gramaticii româneşti clasice. Caracterul mai puţin omogen l-am sugerat chiar din denumirea clasei, unde am indicat că aceasta cuprinde şi *pronume*, care trebuie să fie cuvinte-substitut, şi *adjective pronominale*, care sînt cuvinte ce transmit informaţie gramaticală determinativă. Procedînd în acest fel, genul proxim — stabilit la nivelul tipului de informaţie — este diferit la *pronume* care, trimiţînd indirect, prin intermediul «elementului» substituit, la informaţie semantică, *se aseamănă* cu celelalte cuvinte-substitut (unele numerale, adverbe şi interjecţii — vezi §4) şi la *adjectivele pronominale* care, trimitînd la informaţie gramaticală (determinativă), *se aseamănă* mai degrabă cu cuvintele-morfem (prepoziţiile, conjuncţiile, verbele auxiliare etc — vezi de asemenea §4). Referindu-ne la pronume, menţionăm că acesta, în calitate de substitut, trimite în principiu numai la informaţia semantică a substituitului, într-un anumit sens la fel cu interjecţiile, în timp ce numeralele-substitut, verbele-substitut şi adverbele-substitut — în afara informaţiei semantice primite de la

Scanned with OKEN Scanner

substituit — au și o informație semantică proprie (cantitatea, acțiunea, locul, timpul etc — pentru detalii, vezi părțile respective de vorbire). Compară:

— OMUL *este o ființă*; **el** *are suflet* — pronumele *el* trimite la noțiunea indicată de substantivul *om*;

— VAI, **viața e scurtă** — interjecția *vai* trimite la judecata indicată de propoziția «substituită» (din punctul de vedere al vorbitorului) *viața e scurtă*;

—*văd niște* OAMENI; **trei** *îmi sînt cunoscuți* — numeralul *trei* trimite simultan și la *cantitate*, și la noțiunea indicată de substantivul *oameni*;

— *ea* CÎNTĂ *și* **o face** *bine* — verbul *face* și *o* trimit simultan și la *acțiunea generală de* **a realiza**, și la noțiunea indicată de verbul *cîntă*;

— *eu sînt de la* SAT; **acolo** *s-a păstrat ființa neamului* — adverbul *acolo* trimite simultan și la *loc*, și la noțiunea indicată de substantivul *sat*.

Subliniem faptul că, spre deosebire de substantiv, care transmite *direct* informație semantică, pronumele, în calitate de substitut, poate transmite informație semantică doar *indirect*, prin referirea la substituit. Că așa stau lucrurile o dovedește orice context conținînd un pronume, care pronume nu este capabil să trimită la o anumită noțiune. Exemplu:

Ea din noaptea amintirii o vecie-ntreagă scoate
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 103)

Aici, pronumele subliniat *ea* arată doar că poetul a avut în vedere o entitate oarecare de genul feminin la numărul singular, fără a putea ști, însă, care anume. Numai lărgind contextul (**Luna** *varsă peste toate voluptoasa ei văpaie*), găsim că *ea* din versul citat ține locul substantivului *luna*, ceea ce înseamnă că trimite indirect la noțiunea pe care acest substantiv o exprimă. De aici rezultă, pe de o parte, că «sensul» pronumelui nu se găsește în însăși această parte de vorbire, ci principial într-un substantiv exprimat de obicei anterior, de la care se transmite în contextul dat și pronumelui, iar pe de altă parte, că unul și același pronume poate avea atîtea «sensuri» cîte substantive înlocuiește, adică o infinitate de «sensuri». De exemplu, în contextul:

La steaua *care*-a răsărit
E-o cale-atît de lungă
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 177)

pronumele *care* «capătă sensul» de *stea*; în contextul:

Te îmbeți de feeria unui mîndru vis de vară
Care-n tine se petrece...
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 124)

același pronume *care* «capătă sensul» de *vis* ș.a.m.d. Nu întotdeauna, însă, substitutul pronominal preia informația semantică de la un *anumit* substituit, ci uneori — cum se întîmplă cu *nimeni* din versurile de mai jos — aceasta, care nu este foarte precisă, rezultă din

Scanned with OKEN Scanner

conextul ce nu conține, de fapt, elementul substituit (vezi *infra*):

Atunci veți muri lesne fără de-amar și grijă
Feciorii-or trăi-n lume cum voi ați viețuit,
Chiar clopotul n-a plînge cu limba lui de spijă
Pentru acel de care norocul avu grijă;
Nimeni [=nici un *om, prieten* ș. a.] de-a plînge n-are, el
traiul și-a trăit.

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 50)

In toate contextele de mai sus, pronumele pot fi considerate *substitute de gradul I*, prin acest termen vrînd să sugerăm legătura *nemediată* cu numele substituit; într-un alt context, însă, de tipul:

am un **prieten**; ACESTA, *cu* c a r e *mă*
cunosc de mult, îmi spune că...

pronumele *care* poate fi considerat substitut de gradul al II lea, întrucît legătura lui cu numele substituit *prieten* este mediată de substitutul pronominal de gradul I *acesta* (teoretic, pronumele pot fi substitute și de grade mai mari decît al doilea). Schimbînd ceea ce trebuie schimbat, găsim că substitutul pronominal de gradul al II-lea poate apărea și atunci cînd substitutul de gradul I este un numeral[195]:

am cîțiva **prieteni**; DOI, cu c a r e mă
cunosc de mult, îmi spun că...

Cele arătate aici au valabilitate generală, adică majoritatea pronumelor înlocuiesc în context *un* nume căruia îi urmează. Excepțiile sînt, însă, destul de numeroase și de variate. Astfel, pe de o parte, există pronume care în context înlocuiesc nu numai **un** nume, ci **două** *nume*. De exempu, în versul:

— Las' să leg a mea viață de *a ta*...

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 111)

pronumele posesiv subliniat *a ta* ține locul și al posesorului, în cazul nostru al interlocutorului, și al posedatului, care aici este numele *viață*. Pe de altă parte, în limba română există și «pronume» care nu înlocuiesc **nici** *un nume*. De exemplu, în versurile:

Se pare cum că alte valuri
Cobor mereu pe-aceleași vad

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 158)

pronumele *se* nu înlocuiește nici un nume, dovada constituind-o imposibilitatea punerii vreunui nume în locul acestui «pronume» fără distrugerea comunicării. Așa stînd lucrurile, *se* și toate cele similare lui sînt, de fapt, cuvinte-morfem pentru transmiterea de informație gramaticală de natură morfologică, mai exact, sînt mărci pentru anumite categorii gramaticale ale verbului, care sînt menținute în clasa pronumelor — în afara tradiției — mai ales datorită originii lor pronominale. Informația gramaticală transmisă de pronume poate fi

[195] In altfel de situații, *Trandafir, Probl.*, p.27, apreciază că pronumele substituie un pronume sau un numeral.

și de natură sintactică, aceasta aparînd la pronume propriu-zise de tipul *ce* care, pe lîngă că substituie un nume, sînt și mărci ale subordonării în frază. Exemplu:

Căci nu mă-ncîntă azi cum mă mișcară
Povești și doine, ghicitori, cresuri,
Ce fruntea-mi de copil o-nseninară
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 156)

Nu substituie nume, fapt probat de asemenea prin imposibilitatea înlocuirii cu nume fără distrugerea comunicării, nici cuvinte ca *eu, tu* etc. Exemplu:

Căci *eu* sînt vie, *tu* ești mort
Și ochiul tău mă-ngheață
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 133)

După părerea noastră, cuvintele de tipul *eu, tu* nu reprezintă în realitate **pronume**, ci un fel de **nume** pentru *vorbitor* și, respectiv, *interlocutor* (vezi mai departe, la pronumele personale). Dacă totuși *eu, tu* sînt menținute în clasa pronumelor, acest lucru se datorește — în afara tradiției gramaticale — intrării lor în opoziție cu pronume propriu-zise de tipul *el*.

In legătură cu substitutele pronominale, un caz particular îl întîlnim la contextele interogative de tipul:

Ce e amorul? E un lung
Prilej pentru durere
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 148)

Dacă la substitutele pronominale neinterogative, la care ne-am referit mai sus, substitutul *urmează*, în topica obiectivă, substituitului, la substitutele pronominale interogative apare o «răsturnare»: substitutul *precede*, de asemenea în topica obiectivă, substituitul. Prin aceasta, substitutul pronominal interogativ se aseamănă cu substitutul interjecțional de tipul *ah, oh, vai* etc, care și el precede substituitul în topica obiectivă:

Ah! de cîte ori voit-am
Ca să spînzur lira-n cui
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 86)

Deosebirea dintre aceste două tipuri de substitute care preced substituitul în topica obiectivă se găsește în «*felul*» (dominant) al informației semantice și în «*cunoașterea*» acesteia de către *vorbitor*: informația semantică așteptată ca răspuns (vezi *Gram. Acad.*, I. p. 160) la pronumele interogative este de obicei *o noțiune sau un grup de noțiuni* din categoria acelora transmise prin «nume» care — teoretic și/sau practic — **nu** *sînt cunoscute de către vorbitor în momentul formulării întrebării* (în versurile de mai sus, *ce = un lung prilej pentru durere*); în cazuri mai rare, informația semantică **ne***cunoscută vorbitorului* în momentul formulării întrebării poate fi *o judecată sau un șir de judecăți*:

— Da' *ce* face mămucă? întrebară cu toții deodată cînd dejugau boii.

— *Mămuca*, le luă cea mai tînără vorba din gură, *mămuca nu face bine ce face; are de gînd să ne lese sănătate, sărmana.*

(I. Creangă, *op. cit.*, p. 17)

In acest context, *ce* = *mămuca..., mămuca nu face bine ce face; are de gînd să ne lese sănătate, sărmana.* Această particularitate a substitutelor pronominale interogative diferă de așa-numita întrebuințare neutrală a unor substitute pronominale neinterogative, care trimit și ele la informația semantică făcută printr-o propoziție sau un șir de propoziții, dar *urmînd* acestora, nu precedîndu-le. Astfel, în versurile de mai jos, *aceasta* = *zidiți din dărmături gigantici piramide ca un memento mori pe al istoriei plan*:

Zidiți din dărmături gigantici piramide
Ca un memento mori pe al istoriei plan;
Aceasta este arta ce sufletu-ți deschide
Naintea veciniciei...

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 49)

Spre deosebire de informația semantică a substitutelor pronominale interogative, care *de obicei* este o noțiune sau un grup de noțiuni și doar *uneori* o judecată sau un șir de judecăți, ambele feluri de informație semantică fiind teoretic și/sau practic *necunoscute* vorbitorului, informația semantică de la substitutele interjecționale din categoria celor citate mai sus este *întotdeauna* egală cu aceea transmisă printr-o propoziție sau un șir de propoziții și este de asemenea întotdeauna cunoscută vorbitorului, «traducerea» interjecției printr-o propoziție sau șir de propoziții fiind necesară numai pentru interlocutor (în versurile de mai sus, *ah* = *de cîte ori voit-am ca să spînzur lira-n cui...*).

Față de pronume, care *în principiu* transmit *indirect* informație *semantică* și doar uneori *numai* informație *gramaticală morfologică* categorială sau, pe lîngă informație indirectă semantică, și informație *gramaticală sintactică* de tip *raportual*, adjectivele pronominale transmit — dacă lăsăm la o parte posesivele — *întotdeauna direct* numai informație gramaticală *sintactică* de tip *determinativ*. Posesivul constituie un caz aparte, întrucît nu-și pierde niciodată calitatea de substitut, adică transmite indirect și informație semantică nu numai cu valoarea de pronume, ci și cu aceea de adjectiv pronominal, deosebirea — principial acceptată (pentru unele discuții, vezi §44) — dintre pronume și adjectivul pronominal fiind dată de numărul substituitelor: pronumele trimite indirect la *două* substituite (posesorul și posedatul), iar adjectivul pronominal trimite de asemenea indirect la *un* singur substituit (posesorul). Compară:

Iată ce zic, răspunse [Francesco] arătînd pe *a sa* [=1. Francesco, posesorul; 2. scrisoarea, posedatul].

(M. Eminescu, PL. p. 88)

Orologiul... sună de 12 ori din limba *sa* [= 1. orologiul, posesorul] de metal.

(M. Eminescu, PL. p. 28-29)

Calitatea de adjectiv pronominal nu apare la toate substitutele

pronominale, în această privință existînd următoarele situații:

— cuvinte care nu sînt niciodată adjective pronominale (ci întotdeauna sînt pronume): **el** *vine*, **cine** *cîntă*? etc;

— cuvinte care sînt întotdeauna adjective pronominale (și niciodată pronume): **ce fel de** *om*?, **fiece** *lucru* etc;

— cuvinte care pot fi și adjective pronominale (*omul* **acesta**, **fiecare** *tînăr* etc), și pronume (**acesta** *merge*, **fiecare** *observă* etc).

Uneori, de la valoarea de pronume la valoarea de adjectiv pronominal pot apărea deosebiri de structură fonetică: *alt, vreun* etc sînt întotdeauna adjective pronominale, în timp ce *altul, vreunul* etc sînt întotdeauna pronume: *acesta, acela* etc pot fi atît adjective pronominale, cît și pronume, dar *acest, acel* etc sînt — potrivit normei literare — numai adjective pronominale ș.a.m.d.

Așa cum am arătat și mai sus, prin informația semantică de tip determinativ a adjectivelor pronominale înțelegem apropierea sau depărtarea de vorbitor, identitatea, posesia, cunoașterea în măsură redusă etc (pentru amănunte, vezi mai departe). Compară:

In **această** [=apropierea] dulce *pace*
Imi ridic privirea-n pod
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 85)

Acea [=depărtarea] tainică *simțire* care doarme-n a ta arfă
In cuplete de teatru s-o desfaci ca pe o marfă?
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 108)

Deasupra *casei* **tale** [=posesia] ies
Și azi **aceleași** [=identitatea] *stele*
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 146)

Marea-n fund clopote are care sună-n
orice [=**cunoaștere redusă**] *noapte*
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 37)

* * *

In definiția de lucru am sugerat că la clasa pronumelor și adjectivelor pronominale omogenitatea este relativă și la nivel morfologic, persoana, genul, numărul și cazul *putînd* apărea, fără a fi, însă, obligatorii. Plecînd de la faptul că existența unei categorii gramaticale oarecare presupune cel puțin două aspecte opozabile (vezi §5 — §8), subliniem că *toate pronumele se află la o persoană gramaticală*, dar *categoria gramaticală a persoanei există numai la unele pronume (unde sînt posibile aspecte opozabile pentru persoană) și numai cu anumite condiționări*. Pentru identificarea aspectelor opozabile de persoană de la unele pronume, se poate apela la structuri conținînd *pronume-subiect+verb-predicat*, avînd în vedere faptul că persoana gramaticală a verbului-predicat — care de obicei (vezi *infra*) are mărci distincte pentru fiecare persoană — îi este impusă acestuia de către pronumele-subiect, ca urmare a raportului de inerență pe care predicatul îl contractează cu subiectul. In felul acesta, dacă — potrivit tradiției — admitem că și *eu, tu, mata, dumneata,*

dumneavoastră etc sînt pronume întrucît intră în opoziție cu pronume propriu-zise ca *el, dumnealui, dumnealor* etc, atunci găsim că existența aspectelor opozabile pentru persoană la toate aceste feluri de pronume este probată indirect prin aceea că, funcționînd în calitate de subiect, acestea impun verbului-predicat mărci în principiu diferite pentru fiecare persoană gramaticală: **eu** *gîndesc*-**Ø**, **tu** (**mata/dumneata** etc) *gîndeș*t-**i**, **el** (**dumneasa, dumnealui** etc) *gîndeș*t-**e** etc. Luînd în considerație că — în afara valorii exclusiv adjectivale din limba literară actuală — *însumi, însuți, însuși* etc au avut în limba veche și au astăzi în limba vorbită populară și familiară și valoare de pronume, găsim că aceste pronume și adjective pronominale pot apărea *acordate* (impunînd persoana cînd sînt pronume și acordîndu-se cu numele-subiect cînd sînt adjective pronominale) cu verbul-predicat: (*eu*) **însumi** *mă gîndesc*-**Ø**, (*tu*) **însuți** *te gîndeș*t-**i**, (*el, omul*) **însuși** *se gîndeș*t-**e** etc. Dacă — de asemenea potrivit tradiției — admitem că și *mă, te, se* etc sînt pronume chiar cînd nu substituie nume, atunci și la acest fel de pronume existența aspectelor opozabile de persoană este probată indirect de aceleași mărci ale categoriei gramaticale de persoană de la verbul însoțit: **mă** *gîndesc*-**Ø**, **te** *gîndeș*t-**i**, **se** *gîndeș*t-**e** etc.

Aspecte opozabile pentru persoană apar și la «posesive», unde, însă, nu mai pot fi puse în evidență prin combinarea cu verbul, întrucît atunci cînd funcționează ca subiect, «posesivul» impune verbului-predicat întotdeauna aceeași persoană gramaticală, și anume, a treia: **al meu (al tău, al său** etc) *merge*. Ca urmare, aspectele opozabile de persoană de la posesive rezultă — lăsînd la o parte posedatul — numai din faptul că posesorul este uneori vorbitor — *(al) meu* —, alteori interlocutor — *(al) tău* —, iar alteori entitate despre care se face comunicarea — *(al) său* — ș.a.m.d.

Considerînd drept aspecte opozabile pentru persoană pe *eu/tu/el* etc, pe *mata, dumneata/dumneasa, dumnealui* etc, pe *mă/te/se* etc, care sînt — cu precizările făcute mai sus — întotdeauna pronume, precum și pe *însumi/însuți/însuși* etc și pe *(al) meu/(al) tău/ (al) său* etc, care, practic, în limba vorbită populară și familiară, pot fi atît pronume, cît și adjective pronominale, sîntem de părere că la toate acestea opoziția de persoană este marcată prin supletivism (pentru unele detalii, vezi mai departe). Spre deosebire de pronumele și adjectivele pronominale avute în vedere pînă aici, care au aspecte opozabile pentru persoană, toate celelalte pronume și adjectcive pronominale românești (*acesta, acela, același, care, oricare* etc) **nu au** aspecte opozabile pentru persoană. Lucrul acesta se probează indirect de asemenea prin structuri conținînd *pronume-subiect+verb-predicat*, în care (pentru «excepții», vezi *infra*) verbul-predicat este întotdeauna la o singură persoană, și anume, a III a: *acesta (acela, același, care, oricare* etc) *merge*. Dacă o categorie gramaticală este condiționată de minimum două aspecte opozabile și dacă *acesta, acela, același, care, oricare* etc nu admit aspecte opozabile, urmează că aceste pronume și

adjective pronominale **nu au** categoria gramaticală a persoanei (ci, la fel cu substantivele, doar **trimit** la persoana a III a).

Pronumele și adjectivele pronominale reprezintă o clasă cu omogenitate doar relativă și din punctul de vedere al categoriei gramaticale a genului. Această apreciere are în vedere faptul că pentru masculin și feminin (absența neutrului am motivat-o în §6) există aspecte opozabile numai la unele «forme» (*el/ea, dumealui/dumeaei, însumi/însămi, acela/aceea, meu/mea, căruia/căreia, altul/alta* etc), altele fiind indiferente la gen (*lor, dumneata, se, cine, orice* etc). Omogenitate relativă are pronumele și adjectivul pronominal și în privința numărului, unde există de asemenea «forme» cu opoziție de număr (*eu/noi, meu/nostru, dumneata/dumneavoastră, însumi/înșine, acela/aceia, căruia/cărora, altul/alții* etc), dar și «forme» ce nu cunosc această opoziție (*își, se, cine, ce, orice, nimeni* etc). Omogenitatea doar relativă vizează și categoria gramaticală a cazului, din punctul de vedere al căreia se disting pronume și adjective pronominale, pe de o parte, cu două sau mai multe aspecte opozabile (*eu/îmi/mă; el/i/pe el; și/pe sine; dumneata/dumitale; acela/aceluia; mea/mele; cine/cui; nimeni/nimănui* etc), iar pe de altă parte, fără opoziție cazuală (*dumnealui, însumi, meu, ce, nimic* etc). În sfîrșit, omogenitatea doar relativă are în vedere și tipul de flexiune pentru gen, număr și caz de la pronumele și adjectivele pronominale, în sensul că aceasta este uneori dominant supletivă (*eu/noi, meu/nostru, eu/îmi* etc), alteori dominant analitică (*el/pe el, mei/alor mei* etc), iar alteori mixtă (*eu/pe mine, tău/al vostru* etc)*.

*Unii cercetători au exprimat ideea că atît la pronumele de tipul *eu, tu, el*[196] etc, cît și la toate celelalte pronume[197], categoriile gramaticale se exprimă prin flexiune sintetică cu diverse feluri de morfeme ce se adaugă «bazei» sau «rădăcinii» (=radicalul). De exemplu, la pronumele *eu, mie, mi, îmi, mine* și *mă* — spune Toma Pavel, *art. cit.*, p. 201-202 — «forma de nominativ nu poate fi luată drept bază, deoarece de la ea nu putem forma celelalte cazuri fără reguli complicate. Este mai avantajos să socotim că baza începe cu /m/ ca la celelalte cazuri... Socotim că este avantajos ca al doilea fonem al bazei să fie considerat /i/. Morfemul B [=bază, n.n.] pentru 1 [=pers.I,sg.,n.n.] este deci *mi-...mi-*& (combinat cu) ^{c} ⟶ (dă) cuvîntul *mi...mi-*&^{a} *-e* ⟶ *mie..mi-*&^{a} *-ne* ⟶ *mine..mi-*&^{a} *-ă* ⟶ *mă..mi-*& *î* = îmi..» (în aceste formule, ^{c} =afix, iar ^{a} =alomorf). În legătură cu «forma de nomonativ *eu* /e-u/...,ca poate fi privită... ca B & un alomorf al lui N [=nominativ] = înlocuirea

[196] Toma Pavel, *Morfologia pronumelui personal în română*, SCL, XIV, 1963, nr.2, p.199-207.

[197] Viorica Florea, *Despre flexiunea pronominală*, LR, XII, 1964, nr.5, p.437-452.

lui /i/ cu /u/, atrăgînd după sine ca regulă morfologică suplimentară (2) /m/+/n/ ⟶ /e/, adică /e/ plus junctură silabică. /u/ după junctură silabică se citește normal /u/. Forma de nominativ a lui I se obține deci astfel: *mi*-&-N ⟶ *e-u*. (N=ª [(i/ ⟶ /u/) și (/m/+/u/ ⟶/e/+/-/)]» — *idem*, p. 202.

Modul de realizare a structurii morfologice a formelor pronominale *eu, mie, mi, îmi, mine* și *mă* și mai ales explicarea lui *eu* din *mi* nu sînt în măsură să convingă — după părerea noastră — de necesitatea efectuării structurii morfologice la aceste forme pronominale. Aceasta pentru că fiecare dintre aceste forme pronominale se explică prin istoria limbii române (de exemplu, *eu* < **eo* < *ego*, *mă* < *me* etc) și nu prin trecerea — în funcție de credința noastră — a lui *m+n* în *e*, prin înlocuirea — tot după de credința noastră — a lui *i* cu *u* etc.

Referindu-ne la o altă serie de forme pronominale, cum ar fi *voi, vouă, vi, vă,* aici *elementul neschimbat în flexiune* este *v-* pentru toate formele sau *vo-* pentru unele forme (vezi tabelele alcătuite de Viorica Florea, *art. cit.*, p. 450-452).

Acest element neschimbat credem că nu poate fi considerat radical, pentru că radicalul trebuie să asigure unitatea de sens a tuturor formelor flexionare ale cuvîntului respectiv. Dacă pronumele este o parte de vorbire care nu transmite *direct* noțiuni, atunci înseamnă că *v-* sau *vo-* din formele pronominale avute în vedere nu conțin un sens lexical; dacă radicalul trebuie să conțină un sens lexical (vezi §7) și dacă *v-* și *vo-* din formele pronominale discutate nu au sens lexical, atunci urmează că *v-* și *vo-* nu sînt radicali. Neadmițînd — pentru motivele arătate — existența radicalului, care este morfem cu funcție prin excelență lexicală, înseamnă că nu putem admite nici existența morfemelor prin excelență gramaticale (care *se opun* radicalului!), ceea ce, practic, duce la negarea structurii morfologice a pronumelor.

De altfel, prin efectuarea structurii morfologice în general se urmărește *facilitatea* studierii cuvintelor. Ne referim, de exemplu, la faptul că mulțimea substantivelor românești poate fi studiată și cunoscută cu destulă ușurință făcîndu-se apel la elementele lor *comune*: 66 de desinențe (30 de perechi pentru număr și 6 pentru genitiv-dativ și vocativ — vezi §17) se întîlnesc la toate cele aproximativ 34000 de substantive comune uzuale din limba română (vezi §13). La pronume, însă, am putea vorbi de o situație contrară din acest punct de vedere, în sensul că față de totalul pronumelor românești (care va fi fiind de cca 100 de unități), numărul desinențelor și al celorlalte mijloace formale de indicare a categoriilor gramaticale este mult prea mare. Astfel, în *art.cit.* al

Scanned with OKEN Scanner

Vioricăi Florea (vezi p.446 și 450-452), desinențele, articolele, pronumele cu valoare de morfem (din *dumneata* — *dumneatale* ș. a.), alternanțele fonetice de la începutul, mijlocul sau sfîrșitul pronumelui și variațiile radicalului totalizează peste 80 de «unități». Adăugînd că aceste peste 80 de «mărci» nu sînt organizate într-un sistem care să permită utilizarea lor eficace, putem conclude că efectuarea structurii morfologice a pronumelor nu facilitează studiul acestei părți de vorbire, ci, din contra, îl îngreunează. De aceea, ni se pare mai avantajos să admitem că pronumele este o parte de vorbire cu flexiune dominant supletivă, combinată uneori cu flexiune analitică cu ajutorul prepozițiilor și al articolelor posesiv-genitivale și cu flexiune mixtă. Așa stînd lucrurile, sîntem de părere că *în loc să memorăm cele peste 80 de «morfeme gramaticale» dispuse nesistematic la cca 100 de pronume, este mai convenabil să admitem că cele aproximativ 100 de pronume românești sînt indivizibile din punct de vedere morfologic.*

* * *

Faptul că la clasa pronumelor și adjectivelor pronominale omogenitatea este relativă l-am indicat în definiția de lucru și pentru nivelul sintactic, notînd că funcțiile pe care le pot îndeplini elementele constitutive ale acestei clase pot fi de feluri diferite. In această privință, comportament unitar au doar *adjectivele pronominale*, care toate îndeplinesc întotdeauna funcția sintactică de atribut adjectival, întrucît prin însăși natura lor se subordonează direct în mod obligatoriu unui «nume» cu care se acordă în categoriile gramaticale comune; în absența — în sensul inexistenței — «numelui», cuvîntul respectiv nu mai are cum să fie adjectiv cu funcție de atribut adjectival, ci «capătă» valoare pronominală, cu funcția justificată de elementul cu care acum contractează un anumit raport sintactic. Astfel, într-un context ca *omul* **acesta** *cîntă*, cuvîntul *acesta*, fiind acordat în gen, număr și caz cu regentul *omul*, este adjectiv pronominal cu funcția de atribut adjectival pe lîngă acest regent; prin înlăturarea din context a «numelui» *omul* (deci, **acesta** *cîntă*), cuvîntul *acesta* ajunge să substituie «numele» înlăturat, a cărui funcție de subiect o preia, ca urmare a faptului că acum contractează raportul sintactic de inerență cu verbal-predicat *cîntă*.

In ceea ce privește *pronumele*, acesta are un comportament variat la nivel sintactic. Se disting, astfel, unele pronume (forme pronominale) — de tipul *el, dumneata, acesta, al nostru, altul* etc — care au întotdeauna numai funcții sintactice, și anume, acelea ce rezultă din

particularitățile raportului sintactic contractat cu diverse elemente ale contextului: **el** [subiect] *este* **acesta** [nume predicativ]; *prietenii* **dumitale** [atribut pronominal] *i-au văzut* **pe ai noștri** [complement direct, eventual și apoziție]; *îl știam* **al lui** [funcția cu dublă subordonare] etc. Alte pronume, de tipul *se* și toate cele asimilate acestuia (*mă, te, ne* etc — vezi §42) pot avea în anumite contexte *numai* funcția de marcă morfologică, indicînd diateza, persoana și numărul la verbul a cărui anexă devin: compară **Ø** *gîndesc* cu **mă** *gîndesc*, **se** *gîndesc*-**Ø** etc. Alte pronume, de tipul *ce, cine, cîți* etc îndeplinesc în cadrul aceluiași context și o funcție sintactică în propoziția secundară pe care o introduc, și o funcție de marcă pentru raportul sintactic de subordonare la nivelul frazei: în *vede ce se întîmplă*, de exemplu, pronumele *ce* subordonează propoziția completivă directă **ce** *se întîmplă* verbului *vede*, iar în cadrul propoziției subordonate funcționează ca subiect al verbului predicativ *se întîmplă*. In sfîrșit, în cazuri rarisime — este vorba doar de formele pronominale *mi* și *ți* din contexte populare și familiare ca *și* **mi ți** *i-a tras o palmă de...* —, pronumele *mi* și *ți* refuză și funcția sintactică, și funcția de marcă, avînd funcție exclusiv expresivă*.

*Spre deosebire de definiția de lucru a clasei pronumelor și adjectivelor pronominale pe care am dat-o (și am comentat-o) mai sus, în literatura românească de specialitate mai veche sau mai nouă apar de obicei definiții scurte ce au în vedere numai *pronumele*, la adjectivele pronominale făcîndu-se referiri în afara definiției. In cele ce urmează, reproducem, fără comentarii, cîteva din definițiile pronumelui existente în unele gramatici și lucrări de gramatică privitoare la limba română.

«Pronumele este o vorbă care arată o ființă sau un lucru fără a-l numi», *Tiktin, Gram.*, p. 85; p. 86, *passim*, referiri la adjectivul pronominal.

«Pronumele este partea de vorbire care se declină și ține locul unui substantiv», *Gram. Acad.*, I, p. 135; p. 136, *passim*, referiri la adjectivul pronominal.

«Pronumele sînt acele cuvinte care apar cel puțin într-un context în care pot fi înlocuite numai prin substantive și care exclud vecinătatea imediată a determinantelor noncalificative (adjective determinative)», Maria Manoliu, *Sistematica...*, p.28, unde se fac referiri și la adjectivele pronominale (vezi și *Asupra claselor pronominale din limba română*, SCL, XV,1964, nr.2, p.187, unde la determinantele noncalificative apar și «substantive în genitiv»).

«Clasa pronumelui este o categorie lexico-gramaticală de cu-

vinte în general autonome care, în cele mai multe situații (și numai anumite forme), îndeplinesc aceleași funcții sintactice ca și substantivul, adică pot fi nuclee ale sintagmelor nominale» *Iordan-Robu*, LRC, p. 409; vezi și p. 418, 421, 424, *passim*, unde se fac referiri și la adjectivul pronominal.

«...pronumele este o clasă lexico-gramaticală în general declinabilă, ai cărei membri substituie un termen (substantiv, pronume, adjectiv, numeral, propoziție) (a) exprimat anterior în context (anaforic) sau posterior (anticipant) (b), cu sens nedefinit (pronume absolut cu antecedentul implicit) sau (c) care indică un participant la procesul enunțării ori o persoană sau un obiect prezente la efectuarea acestuia (deictic sau ambreior)», *Trandafir, Probl.*, p.32; p.33, *passim*, referiri la adjectivul pronominal.

* * *

Omogenitatea redusă la nivel semantic, morfologic și sintactic justifică tradiția creării de subclase și subsubclase în cadrul clasei pronumelor și adjectivelor pronominale, în felul acesta obținîndu-se o sporire sensibilă a omogenității. În acest sens, utilizînd drept criteriu existența categoriei gramaticale a persoanei, se disting, pe de o parte, pronume și/sau adjective pronominale care au categoria gramaticală a persoanei (*tu, el, mata, dumnealor, se, însumi, al vostru* etc), iar pe de altă parte, pronume și/sau adjective pronominale care nu au categoria gramaticală a persoanei (*acesta, același, cine, ce fel de, oricare, nimeni* etc). Apelînd apoi la ceea ce am numit convențional informație gramaticală de tip determinativ, în cadrul subclasei pronumelor ce au categoria gramaticală a persoanei se pot distinge subsubclasele:

1 — *pronume personale* **propriu-zise**, care nu transmit informație gramaticală determinativă (*el, ea, însul* etc);

2 — *pronume personale* **de politețe**, la care există informație gramaticală determinativă, constînd în atitudinea politicoasă (reverențioasă) față de o anumită persoană reală (devenită gramaticală) prin excelență umană (*dumneavoastră, dumnealor, domnia sa* etc);

3 — *pronume personale* **reflexive**, la care informația gramaticală determinativă are în vedere faptul că o acțiune se răsfrînge asupra persoanei reale a autorului ei (*se, pe sine* etc);

4 — *adjective pronominale personale* **de întărire**, la care informația gramaticală determinativă constă în sublinierea participării nemijlocite și insistente a unei persoane (reale și gramaticale) la o acțiune (*eu* **însumi**, *ea* **însăși** etc);

5 — *pronume și adjective pronominale personale* **posesive**, la care informația gramaticală determinativă trimite la ideea de posesie: *(al) meu, (a) ta* etc.

Subsubclase se pot distinge și în cadrul subclasei de pronume care nu au categoria gramaticală a persoanei, și anume:

— *pronume și adjective pronominale nepersonale* **demonstrative**, la care informația gramaticală determinativă înseamnă indicarea prin excelență a apropierii sau depărtării de vorbitor: *omul* **acesta**, **cealaltă** *femeie* etc;

— *pronume și adjective pronominale nepersonale* **interogative**, la care informația gramaticală determinativă are în vedere cererea de informații (*cine?, ce fel de?* etc);

— *pronume și adjective pronominale nepersonale* **relative**, la care prin informația gramaticală determinativă se înțelege relația — în sensul de referință, explicație etc — privitoare la un anumit element al comunicării: *omul* **care** VORBEȘTE *este...* etc;

— *pronume și adjective pronominale nepersonale* **nehotărîte**, la care informația gramaticală determinativă constă în indicarea cunoașterii în măsură redusă a entității avute în vedere (**oricine, alt** *om* etc)[198].

§40. *Pronumele personale propriu-zise*, numite curent doar *pronume personale*, reprezintă, prin tradiție, un microsistem alcătuit din cuvinte — considerate global — substitute care indică[199] poziția în dialog a «persoanelor» (vorbitor, interlocutor, despre cine sau ce se vorbește), care pot avea categoriile gramaticale de persoană, gen, număr și caz și care — în afară de atribut, complement etc sau de valoare exclusiv expresivă — pot îndeplini funcția sintactică specifică de subiect.

În legătură cu pronumele personale, o problemă care interesează este aceea a inventarului de cuvinte și de forme flexionare ale acestora. În privința inventarului, necesită unele comentarii cuvintele *eu, tu* (cu pluralul inclusiv *noi, voi* — vezi mai departe), care deși în mod

[198] La felurile de pronume indicate mai sus, principial acceptate de gramatica noastră clasică, D. Irimia, *lucr. cit.*, p. 152 sqq., adaugă *pronumele de cuantificare* (numerică simplă, totalizatoare, nedeterminată, distributivă: *unu, doi, douăzeci și unu, tustrei, toți, cîte cinci* etc) și *pronumele ordinal (întîiul, primul, al doilea, secundul, ultimul* etc) — pentru acestea, vezi capitolul al VII lea. O clasificare a pronumelor cu totul deosebită de cea clasică face Maria Manoliu (*Asupra claselor...*, p. 187 sqq.), care grupează pronumele în *propoziționale* și *nepropoziționale*, cele propoziționale putînd fi *enunțiative (oricare, oricine* etc) și *neenunțiative* (*care, cine* etc), iar cele nepropoziționale — *determinabile (acesta, acela* etc) și *nedeterminabile (eu, tu* etc); determinabilele, la rîndul lor, pot fi *adjectivabile*, care se divid în *definite (acesta, acela* etc) și *nedefinite (ceva, cineva* etc), și *neadjectivabile*, care pot fi și ele *nedefinite*, divizibile în *neenunțiative (altul, celălalt* etc) și *cantitative (fiecare, tot* etc) ș.a.m.d.

[199] Unii cercetători preferă, la anumite cuvinte (numerale, pronume, articole) termeni din familia lui *a indica*, cum ar fi *indicator, indicial* etc (vezi Paula Diaconescu, *Pronumele personal ca indicator*, LR, XXXVI, 1987, nr.2, p.95-104).

Scanned with OKEN Scanner

curent sînt considerate pronume, se deosebesc totuși din punctul de vedere al calității de substitut de *el, ea* (și pluralul propriu-zis al acestora *ei, ele*). Pentru a pune în evidență acest lucru, apelăm la următoarele trei texte în care se află *eu, tu, el*:

Numai **eu**, rămas același,
Bat mereu același drum
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 90)

Numai **tu** de după gratii
Veginic *nu te* mai *iveşti*
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 90)

El *tremura* ca alte dăți
In codri și pe dealuri
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 143)

Dacă *eu, tu, el* sînt toate **pro***nume*, atunci înseamnă că ele substituie «nume» și, ca urmare, în contextele în care apar, în locul lor se pot pune «numele» substituite. Observăm, însă, că înlocuirea — fără distrugerea comunicării — cu un substantiv al cărui loc îl ține este posibilă numai la *el*: **el** *tremura* ca alte dăți... = **Luceafărul** *tremura ca alte dăți...*; în ceea ce privește *eu* și *tu*, acestea nu pot fi înlocuite cu substantive, întrucît prin această operație comunicarea își pierde caracterul reperat: *numai* **eu**... *bat mereu același drum* ≠ *numai* **poetul (îndrăgostitul)**...*bat mereu același drum; numai* **tu**... *nu te mai iveşti* ≠ *numai* **iubita**... *nu te mai iveşti.*

In literatura de specialitate mai ales străină— cu unele reflexe și la noi (vezi, de exemplu, *Iordan-Robu, LRC*, p. 409, *Trandafir, Probl.*, p. 29) — s-a formulat soluția considerării cuvintelor de tipul *eu, tu* ca *ambreiori*, alături de substantive ca *tată, mamă* etc, de adverbe ca *aici, ieri* etc, sau alături de categorii gramaticale ca modul, timpul, persoana etc. Altfel spus, într-o viziune, *ambreiorii* reprezintă o clasă de *cuvinte* al căror sens variază în funcție de context, datorită faptului că nu au un referent unic, ci referentul lor se precizează în context (*eu* poate fi orice persoană reală care vorbește, *tată* poate fi orice persoană reală masculină ce are copii, *aici* poate trimite la orice loc din apropierea vorbitorului ș.a.m.d.); într-o altă viziune, *ambreiorii* constituie o clasă de «unități gramaticale» al căror caracter particular nu rezidă în absența unei semnificații unice și constante, ci în faptul că ele trimit obligatoriu la context (interesează aici tot ce aparține codului, adică modul, timpul, persoana etc) — vezi DDL, s.v. *embrayeur, déictique, deixis*; MDL, s.v. *embrayeur, déictique.*

Din cele arătate mai sus se desprinde ideea că ambreiorii apar ca o

Scanned with OKEN Scanner

«clasă» eterogenă, fiind reprezentată, de exemplu, atît prin cuvinte, dintre care unele transmit informație semantică (*tată, mamă, aici, ieri* etc), cît și prin categorii gramaticale ca modul, timpul, persoana etc. Cît privește ambreiorii-cuvinte de tipul *eu, tu*, între aceștia și cei de tipul *tată, mamă* există anumite asemănări din punctul de vedere al «semnificației»: așa cum *tată, mamă* au întotdeauna aceeași «semnificație» generală (conceptul de *tată* și de *mamă*) care «se individualizează» prin anumiți referenți (de exemplu, X și Y), tot la fel *eu* și *tu* transmit întotdeauna aceeași «semnificație» *generală* de *vorbitor* și *interlocutor*, care «se individualizează» de asemenea prin referenți ca X și Y. Din punctul de vedere al contextului, însă, *tată* și *mamă*, care pot fi înlocuiți prin «numele» referenților X și Y (este reparat și contextul **tata** *citește*, **mama** *vorbește*, și contextul **X** *citește*, **Y** *vorbește*), se deosebesc de *eu* și *tu*, care nu pot fi înlocuiți prin X și Y (**eu** *cînt*, **tu** *dansezi* este context reperat, dar **X** *cînt*, **Y** *dansezi* este context nereparat). Așadar, în legătură cu partea de vorbire pe care o reprezintă cuvintele de tipul *eu, tu* putem spune următoarele:

— dacă prin pronume se înțeleg cuvintele ce substituie «nume», atunci *eu, tu* și toate cele similare lor nu sînt pronume, pentru că în nici un context nu admit comutarea cu un «nume»;

— dacă substantivele sînt cuvinte care se pot înlocui în context unele cu altele, atunci *eu, tu* și toate cele similare lor nu sînt substantive, întrucît comutarea lui *eu, tu* cu oricare substantiv distruge contextul respectiv;

— *eu, tu* și toate cele similare lor sînt, deci, cuvinte care — neputînd fi acceptate în totalitate nici ca pronume, nici ca substantive, deși numai cu acestea au anumite asemănări — nu se încadrează în mod convenabil la nici una din părțile de vorbire clasice (ceea ce înseamnă că, *de fapt, ele se constituie într-o parte de vorbire de sine stătătoare, deosebită de părțile de vorbire clasice*). Totuși, păstrînd tradiția, care opune pe *eu, tu* și toate cele similare lor unor pronume propriu-zise ca *el, ea* etc, menținem pe *eu, tu* și toate cele similare lor în rîndul pronumelor personale, de care, însă, le distingem terminologic prin apelul la termenii convenționali de *dialogant 1* pentru *eu, domnia mea* etc și *dialogant 2* pentru *tu, mata, dumneata* etc.

Privitor la inventarul de cuvinte mai menționăm că, pe lîngă pronumele de tipul *el, ea* etc, care sînt personale *autentice*, există și *însul, însa* etc — întîlnite, de altfel, foarte rar —, care pot fi numite convențional *alte pronume personale*. La acestea din urmă pot fi adăugate și *dînsul, dînsa* etc, cu precizarea, însă, că în anumite ambianțe socio-teritoriale *dînsul, dînsa* etc au ajuns să transmită și

Scanned with OKEN Scanner

informație gramaticală determinativă de politețe, diminuată (pentru unele detalii, vezi mai departe).

* * *

In ceea ce privește inventarul de forme flexionare ale pronumelor personale, notăm — pe lîngă teza clasică potrivit căreia la *eu/noi* și *tu/voi* nu există genitiv — și ipoteza mai nouă că *eu/noi* și *tu/voi* au cazul genitiv. Această ipoteză este susținută de B. B. Berceanu[200], care apreciază că «adjectivul posesiv *meu, tău* etc este genitivul (forma accentuată al) pronumelui personal» (p.23; vezi și tabelul de la p.22), bazîndu-se pe următoarele: pentru forma unică de nominativ a pronumelui personal există patru forme de posesiv după genul și numărul posedatului, care au un început de declinare propriu (de exemplu, *mea — mele*); formele personale *eu, tu* etc nu au genitiv acolo unde există adjective posesive și invers, ceea ce înseamnă să avem de-a face sau cu «două sisteme (pronume personale și adjective posesive) incomplete», sau cu «un singur sistem, și unitar, și complet» (p.26); formele de tipul *meu* primesc articolul posesiv-genitival la fel cu genitivul substantivelor sau al altor pronume (vezi *art. cit.*, p. 25-26, precum și *Sistemul gramatical al limbii române*, București, 1971, p.130).

La ideea că ceea ce este considerat de obicei «posesiv» de persoanele I și a II a reprezintă genitivul pronumelui personal ajunge și Maria Manoliu[201] cu ajutorul analizei distributive: «pronumele posesive se comportă — din punctul de vedere al distribuției și al funcției morfemelor componente — ca *forme accentuate de genitiv ale pronumelor personale.* Considerarea pronumelor posesive ca o parte de vorbire distinctă de cea a pronumelor personale nu se justifică nici în perspectiva criteriilor semantice, deoarece în lanțuri ca *împotriva mea, dedesubtul meu*, posesivele încetează să mai funcționeze ca indici ai posesiei» (*art. cit.*, p. 290).

Și *Iordan-Robu, LRC* apreciază că paradigma pronumelui personal de persoanele I și a II a trebuie completată la genitiv cu «formele posesive corespunzătoare» (p. 413), și anume, *(al) meu, (al) nostru, (al) tău, (al) vostru* — vezi tabelul de la p. 412. Cît privește așa-numitele dative posesive de persoanele I și a II a, reprezentate prin *-mi, -ne, -ți, -vă*, despre acestea se spune că întrucît «se grupează sintagmatic cu substantive, ele funcționează ca determinante nominale, deci le

---

[200] *Observații și propuneri privind «Gramatica limbii române»: Sistemul pronumelui personal și al pronumelor înrudite*, LR, VI, 1957, nr.1, p.20 sqq.

[201] *Genitivul pronumelui personal în limba română contemporană*, ELS, p. 274-290.

putem considera ca forme ale cazului genitiv, nu ale cazului dativ» (p. 413; vezi și p. 414, 5°, precum și tabelul de la p. 412).

La susținătorii ipotezei că *eu/noi* și *tu/voi* au cazul genitiv se adaugă și D.Irimia[202], care face unele sublinieri la cele spuse de antecesori, vorbind în mod tranșant la pronumele în discuție despre un genitiv cu forme accentuate și neaccentuate: formele accentuate de genitiv apar numai în construcții cu prepoziții care cer genitivul (*în fața* **mea**, *în jurul* **meu** etc), iar formele neaccentuate de genitiv sînt omonime cu cele de dativ, de care, însă, se disting prin regent, care la genitiv trebuie să fie un substantiv (*inima*-**mi** — vezi *lucr. cit.*, p. 122-124).

Generalizînd în această privință, în literatura de specialitate din ultimul timp s-a formulat ipoteza că *eu/noi* și *tu/voi* nu sînt lipsite de genitiv, ci *au* cazul genitiv, concretizat în: forme accentuate, reprezentate fie prin posesive însoțite de articol posesiv-genitival (tipul *al meu*), fie prin posesive neînsoțite de acest articol (tipul *meu*) indiferent de context, fie prin aceleași posesive neînsoțite de articolul posesiv-genitival, dar numai atunci cînd sînt precedate de prepoziții care cer genitivul (tipul *în jurul* **meu**); forme neaccentuate, de tipul *mi*, numai atunci cînd acestea se subordonează unui substantiv.

După părerea noastră, nici una din variantele ipotezei mai noi, după care la *eu/noi* și *tu/voi* există cazul genitiv, nu este superioară tezei clasice, potrivit căreia la *eu/noi* și *tu/voi* nu există cazul genitiv. Spunînd acest lucru, avem în vedere că *pronumele* de tipul **al meu** considerat ca *unitate* (pentru ipoteza că *al* este detașabil de *meu*, ca pronume semiindependent, vezi §27) se deosebește de **eu** prin numărul referenților: dacă **eu** — trimițînd la conceptul de «vorbitor», care se individualizează într-o anume persoană — are *un singur* referent, **al meu** — trimițînd la același «vorbitor» individualizat într-o anume persoană, dar și la un «posedat» — are *doi* referenți. Compară:

eu (referent unic = v o r b i t o r u l x) *citesc romanul*;

al meu (referent 1 = v o r b i t o r u l x; referent 2 = r o m a n u l) *este aici.*

Considerînd numărul referenților drept una din particularitățile definitorii pentru stabilirea *felului* pronumelui, sîntem de părere că **eu** și *pronumele* **al meu** nu reprezintă același fel de pronume și, în consecință, **al meu** nu poate fi o formă flexionară (de genitiv) a lui **eu**.

Cît privește *adjectivele pronominale* de tipul **al meu** și **meu**, aces-

[202] *Adjective posesive sau pronume personale în genitiv?*, Collegium, 2, 1986, p.131-136, reluat în *lucr. cit.*, p. 183-185, și sintetizat la p. 122-123.

Scanned with OKEN Scanner

tea nu pot fi considerate genitive de la **cu** din motive de natură formală: forma adjectivală *unică* de tipul **al meu** sau **meu** nu poate fi considerată genitiv (ca de altfel nici vreun alt caz), întrucît — preluînd cazul (precum și genul și numărul) de la regentul său obligatoriu nominal — ea apare la toate cazurile: p r i c t e n u l **meu** (u n p r i c t e n **al meu**) [=nominativ] *citește*, *cartea* p r i c t e-n u l u i meu (u n u i p r i c t e n **al meu**) [=genitiv] *este frumoasă*, *i-a dat o carte* p r i c t e n u l u i **meu** (u n u i p r i c t e n **al meu**) [=dativ] ș.a.m.d. Nici la *adjectivul pronominal* de tipul **a mea** sau **mea**, care cunoaște și forma flexionară **a mele** sau **mele**, nu se poate spune că **a mele** sau **mele** reprezintă un genitiv, întrucît și aici *cazul* este preluat de la regentul nominal, care impune uneori genitivul [*cartea* p r i c t e n e i **mele** (u n e i p r i c t e n e **a mele**) *a fost pierdută*], dar alteori dativul [*i-a dat o carte* p r i c t e n e i **mele** (u n e i p r i c t e n e **a mele**)]. Admițînd că și formele flexionare reprezintă una din particularitățile definitorii în stabilirea felului (pronumelui și) adjectivului pronominal, considerăm că adjectivele pronominale de tipul *al meu, a mea* — care pot apărea la toate cazurile sau la două dintre ele — nu constituie genitivul de la **cu**.

Forma flexionară se opune admiterii ca genitiv de la *eu, tu* etc și a lui **meu, mea, tău, ta** etc precedate de o prepoziție ca *în jurul, în fața* etc, care doar în principiu cer cazul genitiv (pentru detalii, vezi cap. X). Prepozițiile de acest tip, care astăzi sînt îmbinări stabile de cuvinte (vezi §11), trebuie considerate «la origine» drept îmbinări libere, adică substantive în acuzativ cu prepoziții îndeplinind funcții sintactice. In consecință, atunci cînd aceste substantive primeau o determinare prin posesivul fără articol posesiv-genitival (de exemplu, *în jurul* **meu**), acest posesiv era obligatoriu adjectiv pronominal, care prelua mimetic de la regentul său, substantivul *jurul*, și cazul (pe lîngă gen și număr), și anume, *acuzativul*. Cînd îmbinarea liberă de tipul *în jurul* a devenit — prin analogie sau «direct» — îmbinare stabilă, adică și-a pierdut calitatea de substantiv precedat de prepoziție cu funcție sintactică, devenind prepoziție cu funcție de marcă, prepoziția nouă respectivă și-a păstrat regimul cazual inițial, impunînd «posesivului» care o urmează același caz, și anume, *acuzativul*. Că așa stau lucrurile o dovedesc «posesivele» feminine ca *mea*, care au două forme cazuale — una pentru nominativ-acuzativ *mea* și alta pentru genitiv-dativ *mele* —, din care o prepoziție ca *în fața* selectează pe cea de (nominativ-) acuzativ *mea* și nu pe cea de genitiv (-dativ) *mele* (este reperată doar structura *în fața* **mea**, nu și structura *în fața* **mele**).

In sfîrșit, *forma* flexionară reprezintă un argument și împotriva

considerării ca genitive de la *eu, tu* etc a lui *mi, ți* etc. Simplul fapt că *mi*, de exemplu, este precedat de o prepoziție terminată într-un «articol» hotărît (*în juru*-**mi**) nu credem că reprezintă un argument irefutabil în favoarea considerării lui *mi* ca genitiv de la *eu*. Dacă prepozițiile de acest fel ar cere *întotdeauna* cazul genitiv, atunci ar trebui să spunem că și *chitanță, marfă* etc din *contra chitanță (marfă* etc) ar fi în genitiv (și nu în acuzativ), ceea ce credem că nu se poate demonstra nici într-un caz. Așa stînd lucrurile, sîntem de părere că este mai potrivit să apreciem că prepozițiile de tipul *contra, în jurul, în fața* etc cer doar *în principiu* cazul genitiv, în situații particulare — de obicei cu motivație în istoria limbii — ele putîndu-se construi și cu *forme* de dativ (*în juru*-**mi**), și cu forme de acuzativ (*în fața* **mea**). De altfel, fie că este precedat de o prepoziție din cele avute aici în vedere (*în juru*-**mi**), fie că se subordonează direct unui substantiv (*inima*-**mi**), pronumele *mi* (și toate cele similare lui) reprezintă o formă flexionară supletivă a lui *eu*, care formă, prin origine (rom. *mi* < lat. *mi* — vezi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 136-137), este un *dativ*. Faptul că **mi** este *formă etimologică de dativ* nu impietează asupra funcției de atribut care să arate posesia, dat fiind faptul că *în limba română nu se mai poate pune semnul egalității între genitiv și ideea de posesie*, întrucît, pe de o parte, forme de genitiv ale diverselor părți de vorbire pot să nu exprime posesia [*lupta* **contra lui (neștiinței)**], iar pe de altă parte, posesia poate fi indicată și prin alte forme cazuale ale diferitelor părți de vorbire, și anume, prin acuzativ (*creangă* **de copac**). La pronume, ultima aserțiune poate fi ilustrată și cu versul *«Lasă-ți lumea ta uitată»* (M. Eminescu, *op. cit.*, p. 161), unde ideea de posesie este exprimată o dată prin **forma** *de acuzativ* **ta** și a doua oară prin **forma** *de dativ* **ți**.

Toate cele spuse mai sus arată că după părerea noastră ipoteza mai nouă, după care *eu/noi* și *tu/voi* au cazul genitiv, este mai puțin convingătoare decît teza clasică, potrivit căreia — cu motivație «semantică» și «formală» — la *eu/noi* și *tu/voi* nu există cazul genitiv.

* * *

Pronumele personale, unde încadrăm și ceea ce am numit convențional *dialogant 1* și *dialogant 2*, au forme supletive pentru categoriile gramaticale de persoană, gen, număr și caz. Precizăm, însă, că aceste categorii gramaticale nu apar cu exact aceleași aspecte opozabile la toate pronumele personale. Astfel, *dialogantul 1* (persoana I) și dialogantul 2 (persoana a II a) nu cunosc opoziția de gen, formele *eu, noi, tu, voi, mie, îmi* etc utilizîndu-se atît la masculin, cît și la feminin. Spre deosebire de acestea, pronumele ce indică entitatea

despre care se vorbește (persoana a III a) cunoaște categoria gramaticală a genului, concretizată în forme pentru masculin (*el, îl, lui* etc) și forme pentru feminin (*ea, o, ele* etc). Explicația existenței genului numai la persoana a III a și a lipsei acestei categorii gramaticale la persoanele I și a II a este, într-o anumită măsură, de natură logică, dar mai ales de natură istorică. La persoanele I și a II a, genul nu trebuie exprimat, deoarece aceste persoane sînt, teoretic, prezente la dialog; la persoana a III a, însă, care — de asemenea teoretic — nu este prezentă la dialog, precizarea genului este necesară pentru evitarea confuziilor. Acestei explicații logice, valabile pentru toate limbile ce au gen, i se adaugă explicația istorică, proprie limbii române: «pronumele» personale românești de persoanele I și a II a provin din «pronumele» latinești corespunzătoare (rom. *eu* < lat. *ego*; rom. *noi* < lat. *nos*; rom. *tu* < lat. *tu*; rom. *voi* < lat. *vos* etc), *care nu aveau forme pentru gen*, în timp ce pronumele românești de persoana a III a provin din pronume demonstrative latinești, *care aveau forme pentru gen* (rom. *el* < lat. *illum*; rom. *ea* < lat. *illa*; rom. *ei* < lat. *illi*; rom. *ele* < lat. *illae* etc).

Privitor la categoria gramaticală a numărului, unele comentarii sînt necesare doar în legătură cu pluralul. Este vorba de faptul că în principiu singularul indică un element izolat, iar pluralul *un grup de elemente* **de același fel** (vezi §6). Această cerință este satisfăcută de forma de plural *ei*, care presupune cel puțin doi *el* sau cel puțin un *el* și o *ea*, și de forma *ele*, care presupune cel puțin doi *ea*, cu sublinierea că atît *el*, cît și *ea* sînt elemente *de același fel*, în sensul că ocupă aceeași poziție în dialog, trimițînd la entitarea despre care se vorbește; de aceea, formele de plural de persoana a III a *ei, ele* (precum și *lor, le, li* etc) sînt considerate *plurale propriu-zise*. «Pronumele» *noi*, însă, nu reprezintă **niciodată** *eu* + *eu*, pentru că în orice dialog vorbitorul este în mod logic **unic**; de aceea, *noi* indică faptul că vorbitorul reprezentat prin *eu* **își asociază** din diferite motive celelalte persoane gramaticale, adică sau numai un interlocutor *tu* (cînd *noi* = **eu** + *tu*), sau și un interlocutor *tu*, și o entitate despre care se vorbește *el, ea* (cînd *noi* = **eu** + *tu* + *el, ea*). Cele spuse despre pluralul persoanei I sînt parțial valabile și la pluralul persoanei a II a, *voi* putînd trimite la **tu** + *el, ea*, ceea ce înseamnă elemente *diferite* din punctul de vedere al dialogului, și anume, interlocutorul și entitatea despre care se vorbește; deosebirea față de pluralul persoanei I constă în aceea că, la persoana a II a, pluralul *voi* poate trimite și la **tu + tu**, cuprinzînd, adică, elemente ce ocupă aceeași poziție, de interlocutor, în dialog. Faptul că la pluralul *noi* vorbitorul își asociază obligatoriu sau numai interlocutorul, sau și interlocutorul, și entitatea despre care se

vorbește înseamnă că pluralul persoanei I *include* și o altă persoană (numai a II a sau a II a și a III a), de unde și denumirea de *plural inclusiv*. Pluralul *voi* poate fi și el *inclusiv*, cînd interlocutorului îi este asociată entitatea despre care se vorbește, dar poate fi și *propriu-zis*, cînd conține numai interlocutori.

In altă ordine de idei, menționăm că în ultimul timp persoanele gramaticale sînt numărate de la 1 la 6: *eu* = persoana I, *tu* = persoana a II a, *el, ea* = persoana a III a, *noi* = persoana a IV [a], voi= persoana a V a și *ei, ele* persoana a VI a. Subliniem, însă, că această numerotare se explică doar *prin comoditarea exprimării*, întrucît din punctul de vedere al poziției în dialog entitățile se pot grupa nu în șase categorii, ci numai în trei: vorbitor, interlocutor și entitatea despre care se vorbește.

Nici în privința categoriei gramaticale a cazului «pronumele» personale nu se comportă în mod unitar, în sensul că persoana I singular și plural are cazurile nominativ, dativ și acuzativ, persoana a II a singular și plural are cazurile nominativ, dativ, acuzativ și vocativ, iar persoana a III a singular și plural are cazurile nominativ, genitiv, dativ și acuzativ. La explicația — în sincronie, pe care am dat-o mai sus — a inexistenței genitivului la persoanele I și a II a, se adaugă și o explicație diacronică, prin raportarea la persoana a III a, unde *există* cazul genitiv. Latina avea atît un «pronume» personal de persoanele I și a II a, care trimitea la cîte o singură entitate (*ego*, cu genitivul *mei*, trimitea la vorbitor, *tu*, cu genitivul *tui*, trimitea la interlocutor etc), cît și un pronume posesiv de persoanele I și a II a, care trimitea la cîte două entități (*meus*, cu genitivul *mei*, trimitea la posesorul-vorbitor și la un posedat, *tuus*, cu genitivul *tui*, trimitea la posesorul-interlocutor și la un posedat etc — vezi I. I. Bujor și Fr. Chiriac, *lucr. cit.*, p. 62-67). Din aceste forme, româna a continuat numai nominativele (vezi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 136-138), și anume, *eu, tu* etc, care trimit la cîte o singură entitate (vorbitorul și, respectiv, interlocutorul), și *meu, tău* etc care, în asociație cu articolul posesiv-genitival, deci *al meu, al tău* etc, trimit la cîte două entități (posesorul, de persoana I și a II a, și posedatul). La persoana a III a, însă, româna a moștenit — în sensul discuției de față — două pronume: pe de o parte, pronumele demonstrativ, care trimite la un singur substituit, la nominativ (*el* < *illum*, *ea* < *illa*) și — ceea ce interesează aici — la genitiv (*lui* < *illui*, *ei* < *illaei* etc); pe de altă parte, pronumele posesiv care, împreună cu articolul posesiv-genitival, trimite la cîte doi substituiți, posesorul și posedatul: *(al) său* < *seus*, *(a) sa* < *sua* etc (vezi Al. Rosetti, *ibidem*). In felul acesta, apare motivația existenței în română la perscana a III a singular și a genitivului pronumelui

personal *lui, ei*, care substituie numai posesorul, și a pronumelui posesiv *al său, a sa*, care substituie și posesorul, și posedatul[203].

In legătură cu utilizarea — la persoana a III a — a genitivului pronumelui personal *lui, ei* și a posesivului *(al) său, (a) sa*, care într-un anumit sens apar ca sinonime, notăm că în vorbirea populară și familiară apare preferința pentru genitivul pronumelui personal. In limba literară există o regulă — doar uneori respectată —, potrivit căreia posesivul de persoana a III a se folosește atunci cînd determinatul îndeplinește funcția sintactică de subiect, iar genitivul pronumelui personal de persoana a III a singular se folosește atunci cînd determinatul îndeplinește orice altă funcție sintactică în afară de subiect. Utilitatea acestei reguli se vede doar în situațiile în care folosirea posesivului de persoana a III a singular, care este indiferent la genul posesorului, în locul pronumelui personal de persoana a III a singular la genitiv, care are forme diferite de la un gen la altul, ar face ininteligibilă comunicarea respectivă. Exemplu:

El în brațe prinde fata, peste față i se-nclină,
Pune gura *lui* [≠*sa*] fierbinte pe-*a ei* [≠*ale sale*] buze ce suspină
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 62)

Cît privește vocativul, acesta este logic să apară numai la persoana a II a (singular și plural), pentru că această persoană reprezintă interlocutorul care, fiind de față, poate fi chemat, făcut atent, solicitat în anumite privințe etc, în mod normal (pentru unele detalii, vezi comentariul de la imperativul verbelor).

In legătură cu flexiunea cazuală a pronumelor personale, mai menționăm distincția care se face între formele numite curent *accentuate (mie, ție, cu tine, nouă* etc) și *neaccentuate* (*mi, ți, mă, ni* etc), care pot apărea numai la cazurile dativ și acuzativ. Pentru a deosebi aceste două feluri de forme, putem apela la complementul indirect și direct «dublat»: **mie îmi** *place*, **pe mine mă** *încîntă* etc. In acest tip de construcții, pronumele indispensabil existenței comunicării (se poate spune **îmi** *place*, **mă** *încîntă*, dar nu se poate spune **mie** *place*, **pe mine** *încîntă*) este reprezentat prin forma neaccentuată, iar pronumele în principiu facultativ, întîlnit de obicei în vorbirea emfatică (**mie** *îmi place*, **pe mine** *mă încîntă*) este reprezentat prin forma accentuată.

Toate formele flexionare ale pronumelor personale «autentice», care cuprind și *dialogantul 1* și *dialogantul 2*, se pot vedea în tabelele de mai jos.

---

[203] Vezi și Gh. N. Dragomirescu și Maria Gabrea, *Ce fel de pronume sînt* **lui, ei, lor?**, LR, VII, 1958, nr.6, p.20-23.

Ca-zul	Persoana I (dialogant 1)				Persoana a II a (dialogant 2)			
	Singular		Plural		Singular		Plural	
	Accent.	Neaccent	Accent.	Neaccent	Accent.	Neaccent	Accent.	Neaccent
N	eu		noi		tu		voi	
G	—		—		—		—	
D	mie (prep.+)	îmi,mi	nouă (prep.+)	ne,ni	ție (prep.+)	îți, ți	vouă (prep.+)	vă, vi
A	mine	mă,m-	noi	ne	tine	te	voi	vă, v-
V	—		—		tu		voi	

Ca-zul	Persoana a III a (pronume)							
	Masculin				Feminin			
	Singular		Plural		Singular		Plural	
	Accent.	Neaccent	Accent.	Neaccent	Accent.	Neaccent	Accent.	Neaccent
N	el		ei		ea		ele	
G	(art.pos.-gen.+)lui		(art.pos.-gen.+)lor		(art.pos.-gen.+)ei		idem masc.	
D	lui (prep.+)	îi, i	lor	le,li	ei (prep.+)	îi, i	(prep.+)	
A	el	îl, l	ei	îi, i	ea	o	ele	le
V	—		—		—		—	

Pronumele personale, utilizate întotdeauna substantival, îndeplinesc de obicei funcție sintactică, în principiu potrivit cazului în care se află. Astfel, nominativul apare adesea cu funcția de subiect, iar în cazuri mai rare, cu funcția de nume predicativ sau de apoziție. Exemple:

Ei *vor aplauda* desigur biografia subțire
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 107)

...O, -nchide lungi genele tale
Să pot recunoaște trăsurile-ți pale —
Căci tu — tu *ești* **el**.
(M. Eminescu, *op. cit.*, 33)

Unul dintre cei care vin acum, anume, **el**, este amicul meu.

* * *

Formele de genitiv ale pronumelui personal, precedate ori nu de articolul posesiv-genitival sau — rar — de o prepoziție care cere acest caz, îndeplinesc funcția sintactică de atribut. Exemple:

Scanned with OKEN Scanner

Și pătruns de-**ale lui** *patimi* și amoru-i, cu nesațiu
El ar frînge-n vers adonic *limba* **lui** ca și Horațiu
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 126)

Lupta **împotriva lor** este justificată.

Pronumele personal în genitiv mai poate îndeplini și funcția sintactică de subiect, cînd este precedat obligatoriu de articolul posesiv-genitival (*prietenii mei cîntă, iar* **ai ei** DANSEAZĂ), de nume predicativ, cînd este precedat sau de articolul posesiv-genitival (*romanul* ESTE **al ei**), sau de o prepoziție care cere acest caz (*ea* ESTE **contra lui**), precum și de complement sau circumstanțial, cînd este precedat obligatoriu de o prepoziție care cere genitivul (*tu ai vorbit* **contra lui**; **în fața ei** *este viitorul*) sau, datorită elipsei, acuzativul (*îi văd* **pe ai lui**). Rar și în construcții mai mult sau mai puțin căutate, genitivul pronumelui personal poate îndeplini funcția cu dublă subordonare (cînd este obligatoriu precedat de articolul posesiv-genitival sau de o prepoziție care cere genitivul: *o știam* **a lui**; *o știam* **contra lui**) și chiar funcția de apoziție (*cartea este a băiatului, nu a fetei, adică* **a lui**).

* * *

Formele accentuate de dativ ale pronumelor personale neprecedate de o prepoziție îndeplinesc întotdeauna funcția sintactică de complement indirect, cu precizarea că, potrivit normelor limbii literare, complementul indirect exprimat prin forma accentuată de dativ a pronumelui personal dublează obligatoriu forma neaccentuată de dativ a aceluiași pronume (pentru ipoteza că dublarea reprezintă o apoziție, vezi această funcție sintactică). Exemplu:

Eu singur n-am cui spune nebunul meu amor,
Căci **mie** *mi*-a dat soarta amară mîngîiere
O piatră să ador.
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 18)

Abaterile de la normă în această privință apar uneori — după modelul limbii vorbite populare și familiare — în literatura artistică, unde, și din motive prozodice, se utilizează numai forma accentuată. Exemplu:

Și de-aceea tot ce mișcă-n țara asta, rîul, ramul,
Mi-e prieten numai mie, iară **ție** dușman este
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 115)

Atunci cînd — în cazuri mai rare — formele accentuate de dativ ale pronumelor personale sînt precedate de o prepoziție care cere acest caz, ele îndeplinesc funcția sintactică de circumstanțial. Exemplu:

Scanned with OKEN Scanner

Eu, *mulțămită* **naturei**, m-am dezbrăcat de haina deșertăciunei
(M. Eminescu, PL, p. 82)

Formele neaccentuate de dativ ale pronumelui personal pot îndeplini și ele funcția sintactică de complement indirect, fie dublate de formele accentuate (vezi exemplul de mai sus), fie dublate de un substantiv, fie nedublate. Exemple:

Miresei dulci **i**-ar da suflarea vieții
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 156)

Să **mi** se pară cum că crești
De cum răsare luna
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 145)

Uneori, în literatura artistică, formele neaccentuate de dativ ale pronumelor personale sînt precedate de o prepoziție care în principiu cere cazul genitiv (*înaintea*, eventual în varianta *naintea* sau *înainte*, *asupra*, eventual în varianta *asupră*, *contra* etc), pronumele respectiv precedat de prepoziție funcționînd ca circumstanțial sau complement indirect. Exemple:

Astfel zise lin pădurea,
Bolți *asupră-mi* clătinind
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 89)

Te fălești că *înainte*-**ți** răsturnat-ai val vîrtej
Oștile leite-n zale de-mpărați și de viteji?
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 114)

Adesea, dativul neaccentuat al pronumelor personale îndeplinește funcția sintactică de atribut, situație în care — și datorită faptului că, exprimînd ideea de posesie, este comutabil cu un posesiv corespunzător — este cunoscut sub numele de *dativ posesiv*. Dativul posesiv poate apărea în vecinătatea unui verb (cu care se acordă sau nu în persoană și număr), fără a-l determina, însă, pe acesta, ci determinînd un substantiv care îndeplinește funcția sintactică de complement direct sau subiect. Exemple:

Cu mîne z i l e l e - **ți** [=tale] *adaogi*.
Cu ieri viața ta o scazi
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 157)

Și g r ă d i n a **mi** [=mea] -*e* pustie
Lacrămînd se stinge macul
(O. Goga, *Poezii*, București, 1963, p. 60)

Dativul posesiv al pronumelui personal cu funcție de atribut — de asemenea echivalent cu un posesiv, eventual cu genitivul unui pronume personal — se poate afla și în vecinătatea unui substantiv articulat hotărît sau nearticulat, împreună cu care, în pronunțare, face un singur corp fonetic. Exemple:

Scanned with OKEN Scanner

O, acopere *ființa*-**mi** (=mea] cu-a ta mută armonie.
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 40)
Din *inimă*-i [=lui] pămîntul la morți să deie viață
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 74)

Uneori, atributul exprimat prin dativul posesiv al pronumelui personal face corp fonetic comun în pronunțare nu cu substantivul determinat, ci cu un adjectiv precedent care determină același substantiv. Exemplu:

Ce frumoasă, ce nebună
E *albastra*-**mi** dulce f l o a r e
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 46)

In cazuri rare, deosebirea dintre dativul neaccentuat (posesiv) cu funcție de atribut și același dativ neaccentuat cu funcție de complement indirect este subliniată chiar de vorbitor (scriitor), care dublează dativul neaccentuat (posesiv) atribut printr-un posesiv corespunzător, iar dativul neaccentuat complement indirect prin forma accentuată a aceluiași pronume. Exemplu:

Lasă-**ți** *lumea* TA uitată,
Mi *te dă* cu totul MIE
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 161)

Formele neaccentuate de dativ ale pronumelor personale de persoanele I și a II a singular și plural pot să devină, în context, pronume reflexive, cînd sînt lipsite de funcție sintactică, avînd în schimb funcție de marcă pentru categoriile gramaticale de diateză, persoană și număr la verbul a cărui anexă devin. In această situație, pronumele — care acum face parte din structura morfologică a verbului însoțit — se acordă în persoană și număr cu verbul respectiv (și nu este echivalent cu un posesiv sau cu genitivul unui pronume personal). Exemplu;

De cîte ori, iubito, de noi **mi**-*aduc aminte*,
Oceanul cel de gheață mi-apare înainte
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 91)

O situație particulară are așa-numitul *dativ etic*. Prin dativ etic — posibil numai la formele neaccentuate de dativ ale pronumelor personale de persoanele I și a II a singular — se înțelege dativul lipsit și de funcție sintactică, și de funcție de marcă, prin care, în vorbirea populară și familiară emfatică, se pune în evidență participarea afectivă a vorbitorului în legătură cu comunicarea pe care o face. Sublinierea participării afective a vorbitorului se poate face prin:

— utilizarea formei neaccentuate de dativ a persoanei I singular:

— Alei, țolină ce-**mi** ești! zise fata împăratului.
(I. Creangă, *op. cit.*, p. 170)

— utilizarea formei neaccentuate de dativ a persoanei a II a singular:

Iar Setilă, dînd fundurile afară la cîte o bute, horp! ț-o sugea dintr-o singură sorbitură.

(I. Creangă, *op. cit.*, p. 161)

— utilizarea ambelor forme neaccentuate de dativ, și a aceleia de persoana I, și a aceleia de persoana a II a:

Și odată **mi ț-o** înșfacă ei, unul de o mînă și altul de cealaltă...

(I. Creangă, *op. cit.*, p. 166)

* * *

Formele accentuate de acuzativ ale pronumelor personale — întotdeauna precedate de o prepoziție care cere acest caz — îndeplinesc diferite funcții sintactice. Astfel, cînd determină verbe tranzitive și sînt precedate de prepoziția *pe*, formele accentuate de acuzativ ale pronumelor personale reprezintă complemente directe care, în limba literară actuală, dublează formele neaccentuate de acuzativ ale aceloraşi pronume. Exemplu:

Dacă boiul mi-l înmlădiu, dacă ochii mei îi plac,
E temeiul că acestea fericit PE EL **îl** fac

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 63)

In limba vorbită populară și familiară, însă, și după acest model — uneori și din motive prozodice — și în literatura artistică, formele accentuate de acuzativ ale pronumelor personale precedate de prepoziția *pe* pot îndeplini singure funcția sintactică de complement direct, fără să dubleze, adică, formele neaccentuate ale pronumelor respective. Exemplu:

Nu le mai faceți ziduri unde să-nchid-avere,
Pe voi unde să-nchidă, cînd împinși de durere
Veți crede c-aveți dreptul și voi ca să trăiți

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 48)

De asemenea precedate de prepoziții, formele accentuate de acuzativ ale pronumelor personale reprezintă și alte feluri de complemente (indirect, de agent) sau pot fi circumstanțiale de diferite feluri. Exemple:

In ungher, părăginită,
Doarme hîrbul de ghitară,
Va mai fi și *pentru tine*
Primăvară?

(O. Goga, *op. cit.*, p. 159)

Scanned with OKEN Scanner

La noi sînt codri verzi de brad
Și cîmpuri de mătasă
(O. Goga, op. cit., p. 8)

Formele accentuate de acuzativ ale pronumelor personale precedate de prepoziții îndeplinesc și funcția sintactică de atribut (u n i i **dintre ei** *au plecat*), de apoziție (*pe acești* p r i e t e n i *ai mei, adică* **pe el** și **pe ea**, *îi întîlnesc zilnic*), de subiect (*au venit mulți, dar* **dintre ei** a u *mai* p l e c a t), de nume predicativ (*cunosc mulți oameni buni și tu* e ș t i **dintre ei**) și, rar, chiar de atribut circumstanțial (*din cauza întunericului*, a m l u a t - o **drept el**).

Formele neaccentuate de acuzativ ale pronumelor personale (care sînt întotdeuna neprecedate de prepoziții) îndeplinesc de obicei funcția sintactică de complement direct, fie nedublate de formele accentuate de acuzativ ale acelorași pronume, fie dublate de acestea, fie dublate de un substantiv în acuzativ. Exemple:

Deși vorbești pe înțeles,
Eu nu **te** pot pricepe
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 135)

Zburătoru-ți este tată și *pe el* Călin **îl** cheamă
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 66)

Ea-**l** asculta *pe copilaș*
Uimită și distrasă
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 137)

In unele graiuri populare actuale, precum și în limba literară veche, forma neaccentuată de acuzativ a pronumelui personal cu funcție de complement direct se putea repeta, o dată precedînd verbul (aflat la o formă flexionară compusă) și a doua oară urmînd acestuia: **l**-*a usturatu*-**l**, **m**-*aș vedea*-**mă**[204]. Această repetare a formei neaccentuate de acuzativ cu funcție de complement a pronumelui personal apare uneori, cu intenții expresive, și în literatura artistică modernă. Exemplu:

Cu ochii serei cei dentîi
Eu **n**-**o** voi mai privi-**o**
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 148)

Mai notăm și că forma neaccentuată de acuzativ a pronumelui personal de persoana a III a feminin singular **o**, care de fapt este considerată pronume numai datorită originii (nu se poate identifica nici o entitate pe care să o înlocuiască **o**), apare — în vorbirea

[204] După G. Istrate, *Construcții pronominale pleonastice*, AUI, 1956, fasc. 1, p. 396.

populară și familiară — ca element component al unor perifraze verbale de tipul *a o sparli, a o întinde, a o rupe la fugă* etc. Exemplu:

Noi, atunci, *am sparlit*-o la fugă.

(I. Creangă, *op. cit.*, p. 34)

In sfîrșit, formele neaccentuate de acuzativ (la fel cu cele de dativ) ale pronumelor personale de persoanele I și a II a singular și plural pot deveni pronume reflexive, cînd nu mai îndeplinesc funcție sintactică, căpătînd funcție de marcă pentru categoriile gramaticale de diateză, persoană și număr de la verb. Indicele valorii reflexive a pronumelor *mă, m-, te, ne, vă, v-* îl constituie acordul gramatical în persoană și număr cu verbul în a cărui structură morfologică se încadrează. Exemplu:

Mă *sui* și plec... O umbră sînt din basme
Și o fantasmă sînt dintre fantasme

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 381)

* * *

Cazul vocativ al pronumelui personal — puțin frecvent în limbă și care apare numai la persoana a II a singular și plural — are aceeași formă cu nominativul persoanei respective, adică *tu, voi*. Spre deosebire de nominativ, însă, care îndeplinește anumite funcții sintactice (vezi mai sus) și poate fi accentuat în context doar în mod facultativ, vocativul pronumelui personal nu îndeplinește funcție sintactică în propoziție (întrucît este exterior acesteia, aflîndu-se în planul incidenței) și este obligatoriu accentuat în context. Exemplu:

Arald, nu vrei tu fruntea pe sînul meu s-o culci?
Tu, zeu cu ochii negri... o, ce frumoși ochi ai!

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 76)

* * *

Așa cum am arătat și mai sus, la persoana a III a a pronumelui personal există, pe lîngă pronumele «autentice» *el, ea* etc, și «alte pronume personale», anume, *însul, însa* etc și *dînsul, dînsa* etc, care inițial apăreau doar ca «dublete» pentru *el, ea* etc. Prin raportarea la primele texte de limbă română, la aceste «dublete» apar, în utilizarea actuală, anumite deosebiri la nivel fonetic, structural și contextual. Astfel, referindu-ne la primul pronume, găsim că, în epoca veche a limbii literare, acesta apărea — cu frecvență relativ mare — în variație liberă cu *i-* sau *î-*, cu sau fără articol hotărît enclitic și precedat de prepoziții de tipul *către, cu, de, dentru, de pre, după, întru, pre, pre după, spre* etc: *către-însŭ*, ES, 55[r]1, *către-însul*, DIR, XCV, 1[r]5,

Scanned with OKEN Scanner

spr-insŭ, CPB, 97/3, *spr-insul*, CPB, 63/18-19, *de înșii*, DIR, LXXXIX, 1^{v}8, *d-inșii*, CC, 32/25, *într-însă*, PO, 271/6, *într-însa*, CC, 296/5, *pr-insa*, CC, 404/29, *într-însele*, CPB, 348/9, *d-insele*, CC, 49/11 etc. In secolele următoare ale limbii literare, acest pronume — care continuă să fie doar un «dublet» pentru *el, ea* etc — s-a fixat în varianta cu *î-* și cu articolul hotărît enclitic (deci, *însul, înșii, însa, însele*), diminuîndu-și sensibil frecvența și posibilitățile de combinare cu prepozițiile acuzativului (de altfel, singurul caz posibil la acest pronume, dacă facem abstracție de faptul că, datorită confuziei cvasi generalizate cu adjectivul pronominal de întărire *înseși*, forma *însele* apare în ultimul timp la toate cazurile — vezi §43), care prepoziții pot fi în zilele noastre doar *dintru, întru* și *printru*. Exemplu:

> Regele un semn mai face, se deschide-o altă poartă
> Și *dintr-însa* se repede
> C-un sălbatic salt un tigru
>
> (M. Eminescu, *op. cit.*, p. 128)

Al doilea pronume avut aici în vedere se folosea — tot ca «dublet» pentru *el, ea* etc — foarte rar în epoca veche, unde dominantă era varianta cu *-i-* și cu articolul hotărît enclitic și rară varianta cu *-î-* și fără articolul hotărît enclitic; toate aceste variante apăreau în exclusivitate la acuzativ care, rarisim, putea fi fără prepoziție («apropiară-se cătră I<su>s saduchei... și întrebară *dînsŭ* greindŭ», ES, 86^{r} 14-18), iar de obicei cu o prepoziție de tipul *cu, de, de la, dentru, pînă la* etc: *la dînsŭ*, ES, 71^{r}13, *de la dinsŭ*, CC, 437/5, *de dinsul*, DIR, XVIII^{x} 1^{v}13, *de la dinsul*, PO, 252/8, *cu dînșii*, DIR, XXXVI, 250^{r}18, *la dînșii*, CPB, 192/11, *pentru dinsa*, CC, 325/10-11 etc. In etapa următoare, s-a generalizat varianta cu *-î-* și cu articolul hotărît enclitic, singura acceptată de limba literară modernă (deci *dînsul, dînsa dînșii, dînsele*). Din punctul de vedere al contextului, la acest pronume apar diferențe substanțiale între limba de astăzi și cea din secolul al XVI lea: pe de o parte, în vorbirea populară și familiară din epoca modernă (de unde a trecut uneori și în literatura artistică), acest pronume a ajuns să aibă flexiune cazuală completă[205], uilizîndu-se, adică, nu numai la acuzativul cu prepoziție, cum este normal dacă avem în vedere proveniența lui dintr-un acuzativ cu prepoziție[206] (*Toate-s praf... Lumea-i cum este... și* **ca dînsa** *sîntem noi*, M. Eminescu, *op. cit.*, p. 30), ci și la

[205] Vezi Paula Diaconescu, *Pronumele* **dînsul (însul)** *în limba română*, SCL, XXXVI, 1985, nr.5, p.401, unde se exemplifică cu texte începînd din secolul al XVII lea și se dau și indicații bibliografice.

[206] Vezi Al.Niculescu și Alexandra Roceric, *Pronumele* **dînsul** *în limba română*, SCL, VIII, 1957, nr. 3, p. 315-343.

Scanned with OKEN Scanner

nominativ (*Cînd l-aude, numai* **dînsul** *își știa inima lui*, M. Eminescu, *op. cit.*, p. 66) și chiar la genitiv-dativ (*aceasta este cartea* **dînsei**; *i-am spus și* **dînsului** *că*...); pe de altă parte — mai ales în graiurile sudice, eventual cu luarea în considerație și a nivelului de cultură —, la *dînsul, dînsa* etc se simte o politețe diminuată ce poate fi pusă în lumină prin comparație și cu *el, ea* etc, care au gradul zero de politețe, și cu *dumnealui, dumneaei* etc, care de obicei indică politețea într-un grad normal (acest lucru rezultînd prin raportarea și la gradul superior al politeții, prezent la un pronume ca *domnia sa* — vezi în acest sens §41). Mai notăm și faptul că, deși formele de nominativ, genitiv și dativ reprezintă — din punct de vedere etimologic — abateri de la normă (*dînsul* provine din acuzativul *de+însul, dînsa* din acuzativul *de+însa* etc), totuși DOOM acceptă că *dînsul, dînsa, dînșii, dînsele* pot fi folosite și la nominativ, genitiv și dativ.

§41. *Pronumele personale de politețe*, numite de obicei numai *pronume de politețe*, sînt acele pronume care, pe lîngă că arată — astăzi — poziția în dialog a două «persoane» (interlocutorul și despre cine se vorbește), indică și atitudinea politicoasă (reverențioasă) față de acestea, care au categoriile gramaticale de persoană, gen, număr și caz și care — în afară de atribut, complement etc — pot îndeplini funcția sintactică specifică de subiect.

Prin raportarea la pronumele personale «autentice», care — fiind moștenite din latină — sînt foarte vechi în română, existînd de cînd există și aceasta, pronumele de politețe sînt (foarte) noi, reprezentînd — considerate în bloc — ultimele apariții pe terenul limbii române în domeniul sistemului pronominal. Lucrul acesta rezultă și din forma nesigură și neevoluată pe care o au în general pronumele de politețe în primele texte românești, cu predilecție în cele laice, unde găsim: *domniii meale*, DIR XXXI, 253^{v}8, *domniia nosturu*, DIR, C,83^{v}7, *măriia ta*, DIR, XCIII, 1^{r}4, *măriia mitale*, DIR, CVI^{x},1^{r}1, *domniia ta*, DIR, I,1^{r}4, *dumneata*, DIR, LXXXX, 1^{r}1, *domniia voastră*, DIR, L, 1^{r}6, *domniele vostre*, DIR, I,1^{r}12, *măriia lui*, DIR, XXXIV, 254^{v} 17, *domniia lui*, DIR, XXV, 1^{r} 5, *dumnealui*, DIR, XXXI, 253^{v} 1, *domniia sa*, DIR, LXXXVII, 1^{v} 12 etc (vezi și Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 458, 383, unde se dau exemple de asemenea numai din texte laice). Precizăm, însă, că în secolul al XVI lea apar pronume de politețe — e drept, mai puține — și în textele religioase, mai exact, în predosloviile acestora: *mărie(i) lui*, CC, 1/12, PO,11/14, *domniei meale*, CC, 1/19, *domniei lui*, CC, 1/14 etc. In secolul următor, pronumele de politețe devin frecvente și în textele religioase, în *Cazania* lui Varlaam, de exemplu, întîlnind *dumneata*, 428/28, *măria sa*, 39/28. *măria lui*, 123/4, *svenția sa*, 14/6 etc. De reținut este faptul că uneori acolo unde în secolul al XVI lea se folosea un pronume personal propriu-zis, în secolul al XVII lea apare uneori un pronume de politețe. Compară:

Scanned with OKEN Scanner

Doamne, de ești *tu*, zi-mi să vii...
(CC, 267/26-27)

Doamne, de ești *măriia ta*, dzi-mi să viiu...
(VC, 199/18-19; la 196/23, însă, și în acest text în situația respectivă apare pronumele personal propriu-zis *tu*).

In limba română modernă, microsistemul pronumelor personale de politețe a evoluat, pe de o parte, renunțîndu-se la formele care trimit la vorbitor (persoana I), iar pe de altă parte, conturîndu-se o specializare a pronumelor care trimit la interlocutor (persoana a II a) și la entitatea despre care se vorbește (persoana a III a) pe grade de politețe. Există, astfel, un grad de politețe redus în relațiile familiare și neoficiale, exprimat prin *mata* (mai ales în graiurile nordice)[207], *dumneata*, uneori chiar *dînsul* (mai ales în graiurile sudice); relațiile sociale nefamiliare cunosc un alt grad — mai avansat — de politețe, care se exprimă prin *dumneavoastră, dumnealui*, în mediile elevate *domnia sa* etc; în sfîrșit, în relațiile sociale de ceremonial[208], politețea se mani-

[207] In graiurile din nordul Moldovei (în jurul Dorohoiului și Sucevei), circulă sporadic și pronumele *singur*, care exprimă o politețe redusă. Despre un pronume *singur* se vorbește încă din *Gramatica rumânească* din 1757 a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, unde *singur* este încadrat în rîndul celor 16 «în loc de numele», mai precis, în grupa pronumelor «arătătoare», care sînt *eu, tu*, **singur**, *acesta, el* (vezi ediția publicată de N. A. Ursu, București, 1969, p. 42). Un prim comentariu — succint — în legătură cu *singur* aparține lui Stelian Dumistrăcel, care notează că *singur* este «adj. cu valoare de pronume de politețe asemănător cu *mata*, dar mai puțin familiar decît acesta...: *vreau să te întreb*, **singur** *nu vii cu noi*?» («Glosar regional», LR, X, 1961, nr. 3, p. 239-240). Referindu-se la pronumele *singur* prezentat de Stelian Dumistrăcel, Al. Graur apreciază că acest pronume «este fără îndoială un calc după magh. *maga*, care înseamnă și «însuși», «singur», și «dumneavoastră» (*«Etimologii românești»*, București, 1963, p. 139). Luînd în considerație răspîndirea pronumelui de politețe *singur* în graiurile din nordul Moldovei, E. Petrovici formulează ipoteza că „e de preferat să presupunem o calchiere a întrebuințării asemănătoare a lui CAM «singur, însuși» din graiurile rusești, unde are și sensul învechit de «stăpînul casei, capul familiei, stăpînul unei întreprinderi" etc» (*Note etimologice*, CL, VIII, 1963, nr. 2, p. 298). Considerînd că existența pronumelui de politețe *singur* — cu formă numai de masculin singular nominativ-acuzativ — nu trebuie pusă sub semnul îndoielii (așa cum găsim la Zamfira Mihail, *Gramatica românească a lui Toader Școleriu (Lecțione, Iași, 1789)*, SCȘT, Iași, 1963, fasc. 2, p. 178) și avînd în vedere și alte contexte ce conțin acest pronume (de tipul «mă duc *la singur*», culeș de profesoara Iulia Moraru din Hînțești — Adîncata, Suceava), sîntem de părere că nu trebuie exclusă posibilitatea ca pronumele de politețe *singur* să reprezinte o formație românească din adjectivul moștenit din latină *singur*. Factori favorizanți posibili în acest sens: în repetate rînduri, o anumită persoană de genul masculin, căreia — din motive sociale sau familiare — i se cuvenea respect, trăia singură; subliniem încă o dată că, în contextele în care apare, actualul pronume de politețe *singur* este numai la masculin singular nominativ-acuzativ.

[208] Vezi Al.Niculescu, *Notes sur la structure de l'expression pronominale de la politesse*, Cahier, I, 1962, p. 179-183.

Scanned with OKEN Scanner

festă într-un grad superior, fiind exprimată prin *excelența voastră, cuviosia voastră, alteța voastră, excelența sa, sfinția sa* etc), aici apărînd și o anumită limitare a întrebuințării (*cuviosia voastră, sfinția sa* etc se utilizează în ierarhia clericală, cu *alteța voastră* se adresează capetelor încoronate etc). După modelul pronumelor de politețe specializate ce exprimă politețea într-un grad superior, unii scriitori au creat, prin antifrază, ceea ce poate fi numit cu termenul convențional de «false pronume de politețe», de tipul *întunecimea voastră* (vezi I. Creangă, *op. cit.*, p. 81), *mîrșăvia voastră* (*idem*,p.52) etc.

Din punctul de vedere al calității de **pronume** (=parte de vorbire ce substituie nume), «elementele» pe care le-am notat mai sus prezintă asemănări cu pronumele personale propriu-zise, în sensul că pot substitui nume doar cele care trimit la entitatea despre care se vorbește (persoana a III a), la cele ce — numai în română veche — trimit la vorbitor (persoana I) și la interlocutor (persoana a II a) neexistînd această posibilitate:

> Binevoind *domnia mea* [≠ Alexandru Ioan Mavrocordat]..., d a t - a m ș i a m m i l u i t sfînta mănăstire Secul...
>
> (Hrisov de la Alexandru Ioan Mavrocordat, sec. al XVII lea)

> I pac să știi *domnia ta* [≠ Iohanes Benkner] că au venit un om...
>
> (DIR, I, 1r4)

> ...de veț întreba domniia voastră de sănătatea domnu-nostru, Niculei [sic!] vodă,... *domniia lui* [=Niculai Vodă] e s t e s ă n ă t o s ș i v e s e l...
>
> (DIR, XXV, 1r4)

Aceasta fiind situația, folosim și aici termenul convențional de «dialogant 1 de politețe» pentru tipul rarisim și desuet *domnia mea* și «dialogant 2 de politețe» pentru tipul *domnia ta*, cu precizarea că — de asemenea la fel ca la pronumele personal propriu-zis (vezi §40) — păstrăm tradiția gramaticii noastre clasice, care, opunînd tipul *domnia mea* (ce trimite la persoana I) și tipul *domnia ta* (ce trimite la persoana a II a) unor pronume *în adevăratul înțeles al cuvîntului* de politețe, de tipul *domnia lui, dumnealui* etc (=persoana a III a), consideră că toate acestea reprezintă microsistemul pronumelor de politețe.

Din punctul de vedere al genului, numărului și cazului, pronumele de politețe nu se comportă toate la fel. De exemplu, *mata, dumneata* etc se folosesc pentru ambele genuri, față de *dumnealui*, care apare numai la masculin, și de *dumneaei*, numai la feminin; *dumneavoastră* se folosește și pentru singular — așa-numitul «plural al politeții» —

Scanned with OKEN Scanner

cînd se manifestă politețea pentru o singură persoană, și pentru plural, care poate fi «propriu-zis», cînd politețea are în vedere numai interlocutori, sau «inclusiv», cînd politețea are în vedere atît interlocutori, cît și persoane despre care se vorbește (vezi mai sus, la pronumele personal); *domnia sa* apare numai la singular, iar *domniile lor* numai la plural; *dumnealui* se folosește la nominativ, genitiv, dativ și acuzativ, față de *dumneata* care cu această formă apare la nominativ, acuzativ și vocativ, iar cu forma *dumitale* la genitiv și dativ ș.a.m.d.

Pronumele de politețe care credem că se utilizează astăzi mai frecvent sînt cele pe care le încadrăm în tabelul de mai jos.

Persoana, numărul și genul	Forma cazuală		
	Nominativ-acuzativ-vocativ	Genitiv-dativ	Toate cazurile
Persoana a II a singular, masculin și feminin	mata	matale	—
	dumneata	dumitale	—
Persoana a II a plural, masculin și feminin	—	—	dumnea-voastră
	excelența voastră	excelenței voastre	—
Persoana a III a singular, masculin	—	—	dumnealui
Persoana a III a singular, feminin	—	—	dumneaei
Persoana a III a singular, masculin și feminin	dumneasa	dumisale	—
	domnia sa	domniei sale	—
	excelența sa	excelenței sale	—
Persoana a III a plural, masculin și feminin	—	—	dumnealor

Lasînd la o parte vocativul care, plasîndu-se în planul incidenței, nu are funcție sintactică în propoziție (de exemplu, **mata** *de colo, ești liber!*), pronumele de politețe în nominativ, genitiv, dativ și acuzativ pot îndeplini funcțiile sintactice de: subiect, în nominativ (**dumnea-**

Scanned with OKEN Scanner

lui *este inginer*), în genitiv (**al dumitale** *se află aici*) sau în acuzativ cu prepoziție (*au mai plecat* **dintre dumneavoastră**); nume predicativ, în nominativ (*autorul* ESTE **dumnealui**), în genitiv (fără sau cu prepoziție (*cartea* ESTE **a dumitale**; *el* ESTE **contra alteței sale**) sau în acuzativ cu prepoziție (*oamenii aceștia* SÎNT **ca dumneata**); atribut, în genitiv fără sau cu prepoziție (*opinia* **dumneavoastră** *este interesantă*; *locul* **din fața dumitale** *este liber*); apoziție, în nominativ (*omul acela și cu celălalt, adică* **dumnealor**, *îmi sînt prieteni*), în genitiv (*cărțile lui și ale ei, adică* **ale dumnealor**, *sînt aici*), în dativ (*le spun celor de sus, adică* **dumnealor**, *să plece*) sau în acuzativ cu prepoziție (*îi luăm pe toți, adică* **pe dumnealui, pe dumneaei** și **pe dumnealor**); complement sau circumstanțial, în genitiv cu prepoziție (*se vorbește* **contra matale**), în dativ fără sau cu prepoziție (*le-am spus adevărul* **alor dumitale**; **grație dumneavoastră** *a ieșit învingător*) sau în acuzativ cu prepoziție (*el merge* **cu dumneavoastră**); atribut circumstanțial/completiv, în genitiv fără sau cu prepoziție (*îl știam* **al dumitale; îl consideram contra dumitale**) sau în acuzativ cu prepoziție (*el poate fi luat* **drept dumneavoastră**).

§42. *Pronumele personale reflexive* (curent numite doar *pronume reflexive*). Din cauza *formelor* și *funcțiilor* foarte «variate», orice definiție a pronumelor reflexive admise de gramatica clasică[209] are valabilitate principială. Luînd în considerație o distincție convențională între pronumele reflexive — subliniem: admise de gramatica clasică — *autentice (sine, se* etc) și cele *analogice (mă, te* etc), în definiția de lucru numai a pronumelor reflexive *autentice* notăm că acestea sînt substitute care, atunci cînd contractează raportul de subordonare completivă cu un verb-predicat, pot arăta că acțiunea verbului-predicat respectiv, ce pornește de la *o persoană* **reală**-*subiect*,

---

[209] Această precizare este motivată de faptul că la D. Irimia, *lucr. cit.*, p. 137-140, inventarul clasic al formelor flexionare cazuale ale reflexivelor este augmentat cu:

— «posesive» care, precedate de prepoziții ce cer genitivul (vezi comentariul de la pronumele personale, §40), sînt considerate genitive ale reflexivelor (de exemplu, *în jurul* **său**, *asupra* **mea**, *împotriva* **mea** etc);

— pronume personale sau reflexive în dativ, care sînt considerate genitive ale reflexivelor dacă sînt precedate de o prepoziție care cere genitivul (*în juru*-**și**) sau dacă funcționează ca atribut (*lumea*-**mi**; ... teiul... **să**-**și** scuture creanga);

— pronume personale în genitiv precedate de prepoziții care cer genitivul, dacă se realizează identitatea semantică subiect-obiect-circumstanță (deci, în *ei au construit* **în jurul lor** *un zid*, îmbinarea *în jurul lor* este un pronume reflexiv cu prepoziție, dar în *noi am construit* **în jurul lor** *un zid*, aceeași îmbinare *în jurul lor* este pronume personal cu prepoziție).

Scanned with OKEN Scanner

se întoarce asupra aceleiași *persoane* **reale**-*complement*, care pot avea categoriile gramaticale de persoană și caz și care pot îndeplini — pe lîngă funcția de marcă a categoriilor gramaticale de diateză și persoană de la verb — funcția sintactică de complement/circumstanțial sau de atribut.

In parafraza acestei definiții de lucru, precizăm că «secvențele» ei trebuie luate ca avînd valoare relativă, impusă de realitatea limbii. Astfel, într-un context ca:

> ...unu-i Ochilă..., care vede toate și pe toți altfel...numai *pe sine* nu se vede cît e de frumușel
>
> (I. Creangă, *op. cit.*, p. 149)

pronumele reflexiv accentuat *sine* precedat de prepoziția *pe* — înlocuind, în calitate de complement asupra căruia se răsfrînge acțiunea verbului-predicat, numele-subiect *Ochilă* care *execută* acțiunea *aceluiași* verb-predicat — corespunde definiției. Intr-un alt context, însă, cum ar fi:

> Harap-Alb...venea...aducînd *cu sine* pielea și capul cerbului...
>
> (I. Creangă, *op. cit.*, p. 138)

același pronume *sine* precedat de prepoziția *cu* nu mai corespunde definiției reflexivului, întrucît acțiunea executată de persoana reală-subiect numită Harap Alb **nu** *se întoarce* asupra ei înseși. In contexte de acest fel, *(cu) sine* are comun cu pronumele reflexiv doar corpul fonetic originar, întrebuințarea fiind corespunzătoare aceleia a pronumelui personal *el* sau *dînsul*, cu care poate fi comutat.

Cele spuse în legătură cu forma cazuală accentuată *sine* sînt valabile, *mutatis mutandis*, și la forma cazuală neaccentuată *se*. Astfel, într-un context de tipul:

> Vedeți cum urna crapă, cenușa reînvie,
>
> . . . . . .
>
> Cum umbrele *se*-mbracă în zale ferecate
>
> (M. Eminescu, *op. cit.*, p. 21)

reflexivul *se* are, *dintr-un punct de vedere*, același comportament ca și *(pe) sine*, în sensul că substituie, în calitate de «complement» asupra căruia «se întoarce» acțiunea verbului-predicat, numele-subiect *umbrele*, care face acțiunea aceluiași verb-predicat. Din alt punct de vedere, însă, *se* din acest context se deosebește de *(pe) sine*: ne referim la faptul că *se* din *se-mbracă* nu este un complement direct obișnuit, ci unul «de tip special», întrucît nu poate fi «dublat» prin forma accentuată a aceluiași pronume decît în situații deosebite, neașteptate (ca cea din ...*Ochilă...numai* PE SINE *nu* **se** *vede*... — vezi mai sus), și niciodată prin substantivul al cărui loc îl ține (nu este reperabilă o

Scanned with OKEN Scanner

structură de tipul **umbrele* **se-***mbracă* PE UMBRELE). Acest complement direct «de tip special» se constituie în marcă a diatezei reflexive, în particular și a categoriei gramaticale a diatezei în general, precum și a persoanei verbului însoțit (vezi cap. al VIII lea, partea referitoare la diateză și persoană). Funcția de marcă a lui *se* se evidențiază în mod indubitabil atunci cînd persoana reală pe care ar trebui să o substituie nu există sau nu poate fi identificată, ca în contextul:

> **Se** *pare* cum că alte valuri
> Cobor mereu pe-același vad
> (M. Eminescu, *op. cit.*, p. 158)

In astfel de situații, *se* are comun cu pronumele reflexiv doar corpul fonetic originar, în privința întrebuințării el încadrîndu-se în rîndul cuvintelor-morfem (vezi §7).

Formele flexionare accentuate și neaccentuate de tipul *șie, și* etc nu se încadrează niciodată în definiția pronumelui reflexiv, adică nici atunci cînd, contractînd raportul de subordonare completivă cu un regent verbal, indică — în afara categoriilor gramaticale de diateză și persoană — cine «este interesat» în acțiune sau de caracteristica determinată («Și fiindu-**și** **șie** dragă cum nu-i este nime-n lume», M. Eminescu, *op. cit.*, p. 63) și — cu atît mai puțin — nici atunci cînd, contractînd raportul de subordonare atributivă cu un substantiv, arată posesia («Cerul stelele-**și** arată», M. Eminescu, *op. cit.*, p. 83).

Din comentarea definiției de lucru a pronumelui reflexiv autentic se desprinde ideea că — atunci cînd intră în raport de subordonare cu un verb — formele neaccentuate *se, s-, și, își*, indiferent de faptul că substituie sau nu un nume, reprezintă mărci ale categoriilor gramaticale de diateză și persoană la verbul însoțit. Această particularitate justifică ceea ce am numit convențional pronume reflexive *analogice*, care sînt forme neaccentuate de acuzativ sau dativ ale pronumelor personale de persoanele I și a II a singular și plural (*mă, mi, te, ți, ne* etc — vezi §40), care, subordonîndu-se unui verb cu care se acordă în persoană și număr, marchează — ca și formele neaccentuate de acuzativ și dativ ale pronumelor reflexive autentice — categoriile gramaticale de diateză, persoană și, în plus, număr la verbul însoțit. După părerea noastră, tot pronume *reflexive analogice* pot fi considerate formele neaccentuate de dativ ale pronumelor personale de persoanele I și a II singular și plural (*-mi, -ne, -ți, -vă*) și atunci cînd intră în structura (pronumelui și) adjectivului pronominal de întărire, întrucît conferă structurii căreia aparțin aceeași «semnificație» (=participarea nemijlocită și intensă a vorbitorului și interlocutorului) ca și dativul neaccentuat al pronumelui «reflexiv autentic» *-și* la persoana a III a a aceluiași (pronume și) adjectiv pronominal de întărire (vezi §43; pentru ideea că *-mi, -ne, -ți, -vă* din adjectivele pronominale de întărire reprezintă pronume *personale*, vezi de exemplu *Gram. Acad.*, I

Scanned with OKEN Scanner

p. 154). Formele neaccentuate de acuzativ ale pronumelor reflexive pot fi «dublate» uneori — teoretic — prin formele accentuate ale pronumelor *personale* din care provin, situație în care putem vorbi, pe lîngă funcția de marcă, și de funcția sintactică de complement direct «de tip special» (vezi mai sus):

Și **mă**-*mbrac* [PE MINE] în părul galben, ca un strai ușor țesut
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 63)

Cînd această «dublare» nu este posibilă, formele neaccentuate de acuzativ la care ne referim au numai funcție de marcă:

Las *să* **mă** *uit* [pe mine] în ochii-ți ucizători de dulci
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 76)

La identificarea formelor neaccentuate de dativ ale pronumelor reflexive analogice se are în vedere caracterul personal (în opoziție cu cel unipersonal) al verbului însoțit: cînd verbul însoțit este personal, atunci *mi*, *îți* etc, acordîndu-se cu verbul respectiv, sînt pronume reflexive analogice prin care se marchează diateza, persoana (și numărul) verbului însoțit:

De cîte ori, iubito, de noi **mi**-*aduc aminte*,
Oceanul cel de gheață mi-apare înainte
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 91)

Cînd, însă, verbul însoțit este unipersonal, atunci *mi*, *îți* etc, neacordîndu-se cu acesta, își păstrează calitatea de pronume personal:

Azi n-ai chip în toată voia în privirea-i să te pierzi,
Cum **îți** *vine*, cum **îți** *place* pe copilă s-o dezmierzi
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 122)

Toate formele pronumelui reflexiv — atît cele autentice, cît și cele analogice — le încadrăm în tabelul de mai jos.

Felul formelor	Persoana și numărul	Cazul			
		Dativ		Acuzativ	
		Accentuate	Neaccentuate	Accentuate	Neaccentuate
Analogice	I singular	—	îmi, mi	—	mă, m-
	I plural	—	ne	—	ne
	II singular	—	îți, ți	—	te
	II plural	—	vă	—	vă, v-
Autentice	III singular și plural	sieși, șieși, sie, șie	își, și	(prep+) sine, sineși	se, s-

Scanned with OKEN Scanner

Formele accentuate de dativ ale pronumelor reflexive se întrebuințează de obicei fără prepoziție, situație în care îndeplinesc funcția sintactică de complement indirect ce «dublează» în principiu forma neaccentuată de dativ a aceluiași pronume, în limba literară actuată. Exemplu:

Mereu *își* da **sieși** cuvînt,
Și pasul său era legămînt
(L. Blaga, *Poezii*, București, 1986, p. 141)

Ca o prelungire a situației din limba română veche, cînd «dublarea» comlementului indirect nu era obligatorie, în limba vorbită populară și familiară actuală și uneori și la scriitorii influențați de aceasta sau de limba română veche, forma accentuată de dativ a pronumelui reflexiv poate îndeplini singură funcția sintactică de complement indirect: *ceea ce face nu folosește decît* **sieși**.

In cazuri rare, formele accentuate de dativ ale pronumelui reflexiv pot fi precedate de o prepoziție a acestui caz (construcțiile de acest fel dau o anumită impresie de artificialitate) și atunci îndeplinesc funcția sintactică de circumstanțial: *ea a reușit numai* **datorită sieși**.

Formele neaccentuate de dativ pot îndeplini și ele funcția sintactică de complement indirect, fie dublate de forma accentuată a aceluiași pronume, ca în exemplul dat mai sus, fie singure, ca în exemplul ce urmează:

In orice minte lumea **își** pune întrebarea
Din nou: de unde vine și unde merge floarea
Dorințelor obscure sădite în noian?
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 53)

Uneori, forma neaccentuată de dativ a pronumelui reflexiv poate fi considerată ca avînd și funcția sintactică de complement indirect, și funcția de marcă a diatezei — și a persoanei — la verbul însoțit (vezi cap. al VIII lea). Exemplu:

Ei șoptesc, multe **și**-ar spune și nu știu de-unde să-nceapă
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 64)

Formele neaccentuate de dativ ale pronumelui reflexiv numite *dative posesive* îndeplinesc — la fel cu dativul posesiv al pronumelui personal (vezi §40) — funcția sintactică de atribut pe lîngă un substantiv de care poate fi separat prin diverse cuvinte sau cu care poate face un singur corp fonetic în pronunțare. Exemple:

Ea-**și** acopere cu mîna *fața* roșă de sfială,
Ochii-n lacrimi **și**-i ascunde într-un păr ca de peteală
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 65)

Scanned with OKEN Scanner

C-acel demon plînge, rîde, neputînd s-audă *plînsu-***şi**
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 126)

Uneori, atributul exprimat prin dativul posesiv este dublat de un alt atribut exprimat printr-un adjectiv posesiv sau printr-un pronume personal în genitiv. Exemple:

La ei **îşi** cască *ochii* SĂI norodul
Că-i vede-n birje răsucind mustaţă
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 398)

Ea zîmbind **îşi** mişcă dulce A EI *buze* mici, subţiri
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 62)

* * *

Forma accentuată de acuzativ a pronumelui reflexiv, întotdeauna precedată de o prepoziţie a acestui caz, îndeplineşte funcţia sintactică de complement/circumstanţial sau, mai rar, pe aceea de atribut. Exemple:

Şi din a chaosului văi,
Jur împrejur de sine,
Vedea, ca-n ziua cea de-ntîi,
Cum izvorau lumine
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 139)

Lauda *de sine* nu miroase-a bine

Uneori, forma accentuată de acuzativ a pronumelui reflexiv precedată de anumite prepoziţii poate constitui împreună cu acestea perifraze adverbiale sau adjectivale: *lucrurile merg* **de la sine**, *s-a repezit înainte* **fără sine**, *lumea* **în sine** *nu este accesibilă omului* etc; alteori, forma accentuată de acuzativ de asemenea cu prepoziţie poate intra în componenţa unei perifraze substantivale, verbale sau adjectivale: **în sinea** LUI *crede altceva, după lovitură, cu greu* ŞI-A VENIT **în sine**, *nimeni nu este* **de sine** STĂTĂTOR etc.

Toate formele neaccentuate de acuzativ ale pronumelui reflexiv se construiesc obligatoriu cu un verb, la care marchează diateza şi persoana (uneori şi numărul), indiferent de faptul că sînt sau nu şi complemente directe «de tip special». Exemple:

S-*a-mbrăcat* în zale lucii cavalerii de la Malta
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 113)

Se-*nserează*... Nilul doarme şi ies stelele din strungă
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 35)

(§43) *Adjectivele pronominale personale de întărire*, numite curent doar *adjective pronominale de întărire*. La fel ca la «alte pronume personale» şi la pronumele de politeţe, şi la «elementele pronominale»

Scanned with OKEN Scanner

de întărire apar diferențe sensibile între limba literară veche și cea modernă. Este vorba, în primul rînd, de faptul că în epoca veche există și pronume de întărire formate cu encliticul *-și* de la pronumele personale «autentice»: *de* **mineși**, CC, 84/29, **ție**ș*ŭ*, CC, 463/28, **elu**ș*ŭ*, CC, 33/13, **noi**ș*ŭ*, CC, 213/7, *pre* **voi**ș*i*, CC, 486/24, *către* **ele**ș*ŭ*, CC,135/6 etc; în al doilea rînd, avem în vedere că în textele vechi — cu «prelungiri» și în unele texte moderne — «elementele» de întărire care s-au continuat pînă astăzi se puteau întrebuința atît adjectival (*eu* **însumi**, CV, 35^{v}14, *tine* **însuți**, CV, 59^{v}7, **însuși** *Iacovu*, CV, 54^{r}3 etc), cît și pronominal (*însumi* era stîndu, CV, 21^{v}10-11, **însuți** *leagea păzindu*, CPB, 229/8, **însuș** *întră*, CV, 1^{v}8 etc). Dintre toate aceste «elemente pronominale» de întărire, limba literară modernă a păstrat numai adjectivele[210] pronominale de întărire, prin care înțelegem acele forme — la origine pronominale — care, determinînd un regent de tip nominal, subliniază participarea nemijlocită și insistentă a unei persoane (vorbitorul, interlocutorul, entitatea despre care se vorbește) la acțiune, care au forme pentru persoană, gen, număr, caz și care îndeplinesc funcția sintactică specifică de atribut.

Adjectivul pronominal de întărire este o formație românească relativ recentă, în a cărei structură intră două pronume, și anume:

— unul din «dubletele» în formă veche (vezi §40) ale pronumelui personal, cu aspectele sale variabile după gen, număr și caz: *însu-, însă-, înși-, înse-*;

— dativul neaccentuat al persoanelor I și a II a singular și plural

---

[210] Menționăm, însă, că unii scriitori și oameni de cultură moderni apelează, totuși, uneori, la *pronumele* de întărire, care, în context, îndeplinește de obicei funcția de subiect, impunînd verbului-predicat categoriile gramaticale de persoană și număr («Astfel își făcuse *însuși* în București două case», G.Călinescu; «eram împiedicați de a ne deda marii industrii, spre a fi siliți să importăm scump ceea ce am fi putut fabrica *înșine*», G. Călinescu), sau mai rar pe aceea de complement indirect sau de atribut circumstanțial («Voi care ați căzut din *înșivă*/ clipelor, orelor», Nichita Stănescu; «Jupîn Traico a venit *însuși* dincoace», Gala Galaction) — exemplele sînt după Mirela Teodorescu, *Pronumele de întărire*, LL, 1979, nr.3, p. 392 (unde se vorbește pentru prima dată de funcția cu dublă subordonare a pronumelui de întărire), Elena Berea-Găgeanu, *«Pronumele de întărire» în româna contemporană*, LR, XXIX, 1980, nr.3, p.183; Ion Popescu, *In legătură cu definiția pronumelui de întărire*, LR, XXXI, 1982, nr.2, p.188-189.

Scanned with OKEN Scanner

de la pronumele reflexiv[211] analogic (*-mi, -ne; -ți, -vă*) și de la pronumele reflexiv autentic (*-și*; vezi §42).

Formele flexionare ale adjectivelor pronominale de întărire pe care le considerăm literare în zilele noastre le încadrăm în tabelul de mai jos.

Persoana și numărul	Genul			
	Masculin	Feminin		
	Toate cazurile	Nom.-acuz.	Gen.-dat.	Toate cazurile
I singular	însumi	însămi	însemi	—
II singular	însuți	însăți	înseți	—
III singular	însuși	însăși	înseși	—
I plural	înșine	—	—	însene
II plural	înșivă	—	—	însevă
III plural	înșiși	—	—	înseși

La aceste forme, *Gram. Acad.*, I, p. 154, adaugă, ca dublet (alături de *înseși*) pentru persoana a III a plural feminin, pe *însele*, apreciind că la acest dublet «prezenta pronumelui personal neaccentuat *le* în locul reflexivului *și*... se explică prin identitatea pronumelor personale și reflexive de persoanele I și a II a (*ne, vă*)». După părerea noastră, soluția din *Gram. Acad.* nu este singura posibilă. Spunînd aceasta, ne gîndim la faptul că, din punctul de vedere al microsistemului adjectivului pronominal de întărire, forma *însele* conține o abatere de la

[211] De obicei se apreciază că *-mi, -ne, -ți, -vă* din structura adjectivului pronominal de întărire reprezintă dativul pronumelui personal (vezi, de exemplu, *Gram. Acad.*, I, p. 154). Dacă, însă, admitem în principiu un pronume reflexiv analogic în dativ care se acordă în persoană și număr cu verbul însoțit (vezi §42) și dacă avem în vedere că acordul în persoană și număr al adjectivului pronominal de întărire cu regentul său nominal (prin care adjectiv pronominal se insistă asupra participării la acțiune a regentului nominal respectiv) se realizează la persoanele I și a II a prin *-mi, -ne* și *-ți, -vă* în același sens în care la persoana a III a se face prin pronumele reflexiv autentic *-și*, atunci sîntem de părere — cum am arătat și în text — că este (mai) convenabil să apreciem că *-mi, -ne* și *-ți, -vă* sînt de asemenea pronume reflexive, dar provenite din pronume personale, adică pronume reflexive analogice.

Scanned with OKEN Scanner

normă, în sensul că aici se înlocuiește — mai ales în ultimul timp (este drept, însă, că la un număr destul de mare de vorbitori din rîndul acelora, nu prea mulți, care utilizează acest adjectiv pronominal) — elementul structural *-și* (din *înseși*), singurul posibil în limba română veche la pronumele și adjectivul pronominal de întărire astfel construit (vezi mai sus), cu elementul structural *-le* (din *însele*). Forma *însele* exista și ca în limba română veche, dar aparținea pronumelui personal *însul, însa, înșii*, **însele**, care se folosea frecvent și nearticulat, adică *însu, însă, înși, înse* (vezi §40). Adăugăm că, uneori, unele forme nearticulate ale acestui pronume personal puteau căpăta, în context, valoare de pronume și adjectiv pronominal de întărire:

...să ştimŭ că înșine pre noișŭ osîndimŭ... și a veacilor munci **înși** ni le tragemŭ

(CC, 285/12-14)

Ție, mortule, grăescŭ, nu altŭ sufletŭ aducu-ți, ce **însŭ** *sufletŭ* ce au eșitŭ den tine chemu-lŭ

(CC, 348/22-23)

Semnificația de *chiar* (din ultimul exemplu), cuvînt care astăzi este preferat în limba vorbită populară și familiară adjectivului pronominal de întărire[212], apare uneori în epoca veche la pronumele personal nearticulat avut aici în vedere și în alte tipuri de contexte:

Și **însu** întru tine fi-vorŭ zbrobite valurile tale

(CC, 267/22)

Luînd în considerație faptele de mai sus, putem presupune că atunci cînd — după secolul al XVI lea — pronumele personal avut în vedere s-a impus în varianta sa articulată *însul, însa, înșii, însele*, una din formele acestei variante, anume *însele*, a continuat valoarea de adjectiv pronominal de întărire atestată în secolul al XVI lea la anumite forme flexionare, devenind echivalenta funcțională a lui *înseși*, adevărata formă a adjectivului pronominal de întărire pentru persoana a III a plural feminin. Dacă admitem această ipoteză, urmează că *-le* din *însele* nu este — cum se spune de obicei — dativul nearticulat al pronumelui personal de persoana a III a feminin, ci

---

[212] Pentru faptul că pronumele și adjectivul pronominal de întărire nu apar în textele neliterare de la începutul secolului al XX lea, vezi Elena Berea Găgeanu, *art. cit.*, p. 183. În textele netraduse din secolul al XVI lea publicate în DIR, din totalul de 7 atestări ale pronumelui și adjectivului pronominal de întărire, 5 sînt într-o formulă fixă (**însumi** *pri meni mărturisescu*, CV[x], 12/27) și doar 2 în îmbinări mai mult sau mai puțin libere (*și* **însumi** *amu scrisu*, LVIII[x], 11/20).

Scanned with OKEN Scanner

articolul hotărît enclitic în forma de feminin plural nominativ-acuzativ.

Cît privește faptul că *Gram. Acad.* consideră literară — pe lîngă forma *înșeși*, conformă cu norma de constituire a adjectivului pronominal de întărire — și forma *însele*, care (indiferent de ce admitem că este *-le*) reprezintă o abatere de la norma de constituire a adjectivului pronominal de întărire, sîntem de părere că această apreciere este prematură. Este adevărat că limba literară nu este imuabilă, ci se primenește în funcție și de inovațiile din limba vorbită, dar nu tot ceea ce apare în limba vorbită se acceptă *imediat* și în limba literară. De exemplu, cu toate că de un timp destul de îndelungat articolul hotărît enclitic *-l* de la singularul substantivelor masculine și neutre nu se mai pronunță în limba vorbită populară și familiară, totuși norma literară recomandă numai forma *omul*, *scaunul* etc, forma cu abatere de la normă, adică *omu*, *scaunu* etc fiind considerată neliterară. Dacă aceasta este situația la un fenomen cu o așa de largă răspîndire ca nearticularea cu *-l* a substantivelor masculine și neutre la nominativ-acuzativul singular, atunci credem că cu atît mai mult la un fapt cu o circulație (foarte) restrînsă cum este adjectivul pronominal de întărire în general și forma sa de persoana a III a plural feminin în special respectarea normei ar fi bine venită. Cu alte cuvinte, dacă în limbă există și forma cu respectarea normei de constituire a adjectivului pronominal de întărire *înșeși*, și forma cu abatere de la normă *însele*, literară este (ar trebui să fie!) numai forma cu respectarea normei, deci *înșeși*, și neliterară — *deocamdată* — forma ce nu respectă norma, adică *însele* (în același sens în care, existînd și forma conformă cu norma *omul*, *scaunul* etc, și forma neconformă cu norma *omu*, *scaunu* etc, literară este — de asemenea deocamdată — numai prima formă, iar a doua neliterară).

* * *

Adjectivele pronominale de întărire pe care le considerăm literare (vezi tabelul de mai sus) se subordonează întotdeauna unui regent substantival (față de care au o topică liberă, putînd fi eventual și separate de regent prin diverse intercalări) sau pronominal[213] (căruia în mod obișnuit îi urmează), pe lîngă care regent îndeplinesc funcția sintactică de atribut:

Mircea **însuși** mînă-n luptă vijelia-ngrozitoare
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 115)

[213] Nu am trecut printre regenți și numeralul (ordinal) întrebuințat pronominal, întrucît structurile de tipul AL DOILEA **însuși** *a spus* ni se par căutate.

...tînăra Auroră răpește pe Orion, de care se-namorase **însăși** c r u d a ș i v e r g i n a *Diana*

(M. Eminescu, PL, p. 79-8)

...nu te iubesc în feliul în care aș dori *eu* **însumi**

(M. Eminescu, PL, p. 89)

Din cauza numeroaselor și dificilelor sale forme flexionare pentru persoană, gen, număr și caz, adjectivul pronominal de întărire — repetăm, puțin folosit în textele literare și aproape inexistent în limba vorbită populară și familiară — apare adesea neacordat cu regentul în una sau alta din categoriile sale gramaticale, uneori chiar și la artiști ai cuvîntului. De exemplu, în versul:

Și mi-s dragă *mie* **însămi** pentru că-i sînt dragă lui

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 63)

adjectivul pronominal de întărire *însămi* apare cu forma cazuală de nominativ-acuzativ, cu toate că regentul în dativ *mie* cere forma de (genitiv-)dativ *însemi*. Dacă lipsa acordului în caz în exemple ca cel de mai sus este mai greu observabilă de către vorbitorul fără preocupări de teoria limbii, cu totul alta este, însă, situația atunci cînd, în vorbira oamenilor cu cultură modestă, nu se realizează acordul în persoană (**însuși** EU *am spus*) sau în gen și număr (EI **înșăși** *își recunosc vina*). Toate aceste tipuri de dezacord sînt, în zilele noastre, fapte de limbă neliterare[214].

§44. *Pronumele și adjectivele pronominale personale posesive*, în mod obișnuit numite doar *pronume și adjective pronominale posesive*. Dacă pronumele personale propriu-zise, cele de politețe și cele reflexive refuză valoarea de adjectiv pronominal și dacă adjectivele pronominale de întărire refuză — în limba literară modernă — valoarea de pronume, *posesivele* sînt cuvinte care pot avea atît valoare de *pronume*, cît și valoare de *adjectiv pronominal**. Admițînd și valoarea de pronume posesiv, și valoarea de adjectiv pronominal posesiv, pe care, conform tradiției, le-am încadrat într-o singură subclasă semantico-gramaticală (vezi comentariile din §39), subliniem încă o dată că pronumele și adjectivul pronominal posesiv pot fi definite convenabil doar fiecare în parte.

*M. Zdrenghea, *Adjective determinative sau pronume (posesive, demonstrative, interogative, relative și nehotărîte)?*, LR, IV, 1955,

---

[214] Pentru ideea că tendința de intrebuințare a unei singure forme (fie *însuși*, fie *înșăși*), indiferent de persoana, genul, numărul și cazul regentului, ar reprezenta «soluția ideală», vezi Elena Berea-Găgeanu, *art. cit.*, p. 185

Scanned with OKEN Scanner

nr. 4, p. 83-90, neagă valoarea de adjectiv a posesivului, bazîndu-se pe faptul că acesta înlocuiește întotdeauna un nume. Făcînd această afirmație, autorul articolului citat are în vedere, deci, numai un singur criteriu de clasificare a cuvintelor, și anume, criteriul semantic. Dacă, însă — lăsînd la o parte criteriul morfologic, întrucît flexiunea poate fi considerată în principiu aceeași la pronumele și adjectivul pronominal posesiv —, avem în vedere și criteriul sintactic, atunci găsim că în această privință apare o deosebire esențială între *pronumele* și *adjectivul pronominal* în general: dacă pronumele îndeplinește (și) funcția sintactică specifică de subiect (vezi, de exemplu, pronumele personal, prezentat în §40), adjectivul pronominal îndeplinește numai funcția sintactică de atribut (vezi, de exemplu, adjectivul pronominal de întărire, prezentat în §43). Urmărind această particularitate la «posesive», se observă că funcția sintactică de subiect este posibilă numai la pronume, care substituie *două* nume, posedatul și posesorul (**ai tăi** *sînt la mare*), în timp ce la adjectivul pronominal, care substituie *un* nume, posesorul, singura funcție posibilă este aceea de atribut (*prietenii* **tăi** *sînt la mare*). Așa stînd lucrurile, sîntem de părere că, în raport cu teza mai nouă, potrivit căreia nu există un adjectiv pronominal posesiv, toate posesivele fiind pronume, este mai convenabilă teza clasică, potrivit căreia în limba română există și un pronume posesiv, și un adjectiv pronominal posesiv.

* * *

Oprindu-ne mai întîi la *pronumele* posesiv, care este o structură analitică alcătuită dintr-un «element pronominal» posesiv (*meu, tău, său* etc), ce are rol «semantic» prim, și un articol posesiv-genitival (*al, a, ai* etc), care are rol gramatical prim[215], avem în vedere că acesta — spre deosebire de majoritatea pronumelor românești, care țin locul unui singur nume — substituie *două* nume, posesorul și posedatul, aflate în relație de posesie:

> Francesco-i apucă mîna într-*a sa* [1. *Francesco*, posesorul, rezultînd din *sa*; 2. *mîna*, posedatul, rezultînd din *a*]
>
> (M. Eminescu, PL, p. 76)

---

[215] Vezi comentariul din §31; pentru ipoteza că *articol posesiv-genitival+«element pronominal» posesiv* nu reprezintă o singură unitate semantico-gramaticală, datorită faptului că fiecare component al ei poate fi înlocuit, pe rînd, printr-un substantiv (ai noștri *au plecat* — COPII noștri *au plecat* — ai CASEI *au plecat*), vezi Maria Mănoliu, articolul citat în nota 201, p. 275 sqq., precum și *Sistematica...*, p. 49 sqq., la care ne referim în comentariul din §31; pentru teza că o informație completă — semantică și gramaticală —, care este necesară unei funcții sintactice oarecare, se poate obține, în situația avută în vedere, numai prin asocierea articolului posesiv-genitivat cu «elementul pronominal» posesiv, vezi §27, §31, §40.

Scanned with OKEN Scanner

nr. 4, p. 83-90, neagă valoarea de adjectiv a posesivului, bazîndu-se pe faptul că acesta înlocuiește întotdeauna un nume. Făcînd această afirmație, autorul articolului citat are în vedere, deci, numai un singur criteriu de clasificare a cuvintelor, și anume, criteriul semantic. Dacă, însă — lăsînd la o parte criteriul morfologic, întrucît flexiunea poate fi considerată în principiu aceeași la pronumele și adjectivul pronominal posesiv —, avem în vedere și criteriul sintactic, atunci găsim că în această privință apare o deosebire esențială între *pronumele* și *adjectivul pronominal* în general: dacă pronumele îndeplinește (și) funcția sintactică specifică de subiect (vezi, de exemplu, pronumele personal, prezentat în §40), adjectivul pronominal îndeplinește numai funcția sintactică de atribut (vezi, de exemplu, adjectivul pronominal de întărire, prezentat în §43). Urmărind această particularitate la «posesive», se observă că funcția sintactică de subiect este posibilă numai la pronume, care substituie *două* nume, posedatul și posesorul (**ai tăi** *sînt la mare*), în timp ce la adjectivul pronominal, care substituie *un* nume, posesorul, singura funcție posibilă este aceea de atribut (*prietenii* **tăi** *sînt la mare*). Așa stînd lucrurile, sîntem de părere că, în raport cu teza mai nouă, potrivit căreia nu există un adjectiv pronominal posesiv, toate posesivele fiind pronume, este mai convenabilă teza clasică, potrivit căreia în limba română există și un pronume posesiv, și un adjectiv pronominal posesiv.

* * *

Oprindu-ne mai întîi la *pronumele* posesiv, care este o structură analitică alcătuită dintr-un «element pronominal» posesiv (*meu, tău, său* etc), ce are rol «semantic» prim, și un articol posesiv-genitival (*al, a, ai* etc), care are rol gramatical prim[215], avem în vedere că acesta — spre deosebire de majoritatea pronumelor românești, care țin locul unui singur nume — substituie *două* nume, posesorul și posedatul, aflate în relație de posesie:

> Francesco-i apucă mîna într-*a sa* [1. *Francesco*, posesorul, rezultînd din *sa*; 2. *mîna*, posedatul, rezultînd din *a*]
>
> (M. Eminescu, PL, p. 76)

---

[215] Vezi comentariul din §31; pentru ipoteza că *articol posesiv-genitival+«element pronominal» posesiv* nu reprezintă o singură unitate semantico-gramaticală, datorită faptului că fiecare component al ei poate fi înlocuit, pe rînd, printr-un substantiv (ai noștri *au plecat* — COPII noștri *au plecat* — ai CASEI *au plecat*), vezi Maria Mănoliu, articolul citat în nota 201, p. 275 sqq., precum și *Sistematica...*, p. 49 sqq., la care ne referim în comentariul din §31; pentru teza că o informație completă — semantică și gramaticală —, care este necesară unei funcții sintactice oarecare, se poate obține, în situația avută în vedere, numai prin asocierea articolului posesiv-genitivat cu «elementul pronominal» posesiv, vezi §27, §31, §40.

In privința flexiunii *pronumelui* posesiv, notăm că persoana acestuia se deosebește de persoana celorlalte pronume la care admitem această categorie gramaticală, în sensul că în timp ce la pronumele personal, de exemplu, persoana poate fi pusă în evidență prin raportul de inerență cu verbul (**eu** *lucrez*-**Ø**, **tu** *lucrez*-**i** etc — vezi §39, §40), la pronumele posesiv nu există această posibilitate, deoarece verbul-predicat al unui pronume posesiv-subiect este întotdeauna la persoana a III a, care persoană a III a este cerută *numai* de articolul posesiv-genitival (acordat cu posedatul), a cărui existență este obligatorie în structura pronumelui posesiv: **al** *meu (tău, nostru* etc) *vin*-**e**. Ca urmare, persoana pronumelui posesiv rezultă doar din unul din componenții structurii sale analitice, și anume, din «elementul pronominal» *meu, tău* etc, care arată că posesorul poate fi vorbitorul (*al* **meu**), interlocutorul (*al* **tău**) sau entitatea despre care se vorbește (*al* **său**).

Articolul posesiv-genitival este acela care, preluînd (și) genul posedatului, indică și genul pronumelui posesiv luat în întregime, întrucît *forma* de gen a «elementului pronominal» *meu - mea, tău - ta* etc nu are legătură cu genul posesorului, ci este impusă numai *formal* de genul articolului posesiv-genitival: în *al meu*, «elementul pronominal» *meu* are *forma* de masculin cerută de masculinul articolului posesiv-genitival *al*, fiind indiferent la genul posesorului, care poate fi atît masculin, cît și feminin, în *a mea*, «elementul pronominal» *mea* are forma de feminin cerută de femininul articolului posesiv-genitival *a*, fiind indiferent la genul posesorului, care poate fi de asemenea masculin sau feminin ș.a.m.d.

Categoria gramaticală a numărului are în vedere, într-o manieră complexă, ambele elemente constitutive ale pronumelui posesiv: articolul posesiv-genitival poate apărea — în funcție de posedat, al cărui număr îl preia și îl indică — la singular, cînd este un singur posedat (*al, a*), sau la plural, cînd sînt mai mulți posedați (*ai, ale*): *un* **nepot** AL *meu, niște* **nepoți** AI *mei* etc; «elementul pronominal» posesiv poate apărea și el — în funcție de posesor — la singular, cînd, însă, numai uneori este un singur posesor, și la plural, cînd de asemenea numai uneori sînt mai mulți posesori, ceea ce înseamnă că aici singularul și pluralul au anumite particularități de «conținut» și de «formă». Pe de o parte, la *meu*, de exemplu, posesorul este vorbitorul care este unic, deci reprezintă singularul; lui *meu* i se opune *nostru*, care reprezintă un plural inclusiv (vezi §40) al posesorului, în sensul că vorbitorul, unic (persoana I), își asociază, după împrejurări, interlocutorul (persoana a II) și/sau entitatea despre care se vorbește (per-

Scanned with OKEN Scanner

soana a III a). Altfel spus, la *meu/nostru* putem vorbi de opoziția singular-plural atît la nivelul conținutului, cît și la nivelul formei. Pe de altă parte, însă, *meu* și *nostru* reprezintă și numai niște *forme* — fără conținut categorial — de singular (ceea ce rezultă din faptul că *nostru* nu are conținut de singular, ci de plural), în opoziție cu *mei* și *noștri*, care sînt de asemenea și numai niște *forme* — fără conținut categorial — de plural (ceea ce rezultă din faptul că *mei* nu are conținut de plural, ci de singular). *Formele* — cu sau fără conținut categorial de număr — de singular sau de plural ale «elementului pronominal» posesiv sînt cerute (într-un anumit sens la fel ca la categoria gramaticală a genului) de necesitățile acordului cu *formele* de singular sau de plural ale articolului posesiv-genitival, care este obligatoriu în structura pronumelui posesiv: forma de singular *al* a articolului posesiv-genitival impune «elementului pronominal» posesiv fie forma de singular *meu*, care are și conținut de singular (deci, *al meu*), fie forma de singular *nostru*, care nu are conținut de singular, ci de plural (deci, *al nostru*); forma de plural *ai* a articolului posesiv-genitival impune «elementului pronominal» posesiv fie forma de plural *noștri*, care are și conținut de plural (deci, *ai noștri*), fie forma de plural *mei*, care nu are conținut de plural, ci de singular (deci, *ai mei*) ș.a.m.d. In această privință, sînt nereperabile doar structurile cu dezacord formal, de tipul **al mei*, **ai nostru* etc. Această situație se întîlnește în totalitate și la celelalte pronume posesive, bineînțeles, schimbînd ceea ce trebuie schimbat, cu excepția celor de persoana a III a, unde apare doar parțial, în sensul unei asimetrii ce se manifestă la «elementul pronominal» posesiv: față de persoanele I și a II a, unde la «elementul pronominal» posesiv există două feluri de plural (unul caracterizat și prin conținut, și prin formă, iar altul caracterizat numai prin formă), la persoana a III a există doar un singur fel de plural, acela caracterizat prin formă, *săi* față de *său* (deci, *ai săi* în opoziție cu *al său*); în locul pluralului de la «elementul pronominal» posesiv caracterizat și prin conținut, și prin formă, se utilizează aici, *ca singură posibilitate*, pronumele *personal* de persoana a III a plural la cazul genitiv, deci (*al, a, ai, ale*) *lor*[216] care, spre deosebire de pronumele *posesiv* (vezi mai sus), poate apărea și cu dezacord în privința numărului în raport cu articolul posesiv-genitival: *un nepot* **al** [formă de singular] LOR [formă de plural].

[216] In legătură cu faptul că *lor* este un pronume personal și nu posesiv, vezi articolul citat în nota 203, iar în privința faptului că unele forme ale posesivului sînt considerate de unii specialiști drept pronume personale, vezi §40.

Scanned with OKEN Scanner

Generalizînd în privința numărului pronumelui posesiv, notăm că cele două componente structurale — articolul posesiv-genitival și «elementul pronominal» posesiv — ale acestuia îi permit să indice:

— un singur posedat și un singur posesor: *al meu, a mea, al tău* etc;

— un singur posedat și mai mulți posesori: *al nostru, a noastră, al vostru* etc;

— mai mulți posedați și un singur posesor: *ai mei, ale mele, ai tăi* etc;

— mai mulți posedați și mai mulți posesori: *ai noștri, ale noastre, ai voștri* etc.

Cît privește flexiunea cazuală, aceasta este foarte redusă și defectivă la pronumele posesiv. Formele pronumelui reflexiv ce conțin în structura lor singularul articolului posesiv-genitival (**al** *meu*, **al** *nostru*, **a** *mea* etc) au doar cazurile nominativ-acuzativ și, eventual, vocativ în contexte mai mult sau mai puțin căutate; nominativul rezultă din funcțiile sintactice ale acestui caz (de exemplu, funcția de subiect), din inexistența oricărei prepoziții și din absența accentului în context obligatoriu (**al meu** *privește lumea*); acuzativul rezultă și el din funcțiile acestui caz (de exemplu, funcția de complement), din prezența unei prepoziții specifice acuzativului și din absența accentului în context obligatoriu (*îl vede* **pe al tău**); vocativul rezultă din absența unei funcții sintactice în propoziție, din inexistența oricărei prepoziții și din prezența accentului în context obligatoriu (*hei*, **al meu**, *tu de colo, apropie-te!*). La formele pronumelui posesiv ce conțin în structura lor pluralul articolului posesiv-genitival (**ai** *mei*, **ai** *noștri*, **ale** *mele* etc) există toate cazurile; nominativ-acuzativul și, eventual, vocativul au aceleași caracteristici formale cu formele ce conțin articolul posesiv-genitival la singular (**ai mei** *au plecat*; *îi știe* **pe ai mei**; *helo*, **ai mei**, *fiți gata!*); genitiv-dativul structurilor avute în vedere se deosebește de celelalte cazuri prin forma de genitiv-dativ a articolului posesiv-genitival[217], eventual precedată de o prepoziție a acestor cazuri, și — numai femininul singular al «elementului pronominal» posesiv — prin forma de genitiv-dativ a acestuia, la care se adaugă tipul nominal sau verbal al regentului și absența accentului în context obligatoriu: în *casa* (**din fața**) **alor mei** *este frumoasă* apare geniti-

[217] In limba română veche, în contexte rarisime, care pot fi și greșeli de limbă cauzate de «căutările» traducătorului, articolul posesiv-genitival poate avea forme de genitiv-dativ și cînd este la singular: «D<a>-v<i> dŭ amu pre zeu **alui** *său* gintu mai sluji», CPB, 143/20-21; «...după veastea eresului **aei noastre** *credință* vișu fariseiu», CV,37ᵛ7-9; «...muerile supuindu-se **alelor săi** *bărbați*», CV,75ᵛ13 (vezi și notele 142 și 155).

Scanned with OKEN Scanner

vul; în **alor mei** *le plac florile* și **datorită alor mei** *a cîștigat* apare dativul.

Luînd în considerație toate aceste particularități semantico-gramaticale, în definiția de lucru a pronumelui posesiv notăm că acesta este o structură analitică (alcătuită din articolul posesiv-genitival și «elementul pronominal» posesiv) care substituie două nume aflate în relație de posesie (posedatul și posesorul), care are categoriile gramaticale de persoană, gen, număr, caz și care — pe lîngă funcția de atribut, complement etc — poate îndeplini funcția sintactică specifică de subiect.

Toate formele pronumelui posesiv (fără indicarea prepozițiilor posibile la anumite cazuri) le încadrăm în tabelul de mai jos.

Numărul posedaților	Genul pronumelui posesiv (întreaga structură)	Cazul pronumelui posesiv (întreaga structură), fără prepozițiile posibile	Numărul posesorilor				
			1 posesor			Mai mulți posesori	
			pers. I	pers. II	pers. III	pers. I	pers. II
1 posedat	Masculin	N-A (-V)	Al meu	Al tău	Al său	Al nostru	Al vostru
Mai mulți posedați	Masculin	N-A (-V)	Al mei	Al tăi	Al săi	Al noștri	Al voștri
		G-D	Alor mei	Alor tăi	Alor săi	Alor noștri	Alor voștri
1 posedat	Feminin	N-A (-V)	A mea	A ta	A sa	A noastră	A voastră
Mai mulți posedați	Feminin	N-A (-V)	Ale mele	Ale tale	Ale sale	Ale noastre	Ale voastre
		G-D	Alor mele	Alor tale	Alor sale	Alor noastre	Alor voastre

Funcțiile pronumelui posesiv depind de cazul în care acesta se află. Astfel, în nominativ, pronumele posesiv funcționează de obicei ca subiect sau nume predicativ și rar ca apoziție:

> Noi cîrpim cerul cu stele, noi mînjim marea cu valuri,
> Căci **al nostru**-i sur și rece, marea noastră-i de înghet
>
> (M. Eminescu, *op. cit.*, p. 29)

Scanned with OKEN Scanner

Să cer un semn, iubito, spre-a nu te mai uita?
Te-aș cere doar pe tine, dar nu mai ești **a ta**

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 101)

Patria este și a mea, și a ta, și a sa, adică **a noastră**.

Cazul genitiv — puțin utilizat cu formele de masculin și foarte puțin cu formele de feminin — poate îndeplini următoarele funcții: atribut, și cînd nu este precedat de prepoziție (*casa rudelor mele este la țară, iar* **alor tale** *aici*), și cînd este precedat de prepoziție (*atitudinea lui* **contra alor mei** *este nedreaptă*); apoziție, fie că nu este precedat de prepoziție (*locuința alor mei și alor tăi, adică* **alor noștri**, *este aici*), fie că este precedat de prepoziție (*presiunea asupra acelora de acolo, adică* **asupra alor voștri**, *este nejustificată*); complement (circumstanțial), numai dacă este precedat de prepoziție (*el locuiește în fața rudelor sale, iar eu* **în fața alor mele**); nume predicativ, cînd de asemenea trebuie să fie precedat de prepoziție (el este **împotriva alor mei**); atribut circumstanțial, și de data aceasta numai precedat de prepoziție (*îl știam* **contra alor mei**).

In cazul dativ, pronumele posesiv poate fi: complement (circumstanțial), fie neprecedat de prepoziție (*spune-le* **alor mei** *să nu mai aștepte*), fie precedat de o prepoziție (*a reușit* **datorită alor mei**); apoziție, atît neprecedat de prepoziție (*le-am dat alor mei și alor tăi, adică* **alor noștri**, *cîte o carte*), cît și precedat de prepoziție (*mulțumită alor mei și alor tăi, adică,* **mulțumită alor noștri**, *totul s-a terminat bine*).

In cazul acuzativ, pronumele posesiv este întotdeauna precedat de o prepoziție de tipul *pe, de, de către* etc și îndeplinește funcția de complement (circumstanțial) în majoritatea contextelor:

Vreau să mă-nec în dulcea-nvăpăiere
A celui suflet ce **pe al meu** știe

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 115)

In contexte mai rare, pronumele posesiv în acuzativ cu prepoziție poate funcționa și ca atribut (*lupta* **cu ai noștri** *a durat mult*), apoziție (*pe al meu și pe al tău, adică* **pe ai noștri**, *i-am văzut pe stradă*), atribut circumstanțial (*el te-a considerat* **ca al său**) sau nume predicativ (*el este* **dintre ai voștri**).

Vocativul pronumelui posesiv, posibil doar în construcții mai mult sau mai puțin căutate, este lipsit de funcție sintactică în propoziție (vezi tipul de context invocat mai sus: *hei,* **al meu**, *tu de colo, apropie-te!*).

Scanned with OKEN Scanner

* * *

Adjectivul pronominal posesiv poate avea două tipuri de structuri: una analitică, omonimă cu a pronumelui posesiv, conținînd, adică, articolul posesiv-genitival și «elementul pronominal» posesiv (vezi tabelul de mai sus), și alta sintetică, reprezentată numai prin «elementul pronominal» posesiv (vezi de asemenea tabelul de mai sus, din care, însă, se înlătură articolul posesiv-genitival). Ambele structuri ale adjectivului pronominal posesiv substituie un singur nume, posesorul, care se află în relație de posesie cu substantivul posedat-regent:

— băiatul are o carte; CARTEA **sa** [=băiatului] este frumoasă;

— băiatul are 5 cărți; O CARTE **a sa** [= a băiatului] este frumoasă.

Prin faptul că substituie un nume, adjectivul pronominal posesiv se deosebește de toate celelalte adjectivale pronominale existente în limba română, care nu substituie nici un nume, ci transmit doar ceea ce am numit convențional informație gramaticală de tip determinativ (apropierea sau depărtarea de vorbitor, cunoașterea în măsură redusă etc; în cazul nostru, posesia — vezi §43, §45 etc).

Prezența articolului posesiv-genitival în structura adjectivului pronominal posesiv este condiționată de: antepunerea adjectivului pronominal posesiv la substantivul posedat-regent (**al meu** PRIETEN *vine*); nearticularea sau articularea cu articol nehotărît a substantivului posedat-regent (*acest* PRIETEN **al meu** *citește*; UN PRIETEN **al meu** *citește*); dislocarea grupului alcătuit din substantivul posedat-regent și adjectivul pronominal posesiv prin unul sau mai multe cuvinte (*prietenul* CEL MAI BUN **al meu** *este plecat*).

In privința flexiunii, adjectivul pronominal posesiv se aseamănă principial cu pronumele posesiv, la ambele existînd — cu caracteristici în general comune — persoana, genul, numărul și cazul. Astfel, persoana se află — în ambele structuri ale adjectivului pronominal posesiv — în «elementul pronominal» posesiv, care (singur, fără influența articolului posesiv genitival, cînd acesta apare) poate arăta că posesorul este vorbitorul, adică persoana I (*cartea* **mea**; *o carte* **a mea**), interlocutorul, adică persoana a II a (*cartea* **ta**; *o carte* **a ta**) sau entitatea despre care se vorbește, adică persoana a III a (*cartea* **sa**; *o carte* **a sa**).

Genul adjectivului pronominal posesiv are, atît în structura analitică, cît și în cea sintetică, un caracter exclusiv formal (ca și la pronumele posesiv), în sensul că depinde de genul substantivului posedat-regent, fie în mod direct (în *băiatul* **meu**, masculinul *meu* este cerut de genul masculin al substantivului posedat-regent *băiatul*, indiferent de faptul că posesorul este masculin sau feminin, în *fata*

Scanned with OKEN Scanner

mea femininul *mea* este cerut de genul feminin al substantivului posedat-regent *fata*, indiferent de genul posesorului, care poate fi și el masculin sau feminin ș.a.m.d.), fie în mod indirect, prin intermediul articolului posesiv-genitival, care preia genul substantivului posedat-regent: în *acest băiat* AL **meu**, masculinul *meu* depinde de masculinul articolului posesiv-genitival *al*, care la rîndul lui a preluat acest gen de la substantivul posedat-regent *băiat*, în *această fată* A **mea**, femininul *mea* depinde de femininul articolului posesiv-genitival *a*, care îl preia și el de la substantivul posedat-regent *fată* ș.a.m.d.

In privința numărului, există de asemenea asemănări între adjectivul pronominal posesiv și pronumele posesiv: și la adjectivul pronominal posesiv putem vorbi de opoziția singular/plural caracterizată uneori atît prin conținut, cît și prin formă (în *prietenul* **meu** sau *un prieten* **al meu**, posesorul este unic, deci reprezintă singularul, față de *prietenul* **nostru** sau *un prieten* **al nostru**, unde posesorul își asociază alte persoane gramaticale, deci reprezintă pluralul — inclusiv), iar alteori numai prin formă: în *prietenul* **meu** sau *un prieten* **al meu**/*prietenii* **mei** sau *niște prieteni* **ai mei**, opoziția singular *meu, al meu*/plural *mei, ai mei* este numai formală, fiind motivată de singularul și pluralul substantivului posedat-regent sau direct, sau prin intermediul articolului posesiv-genitival, în ambele cazuri posesorul fiind unic ș.a.m.d. Mai notăm și aici că la persoana a III a a adjectivului pronominal posesiv există numai opoziția formală singular/plural (*prietenul* **său**, *un prieten* **al său**/*prietenii* **săi**, *niște prieteni* **ai săi** etc), în locul pluralului caracterizat și prin conținut, și prin formă utilizîndu-se pronumele personal *lor* neprecedat sau precedat de articolul posesiv-genitival (*prietenul* **său**, *un prieten* **al său**/*prietenul* **lor**, *un prieten* **al lor**).

In privința cazului, la adjectivul pronominal posesiv trebuie făcută distincția între formele analitice și cele sintetice.

Structura analitică a adjectivului pronominal posesiv — care nu poate fi niciodată precedată de prepoziție — are, dacă facem abstracție de contexte căutate cu topică subiectivă de tipul *casa* **alor mei** PĂRINȚI, articolul posesiv-genitival invariabil după caz atît la singular (*un băiat* **al** MEU/*unui băiat* **al** MEU, *o fată* **a** MEA/*unei fete* **a** MELE etc), cît și la plural (*niște nepoți* **ai** MEI/*unor nepoți* **ai** MEI, *niște nepoate* **ale** MELE/*unor nepoate* **ale** MELE etc), singura modificare formală curentă pentru caz întîlnindu-se, la fel ca la pronumele posesiv, la femininul singular al «elementului pronominal» posesiv, care la nominativ-acuzativ este (*o prietenă*) *a* **mea**, iar la genitiv-dativ

Scanned with OKEN Scanner

(*unei prietene*) *a* **mele**; la toate celelalte adjective pronominale posesive analitice cazul este preluat mimetic de la substantivul posedat-regent fără nici o modificare formală (vezi exemplificarea de mai sus).

Structura sintetică a adjectivului pronominal posesiv nu pune probleme în privința flexiunii cazuale atunci cînd — neprecedată de prepoziție — se subordonează substantivului posedat-regent articulat hotărît, de la care preia cazul sau fără schimbarea formei, la masculin singular și plural și la feminin plural (*prietenul* **meu**/*prietenului* **meu**; *prietenii* **mei**/*prietenilor* **mei**; *prietenele* **mele**/*prietenelor* **mele**), sau cu schimbarea formei, la feminin singular (*prietena* **mea**/*prietenei* **mele**). O situație particulară se întîlnește în vorbirea populară și familiară atunci cînd adjectivul pronominal posesiv pentru persoanele a II a și a III a singular este postpus unui subtantiv ce indică grade de rudenie, structura în întregime apărînd cu modificări fonetice și morfologice complexe: *tat-tu, frat-tu, mă-ta/mă-tei(tii,ți)*, *sor-ta/sor-tei(tii,ți)* etc; *ta-su, fra-su, mă-sa/mă-sei(sii,și) sor-sa/sor-sei(sii,și)* etc. Distingem aici, pe de o parte, modificări fonetice cu unele implicații morfologice comune «îmbinărilor» de genul masculin și celor de genul feminin: de la *tatăl tău* la *tat-tu* — în afara reducerii, datorită comodității, a diftongului *ău* la *u* în corpul fonetic al adjectivului pronominal posesiv —, dispare, prin disimilație totală (haplologie), un grup de sunete din substantiv, din rîndul cărora făcea parte și articolul hotărît enclitic *-l*, al cărui rol de individualizare este îndeplinit acum numai de adjectivul pronominal posesiv. *-tu*; de la *mama ta* la *mă-ta*, dispare, tot prin disimilație totală (haplologie), o silabă *ma* (vezi și vechiul nord ardelenesc și moldovenesc *îmă*, prezentat în DA, s.v.), silaba rămasă, care ar fi trebuit să conțină articolul hotărît enclitic *-a*, devenind *mă*, adică fără articol, rolul de individualizare al acestuia fiind îndeplinit și aici tot numai de adjectivul pronominal posesiv ș.a.m.d. Pe de altă parte, interesează la «îmbinarea» în discuție modificările structurii morfologice petrecute numai la genitiv-dativul singular feminin. In varianta literară *mamei tale*, substantivul are în structura sa radicalul *mam-*, desinența *-e-* și articolul hotărît enclitic *-i* (ultimele două pentru genitiv-dativ), iar adjectivul pronominal posesiv apare cu forma supletivă pentru feminin singular genitiv-dativ. Imbinarea *substantiv ce indică rudenia+adjectiv pronominal posesiv* fiind foarte frecventă și apărînd vorbitorilor ca foarte strînsă (comparabilă cu partea de vorbire/propoziție cu determinare obligatorie — vezi §11), a fost posibil un transfer de flective: o dată cu modificarea corpului fonetic al radicalului substantivului determinat, flectivul

Scanned with OKEN Scanner

(constituit din desinența *-e-* și articolul hotărît *-i*) a trecut «din interiorul» îmbinării «la sfîrșitul» ei, unde se află de obicei flectivele la cuvintele (ce apar ca) sintetice, și anume, după *t-* rămas din corpul fonetic al adjectivului pronominal posesiv, ca și cum acest *t* ar face parte din radical: *mă-***tei**, devenit, prin închiderea lui *e*, *mă-***tii** (în același sens, *sor-tei* > *sor-tii*; *mă-sei* > *mă-sii*, *sor-sei* > *sor-sii* etc). Adăugăm că adesea flectivul constituit din diftongul *-ii* se contrage în *-i* vocalic, deci *mă-ti*, *sor-ti*..., *mă-si*, *sor-si* etc. Că *mă+ta* apar vorbitorilor ca reprezentînd o unitate foarte strînsă rezultă din «desemantizarea» lui *ta*, care se comportă uneori ca un element component al unui substantiv ce credem că trebuie transcris *măta* (sic!), dovada constituind-o determinarea acestui substantiv prin adjectivul pronominal *ta* în contexte ca *du-te la* **măta** TA (după DLR, s.v. *mamă*)[218].

Notăm aici și «îmbinările» — de asemenea din vorbirea populară și familiară — conținînd substantive ce indică rudenia, nearticulate și nemodificate fonetic în sensul arătat mai sus, și adjective pronominale sintetice posesive de persoana I singular care («individualizînd» substantivul în locul articolului) apar cu modificări fonetice și morfologice mai mult sau mai puțin asemănătoare cu cele de persoanele a II a și a III a singular. Este vorba, pe de o parte, de masculinul adjectivului posesiv sintetic de persoana I singular care, atunci cînd — postpus — face corp fonetic comun în pronunțare cu substantivul nearticulat ce indică rudenia, apare în forma *miu: taică-***miu**, *frate-***miu**, *nepotu-***miu**[219] etc. Pe de altă parte, avem în vedere femininul adjectivului pronominal posesiv sintetic de persoana I singular care, postpus substantivului nearticulat indicînd rudenia ce apare cu forma de nominativ-acuzativ pentru cea de genitiv-dativ, se utilizează cu forma corespunzătoare celor de persoana a II a și a III a singular, adică *mi*, cu *i* vocalic: *maică-***mi** (< *maică-***mii** < *maică-***mei** < *maicei* **mele**), *soră-***mi** (< *soră-***mii** < *soră-***mei** < *sorei* **mele** în loc de *surorii mele*) etc.

Dificultăți — insurmontabile convenabil în etapa actuală a cercetării — apar la formele sintetice ale «posesivelor» atunci cînd acestea sînt precedate de o prepoziție din categoria acelora care de

---

[218] Vezi și comentariul pe care l-am făcut în *Gramatica și limbă vorbită*, RLȘL — Chișinău, 1991, nr. 2 (134), p. 32.

[219] Pentru circulația formei *miu* în limba română veche și explicarea ei (reducerea triftongului *ieu* la *iu* din forma etimologică *mieu* neaccentuată în frază sau închiderea lui *e*, din forma reconstituită *meu*, la *i*), vezi *Regional, popular, arhaic în fonetica din* **Codicele popii Bratul**, AUI, XXVI, 1990, p. 116 sqq.

Scanned with OKEN Scanner

obicei cer genitivul (*asupra, contra, împotriva, în fața, în spatele, în jurul* etc) — vezi §40, problema genitivului pronumelui personal de persoanele I și a II a). Fără a relua aici întreaga discuție, notăm doar că după părerea noastră — pentru justificarea situației actuale — se poate face distincție între contextele conținînd «posesivul» precedat de o prepoziție astăzi[220] sintetică (*asupra, împotriva, contra* etc) și cele în care «posesivul» este precedat de o prepoziție astăzi perifrastică (*în fața, în spatele, în jurul* etc).

Referindu-ne la contextele cu «posesivul» precedat de o prepoziție astăzi analitică (de tipul **în fața ta** *se află viitorul*), luăm în considerație faptul că ceea ce în zilele noastre apare ca o *îmbinare* **stabilă** cu valoare de prepoziție (*în fața*) a fost «la origine» o *îmbinare* **liberă** între prepoziția *în* și substantivul *fața*; aparținînd unei îmbinări libere, substantivul *fața*, constituindu-se în posedat-regent, putea primi o determinare atributivă exprimată prin adjectivul pronominal posesiv *ta* ce indica posesorul, care, după regula curentă, se acorda în gen, număr și caz cu posedatul. Cînd, cu timpul, îmbinarea liberă *în fața* a devenit îmbinarea stabilă prepozițională *în fața*, a dispărut — datorită desemantizării substantivului *fața* (vezi capitolul despre prepoziție) — relația de posesie[221] dintre determinantul *ta* și determinatul *fața* (nemaiexistînd posedat, nu mai poate exista, logic, nici posesor), dar s-a păstrat «forma» posesivului, *ta* continuînd să fie un feminin, singular, *acuzativ*. La întrebarea dacă în momentul de față al limbii române *ta* (și toate cele similare) din **în fața ta** *se află viitorul* mai reprezintă un «posesiv», răspunsul nu credem că poate fi cert: apare aici o neconcordanță între nivelul «semantic», din care punct de vedere *ta* nu mai poate fi considerat posesiv, deoarece nu mai există posedatul (*fața* nu mai exprimă o noțiune) cu care să contracteze relația de posesie, și nivelul «formal», din care punct de vedere *ta* continuă să fie un posesiv, întrucît are corpul fonetic al posesivelor și se subordonează — acordîndu-se în gen, număr și caz — «fostului substantiv posedat regent» *fața*. Incertitudinea vizează și calificarea — ca pronume sau adjectiv pronominal — a lui *ta* (și toate cele similare lui) din tipul de context discutat, în sensul că, substituind un nume (interlocutorul), *ta* ar trebui considerat **pronume**, dar acordîndu-se cu «fostul substantiv posedat-regent» *fața* în gen, număr și caz, ar trebui considerat adjectiv pronominal.

Cele spuse în legătură cu «posesivul» precedat de o prepoziție

---

[220] Această precizare este motivată de faptul că unele din prepozițiile care în zilele noastre apar ca sintetice au fost — în latină sau într-un stadiu anterior al limbii române — periprastice: *asupra* < lat. pop. *ad+supra*, *împotriva* < rom. *în+potriva* (*protiva*) etc.

[221] Faptul că «posesivul» nu mai exprimă posesia în acest fel de structuri a fost observat de Maria Manoliu în articolul citat în nota 201, p. 289, 290.

astăzi perifrastică apar și mai evidente la posesivul precedat de o prepoziție astăzi sintetică, în contexte de tipul *el este* **contra ta**. Ne referim la faptul că aici relația de posesie este exclusă, neexistînd posedat (prepozițiile sînt cuvinte nenoționale prin definiție) și, în consecință, nici posesor, legătura cu «posesivul» fiind în exclusivitate formală, în sensul unui corp fonetic comun cu posesivele autentice, care corp fonetic — acordat în gen, număr și caz cu prepoziția sintetică (!) — apare în astfel de contexte doar prin analogie (aparența de articulare cu *-a* a prepoziției sintetice *contra* și a tuturor celor similare ei).

Generalizînd, la «posesivele» sintetice *mea, meu, ta* etc precedate de prepoziții considerate de obicei ale genitivului care apar astăzi fie analitice (*în fața, în spatele, în jurul* etc), fie sintetice (*contra, asupra, împotriva* etc) se manifestă o neconcordanță între *corpul lor fonetic* comun cu al posesivelor autentice (unde există relația posedat-posesor) și *«sensul» lor*, care nu (mai) are legătură cu relația de posesie. Aceste trăsături contradictorii ne determină să apreciem că avem de-a face aici cu un proces neîncheiat de constituire a unui nou pronume[222], desprins din posesiv (mai exact, din adjectivul pronominal posesiv), dar diferit de acesta. Acest pronume în devenire — care *indică*[223] vorbitorul, interlocutorul și entitatea despre care se vorbește — apare într-un singur tip de context (precedat de prepoziții sintetice sau perifrastice considerate de obicei ale genitivului — *contra, asupra, împotriva, în fața, în spatele, în jurul* etc) și este parțial defectiv în privința flexiunii: are persoana și numărul caracterizate prin conținut și formă (*meu* = vorbitorul unic, deci persoana I singular — *nostru* = vorbitorul unic ce își asociază și alte persoane gramaticale, deci persoana I plural etc); genul se caracterizează numai formal, fiind impus e prepoziția cu care se construiește, neavînd legătură cu genul vorbitorului, interlocutorului etc (*în* FAȚA **mea**, *în* SPATELE **meu** etc); cazul este întotdeauna același, și anume, acuzativul, motivat prin acordul «inițial» cu substantivul pe care îl determina cînd îmbinarea de cuvinte era liberă (*în* FAȚA **mea**, *în* SPATELE **meu** etc) sau prin analogie (*contra* **mea** etc). La nivel sintactic, acest pronume în devenire îndeplinește funcțiile posibile la acuzativ (vezi mai departe).

Dacă — în urma comentariilor de mai sus — încercăm, totuși, o definiție de lucru a adjectivelor pronominale posesive, atunci putem spune că acestea sînt cuvintele care, avînd în principiu același corp fonetic cu pronumele posesive, substituie numai posesorul — ce poate fi vorbitorul (=persoana I), interlocutorul (=persoana a II a) și entitatea despre care se vorbește (=persoana a IIIa) —, care au și categori-

---

[222] Pentru un alt pronume al cărui proces de formare pe terenul limbii române se află într-o fază avansată, vezi §40, partea privitoare la *dînsul*; pentru ideea de proces neîncheiat la anumite «elemente pronominale», vezi §31, unde de referim la *al, a, ai, ale*.

[223] Vezi nota 199.

Scanned with OKEN Scanner

ile gramaticale de gen, număr și caz motivate în general printr-un regent nominal ce reprezintă posedatul și care îndeplinesc pe lîngă acest regent nominal funcția sintactică de atribut adjectival.

Toate «formele pronominale» care, într-un fel sau altul, au legătură cu adjectivul pronominal posesiv le încadrăm în tabelul de mai jos.

Funcțiile «elementelor pronominale» din tabel depind de calitatea lor de

Calitatea	Structura	Genul	Cazul	Numărul posedaților	Numărul posesorilor				
					1 posesor			Mai mulți posesori	
					Pers. I	Pers. II	Pers. III	Pers. I	Pers. II
Adjectiv pronominal	analitic	Masculin Feminin	N-G-D-A-V	sg.	al meu	al tău	al său	al nostru	al vostru
			N-A-V	pl.	ai mei	ai tăi	ai săi	ai noștri	ai voștri
			G-D (numai proclitic)	pl.	alor mei	alor tăi	alor săi	alor nostri	alor vostri
			N-A-V	sg.	a mea	a ta	a sa	a noastră	a voastră
			G-D	sg.	a mele	a tale	a sale	a noastre	a voastre
			N-A-V	pl.	ale mele	ale tale	ale sale	ale noastre	ale voastre
			G-D (numai proclitic)	pl.	alor mele	alor tale	alor sale	alor noastre	alor voastre
	sintetic	Masculin Feminin	N-G-D-A-V	sg.	meu	tău	său	nostru	vostru
			N-G-D-A-V	pl.	mei	tăi	săi	noștri	voștri
			N-A-V	sg.	mea	ta	sa	noastră	voastră
			G-D	sg.	mele	tale	sale	noastre	voastre
			N-G-D-A-V	pl.	mele	tale	sale	noastre	voastre
«Pronume în devenire» posesiv	sintetică	Masc.	A cu prep. (*în spatele, în jurul* etc)	—	*în spatele* meu	*în spatele* tău	în spatele său	*în spatele* nostru	*în spatele* vostru
		Fem.	A cu prep. (*contra, în fața* etc)	—	*în fața* mea	*în fața* ta	*în fața* sa	*în fața* noastra	*în fața* voastra

Scanned with OKEN Scanner

adjectiv sau pronume, la ultimele interesînd și natura morfologică a elementului cu care contractează raportul sintactic, și cazul în care se află. Astfel, toate adjectivele pronominale posesive, atît analitice, cît și sintetice, care se subordonează întotdeauna unui regent nominal, îndeplinesc funcția sintactică de atribut. Exemple:

Iar cerul este *tatăl* **meu**
Și *mumă*-**mea** e marea
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 132)
Am coborît cu-**al meu** *senin*
Și m-am născut din ape
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 132)

«Pronumele în devenire», neposesiv, poate intra — împreună cu prepoziția care îl precede obligatoriu — în raport cu «regenți» diferiți, de natură verbală sau nominală. Cînd «regentul» este un verb copulativ, «pronumele în devenire», neposesiv, funcționează ca nume predicativ (*el* ESTE **contra mea**), iar cînd verbul este predicativ, pronumele respectiv îndeplinesc funcția de complement (circumstanțial):

Cu ochii serei cei dentîi
Eu n-o voi mai privi-o,
De-aceea-**n urma mea** *rămîi*,
Adio.
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 148)

Uneori, «pronumele în devenire», neposesiv, se poate subordona unui regent nominal, cînd este atribut pronominal (FLOAREA **din fața noastră** *este foarte frumoasă*), iar în construcții foarte rare, poate apărea cu dublă subordonare — față de un regent de tip verbal și unul de tip nominal —, cînd reprezintă un atribut circumstanțial (completiv): ÎL ȘTIAM, *numai* **contra mea**, *dar* IATĂ-L *și* **contra ta**.

§45. *Pronumele și adjectivele pronominale nepersonale demonstative*, numite curent numai *pronume și adjective pronominale demonstrative*. Pronumele demonstrative (care, la fel cu «posesivele», trebuie definite separat de adjectivele pronominale demonstrative) sînt reprezentate prin cuvintele ce substituie nume aflate în apropiere sau la depărtare de vorbitor fie fără altă informație determinativă, fie indicînd și diferențierea sau identitatea, care au categoriile gramaticale de gen, număr, caz și care — pe lîngă atribut, complement etc — pot îndeplini funcția sintactică specifică de subiect.

Din definiția de lucru a pronumelor demonstrative se observă că acestea reprezintă o subsubclasă cu omogenitate redusă, care omogenitate rezultă din indicarea apropierii sau depărtării de vorbitor a substituitelor, diversitatea fiind dată de capacitatea lor de a arăta sau nu și diferențierea ori identitatea. Cu alte cuvinte, în cadrul pronumelor demonstrative se pot distinge trei serii:

— o primă serie, ale cărei prototipuri sînt *acesta-acela*, indică apropierea și, respectiv, depărtarea de vorbitor fără altă informație determinativă;

Scanned with OKEN Scanner

— a doua serie, ale cărei prototipuri sînt *cestălalt-celălalt*, indică diferențierea în cadrul apropierii și depărtării;

— cea de a treia serie, ale cărei prototipuri sînt *acestași-același*, indică identitatea în cadrul apropierii și depărtării.

In legătură cu aceste serii de demonstrative, precizăm că, pe de o parte, cele trei serii, considerate global, nu au toate aceeași circulație în timp, spațiu și social, ci prima are o circulație mare, iar ultimele două o circulație foarte mică și mică; pe de altă parte, în cadrul fiecărei serii există un număr variat de termeni care au și ei o circulație diferită în timp, spațiu și social[224]. Astfel, în seria ce indică numai apropierea sau depărtarea fără altă informație determinativă, se încadrează — pe lîngă prototipurile *acesta-acela* (vezi mai departe), care pot apărea uneori și fără -a, adică *acest-acel* («Mărirea-i e în taină legată *de aceștі*», M. Eminescu, *op. cit.*, p. 50) — *cesta* («*cesta* Domnului nu lucrează», CPB, 411/16-17), a cărui «pereche» *cel(a)* are circulație și în zilele noastre la toate nivelele limbii (vezi mai departe), precum și popularul *ăsta* sau regionalul *(a)ista* cu «perechea» *ăl (a)*: «*asta-i* cățelușă de vrăjitoare», SB, 534; «*aista* e un leneș», I. Creangă, *op. cit.*, p. 388; «se plînge și *ăl* de are, și *ăl* de n-are», A. Pann, după DA, s.v. ĂL, etc. Seria ce indică diferențierea în cadrul apropierii sau depărtării cuprinde și ea — în afara prototipurilor *cestălalt-celălalt* (vezi mai departe), care, rarisim, apar și cu *a-*, adică *acestălalt-acelălalt* («*acestălalt* e mai vechi», SB, 655) — popularele, regionalele și vechile *ăstalalt, ăstălalt, ăstalant, ăstălant, aistalalt, aistălalt, aistalant, aistălant, istalalt, istălalt, istalant, istălant, cesta alaltŭ* etc, cu «perechile» *ălalalt, ălălalt, ălalant, ălălant, alalt, alant, hălalalt, hălălalt, hălalant, hălălant, cela alaltŭ* etc: «măi frate, zise...cel mai mare *istuilalt*», I. Creangă, *op. cit.*, p. 38; «*cesta* cu botejune slobozi-se, iară *cesta alaltŭ* nu?», CC, 489/24-25; «acestŭ veac e de pocaanie, iară *cela alaltŭ* de plată», CC, 480/28 etc. In sfîrșit, seria ce indică identitatea în cadrul apropierii sau depărtării are cel mai redus număr de termeni, și anume, cei doi indicați mai sus ca prototipuri (*acestași-același*); mai mult încă, din acești doi termeni, circulație actuală, mai ales în limba literară (vezi mai departe), are doar *același* (în limba vorbită se preferă *tot acela* sau *chiar acela*[225]), *acestași* întîlnindu-se, sporadic, numai în limba română veche: «...aceale beseareci... Petrŭ...le-au rădicatŭ. Și cealea ce-sŭ și pren Egypetŭ.., iarășŭ *acestașŭ*...» CC, 333-334/36-2.

Din punct de vedere morfologic, toate pronumele demonstrative se caracterizează — la fel cu pronumele personale — prin categoriile gramaticale

---

[224] Vezi *Observații, privitoare la morfologia în* **Codicele popii Bratul**. *Pronumele*, An. L, XXVI, 1977-1978, p. 123, 129-131.

[225] Vezi Elena Berea-Găgeanu, *Pronumele și adjectivele pronominale demonstrative în limba română contemporană. Evoluție și sistem*, LR, XXXII, 1983, nr.2, p.11; pentru aprecieri în legătură cu circulația formelor demonstrativelor în ultima sută de ani, vezi întregul articol, adică p. 104-115.

Scanned with OKEN Scanner

de gen, număr și caz; spre deosebire de pronumele personale, însă, care au și categoria gramaticală a persoanei, pronumele demonstrative nu au această categorie gramaticală, întrucît — necunoscînd opoziția de persoană — ele reprezintă întotdeauna numai persoana a III a. Proba în acest sens o constituie combinarea lor — cînd funcționează ca subiect — cu verbe-predicat aflate obligatoriu la persoana a III a.

In ceea ce privește funcția, aceasta este, la pronumele demonstrative, numai de natură sintactică și se află în legătură directă cu categoria gramaticală a cazului (vezi mai departe).

Formele pronumelor demonstrative acceptate de limba literară modernă le încadrăm în tabelul de mai jos.

Semnificația	Cazul	Prototipurile	Masculin		Femnin	
			Singular	Plural	Singular	Plural
Apropierea și depărtarea fără altă informație determinativă	N-A (V)	1	acesta	aceștia	aceasta	acestea
	G-D		(al, a...) acestuia	(al, a...) acestora	(al, a...) acesteia	(al, a...) acestora
	N-A (V)	2	acela	aceia	aceea	acelea
	G-D		(al, a...) aceluia	(al, a...) acelora	(al, a...) aceleia	(al, a...) acelora
	N-A (V)	3	cela	ceia	ceea	celea
	G-D		(al, a...) celuia	(al, a...) celora	(al, a...) celeia	(al, a...) celora
	N-A (V)	4	cel (+det.)	cei (+det.)	cea (+det.)	cele (+det.)
	G-D		(al, a...) celui	(al, a...) celor	(al, a...) celei	(al, a...) celor
Diferențierea în cadrul apropierii și depărtării	N-A (V)	5	cestălalt	ceștilalți	ceastălaltă	cestelalte
	G-D		(al, a...) cestuilalt	(al, a...) cestorlalți	(al, a...) cesteilalte	(al, a...) cestorlalte
	N-A (V)	6	celălalt	ceilalți	cealaltă	celelalte
	G-D		(al, a...) celuilalt	(al, a...) celorlalți	(al, a...) celeilalte	(al, a...) celorlalte
Identitatea în cadrul depărtării	N-A (V)	7	același	aceiași	aceeași	aceleași
	G-D		(al, a...) aceluiași	(al, a...) acelorași	(al, a...) aceleiași	(al, a...) acelorași

Scanned with OKEN Scanner

Formele pronumelor demonstrative acceptate de limba literară modernă le încadrăm în tabelul de mai jos.

In realizarea funcțiilor sintactice, unele pronume demonstrative (*acesta, acela, cestălalt, același*) au «stabilitate» și, ca urmare, pot funcționa singure, adică fără determinare atributivă obligatorie: **acesta (acela, cestălalt, celălalt, același)** *cîntă*; altele, însă, și anume, *cel, cela*, sînt lipsite de «stabilitate» și, în consecință, pot îndeplini funcțiile sintactice numai însoțite de determinări atributive obligatorii: **cel (cela)** DIN FAȚA *cîntă* (vezi *Iordan, LRC,* p. 330; Elena Berea-Găgeanu, articolul citat în acest paragraf, p. 107 sqq.; pentru articolul adjectival **cel(a)**, vezi §32).

La fel ca toate pronumele, și la pronumele demonstrative funcțiile sintactice depind de cazurile în care se află. Astfel, nominativul — fără sau cu determinare atributivă obligatorie — poate fi subiect (**acesta** *citește*; **cel** DE COLO *cîntă* etc), nume predicativ (*prietenul meu* ESTE **celălalt**; *el* RĂMÎNE **același** etc) sau apoziție (*prietenii săi, adică* **aceia** *care îl ajută, sînt plecați*).

Genitivul — însoțit sau nu de articolul posesiv-genitival — neprecedat de prepoziție poate îndeplini funcția de subiect (*timpul unora a trecut, iar* **al acestora** *abia* VINE), de nume predicativ (*viitorul* ESTE **al acestora**), de atribut (*opinia* **celui** DE ACOLO *este interesantă*), de apoziție (*coperta cărții de aici, mai precis,* **a acesteia**, *este frumoasă*) și de atribut circumstanțial sau completiv (*îl știam* **al celuilalt**). Precedat de prepoziție, dar fără articolul posesiv-genitival, pronumele demonstrativ poate avea funcția de nume predicativ (*el* ESTE **contra acestora**), de atribut (*lupta* **contra acestora** *este îndreptățită*), de apoziție (*în fața lui și a ei, adică* **în fața acelora**, *este cineva necunoscut*), de complement sau circumstanțial (*toți au vorbit* **împotriva aceluia** *care lipsea*) și de atribut circumstanțial sau completiv (*atunci era contra ta, iar acum* ÎL VĂD **contra acestuia**).

Dativul fără prepoziție al pronumelui demonstrativ poate fi complement indirect (**acestuia** *îi place sportul*), atribut (*el este prieten* **acestuia**) sau apoziție (*lui și ei, adică* **acelora** *de care am vorbit, le place muzica*), iar precedat de prepoziție, îndeplinește funcția de circumstanțial (**datorită acestuia** *a întîrziat*) ori de apoziție (*grație lui și ei, adică* **grație acelora** *știuți de tine, el a reușit*).

Acuzativul pronumelui demonstrativ, întotdeauna precedat de o prepoziție, poate fi subiect (**dintre aceștia** *au mai fost pe aici*), nume predicativ (*el* ESTE **dintre ceilalți**), atribut (*pe unul* **dintre aceștia** *îl cunosc*), apoziție (*pe amîndoi, adică și* **pe acela**, *și* **pe celălalt**, *îi văd mereu*), complement sau circumstanțial (**cu celălalt** e greu de vorbit) sau atribut circumstanțial/completiv (*din întîmplare*, L-AM LUAT **drept celălalt**).

Scanned with OKEN Scanner

Vocativul pronumelui demonstrativ, foarte rar întrebuințat, este lipsit de funcție sintactică în propoziție, reprezentînd un substitut de propoziție sau frază (vezi unitățile sintactice): **cel** *de colo, dumneata, vino aici*).

Ca o particularitate a întrebuințării pronumelui demonstrativ notăm așa numită *valoare neutrală* a formei de feminin singular de apropiere *aceasta* (atunci cînd substituitul nu este un substantiv feminin, ci un grup de substantive — eventual și alte părți de vorbire — indiferent de gen, o propoziție sau o frază), care poate avea diferite funcții sintactice (după cazul în care se află). Exemplu:

Ziditi din dărmături gigantici piramide
Ca un memento mori pe al istoriei plan;
Aceasta este arta ce sufletu-ți deschide

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 49)

Forma neutrală de feminin singular a pronumelui demonstrativ de depărtare *aceea*, precedată de o prepoziție, formează împreună cu aceasta o prifrază adverbială care îndeplinește funcția sintactică de circumstanțial. Exemplu:

Pentru tine lumea e o pecete
pusă pe-o taină și mai mare:
de-aceea mintea nu ți-o muncești
cu nimic.

(L. Blaga, *op. cit.*, p. 91)

* * *

Adjectivele pronominale demonstrative — care au și particularități comune cu pronumele demonstrative (vezi mai departe) — se deosebesc de pronumele demonstrative în primul rînd la nivel «semantic» (numai pronumele substituie nume, nu și adjectivele pronominale) și sintactic (pronumele poate îndeplini funcții sintactice diferite, explicabile prin cazul în care se află, în timp ce adjectivele pronominale au funcție sintactică unică — atribut —, explicabilă prin regent, care este întotdeauna nominal) și în al doilea rînd la nivelul structurii fonetice cu implicații morfologice (uneori, corpul fonetic — cu influențe în flexiune — diferă de la adjectivul pronominal la pronume — vezi mai departe). Luînd în considerație toate particularitățile lor esențiale, putem spune că prin adjectivele pronominale demonstrative înțelegem cuvintele care, avînd în principiu un corp fonetic identic cu pronumele demonstrative, determină regenți de tip nominal indicînd apropierea sau depărtarea de vorbitor (fără altă informație determinativă sau cu indicarea și a

Scanned with OKEN Scanner

diferențierii ori a identității), care au forme pentru gen, număr și caz și care îndeplinesc întotdeauna funcția sintactică de atribut.

După informația lor determinativă, și adjectivele pronominale demonstrative sînt grupabile în trei serii, aceleași ca la pronumele demonstrative, de care se deosebesc doar uneori și numai în anumite condiții: dacă la seriile ce indică — pe lîngă apropiere sau depărtare — și diferențierea (prototipurile *cestălalt-celălalt*) sau identitatea (prototipurile *acestași-același*) corpul fonetic al adjectivului pronominal este identic cu al pronumelui demonstrativ, la seria ce indică doar apropierea sau depărtarea corpul fonetic al adjectivului pronominal poate fi nu numai identic cu al pronumelui (prototipurile *acesta-acela*), ci și diferit de acesta, prin absența lui *-a* (deci prototipurile *acest-acel*), cînd adjectivul respectiv precede numele (avem în vedere numai formele acceptate de limba literară modernă). De asemenea la fel ca la pronumele demonstrative, și la adjectivele pronominale demonstrative există nu numai forme acceptate de limba literară modernă, ci și forme vechi, regionale și populare, în principiu aceleași ca la pronume, și anume, *cest(a), acestași, (a)ist(a), (a)istalal(n)t, ăl(a), ălalal(n)t, ăst(a), ăstalal(n)t* etc (vezi mai sus, la pronume): «...și Solomon înpăratŭ..au dzis...Vreame ca aceaia cu pace și cu năroc..., în dzilele **acestuiași** *Solomon*, cîndŭ..», VC, 318/23-27; «au trecut *muntele* **ista**», SB, 650; «ea sta pe *partea* **astalaltă** a părăului...», Sadoveanu, după DA, s.v. *ăstălalt* etc.

La caracterizarea adjectivului pronominal demonstrativ mai adăugăm că acesta — spre deosebire de pronumele corespunzător — are, ca de altfel orice adjectiv (vezi §6, §33), numai *forme* pentru gen, număr și caz și că la genitiv articolul posesiv genitival apare doar cînd adjectivul pronominal precede numele determinat, căruia îi și aparține: *un prieten* AL *acestui (acelui, celuilalt, același* etc) *om.* Așadar, formele adjectivelor pronominale demonstrative acceptate de limba literară modernă sînt aceleași cu ale pronumelor demonstrative (vezi tabelul de mai sus), la care se adaugă — la prototipurile pronominale 1, 2, 3, cînd adjectivul respectiv precede numele determinat — și forme fără *-a*, adică *acest, acel* și *cel* (ultimul omonim cu prototipul pronominal 4). Toate aceste forme, indiferent de faptul că preced sau urmează numelui determinat, îndeplinesc pe lîngă acesta funcția sintactică de atribut:

Sfărmați statuia goală a Venerei antice,
Ardeți **acele** *pînze* cu corpuri de ninsori
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 49)

In *momentul* **acela**, el îi înlănțuie gîtul.
(M. Eminescu, PL, p. 63)

Scanned with OKEN Scanner

Tremură **aceeași** *apă* și frunză
La bătăile **aceluiași** *ceas*
(L. Blaga, *op. cit.*, p. 86)

Ca atribut al unui substantiv nearticulat pe care îl precede, prototipul *cel* al adjectivului pronominal demonstrativ are o pronunțată expresivitate, datorită «semnificației» sale de «acela pe care-l știți (cît e de vrednic de admirație, de dispreț etc), îl cunoașteți (și nu mai trebuie să vi-l descriu), despre care am mai vorbit și voi mai avea ocazia să mai vorbesc, care nu importă cum sau de unde este etc» (DA, s.v. *cel*, A,V):

Și mîna-i care poartă destinele lumești
Cea *grupă* zdrențuită în cale-i o salută
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 50)

Adăugăm că adjectivele pronominale demonstrative pot apărea și în diverse îmbinări stabile, cum ar fi perifrazele adverbiale *de ceea parte, în ceea parte*, perifrazele prepoziționale *de ceea parte de, în ceea parte de* etc.

§46. *Pronumele și adjectivele pronominale nepersonale relative* (numite de obicei doar *pronume și adjective pronominale relative*). Prin pronumele relative (pe care le definim — cum am procedat și la posesive și demonstrative — separat de adjectivele pronominale) înțelegem cuvintele ce substituie «nume» despre care se dau relații (=referințe, explicații etc) în frază prin propoziții secundare introduse de substitutele respective, care pot avea categoriile gramaticale de gen, număr și caz și care îndeplinesc simultan și funcție de marcă a subordonării în frază introducînd propoziții secundare, și funcție sintactică (de subiect, care este specifică, de complement etc) în propoziția introdusă. Exemplu:

Vino-n codru la i z v o r u l
Care *tremură pe prund*
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 60)

Referindu-ne la «semantica» pronumelui relativ, găsim că în versurile citate *care* substituie substantivul *izvorul* din propoziția regentă; această situație nu apare, însă, peste tot: cînd în propoziția regentă nu se află antecedentul relativului, atunci pronumele relativ ce introduce propoziția secundară (eventual împreună și cu alte cuvinte din subordonata respectivă sau chiar și din afara ei) trimite la «numele» care *trebuia* să fie antecedentul relativului. Exemplu:

Viitorul și trecutul
Sînt a filei două fețe,
Vede-n capăt începutul
Cine *știe s ă l e - n v e ț e*
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 152)

In contexte de obicei gnomice, unele pronume relative capătă

Scanned with OKEN Scanner

«semnificația» pronumelor nehotărîte:

Zică toți ce vor să zică,
Treacă-n lume *cine* [=oricine]-o trece

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 154)

In anumite contexte, corpul fonetic *care* nici nu mai reprezintă un pronume relativ (în sensul că prin el nu se mai dau relații în frază), ci a devenit un pronume nehotărît ce apare în propoziții principale:

Și *care* [=unii] cărau cu tărăboanțele, *care* [=unii] cu căruțele, *care* [=unii] cu covețile...

(I. Creangă, *op. cit.*, p. 212)

De asemenea în propoziții principale se întîlnește uneori *care* în limba română veche, unde, însă, are valoare de pronume demonstrativ neutral:

Acéste că s-au tîmplatŭ, ori că s-au tîmplatŭ atuncea, ce se poate prileji și altă dată, ori s-au mai prilejit, ori că au arătat Dumnedzău singe nevinovat, că era Barnovschii om dumnedzăiescŭ și mare rugătoriu spre Dumnedzău. De *care* [=aceasta] mărturisésțe Toma vornicul, fiind postelnic al doilea la dînsul, că în multe nopți l-au zărit pe la amiadzănoapte îngenunchiatŭ înaintea icoanei la rugă...

(Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p.103)

Cu valoarea unui demonstrativ neutral se utilizează în zilele noastre *ceea ce* (vezi GES, p.350-351), în contexte de tipul:

...cel puțin doi dintre ei se purtau cu ea extrem de familiari, *ceea ce* [=aceasta] lui Ștefan îi stîrni un ușor dispreț...

(Marin Preda, *Delirul*, București, 1987; pentru un comentarii în această privință, vezi capitolul despre apoziție, unde ne referim și la Silvia Rogobete, *Observații asupra raportului apozitiv*, LR, XVIII, 1969, nr. 5, p. 443-451)

In definița de lucru a pronumelor relative am notat că acestea *pot* avea categoriile gramaticale de gen, număr și caz. Această «reținere» este motivată de comportamentul neuniform al pronumelor relative în privința flexiunii (sintetice), și anume:

— nominativ-acuzativul *care* și toate cazurile lui *cine* nu au forme pentru gen și număr, iar la genitiv-dativul plural *cărora* nu sînt forme pentru gen; adăugăm că la genitiv-dativul singular și plural, valoarea de pronume a lui *căruia, căreia* și *cărora* este posibilă în limba literară modernă numai cu *-a* (pentru valoarea de adjectiv pronominal, vezi mai departe);

— la *cîți, cîtă, cîte* nu există forme de masculin singular la nici un caz (pentru valoarea de adjectiv pronominal relativ și de adverb

Scanned with OKEN Scanner

pronominal relativ a lui *cît*, vezi părțile de vorbire respective), iar *cită* nu are formă pentru genitiv-dativ singular;

— la seria *cel ce, cei ce, cele ce* nu este formă de feminin singular nominativ acuzativ (nu există un *cea ce* în limba literară modernă; pentru *cela ce, ceia ce* etc, vezi mai departe), iar forma *ceea ce* reprezintă un pronume relativ neutral pentru nominativ-acuzativ defectiv de genitiv-dativ (*celei ce* nu poate intra în opoziție cazuală cu *ceea ce* în nici un context reperat din limba literară modernă)[226];

— *ce* și — dacă-l admitem ca atare — *de* sînt total invariabile.

La nivel sintactic, subliniem — pe lîngă faptul că îndeplinește simultan și funcție de marcă a subordonării unei propoziții în frază, și funcție sintactică în propoziția introdusă — că pronumele relativ se caracterizează printr-o dublă dependență: pe de o parte, față de un element aflat în propoziția regentă, iar pe de altă parte, față de un element aflat în propoziția subordonată:

Să binecuvînteze **pe cel ce** m ă î m p i l ă

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 92)

Aici, acuzativul *pe cel ce*, care funcționează ca subiect al lui *împilă* din propoziția introdusă (vezi capitolul despre subiect), este cerut de verbul tranzitiv *să binecuvînteze*, pe lîngă care *pe cel ce* (împreună cu propoziția introdusă) reprezintă un complement direct «în frază».

* * *

Pronumele relative recunoscute în toate lucrările de specialitate sînt sinteticele *cine, care, ce, cît* (pentru deosebirea de omonimele lor interogative, vezi §47); la acestea. în unele lucrări de specialitate se adaugă și relativul compus *cel(a) ce*, în legătură cu care, însă, nu există unitate de vederi: unii specialiști apreciază că *cel(a) ce* reprezintă o singură unitate cu valoare de pronume relativ compus; alți specialiști exprimă ideea că în grupul *cel(a) ce*, la fel ca și în grupul *cel(a) care*, există un pronume demonstrativ și un pronume relativ care nu formează o singură unitate morfologică, ci două (un demonstrativ și un relativ); în sfîrșit, la alți specialiști apare ideea că grupul *cel(a) ce* reprezintă uneori o singură unitate, iar alteori două unități[227]. In vederea găsirii unei soluții convenabile, am analizat mai mult de o mie de contexte în care se află grupul *cel(a) ce* din literatura secolelor al XVI lea, al XVII lea, al XIX lea și al XX lea. In

[226] Vezi Mioara Avram, *Note asupra pronumelui* **ceea ce**, SCL, XXXI, 1980, nr. 4, p. 353 sqq., unde se au și indicații bibliografice.

[227]. Vezi *Observații în legătură cu folosirea cuvîntului* **cel(a)**.., p. 42 sqq.

Scanned with OKEN Scanner

toate contextele am găsit că grupul *cel(a) ce* apare în frază (niciodată în propoziții independente) și numai la începutul unei propoziții secundare, avînd de obicei valoare de pronume (uneori, în limba română veche, și valoare de adjectiv pronominal relativ «în frază» — vezi mai departe):

Să ne apropiemŭ *către cela ce* inviiază morții
(CC, 349/33-34)

Că *celŭ ce* seamănă, elŭ seamănă tuturora întocma
(CC, 359/19)

Cel ce în astă lume a dus numai durerea
Nimic n-are dincolo, căci morți sînt cei muriți
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 44)

Grăi Nicodimŭ, *celŭ ce* mersease noaptea la Hristosŭ, către farisei...
(CC, 197/18-19)

Și această folositoare de sufletŭ carte...nărodului *celuia ce* creade în Hristosŭ deaderă
(CC, 2-3/35-1)

In contextele în care este folosit cu valoare pronominală, *cel(a)* nu poate fi separat de *ce,* pentru că amîndouă — și nu numai unul dintre ele — substituie **un** *nume.* Acest lucru se poate verifica prin încercarea de a înlătura din cadrul grupului unul din cele două clemente, fie pe *cela,* fie pe *ce,* încercare al cărui rezultat îl constituie distrugerea comunicării inițiale (de exemplu: **ce** — eventual **cel** — *în astă lume a dus numai durerea* ≠ **cel ce** *în astă lume a dus numai durerea*).

La valoarea pronominală a lui *cel(a) ce* — ca de altfel și la valoarea adjectivală «în frază» — *cel(a)* nu poate fi separat de *ce* și din alte motive. Ne referim la faptul că în general comunicarea făcută prin propoziția la începutul căreia se află *cel(a) ce* poate fi redată și printr-un singur cuvînt, adică, într-un anumit sens, această comunicare reprezintă echivalentul unei noțiuni ce poate fi principial exprimată și printr-un singur cuvînt (de exemplu: *cel ce a dus numai durerea* ≠ *exploatatul; celŭ ce seamănă* = *semănătorul* etc). Posibilitatea înlocuirii cu un singur cuvînt nu apare — păstrînd comunicarea — dacă începem propoziția subordonată cu *ce* (de exemplu: *ce a dus numai durerea* ≠ *exploatatul; ce seamănă* ≠ *semănătorul* etc).

La acestea, împotriva ideii separării lui *cel(a)* de *ce* atunci cînd *cel(a) ce* are valoare de adjectiv «în frază» se adaugă și un fapt privitor la «convențiile gramaticale»: divizînd grupul *cel(a) ce,* obținem un adjectiv pronominal demonstrativ acordat în gen, număr

Scanned with OKEN Scanner

și caz cu substantivul determinat (în exemplele de mai sus *norodului* **celuia**, *Nicodimŭ* **celŭ**) și un pronume sau adjectiv pronominal relativ *ce* care introduce o propoziție subordonată (în exemplele de mai sus **ce** *creade în Hristosŭ*, **ce** *mersease noaptea la Hristosŭ*). Dacă procedăm în acest fel, urmează că propozițiile introduse prin *ce* (adică **ce** *crede în Hristosŭ*, **ce** *mersease noaptea la Hristosŭ*) nu pot fi considerate atributive, întrucît atributivele în general nu determină *adjective* și, cu atît mai puțin, în special adjective pronominale (care, de fapt, nu sînt niciodată regente ale unor propoziții secundare). Așa stînd lucrurile, sîntem de părere că și felul regentului (care în «convențiile gramaticale» actuale poate fi doar *nominal* sau *verbal* — vezi §9) constituie un argument în favoarea unității grupului *cel(a) ce* (în ultimul timp, teza pronumelui relativ **compus** *cel(a) ce* este susținută și de D. Irimia, *lucr. cit.*, p. 171 sqq., 186-187).

Admițînd cele spuse mai sus și adăugînd că în limba literară modernă se preferă — exceptînd pe *ceea ce* — forma fără *-a*, considerăm că astăzi grupul *cel ce*, cu toate formele sale flexionare la care ne-am referit mai sus, precum și grupul *ceea ce*, invariabil, reprezintă două pronume relative compuse.

O situație particulară este adusă în discuție de *Gram. Acad.*, unde se arată că în unele graiuri populare există pronumele relativ *de*, în contexte ca următoarele:

L-ale case mari domnești
De se văd în Stoenești,
Mîndră masă e întinsă
(V. Alecsandri, după *Gram. Acad.*, I., p. 161)

M-a dus tușa Profira, a *de*-i bucătăreasă boierului ăl bărtîn.
(L. Rebreanu, după *Gram. Acad.*, II, p. 276)

Din analiza acestor exemple și a altora din texte vechi și noi[228], rezultă că *de* poate avea valoare de pronume relativ atunci cînd, introducînd o propoziție subordonată, se poate înlocui cu *care* cu diverse funcții sintactice (subiect, nume predicativ, complement, circumstanțial). Este adevărat că în legătură cu admiterea lui *de* ca pronume relativ apare o problemă teoretică, în sensul unui cerc vicios: conjuncția subordonatoare *de* (care provine din prepoziția *de*, vezi *art. cit.* în nota 228, p. 469 sqq.) devine pronume relativ cînd este comutabilă cu un pronume relativ, care pronume relativ trebuie considerat ca avînd valoare de conjuncție subordonatoare, pentru că in-

[228]. Vezi în acest sens *DE în Cazania a doua a lui Coresi*, SCL, XVIII, 1964, nr.4, p.472.

Scanned with OKEN Scanner

troduce o propoziție subordonată. Cu toate acestea — dacă avem în vedere și că, în propoziția pe care o introduce, subiectul nu poate fi decît *de*, singur *(vezi Trandafir, Probl.*, p. 42) sau în asociație cu *a*, precum și că actuala «convenție gramaticală» stipulează că subiectul exprimat poate fi concretizat la nivelul propoziției doar într-un substantiv sau substitut al acestuia (vezi capitolul despre subiect) —, credem că trebuie acceptată realitatea lingvistică chiar și împotriva «convenției gramaticale», adică: în contextele — posibile în unele graiuri — în care *de*[229] și *ăl de, a de* etc sînt comutabile cu *care* și îndeplinesc funcția sintactică de subiect specifică «numelui» (substantivului și substitutelor sale), *de* reprezintă un pronume relativ simplu invariabil, iar *ăl de, a de* etc un pronume relativ compus (pentru rațiuni similare — *mutatis mutandis* — ca la *cel ce,* vezi mai sus) variabil după gen, număr și caz.

Toate formele pronumelor relative acceptate de limba literară modernă le încadrăm în tabelul de mai jos.

Variabilitatea	Forma cazuală	Masculin		Feminin	
		Singular	Plural	Singular	Plural
Variabile sintetic	N-A	cel ce	cei ce	—	cele ce
	G-D	celui ce	celor ce	celei ce	celor ce
	N-A	c a r e			
	G-D	căruia	cărora	căreia	cărora
	N-A	—	cîți	cîtă	cîte
	G-D	—	cîtor	—	cîtor
	N-A	c i n e			
	G-D	c u i			
Invariabile sintetic	N-A	c e c e a c e			
	Toate cazurile	c e			

[229]. In cazuri foarte rare și în limba veche («o muiere era *de*-i cura sînge de doisprăzeace ani», *CC*, 380/8-9 — vezi *DE în Cazania..*, p.473 sqq.).

Scanned with OKEN Scanner

Așa cum am arătat și mai sus, pronumele relative îndeplinesc simultan două tipuri de funcții: o funcție de marcă a raportului de subordonare în frază, prin care pronumele relative se aseamănă cu conjuncțiile subordonatoare, ambele introducînd propoziții secundare (compară *vede* **ce** VINE cu *vede* **că** VINE); o funcție sintactică depinzînd în principiu de categoria gramaticală a cazului, prin care pronumele relative se aseamănă cu celelalte pronume (compară «vede **ce** *vine*» cu «vede că **acela** *vine*»).

In legătură cu funcția de marcă a subordonării, notăm că — la fel cu conjuncția subordonatoare — și pronumele relativ ocupă în principiu primul loc în propoziția pe care o introduce:

Vino-n codru la izvorul/
Care *tremură pe prund*
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 60)

Pronumele relativ trebuie considerat ca ocupînd primul loc în propoziția pe care o introduce și atunci cînd este precedat de unele «anexe» (prepoziții, articole posesiv-genitivale), cu ajutorul cărora se marchează categoriile sale gramaticale:

Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă,/
PRIN **care** *trece albă regina nopții moartă*
(M. Eminescu, *op. cit.* p. 57)

...din dragostea-i lumească un imperiu se va naște,/
Ai **căruia** *ani și margini numai cerul le cunoaște*
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 112)

Abaterile în această privință se întîlnesc rar, în contexte cu «topică subiectivă», în care pronumele relativ urmează unui substantiv, acesta din urmă îndeplinind funcție sintactică pe lîngă verbul propoziției introduse de pronumele relativ:

O manta neagră îl acoperea, PRIN CREȚII **căreia** *transpăreau* delicatele și corectele lui forme.
(M. Eminescu, PL, p. 59-60)

Cît privește funcția sintactică în propoziția pe care o introduce, aceasta este condiționată în principiu de cazul în care se află pronumele relativ. Astfel — menționînd în treacăt funcția de nume predicativ în nominativ, care poate fi admisă ca atare numai dacă acceptăm că, în contexte puțin frecvente de tipul *știu* **cine** E *a c e s t a*, subiectul, despre care se face comunicarea, este *acesta*, iar predicatul nominal, prin care se face comunicarea despre subiect, este *e cine* cu topica subiectiva *cine e* —, nominativul îndeplinește funcția sintactică de subiect. Exemplu:

Cu umbre, **care** *nu sunt*, v-a-ntunecat vederea
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 48)

Scanned with OKEN Scanner

Dacă — pe lîngă funcţia sintactică din propoziţia introdusă — avem în vedere şi relaţia pronumelui relativ (împreună cu propoziţia pe care o introduce) cu propoziţia regentă, atunci trebuie notată şi posibilitatea apariţiei anacolutului. Cu alte cuvinte, anacolutul este cauzat aici de dubla dependenţă (de un element din propoziţia subordonată pe care o introduce şi de un element din propoziţia regentă a acesteia) a pronumelui relativ, mai frecvent atunci cînd propoziţia introdusă de pronumele relativ precede regenta şi mai rar cînd urmează acesteia. Vorbitorul începe comunicarea cu nominativul unui pronume relativ, care este şi subiectul propoziţiei introduse de relativul respectiv, pentru ca apoi, din diverse motive, să părăsească structura iniţială şi să continuie cu o alta, astfel încît nominativul pronumelui relativ (împreună cu propoziţia pe care o introduce) rămîne suspendat[230], în sensul că nu mai poate fi subiect (împreună cu propoziţia pe care o introduce) şi al propoziţiei regente (cînd subordonata urmează regentei, cele spuse în legătură cu subordonata sînt valabile la regentă şi invers). Contexte cu anacolut de acest fel apar încă din vechile noastre traduceri religioase, unde putem presupune şi o influenţă a originalului după care s-a făcut traducerea. Exemple:

Cine VA VENI *către mine*, nu-l voi scoate afară

(CC, 5/10)

Carele VA FACE *într-acestaşi chip* ca să să mirosească întru dînsul, va peri sufletul acestuia din norodul lui

(BB, Iş., 30, 38)

In epoca modernă — în mod special în limba vorbită şi în texte influenţate de limba vorbită —, nominativul pronumelui relativ (împreună cu propoziţia pe care o introduce) fie că rămîne fără propoziţie regentă, fie că regenta lui (care poate şi să preceadă subordonata) impune un acuzativ cu prepoziţie. Exemple:

Cine-A ÎNTÎLNIT *vrodată în calea sa un popă, îmbrăcat cu straie sărăcuţe, scurt la stat, smolit la faţă, cu capul pleş*, mergînd cu pas rar, încet şi gînditor, răspunzînd îndesat «sluga dumitale» cui nu-l trecea cu vederea, căscînd cu zgomot cînd nu-şi găsea omul cu care să stea la vorbă...

---

230 Vezi *Discontinuitatea în* **Biblia de la Bucureşti**, LR, XXIV, 1985, nr.5, p.397, unde dăm şi indicaţii bibliografice. Unii cercetători apreciază că structurile de acest tip ilustrează tendinţa de invariabilitate a relativelor (vezi Finuţa Hasan, *Tendinţa de invariabilitate a unor pronume relative*, LR, XXIX, 1980, nr.3, p.217-219, unde se dau şi indicaţii bibliografice).

Scanned with OKEN Scanner

Acesta era părintele Isaia Duhu, născut în satul Cogeasca-Veche din județul Iași.

(I. Creangă, *op. cit.*, p. 346)

Cine-mi CUMPĂRĂ flori, îl sărut de mii de ori

(«autoreclama» unei vînzătoare ambulante de flori)

Asta-i viața, n-o să vedem... renumitele chinatown-uri **care** între noi fie vorba s-ar putea SĂ *le* VEDEM *și pe la noi.*

(*Baricada*, III, nr. 23 (126), 9-15 iunie 2992, p. 5)

In cazul genitiv, în afara unor construcții mai puțin frecvente unde se poate admite funcția de nume predicativ (*știu* **a cui** ESTE c a r t e a — vezi mai sus, la nominativ), pronumele relativ funcționează de obicei ca atribut sau subiect, dacă nu este precedat de prepoziție, și complement sau circumstanțial, dacă este precedat de propoziție. Exemple:

Ochii nu mai aveau acea sălbatică și noptoasă strălucire, în *adîncimea* **cărora** fulgera întunecosul amor...

(M. Eminescu, PL, p. 92)

Și el — el vîrful mîndru **al celor** **ce** *apasă* —
Salută-n a lui cale pe-apărătorul mut

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 51)

Murdară este raza-i ca globul cel pe tină,
Asupra cărui dînsul *domnește* de deplin

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 47)

I se păru atunci că e într-un pustiu uscat..., **deasupra căruia** *licărea* o lună fantastică...

(M. Eminescu, PL, p. 36)

In cazul dativ — cu sau fără prepoziție —, pronumele relativ îndeplinește de obicei funcția sintactică de complement sau circumstanțial (**cui** *îi* PLACE *poate rămîne; ea a reușit* **datorită cui** SE ȘTIE), iar uneori funcția sintactică de subiect (**cui** VREA *să plece i se permite; a ajuns la timp* **grație cui** *l*-A ADUS *cu mașina).*

In acuzativ, pronumele relativ fără prepoziție îndeplinește întotdeauna funcția sintactică de complement direct, iar precedat de prepoziție este complement sau circumstanțial. Exemple:

Vă văd lungiți pe patul juneții **ce**-*ați spurcat-o*

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 20)

Impărați **pe care** lumea nu putea *să*-i mai *încapă*
Au venit și-n țara noastră de-au cerut pămînt și apă

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 114)

M-a fermecat cu vro scînteie
Din clipa-**n care** *ne văzum?*

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 160)

Scanned with OKEN Scanner

* * *

In legătură cu distingerea *adjectivelor pronominale relative* de *pronumele relative*, notăm mai întîi o situație discutabilă (care într-o anumită măsură vizează și exemplul anterior) întîlnită în contexte de tipul:

Mîna **care**-au dorit sceptrul universului și *gînduri*
Ce-au cuprins tot universul încap bine-n patru scînduri
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 106)

Adjectivele pronominale au, *principial*, același corp fonetic cu pronumele corespunzătoare și îndeplinesc funcția sintactică de atribut pe lîngă un regent nominal din aceeași propoziție cu ele, cu care se acordă în gen, număr și caz (vezi, de exemplu, §45). Dacă avem în vedere acordul în gen, număr și caz cu regentul nominal, atunci *la nivelul frazei (făcînd, adică, abstracție de propozițiile ce alcătuiesc fraza respectivă),* relativele *care* și *ce* din versurile de mai sus pot fi considerate adjective pronominale, întrucît funcționează ca atribute acordate în gen, număr și caz ale unor regenți nominali: *care* «preia» de la substantivul *mînă* femininul singular nominativ, cazul fiind motivat și de funcția sintactică, iar *ce* «preia» de la substantivul *gînduri* femininul plural nominativ, cazul fiind de asemenea motivat și de funcția sintactică (pentru faptul că adjectivele nu au genul neutru, vezi §6, §35). *La nivelul propozițiilor* ce alcătuiesc fraza respectivă, însă, aceleași relative *care* și *ce* din versurile citate pot fi considerate pronume relative, întrucît în propozițiile din care fac parte și pe care le introduc nu se subordonează nici unui regent nominal, ci contractează doar raportul de inerență cu verbul-predicat pe lîngă care funcționează ca subiect: *care* este subiectul predicatului *au dorit,* iar *ce* al predicatului *au ajuns*. Pentru relativele din acest tip de contexte folosim convențional termenul *de adjective pronominale relative* **în frază.**

In afara *adjectivelor pronominale relative* ÎN FRAZĂ, în limba română apar uneori[231] și *adjective pronominale relative* **propriu-zise**, care, adică, fac parte din aceeași propoziție cu regenții lor nominali cu care se acordă în gen, număr și caz. Exemplu:

La Nicopole văzut-ai **cîte** TABERE *s-au strîns*
Ca să steie înainte-mi ca și zidul neînvins?
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 114)

---

231 Vezi și Frieda Edelstein, *Despre sintaxa relativului* care, CL, XXIII, 1978, nr.1, p.93-96, care — prin raportarea la limba română veche — constată că în limba română modernă adjectivul pronominal relativ *care* are o frecvență mai mică și se întrebuințează într-un număr redus de tipuri de contexte.

Scanned with OKEN Scanner

Adjectivele pronominale relative în frază — dacă le admitem ca atare — sînt posibile la *cel ce*, rarisim, și la *care, cîți* și *ce,* uneori, avînd aceleași forme flexionare cu pronumele relative corespunzătoare. Ele îndeplinesc simultan și funcția de marcă a raportului de subordonare în frază, introducînd (la fel cu conjuncțiile subordonatoare) propoziția subordonată la începutul căreia se află, și funcție sintactică — pe de o parte, de atribut adjectival *în frază,* pe lîngă substantivul cu care se acordă în gen, număr și caz din regentă, prin aceasta asemănîndu-se cu adjectivele pronominale în general, iar pe de altă parte, o funcție sintactică în propoziția pe care o introduc, impusă în principiu de cazul în care se află, din acest punct de vedere apropiindu-se de pronumele relative. Exemplu:

Și inima aceea, **ce** geme de durere,
Și sufletul acela, **ce** cîntă amorțit,
E inima mea tristă, **ce** n-are mîngîiere,
E sufletu-mi, **ce** arde de dor nemărginit
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 10)

Adjectivele pronominale propriu-zise sînt posibile — rar — la *care, cîți* și *ce,* adjectivul pronominal relativ *care* deosebindu-se, prin absența lui *-a*, de pronumele respectiv la genitiv-dativ, la adjectiv formele fiind *cărui, cărei, căror.* Adjectivele pronominale relative propriu-zise au și ele atît funcție de marcă, introducînd, la fel cu conjuncțiile subordonatoare, propoziția la începutul căreia se află, cît și funcție sintactică, aceasta din urmă realizîndu-se numai în propoziția introdusă, în cadrul căreia — la fel cu orice adjectiv pronominal — se constituie întotdeauna în atribut adjectival pronominal. Exemplu:

Biblia ne povestește de Samson, cum că muierea,
Cînd dormea, tăindu-i părul, i-a luat toată puterea
De l-au prins apoi dușmanii, l-au legat și i-au scos ochii,
Ca dovadă de **ce** *suflet* stă în piepții unei rochii
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 124)

Încercînd o definiție de lucru a tuturor adjectivelor pronominale relative, considerăm util să arătăm că acestea sînt reprezentate prin cuvintele care, avînd în general același corp fonetic cu unele pronume relative, determină regenți de tip nominal despre care se dau relații (=referințe, explicații etc) în frază printr-o propoziție subordonată pe care o introduc, care pot avea categoriile gramaticale de gen, număr, caz preluate mimetic de la regentul lor nominal și pe lîngă care îndeplinesc funcția sintactică de atribut adjectival pronominal (în frază sau în propoziția pe care o introduc).

§48. *Pronumele și adjectivele pronominale nepersonale interogative,* numite curent numai *pronume și adjective pronominale interogative.* Definirea pronumelor interogative — izolate de adjectivele pronominale interogative — comportă dificultăți datorate unora dintre particularitățile lor, prin care se apropie într-o măsură mai mare sau

Scanned with OKEN Scanner

mai mică de pronumele relative, cu care de multe ori au comun corpul fonetic (*cine, ce, care și cîți* pot fi, în funcție de context, pronume atît interogative, cît și relative). Lucrul acesta a făcut ca în multe gramatici pronumele interogativ să fie prezentat împreună cu pronumele relativ sub denumirea de «pronumele relativ-interogativ» (vezi, de exemplu, *Gram. Acad.*, I, p. 160). Considerăm, însă, că *interogativul* trebuie separat de *relativ* atît din cauză că nu toate pronumele interogative pot fi și relative și invers (*al cîtelea* poate fi numai interogativ, iar *cel ce* și *ceea ce* sînt numai relative), cît și din cauză că interogativul se deosebește principial de relativ prin intonația fundamentală (*interogativă* la interogativul din propoziția interogativă directă și retorică — vezi mai jos, dar *enunțiativă* la relativ) și prin funcțiile pe care le îndeplinește (în această ultimă privință, vezi *Iordan, LRC*, p.39).

In legătură cu «semantica» pronumelor interogative, reamintim (vezi §39) că, spre deosebire de pronumele neinterogative, la care în principiu *substituitul* precede *substitutul* (exemplu: *am un prieten*, EL *este aici*), la interogative *substitutul* precede *substituitul*, dacă și cînd acesta din urmă se exprimă (exemplu: CINE **vorbește**?; **Omul** *vorbește*). Această particularitate se explică prin aceea că în timp ce pronumele neinterogative apar prin excelență în propoziții prin care se transmit informații, *pronumele interogative se utilizează în propoziții prin care* ***se cer*** *informații*. In această privință trebuie făcută distincție în mod special între propozițiile *interogative directe*, la care se așteaptă un răspuns ce cuprinde (și) substituitul («Cu *cine* stai de vorbă?; «Stau de vorbă cu *un prieten*»), și propoziția interogativă indirectă, la care nu se așteaptă răspuns și în consecință exprimarea substituitului nu este obligatorie («Nu știu cu *cine* stai de vorbă» — vezi capitolul despre clasificarea propozițiilor după scopul comunicării, unde arătăm și situația deosebită a interogativelor retorice, la care substituitul «este implicat» în interogație: «*Ce* să-ți mai spun?!»).

La «semantica» interogativelor mai notăm și *specializarea* — nu întotdeauna riguroasă — a pronumelor interogative: *cine* este folosit cînd substituitul, care se așteaptă ca răspuns, urmează să fie reprezentat prin ființe, în primul rînd umane («*Cine* vorbește?; *Omul* vorbește»), *ce* cînd substituitul așteptat ca răspuns este o entitate neînsuflețită («*Ce* cauți?»; «*Revista* o caut»), *care* cînd substituitul așteptat ca răspuns poate fi reprezentat atît prin ființe, cît și prin entități neînsuflețite («*Care* poate greși?»; «Uneori poate greși *omul*, alteori *calculatorul*»), *cîți* cînd la substituitul așteptat ca răspuns interesează cantitatea («*Cîți* au venit?»; *Trei* au venit«), iar *al cîtelea* cînd la substituitul așteptat ca răspuns interesează ordinea («*Al cîtelea* a ajuns?»; «*Al doilea* a ajuns» — pentru apariția în gramatici a interogativului *al cîtelea*, vezi *Trandafir, Probl.*, p. 34).

Din punctul de vedere al flexiunii sintetice, pronumele interoga-

tive nu se comportă, toate, în același fel: *care* și *cît* au forme flexionare pentru gen, număr și caz, *cine* are doar flexiune cazuală, *al cîtelea* are doar flexiune pentru gen, iar *ce* este invariabil.

Cît privește funcțiile pronumelui interogativ, acestea depind de felul propoziției interogative căreia aparține: cînd face parte dintr-o interogativă directă sau dintr-o interogativă retorică — propoziții întotdeauna principale avînd intonație fundamentală interogativă —, atunci pronumele interogativ îndeplinește, în cadrul propoziției respective, numai funcția sintactică a cazului în care se află: **cine** [subiect] *vine*?; **ce** [complement direct] *să-i mai spună?!* etc; cînd, însă, aparține unei interogative indirecte, care este întotdeauna propoziție secundară cu intonația fundamentală enunțiativă, atunci pronumele interogativ are — pe lîngă funcția sintactică a cazului în care se află, prin care se aseamănă principial cu pronumele neinterogative — și funcția de marcă a subordonării în frază, la fel cu pronumele relativ (și, bineînțeles, la fel cu conjuncțiile subordonatoare): *nu știu* **cine** VINE etc.

Reunind caracteristicile generale la care ne-am referit mai sus într-o definiție de lucru, apreciem că pronumele interogative sînt cuvintele care — făcînd obligatoriu parte din propoziții interogative — substituie, în principiu, «numele» sau «realitatea» vizată în cererea de informații făcută prin propoziția căreia aparțin, care pot avea categoriile gramaticale de gen, număr, caz și care — pe lîngă funcția de marcă a subordonării în frază, posibilă numai cînd aparțin unei propoziții interogative indirecte — pot îndeplini, în afara funcției sintactice specifice de subiect, și funcția sintactică de nume predicativ, atribut etc.

Toate pronumele interogative, cu formele lor flexionare, se pot urmări în tabelul de mai jos.

Varibilitatea	Forma cazuală	Masculin		Feminin	
		Singular	Plural	Singular	Plural
Variabile sintetic	N-A	c a r e			
	G-D	căruia	cărora	căreia	cărora
	N-A	—	cîți	cîtă	cîte
	G-D	—	cîtor	—	cîtor
	N-A	—	al cîtelea	—	a cîta
	G-D	—	—	—	—
	N-A	c i n e			
	G-D	c u i			
Invariabile sintetic	Toate cazurile	c e			

Scanned with OKEN Scanner

Avînd în vedere că funcția de *marcă* a raportului de subordonare în frază este posibilă — pe lîngă funcția sintactică — numai atunci cînd pronumele interogativ, în orice formă flexionară, introduce o propoziție interogativă indirectă, în cele ce urmează ne oprim doar la funcția *sintactică* a pronumelui interogativ, care funcție sintactică depinde de cazul în care acesta se află. Astfel, în cazul nominativ, pronumele interogativ poate fi considerat ca îndeplinind funcția sintactică de subiect:

Cine-i acel ce-mi spune povestea pe de rost
De-mi țin la el urechea — și rîd de cîte-ascult
Ca de dureri străine?

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 58)

Pentru o altă interpretare, se poate porni de la contexte de tipul:

Ce e amorul? E-un lung
Prilej pentru durere

(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 148)

în care, la întrebarea pusă prin nominativul *ce* în interogativa directă **ce** *e amorul*?, răspunsul este ***un lung prilej pentru durere***, care răspuns îndeplinește funcția de nume predicativ pe lîngă copulativul *e* din propoziția-răspuns enunțiativă ***e*-un lung prilej pentru durere**. Dată fiind corespondența semantică *ce — un lung prilej pentru durere*, putem admite că, așa cum *un lung prilej pentru durere* este nume predicativ în propoziția-răspuns enunțiativă cu topică obiectivă (subiectul subînțeles *amorul* + verbul copulativ *e* + numele predicativ *un lung prilej pentru durere*), la fel și *ce* este tot nume predicativ în propoziția interogativă, unde, însă, topica este subiectivă, pe primul loc aflîndu-se cuvîntul accentuat în context (deci, numele predicativ *ce* + verbul copulativ *e* + subiectul *amorul*; *mutatis mutandis*, această interpretare ar putea fi valabilă și la contextul anterior). Cu alte cuvinte, sîntem de părere că la nominativul pronumelui interogativ în combinație cu un verb copulativ și cu un alt «nominativ» nu se poate spune cu certitudine dacă nominativul pronumelui interogativ funcționează ca subiect sau ca nume predicativ. Cînd, însă, nominativul pronumelui interogativ se combină cu un verb predicativ, atunci interogativul respectiv poate îndeplini funcția sintactică de subiect:

Rune, pretutindeni rune,
cine vă-nseamnă, *cine* vă pune?
Fapturile toate, știute și neștiute,
poart-o semnătură — *cine* s-o-nfrunte?

(L. Blaga, *op. cit.*, p. 106)

In cazul genitiv pronumele interogativ precedat de prepoziție îndeplinește funcția de nume predicativ — cu motivația de mai sus —, complement sau circumstanțial («**Contra cui** *ESTE el*?»; «**Impotriva căruia** *dintre noi SE VOR ÎNDREPTA atacurile?*; «**Deasupra cui** *ATÎRNĂ sabia lui Damocles*?» etc), iar fără prepoziție, de asemenea

funcția de nume predicativ, cu aceeași motivație invocată mai sus, la care se adaugă funcția de atribut («**A cui** *ESTE cartea*?; «OPINIA **căruia** *dintre absenți va fi combătută*?» etc).

In cazul dativ cu prepoziție, pronumele interogativ îndeplinește funcția de circumstanțial («**Grație cui** TE AFLI *aici*?» etc), iar în dativul fără prepoziție, funcția de complement indirect («**Cui** *i-AI DAT cartea*?» etc).

In cazul acuzativ fără prepoziție, pronumele interogativ îndeplinește întotdeauna funcția sintactică de complement direct:

Ce-ți *doresc* eu ție, dulce Românie,
Țara mea de glorii, țara mea de dor?
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 14)

Dar nici nu știu măcar **ce**-mi *ceri*,
Dă-mi pace, fugi departe
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 137)

In acuzativul cu prepoziție, pronumele interogativ îndeplinește funcția de complement sau circumstanțial, iar uneori și pe aceea de atribut circumstanțial («**Pe cine** *AI ÎNTÎLNIT în oraș*?»; **Relativ la ce** SE DISCUTĂ *acolo*?; **Drept cine** *ÎL IEI PE PRIETENUL meu*? etc).

* * *

Adjectivele pronominale interogative — cu corp fonetic comun cu al unor pronume interogative (*care* — deosebit de pronumele interogativ doar la genitiv-dativ, unde adjectivul este fără *-a*, deci *cărui, cărei, căror* —, *cîți, al cîtelea, ce)* sau diferit de al acestora (*ce fel de*) — sînt cuvintele care, apărînd obligatoriu în propoziții interogative, determină regenți de tip nominal, în legătură cu care se cer informații prin propozițiile respective, care preiau mimetic genul, numărul și cazul de la regenții lor nominali și care — în afara funcției de marcă a subordonării în frază cînd fac parte din propoziții interogative indirecte — îndeplinesc funcția sintactică de atribut adjectival pronominal pe lîngă regenții lor nominali. Exemple:

Apoi stă și tot păzește,
Apa cînd se limpezește.
Care *stele* mai întîi
Au să iasă-n fața ei?
(V. Alecsandri, *Opere*, I, 1875, p. 338)

Dar **ce** *zgomot* se aude? Bîzîit ca de albine?
Toți se uită cu mirare și nu știu de unde vine
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 69)

§48. *Pronumele și adjectivele pronominale nepersonale nehotărîte*, numite de obicei numai *pronume și adjective pronominale nehotărîte*. Subsubclasa pronumelor — fără adjectivele pronominale — nehotărîte cuprinde cel mai mare număr de cuvinte (fără variantele fonetice și fără formele flexionare): față de sub 10 cuvinte prin care sînt reprezentate — fiecare în parte — pronumele personale propriu-zise,

Scanned with OKEN Scanner

reflexive, de întărire (în măsura în care sînt utilizate ca pronume), posesive, relative și interogative și față de sub 20 de cuvinte prin care sînt reprezentate — de asemenea fiecare în parte — pronumele de politețe și cele demonstrative (pentru toate acestea vezi §40 — §47), pronumele nehotărîte care au avut și/sau mai au circulație în diverse aspecte ale limbii române sînt în număr de peste 40 de cuvinte astăzi sintetice[232]: *altcareva, altceva, altcineva, altoarece, altul, atîția, careși, careva, carevare, ceva, cinescu, cineși, cineșicu, cineva, cîtva, cutare, destui, fiecare, fieșicare, fieșitecare, mulți, neșchiți, neștine, nimeni, nimic, oarecare, oarece, oarecine, oarecîți, oricare, orice, oricine, orișicare, orișice, oricîți, orișicîți, puțini, toți, unul, varecîți, vreunul etc* (la acestea se adaugă un număr de perifraze astăzi neaglutinate, de tipul *cîte unii, nici unul, nu știu cine, nu știu ce, cine știe cine, cine știe ce, cine știe cîți* etc). Numărul mare de «unități» poate explica într-o anumită măsură omogenitatea doar relativă a subsubclasei pronumelor nehotărîte.

Subsubclasa pronumelor nehotărîte a fost constituită ca atare mai ales prin luarea în considerație a nivelului «semantic», toate pronumele nehotărîte ținînd — mai bine zis trebuind să țină — locul unor «nume» sau al unor «realități» insuficient cunoscute sau necunoscute vorbitorului. In această privință, găsim că, într-adevăr, unele pronume nehotărîte vizează «nume» sau «realități» insuficient cunoscute sau necunoscute pur și simplu vorbitorului, fără vreo altă «semnificație majoră»: *altul, careva, ceva, cineva, cutare, fiecare, oricare, orice, oricine, nu știu cine, nu știu ce* etc. Alte pronume nehotărîte, însă, mai puțin numeroase, trimițînd la «nume» ori «realități» insuficient cunoscute sau necunoscute vorbitorului, au și anumite «semnificații secundare», cele mai bine conturate fiind: diferențierea — *altcareva, altceva* etc; cantitatea — *cîtiva, destui, mulți, cine știe cîți* etc; negația — *nimeni, nimic, nici unul*. In unele lucrări (vezi, de exemplu, *Gram. Acad.*, I, p. 178-179), luîndu-se în considerație numai una din aceste semnificații secundare, anume negația, se vorbește de «pronumele negativ», considerat de sine stătător, adică diferit de pronumele nehotărît. O atitudine consecventă, însă, ar fi trebuit să ducă la constituirea de tipuri de pronume de sine stătătoare, diferite de cele nehotărîte, pe baza și a celorlalte două semnificații secundare, astfel încît să se vorbească — pe lîngă pronumele nehotărît și cel negativ — și de «pronume de diferențiere» și de «pronume de cantitate» (*mutatis mutandis*, în același fel ar fi trebuit să se procedeze la mai toate tipurile de pronume, din cadrul demonstrativelor, de exemplu, trebuind extrase «pronumele de indentitate» și — din nou — «pronumele de diferențiere» ș.a.m.d.). După părerea noastră, însă, această fărîmițare a tipurilor clasice de pronume nu este foarte avantajoasă, în locul ei fiind preferabilă — ca în gramatica clasică în general —

[232] Vezi *Observații privitoare la morfologia din* Codicele popii Bratul. *Pronumele*, AnL, XXVI, 1977-1978, p. 132 sqq.

clasificarea pe etape, în sensul cercurilor concentrice, de la importanța mai mare spre importanța mai mică a caracteristicilor avute în vedere. Astfel, la nivel «semantic» clasa pronumelor se stabilește după posibilitatea de substituire a «numelor»; mulțimea pronumelor se divide — după categoria gramaticală a persoanei — în pronume personale și nepersonale; pronumele nepersonale se împart după informația determinativă (apropierea sau depărtarea de vorbitor, relația în frază, cunoașterea insuficientă sau necunoașterea «numelui» substituit etc) — în pronume demonstrative, relative, nehotărîte etc; pronumele nehotărîte — după existența sau inexistența diferențierii, a negației și a cantității — se împart în *pronume nehotărîte propriu-zise, de diferențiere, de negație* și *de cantitate* ș.a.m.d. Cu alte cuvinte «pronumele negativ», pe care *Gram. Acad.* (și alți cercetători) îl consideră ca reprezentînd o «clasă» de pronume, la fel cu demonstrativele, relativele, nehotărîtele etc, constituie în viziunea clasică o «subclasă» din cadrul pronumelor nehotărîte.

Omogenitatea doar relativă a pronumelor nehotărîte apare și la nivelul morfologic: unele pronume nehotărîte au forme flexionare sintetice pentru gen, număr și caz (de exemplu, *altul/altuia/alții/altora/alta/alteia* etc); altele se flexionează sintetic numai după caz (de exemplu, *nimeni/nimănui, oricine/oricui* etc); în sfîrșit, altele sînt invariabile sintetic (de exemplu, *nimic, ceva, orice* etc).

In sfîrșit, omogenitatea doar relativă se întîlnește și la nivel sintactic: pe de o parte, toate pronumele nehotărîte îndeplinesc funcții sintactice, care în general sînt în legătură cu cazul în care se află (**cineva** *vede* **pe altcineva** — vezi mai departe); pe de altă parte, însă, există un număr nu prea mare de pronume nehotărîte — *unele* perifraze pronominale aglutinate, la care ultimul element constitutiv este un pronume relativ (*oricare, orice, oricine* etc) — care, la fel cu pronumele relative, îndeplinesc și funcție sintactică în propoziția din care fac parte, și funcție de marcă a subordonării în frază, introducînd o propoziție subordonată cu predicatul exprimat sau dedus din context: *el vorbește cu* **oricine** (ARE PLĂCEREA DISCUȚIEI — pentru unele comentarii în această ultimă privință, vezi *predicatul psihologic).*

Luînd în considerație aceste particularități, în definiția de lucru a *pronumelor* nehotărîte notăm că acestea sînt cuvintele care substituie «nume» sau «realități» mai puțin cunoscute sau necunoscute vorbitorului, care pot avea categoriile gramaticale de gen, număr caz și care — pe lîngă funcția de marcă a subordonării în frază, posibilă numai la unele dintre ele — pot îndeplini funcția sintactică specifică de subiect sau alte funcții sintactice (nume predicativ, atribut etc).

Pronumele nehotărîte (cu formele lor flexionare, dacă există) utilizate frecvent în limba literară modernă le încadrăm în tabelul de mai jos.

Scanned with OKEN Scanner

Variabilitatea	Forma cazuală	Masculin		Feminin	
		Singular	Plural	Singular	Plural
Variabile sintetic	N-A	unul	unii	una	unele
	G-D	unuia	unora	uneia	unora
	N-A	vreunul	vreunii	vreuna	vreunele
	G-D	vreunuia	vreunora	vreuneia	vreunora
	N-A	altul	alții	alta	altele
	G-D	altuia	altora	alteia	altora
	N-A	—	atîția	—	atîtea
	G-D	—	atîtora	—	atîtora
	N-A	—	cîțiva	—	cîteva
	G-D	—	cîtorva	—	cîtorva
	N-A	—	toți	toată	toate
	G-D	—	tuturor(a)	—	tuturor(a)
	N-A	—	mulți	multă	multe
	G-D	—	multora	—	multora
	N-A	—	puțini	puțină	puține
	G-D	—	puținora	—	puținora
	N-A	—	oricîți	oricită	oricîte
	G-D	—	oricîtora	—	oricîtora
	N-A	o r i c a r e			
	G-D	oricăruia	oricărora	oricăreia	oricărora
	N-A	f i e c a r e			
	G-D	fiecăruia	fiecărora	fiecăreia	fiecărora
	N-A	c u t a r e			
	G-D	cutăruia	cutărora	cutăreia	cutărora
	N-A	n i m e n i			
	G-D	n i m ă n u i			
	N-A	c i n e v a			
	G-D	c u i v a			

Scanned with OKEN Scanner

Varia-litatea	Forma cazuală	Masculin		Feminin	
		Singular	Plural	Singular	Plural
Variabile sintetic	N-A	a l t c i n e v a			
	G-D	a l t c u i v a			
	N-A	o r i c i n e			
	G-D	o r i c u i			
	N-A	o r i ș i c i n e			
	G-D	o r i ș i c u i			
Invariabile sintetic	n i m i c c e v a a l t c e v a o r i c e o r i ș i c e c a r e v a				

Toate pronumele nehotărîte — inclusiv acele cîteva care au și funcție de marcă a subordonării în frază — îndeplinesc funcții sintactice.

Astfel, nominativul funcționează ca subiect (**unul** *vine*, **altul** *pleacă*), nume predicativ (*el* ESTE **altcineva**) și, uneori, apoziție (*aceasta este* UN NECUNOSCUT, *adică* **altcineva**).

Genitivul fără prepoziții poate funcționa ca subiect (*prietena unuia este aici, iar* **a altuia** *a plecat*), nume predicativ (*lucrarea aceasta* ESTE **a altcuiva**), atribut (LUCRAREA **unora** *a fost acceptată*), apoziție (*biblioteca este și* A PROFESORILOR, *și* A STUDENȚILOR, *adică* **a tuturor**) și atribut circumstanțial/completiv (ÎL *știam* **al altcuiva**); genitivul cu prepoziție poate îndeplini funcția de nume predicativ (*acesta* ESTE **contra tuturor**), atribut (DUȘMĂNIA **contra unora** *dintre noi este veche*), complement sau circumstanțial (*ea* LUPTĂ **contra unora**, *dar* STĂ **în spatele altora**), apoziție (*se declară împotriva* CUNOSCUȚILOR *și* A NECUNOSCUȚILOR, *adică* **împotriva tuturor**) și atribut circumstanțial sau completiv (ÎL ȘTIAM **contra altora**, *nu a ta*).

Pronumele nehotărîte în cazul dativ fără prepoziție îndeplinesc în mod abișnuit funcția sintactică de complement indirect (**multora** *le* PLACE *sportul; ofer cartea* **oricui** *îi* PLACE *să citească*), iar uneori și pe aceea de atribut (*el este* AMIC **tuturora**) sau de apoziție (*nu-i spune*

Scanned with OKEN Scanner

nici LUI, nici EI, adică **nimănui**). Dativul cu prepoziție al oricărui pronume nehotărît funcționează ca circumstanțial (A PIERDUT **datorită altcuiva**), iar pronumele care au și funcția de marcă a subordonării în frază pot apărea și în poziția de subiect (*a reușit* **mulțumită oricui** A AJUTAT-o).

Acuzativul fără prepoziție al pronumelor nehotărîte îndeplinește întotdeauna funcția sintactică de complement direct (A CUMPĂRAT **ceva**); acuzativul cu prepoziție numai al pronumelor nehotărîte ce sînt și mărci ale subordonării în frază poate îndeplini uneori funcția sintactică de subiect (*discută* **cu oricine** VINE *la el*), iar al tuturor pronumelor nehotărîte poate funcționa ca atribut (APROPIEREA **de unii** *îi modifică atitudinea*), complement (VORBEȘTE *frumos* **cu fiecare**), apoziție (*i-a ajutat* PE PRIETENI *și* PE DUȘMANI, *adică* **pe toți**) și atribut circumstanțial sau completiv (L-A LUAT **drept altcineva**).

* * *

Adjectivele pronominale nehotărîte sînt cuvintele care — avînd sau nu corp fonetic comun cu pronumele nehotărîte — determină «nume» la care indică un grad redus de cunoaștere sau necunoașterea, care pot avea genul, numărul și cazul preluate mimetic de la determinat, pe lîngă care îndeplinesc întotdeauna funcția sintactică de atribut adjectival pronominal, la care uneori se adaugă și funcția de marcă a subrodonării în frază.

Așa cum rezultă din definiția de lucru de mai sus, există adjective pronominale nehotărîte diferite de pronumele nehotărîte, care, însă, sînt în număr redus (*alde, fiece, niscai* etc); cele mai multe adjective pronominale nehotărîte au corp fonetic principial comun cu pronumele nehotărîte, aici trebuind făcută distincția între cele care au exact același corp fonetic și cu valoare de adjectiv pronominal, și cu valoare de pronume (*ceva, cutare, oricare* etc) și cele la care — în general sau numai la unele forme flexionare — valoarea de adjectiv pronominal diferă prin unele «detalii» de valoarea de pronume (compară *alt/altui* cu *altul/altuia, vreun/vreunii* cu *vreunul/vreunuia, oricare/oricărui* cu *oricare/oricăruia* etc). Adăugăm — pentru simetria clasificării — că există nu numai adjective pronominale nehotărîte care nu pot fi și pronume nehotărîte, ci și pronume nehotărîte care nu pot avea valoare de adjective pronominale nehotărîte (*altcareva, altceva, nimeni, nimic, unul*[233] etc).

[233] Admițînd existența articolelor nehotărîte *un, o* (vezi §30), înseamnă că și formele flexionare ale acestora, adică *unui, unei* etc, nu sînt adjective pronominale nehotărîte (cum găsim în *Gram. Acad.*, I, p. 174), ci articole nehotărîte. O discuție privitoare la valorile și funcțiile lui *un*, o a făcut și M. Zdrenghea, **Un, o,** *articol, numeral, pronume*, LR, IX, 1960, nr. 5, p. 37-39.

Scanned with OKEN Scanner

Indiferent de faptul că valoarea de adjectiv este permanentă sau este doar impusă de context (adică rezultă din subordonarea la un regent de tip nominal cu care se acordă în gen, număr și caz), adjectivele pronominale nehotărîte îndeplinesc — toate — funcția sintactică de atribut adjectival pronominal pe lîngă regentul lor de tip nominal:

Căci pentru cine **altă** *minune* decît tine
Mi-aș risipi o viață de cugetări senine
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 176)

Acele cîteva adjective pronominale nehotărîte ce sînt perifraze aglutinate avînd ca ultim element constitutiv un «relativ» (*orice*, *oricare*, *oricît* etc) îndeplinesc — în afara funcției sintactice de atribut adjectival pronominal pe lîngă regentul lor nominal — și funcția de marcă a subordonării în frază, introducînd propoziții subordonate (la fel cu adjectivele pronominale relative și, bineînțeles, cu conjuncțiile subordonatoare):

Orice *gînd* ai, împărate, și oricum vei fi sosit,
Cît sîntem încă pe pace, eu îți zic: Bine-ai venit
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 113)

Scanned with OKEN Scanner

VII

CLASA NUMERALELOR ȘI ADJECTIVELOR NUMERALE

§49. In gramatica românească — în care, la fel ca în gramatica oricărei limbi, se reflectă ideile gramaticii «universale» — există două orientări privitoare la «numeral».

a) In unele gramatici mai vechi sau mai noi, «numeralul» nu este considerat o parte de vorbire de sine stătătoare, ci este încadrat la alte părți de vorbire. Astfel, în *Gramatica românească* a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul din 1757 (ediția N.A.Ursu, București, 1969), numeralul este încadrat la «nume», fiind clasificat în «numele cel numitori», care poate fi «cel numit» (*unul, doi* etc) și «cel de rînduială» (*cel dintîi* etc) și numele «cel despărțitori» (*cîte trei etc; p.32).* La Ion Eliade Rădulescu[234], numeralul este un adjectiv care arată o «relație de cîtățime» (p. 115), putînd fi *cardinal* cînd indică numărul *(unu, una, doi* etc) și *ordinal* cînd indică rîndul (*întîi, al doilea* etc; p. 133). Apreciind că «numele» sînt substantive și adjective, Timotei Cipariu încadrează numeralele — care pot fi de asemenea *cardinale* (*unu, doi, trei* etc) și *ordinale (primul, întîiul, al doilea* etc) — la adjective (*op. cit.*, p. 219, 223, 227 sqq.). D. Irimia trece numeralele în cadrul pronumelor, vorbind de pronume de *cuantificare* (numerică simplă — *unu, doi, trei* etc — și totalizatoare — *amîndoi, tustrei* etc; nedeterminată — *mulți, puțini, cîțiva* etc; distributivă — *cîte doi, cîte trei* etc) și de pronume *ordinal* (*întîiul, al doilea, cine știe al cîtelea, ultimul* etc; *lucr. cit.*, p. 153 sqq.) ș. a.

b) In alte gramatici, de asemenea mai vechi și mai noi, numeralul constituie o parte de vorbire de sine stătătoare. In *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae,* Viena — Buda, 1780-1805 (ediția Mircea Zdrenghea, Cluj-Napoca, 1980), Samuil Micu și Gheorghe Șincai au un capitol «De numeris» — «despre numeral», în care vorbesc despre numeralul *cardinal (un, doi, trei* etc) și numeralul *ordinal (întăi, adoilea, atreilea* etc p. 43-45); la H. Tiktin *(op. cit.*, p. 21, 117 sqq.) numeralele — care reprezintă una din cele zece clase numite părți de vorbire — pot fi *nehotărîte (mult, puțin, vreo doi trei* etc) și *hotărîte,* acestea din urmă divizîndu-se în *cardinale (un, doi, treisprezece* etc) și *ordinale (întîi, dintîi, al doilea* etc); I. Iordan, în *Gramatica limbii române,* București, 1937, vorbește despre numerale **hotărîte**, care pot fi *cardinale (unu, doi* etc), *ordinale (întîi, al doilea* etc), *distributive (cîte*

[234] *Gramatică românească,* Sibiu, 1828, reeditată de Valeria Guțu Romalo, București, 1980.

unu, cîte doi etc), *multiplicative (îndoit, întreit* etc), *adverbiale (o dată, de două ori* etc) și *substantivale (unime, doime* etc) și **nehotărîte**, care pot exprima o noțiune de număr *(toți, mulți, unii* etc) sau o noțiune pur cantitativă *(mult, puțin, oleacă* etc). *GramAcad.* (p.181 sqq.) grupează numeralele în **cardinale** *propriu-zise (unu, doi, sută* etc), *colective (amîndoi, ambii, tustrei* etc), *fracționare (jumătate, sfert, doime* etc), *multiplicative (dublu, triplu, îndoit* etc), *distributive (cîte unul, cîte doi, cîte zece* etc), *adverbiale (o dată, de două ori, de trei ori* etc) și **ordinale** (*întîiul, primul, al doilea* etc) ș. a.

Pe lîngă consemnările din gramatici în sensul celor indicate mai sus, notăm că în literatura de specialitate din ultimul timp apar și justificări ale aserțiunilor că numeralele reprezintă sau nu o parte de vorbire de sine stătătoare. «Credem că faptele de limbă — spune Luiza Seche[235] — ne îndreptățesc să considerăm că numeralul nu există ca parte de vorbire independentă. In realitate avem a face cu adjective (respectiv cu substantive ori cu adverbe) de tip special cu sens cantitativ sau ordinal care trebuie reportate la cele trei categorii gramaticale [adică la adjective, substantive și adverbe — nota noastră, C.D.] prin desființarea celei de-a patra, cu totul hibridă» [adică a numeralului — nota noastră, C.D.]. In același sens. D.Irimia (*lucr. cit.*, p. 188) apreciază că «numeralul este, sub aspect gramatical, o clasă eterogenă de cuvinte, numai dacă inventarul ei se stabilește *exclusiv* [sublinierea noastră, C.D.] pe baza criteriului semantic... Numai că, exclusiv pe criterii semantice, se organizează sistemul lexical al limbii, nu sistemul gramatical (sau lexico-gramatical)». Menționînd în treacăt că nimeni nu a identificat numeralul — ca de altfel orice altă parte de vorbire — numai cu ajutorul criteriului semantic, subliniem că împotriva ideii de «desființare» a numeralului ca parte de vorbire s-au invocat argumente și de natură semantică, și de natură gramaticală (morfologice și sintetice). S-a arătat astfel că în limba română există și *numeralele cardinale absolute,* care reprezintă *numele numerelor abstracte* și care în exemple ca «trei+cinci=opt...exprimă un număr, o cantitate numerică, fără a o lega de un obiect concret»[236]. Este drept că, pe lîngă acestea, există și «numeralele» care, exprimînd însușirea cantitativă a numelor sau a acțiunilor, se comportă la fel cu adjectivele sau cu adverbele, de care se deosebesc, însă — așa cum a arătat Elena Carabulea, *art. cit.*, p. 418 — prin lipsa categoriei gramaticale a comparației. In această privință se poate face o paralelă între «numeral» și «pronume». Astfel, așa cum la «pronume» există *două* valori, și anume, o valoare pronominală și una adjectivală, tot la fel și la «numerale» se poate vorbi de *trei* valori: *valoarea «pronominală»*, cînd «numeralul» respectiv indică numele numerelor abstracte (de exemplu, **doi** *înmulțit cu* **trei** *fac* **șase**) sau cînd «numeralul» substituie numele entităților a căror însușire cantitativă o exprimă (de exemplu, *am văzut cinci oameni;* **doi** *vorbesc și* **trei**

---

[235] *In jurul categoriei numeralului*, LR, IX, 1960, nr. 3, p. 70.

[236] Elena Carabulea, *Despre categoria numeralului*, SCL, XI, 1960, nr. 3, p. 418.

tac); valoarea «adjectivală», posibilă la «numeralele» care însoțesc și determină substantive sau pronume, cu care se acordă — atunci cînd există mărci — în categoriile gramaticale comune (de exemplu: **două** *cărți*; *locul* **al doilea**; *putere* **înzecită** etc); *valoarea* **«adverbială»**, întîlnită la acele «numerale» care în context ajung să exprime caracteristica unei acțiuni (de exemplu: *cîștigă* **întreit**, *a venit* ***de două ori*** etc). Individualitatea numeralului în raport cu pronumele, adjectivul și adverbul se precizează și în felul *neregulat* și *sporadic*[237] în care se manifestă genul, numărul și cazul. Astfel, genul, prezent doar la cîteva numerale cu valoare pronominală și adjectivală (vezi mai departe), este marcat prin desinență uneori asociată cu sufixul flexionar *u* (*doi*/*două*, *întreit-Ø*/*întreită* etc), prin articol, uneori asociat cu alte flective (*prim***ul**/*prim***a**, **al** *trei***lea**/**a** *trei***a** etc) sau prin supletivism (*un*/*o*); există numerale care — izolate sau în îmbinări stabile — au și număr[238], marcat prin desinență (*zec***e**/*două***zeci**-Ø, *întreit*-Ø/*întreit***e** etc); uneori la numerale se poate vorbi și de caz, marcat prin articolul adjectival, dacă este admis ca atare (**cei** *doi*/**celor** *doi* etc), sau prin prepoziții (*doi s-au întîlnit* **cu trei** etc).

Caracteristicile generale semantice și gramaticale conduc la ideea că numeralul poate fi considerat o parte de vorbire de sine stătătoare, în același sens în care sînt acceptate ca părți de vorbire și substantivul, adjectivul, pronumele, adverbul etc, întrucît toate acestea sînt clase cu omogenitate doar relativă (vezi §12, precum și părțile de vorbire respective), în cadrul lor creîndu-se — pentru sporirea omogenității — un număr mai mare sau mai mic de subclase. Din alt punct de vedere, dacă — așa cum s-a propus în unele lucrări — «s-ar desființa» numeralul ca parte de vorbire, cuvintele respective încadrîndu-se la substantiv, adjectiv, pronume și adverb, *rezultatul ar fi* **nul** *din punctul de vedere al omogenității*: în locul lipsei de omogenitate de la numeral, s-ar obține lipsă de omogenitate (sau, mai bine-zis, s-ar spori lipsa de omogenitate) la substantiv, adjectiv, pronume și adverb. De aceea, sîntem de părere că — întrucît clasele de cuvinte reprezentînd părțile de vorbire au un caracter mai mult sau mai puțin eterogen — în stadiul actual al cercetărilor numeralul poate fi menținut printre părțile de vorbire stabilite de gramatica clasică. Admițînd acest lucru și luînd în considerație numai valorile principale ale numeralelor, adică valoarea pronominală și valoarea «adjectivală», care sînt singurele întîlnite la aproape toate «numeralele», sîntem de părere că — așa cum am arătat în §10 — *clasa numeralelor și adjectivelor numerale* (clasă unitară cuprinzînd elemente ce sînt întotdeauna părți de vorbire propriu-zise) este reprezentată prin cuvintele noționale — ce pot fi și substitute — care exprimă cantitatea sau ordonarea în sine sau a entităților determinate ori

---

[237] Vezi Valeria Guțu Romalo, *Flexiunea numeralului*, LR, XXIX, 1980, nr. 2, p. 149 sqq.

[238] Vezi Sanda Golopenția-Eretescu, *Delimitarea clasei numeralului*, SCL, XVI, 1965, nr. 3, p. 390 (în SMLRC, p. 157, se apreciază că numeralul este indiferent la categoria gramaticală a numărului).

Scanned with OKEN Scanner

substituite, care pot avea *formă* pentru gen și număr și categoria gramaticală a cazului și care — în afară de complement, circumstanțial etc — pot îndeplini funcția sintactică specifică de subiect (cuvintele substitut) sau de atribut (de obicei cuvintele noționale exprimînd cantitatea sau ordonarea entităților determinate).

In cadrul clasei — cu omogenitate doar relativă — a numeralelor și adjectivelor numerale, pot fi admise, pentru sporirea omogenității, subclasele tradiționale, *mutatis mutandis* la fel cum s-a procedat și la clasa pronumelor și adjectivelor pronominale. Astfel, utilizînd drept criteriu informația semantică (pentru celelalte criterii vezi mai departe) și făcînd abstracție de valoarea «adverbială», pe care o considerăm în principiu secundară (nu apare decît la unele numerale), mulțimea numeralelor și adjectivelor numerale românești se poate împărți în:

— *numerale*[239] *și adjective numerale* **cardinale** (în latină, *cardinalis,* derivat de la *cardo,-inis,* înseamnă «ceea se servește de centru, esențial, fundamental»), care indică o cantitate (mărime) numărabilă: *un(u), doi, trei* etc;

— *numerale și adjective numerale* **distributive**, care arată gruparea numerică: *cîte un(u), cîte doi, cîte trei* etc;

— *numerale și adjective numerale* **colective**, care exprimă ideea de grup: *amîndoi, ambii, tustrei* etc;

— *numerale* **fracționare**, care indică o parte a întregului: *doime, treime, a patra parte* etc;

— numerale **iterative**, care indică numărul și ordinea repetării: *de două ori, de trei ori, a patra oară* etc;

— *adjective numerale* **multiplicative,** care arată măsura creșterii cantitative: *îndoit, întreit, triplu* etc;

— *numerale și adjectivale numerale* **ordinale**, care exprimă ideea de ordonare în timp și spațiu: *întîi, primul, al doilea** etc.

*In literatura de specialitate există și alte clasificări ale numeralelor. Astfel, Sanda Golopenția-Eretescu, *art.cit.,* și Viorica Florea, *Numeralul. Analiză distributivă* (LR, XIV, 1965, nr.3, p. 335-343) sînt de părere că ar trebui să vorbim numai de numerale *cardinale* și *ordinale.* Intr-un anumit sens, această opinie apare și în *Gram. Acad.,* unde numeralele sînt grupate în

[239] Considerăm că este convenabilă și că poate fi «extinsă» aprecierea făcută de G.G.Neamțu (*Numeralul. Trei note morfosintactice*, CL, XXV, 1980, nr. 2, p. 202), potrivit căreia «firesc ar fi ca, așa cum nu vorbim de «pronume cu intrebuințare substantivală», să nu vorbim nici de «numeral cu întrebuințare substantivală», ci, simplu, de **n u m e r a l**». Procedînd în felul acesta, *fracționarele* și *iterativele* le numim convențional *numerale,* la «valorile» lor urmînd să ne referim — *infra* — cînd le vom prezenta detaliat.'

cardinale și *ordinale*, cele cardinale putînd fi *propriu-zise* (vol. I, p. 182 sqq.) și *alte numerale cardinale* (vol. I, p. 190). La acestea din urmă se spune că «tot numerale cardinale sînt și numeralele colective și cele fracționare» (vol. I, p. 190), precum și că «cu ajutorul numeralelor cardinale, organizate în diferite feluri, se formează numeralele multiplicative, distributive și adverbiale» (vol. I. p. 190). Pentru relația numeral-adverb, vezi și M. Zdrenghea, *În legătură cu numeralul și adverbele cantitative*, StUBB, Philologia, 1964, nr. 2, p. 117 sqq. Recent, Ștefan Găitănaru, *Probleme ale clasificării numeralului românesc*, LR, XXXV, 1986, nr. 5, p. 382-386, este de părere că literatura de specialitate despre numeral are foarte multe «inconsecvențe și inexactități» (p. 382), pe cele de la clasificarea numeralelor domnia sa considerînd că le înlătură printr-o «clasificare *corectă* din punct de vedere semantic» *(ibidem;* sublinierea noastră, C.D.). Trecînd peste amănunte — cum ar fi faptul că există «locuțiuni ale numeralului cardinal» (p. 385) pentru adunare (*cu patruzeci mai mult)* și pentru scădere (*cu patruzeci mai puțin*) —, clasificarea «corectă» propusă de autorul citat constă în împărțirea mulțimii numeralelor românești în **numerale fundamentale**, reprezentate prin numeralele *cardinale (șapte cai), ordinale (al șaptelea cal), iterative (am vizitat de șapte ori) și adverbiale (am vizitat a șaptea oară)*, și **numerale operaționale**, reprezentate prin numeralele *multiplicative (îndoit, înzecit* etc), *fracționare (o doime, de nouă ori mai puțin* etc), *colective (tuspatru, cîteșipatru* etc) și *distributive (cîte doi, cîte trei* etc). Generalizînd, autorul acestei clasificări «corecte», prin care urmează să înlăture «inconsecvențele» și «inexactitățile» clasificărilor mai vechi, spune — pe bună dreptate — că propria-i clasificare «nu diferă prea mult de clasificarea tradițională» (p. 386), bineînțeles dacă lăsăm la o parte acele afirmații care sînt surprinzătoare («locuțiuni numerale cardinale» de tipul «cu patruzeci mai mult», «cu patruzeci mai puțin» etc).

* * *

§50. *Numeralul și adjectivul numeral cardinal.* Numeralul cardinal — pe care îl prezentăm separat de adjectivul numeral cardinal, în același sens în care am procedat la pronumele și adjectivele pronominale — este numeralul care exprimă numele numerelor abstracte sau substituie entitățile numărate, care poate avea forme pentru gen și număr și categoria gramaticală a cazului și care — în afară de atribut, complement etc — poate îndeplini funcția sintactică specifică de subiect.

Dat fiind faptul că numerele abstracte, pe de o parte, și entitățile substituibile prin numerale, pe de altă parte, sînt infinite numeric, urmează că, teoretic, numeralele cardinale — care trimit la aceste

Scanned with OKEN Scanner

«realități» — sînt nelimitate ca număr. Practic, însă, datorită disponibilităților reduse ale minții omenești, situația numeralelor cardinale — fie că exprimă numele numerelor abstracte, fie că substituie entități numărate — este următoarea: o frecvență relativ mare au numeralele cardinale ce exprimă cifre mici și foarte mici; o frecvență redusă au numeralele cardinale ce exprimă cifre mari și foarte mari, dar imaginabile de mintea omenească (în DEX, cea mai mare cifră este trilion); în sfîrșit, o existență principial virtuală au numeralele cardinale care trimit la cifre ce depășesc imaginația omenească, pentru care nici nu se folosesc cuvinte propriu-zise (ci se apelează la formule cuprinzînd cifre curente puse la o anumită putere). Chiar și astfel limitate, numeralele cardinale reprezintă o cantitate enormă de cuvinte, care cuvinte pot fi cunoscute cu ușurință datorită organizării lor în sistemul zecimal. Sistemul zecimal al numeralelor cardinale permite ca, prin diverse combinări ale unui *număr limitat de* **cuvinte**, să se exprime un număr — teoretic — *nelimitat de* **numere**. Cuvintele numerale care, combinate între ele, permit exprimarea oricărui număr se numesc *numerale de bază*, pentru a fi deosebite de *masa numeralelor*, care cuprinde toate numeralele posibile în limba română. Numeralele de bază românești sînt *zero, un(u,l), doi, trei, patru, cinci, șase, șapte, opt, nouă, zece, sută, mie, milion, miliard (bilion), trilion.*[240] Din punctul de vedere al formei, numeralele de bază pînă la *zece* inclusiv sînt *simple* (conțin o singură unitate lexicală), iar de la *zece* exclusiv înainte toate numeralele limbii române reprezintă *perifraze* aglutinate sau neaglutinate (conțin două sau mai multe unități lexicale). Astfel, de la *unsprezece* la *nouăsprezece* numeralele cardinale conțin numeralele de bază de la *un(u)* la *nouă* (uneori modificate fonetic: *patru* > *pai-*, *șase* > *șai-*) urmate de prepoziția *spre* și de numeralul de bază *zece*: *unsprezece, doisprezece, treisprezece, paisprezece* etc. Numeralele cardinale care exprimă *zeci întregi* — cu excepția lui *zece* — sînt formate din numeralele de bază de la *doi* (cu forma feminină *două*) la *nouă* (uneori modificate fonetic: *șase* > *șai-*) urmate de numeralul de bază *zece* cu forma de plural *zeci*; *douăzeci, treizeci, patruzeci* etc. Numeralele cardinale care exprimă numerele dintre două zeci întregi de la *douăzeci și unu* inclusiv la *douăzeci și nouă* inclusiv cuprind numeralele care exprimă zecile întregi urmate de conjuncția coordonatoare copulativă *și* și de numeralele de bază care exprimă unitățile de la *unu* la *nouă*: *douăzeci și unu, treizeci și*

[240] In unele lucrări de specialitate (vezi, de exemplu, SMLRC, p.158) se apreciază că *zero, sută, mie, milion, miliard, bilion, trilion* reprezintă substantive.

Scanned with OKEN Scanner

doi, patruzeci și trei etc. Numeralele cardinale care exprimă sutele întregi sînt alcătuite din numeralele de bază de la *unu* (în forma feminină *o*) la *nouă* urmate de numeralul de bază *sută* la singular sau la plural: *o sută, două sute, trei sute* etc. Exceptînd numeralele de tipul *douăzeci* **de** *mii, trei sute* **de** *mii* etc, în a căror structură apare și prepoziția *de*, toate celelalte numerale cardinale se construiesc — schimbînd ceea ce trebuie schimbat — după modelul prezentat aici, cuvintele care indică numerele mai mari precedînd pe acelea care indică numerele mai mici: *o sută zece, două sute unsprezece, trei sute douăzeci și unu, patru mii patru sute cincizeci și șase, șaizeci de mii șapte sute optzeci și nouă, patru sute cincizeci de mii opt sute șaptezeci și doi, opt milioane nouă sute treizeci și șapte de mii opt sute treisprezece, nouă miliarde șapte sute optzeci de milioane două sute cinsprezece mii trei sute patruzeci și cinci, un trilion două sute treizeci și unu de miliarde șapte sute treizeci și nouă de milioane patru sute douăzeci și două de mii cinci sute optzeci și trei* etc. Așa cum se vede din cele cîteva exemple, numeralul este partea de vorbire cu cele mai întinse perifraze, ultimul numeral invocat imediat mai sus conținînd douăzeci și nouă de unități lexicale (dintre care unele sînt perifraze aglutinate). Mai adăugăm, cu titlu de curiozitate, că teoretic este sigur că nici un om nu a numărat nici măcar pînă la *un milion*, întrucît un calcul aproximativ arată că pentru aceasta sînt necesari cîțiva ani de numărare continuă.

Din punct de vedere morfologic, subliniem că numeralul cardinal are doar *parțial* flexiune după număr, gen și caz. Astfel, *forme* pentru număr apar doar la cîteva numerale de bază[241], și anume, *zece, sută, mie, milion, miliard, bilion, trilion*, unde este marcată sau numai prin desinență *(zec-***e***/zeci-***Ø***, sut-***ă***/sut-***e***, mi-***e***/mi-***i***, miliard-***Ø***/miliard-***e***)*, sau prin desinență și alternanță fonetică (*milion-***Ø**/milio**an-e**, *bilion/bilio**an-e**, trilion-***Ø***/trilio**an-e**).

In ceea ce privește genul, constatăm că și aici există *forme* doar la

---

[241] S-a formulat și teza (vezi Sanda Golopenția-Eretescu, *art. cit.*, p. 390) potrivit căreia numeralul cardinal pentru *unitate* reprezintă singularul și toate celelalte numerale cardinale — pluralul. Caracterul neconvenabil al acestei ipoteze apare, dintr-un punct de vedere, la nivel semantic: dacă în principiu informația gramaticală (inclusiv aceea privitoare la categoria gramaticală a numărului) nu trebuie să afecteze informația semantică, la numeralul cardinal constatăm că de la *unitate* la toate celelalte numerale se schimbă informația semantică (cantitativă). Din alt punct de vedere, neconvenabilitatea ipotezei se manifestă și la nivel morfologic, unde — spre deosebire de toate părțile de vorbire care au categoria gramaticală a numărului — singularul are o «singură» formă, iar pluralul o «infinitate» de forme.

cîteva numerale cardinale. Distingem astfel, pe de o parte, numeralele *zero, zece, sută, mie, milion, miliard, bilion, trilion,* care au gen unic, acesta fiind femininul la *zece, sută, mie* și neutrul la *zero, milion, miliard, bilion, trilion.* Pentru rațiuni pe care le-am arătat în altă parte (vezi §24), genul unic al acestor numerale se recunoaște prin determinările lor de tip adjectival, care prin convenție — datorită operativității — pot fi adjectivele numerale pentru unitate și dualitate: *zece, sută, mie* sînt feminine pentru că la singular pot fi însoțite de *o* și la plural de *două,* iar *zero, milion, miliard, bilion, trilion* sînt neutre pentru că la singular pot fi însoțite de *un* și la plural de *două.* Pe de altă parte, se disting numeralele pentru *unitate* și *dualitate,* care au *forme* diferite pentru masculin și feminin: *un(u,l), doi* trimit la masculin și *una, două* la feminin. Opoziția de gen la aceste numerale este marcată prin articolul hotărît — eventual precedat de sufixul flexionar *-u-* (*un***ul**/*un***u**/*un***a**) sau prin desinență și sufixul flexionar *u* (*do***i**/*do***uă**).

Categoria gramaticală a cazului — singura posibilă la numeralele cardinale — este în legătură directă cu funcția întotdeauna sintactică a acestora, manifestîndu-se diferit la cardinalele ce exprimă numere abstracte și la acelea ce exprimă caracteristica numerică a entităților. Astfel, numeralele cardinale ce exprimă numere abstracte apar de obicei în cazul nominativ, cînd pot fi considerate ca avînd funcția sintactică de subiect, și în cazul acuzativ cu prepoziție, cînd pot fi considerate ca avînd funcția sintatică de complement (circumstanțial). De exemplu: *șase* (=nominativ, subiect) *fără doi* (=acuzativ, complement) *fac patru.* Cît privește cazul și funcția lui *patru* (precum și a tuturor cardinalelor aflate în această situație), acesta poate fi considerat sau un nominativ nume predicativ (dacă acordăm verbului cu formă activă *fac* valoare copulativă, considerîndu-l echivalent al lui *înseamnă*), sau un acuzativ circumstanțial cantitativ (dacă acordăm aceluiași *fac* funcție predicativă, considerînd că are sensul de *rezultă*). Operația de scădere se poate face, însă, și cu o propoziție sau de tipul **șase** *minus* **doi** *fac* **patru,** sau de tipul **șase** *scăzut* **doi** *fac* **patru,** cînd **patru** poate fi considerat un acuzativ complement direct ori, poate mai bine, un circumstanțial cantitativ.

Rar, numeralele cardinale ce exprimă numere abstracte pot să apară și în genitiv sau dativ precedate de prepozițiile care cer aceste cazuri și atunci, dacă se subordonează unui regent verbal, îndeplinesc funcția sintactică de complement sau circumstanțial: *în afara lui* **doi** *mai este și* **trei**, *grație lui* **doi** l-am cunoscut pe **trei** etc. De asemenea rar se întîlnește și genitivul fără prepoziție al numeralelor cardinale,

Scanned with OKEN Scanner

care se poate subordona și unui regent nominal, cînd funcționează ca atribut: *radicalul* **lui nouă** *este trei.*

Schimbînd ceea ce trebuie schimbat, aceleași funcții sintactice apar la toate operațiile matematice cu numeralele cardinale ce exprimă numele numerelor întregi: **șase** *înmulțit cu* **doi** *este egal (cu)* **doisprezece**, *radical(ul) din* **optzeci și unu** *este* **nouă** ș.a.m.d.

Exprimînd caracteristica numerică a entităților, numeralele cardinale apar de obicei în cazurile nominativ și acuzativ, îndeplinind funcțiile sintactice ale cazurilor respective. Astfel, în nominativ, cardinalul ce exprimă caracteristica numerică a entităților poate fi subiect (*dintre prietenele ei, numai* **două** *sînt aici)*, nume predicativ *(noi sîntem* **trei**) și, rar, apoziție (*ei sînt mai mulți decît noi, și anume,* **șase**). Intr-un context de tipul *am reușit* **nouă**, cardinalul *nouă* — cu funcția sintactică de atribut circumstanțial — poate fi considerat atît în nominativ, dacă avem în vedere acordul cu subiectul inclus *noi*, cît și în acuzativ, dacă admitem elipsa prepoziției *în număr de.* In acuzativ fără prepoziție, numeralele cardinale avute aici în vedere pot fi complemente directe *(erau mai multe cărți, dar am cumpărat numai* **trei**) sau atribute circumstanțiale (*i-a văzut* **doi** *și s-a speriat*); în acuzativ cu prepoziție, aceste numerale îndeplinesc funcția de complement sau circumstanțial (*i-a văzut* **pe doi** *dintre ei; el s-a întîlnit* **cu trei** etc), atribut (lupta **cu doi** *este dificilă*) și apoziție *(azi s-a întîlnit cu mai mulți, și anume,* **cu cinci**).

Numeralele cardinale ce exprimă caracteristica cantitativă a entităților pot fi suspectate de a se afla în genitiv sau dativ numai atunci cînd sînt precedate de cuvîntul *cel* în cazurile respective (*mutatis mutandis*, același lucru se poate spune și cînd *cel* se află în celelalte cazuri: **cei doi** *sînt prieteni*, **cu cei trei** *mă întîlnesc mereu* etc); *locuința* **celor doi** *este frumoasă*, **celor doi** *le trebuie liniște* etc. In astfel de construcții, însă, nu se poate afirma cu certitudine că *cel* este articol adjectival care însoțește numeralul cardinal sau este pronume demonstrativ (vezi §45) și atunci cardinalul respectiv este adjectiv numeral.

* * *

Adjectivele numerale cardinale sînt cuvintele care, avînd — cu excepția femininului pentru unitate *o*, ce se opune prin supletivism masculinului *un* — același corp fonetic cu numeralele cardinale, determină regenți de tip nominal, la care arată cantitatea (mărimea) numărabilă, cu care se acordă prin *formele* lor pentru gen, număr și caz și pe lîngă care îndeplinesc întotdeauna funcția sintactică de

Scanned with OKEN Scanner

atribut. Adjectivele numerale cardinale preced regentul, căruia i se juxtapun dacă sînt de la nouăsprezece inclusiv în jos sau de care se leagă — potrivit normei literare — prin prepoziția *de* dacă sînt de la *douăzeci* inclusiv în sus. Exemple:

Avea și dînsul **trei** *feciori,*
Și i-au plecat toți trei deodată
(G. Coșbuc, *Versuri*, ediția bibliofilă,
București, 1961, p. 55)

Din larg cuprins de multe zări,
Nuntași din **nouăzeci** DE *țări*
S-au răscolit
(G. Coșbuc, *op. cit.*, p. 11)

In legătură cu ultimul tip de construcție (*nuntași* **din nouăzeci de** *țări*), menționăm neconcordanța dintre informația gramaticală și informația semantică: strict formal, în versurile de mai sus, prepoziția *din* se construiește cu numeralul *nouăzeci* și ca urmare *din nouăzeci* apare ca atribut pe lîngă **nuntași**, el însuși, adică *nouăzeci*, primind ca determinant atributiv pe *de țări*; dacă, însă, luăm în considerație informația semantică (cantitatea de *nouăzeci* este în dependență de noțiunea substantivală transmisă prin *țări*) și facem și analogia cu numeralele mai mici de *douăzeci* (să admitem *nuntași din șaisprezece țări*), atunci găsim că prepoziția *din* ar trebui să *aparțină substantivului țări (din țări* fiind, deci, atributul pe lîngă *nuntași)*, iar *nouăzeci de* ar trebui să reprezinte atributul substantivului *țări*. Cum, însă, la această interpretare *semantică* se opune interpretarea *formală*, considerăm că în structurile de acest fel este convenabil să admitem *partea de vorbire și partea de propoziție cu determinare obligatorie* (vezi §11). Procedînd astfel, urmează că în versurile avute în vedere (precum și în toate structurile de acest tip) atributul substantivului *nuntași* nu este nici numai *din nouăzeci*, nici numai *din... țări*, ci *din nouăzeci de țări* ca o singură unitate morfosintactică (pentru care folosim convențional denumirea de *atribut cu determinare obligatorie*)[242].

Un alt caz particular îl constituie cuvîntul *un* (cu toate formele sale flexionare, care — așa cum am arătat și la articolul nehotărît (vezi §30) — poate avea mai multe valori ce nu se pot deosebi una de alta decît în mod relativ. Valoarea care interesează aici, adică aceea

[242] Pentru faptul că de la 19 înainte *de* stabilește o legătură de subordonare de la dreaptă la stînga, vezi D. D. Brasoveanu, *Legături sintactice de la stînga la dreapta*, CL, XIV, 1969, nr. 2, p. 242 sqq.

Scanned with OKEN Scanner

de adjectiv numeral cardinal, se recunoaște — bineînțeles cu o anumită doză de relativism — prin aceea că *un*, precum și femininul *o* intră în opoziție, păstrînd ideea contextului, cu un adjectiv numeral cardinal de la *doi*, respectiv *două*, înainte. De exemplu: **un** *om cîntă și* DOI *oameni vorbesc;* **o** *femeie se plimbă și* TREI *femei lucrează (un, o* reprezintă, însă, articole nehotărîte dacă la plural le corespunde *niște*).

§51. *Numeralul și adjectivul numeral distributiv.* Numeralul distributiv — pe care îl prezentăm de asemenea separat de adjectivul numeral distributiv — este numeralul care exprimă gruparea numerică a entităților substituite, la care pot apărea forme pentru gen și categoria gramaticală a cazului și care — în afara funcției de atribut, complement etc — poate îndeplini funcția sintactică specifică de subiect.

Numeralele distributive s-au format pe terenul limbii române din numeralele cardinale precedate de prepoziția *cîte*[243]: *cîte unu, cîte doi, cîte zece, cîte o sută* etc. Teoretic, numeralele distributive se pot forma de la toate numeralele cardinale; practic, însă, numeralele distributive uzuale sînt doar acelea ce indică cifre foarte mici și mici, cele ce trimit la cifre mari și foarte mari fiind ca și inexistente (se spune curent, de exemplu, *ei merg* **cîte doi**, dar nu se spune, credem, niciodată *ei merg* **cîte trei sute șaptezeci și cinci de trilioane**).

Flexiunea numeralului distributiv este limitată, pe de o parte, la *forme* pentru gen, iar pe de altă parte, la categoria gramaticală a cazului, care apar doar la unele dintre aceste numerale. Astfel, genul — masculin și feminin — se întîlnește la numeralele distributive care conțin numeralele cardinale pentru unitate și dualitate, precum și — exceptînd pe *unsprezece* — la perifrazele numerale în a căror structură intră acestea: *cîte unu, cîte una, cîte doi, cîte două, cîte treizeci și unu, cîte treizeci și una* etc. Așa cum se vede și din exemplificare, genul acestor numerale este marcat prin opoziția articolelor hotărîte enclitice (*cîte unu/cîte una, cîte treizeci și unu/cîte treizeci și una* etc) sau a desinențelor, uneori precedate de sufixul flexionar *-u-* (*cîte doi/cîte două, cîte treizeci și doi/cîte treizeci și două* etc).

Cazurile la care pot să apară aceste numerale sînt de obicei nominativul și acuzativul, deosebirea lor realizîndu-se cu ajutorul

[243] Considerarea lui *cîte* adverb propriu-zis (cum se poate înțelege din *Gram. Acad.*, I, p. 194) credem că este neconvenabilă din punct de vedere semantic și sintactic: absența sensului lexical face imposibilă funcția sintactică pe care ar trebui să o aibă *cîte* dacă ar fi adverb propriu-zis. Despre un adverb *cîte* în structura numeralelor distributive s-ar putea vorbi *numai dacă* s-ar aprecia că acesta este un adverb-morfem (la fel cum adverbe-morfem sînt *mai, foarte* etc din comparația adjectivelor).

Scanned with OKEN Scanner

prepoziţiilor şi al contextului: *luau* **pe cîte trei** (=acuzativ) *şi* **cîte doi** (=nominativ) *se întorceau*. La numeralul distributiv pentru unitate, prin apropierea de pronumele nehotărît parţial omonim *unul*, apar uneori şi cazurile genitiv şi dativ: *atitudinea* **cîte unuia** *scandalizează, îi spune* **cîte unuia** *ce gîndeşte* etc.

Funcţiile sintactice ale numeralului distributiv sînt în legătură directă cu categoria gramaticală a cazului. Astfel, nominativul numeralului distributiv funcţionează ca subiect (*în fiecare moment,* **cîte doi** *ne părăsesc),* nume predicativ *(ei sînt* **cîte doi**) şi apoziţie *(ei sînt mulţi în fiecare rînd, şi anume,* **cîte zece**). În acuzativ fără prepoziţie, numeralul distributiv îndeplineşte funcţia sintactică de complement direct *(zilnic ia* **cîte două**) sau de atribut circumstanţial (*ei vin* **cîte doi**)[244], iar în acuzativ cu prepoziţie, funcţia sintactică de complement sau circumstanţial *(îi vede* ***pe cîte doi*** *plimbîndu-se, vorbeşte* ***cu cîte doi*** *în acelaşi timp* etc) şi de atribut *(vin în grupuri* **de cîte cinci**). Genitivul numeralului distributiv neprecedat de prepoziţie are funcţia sintactică de atribut (*casa* **cîte unuia** *este frumoasă),* iar precedat de prepoziţie este complement sau circumstanţial *(se ridică degeaba* **în contra cîte unuia**). În cazul dativ fără prepoziţie, numeralul distributiv este complement indirect (**cîte unuia** *îi place să citească),* iar cu prepoziţie este circumstanţial (**datorită cîte unuia,** *totul iese bine).*

În contexte de tipul *băieţii merg* **doi cîte doi,** *iar fetele* **una cîte una,** considerăm că este convenabil să apreciem că *doi cîte doi* şi *una cîte una* sînt îmbinări stabile (perifraze) cu valoare de numerale distributive; cît priveşte funcţia sintactică, aceasta este de atribut circumstanţial, datorită faptului că, pe lîngă legătura numai semantică cu regentul verbal (*merg*), au legătură şi formală, şi semantică cu regentul nominal (*băieţii, fetele*).

Adjectivul[245] numeral distributiv este reprezentat prin cuvintele care, avînd — cu excepţia celor pentru unitate **cîte** *un, cîte o* (cu

---

[244] Ideea funcţiei sintactice cu dublă subordonare este susţinută şi de Radu Sp. Popescu, *Numeralul distributiv cu funcţie sintactică de element predicativ suplimentar,* LR, XXXII, 1983, nr.6, p.521-523.

[245] În SMLRC, p.164, se apreciază că numeralul distributiv «are de obicei distribuţie adverbială», doar în nota 1 de pe aceeaşi pagină menţionîndu-se, ambiguu, că aceste numerale «pot apărea şi în altfel de contexte — cf, de ex., *Aleargă cîte doi concurenţi deodată*» (unde *cîte doi* reprezintă un adjectiv numeral distributiv). Împotriva ideii că numeralul distributiv apare ca un adverb vorbesc *formele* pentru gen ale unora dintre aceste numerale (şi adjective numerale), ştiut şi acceptat fiind faptul că adverbul este, prin definiţie, indiferent la gen.

Scanned with OKEN Scanner

opoziția de gen marcată prin supletivism) — același corp fonetic cu numeralele distributive, determină regenți de tip nominal, la care arată gruparea numerică, cu care se acordă prin formele lor pentru gen și caz și pe lîngă care îndeplinesc întotdeauna funcția sintactică de atribut: **cîte doi** BĂIEȚI *azvîrl mingea și* **cîte două** FETE *o prind*; **cîte unui** BĂIAT *nu-i place jocul cu mingea* etc.

§52. *Numeralul și adjectivul numeral colectiv*. Numeralul colectiv — pe care îl prezentăm tot separat de adjectivul numeral colectiv — este numeralul care arată că entitățile substituite sînt considerate în grup (nu izolate), la care pot exista forme pentru gen și categoria gramaticală a cazului și care — pe lîngă atribut, complement etc — pot îndeplini funcția sintactică specifică de subiect.

Numeralul colectiv are cel mai redus inventar de cuvinte dintre toate numeralele românești, fiind reprezentat prin cîteva elemente moștenite din latină (rom. *amîndoi* < *lat. *amendui, amindoi*; în limba veche, *îmbii* < lat. *ambo, -ae)* ori împrumutate din limbile romanice (rom. *ambii* < it. *ambe*, lat. *ambo, -ae)* sau formate pe terenul limbii române cu pseudoprefixul *tus-* (< *toți*) + numeralul cardinal de obicei de la *trei* pînă la *zece (tustrei, tuspatru* etc) și *cîteși-* (< relativul *cîte* urmat de adverbul *și*, frecvent utilizat în limba veche la *același, eluși* etc) + numeralul cardinal de obicei de la *trei* pînă la *zece: cîteșitrei, cîteșipatru, cîteșicinci* etc. In limba română veche se întîlnesc, sporadic, și formații conținînd numerale cardinale mai mari de zece: *amînduroru**sprezéce***, CPB, 268/1-2, *amîndoi**sprăzéce***, CT, 58^{v} 2 etc.

Genul și cazul numeralelor colective pot fi marcate prin desinențe, uneori precedate de sufixul flexionar *u* (*amîndoi*/*amîndouă*), prin articolul·hotărît enclitic (*ambii*/*ambele*/*ambilor* etc) sau prin desinențe și articole asociate cu prepoziții (**înaintea** *amîndu**rora***, **datorită** *amîndu**rora***, **cu** *amîndoi* etc).

Funcțiile sintactice pe care le pot îndeplini numeralele colective sînt în legătură cu cazul în care acestea se află. Astfel, nominativul funcționează ca subiect (**tustrei** *se plimbă)*, nume predicativ (*ei sînt* **amîndoi**, *iar eu singur)* sau apoziție *(nu numai el, ci și ea, adică* ***amîndoi****, îmi sînt prieteni)*. O situație discutabilă apare în contexte de tipul:

a) Căci *amîndoi* vom fi cuminți,
Vom fi voioși și teferi
(M. Eminescu, *op. cit.*, p. 135)

b) Vă veți învoi *amîndoi* asupra prețului...
(M. Eminescu, PL, p. 75)

c) Apoi șezură *amîndoi* în umbră...
(M. Eminescu, PL, p. 13)

Scanned with OKEN Scanner

In contextele de acest fel, numeralul colectiv în nominativ *amîndoi* apare pe lîngă un verb la persoana I plural (contextul *a*), la persoana a II a plural (contextul *b*) și la persoana a III a plural (contextul *c*). Dezacordul în persoană între numeralul colectiv, care (ca orice numeral și la fel cu substantivele și pronumele nepersonale) reprezintă întotdeauna persoana a III a, și verbul-predicat din contextul *a*, aflat la persoana I, și din contextul *b*, aflat la persoana a II a, arată că numeralul colectiv *amîndoi* nu poate constitui subiectul în propozițiile respective. Aici, după părerea noastră, subiectul, ce rezultă din mărcile pentru persoană din structura verbelor în discuție, este *noi* și, respectiv, *voi*, pe lîngă care *amîndoi* reprezintă funcția sintactică de apoziție. *Amîndoi* din contextul *c* poate fi interpretat fie — la fel ca în contexte *a* și *b* — drept apoziție pe lîngă subiectul *ei* rezultînd din mărcile persoanei aflate în structura verbului-predicat, fie — poate mai bine — ca subiect al predicatului *șezură*, dat fiind faptul că, nemaiapărînd aici dezacordul, *amîndoi* poate fi considerat substitutul «numelor» *Domnul* și *Sfîntul Petrea* nu numai semantic, ci și gramatical (pentru situația în principiu similară a pronumelui nehotărît *cu toții* și a celui relativ *care,* vezi paragrafele privitoare la cazul subiectului).

In cazurile genitiv, dativ și acuzativ, numeralul colectiv poate funcționa ca atribut (*lucrările* **amîndurora** *sînt valoroase*), complement sau circumstanțial (*i-a văzut* **pe tustrei**, *vorbește mereu* **cu ambii** etc) ori atribut circumstanțial (*ei vin întotdeauna* **amîndoi**).

* * *

Adjectivul numeral colectiv este reprezentat prin cuvintele care, avînd — cu excepția genitiv-dativului *amînduror* (deosebit de numeralul *amîndurora*) — același corp fonetic cu numeralul colectiv, determină regenții de tip nominal, pe care îi prezintă în grup (nu izolați), cu care se acordă prin formele lor pentru gen și caz și pe lîngă care îndeplinesc întotdeauna funcția sintactică de atribut: **amîndoi** *băieții și* **ambele** *fete sînt prietenii mei.*

§53. *Numeralul fracționar* (cunoscut și sub numele de *numeral partitiv* sau *numeral substantival*) este numeralul care arată o parte a întregului, care poate avea forme pentru gen și număr și categoria gramaticală a cazului și care — pe lîngă atribut, complement etc — poate îndeplini funcția sintactică specifică de subiect.

Pentru a exprima partea din întreg, limba română dispune de mai multe structuri de numerale fracționare. Astfel, o structură de numeral fracționar se construiește pe baza numeralului cardinal de la *doi*

Scanned with OKEN Scanner

înainte prin adăugarea sufixului lexical *-ime* (uneori apărînd și anumite modificări fonetice): *doime, treime, pătrime, zecime* etc. Pe lîngă această structură de numeral fracționar care, conținînd o singură unitate lexicală, este simplă, există și alte structuri perifrastice alcătuite din: adjectivul numeral ordinal cu formă feminină de la cel pentru dualitate înainte, urmat de substantivul *parte (a doua parte, a treia parte, a zecea parte* etc); numeralul cardinal de la *doi* (cu forma feminină *două)* înainte, urmat de numeralul ordinal în formă feminină, această perifrază fiind utilizată mai ales de matematicieni (*două a treia, cinci a șaptea, opt a zecea* etc). Numeralele fracționare indicate mai sus se folosesc cu predilecție în vorbirea oamenilor instruiți și a specialiștilor, în vorbirea populară și familiară existînd alte numerale fracționare, și anume: numeralele simple *sfert, jumătate, litră*; perifrazele numerale alcătuite din numeralul cardinal de la *doi* (de obicei în forma feminină *două*) înainte, precedat de prepoziția *pe (pe din două, pe din trei, pe din zece* etc).

Avînd structuri atît de variate, este normal ca numeralele fracționare să se comporte diferit din punct de vedere morfologic și sintactic. Astfel, numeralele fracționare simple de tipul *doime, treime* etc, precum și acelea simple din vorbirea populară și familiară *(sfert, jumătate, litră*) au forme de gen (care este unic: *jumătate, litră, doime, treime* etc sînt feminine, iar *sfert* este neutru) și număr și categoria gramaticală a cazului, care rezultă din desinență *(doim**e**/doim**i**, litr**ă**/litr**e**, sfert-**Ø**/sfert**uri*** etc), din articolul hotărît enclitic uneori precedat de sufixul flexional *-u-*) (*doim**ea**/doim**ii**, sfert**ul**/sfert**ului*** etc), din prepoziții (**înaintea** DOIMII *este pătrimea*) sau din context: *am învățat* **doimea** (=acuzativ); **doimea** (=nominativ) *este egală cu jumătatea* etc. Aceste numerale fracționare, după cazul în care se află, îndeplinesc funcția sintactică de subiect (**zecimea** *este mai mică decît cincimea*), nume predicativ *(a patra parte dintr-un întreg este* ***sfertul)***, atribut (*mărimea* **doimii** *este aceeași cu a jumătății)*, apoziție (*prin divizarea unui întreg se obține doimea, adică* **jumătatea**), complement sau circumstanțial (**unei treimi** *îi lipsesc* **două treimi** *pentru a reprezenta întregul*) și atribut circumstanțial: *am considerat litra* (**drept**) **sfert**.

Perifrazele de tipul *a doua parte*, precum și acelea de tipul *două a treia* sînt invariabile și funcționează ca: **a doua parte** (=subiect) *este mai mare* **decît a patra parte** (=circumstanțial); *jumătate înseamnă* **a doua parte** (=nume predicativ); *mărimea* **unei jumătăți** (=atribut) *este cît două sferturi; doimea, adică* **a doua parte** (=apoziție), *este mai mare ca sfertul; putem considera litra și* **drept două a treia** (atribut

Scanned with OKEN Scanner

circumstanțial). Tot invariabile sînt și perifrazele — cu valoare adverbială — de tipul *pe din două*, care pot determina numai regenți de tip verbal, pe lîngă care îndeplinesc funcția sintactică de circumstanțial: *beneficiile s-au împărțit* **pe din două**), sau regenți de tip nominal, pe lîngă care îndeplinesc funcția sintactică de atribut (*împărțirea* **pe din două** *este avantajoasă*).

O mențiune necesită contexte cu numerale fracționare de tipul **o pătrime** DE (DIN) *măr s e p o a t e n u m i și un sfert, iar* **două pătrimi** *de (din) măr s e p o t n u m i și o jumătate*, care la prima vedere dau impresia de similitudine cu contexte cu numerale cardinale de tipul **un** AN *este mult pentru om, iar* **douăzeci** DE ani s î n t e g a l i *cu zero pentru soare*. Aceste două tipuri de contexte sînt, însă, diferite, deosebirea dintre ele apărînd la nivel sintactic: dacă *numeral cardinal în nominativ + de + substantiv* se comportă întotdeauna solidar în privința numărului pe care îl impun predicatului, *numeral fracționar în nominativ + de, din + substantiv* pot fi și nesolidare în privința numărului, *predicatul acordîndu-se în număr numai cu numeralul fracționar*. Compară: **un an** (singular) *este mult* (singular)..., iar **douăzeci de ani** (plural) *sînt egali cu zero* (plural)... cu **o pătrime** (singular) *de, din măr* (singular) *se poate numi* (singular)..., iar **două pătrimi** (plural) *de, din măr* (singular) *se pot numi* (plural)... Această deosebire ne determină să apreciem că *numeral cardinal de la douăzeci înainte + de + substantiv* este o parte de vorbire (sau de propoziție) cu determinare obligatorie (vezi §50), în timp ce *numeral fracționar + de, din + substantiv* este o îmbinare liberă, în care fiecare termen noțional îndeplinește *singur* o funcție sintactică (în contextele de mai sus, numeralul fracționar funcționează ca subiect, iar substantivul cu prepoziție ca atribut).

§54. *Numeralul iterativ* (numit de obicei *de repetiție* sau *adverbial*) este numeralul care arată numărul și ordinea repetării, care nu cunoaște nici o categorie gramaticală și care, în afară de circumstanțial și de apoziție, îndeplinește funcția sintactică specifică de atribut.

Pentru a indica numărul și ordinea repetării, limba română dispune de următoarele posibilități: o perifrază alcătuită din adjectivul numeral cardinal pentru unitate *o* + substantivul *dată*, deci, *o dată* (omofonul adverbial *odată* are sensul de *odinioară, cîndva, cînd* și nu intră în opoziție cu *de două ori, de trei ori* etc); perifraze alcătuite din prepoziția *de* urmată de adjectivele numerale cardinale de la *două* la *nouăsprezece* + substantivul *ori*, deci, *de două ori, de trei ori, de patru ori* etc; perifraze cuprinzînd prepoziția *de* urmată de numeralele car-

Scanned with OKEN Scanner

dinale de la *douăzeci* înainte, de prepoziția *de* și de substantivul *ori* (vezi și §50, unde ne referim la partea de vorbire/propoziție cu determinare obligatorie), deci, *de douăzeci de ori, de douăzeci și una de ori, de douăzeci și două de ori* etc; perifraze alcătuite din adjectivele numerale ordinale cu formă feminină *întîia* sau *prima* + substantivul *dată* sau *oară*, deci, *întîia dată, întîia oară, prima dată, prima oară*; perifraze alcătuite din adjectivul numeral ordinal de la cel pentru dualitate înainte urmat de substantivul *oară*, deci, *a doua oară, a treia oară, a patra oară* etc; numerale sintetice — neologisme de proveniență latino-romanică — *bis* (< fr., lat. *bis* = de două ori) și *ter* (< lat. *ter* = de trei ori).

Necunoscînd nici o categorie gramaticală, toate numeralele iterative sînt invariabile. Funcția lor sintactică — întotdeauna secundară — depinde de natura regentului, care este de obicei verbal, impunînd numeralului iterativ funcția sintactică de circumstanțial: *a repetat* **de două ori** (circumstanțial cantitativ), *pentru că* **prima dată** (circumstanțial de timp) *nu a înțeles*. Uneori, regentul este de tip nominal și atunci numeralul iterativ funcționează ca atribut: *repetarea* **de cinci ori** *fixează poezia în memorie*. Rar, numeralul iterativ poate îndeplini funcția sintactică de apoziție, indiferent de natura verbală sau nominală a regentului: *el repetă o dată și încă o dată, adică* **de două ori**, *același lucru*; *repetarea o dată și încă o dată, adică* **de două ori**, *a aceluiași lucru este un obicei al lui*. Cît privește numeralele neologice *bis* și *ter*, acestea credem că pot fi considerate atribute pe lîngă numeralele cardinale (folosite în locul celor ordinale) pe care le însoțesc: *în manuscrisul lui există pagina 17, 17* **bis** *și 17* **ter**.

§55 *Adjectivul numeral multiplicativ* este adjectivul numeral care indică măsura creșterii cantitative a determinatului, care poate avea forme pentru gen, număr și caz și care — în afară de circumstanțial și apoziție — poate îndeplini funcția sintactică specifică de atribut.

Așa cum îl arată și numele, multiplicativul este prin excelență adjectiv[246], exprimînd măsura creșterii cantitative a entităților (*X primește o răsplată* **întreită**). Uneori, însă, multiplicativul poate exprima și măsura creșterii cantitative a acțiunilor, cînd se produce adverbializarea acestuia: *X lucrează* **întreit**.

Deși, teoretic, adjectivele numerale multiplicative se pot forma de la toate numeralele cardinale, practic, totuși, în limba literară au

[246] Cuvintele de tipul *întreitul, împătritul* etc, din contexte ca **întreitul** *unei sume se obține prin înmulțirea cu trei*, sînt substantive propriu-zise și, ca urmare, nu interesează aici, la numeral.

Scanned with OKEN Scanner

circulație curentă numai acelea formate pe baza numeralelor cardinale de la *doi* la *cinci*, precum și pe baza lui *zece, sută, mie,* cu precizarea că acestea din urmă nu au o semnificație riguros exactă, ci una aproximativă, trimțînd la cifre mari și foarte mari, eventual la ideea de superlativ: *X a primit o răsplată* **înmiită**.

Adjectivele numerale multiplicative — care sînt aproape la fel de puține ca și numeralele și adjectivele numerale colective (vezi §52) — au luat naștere în majoritate pe terenul limbii române din numerale cardinale, prin intermediul unui verb (cu existență reală sau virtuală, în ultima situație intervenind analogia) de conjugarea a IV a format cu prefixul în(m)-, de la care verb participiul a căpătat în anumite contexte valoare de adjectiv numeral multiplicativ: *în +trei > (a) întrei > întreit, în + patru > (a) împătri > împătrit* etc. Pe lîngă formațiile românești, există și cîteva neologisme latino-romanice, care au circulație mai restrînsă: *dublu, triplu, cvadruplu* și uneori chiar *chintuplu*.

Genul, numărul și cazul — preluate mimetic de la regentul lor nominal — sînt la adjectivul numeral multiplicativ doar *forme* marcate prin desinențe, cînd urmează regentului (*venit întreit-Ø/sumă întreită, venit triplu/sumă triplă* etc), sau prin articolul hotărît enclitic, uneori precedat de sufixul flexionar *-u-*, cînd precedă regentul (*întreitul*) *venit/întreitei sume*, triplul *venit/triplă sumă* etc).

Adjectivul numeral multiplicativ funcționează de obicei ca atribut pe lîngă regentul nominal (vezi «contextele» date imediat mai sus), iar uneori ca apoziție (*X are un venit de două ori mai mare, adică* **îndoit**).

Valoarea adverbială a multiplicativului (cu forma de masculin, singular, nominativ, nearticulat, deci, *îndoit, întreit, dublu* etc) este total invariabilă și îndeplinește de obicei funcția sintactică specifică de circumstanțial (*X lucrează* **înzecit**), iar uneori pe aceea de apoziție (*X lucrează cît ei trei la un loc, adică* **întreit**).

§56 *Numeralul și adjectivul numeral ordinal.* Numeralul ordinal — pe care îl distingem de adjectivul ordinal și de adverbul ordinal — este numeralul care exprimă ideea de ordonare în timp și spațiu a entităților substituite, care poate avea forme pentru gen și număr și categoria gramaticală a cazului și care — în afară de atribut, complement etc — poate îndeplini funcția sintactică specifică de subiect.

Indicînd ordonarea entităților substituite în timp și spațiu, numeralul ordinal exprimă «caracteristica cantitativă» într-o manieră deosebită, Iorgu Iordan (LRC, p. 360-361) arătînd că cu ajutorul acestui numeral «știm...numai cîte obiecte se găsesc înaintea celui indicat, nu

Scanned with OKEN Scanner

și cîte (sau dacă) altele mai urmează după el». Așadar, cînd se spune, de exemplu, *el a ajuns* **al doilea**, se înțelege doar că înaintea entității avute în vedere prin numeralul *al doilea* mai există încă o entitate.

Teoretic, numeralele ordinale pot fi — ca și numeralele cardinale — infinite ca număr, dat fiind faptul că mulțimea entităților din lumea în care trăim permite o infinitate de posibilități de dispunere a lor în timp și spațiu. Practic, însă, numeralele ordinale ce se folosesc frecvent sînt acelea care indică valori foarte mici și mici, cele indicînd valori mari și foarte mari întrebuințîndu-se rar și foarte rar sau avînd o existență virtuală.

Numeralele ordinale românești au proveniență variantă. Astfel, numeralul ordinal pentru unitate *întîi(ul)* continuă latinescul **antaneus*; pentru primele trei valori numerice, limba română literară modernă a împrumutat (din latina savantă, eventual și din franceză sau italiană) numeralele ordinale, încadrate morfologic, *primul, secundul* și *terțul* (ultimele două întrebuințate sporadic); în sfîrșit, excepînd pe cele indicate mai sus, care sînt sintetice, numeralele ordinale începînd de la cel pentru dualitate înainte, care sînt perifrastice, s-au format pe terenul limbii române. Numeralele ordinale formate pe terenul limbii române conțin în structura lor următoarele: numeralul cardinal, care poate fi considerat radical; articolul hotărît enclitic aglutinat cu radicalul, care la feminin este *-a*, iar la masculinul literar actual[247] obligatoriu *-le-* urmat de deicticul *-a*, ambele constituindu-se într-o singură unitate morfematică (adăugată automat radicalului), pe care o considerăm morfem complex (cînd după numeralul cardinal apare numai articolul hotărît feminin *-a*, acesta se poate adăuga radicalului respectiv — *trei+a, șase+a* etc — sau poate înlocui desinența numeralului cardinal, uneori precedată de

[247] Această precizare este motivată de faptul că limba română veche ilustrează stadiul în care ordinalul pentru masculin abia își căuta formele. Astfel — ignorînd, din cauza numărului redus de ocurențe, diferența dintre numeral și adjectivul numeral —, ordinalul format pe baza lui *patru* și *opt* are articolul hotărît enclitic de obicei în forma *-l* [*al patrul*, PO, 16/26, *al(ă,u) optul*, CPB, 342/4, CC, 126/22, PO, 4/16 etc] și abia la IN găsim o atestare în forma *-le* (*al patrule*, IN, 144/7). La celelalte perifraze ordinale pentru masculin, la nivelul limbii literare, articolul hotărît enclitic cunoștea variația liberă a formelor *-le/-le+a*: *al(ă,u) doile*, CPB, 143/2-3, PO, 16/24, IN, 40/8 etc/*al(ă,u) doilea*, CC,263/26, PO, 5/18, IN, 257/9 etc, *al(ă,u) treile*, CPB, 454/19, PO, 16/25 etc/*al(ă,u) treilea*, CPB, 47/16, CC, 117/32, PO, 261/5 etc. Acest lucru permite aserțiunea că deicticul *-a* va fi fiind analogic (ca la *acuma, atuncea* etc) și că se va fi adăugăm destul de tîrziu articolului hotărît enclitic masculin, după ce acesta s-a generalizat în forma *-le* la toate ordinalele (inclusiv la cele formate pe baza lui *patru* și *opt*).

Scanned with OKEN Scanner

sufixul flexionar *u* — *dou*-**a** are la bază pe *dou*-**ă**, *sut*-**a** are la bază pe *sut*-**ă** etc; la *patrulea*, *-u-* face parte din radical și, în consecință, nu poate fi considerat sufix flexionar); articolul posesiv-genitival cu formele pentru masculin și feminin singular — respectiv *al*, *a* —, care precede numeralul cardinal fără a se aglutina cu acesta: **al** *doi***lea**, **a** *trei***a**, **al** *zeci***lea**, **al** *douăzeci și unu***lea**, **a** *o sută una* etc. Uneori — construcția avînd un caracter emfatic —, numeralul ordinal de la al doilea înainte[248] poate fi precedat de *cel* (cu toate formele sale flexionare), admis în principiu ca articol adjectival, care se leagă de numeralul ordinal cu ajutorul prepoziției *de*: **cel de** *al doilea*, **cea de** *a treia* etc.

In ceea ce privește flexiunea, numeralele ordinale nu se comportă toate la fel. Astfel, pe de o parte, se disting numeralele ordinale sintetice, la care există forme de gen (masculin, feminin) și de număr (singular, plural) ce rezultă din: desinență, numai în contexte mai mult sau mai puțin căutate, eventual din metalimbaj, de tipul *orice lună începe cu* **întîi-Ø**, **terț-i** *sînt acei ce ocupă locul al treilea* etc; articolul hotărît enclitic, uneori precedat de sufixul flexionar *-u-*[249] (*întî***i**/*întî***i**, *întî***a**/*întî***ele**, *prim***ul**/*prim***ii**, *prim***a**/*prim***ele** etc). Pe de altă parte, se disting ordinalele perifrastice, care astăzi[250] au forme numai pentru gen (masculin, feminin) rezultînd din articolul posesiv-genitival (*al, a)* coroborat cu articolul hotărît enclitic de feminin *a* (uneori precedat de sufixul flexionar *-u-*) și cu morfemul complex de masculin *lea*: **al** *doi***lea**/**a** *doua*, **al** *douăzeci și unu***lea**/**a** *douăzeci și una*, **al** *o sută doi***lea**/ **a** *o sută doua* etc. Cît privește categoria gramaticală a cazului, aceasta poate fi marcată prin: articolul hotărît enclitic, uneori precedat de sufixul flexionar *-u-*, la numeralele ordinale sintetice: *prim***ul**/*prim***ului**, *prim***ii**/prim**ilor**, *prim***a**/*prim***ei**, *prim***ele**/*prim***elor** etc; articolul adjectival — dacă îl admitem ca atare —, la numeralele ordinale perifrastice: **cel** *de al doilea*/**celui** *de al doilea*, **cea** *de a doua*/**celei** *de a doua* etc; prepoziții, eventual asociate cu articolul adjectival: compară *al doilea* cu **pe** *al*

---

[248] In această situație, numeralul *întîi* și cu prepoziția *de* care îl preced s-au contopit în adjectivul propriu-zis *dintîi* care, deci, nu mai interesează la numeral.

[249] Precizăm că la numeralul ordinal nu interesează și substantivele provenite din acest numeral, cum ar fi *secund(ul)*, cu pluralul *secunzi(i)*, cu sensul de «adjunct al căpitanului de vas».

[250] In textele vechi apar cîteva «forme de plural», care însă nu s-au impus în limba literară «și întîii și *ai doii* plată luați», CPB, 456/4-5; «e robii ce chema la nuntă, întîii era cei ce întru venirea Domnului apucară, apostolii, *ai doii*, după înviere și suire...», CC, 304/5-7 etc.

Scanned with OKEN Scanner

doilea, **cel** *de al treilea* cu **înaintea celui** *de al treilea* etc; contextul, uneori asociat cu articolul hotărît enclitic (eventual precedat de sufixul flexionar *-u-)* sau cu articolul adjectival, dacă îl admitem ca atare: **întîiul** (=nominativ) *este un tînăr, părinții* **primului** (=genitiv) *la cros sînt fericiți*, **celui de al doilea** (=dativ) *i-au strîns mîna* etc.

Funcțiile sintactice ale numeralului ordinal sînt în legătură cu cazul în care acesta se află. Astfel, nominativul funcționează ca subiect (**al doilea** *s-a supărat de nereușită)*, nume predicativ *(ea este întotdeauna* **prima**) sau apoziție (*acela de colo, anume,* **al patrulea**, *a obosit*). In genitivul fără prepoziție, ordinalul îndeplinește funcție de atribut (*cartea* **celui de al doilea** *este interesantă*), nume predicativ (*meritul este* **al primului**) și apoziție (*dreptul aceluia din față, adică* **al primului**, *nu este contestat*), iar în genitivul cu prepoziție, funcția de complement, circumstanțial (**contra celui de al doilea** *s-au formulat obiecții*; **în fața primului** *mai este întotdeauna altcineva* etc) sau atribut (*uneltirea* **contra celui de-al doilea** *a dat roade*). In cazul dativ, fără sau cu prepoziție, numeralul ordinal îndeplinește de obicei funcția de complement sau circumstanțial (**primului** *i-a mers bine* **din cauza celui de al doilea**) și rar pe aceea de apoziție (*lui, adică* **primului**, *i-au fost oferite flori*). Acuzativul fără prepoziție funcționează ca atribut circumstanțial (*el a reușit* **al doilea**), iar acuzativul cu prepoziție este complement sau circumstanțial (*căutîndu-l* **pe al doilea**, *s-a întîlnit* **cu al treilea**), atribut (*lupta* **cu al patrulea** *a fost ușoară*) și apoziție (*pe acela de acolo, adică* **pe al cincilea**, *îl cunosc*).

* * *

Adjectivele numerale ordinale sînt cuvintele care, avînd același corp fonetic cu numeralele ordinale, exprimă ordonarea în timp și spațiu a regenților lor nominali, cu care se acordă prin formele lor de gen, număr, caz și pe lîngă care îndeplinesc întotdeauna funcția sintactică de atribut.

Adjectivele numerale ordinale perifrastice, care încep de la cel pentru dualitate inclusiv înainte, au topică liberă, apărînd cu aceeași formă pentru gen, număr, caz, atît după regent (topica obiectivă), cît și înaintea regentului (topica subiectivă), cînd pot fi precedate de articolul adjectival și de prepoziția *de*: *băiatul* **al doilea (al II lea) — (cel de) al doilea (al II lea)** *băiat, fata* **a doua (a II a) — (cea de) a doua** *fată* etc. In toate aceste situații, genul, numărul și cazul rezultă din articolul hotărît enclitic, din articolul posesiv-genitival proclitic și, dacă apare, și din articolul adjectival, de asemenea proclitic. In limba vorbită populară și familiară — cu tendința de a se extinde și

Scanned with OKEN Scanner

în limba scrisă —, adjectivele numerale ordinale feminine (la care ne referim) postpuse regentului apar adesea fără articolul posesiv-genitival: *clasa* **doua (II a),** pagina **treia (III a)** etc. Notăm și faptul că nu numai în exprimarea populară și familiară, ci și în cea literară, «structura greoaie» a adjectivului numeral ordinal este frecvent înlocuită cu foarte comodul adjectiv cardinal invariabil, deci, *volumul* **doi (2),** în loc de *volumul* **al doilea (al II lea),** *pagina* **doi (2),** în loc de *pagina* **a doua (a II a)** ș.a.m.d.

Spre deosebire de cele perifractice, adjectivele numerale ordinale sintetice — care au și ele în principiu topică liberă — apar cu forme diferite pentru gen, număr, caz în funcție de poziția față de regent. Astfel, adjectivul numeral ordinal provenit din lat. **antaneus* este articulat hotărît și variabil atunci cînd — frecvent — precede regentul (**întîiul** *om*/**întîiului** *om*/**întîii** *oameni*/**întîilor** *oameni*/**întîia** *femeie*/**întîii** *femei*/**întîile** *femei*/**întîilor** *femei*), dar nearticulat și invariabil atunci cînd — rar — urmează regentului: *volumul* **întîi (I)**/*volumului* **întîi (I)**/*pagina* **întîi *(I)*** etc. Menționăm și aici tendința regularizatoare din vorbirea populară și familiară de acordare în gen prin articolul hotărît enclitic și uneori chiar prin cel posesiv-genitival, *numai la feminin*: în loc de structura literară *clasa* **întîi (I),** se spune și se scrie adesea *clasa* **întîia (I a)** sau chiar *clasa a* **întîia (a I a).**

Adjectivul numeral neologic preluat din latina savantă *primus* are o frecvență mare în româna actuală, concurîndu-l pe «vechiul» *întîi*; cînd precede regentul — aceasta fiind construcția curentă —, acest adjectiv numeral este de obicei articulat hotărît și variabil (**primul** *om*/**primului** *om*/**primii** *oameni*/**primilor** *oameni*/**prima** *femeie*/**primei** *femei* etc) și doar uneori — în structuri ce pot fi considerate și fixe — apare nearticulat, variabilitatea fiind dată acum de desinențe: **prim-Ø** *solist*, **prim-ă** *balerină* etc; cînd — rar — urmează regentului, adjectivul numeral ordinal la care ne referim este nearticulat, flexiunea realizîndu-se și de data aceasta prin desinențe: *volumul* **prim-Ø**, *pagina* **prim-ă** etc.

Neologismul latino-romanic *secund*, foarte puțin și defectiv întrebuințat, se comportă în privința formei la fel cu adjectivul ordinal *prim*, adică — atunci cînd apare — este articulat hotărît enclitic, dacă precede regentul (**secundul** *eveniment*, **secunda** *întîmplare* etc), și nearticulat, dacă urmează regentului (*joc* **secund**, *pagina* **secundă** etc).

In sfîrșit, neologismul latino-romanic *terț*, întîlnit doar în vorbirea oamenilor instruiți, este utilizat ca adjectiv mai ales precedînd regentul în structura nearticulată întotdeauna aceeași *o* ***terță*** *persoană*/*unei* **terțe** *persoane*, cînd genul, numărul și cazul sînt indicate de

Scanned with OKEN Scanner

desinențe, sau articulată hotărît enclitic **terța** *persoană*/**terței** *persoane*, cînd genul, numărul și cazul sînt indicate de articol (formele de plural nearticulate și articulate *niște/unor* **terțe** *persoane* și **terțele/terțelor** *persoane* ni se par mai mult sau mai puțin artificiale).

Așa cum am arătat și în definiția de lucru și cum rezultă și din contextele de mai sus, toate adjectivele numerale ordinale îndeplinesc funcția sintactică de atribut pe lîngă regentul lor nominal.

* * *

Adverbele provenite din numeralele ordinale sînt reprezentate prin cuvintele care, fiind — principial — omofone cu formele de masculin, singular, nominativ nearticulat ale unor numerale ordinale, indică enumerarea de argumente, sînt total lipsite de flexiune și — plasîndu-se în planul incidenței — nu îndeplinesc nici un tip de funcție.

Precizările din definiția de mai sus că «adverbele ordinale» sînt doar *principial* omofone cu formele de masculin *singular nominativ nearticulat* ale *unor* numerale ordinale sînt motivate de faptul că numai teoretic «adverbele ordinale» pot fi — ca și numeralele din care provin — infinite ca număr, întrucît, practic, ele se limitează doar la primele cîteva din serie, din cauză că în orice demonstrație argumentele enumerabile nu sînt prea numeroase; în afară de aceasta, numeralul ordinal pentru unitate moștenit din latină poate avea forme articulate și nearticulate pentru nominativ-acuzativ și genitiv-dativ singular și plural (*întîi*, *întîiul/întîiului/întîii* etc — vezi mai sus); din aceste forme, interesează la «adverbul ordinal» numai cea invariabilă *întîi*; adăugăm că pentru primele trei adverbe din serie (*întîi, al doilea, al treilea*) limba literară modernă dispune și de dubletele de circulație universală, care diferă fonetic de adverbele ordinale corespunzătoare, și anume, *primo, secundo, terțio* (față de numeralele ordinale *prim, primul, secund* — vezi mai sus).

Precizarea că «adverbele ordinale» sînt total invariabile este cauzată de structura *mai întîi*, ce constituie un fals comparativ (nu există și un superlativ **foarte întîi*; nu intră în opoziție cu de asemenea inexistentele **mai al doilea*, *mai al treilea* etc), care structură, împreună cu un alt fals comparativ, anume, *mai ales*, reprezintă un tip de perifraze adverbiale propriu-zise, deci în afara celor «ordinale» (în același sens în care *dentîi* > *dintîi* este o perifrază adjectivală aglutinată propriu-zisă, în afara adjectivelor ordinale — vezi mai sus).

In sfîrșit, precizarea că «adverbele ordinale» nu îndeplinesc nici un

Scanned with OKEN Scanner

tip de funcție se justifică prin aceea că toate tipurile de funcții (sintactică, de marcă și exclusiv expresivă — vezi §9) se conturează *numai* în cadrul unui singur plan, fie al comunicării propriu-zise, fie al comentariilor (incidenței). Admițînd acest lucru, este normal ca «adverbele ordinale», care, *singure,* reprezintă planul comentariilor, să nu poată îndeplini nici un fel de funcție. Exemplu:

Expunere de motive
Pentru ce n-am concurat niciodată la premiile Academiei
*Int*îi, fiindcă mi-a fost lene...
Al doilea, nu-s modernist
Sentimental ca Demostene
Și nici ca Blaga — futurist...
Al treilea, mi-e imposibil:
Eu dezaprob și versul șchiop
Și orice premiu divizibil...
Al patrulea — sînt mizantrop.
. . . . . .

(G. Topîrceanu, *Opere alese,*
București, 1959, p. 215)

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ
„GH. ASACHI"
IAȘI

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

In loc de prefață V
Notă asupra ediției IX

I. *Generalități în legătură cu* **gramatica**

§1. Definiția gramaticii; felul gramaticii practicate; secțiunile gramaticii clasice 1

II. MORFOLOGIA

§2. Definirea *morfologiei* 3
§3. Criteriile de stabilire a celor zece părți de vorbire admise de gramatica clasică 6
§4. Criteriul semantic 8
§5. Criteriul morfologic; generalități privitoare la categoriile gramaticale din limba română 12
§6. Conținutul și forma categoriilor gramaticale de gen, număr, caz, persoană, comparație, diateză, mod și timp 13
§7. Structura morfologică a cuvîntului; tipuri de flexiune 29
§8. Clasificarea cuvintelor după criteriul morfologic 37
§9. Criteriul sintactic (funcțional) 38
§10. Părțile de vorbire — clase semantico-gramaticale 45
§11. Perifrazele — îmbinări stabile de cuvinte 48
§12. «Convenabilitatea» părților de vorbire clasice 53

III. *Clasa* **substantivelor**

§13. Definirea substantivelor 58
§14. Proveniența substantivelor 67
§15. Substantive comune și substantive proprii 73
§16. Structura substantivelor — generalități; radicalul 75
§17. Desinențele substantivelor comune 78
§18. Articolul hotărît la substantivele comune 88
§19. Substantivele proprii — generalități 91
§20. Radicalul substantivelor proprii 106
§21. Flectivele substantivelor proprii 110
§22. Sistemul flexionar al substantivelor proprii 120
§23. Declinările substantivelor (clase de flexiune) 124
§24. Categoria gramaticală a genului la substantiv 127
§25. Categoria gramaticală a numărului la substantiv 136
§26. Categoria gramaticală a cazului la substantiv și funcțiile sintactice ale acestei părți de vorbire 139

Scanned with OKEN Scanner

IV. *Clasa* **articolelor**

§27. Articolul este convenabil să fie considerat parte de vorbire de sine stătătoare 150
§28. Definirea și clasificarea articolelor 164
§29. Articolul hotărît 168
§30. Articolul nehotărît 174
§31. Articolul posesiv-genitival 177
§32. Articolul adjectival (demonstrativ) 186

V. *Clasa* **adjectivelor**

§33. Definirea adjectivelor 191
§34. Cantitatea de adjective românești și proveniența lor 193
§35. Gruparea adjectivelor după «formă»; structura morfologică a adjectivelor 195
§36. Categoria gramaticală a comparației la adjectiv 203
§37. Clase de flexiune ale adjectivelor românești 225
§38. Funcțiile sintactice ale adjectivelor 231

VI. *Clasa* **pronumelor și adjectivelor pronominale**

§39. Definirea și clasificarea pronumelor și adjectivelor pronominale 234
§40. Pronumele personale propriu-zise 246
§41. Pronumele personale de politețe 264
§42. Pronumele personale reflexive 268
§43. Adjectivele pronominale personale de întărire 273
§44. Pronumele și adjectivele pronominale personale posesive 278
§45. Pronumele și adjectivele pronominale nepersonale demonstrative 292
§46. Pronumele și adjectivele pronominale nepersonale relative 298
§47. Pronumele și adjectivele pronominale nepersonale interogative 308
§48. Pronumele și adjectivele pronominale nepersonale nehotărîte 312

VII. *Clasa* **numeralelor și adjectivelor numerale**

§49. Numeralul și adjectivul numeral este convenabil să fie admise ca «parte» de vorbire de sine stătătoare; definirea și clasificarea numeralelor și adjectivelor numerale 319
§50. Numeralul și adjectivul numeral cardinal 323

Scanned with OKEN Scanner

§51. Numeralul și adjectivul numeral distributiv 329
§52. Numeralul și adjectivul numeral colectiv 331
§53. Numeralul fracționar 332
§54. Numeralul iterativ 334
§55. Adjectivul numeral multiplicativ 335
§56. Numeralul și adjectivul numeral ordinal 336

Scanned with OKEN Scanner

Consilier editorial:
dr. Virgil CUȚITARU

C. DIMITRIU
Gramatica limbii române explicată

Redactor Alexei ȚURCANU
Redactor artistic Nina DATY
Redactor tehnic Veaceslav ANDRONOV
Corector Tatiana CORBU

Dat la cules 04.05.94. Bun de tipar 19.08.94. Format 60/90 1/16
Hârtie ofsait nr. 2. Garnitura «Times». Coli ed 17,5.
Coli de tipar 22,0. Comanda nr. 2953.
Preț lei 5000

Editura VIRGINIA
str. N. Gane nr. 2, Iași

Tiparul executat la tipografia UNIVERSUL
str. V. Pârcălab nr. 45, Chișinău.

Scanned with OKEN Scanner